

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**İBN HACER EL-HEYTEMÎ İLE ŞEMSÜDDÎN ER-REMLÎ VE
İHTİLAF SEBEPLERİ**

Mahsum ASLAN
14932308

Danışman
Doç. Dr. Aydın TAŞ

Diyarbakır 2018

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**İBN HACER EL-HEYTEMÎ İLE ŞEMSÜDDÎN ER-REMLÎ VE
İHTİLAF SEBEPLERİ**

Mahsum ASLAN
14932308

Danışman
Doç. Dr. Aydın TAŞ

Diyarbakır 2018

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

14/12/2018

Mahsum ASLAN

KABUL VE ONAY

Mahsum ASLAN tarafından hazırlanan “İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri” adındaki çalışma 14/12/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Doç. Dr. Metin YİĞİT

Doç. Dr. Aydın TAŞ (Danışman)

Doç. Dr. Oktay BOZAN

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf EŞİT

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aziz YAŞAR

ÖNSÖZ

Şâfiî mezhebinin fukahâsı telif ettikleri eserlerle İslam fıkhnın gelişimi ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Mezhebin olgunlaşma sürecinde bazı âlim ve eserlerin ayrı bir yeri olmuştur. İbn Hacer el-Heytemî (v. 974/1567) ve Şemsuddîn er-Remlî'nin (v. 1004/1596) telif ettikleri eserleriyle mezhebin gelişimindeki katkıları önem arz etmektedir. İkisinin yaşadıkları Mısır bölgesi, Şâfiî mezhebi için bereketli bir coğrafya olmuştur. Keza yaşadıkları dönem olan Memlûkler ve Osmanlılar dönemi de İslâmî ilimler açısından verimli olmuştur. Bu dönemlerde çok velûd âlimler yetişmiştir. Heytemî ve Remlî de ilmî çalışmalarıyla bu âlimler arasında değerlendirilmiştir. Şâfiî mezhebinin görüşlerinin yazılması ve ayıklanması (tahrîr ve tenkîh) açısından çabaları inkâr edilemez bir gerçektir. Mezhep içindeki fikhî problemleri çözüme kavuşturmasına yönelik çabaları ise ilim dünyasına adlarını nakşetmelerine vesile olmuştur.

Bahsi geçen dönemlerin önemli simalarından biri olan Heytemî; yazdığı eserler, verdiği fetvalar ve yetiştirdiği talebelerle ehl-i sünnet düşüncesini çok iyi bir şekilde temsil etmiştir. Heytemî'nin akranı ve aynı dönemin önemli fakihleri arasında sayılan Remlî de birikimi, eserleri, fetvaları ve yetiştirdiği öğrencileri ile Şâfiî mezhebine önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca yetiştirdiği talebeleri arasında farklı mezheplere mensup âlimlerin çıkmış olması ilmî hüviyetini göstermesi ve toplumun farklı kesimleri tarafından kabul görünmesi açısından önemlidir.

Heytemî ile Remlî'nin mezhep içerisindeki görüş ve tercihleri Şâfiî mezhebi içerisinde mutemed kabul edilmiş, muasırları ve sonrakilerin görüşlerinden üstün tutulmuştur. Heytemî ile Remlî'nin aynı dönemde Mısır'da yaşamış olmaları, itikatta Eş'arî, amelde Şâfiî mezhebine mensup olmaları, aynı hoca ve öğrencilerle eğitim görmeleri ve aynı kitapları şerh etmeleri gibi birçok ortak noktaları olmuştur. Bu iki

âlimin bunca ortak noktalarına rağmen fîrû-i fıkıhta önemli ölçüde ihtilâfları vuku bulmuştur. Aralarındaki ihtilâflar daha çok ibâdât bölümünde kendisini göstermiştir. Bu ihtilâflar müstakil eserlerde derlenmiştir; ancak söz konusu ihtilâfların sebeplerine yönelik müstakil bir çalışma tespit edilmiş değildir. Bu çalışmamızda Heytemî ile Remlî'nin farklı görüş belirtmelerinin sebeplerini ve iki fakihin bunca ortak noktasına rağmen meselelerde farklı görüş belirtmelerinin sebebini ve sonraki Şâfiîlere etkilerini araştırmayı hedefledik.

Değerli zamanlarını ayırarak rehberliğinden istifade ettiğim kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Aydın TAŞ'a, Tez İzleme Komitesi üyeleri Doç. Dr. Metin YİĞİT ve Doç. Dr. Oktay BOZAN hocalarıma teşekkür ediyorum. Ayrıca vakitlerini ayırarak çalışmamızı inceleme nezaketinde bulunan değerli hoca arkadaşlarıma, hakkını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim değerli anneme, kendisinden ilim tahsil ettiğim babam Vezir ASLAN hocaya ve beni destekleyen ilim ehli kardeşlerime teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimizi proje kapsamında destekleyen ve gerekli araştırmaları yapmamız için maddi destek sağlayan Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne (DÜBAP) katkılarından dolayı ayrıca teşekkür ederim.

Mahsum ASLAN

Diyarbakır 2018

ÖZET

Memlüklerin son dönemi ile Osmanlıların hâkimiyetinin ilk döneminde Mısır'da yaşayan Heytemî ile Remlî, Şâfiî mezhebinde son sözü söylemiş, İmâm Şâfiî (v. 204/820) ve Şeyhayn olarak ifade edilen Râfiî (v. 623/1226) ile Nevevî'den (v. 676/1277) sonra mezhebin en etkili isimleri olmuşlardır. Heytemî'nin görüş ve tercihleri, Mısır ve Hicaz dışında bütün Şâfiî coğrafyasında en mutemet görüş olarak kabul edilmiş ve kendilerinden sonra gelen birçok fakihin görüşünün şekillenmesinde etkili olmuştur. Remlî ise Mısır ve Hicaz da büyük bir etkide bulunmuş, ayrıca hâşiyeler dönemine ciddi manada tesiri olmuştur. Çok yönlü olan ve birçok ilim dalında eserler veren bu iki âlim, Nevevî'nin Şâfiî fıkıh literatüründe önemli bir yeri olan *Minhâcu't-Tâlibîn* adlı eserine *Tuhfetu'l-Muhtâc* ve *Nihâyetu'l-Muhtâc* adıyla birer şerh yazmışlardır. Yazdıkları bu şerhler en az müellifleri kadar şöhret bulmuştur. Günümüzde de istifade edilmeye devam edilen bu iki eser medreselerde okutulmuş ve âlimlerin fetva verirken müracaat ettikleri başucu eserler arasında yer almıştır.

İmameyn, şeyhayn ve iklîleyn gibi lakaplarla anılan Heytemî ile Remlî, aynı dönemde yaşamış, aynı hocaların rahle-i tedrisinden geçmiş ve aynı bölgede hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu denli ortak noktaları olan bu iki âlimin fûru-i fıkıhla ilgili birçok ihtilâfları meydana gelmiştir. Bu ihtilâflar önceleri çok fazla önemsenir ve taraf haline gelirken, sonra ikisinin görüşleri bütün Şâfiî coğrafyasında mutemed kabul edilmiştir. İhtilâfları kendilerinden sonraki fakihlerin dikkatini çekmiş, ihtilâf ettikleri konular hakkında bazı âlimler tarafından kitaplar yazılmıştır; ancak ihtilâf sebepleri ile ilgili herhangi çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ikisinin ihtilâf sebepleri ve her birinin Şâfiî fikhına etkileri de çalışılmıştır. Yaşadıkları dönemden itibaren günümüze kadar bütün Şâfiî coğrafyaya etki eden bu iki fakihin ihtilâflarının büyük bir kısmı yaptıkları tercihlerden kaynaklanırken, kısmen kıyas, örf ve maslahat gibi delil farklılığından kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

ABSTRACT

Ibn Hajar al-Haytamî and Shamsaddin al-Ramlî, who lived in Egypt during the first period of the domination of the Ottomans and the last period of the Mamluks, had the final word in Shafii school has become the most influential names after Imam Shafii (d. 204/820) and Rafii and Nawawi (d. 623/1226), which are called as Shaykhain (two sheikh) (d. 676/1277). The views and preferences of Haytami were accepted as the most common view in all Shafi'i geography except Egypt and Hejaz, and were influential in shaping the opinion of many scribes who came after them. Ramlî had a great influence in Egypt and Hejaz, also had a serious effect on the period of the annotations. These two scholars, who sophisticated and produced works in many fields, wrote an annotation called Tuhfetul-Muhtâc and Nihâyetu'l-Muhtâc on the work of Nawawi, which has an important role in the literature of Shafi's fiqh. These annotations have become just as famous as their authors. These two works, which are still being used today, have been studied in the madrasahs and were among the books that the scholars applied when they were giving the fatwa.

Haytamî and Ramlî, who were mentioned as İmamayn (Two Imams), Şeyhayn (Two Sheikhs/scholar) and İklîleyn (two Iklils/crown), sat at the same teacher's feet and lived in the same period and same region. Although such a common points there have been many conflicts on fûru-i fiqh between these two scholars. At first these conflicts were considered very important and became the reason for taking a side, but later the views of both were accepted as mutual in the whole Shafi'i geography. Their conflicts attracted the attention of the scribes succeed them, and books were written by some scholars about the issues they disputed. However, there is not any study has been conducted on the reasons of conflict. Therefore, in this study, the reasons of the conflicts between them and the effects of each on the Shafi'i fiqh have been studied. While the majority of the conflicts of these two fakihs, influenced all Shafi'i geographies from the time they lived until

today, mostly originated from the choices they made and partly due to the difference of evidence such as comparison, custom and maslaha.

Keywords

Fiqh, Disagreement, Shafii Sect, Haytami, Ramli, Tuhfatul-Muhtâc, Nihayatu'l-Muhtâc

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	2
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

HEYTEMÎ VE REMLÎ’NİN HAYATLARI, İLMÎ ŞAHSİYETLERİ VE ESERLERİ

1.1. HEYTEMÎ VE REMLÎ’NİN YAŞADIKLARI DÖNEM.....	12
1.1.1. Siyasi Durum.....	12
1.1.1.1. Memlûkler Dönemi Mısır ve Hicaz’da Siyasi Durum	13
1.1.1.2. Osmanlılar Dönemin Mısır ve Hicaz’da Siyasi Durum	14
1.1.2. Sosyal ve İlmî Hayat	17
1.1.2.1. Memlûkler Dönemi Mısır ve Hicaz’da Sosyal ve İlmî Hayat.....	17
1.1.2.2. Osmanlılar Dönemi Mısır ve Hicaz’da Sosyal ve İlmî Hayat.....	22
1.2. HEYTEMÎ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	25
1.2.1. Hayatı	25
1.2.2. İlmî Kişiliği	29
1.2.2.1. Hocaları	30
1.2.2.2. Talebeleri.....	34
1.2.2.3. İtikâdî ve Tasavvufî Görüşleri	39

1.2.2.4. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri.....	44
1.2.3. Eserleri	47
1.2.3.1. Usûlu'l-Fıkıhla İlgili Eseri	49
1.2.3.2. Fıkıhla İlgili Eserleri	50
1.2.3.3. Akaid-Kelâm ile İlgili Eserleri.....	69
1.2.3.4. Hadisle İlgili Eserleri	71
1.2.3.5. Ahlak ve Tasavvufia İlgili Eserleri	73
1.2.3.6. Biyografi, Siyer ve Tarihle İlgili Eserleri	74
1.2.3.7. Diğer İlimlerle ilgili Eserleri.....	76
1.3. REMLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	77
1.3.1. Hayatı	77
1.3.2. İlmî Kişiliği	80
1.3.2.1. Hocaları	82
1.3.2.2. Talebeleri.....	83
1.3.2.3. İtikâdi ve Tasavvufî Görüşleri	85
1.3.2.4. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri.....	87
1.3.3. Eserleri	89
1.3.3.1. Fıkıhla İlgili Eserleri	89
1.3.3.2. Diğer İlimlerle İlgili Eserleri.....	94
1.4. HEYTEMÎ'NİN TUHFETU'L-MUHTÂC İLE REMLÎ'NİN NİHÂYETU'L-MUHTÂC ADLI ESERİ.....	94
1.4.1. Heytemî'nin Tuhfetu'l-Muhtâc Adlı Eseri.....	97
1.4.1.1. Tuhfe Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	99
1.4.2. Remlî'nin Nihâyetu'l-Muhtâc Adlı Eseri.....	105
1.4.2.1. Nihâye Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	107
1.4.3. Tuhfe ve Nihâye'ye İlişkin Bazı İddialar ve Bu İddiaların Değerlendirilmesi	108

İKİNCİ BÖLÜM

HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN ŞÂFÎÎ MEZHEBİNDEKİ KONUMLARI VE MEZHEBE ETKİLERİ

2.1. HEYTEMÎ VE REMLÎ'YE KADAR ŞÂFÎÎ MEZHEBİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	112
2.1.1. Kuruluş Dönemi	113
2.1.2. Nâkil Dönemi	116
2.1.3. Tahrîr Dönemi (Mezhebin Şeyhayn'ı Râfî ve Nevevî Dönemi).....	117
2.1.4. İstikrâr Dönemi (Heytemî ve Remlî Dönemi)	121
2.2. HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN ŞÂFÎÎ MEZHEBİNDEKİ KONUMLARI. 123	
2.2.1. Heytemî ile Remlî'nin Özellikleri.....	130
2.2.2. Heytemî ile Remlî'nin Şâfîî Mezhebine Katkıları	132
2.2.2.1. Şeyhayn'nın Değinmedikleri Meselelerde Görüş Belirtmeleri.....	133
2.2.2.2. Tercihleriyle Mezhebi Zenginleştirmeleri.....	135
2.2.2.3. Mezhep İçinde Farklı Görüşleri Telîf Etmeleri.....	137
2.2.2.4. Tenkîh Vazifesini Yerine Getirmeleri.....	138
2.2.2.5. Kendilerine Has Kavramları Geliştirmeleri	138
2.2.2.6. Mezhebi Savunmaları.....	139
2.2.2.7. Mezhebin Görüşlerini Nakledip Kaydetmeleri	140
2.2.3. Heytemî ile Remlî'nin Görüşlerinin Değeri.....	140
2.2.3. Heytemî ile Remlî'nin Eserlerinin Mutemetlik Sıralaması.....	143
2.2.4. Heytemî ve Remlî'den Sonra Mezhepteki Mutemet Görüşler.....	145
2.3. HEYTEMÎ VE REMLÎ'NİN ŞÂFÎÎ MEZHEBİNE ETKİLERİ.....	150
2.3.1. Heytemî ile Remlî'nin Şâfîî Mezhebine Mensup Bölgelere Etkileri	151
2.3.1.1. Mısır	152
2.3.1.2. Yemen	155
2.3.1.3. Irak	161
2.3.1.4. Şam Bölgesi	162
2.3.1.5. Hicaz Bölgesi	164
2.3.1.6. Kürt Bölgesi	166
2.3.1.7. Hindistan'ın Melîbâr Bölgesi.....	171
2.3.1.8. Uzakdoğu	173

2.3.1.9. Kafkasya.....	177
2.3.2. Heytemî ve Remlî'nin Şâfiî Fakihlerine Etkileri	178

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

3.1. FIKHÎ İHTİLÂFLARA GENEL BİR BAKIŞ	192
3.2. HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN İHTİLÂF SEBEPLERİ	204
3.2.1. Başvurulan Delillerin Farklılığından Kaynaklanan İhtilaflar	207
3.2.1.1. Kıyas Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar	208
3.2.1.2. Örf Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar	212
3.2.1.3. Maslahat Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar.....	220
3.2.1.4. İstishâb Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar	222
3.2.1.5. Fikhî Kaidelerden Kaynaklanan İhtilaflar.....	223
3.2.1.6. Arap Dilinden (Nahiv, Sarf ve Lügat) Kaynaklanan İhtilaflar	226
3.2.1.7. Azimet veya Ruhsat'ı Tercîh Etmekten Kaynaklanan İhtilaflar	231
3.2.1.8. Hadis Rivayetlerinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	234
3.2.1.9. Bakış Açısı ve Yorum Farklılığından Kaynaklanan İhtilaflar	238
3.2.2. Mezhep İçindeki Farklı Görüşlerin Tercîh Edilmesinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	246
3.2.2.1. İmâm Şâfiî'nin Kavillerinden Kaynaklanan İhtilaflar	247
3.2.2.1.1. İmâm Şâfiî'nin Kadîm ve Cedîd Kavlinden Meydana Gelen İhtilaflar ...	249
3.2.2.1.2. İmâm Şâfiî'nin Cedîd Kavlinden Kaynaklanan İhtilaflar	252
3.2.2.2. Irâkiyyûn-Horâsâniyyûn Tarîklerinden Kaynaklanan İhtilâflar.....	256
3.2.2.3. Ashâbu'l-Vucûh'a ait Farklı Vecihlerin Tercîh Edilmesinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	259
3.2.2.4. Ehlü't-Tercîh, Nuzzâr ve Diğer Fakihlerin Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	270
3.2.2.4.1. Ehlü't-Tercîh'in Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	271
3.2.2.4.1.1. Şeyhayn'nın Görüşünü Tercîhten Kaynaklanan İhtilâflar	272
3.2.2.4.1.1.1. Heytemî'nin Şeyhayn'ın Görüşlerini Tercîh Etmesi.....	272
3.2.2.4.1.1.2. Remlî'nin Şeyhayn'ın Görüşlerini Tercîh Etmesi	276
3.2.2.4.1.2. Nevevî'nin Görüş ve Tercîhinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	278
3.2.2.4.1.2.1. Heytemî'nin Nevevî'nin görüşünü Tercîh Etmesi	278

3.2.2.4.1.2.2. Remlî'nin, Nevevî'nin Görüşünü Tercîh Etmesi	288
3.2.2.4.2. Nuzzâr fî'l-Mezhep olan Fakihlerin Tercihlerinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	290
3.2.2.5. Hocalarının Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar.....	294
3.2.2.5.1. Remlî'nin Babasının Görüşünü Tercîh Etmesi	295
3.2.2.5.2. Heytemî'nin Hocası Zekerîyya el-Ensârî'nin Görüşlerini Tercîh Etmesi.	303
3.2.2.6. Nevevî'nin Farklı Görüş ve Tercihlerinden Kaynaklanan İhtilâflar	305
SONUÇ.....	311
KAYNAKÇA	318

KISALTMALAR

AÜSBE	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bk.	Bakınız
BÜSBE	Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hz.	Hazreti
k.v.	Kerremellâhu Vechehu
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
vr.	Varak
r.a.	Radiyallahû Ânh
s.a.s.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
tkd.	Takdîm
thk.	Tahkîk
ty.	Tarih yok
v.	Vefat Tarihi
vr.	Varak sayısı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayın yeri yok.

GİRİŞ

Fıkhî ihtilâflar, Hz. Peygamber (s.a.s) vefatından itibaren başlamış ve artarak devam etmiştir. Sahâbe arasında meydana gelmiş olan ihtilâflar tâbiîn fakihlerini etkilemiş, tâbiîn dönemindeki ihtilâflar ise daha da artarak ehlu'l-hadîs ve ehlu'r-rey gibi ekollerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ekollerin meseleleri çözmeye kullandıkları yöntem farklılığı mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İlk dönemden itibaren mezhepler arasındaki ihtilafları ele alan eserler yazılmıştır. Muhammed b. Nasr el-Mervezî (v. 924/906), İbn Cerîr et-Taberî (v. 310/922), Ebû Cafer et-Tahâvî (v. 321/933), Ebubekir el-Cessâs (v. 370/980), İbn Rüşd (v. 595/1198), Abdulvahab eş-Şa'rânî (v. 973/1565) ve Abdurrahman el-Cezerî (v. 1313/1941) gibi âlimler bunlardan birkaçıdır.

Fıkhî ihtilâflar, farklı mezhepler arasında olduğu gibi bir mezhebin kendi takipçileri arasında da meydana gelmiştir. Şâfiî mezhebinde de İmâm Şâfiî'nin Irak'tan Mısır'a geçmesiyle birlikte oluşan kadîm-cedîd farklılığı kendinden sonraki fakihler arasında görüş farklılığının oluşumunda etkili olmuştur. İmâm Şâfiî'nin değinmediği ve ashâbu'l-vucûhun¹ mezhep çerçevesinde ele aldığı meseleler, başka etkenlerle birlikte ihtilâf alanlarını genişletmiştir. İhtilaf alanları ilkin Irâkiyyûn-Horâsâniyyûn tarîklerinde sonra mezhebin Şeyhayn'ı² olan Râfiî (v. 623/1226) ve

¹ Ashâbu'l-Vucûh: Hicrî dördüncü asırdan önce yaşamış, ilimde belirli bir seviyeye ulaşan, içtihat kudretine sahip ve İmâm Şâfiî'nin usulü çerçevesinde fıkhî görüşleri tahrîc edebilen Şâfiî fakihlerine denir. Bk. Ahmed Meykerî Şumayla el-Ehdel, **Sullemu'l-Mutellimi'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Rumûzi'l-Minhâc**, (thk. İsmail Osman Zeyn, Minhâcü't-Tâlibîn ile birlikte basılmış), Dâru'l-Minhâc, Cidde 2005, s. 658; Ekrem Yûsuf Ömer el-Kavâsimî, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî**, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1323/2003, s. 510.

² Şeyhayn: Şeyhayn kavramı çeşitli alanlarda ilk iki sırayı tutan kişilere denir. İslam tarihinde ilk iki halife olan Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer kastedilir. Hadis ilminde en güvenilir hadîs külliyyâtı olan kütüb-i sittenin ilk iki eserini derleyen Buhârî (v. 256/870) ile Müslim (v. 261/875)

Nevevî'de (v. 676/1277) daha sonra da İbn Hacer el-Heytemî (v. 974/1567) ile Şemsuddîn er-Remlî'de (v. 1004/1596) kendini bariz bir şekilde göstermiştir.

Heytemî ile Remlî, mezhebin istikrâr bulduğu bir dönemde yaşamış ve Şeyhayn'ın fikhî birikimleri üzerine çalışmalarını yürütmüşlerdir. Ayrıca fikhî meselelere bakışları, görüşleri değerlendirme, tenkîh³ ve tercîh⁴ faaliyetleriyle mezhep içi fûru-i fıkıh alanındaki problemleri çözmeye çalışmışlardır. Böylece Şâfiî fikhına önemli hizmetleri olmuştur. Bu iki fakihin değerlendirme süzgecinden geçmiş olan meseleler, olgunluğunu ispat etmiş ve ittifak ettikleri görüşler mezhepte son söz olarak kabul edilmiştir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Şâfiî mezhebi, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî tarafından tesis edildikten sonra, talebeleri ve mezhebe mensup âlimler, onun ortaya koyduğu usûl çerçevesinde hareket etmişlerdir. Mezhebin genişlemesi ve yayılmasıyla birlikte mezhebin önde gelen simaları tarafından Şâfiî'nin usûl ve kaidelerden fûrû-i fıkha uyguladığı meseleler aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun neticesinde Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn tarîkleri ortaya çıkmıştır. Bu süreç içerisinde tedvin faaliyetinde bulunanlar bu iki tarîkten birine tabi olarak eserlerini ortaya koymuşlardır. Râfiî ve Nevevî'den itibaren bu iki tarik birleştirilerek tek bir tarik haline gelmiştir. Bundan sonraki dönemde bu iki âlimin tercîh ettiği görüşler mutemet kabul edilmiş ve bunlara göre fetva verilmiştir; ancak bu iki fakihin de bazı meselelerle ilgili ihtilâfları olmuştur.

kastedilmektedir. Hanefî fikhında İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Yusuf, Mâlikî mezhebinde İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî ve İbnü'l-Kâbisî, Şâfiî Mezhebinde Râfiî ve Nevevî, Hanbelî Mezhebinde de Abdusselam İbn Teymiyye ve İbn Kudame el-Makdisi kastedilir. Bk. Muhammed Revvâs Kal'acî, **Mu'cemu Lugatî'l-Fukahâ**, (terc. Ayhan Ak), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 187; Süleyman b. eş-Şeyh Abdillâh el-Hâlidî el-İs'irdî, **Kitâbu'n-Nuri's-Sabâh fî Ahkâmî'n-Nikâh**, nşr. Mollâ Ahmed ez-Zivingî, Kamışlo ty, s. 93. Mahsum Aslan, Hanbelîlerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları, **I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu**, Şanlıurfa Mayıs-2017, ss. 294-319, s. 313.

³ Tenkîh: Ayıklamak ve fazlalığı gidermek. Kısa ibarelerle anlamı açıklığa kavuşturmaya denir. Ali b. Muhammed b. Seyyid Şerîf el-Cürcânî (v. 816/1413), **Kitâbu't-Ta'rîfât**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 67; Kal'acî, **Mu'cemu Lugatî'l-Fukahâ**, s. 99.

⁴ Tercîh: Görüşlerden birinin diğerlerinden üstün tutulmasına denir. Bk. Kal'acî, **Mu'cemu Lugatî'l-Fukahâ**, s. 80.

Şeyhayn'dan sonra Zekerıyyâ el-Ensârî, (v. 926/1520), Şihâbüddîn er-Remlî (v. 957/1550), Hatîb eş-Şirbînî (v. 977/1570), İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsuddîn er-Remlî gibi simalar yetişmiş ve önemli eserler kaleme almışlardır. Râfî ve Nevevî'den sonra ön plana çıkan Heytemî ile Remlî, Şâfî mezhebindeki görüşleri tenkîh, tashîh⁵ ve tercih etmeye çalışmışlardır. Aynı asırda yaşayan bu iki fakih Şâfî'nin mirası ile ilgili son sözü söyleyenler olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla ikisi de sonraki dönemde Şâfî mezhebine mensup olanların temel referansı haline gelmiştir. Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc*'ı ile Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc*'ı, sonraki Şâfî fukahâsı tarafından hüsnü kabul görmüş ve onların ittifak ettikleri konular en muteber görüş olarak kabul edilmiştir. Şâfî mezhebine yönelik fetvalar bu iki âlimin tercihlerine göre verilmiştir. Heytemî ve Remlî'den sonra Şâfî mezhebinde söz sahibi âlimler, genellikle bu iki fakihten birini tercih etmeye başlamışlardır.

Şâfî mezhebinde en güvenilir fıkıh kitabı olarak kabul edilen Nevevî'nin *Minhâcu't-Tâlibîn*'i üzerine yazılan Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc*, Şirbînî'nin *Muğni'l-Muhtâc* ve Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc*'ı mezhebe damga vurmuştur. Müteahhirûn Şâfî fukahâsı bu üç şerh arasında Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı eserini daha önce yazılan diğer bütün şerhlere üstün tutmuş ve hem eğitimde hem de fetvada esas kabul etmişlerdir. Ardından Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc*'ı kaleme almasından itibaren Şâfîler *Tuhfetu'l-Muhtâc* ile *Nihâyetu'l-Muhtâc* arasında tercih hususunda ikiye ayrılmışlardır. Şam, Dağıstan, Yemen, Uzakdoğu ve Şâfî mezhebine müntesip Kürtlerin yaşadığı bölgelerde *Tuhfetu'l-Muhtâc* esas alınırken, Mısır coğrafyasında *Nihâyetu'l-Muhtâc* tercih edilmiştir. İbn Hacer el-Heytemî, “Şeyhülislâm”, “İmâmü'l-Haremeyn” ve “Müftiyyu'l-İrâkeyn” gibi lakaplarla

⁵Tashîh: Düzeltme, hatayı giderme. Hatanın ortadan kaldırılması, düzeltilmesine denir. Bir kitabın hatalarının düzeltilmesine tashih adı verilir. Bk. Kal'acî, **Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ**, s. 84; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 548.

tanınmış, Remlî ise “eş-Şâfiîyu’s-Sağîr”, “Hocalar Hocası”, “Müftiyu’s-Şâmi ve’l-Mısır” ve “asrın müceddidi” lakabıyla bilinmiştir.⁶

Çalışmamız; fûrû-i fıkıh alanında önemli bir yere sahip olan, Şâfiî mezhebine mensup olanların yaşadıkları coğrafyalarda önemle takip edilen ve bunların yanı sıra dikkate değer eserler veren Heytemî ile Remlî’nin fikhî konumlarını ve ihtilaf sebeplerini tespit etmeyi konu edinmektedir. Mısır’da Memlûkler döneminin sonları ile Osmanlı döneminin başında yaşamış olan Heytemî ile Remlî, başta fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerin pek çok alanında önemli eserler telif etmişlerdir. Şâfiî fikhının istikrâr döneminde⁷ yaşayan bu iki fakih verdikleri eğitim ve yazdıkları eserlerle sonraki birçok Şâfiî fakihini etkilemişlerdir.

Birçok ortak noktaya sahip olan Heytemî ile Remlî’nin Nevevî’nin *Minhâcu’t-Tâlibîn* adlı eserine yazdıkları şerhler sonraki âlimler üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Öte taraftan *Tuhfetu’l-Muhtâc* ile *Nihâyetu’l-Muhtâc*’taki ihtilâflar sonraki bazı âlimlerin dikkatini celbetmiş olmalı ki bu hususta birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle ibâdât alanındaki ihtilâflarıyla ilgili müstakil eserler yazılmış, eserlerden birisi doktora tezi olarak tahkîk edilmiştir. Çalışmamızda Heytemî ile Remlî’nin sözünü ettiğimiz bu iki şerhte ihtilâf ettikleri meselelerin arka planı ve ihtilâf sebepleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla mezhepteki konumlarıyla birlikte ihtilâf sebepleri de ele alınacaktır.

Heytemî ve Remlî ile ilgili Arap ülkelerinde bazı çalışmalar yapılmış; ancak ikisinin görüşlerinin mukayesesi ve görüşlerinde meydana gelmiş olan ihtilâfların sebepleriyle ilgili çalışmalar yapılmamıştır. Bu iki fakih, Şâfiî mezhebine mensup olan âlimler tarafından çokça bilinmesine rağmen Türkiye genelinde ve özellikle akademik camiada yeteri kadar ele alınmamıştır. Özellikle Heytemî fıkıh ilmindeki

⁶ Abdulmuteâl es-Saîdî, **el-Müceddidûne fi’l-İslâm mine’l-Karni’l-Evvel ilâ’r-Râbi’ ‘Aşer**, Mektebetu’l-Adâb, Kahire 1996, s. 12. Abdulkâdir b. Abdilmutalib el-İndûnisî, **el-Hazâinu’s-Seniyye min Meşâhiri’l-Kütübi’l-Fıkhiyye li Eimmetina’l-Fukahâi’s-Şâfiyye**, Müessesetu’r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2004, s. 175.

⁷ Ahmed Ali, *el-Mezheb ‘inde’s-Şâfiyye* adlı eserinde bu dönemi Ensârî, Heytemî ve Remlî’nin yaşadıkları hicrî 9. yüzyılın sonlarından başlatmaktadır. Bk. Muhammed İbrahim Ahmed Ali, **el-Mezheb ‘inde’s-Şâfiyye**, Kral Abdulazîz Üniversitesi Dergisi, Sayı 2, Riyâd 1398/1978, s. 17-22.

yetkinliği dışında hadis, itikat, tasavvuf ve siyer gibi alanlarda da ilmî çalışmalar yapmıştır. Onun bu çalışmaları esas alınarak her biriyle ilgili tez ve makaleler yazılabilir yeterliliktedir.

Ülkemizdeki ilmî sahada bir eksiklik olarak gördüğümüz bu hususa bir katkı yapabilmek, bu boşluğu bir nebze de olsa doldurabilmek adına bu çalışmamızın faydalı olacağını umuyorum. Bu nedenle çalışmamızda şâfi mezhebinin müteahhir dönemi âlimlerinden Heytemî ve Remlî'nin ihtilâflarını ele almamız, mezhep içi ihtilafların imkân ve sebeplerini göstermeleri açısından önem arz etmektedir.

II. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu alışma giriş ve sonuç dışında üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında konunun ana çerçevesi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Birinci Bölümde, tabakât ve ilgili kitaplardan yararlanılarak Heytemî ile Remlî'nin hayatları, ilmî kişilikleri, hocaları, öğrencileri, eserleri, yaşadıkları dönemin siyasi, sosyal, ilmî ve kültürel durumu ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, Heytemî ile Remlî döneminde şâfi mezhebi, ikisinin mezhepteki konumları, kendilerinden sonra gelen şâfi fakihlere ve şâfi coğrafyasına etkileri ve yansımaları ele alınmıştır. Heytemî ve Remlî'nin yapmış oldukları tercihleri mensubu olduğu mezhep doktrini açısından değerlendirerek bunların mezhepteki konumları ve sonrakilere nasıl bir etki icrâ ettikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölümde, Heytemî'nin *Tuhfetü'l-Muhtâc bi şerhi'l-Minhâc* ve Remlî'nin *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* adlı eserlerinde tercihlerinin sebeplerini ve ihtilâf ettikleri noktalar tespit edilmiştir. *Tuhfetü'l-Muhtâc* ve *Nihâyetü'l-Muhtâc*'daki görüşleriyle birlikte fûrû-i fıkıhla ilgili diğer eserlerine de müracaat edilmiştir. Ayrıca eserlerinin yanı sıra kendilerinden sonra gelen hâfiye müelliflerinin kitaplarına da başvurulmuştur. Böylece hem kendi zamanındaki hem de daha sonraki âlimlerin bu görüş ve tercihleri nasıl tahlil ettikleri, bu görüş ve tercihlerinin İslâm hukuku ve şâfi mezhebi adına neler ifade ettiği tespit edilmiştir. Bu iki âlimin görüşlerinin siyâk ve sibâkı araştırılmaya çalışılmış, fûrû-i fıkıhla ilgili

ortaya koydukları ictihâd ve tercihlerini muhtelif eserlerinden derleyip bir araya getirmek suretiyle bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise araştırma neticesinde elde edilen bilgi ve bulgulardan yola çıkarak bu iki fakihin mezhepteki konumları, etkileri ve ihtilâf sebepleri değerlendirilmiştir.

Heytemî ile Remlî'nin fikhî konumlarını, kendilerinden sonraki fakihlere etkilerini ve usûl furû demeden bütün ihtilâflarını ele almak şüphesiz bir tezin sınırlarını aşacaktır. Çünkü sadece ibâdât bölümü ile ilgili ihtilâfları bile başlı başına bir kitap olarak kaleme alınmıştır. Nitekim bu hususta çeşitli eserler yazılmıştır. Bu araştırmada *Tuhfetu'l-Muhtâc* ve *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı eserleri esas alınarak tespit edilen ihtilâfları araştırılarak ve incelenerek sadece sebepleri tespit edilmiştir. Böylece tespit edilen ihtilâf sebepleri maddeler halinde yazılmış ve örneklerle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Şâfiî mezhebi müteahhirîn âlimlerinin önemli simalarından olan ve son asırlarda fetvalarına sıkça başvurulmuş Heytemî ve Remlî'nin İslam Hukuku ve Şâfiî mezhebindeki konumları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada istifade edilen kaynaklar ve müelliflerin adları, ilk geçtiği yerde tam verilmiş, aynı eserin tekrar geçmesi durumunda kısaltılarak verilmiştir. Gerekli görüldüğünde çalışmada geçen kavramlarla ilgili dipnotta bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Arştırmada müellif adlarındaki tarif edatı verilmemiş, eser isimlerinde verilmiştir. Çalışma içerisinde kişilerin ismi ilk geçtiğinde vefat tarihleri hicrî ve miladî verilmiş, ikinci ve sonraki geçtiği yerlerde verilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen sure adlarında el takısı yazılmamış, öncelikle sure adı, Mushaf'taki sıra numarası ve âyet numarası yazılmıştır.

Ayrıca çalışmada İbn Hacer el-Heytemî'den bahsedilirken Heytemî nisbesi kullanılmış, İbn Hacer el-Askalânî ile karışmaması için İbn Hacer ifadesi tek başına kullanılmamıştır. Remlî nisbesi münferit kullanıldığında Şemsuddîn er-Remlî kastedilmiştir. Babasından bahsedilirken Şihâbuddîn er-Remlî olarak zikredilmiştir. Râfiî ile Nevevî birlikte bahsedildiği zaman vefat tarihinden dolayı Râfiî'nin önce zikredilmesine dikkat edilmiştir. Heytemî ile Remlî'den de birlikte bahsedildiğinde

Heytemî önce zikredilmiştir. Çalışmamızda fıkıhla ilgili bazı terimler kullanılmıştır. Bu terimlerin anlamlarını bilmek çalışmanın anlaşılması açısından önemli olduğundan dipnotta açıklanmıştır.

Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebepleri maddeler halinde belirtilmiş, her birine yerine göre bir, iki veya üç örnek verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Heytemî ve Remlî başta olmak üzere müteahhîrîn Şâfiî fakihlerin ittifak ettiği meselelerin yanında ihtilâf ettikleri meseleler de mevcuttur. Bu ihtilâflar bütün kitaplarında yayılmış durumdadır. Bunları bir araya getirmek uzun bir zaman ve büyük bir çaba gerektirir. Şâfiî mezhebinin müteahhîrîn âlimleri, bu fakihlerin ihtilâflarına önem vermiş, ihtilâf ettikleri meseleleri bir araya getirilmesi için çaba sarf etmiştir. Ayrıca bu ihtilâflardan fetva hususunda istifade edilmiştir.

Heytemî ile Remlî'nin yaşadıkları dönemin siyasal, sosyal ve ilmî durumunun incelenmesi için tarih kitaplarından istifade edilmiştir. İkisinin hayatları, eserleri ve ilmî yönlerini incelemek üzere tabakât ve biyografi kitaplarına müracaat edilmiştir. Mezhepteki yerleri ve Şâfiî fıkına etkilerini tespit etmek için de Şâfiî fıkıh literatürü ve “el-Medhal”⁸ türü eserlerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmanın temel kaynakları olarak Heytemî ile Remlî'nin eserlerinden istifade edilmiştir. Bu kaynaklar arasında her ikisinin fûrû-i fıkıhla ilgili görüşlerini görmek, aralarındaki ihtilâfı tespit edip sebeplerini ortaya koymak için Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc* ve Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı şerhlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın anlaşılması için bu iki eserin yeterince bilinmesinde fayda vardır. Dolayısıyla bu iki eserle ilgili müstakil bir başlık altında bilgiler verilecektir. Ayrıca gerektiği durumlarda Heytemî ile Remlî'nin şu eserlerine de başvurulmuştur:

⁸ Medhal: İslâm hukukunun özellikleri, teşri faaliyetlerinin geçirdiği dönemler, fıkın tarihi, kaynakları, literatürü ve ekolleri hakkında genel hatlarıyla ilgili bilgiler içeren eserlere denir. Abdülkerim Zeydân, **İslam Hukukuna Giriş**, (Çev. Ali Şafak), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, s. 39.

1. *Fetâva'l-Kübra el-Fıkhiyye*, İbn Hacer el-Heytemî
2. *Fethu'l-Cevâd bi Şerhi'l-İrşâd*, İbn Hacer el-Heytemî
3. *Ğâyetu'l-Beyân bi Şerhi Zübedi İbn Reslân*, Şemsuddîn er-Remlî
4. *'Umdetü'r-Râbih fî Marifeti't-Tarîki'l-Vâdih*, Şemsuddîn er-Remlî

Diğer Kaynaklar

Heytemî ve Remlî'nin eserleri olan temel kaynakların yanı sıra birçok tali kaynaktan da yararlanılmıştır. Bu kaynaklar üç kategoride değerlendirilmiştir:

1. Heytemî ile Remlî'den Önce Yazılmış Şâfiî Fıkıh Eserleri: *el-Muharrer*, *Şerhu'l-Kebîr*, *Minhâcu't-Tâlibîn*, *Ravdatu't-Tâlibîn*, *el-Mecmû*, *Kifâyetu'n-Nebîh*, *el-Envâr*, *el-Beyân*, *el-Mühimmât*, *Ravdu't-Tâlib*, *Esna'l-Metâlib* gibi eserler.

2. Heytemî ve Remlî'den Sonra Yazılmış Hâşiye Türündeki Eserler: İbn Kâsım el-'Abbâdî ve Şirvânî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* üzerine yazdıkları hâşiyeler ile *Nihâyetu'l-Muhtâc* üzerine yazılmış Şebrâmellisî ile Reşîdî'nin (v. 1096/1685) hâşiyeleri. *Hâşiye Kalyûbî*, *Hâşiye 'Amîra*, *Î'âne ve Bâcûrî* gibi diğer hâşiyeler.

3. Heytemî ile Remlî'nin ihtilâflarını ele alan kaynaklar:

a. Mustafa b. İbrahim el-'Ulvanî'nin (v. 1193/1779) yazdığı *Keşfu'l-Ğitâi ve'l-Lebs fî İhtilâfi İbn Hacer ve's-Şems* adlı eseri.⁹

b. Ömer b. Hâmid Bâ Ferec 'Alevî'nin (v. 1274/1857) *Fethu'l-'Alî bi*

⁹ Mahtût olan bu eser, nazm yöntemiyle yazılmıştır. Yazar sadece ibadât bölümündeki ihtilâfları ele almış, ihtilâf sebeplerine değinmemiştir. Bu eseri Vezir Aslan hoca ile birlikte tahkîk etmekteyiz. Mustafa b. İbrahim b. Hasan b. Üveys el-Hamevî 'Ulvanî, (v. 1193/1779), *Keşfu'l-Ğitâi ve'l-Lebs beyne İhtilâfi İbn Hacer ve's-Şems*, Mektebetu Rabât (nr. 1902), vr. 168.

*Cem‘i’l-Hilâfî beyne İbn Hacer ve İbni ‘r-Remlî*¹⁰ adlı eseri.

c. Alî b. Ahmed b. Saîd bâ Sabrîn (v. 1304/1887) *İsmidu’l-‘Ayneyn fî Ba‘di İhtilâfî ‘ş-Şeyhayn* adlı eseridir.¹¹

d. Ömer el-Karadâğî’nin (v. 1355/1926) *el-Menhelu’n-Neddâh fî İhtilâfî’l-Eşyâh* adlı eseri.¹²

Şâfiî mezhebine büyük katkıları olan Heytemî ve Remlî’nin ihtilâflarını ele alan bu kitaplara baktığımızda bir bütün olarak fıkhnın konuları alınmamış, bilhassa muâmelât ve ukûbâtla ilgili görüşlerinin mukayesesinin yeterince yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca ihtilâf sebeplerinden bahseden müstakil ya da gayr-i müstakil herhangi bir eser de yoktur. Biz de bu boşluğun doldurulması gerektiğine inanarak Heytemî ile Remlî’nin fikhî konumuyla birlikte ihtilâf sebeplerini ele almaya çalıştık.

Heytemî ve Remlî Hakkında Türkiye’de Yapılmış Akademik Çalışmalar

Heytemî ve Remlî Şâfiî mezhebinin önemli isimlerinden olmalarına rağmen ülkemizde bu iki isimle ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla şu çalışmalar yapılmıştır:

¹⁰ Şifâ Muhammed Hasan Hîto tarafından tahkik edilen bu eserde sadece ibâdât konularını ele almıştır. İhtilâf sebeplerine değinilmemiştir. Bk. Ömer b. Hamid b. Ömer b. Bâ Ferec el-Hadramî Bâ ‘Alevî, (v. 1274/1857), **Fethu’l-‘Alî bi Cem‘i İhtilâfî Beyne İbn Hacer ve’r-Remlî**, (thk. Şifâ Muhammed Hasan Hîto), Dâru’l-Minhâc, Beyrut 2010.

¹¹ Heytemî ile Remlî arasında sadece ibadetler babındaki ihtilâfları sıralamıştır. İhtilâf sebeplerine değinilmemiştir. Bk. Ali b. Ahmed Bâ Sabrin el-Hadramî (v. 1305/1887), **İsmidu’l-Ayneyn (Buğyetü’l-Müstersidîn ile birlikte)**, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1998.

¹² Karadâğî ise İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsuddîn er-Remlî ile beraber Şihâbüddîn er-Remlî, Hatîb eş-Şirbînî (v. 977/1570), İbn Kâsım el-Abbâdî (v. 992/1584), Ali eş-Şebrâmellisî (v. 1087/1676), Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî (v. 926/1520) gibi müteahhirîn âlimlerin ihtilâflarını birlikte ele almıştır. İhtilâf sebeplerine değinilmemiştir. Bk. Ömer el-Karadâğî, **el-Menhelu’n-Neddâh fî İhtilâfî’l-Eşyâh**, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 2007.

1. İsa Uysal'ın *İbn Hacer el-Heytemî, Hayatı, Eserleri ve el-Fetâvâ el-Hadîsiyye Özelinde Hadîşçiliği* adıyla yüksek lisans tezi.¹³

2. Savaş Kocabaş'ın *Minhâcu't-Tâlibîn'in Meşhur Üç Şerhi Arasında Mukayese (Tuhfetu'l-Muhtâc, Muğni'l-Muhtâc ve Nihâyetu'l-Muhtâc)* adlı makalesi. Kocabaş, verdiği örneklerle Minhâc'ın üç şerhini metin ve yöntem açısından mukayese etmektedir.¹⁴

3. İbrahim Sizgen'nin *İbn Hacer el-Heytemî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkha Katkısı* adlı tebliği.¹⁵

4. Ömer Fidanboy'un *İlk Dönem Kelâmcılarından İbni Hacer el-Heytemî ve Tekfir Nazariyesi* adlı tebliği.¹⁶

5. DİA'nın *İbn Hacer el-Heytemî* maddesi. Heytemî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili yazılmış bir ansiklopedi maddesidir. Cengiz Kallek tarafından kaleme alınmıştır.¹⁷

6. DİA'nın *Remlî, Şemseddîn* maddesi. Remlî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili yazılmış ansiklopedi maddesidir. Ahmet Özel tarafından kaleme alınmıştır.¹⁸

Heytemî ve Remlî'yle İlgili Arap Ülkelerinde Yapılmış Akademik Çalışmalar:

1. Lemyâ Ahmed Abdullah eş-Şâfî'nin yazdığı *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târîhiyye*, basılmamış doktora tezi.¹⁹

¹³ İsa Uysal, **İbn Hacer el-Heytemî, Hayatı, Eserleri ve el-Fetâvâ el-Hadîsiyye Özelinde Hadîşçiliği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

¹⁴ Savaş Kocabaş, "Minhâcu't-Tâlibîn'in Meşhur Üç Şerhi Arasında (Tuhfetu'l-Muhtâc, Muğni'l-Muhtâc, Nihâyetu'l-Muhtâc)", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 17, 2011, ss. 523-538.

¹⁵ İbrahim Sizgen, "İbn Hacer el-Heytemî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkha Katkısı", **1. Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi**, 9-11 Mart 2018, Mardin, ss. 202-223.

¹⁶ Ömer Fidanboy, "İlk Dönem Dönem Kelâmcılarından İbni Hacer el-Heytemî ve Tekfir Nazariyesi", **1. Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi**, 9-11 Mart 2018, Mardin, ss. 4437-452.

¹⁷ Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", **DİA**, İstanbul 1999, c. 19, ss. 531-534.

¹⁸ Ahmet Özel, "Şemseddîn er-Remlî, **DİA**, İstanbul 2007, c. 34, ss. 565-566.

2. Murtedâ Ali b. Muhammed ed-Dâğıstânî'nin *el-Madhal ilâ Usûli'l-İmâm Şâfiî (Tahrîcu'l-Kavâidi'l-Usûliyye min Hilâli Tuhfeti'l-Muhtâc)* adlı doktora tezi.²⁰

3. Emced Reşid Muhammed Ali'nin *el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî*, adıyla yazdığı basılmamış yüksek lisans tezi. Heytemî'nin hayatı eserleri ve fıkıhçılığını ele alan bir çalışmadır.²¹

4. Kemâl Abdulazîm el-'Anânî'nin, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî*, basılmamış yüksek lisans tezi.²²

5. Avd Abdulaziz Muhammed el-'Avdî'nin *el-Kavâid ve'd-Davâbitu'l-Fıkhiyye min Kitâbi Nihâyeti'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc li Şemsuddîn er-Remlî min Kitâbi'l-Kadâi ilâ Kitâbi Ümmehâti'l-Evlâd* adlı yüksek lisans tezi.²³

¹⁹ Lemyâ Ahmed Abdullah eş-Şâfiî, **İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fi Kitâbeti't-Târîhiyye I-II**, Basılmamış Doktora Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1996.

²⁰ Murtedâ Ali b. Muhammed ed-Dâğıstânî, **el-Madhal ilâ Usûli'l-İmâm Şâfiî (Tahrîcu'l-Kavâidi'l-Usûliyye min Hilâli Tuhfeti'l-Muhtâc) I-II**, Dâru's-Selâm, Dağıstân-el-Meşriku li'l-Kitâb, Dimaşk 2008.

²¹ Emced Reşid Muhammed Ali, **el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Ammân 2000.

²² Kemâl Abdulazîm el-'Anânî, **el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, Kahire 1983.

²³ Avd Abdulazîz Muhammed el-'Avdî, **el-Kavâid ve'd-Davâbitu'l-Fıkhiyye min Kitâbi Nihâyeti'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc li Şemsiddîn er-Remlî min Kitâbi'l-Kadâi ilâ Kitâbi Ümmehâti'l-Evlâd**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mûte Üniversitesi, Ürdün 2012.

BİRİNCİ BÖLÜM

HEYTEMÎ VE REMLÎ’NİN HAYATLARI, İLMÎ ŞAHSİYETLERİ VE ESERLERİ

1.1. HEYTEMÎ VE REMLÎ’NİN YAŞADIKLARI DÖNEM

Bir âlimi yeterince tanıyabilmek için onun yetiştiği zaman ve mekânı iyi bilmek gerekir. Zira yaşanılan dönemin ve yerin kişinin üzerindeki etkisi muhakkaktır. Hz. Ömer’den (r.a) rivâyet edilen “insanlar babalarından çok zamanlarına benzerler”²⁴ sözü bunu teyit etmektedir. Yaşanılan zaman ve mekânın etkisi fikhî görüşlere de yansımıştır. İmâm Şâfiî’nin Irak’ta serdettiği görüşlerden bazılarını Mısır’a gittikten sonra değiştirmesi bunu açık bir şekilde göstermektedir. İbn Haldûn’un (v. 808/1405) ifade ettiği gibi coğrafyanın insan üzerindeki etkisi fıkıhta da kendisini göstermiştir.²⁵ Dolayısıyla bu iki fakihi tanımadan önce yaşadıkları dönemi siyasal, sosyal ve ilmî açıdan bilmek onların daha iyi tanınmasına vesile olacaktır. Heytemî ile Remlî aynı bölgede ve aynı asırda yaşamış iki fakihidir. Heytemî, Remlî’den yirmi dokuz yıl önce vefat etmiştir; ancak Remlî’den farklı olarak Heytemî’nin hayatının bir kısmı Mekke’de geçmiştir. Bu nedenle ona “İbnu’l-Hacer el-Mekkî” de denilmiştir.

1.1.1. Siyasi Durum

Heytemî ile Remlî’nin yaşadıkları dönemin ilk yılları Memlûklerin hâkimiyeti altında geri kalan kısmı da Osmanlıların Mısır’ı fethinden sonra Osmanlı

²⁴ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Aclûnî (v. 1162/1748), **Keşfu’l-Hafâ ve Müzîlu’l-Elbâs I-II**, (thk. Abdulhamîd b. Ahmed Hindâvî), Mektebetu’l-‘Asriyye, 2000, c. 2, s. 376.

²⁵ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn (v. 808/1405), **Târîhu İbn Haldûn (el-Mukaddime) I-VIII**, (thk. Halil Şahhâde), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1988, c. 1, s. 109.

hâkimiyeti altında geçmiştir. Remlî, ömrünün tamamını Mısır'da geçirmiş ve Mısır'da vefat etmiştir. Heytemî ise ömrünün yarısından fazlasını Hicaz'da geçirmiştir. Bu nedenle her iki bölgeden de kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

1.1.1.1. Memlûkler Dönemi Mısır ve Hicaz'da Siyasi Durum

Heytemî ile Remlî, Memlûkler ve Osmanlılar gibi iki büyük devletin yönetimine şahitlik etmişlerdir. Memlûkler 648/1250 ile 923/1517 yılları arasında Mısır'da hüküm sürmüşlerdir. “Bir kimsenin mülkiyetindeki kadın veya erkek esir” anlamına gelen “memlûk/memâlik” kelimesinden gelen bu isim, kölelikten gelen askerlerin kendilerine özgü kurdukları bir devlet için kullanılmıştır.²⁶ Moğolların İslâm dünyasını istilâ etmeden yaklaşık altı yıl önce 1250 yılında merkezi Mısır olarak kurulan Memlûkler genellikle sultanların ırk aidiyetine göre adlandırılmıştır. Memlûkler 1260 yılında Moğolları Ayncâlût'ta yenilgiye uğratarak bütün İslâm âlemini ve insanlığı onların tehdidinden kurtarmıştır. Türk asıllı sultanların hüküm sürdüğü birinci döneme Bahrî Memlûkler veya Türk Memlûkleri (1250-1382) adı verilmiştir. Sultan Necmedin Eyyüb tarafından Nil kıyısında bulunan Ravza adasına yerleştirilen Memlûkler, Nil nehrini “bahru'n-nîl” olarak adlandırdıkları için oraya yerleştirilen memlûklere Araplar tarafından “Bahrî Memlûkler” adı verilmiştir.²⁷

Çerkez asıllı sultanların hüküm sürdüğü ikinci döneme de Burcî Memlûkler ya da Çerkez Memlûkleri (1382-1517) adı verilmiştir.²⁸ Seyfeddîn Kâlâvûn (v. 689/1290) döneminde Kafkasya kökenli Memlûkler orduya alınmaya başlanmış ve zamanla artarak devam etmiştir. Böylece devleti ele geçirmişlerdir. Bu yeni yapıya Çerkez Memlûkleri devleti adı verilmiştir. Memlûkler devrinin en meşhur tarihçisi kabul edilen Makrizî'ye (v. 845/1442) göre el-Melikü'l-Mansûr Alâuddîn Ali (v. 687/1287) döneminde meydana gelen çekişme ve isyan gibi olaylar Melik Zâhir Berkûk'un (v. 801/1399) devleti ele geçirmesine ve devletin Çerkez hâkimiyetine

²⁶ Fatih Yahya Ayaz, **Memlûkler (1250-1517)**, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

²⁷ Ayaz, **Memlûkler**, s. 26.

²⁸ Ayaz, **Memlûkler**, s. 25.

girmesiyle başlamıştır. Böylece Berkûk'un tahta çıkmasıyla Bahrî Memlûklerin dönemi sona ermiş ve Çerkez Memlûklerin dönemi başlamıştır.²⁹

Memlûkler döneminde Kahire devletin siyasî, dinî ve iktisadî merkezi olmuştur. Memlûk sultanı ve Abbâsî halifesi bu merkezde ikamet etmiştir. Abbâsî halifesinin doğrudan Memlûk siyasetine etki etmemiş; ancak hilafet merkezinin Kahire'de olması Memlûkler açısından önemli olmuştur.³⁰

Heytemî ile Remlî'nin yaşadıkları dönem, ilme merakı olan Eşref Kânsu Gavrî (v. 922/1516) ve Osmanlılarla yaptığı Mercidabık muharebesinde yenilen Sultan Melik Eşref Tomanbay (v. 923/1517)³¹ zamanına denk gelmektedir. Mercidabık yenilgisi sonucu sultanını, ordusunu, Şam bölgesini, bütün hazine ve teçhizatını kaybeden Memlûk Devleti fiilen yıkılmış; ancak Mısır'da bulunan Tomanbay ve bazı emirler direnmeye devam etmiştir. Bu direnişin ardından Tomanbay'ın yeğeni iktidara gelmiş; ancak Osmanlılar ile yaptığı Ridâniyye savaşından sonra öldürülmüş ve böylece Memlûkler Devleti son bulmuştur.³²

1.1.1.2. Osmanlılar Dönemin Mısır ve Hicaz'da Siyasi Durum

Fatih Sultan Mehmed'in "atını Petro'nun tahtında yulafla besleyeceğine" dair yemini üzerine, papalık divanı Avrupa ülkelerini yeni Haçlı seferlerine davet etmiştir. Papanın bu daveti özellikle asilzâdeler arasında büyük ilgi görmüştür. Feth'in verdiği etkiyle İspanyol ve Portekizler başta olmak üzere Avrupalılar deniz yoluyla Müslümanlara saldırmıştır. Özellikle Fas ve Cezayir gibi Kuzey Afrika

²⁹ Ayaz, **Memlûkler**, s. 53-54.

³⁰ Halit Özkan, **Memlûklerin Son Asrında Hadîs (Kahire 1392-1517)**, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 25.

³¹ Abdülmelik b. Hüseyin el-'Asımî, **Simtu'n-Nücûmu'l-'Avâlî fî Enbâi'l-Evâili ve't-Tevâlî I-IV**, (thk. Adıl Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvad), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, c. 4, s. 68; Şihâbüddîn Ebi'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed İbnu'l-'Îmâd el-Hanbelî (v. 1089/1678), **Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb I-XI**, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk 1406/1986, c. 10, s. 149; Muhammed Es'ad Talas, **Mısır ve's-Şam fî'l-Ğâbir ve'l-Hâdir**, Dâru'l-Mearif, Kahire 1945, s. 37; Ayaz, **Memlûkler**, s. 65-70.

³² İbnu'l-'Îmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, c. 10, s. 161; Ayaz, **Memlûkler**, s. 70-72.

lkelerinde katliamlar yapmışlardır. Oradan hilafetin merkezi olan Mısır'a darbe vurarak bir nevi İstanbul'un acısını dindirmeye çalışmışlardır.³³

Avrupalılar, İslâm dünyasında kızılbaş adıyla yakıp yıkan bir ordu hazırlayan Şah İsmail'le irtibata geçerek kendi lehine onları da kullanmaya çalışmıştır. Şah İsmail'in, Mısır ve Hicaz'ı alma hayalini kullanarak onlarla birlikte hareket etmesini sağlamışlardır. Bunlar yaşanırken Memlûkler kendi içinde büyük sıkıntılar yaşamış, Müslümanların sultanı ve hilâfetin merkezi olarak Avrupa yayılcılığı ve Safevi'nin saldırı hazırlıklarını durduramaması büyük sıkıntılara sebep olmuştur.³⁴

XVI. yüzyıldan itibaren Müslümanların gözü artık her geçen gün gücünü artıran Osmanlı'ya çevrilmiştir. Osmanlı, doğuda ve batıda sömürülen ve ezilen Müslümanların destekçisi olmuştur. Rus oryantalist Agafangel Efimovi Kırmskiy'e göre Balkanlar, Macaristan, Batı Avrupa ve hatta Rusya'da farklı düşüncelerden dolayı birçok kişi Osmanlıların hâkimiyetine girmek istemiştir. Araplarda da durum aynı olmuşt, hatta Osmanlılara bir kurtarıcı gözüyle bakılmıştır.³⁵ Osmanlının zulmedenlere karşi amansızca mücadele etmesi, halka karşi da sevgi ve merhametle hareket etmesi, ideal bir devlet ve toplum olarak görünmesini sağlamıştır.³⁶

Hilâfet makamı, Yavuz Sultan Selim'in 922/1517 yılında Mısır'ı almasıyla Osmanlılara geçti. Heytemî ve Remlî, devletin güçlü, sultanların i ve dışta etkili olduğu, fetihlerin çoğaldığı, devletin genişlediği, emniyet ve güvenin yayıldığı Osmanlıların en parlak döneminde yaşamışlardır. Heytemî ile Remlî'nin yaşadıkları dönemde Sultan I. Selim (Yavuz Sultan Selim) (918-926), Kanûnî Sultan Süleyman (926-974) ve Sarı Selim olarak bilinen Sultan II. Selim (974-982) gibi padişahlar iktidarda olmuşlardı.³⁷ Yavuz Sultan Selim Mısır'a girince şehirdeki fakirlere yardımlarda bulunmuş onları askeri cuntanın tahakkümünden kurtarmıştır.

³³ Nikolay İvanov, **Osmanlının Arap lkelerini Fethi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 1-9.

³⁴ İvanov, **Osmanlının Arap lkelerini Fethi**, s. 1-9.

³⁵ İvanov, **Osmanlının Arap lkelerini Fethi**, s. 19.

³⁶ İvanov, **Osmanlının Arap lkelerini Fethi**, s. 21.

³⁷ Talas, **Mısır ve's-Şam fi'l-Ġâbir ve'l-Hâdır**, s. 37; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 163, 201; Şevkî Dayf, **Târihu'l-Edebi'l-Arabî VII**, Dâru'l-Me'arif, Kahire ty., s. 41.

Kahire'deki bir taşın üzerine oyulan "Hadimu'l-Fukara Selim" ifadesi bu olayı tarihe not düşmek adına taşla nakşedilmiştir.³⁸ Osmanlılar döneminde özellikle Kanûnî Sultan Süleyman'ın yürüttüğü adilane ve huzur siyaseti sayesinde çekişmelerin son bulduğunu Heytemî'den öğreniyoruz.³⁹

Mısır, Osmanlı hâkimiyetine girince o dönemde Mekke şerîfi olan Berekât b. Muhammed Hasenî oğlu Şerîf Ebû Nümei'yî Mekke'nin anahtarlarını sultana teslim etmek ve sultana bağlılığını bildirmek için Mısır'a göndermiştir. Geldikten üç gün sonra padişah tarafından kabul edilerek hediyelerini takdim ettikten sonra padişaha bağlılıklarını arz etmişlerdir. Padişah bunun karşılığında ona hıl'at giydirerek pek çok hediyelerle birlikte babasına verilen Mekke emirliğiyle onu Mekke'ye göndermiştir. Bu tarihten itibaren Mekke ve Medine'deki camilerde hutbe Osmanlı padişahlarının adına okunmaya başlanmıştır. Berekât b. Muhammed Hasenî'nin vefatından sonra Mekke emirinin atanması padişah tarafından yapılmaya başlanmıştır.⁴⁰

Sözü edilen dönemde emirliğe tayin edilen şerîfin alameti padişahın kendisine gönderdiği "berât" ya da "menşûr" adı verilen ve padişah tuğrası içeren Osmanlıca yazılan belgelerdi. Bu belgelerde yapılacak işler belirtilir, adaletle hareket etmek ve tebaayı gözetmek tavsiye edilirdi.⁴¹ Osmanlı Devleti, maneviyata gösterdiği özen nedeniyle Hicaz'a bilhassa Mekke ve Medine'ye büyük önem vermiş ve manevi bağı zayıflatacak en küçük hareketten bile sakınmıştır. Dolayısıyla bölgede emniyet ve huzur ortamı oluşmuştur.⁴² Heytemî'nin vefatına kadarki dönemde Hicaz'da Şerîf Berekât b. Muhammed b. Muhammed (903-931), Şerîf Ebû Nümei b. Berekât (931-960), Şerîf Ahmed b. Ebî Nümei (960-961) ve Şerîf Hasan b. Ebî Numây (961-1010) gibi emirler görev yapmışlardır. Bu dönemde uzun süre

³⁸ İvanov, **Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi**, s. 21.

³⁹ Şihâbuddîn Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, **el-Menâhilu'l-'Azbe fî İslâhi mâ Vehâ Mine'l-Ka'be**, (thk. Abdurraûf b. Muhammed el-Kemâlî), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2003, s. 24.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 2013, s. 16-19.

⁴¹ Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, s. 142.

⁴² Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, s. 143.

Mekke, Medine, Cidde ve Yenbû‘ bölgeleri Mısır valiliğine bağlı olarak Osmanlı tarafından yönetilmiştir. Resmi işlemler ve talepler Mısır valiliği üzerinden yürütülmüştür.⁴³

Heytemî ve Remlî’nin biyografilerini yazan kitaplara ve kendi yazdıkları eserlerine baktığımızda ne Memlûkler döneminde ne de Osmanlılar döneminde herhangi bir resmi görev almadıklarını görüyoruz. Bunun nedeni ilimde yetkin oldukları dönemlerinin Osmanlı hâkimiyeti olan döneme rast gelmesinden ve o dönemde Hanefî mezhebinin resmi mezhep hüviyetini kazanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

1.1.2. Sosyal ve İlmî Hayat

1.1.2.1. Memlûkler Dönemi Mısır ve Hicaz’da Sosyal ve İlmî Hayat

Memlûkler döneminde Mısır’da halk idareciler, âlimler, tüccarlar ve avam gibi çeşitli sosyal tabakalardan oluşmuştu. Hâkim tabaka olan idareciler genelde yabancıardan oluşmaktaydı. Mısırlıların çoğu tüccar, zanaatkâr ve çiftçilerden teşekkül etmekteydi. Onların siyasi ve idari işlere girme şansları yoktu.⁴⁴ Mısır’da sosyal hayatta sadece erkeklere değil kadınlara da yer verildiğini belirtmekte fayda vardır. Nitekim bazı müesseseler tamamen kadınlara ayrılmış ve yönetimleri de kadın idarecilerin elindeydi. Sultan Baybars ez-Zâhir’in kızı Tizkerpây Hatun tarafından yaptırılan er-Ribâtu’l-Bağdâdiyye buna örnek olarak verilebilir. İbadet ve zikirlerin yanında fıkıh derslerinin okutulduğu bu ribât, aynı zamanda boşanmış veya kocaları tarafından kovulmuş kadınların sığınabilecekleri bir yer mahiyetindeydi. Bu kadınlar evlerine dönecekleri zamana kadar burada barınabilmekteydi.⁴⁵ Bu bilgiler çerçevesinde meseleye baktığımızda İslâm medeniyetinin bir başka yönüyle karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Daha o dönemlerde kadınların sığınabilecekleri bir

⁴³ Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrreme Emirleri**, s. 72-77; Ahmed b. Zeynî Dahlân (v. 1304/1886), **Hulasatu’l-Kelâm fî Beyâni Ümerâi’l-Beledi’l-Harâm**, (thk. Muhammed Fâris eş-Şeyh-Re’fet Abdulazîz), Matbuatu Ardi’l-Haremeyn, ty., s. 125-127.

⁴⁴ Ahmed Şelebî, **Mavsû‘a Tarihi’l-İslâmî ve’l-Hadâreti’l-İslâmiyye I-X**, Mektebetu’n-Nahdati’l-Misriyye, Kahire 1986, c. 5, s. 284.

⁴⁵ Yiğit, **Memlûkler**, c. 7, s. 388.

kurum yapılmış olması medeniyet adına Müslümanların ileri bir seviyede olduklarını göstermektedir.

Heytemî ile Remlî'nin yaşadıkları dönem Memlûklerin yıkılma dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde sultanların liyakatsizliği, adaletsizliği, halkla olan irtibatsızlıkları ve kendi kavminden olmayanlara karşı kaba ve adaletsiz tutumları sosyal hayatı olumsuz etkilemiş ve halkı maddi-manevi açıdan zor durumda bırakmıştır.⁴⁶

Memlûkler dönemi, İslâmî ilimlerdeki gelişmeler açısından İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden birisi olmuştur. Mısır o dönemde ilmin merkezi olmuş, edebî, tarihî ve dinî eserler açısından zengin bir bölge haline gelmiştir. Memlûkler dönemindeki ilmî faaliyetin en belirgin özellikleri şunlardır:⁴⁷

- Yazılan eserler sayı bakımından oldukça fazla olmuştur.
- Geçmişte yapılan çalışmalar esas alınarak şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.
- Hadis çalışmaları artmıştır.
- Tasavvufî hareketler yaygınlaşmıştır.

Fıkıhta ictihâd alanı zayıflamış ve dört mezhep çerçevesinde hareket edilmiştir. Suyûtî (v. 911/1506), ilmî gelişmelerin bu bölgede yaşanmasını Memlûk sultanlarının ilme verdikleri öneme⁴⁸ ve Abbâsî hilâfетinin Bağdat'tan Mısır'a geçmesine bağlamıştır. Bu nedenle "Mısır, âlimlerin meskeni ve faziletli insanların

⁴⁶ Mahmud Şâkir, **et-Târîhu'l-İslâmî I-XXII**, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 2000, c. 8, s. 96-98; Saîdî, **el-Müceddidûn fî'l-İslâm**, s. 321; 'Asımî, **Simtü'n-Nücûmu'l-'Avâlî**, c. 4, s. 62-63.

⁴⁷ Ferhat Gökçe, "Türkiye'de Memlûkler Dönemi Hadis Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt. 11, sayı. 21, 2013, ss. 41-88, s. 42.

⁴⁸ Heytemî, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye** adlı eserinde Şeyh Zekerîyya el-Ensârî'nin sultan Kayıtbay'ı minberde sert bir dille eleştirdiğini sultan Kayıtbay'ın da camide hazır bulunduğunu ve bir tepki vermediğini ifade eder. Bk. Şihâbuddîn Ahmed b. İbn Hacer el-Heytemî, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, Dâru'l-Fikr, ty., s. 37.

yolculuk yaptıkları yerdir / محل سكن العلماء ومحط رحال الفضلاء” ifadesini kullanmıştır.⁴⁹ Heytemî de o dönemde bazı âlimlerin kendi beldeleri için “bu beldede ilim öğrenme imkânı azaldı/هذا بلد ضيق عن علمي” diyerek Mısır’a göç ettiklerini ifade eder.⁵⁰ Sultan Baybars’ın “tarihi dinlemek tecrübelerden daha önemlidir/سماع التاريخ أعظم من التجارب” sözü⁵¹ İslâmî ilimlerin yanında tarih ilmine de duyduğu ilgiyi göstermektedir.

Ezher Üniversitesi bu dönemde en verimli dönemlerinden birini yaşamıştır. O dönemde ilme önem veren sultanlardan birisi de Sultan Gavrî’dir. Gavrî, haftada en az iki defa ilim meclisleri oluştururdu. Bu meclislerde muhtelif ilmî ve dinî tartışmalar yapılır, âlim ve fakihler kendi aralarında meseleleri ele alırlardı. Bu dönemde bazı Memlûklü yöneticiler, bizzat fıkıh, hadis, tarih ve lügat gibi alanlarda ders vermişlerdir.⁵² Sultan Gavrî’nin bizzat kendisi de âlimdi. Herhangi bir durumla karşılaştığında hemen emr-i bil maruf ve nehyi ani’l-münkerde bulunur, Kur’ân-ı Kerim, hadis, dua ve Buhârî’yi okuturdu. Hatta Kal’atu’l-Cebel’de *Sahîh-i Buhârî*’nin okutulup hatmedilmesi onun döneminden itibaren gelenek haline gelmiştir. Onun döneminde Suyûtî (v. 911/1505), Sahâvî (v. 902/1497), Kastalânî (v. 925/1517) ve Ensârî gibi âlimler yetişmiş, bu âlimlerin hem sultanla hem de devletiyle bağları güçlü olmuştur.⁵³

Memlûklerin ilme ve tedrisata verdikleri önemi gösteren diğer bir husus mekâtib ve medreselerdir. O dönemde okula yeni başlayan çocukların eğitimi “mekâtib” denilen kurumlarda, yükseköğrenim görenlerin eğitimi ise medreselerde yapılmıştır. Ayrıca her medresenin yanında birer kütüphane kurulmuş, ilim ehlinin doküman ihtiyacını karşılamaya yönelik hizmetler ifa edilmiştir.⁵⁴ Memlûkler,

⁴⁹ Celâluddîn Abdürrahmân es-Suyûtî, (v. 911/1506), **Hüsnu’l-Muhâdere fi Ahbâri’s-Şâm ve’l-Kâhire I-II**, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Mısır, 1967, c. 2, s. 94.

⁵⁰ Said Abdulfettâh ‘Aşûr, **‘Asru’l-Memâlik fi’l-Mısır ve’s-Şâm**, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Kahire 1976, s. 341.

⁵¹ Cemâluddîn Ebi’l-Mehâsin Yusuf b. Tağrîberdî el-Hanefî (v. 874/1469), **en-Nücûmu’z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve’l-Kâhire I-XVI**, Dâru’l-Kütüb, Kahire ty., c. 7, s. 182.

⁵² ‘Aşûr, **‘Asru’l-Memâlik**, s. 342.

⁵³ Abdolvahhâb ‘Azzâm, **Mecâlisu’s-Sultân el-Ğavrî (Safahatun min Târihi Mısır fi’l-Karni’l-‘Aşiri’l-Hicrî)**, Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, Kahire 2010, s. 35, 41.

⁵⁴ ‘Aşûr, **‘Asru’l-Memâlik**, s. 345-347.

Salâhuddîn Eyyûbî'nin yerleştirdiği yönetim ahlakını devam ettirmiş, onun ilim mirasını korumayı başarmışlardır. Zâhiriyye, Nâsiriyye, Cemâliyye, Mahmudiyye ve Seryakûs o dönemin önemli medreselerinden bazılarıdır.⁵⁵ Memlûk sultanları sadece merkezde değil kırsal alanda da bu tür faaliyetleri önemsemiş hatta Mısır dışında Hicaz ve Şam gibi bölgelerde de çeşitli medreseler inşa etmişlerdir. Medreselerin ihtiyaçları tahsis edilen vakıflarca karşılanmıştır.⁵⁶

Memlûkler döneminde dinî hayata baktığımızda yöneticilerin Müslüman ve ehl-i sünnet olmaları halka yansımış, halk da bu çizgide hareket etmiştir. Eyyûbîler döneminden kalan sünnî mezheplerin ön planda tutulma gayreti, Şîa'nın ve bidat ehli mezheplerin devre dışı bırakılmasını sağlamıştır.⁵⁷ Bahrî Memlûkler döneminin sultanlarından Seyfeddîn Kutuz (v. 658/1260) hariç tüm sultanların Şâfiî mezhebine mensup oldukları bilinmektedir.⁵⁸ Ülkedeki fikhî uygulamalar Zahir Baybars (v. 676/1277) dört kadı nizamını getirene kadar Şâfiî mezhebine göre devam etmiştir. Baybars'ın sözü edilen nizamına göre Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî kadıların başında Şâfiî bir başkadı bulunmuştur. Bahrî Memlûklerden sonra gelen Çerkez Memlûkleri de Osmanlılar dönemine kadar aynı sistemi devam ettirmişlerdir. Osmanlılar döneminde ise sadece Hanefî kadıları atanmış ve yirminci yüzyıla kadar bu şekilde devam edilmiştir.⁵⁹

Memlûkler döneminde birçok önemli fakih yetişmiştir. Bu fakihler fıkıh ve usulü alanında değerli pek çok eser vermişlerdir. Zira bu dönemde âlimler, ilim talebeleri, te'lifler ve ansiklopedik kitapların yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Şâfiîlerden İzz b. Abdüsselâm (v. 660/1262), İbn Dakîku'l-Îd (v. 702/1302), İbn Rıf'a (v. 710/1310), Takıyuddîn es-Sübkî (v. 756/1355), İsnevî (v. 772/1370), Ezra'î (v. 783/1381), Suyûtî (v. 911/1505) ve Ensârî bunlardan

⁵⁵ Bk. Mehmet Aziz Yaşar, **Tâcüddîn es-Sübkî ve Usûlcülüğü**, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2018, s. 22-25.

⁵⁶ 'Âşûr, **'Asru'l-Memâlik**, s. 342-345.

⁵⁷ 'Âşûr, **'Asru'l-Memâlik**, s. 349.

⁵⁸ Hişâm Yüsrî el-Arabî, **Coğrâfiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye**, Dâru'l-Beşâir, Kâhire, 1426/2005, s. 31.

⁵⁹ Ahmed Teymûr Paşa, **Nazratun Tarihiyye fi Hudûsi'l-Mezâhibi'l-Erbâa**, (tkd. Muhammed Ebû Zehra), Dâru'l-Kâdirî, s. 80; Hişâm Yüsrî, **Coğrâfiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye**, s. 31.

bazılarıdır. Hanefîlerden İbn Kutluboğa (v. 879/1474), İbn Arabşah (v. 901/1496) ve İbnü'l-Kerekî (v. 922/1516); Hanbelîlerden Necmüddîn Tûfî (v. 716/1316), İbn Teymiyye (v. 728/1328) ve İbn Kudâme (v. 744/1343); Mâlikîlerden de Karafî (v. 684/1285) ve İbn Ferhûn (v. 799/1397) bunlar arasında sayılabilir.

Memlûklerin yıkılışına denk gelen Heytemî ve Remlî'nin yaşadıkları dönemde fıkıh ilmî canlılığını korumuş; şerh, hâşiye ve ta'lîk çalışmaları ön plana çıkmıştır. Bu nedenle döneme şerh ve hâşiyeler dönemi denilmiştir. Bazıları, ictihat kabiliyetine sahip birçok fakih yetişmesine rağmen ictihâddan kaçındıkları ve mezhep kurucularından birini taklîd ettiklerinden dolayı bu dönemin taklid dönemi olduğunu iddia etmişlerdir;⁶⁰ ancak bu iddianın doğru olmadığı sözünü ettiğimiz dönemde mezhep içi de olsa ihtilâfların yaşandığı ve her dönemde olduğu gibi yeni vuku bulan meselelere çözümlerin bulunması sebebiyle ictihâdın terk edilmediği belirtilmektedir.⁶¹

Diğer taraftan Memlûkler dönemi tasavvufun yayıldığı bir dönem olmuştur.⁶² Nitekim bu dönem Bedevîyye, Desûkiyye, Şâzeliyye ve Rifâiyye tarikatlarının ön planda olduğu bir dönem olmuştur. Hatta bu dönemin dinî ve sosyal hayatının en belirgin özelliğinin tasavvufî hareketlerin gelişmesi olduğu ifade edilmiştir.⁶³ Bu dönemde tasavvuf hareketi son derece güçlenmiş, tarihinin altın çağını yaşamış, sosyal hayata adeta damgasını vurmuştur. Bunun sebebi idarecilerin güçlü desteği, sultanlar ve diğer yöneticilerin hankah, ribât ve zâviyelerin yapılmasında birbirleriyle yarışmaları olmuştur.⁶⁴

⁶⁰ İsmail Yiğit, **İslam Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, c. 7, s. 284.

⁶¹ Ömer el-Karâdâğî, **el-Menhelu'n-Neddâh fî İhtilâfî'l-Eşyâh**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2007, s. 27.

⁶² Abdulmu'iz Abdulhamîd el-Cezzâr, **İbn Hacer el-Heytemî**, Kahire 1981, s. 21.

⁶³ Âşûr, **'Asru'l-Memâlik**, s. 351; Ayaz, **Memlûkler**, s. 127-128.

⁶⁴ Âşûr, **'Asru'l-Memâlik**, s. 352; Yiğit, **İslam Tarihi**, c. 7, s. 388.

1.1.2.2. Osmanlılar Dönemi Mısır ve Hicaz'da Sosyal ve İlmî Hayat

Osmanlılar döneminde Memlûklerde olduğu gibi sosyal sınıflar idareciler, ulemâ, tüccar, zanaatkâr ve çiftçilerden oluşmaktaydı. Bunlar arasında âlimler tabakasının ayrı bir yeri vardı. Ezher üniversitesinin o dönemde de ilim merkezi olması, idarecilerin ilgisini çekmiş ve devamlı irtibat halinde olmuşlardır. Osmanlı padişahları da Ezher ulemasına ayrı bir değer verir onları halkın liderleri olarak görürlerdi. Bu nedenle halkın bir sorunu olduğunda Ezher ulemasına başvurulurdu. Dolayısıyla Ezher uleması Mısır'ın sosyal yapısında önemli bir mevkiye sahip olmuş, halk ve idareciler arasında adeta bir köprü vazifesini görmekteydiler.⁶⁵ Ayrıca Osmanlılar'ın İslâm birliği siyaseti ve Haçlılara karşı tek saf olarak durmaları insanları birbirine yakınlaştırmış ve huzurlu bir sosyal ortamın oluşmasını sağlamıştır.⁶⁶

Dönemin sosyal göstergelerinden birisi de iktisadî hayattır. Osmanlı döneminde Memlûklerde olduğu gibi iltizam sistemi mevcuttu. İltizam sistemi Memlûklerde zenginler, tüccarlar ve bazı devlet yetkililerinin işine yaramış, çiftçi ve düşük gelirli insanların istifade edeceği bir sistem olmamıştır.⁶⁷

Bazı tarihçiler tarafından Osmanlılar döneminde ilmî ve fikrî hayatın gerilediği ifade edilmiştir. Osmanlılar'ın Mısır'da bulunan birçok ilmî ve fennî eseri hilafetin merkezi olan İstanbul'a götürdüklerini hatta öne çıkmış âlimleri bile merkeze çektikleri öne sürülmüştür. Örneğin tarihçi İbn İyâs, bu dönemde Sultan Selim tarafından İstanbul'a götürülen birçok isimden bahsetmektedir.⁶⁸ Esasında âlimlerin İstanbul'a gönderilmesi olumsuz bir gelişme değildir. Aksine sevindirici bir durumdur. Zira âlimlerin bol olduğu bir yerin çevresini ilim açısından beslemesi

⁶⁵ Abdurrahîm Abdurrahman Abdurrahim, **el-Hayâtu'l-İctimâiyye fî'l-Vilâyâti'l-'Arabiyye Esnâe'l-'Ahdi'l-'Usmânî**, (nşr. Abdulcelîl et-Temîmî, Merkezu'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsi'l-'Usmâniyye, Zağvân, 1988, s. 490-491.

⁶⁶ Saîdî, **el-Müceddidûn fî'l-İslâm**, s. 321; Şâkir, **et-Târîhu'l-İslâmî**, c. 8, s. 96-98; el-'Asîmî, **Simtû'n-Nücûmu'l-'Avâlî**, c. 4, s. 62-63.

⁶⁷ Şelebî, **Mevsûatu Târîhi'l-İslâmî**, c. 5, s. 228.

⁶⁸ Muhammed b. Ahmed 'İyâs el-Hanefî, **Bedâiu'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr I-V**, (thk. Muhammed Mustafa), el-Hey'etu'l-Misriyye, Kahire 1984, c. 5, s. 182.

kadar normal bir şey olamaz. Ezher bir ilim merkezi olması hasebiyle çevresine ilim insanlarını ihraç etmiştir. Tarih boyunca Hicâz, Yemen, Uzakdoğu gibi birçok bölgeye Ezher âlimlerinin dağıldıkları görülmektedir. Ayrıca Memlûkler döneminde Kahire'nin başkent olarak cazibe merkezi olması ne kadar doğal ise Osmanlı döneminde İstanbul'un başkent olarak cazibe merkezi olması da o kadar doğaldır.

Mısır'da Hanefî mezhebi statü bakımından Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethetmesine kadar Şâfiî ve Mâlikîlerden sonra en etkili mezhep konumunda olmuştur. Hanefî mezhebine mensup bazı önemli âlimler, daha çok kuzeyden Kahire'ye hicret etmişlerdir. Buna örnek olarak, başkadılık yapan Eminüddîn el-Aksarâî (v. 880/1475), İbnu'l-Kerekî (v. 922/1516) ve Şemsuddîn Ğazzî et-Timûrtâşî (v. 1006/1598) verilebilir. Hanefî mezhebinin en önemli şahsiyeti olarak ise Memlûkler ve Osmanlı'nın ilk döneminde başkadılık yapan Nûruddîn et-Trâblûsî (v. 941/1535) zikredebilir.⁶⁹

Mısır'daki mezhepler arası dengenin, Osmanlı Devleti'nin 1517 yılında Mısır'ı fethetmesiyle değiştiği görülmektedir. Osmanlı'dan önce Memlûk Devleti, her mezhepten bir baş kadı tayin etmiştir; ancak Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle birlikte burada dört mezhep kadısının uygulamasına son verilmiş, Hanefî kadısının hükmü geçerli kılınmıştır. Padişah ülkenin resmi mezhebini Hanefî mezhebi olarak belirlemiş, fetva ve kazada artık bu mezhebin esas alınması gerektiği hususunda bir ferman çıkarmıştır.⁷⁰

Memlûkler döneminde olduğu gibi Osmanlılar'da da Mısır'ın sosyal hayatında tasavvufun en etkili unsurlardan birisi olduğu söylenebilir. Tasavvufun sosyal hayatta etkili olmasında sûfilerin, toplumun nüfuzlu kesimi olan idareci ve

⁶⁹ Şa'rânî'nin belirttiğine göre, Osmanlı Devleti'nin vakıflara yönelik uygulamaya geçirmek istediği değişiklikler devletin yararına olsa da özellikle âlim ve mutasavvıfların aleyhine bir durum arz etmektedir. Buna karşı çıkarak râcih mezhebe göre fetva vermeye devam eden Trâblûsî, kadıasker tarafından İstanbul'a şikâyet edilmiş ve sonuç itibarıyla Trâblûsî'ye ceza verilmesine ferman verilmiştir; ancak işin ilginç yanı fermanın Mısır'a ulaştığı günlerde Trâblûsî vefat etmiştir. Bk. Abduvahâb eş-Şa'rânî (v. 973/1565), **et-Tabakâtu's-Suğrâ**, (thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayîh) Mektebetu's-Sikâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2005, s. 48.

⁷⁰ Hayrettin Karaman, **Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 78.

zengin tüccarlar üzerindeki etkisi büyük ehemmiyet taşımaktadır. Sultan ve emirlerin daha Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde inşa etmeye başladıkları hankah, zâviye ve ribât gibi tasavvufun yayılmasında büyük önem taşıyan müesseseler, toplumda tasavvufun sistemli bir şekilde yayılmasına ve halkın bu müesseseler sayesinde tasavvufla içli dışlı olmasına vesile olmuştur.⁷¹ Nitekim Makrîzî'nin verdiği bilgilere göre Kahire'de yirmi beş zâviye, yirmi iki hankah, on bir adet ribâtın bulunması söylenenleri doğrular nitelikte olmuştur.⁷²

Heytemî'nin Mekke'ye yerleştiği 940/1533 tarihi, buranın daha yeni Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdiği döneme denk gelmektedir. Hicaz, Osmanlılar'ın mahiyeti altına girdikten sonra Mısır'da söz konusu olan uygulama Hicâz'da da aynen devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim, Mekke'ye bir kâdı tayin etmiş ve ona Cidde gümrüğü hasılatından maaş tayin etmiştir. Mekke emirinin hükmettiği bölgeye, Mekke kadısı da Hanefî mezhebini esas alarak, hizmet etmiştir. Ayrıca Mekke'de dört mezhebe ait mahkemeler kurulmuştur. Hanefî mahkemesi "Mahkeme-i Kübrâ" adıyla üst makam olarak işlev görmüştür.⁷³ Her ne kadar resmi müftü ve hâkimler Hanefî mezhebinden olsa bile diğer mezhebe mensup âlimlerin görüşlerine de başvurulmuştur. Örneğin, Heytemî, Kâbe'nin tadilatıyla ilgili ilgili fetvanın Hicâz'da bulunan Hanefî müftüsünden fetva alındıktan sonra kendi görüşüne de başvurulduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

Hicaz, mezheplerin ve âlimlerin görüşlerinin yayıldığı merkez olmuştur. Heytemî ile Remlî'nin yaşadıkları dönemde İslâm toprakları en geniş coğrafyaya yayılmıştır. Dolayısıyla Heytemî'nin hicret ettiği ve vefat edene kadar yaşadığı Mekke, her dönemde olduğu gibi o dönemde de hac vazifesini yerine getirmek için dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanların akın ettiği yer olmuştur. Bu durum oradaki ilmî hareketliliğin her zaman canlı kalmasına vesile olmuştur. Heytemî de bu

⁷¹ Yiğit, **Memlûkler**, c. 7, s. 386.

⁷² Takıyuddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrîzî (v. 845/1441), **Kitâbu'l-Mevâ'izi ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Asâr**, Dâru Sadır, Beyrut ty., c. 1, s. 363.

⁷³ Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, s. 62, 63.

⁷⁴ Heytemî, **el-Menâhilu'l-'Azbe**, s. 24.

canlılıktan istifade ederek oraya gelen akranlarından istifade etmiş ve nice talebelere ders vermiştir.

1.2. HEYTEMÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.2.1. Hayatı

Tam adı Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed⁷⁵ b. Muhammed⁷⁶ el-Heytemî es-Sa'dî'dir. İbn Hacer künyesiyle de anılan Heytemî'nin lakabı Şihâbüddîn'dir.⁷⁷ Heytemî'nin iki künyesi daha vardır. Birincisi, Ebu'l-Abbâs,⁷⁸ ikincisi de Ebû Abdullah'tır.⁷⁹ Kendisine doğduğu yer olan Ebu'l-Heytem mahallesinden dolayı Heytemî, Mekke'ye yerleştiği ve orada vefat ettiği için Mekkî nisbeleri verilmiştir. Ayrıca şu nisbelerle de anılmaktadır: Selmuntî,⁸⁰ Sa'dî,⁸¹ Mısırî, Ensârî,⁸² Sûfî,⁸³ Ezherî,⁸⁴ Eş'arî ve Şâfîî.

⁷⁵ **Babası:** Bedruddîn Muhammed b. Şemsuddîn Muhammed b. Hacer el-Heytemî'dir. Araştırdığımız kadarıyla babasıyla ilgili bilgilere ulaşamadık; ancak Heytemî'nin biyografisinden bahsedenler babasının ilim ehline bağlı olduğu, küçük yaşta babasını kaybettiğini, vefatından sonra babasının kabrine gidip ona her zaman okuduğu ifade edilmektedir. Bk. Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye I-IV**, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ty., c. 1, s. 3; **ez-Zevâcir 'an İktirâfî'l-Kebâir I-II**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987, c. 1, s. 25.

⁷⁶ **Dedes:** Şemsuddîn Muhammed b. Bedruddîn Ali b. Hacer el-Heytemî küçük yaşta babasını kaybettikten sonra dedesi tarafından yetiştirilir. Dedesinin 120 yıl yaşadığı belirtilir. İbadet ehli takva bir zat olduğu ifade edilir. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 3.

⁷⁷ Şeyh Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullah Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer fî Menâkibi İbn Hacer (Eşrefu'l-Vesâil'le birlikte)**, (thk. Ebû'l-Fevâris Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, s. 19; Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 2.

⁷⁸ Abdulkâdir b. Şeyh el-Ayderûs (v. 1038/1629), **en-Nûru's-Sâfir 'an Ahbâri'l-Karnî'l-'Aşır**, (thk. Ahmed Hâlû vd.), Dâru Sader, Beyrut 2001, s. 391; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 542; Ebu'l-Hayr Abdullah b. Mirdâd (v. 1343/1921), **el-Muhtasar min Kitabi'n-Neşri'n-Nevri ve'z-Zeher fî Terâcimi Efâdile Mekke Mine'l-Karnî'l-'Aşır ilâ Karnî'r-Râbi 'Aşer**, (thk. Muhammed Said el-'Amûdî-Ahmed Ali), 'Alemlu'l-Ma'rife, Cidde 1986, s. 122; Yusuf b. İlyân Serkîs ed-Dımaşkî (ö. 1932), **Mu'cemu'l-Mathbûtu'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arreb I-II**, Mektebetu's-Sikâfeti'd-Diniyye, Kahire c. 1, s. 81; Corcî b. Habîb Zeydân (ö. 1914), **Târihu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye**, Dâru'l-Hilâl, Kahire ty, c. 3, s. 359.

⁷⁹ Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, **Esna'l-Metâlib fî Sılati'l-Erhâmi ve'l-Ekârib**, (thk. Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî), Dâru'l-Eseriyye, Ammân ty. s. 66.

⁸⁰ Selmunt: Mısır'da Aynuşşems'e yakın "Ben-i Harâm" denilen bölgede bir köyün adıdır.

⁸¹ Mısır'ın doğusunda yaşayan Benî Sa'd kabilesine mensup olduğundan bu nisbeye almıştır. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 3; Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19.

⁸² Benî Sa'd kabilesinin soyu Ensâr'a dayandığı için bu nisbeye almıştır; ancak Heytemî bu nisbeye saygıdan dolayı kullanmaktan imtinâ etmiştir. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 3; Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19.

⁸³ Tasavvuf ehli olduğundan bu nisbe ile tanınmıştır.

İbn Hacer'le şöhet bulması dedelerinden birisine dayanmaktadır.⁸⁵ Kavminin ileri gelenlerinden olan dedesi çok sessiz bir kişiliğe sahip olduğu ve zaruret dışında pek konuşmadığından, "hacer" yani taşın sakinliğinden hareketle bu unvanı almıştır.⁸⁶ Bölgede meydana gelen fitne ve sıkıntılardan dolayı Heytemî'nin dedesi Ğarbiyye'nin Heytem mahallesine taşınmıştır.⁸⁷

Heytemî'nin doğum tarihiyle ilgili dört farklı görüş belirtilmiştir. Birinci görüş, 899/1493 yılında;⁸⁸ ikinci görüş 908/1502 yılında;⁸⁹ üçüncü görüş 909/1503 yılında;⁹⁰ dördüncü görüş ise 911/1505 yılında Mısır'ın Ğarbiyye bölgesinde bulunan Heytem mahallesinde doğduğu ifade edilmiştir. Şu iki husustan dolayı üçüncü görüşün doğru olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi: Talebesi Bâ 'Amr, Heytemî'nin doğum yerinin Heytem, doğum tarihinin de 909/1503 olduğuna dair onun kendi el yazısını gördüğünü ifade etmesidir.⁹¹ İkincisi: Heytemî *el-İcâze (Mu'cemu Şuyûhihi)* adlı eserinde hadis icazetini Suyûti'den (v. 911/1505) aldığını, Suyûti'nin vefatından önce kendisine yetişenlerin tümüne icazet verdiğini, Suyûti'nin icazetinin kendisini de kapsadığını, vefatından üç yıl önce doğduğunu

⁸⁴ Ezher medresesinde okuduğu için bu nisbe ile anılmıştır.

⁸⁵ İslam âlimleri arasında isim, künye ve nisbeleri birbirlerine karıştırılmakta olan birçok âlim vardır. Onlardan biri de İbn Hacer el-Heytemî'dir. İbn Hacer denilince bazen ünlü muhaddis İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449) ile karıştırılmakta, Heytemî nisbesi kullanıldığında da el-Heysemî nisbesini taşıyan hadis âlimi Ebî'l-Hasen Nureddîn b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî (v. 807/1404) ile bazen karıştırılabilmektedir.

⁸⁶ Heytemî'nin hayatı için bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ (mukaddime)** c. 1, s. 3; Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; Ayderûs, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 391-396; Şaranî, **et-Tabakâtu's-Suğrâ**, s. 93-94; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 542; Şihâbuddîn el-Haffâcî (v. 1069/1659), **Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehreti'l-Hayâti'd-Dünyâ I-II**, (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hilû), Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1967, c. 1, s. 435-436; Şemsuddîn Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Abdîrrahmân İbnu'l-Ğazzî (v. 1167/1753), **Divânu'l-İslâm I-IV**, (thk. Seyyid Kesrevî Hasan), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. 2, s. 200-202; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (v. 1250/1834), **el-Badru't-Tâli' bi Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi' I-II**, Dâru'l-Kitabî'l-İslâmî, Kahire ty, c. 1, s. 109; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 122-124; Abdulhay b. Abdulkebir el-Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, (thk. İhsan Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982, c. 1, s. 337-340; Hayreddîn ez-Ziriklî (v. 1396/1976), **el-A'lâm I-VIII**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, c. 1, s. 234.

⁸⁷ Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 3.

⁸⁸ İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hedîyyetu'l-Ârifin, I-II**, Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 2008, c. , s. 146; Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 1, s. 338.

⁸⁹ Necmeddîn Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî (v. 1061/1650), **el-Kevâkibü's-Sâire bi Menâkıbi Ayâni'l-Mieti'l-Âşire**, (thk. Halil el-Mansûr), Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c. 3, s. 102.

⁹⁰ Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 391.

⁹¹ Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19.

ifade etmesidir.⁹² Bu bilgilerden Heytemî'nin 909/1503 yılında doğduğu ortaya çıkmaktadır.

Hocası Şinnâvî (v. 932/1525) tarafından evlenmesi tavsiye edilince hiçbir şeye malik olmadığını ifade eder. Hocası, mehrinin kendisi tarafından karşılanacağını söylemesi üzerine Heytemî 932/1525 yılında evlenir.⁹³ Ebü'l-Hayr Muhammed⁹⁴ ve Abdurrahmân⁹⁵ adında iki erkek çocuğu ile isimlerini tespit edemediğimiz iki kız⁹⁶ çocuğu vardır. Ayrıca kaynaklarda Radiyyuddîn b. Abdurrahman (v. 1041/1631)⁹⁷ ve Abdulazîz b. Muhammed ez-Zemzemî⁹⁸ adında iki torunundan bahsedilmektedir.

Heytemî, babasını küçük yaşta kaybeder. Dedesi onu yetiştirir. Dedesinin vefatından sonra babasının da şeyhi olan Şemsuddîn İbn Ebi'l-Hamâil (v. 932/1525) ve Şemsuddîn eş-Şinnâvî'ye teslim edilir. Onların yanında bir süre ilim okuduktan sonra Şinnâvî onu Kahire ile İskenderiye arasında bulunan Tantâ'ya

⁹² Emced Reşîd Muhammed Ali, **Sebetu'l-İmâm Şeyhu'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî**, Dâru'l-Feth, Ürdün, 2014, s. 91, 236.

⁹³ Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; Cezzâr, **el-Heytemî**, s. 33.

⁹⁴ Mekke'de doğup büyümüş, âlim bir zât olduğu ifade edilir. Bk. Haffâcî, **Reyhânetu'l-Elibbâ**, c. 1, s. 343; Cezzâr, **el-Heytemî**, s. 38.

⁹⁵ Babasından ilim aldığı, âlimlerden olduğu, aşağıda bahsedeceğimiz el-İmâm Radiyyuddîn el-Heytemî'nin babası olduğu belirtilir. Bk. Muhammed el-Emîn b. Fadlillâh el-Muhibbî (v. 1111/1699), **Hulâsatu'l-Eser fi'l-A'yânî'l-Karnî'l-Hadî 'Aşer I-IV**, Dâru Sadır, Beyrut c. 2, s. 166.

⁹⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Heytemî'nin iki kızının olduğu, birisi el-Allâme el-Mukrî Muhammed b. Ebi'l-Yümn et-Tâberî ile evli olduğu, diğer kızının da el-İmâm Abdulazîz ez-Zemzemî'nin (v. 1072/1661) annesi olduğu ifade edilir. Bk. Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 454.

⁹⁷ Mekke'de ikamet eden âlim ve faziletli insanlardandır. Babası Abdurrahman'dan, es-Seyyid Ömer el-Basrî (v. 1037/1627), Ahmed el-Hakemî, Abdullah el-İsâmî ve Abdulazîz ez-Zemzemî'den (v. 1072/1661) ilim öğrenir. Hocası el-Hakemî tarafından icazet verilir. Bk. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 2, s. 166; Bağdâdî, **Hedîyyetu'l-Ârifin**, c. 1, s. 369; Zirikî, **el-A'lâm**, s. 28. Eserleri: İbn Kâsım el-'Abâdî'nin *Tuhfe*'ye bazı itirazlarına reddiye olarak kaleme aldığı *Hâşiye 'alâ Tuhfe, Muhtasaru Esna'l-Metâlib fî Silati'l-Ekârîb, Muhtasaru Fethu'l-Mübîn fî Şerhi'l-Erba'în, Muhtasaru el-Kavlul-Muhtasar fî 'alâmati'l-Mehdî'l-Muntazar*. Bu dört eserde dedesi Heytemî'nin kitaplarını ihtisar etmiştir. *Şezeretu Men Zeheb Min Tercimeti Seyyidi Tayyî'l-Arab* adlı eseri ise Muhyeddîn el-'Arabî ile ilgili yazdığı risaledir. Mekke'de vefat etmiş ve Mu'allâ kabristanına dedesine yakın bir yerde defnedilmiştir. Bk. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 2, s. 166.-167; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 198.

⁹⁸ Heytemî'nin kız tarafından torunudur. Büyük bir fakihdir. Mekke'de yaşamıştır. Yaşadığı dönemde Şâfiî'lerin reisi olmuş, Muhammed b. Ebî Bekr eş-Şillî (v. 1093/1682), Halîl b. İbrahim el-Lekânî (1104/1692) gibi büyük âlimler ondan ilim öğrenmiştir. *el-Minehü'l-Haremiyye bi Tertîbi'l-Hutebi'z-Zemzemîyye* adında bir eser yazmıştır. Bk. Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 260; Zemzemî'nin *Tuhfe* ile ilgili yazıları olduğu da ifade edilmektedir. Bk. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 2, s. 166.

mutasavvıf Ahmed el-Bedevî'nin yanına götürür. Onun yanında da temel eserleri okuduktan sonra hocası Şinnâvî tarafından Câmiu'l-Ezher'e götürülür. Ezher'de çok önemli âlimlerden dersler alır. Orada devrin önemli âlimlerinden olan Kâdı Zekerıyya el-Ensâri'nin talebesi olur.⁹⁹

Heytemî, Câmiu'l-Ezher'de yoğun bir tahsil hayatı geçirir. Yüksek bir zekâ ve anlama kabiliyetine sahip olması sayesinde kısa bir zamanda akranları arasında temayüz eder. Kısa bir sürede İslâmî ilimlerin tümünde yetkin olur.¹⁰⁰

Heytemî, tahsil hayatı boyunca çektiği bazı sıkıntılardan bahseder. Bu sıkıntılardan biri maddi açıdan fakir olmasıdır. Talebelik yıllarında birçok kez açlıkla karşılaştığı ve günlerce bir şey yemediği olmuştur. Bir diğer sıkıntısı da ilmî faaliyetlere başlayınca bir takım art niyetli âlimler tarafından haset edilerek hedef haline getirilmesi ve bunun neticesinde bazı eserlerini kaybetmesidir. Bu durum Heytemî'nin Mısır'dan çıkmasına ve Hicaz'a yerleşmesine sebep olmuştur.¹⁰¹

Heytemî 933/1526 yılında hocası Ebu'l-Hasan el-Bekrî ile beraber Hac ziyaretinde bulunur. 937/1530 ile 940/1533 yılında tekrardan Hacca gider. Üçüncü gidişinde ailesiyle birlikte Mekke'ye yerleşir. Burada bereketli bir ömür süren Heytemî, orada dersler okutur, fetvalar verir, tasnif ve teliflerde bulunur. Fıkıh alanında büyük otorite kabul edildiğinden “Şeyhülislâm”, Haremeyn'de ders verdiği için de “İmâmu'l-Haremeyn” lakaplarıyla anılır. Vefat edene kadar Mekke'de kalır.¹⁰² Heytemî'nin vefatıyla ilgili kaynaklarda 964/1556,¹⁰³ 973/1565,¹⁰⁴

⁹⁹ Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 5. Ayderûsî, **en-Nuru's-Sâfir**, s. 391; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, 542; Cezzâr, **el-Heytemî**, s. 30.

¹⁰⁰ Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 5; Ayderûsî, **en-Nuru's-Sâfir**, s. 392; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, 543; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 122; Cezzâr, **el-Heytemî**, s. 31.

¹⁰¹ Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 5.

¹⁰² Cezzâr, **İbn Hacer el-Heytemî**, s. 35-37; Ayderûsî, **en-Nuru's-Sâfir**, s. 392.

¹⁰³ Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 1, s. 338.

¹⁰⁴ İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 543; Gazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 3, s. 102; İbnu'l-Gazzî, **Divânu'l-İslâm**, c. 2, s. 202.

974/1566¹⁰⁵ ve 995/1586 şeklinde dört farklı tarih geçmektedir.¹⁰⁶ Kettânî'nin ifadesine göre ilk ve son tarihler yanlıştır. Kettânî'nin bu tesbiti doğru gözükmemektedir. Çünkü Heytemî'nin *el-İcâze* adlı eserini 972/1564 yılı Ramazan ayında yazdığını ifade etmesi¹⁰⁷ ilk tarihin mümkün olmadığını gösterir. Heytemî'nin biyografisini yazan öğrencilerinden Bâ 'Amr ve Fâkihî ile 'Ayderusî, Haffâcî, İbnu'l-'İmâd ve Gazzî gibi âlimlerin 973/1565 ile 974/1566 tarihler üzerinde durup dördüncü tarihe hiç değinmemesi dördüncü tarihin yanlış olduğu kanaatini pekiştirmektedir.

Vefatıyla ilgili öğrencisi Bâ 'Amr şöyle demiştir: “Receb ayında hastalanmış ve ders vermeyi bırakmıştır. 21 Receb'te de vasiyetini etmiş, 23 Receb 974/1567 yılının pazartesi günü sabahında ise vefat etmiştir. Cenazesini taşımak için izdihamlar oluşmuştur. Mekke'de Cennetü'l-Mu'allâ kabristanında Abdullah b. Zübeyr'in şehit edildiği yere yakın defnedilmiştir”.¹⁰⁸ Vefatıyla ilgili birçok mersiyeler yazılmıştır.¹⁰⁹

1.2.2. İlmî Kişiliği

Heytemî'nin, fıkıh ilminin yanı sıra akîdevî, toplumsal ve kültürel alanlarda da önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Şâfiî mezhebi açısından yaşadığı çağa ve sonrasına damgasını vurmuştur. Heytemî'nin lakap ve nisbeleri aslında onun kişiliği ve ilmi hakkında ipuçları barındırmıştır. Heytemî, yetiştirdiği nüfuzlu talebeleriyle halkın teveccühünü kazanmış ve Şîa tarafından gelen tehlikeye karşı set olmuştur. Onun bu çabası ve tutumu sünnî dünyada ilgi görmesine ve sözünün geçerli olmasına vesile olmuştur. Heytemî'nin kişiliğini oluşturan ve ilmî kariyerini gösteren önemli hususlardan birisi de şüphesiz yetiştiği ortam ve kendilerinden ilim aldığı üstatlar ve yetiştirmiş olduğu öğrenciler olmuştur. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm ve Nevevî'nin

¹⁰⁵ Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer*, s. 25; Ayderûsî, *en-Nuru's-Sâfir*, s. 397; Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 3, s. 102.

¹⁰⁶ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 2, s. 427.

¹⁰⁷ Reşîd, *Sebetu İbn Hacer el-Heytemî*, s. 507.

¹⁰⁸ Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer*, s. 25.

¹⁰⁹ Cezzâr, *el-Heytemî*, s. 39.

el-Minhâc adlı eserini hıfzeden Heytemî, Ezher’de Zekerîyya el-Ensârî’nin yanında okurken Ensârî’nin onu sevdiğini ve onu her gördüğünde “Allah’tan seni dinde fakih kılmasını diliyorum” şeklinde dua ettiğini bizzat kendisi ifade etmiştir.¹¹⁰

Heytemî’nin yazdığı eserler hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde ilgiye mazhar olmuş, bazı eserleriyle ilgili onlarca ta’lîk, hâşiye ve ihtisarlar yazılmıştır. Eserlerinin popülaritesi günümüzde de devam etmekte ve halen kendilerinden istifade edilmektedir.

Heytemî tedrisat konusunda da kendi döneminde merci olmuş, âlim ve talebeler ondan ders alabilmek için yarışmış, adeta izdihama yol açmışlardır.¹¹¹ Hemen hemen bütün İslâmî ilimlerde ders veren Heytemî, özellikle fıkıh ve hadis ilimlerine daha fazla mesai harcamıştır. Verdiği eğitim neticesinde çok önemli âlimler yetiştirmiştir.

Heytemî, *Mu‘cemu Şuyûhihi* adlı eserinde ömrünün başlarında isnâd ilmiyle iştigal edenlerden hadisleri semâ ve kıraât yoluyla aldığını ifade etmiştir. Bu âlimlerden icazet almış, aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. Heytemî, bütün bu ilimleri özellikle de fıkıh ve fıkıh usûlüyle ilgili çalışmalarını Allah’ın kendisine hediye etmesiyle elde ettiğini ifade etmiştir. Böylece Heytemî, İslâmî ilimlerin tümünde icazet alarak, tadrîs ve fetva verme iznini almış ve daha yirmi yaşına girmeden çok değerli eserler yazmaya başlamıştır.¹¹²

1.2.2.1. Hocaları

Heytemî, ilmî hareketliliğin yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kırkın üzerinde hocadan ders almış, altmışa yakın büyük

¹¹⁰ Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*, s. 20; Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ*, c. 1, s. 5; Ayderûsî, *en-Nuru’s-Sâfir*, s. 392; İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, c. 10, s. 543; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 122; Cezzâr, *el-Heytemî*, s. 31.

¹¹¹ İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, c. 10, s. 543.

¹¹² Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*, s. 20; Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ*, c.1, s. 5; Ayderûsî, *en-Nuru’s-Sâfir*, s. 392; İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, c. 10, s. 543; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 122; Cezzâr, *el-Heytemî*, s. 31.

âlim yetiştirmiştir. Hadis dinlediği ve rivayet ettiği âlimleri de eklersek hocaları yüzü geçmektedir.

Heytemî, hem aklî hem de naklî ilimleri kendi dönemindeki meşhur âlimlerden almıştır. Onun ilmî kişiliği ve şahsiyetinin oluşmasında bu âlimlerin büyük bir tesiri vardır. Heytemî'nin istifade ettiği ve icazet aldığı hocalar müstakil bir esere konu olacak niteliktedir. Dolayısıyla hepsini burada zikretmek araştırmamızın kapsamını aşar. Sadece önemli olan birkaçını zikretmekle yetinilecektir.

1. Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerıyyâ el-Ensârî es-Suneykî el-Kahirî el-Ezherî eş-Şâfiî (v. 926/1520)¹¹³

2. Abdulhak b. Muhammed b. Abdulhak ez-Zeynî es-Sunbâtî el-Kâhirî eş-Şâfiî (v. 931/1524)¹¹⁴

¹¹³ Zekerıyyâ el-Ensârî, Heytemî ve Remlî'ye hocalık yapmıştır. Memlûk sultanlarından el-Eşref Kayıtbây döneminde kâdılkudât olarak görev yapmıştır. Kâdî Zekerıyya, tefsir, hadis, mantık ve fıkıh, ilimleri özellikle Şâfiî fıkıhına dair kırkı aşkın çok önemli eserler yazmıştır. En önemli eserleri şunlardır: *Esna'l-Metâlib Şerhu'r-Ravdi't-Tâlib*, *Gayetü'l-Vusûl li Şerhi'l-Lübbi'l-Usûl*, *Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb*, *Menhecü't-Tullâb*, *el-Gurerü'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behcetü'l-Verdiyye*. Heytemî, ondan hadîs rivâyet etmiş ve birçok hadîs eserini kendisinden okumuştur. Yazdığı birçok eserde hocası Şeyh Zekerıyya'nın görüşüne itimat etmiş ve hocasının kitaplarına çokça atıflarda bulunmuştur. Bununla ilgili örneklerle bk. **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 14, 182, 223, 233, 243; c. 2, s. 74, 79, 91, 139, 198, 254; c. 3, s. 27, 220; c. 4, s. 330. Heytemî, onun hakkında “Yeryüzünde gözümün gördüğü ilmiyle amel eden ve vâris imamların en âlimidir” ifadesini kullanmıştır. Bk. Muhammed b. Süleyman el-Aşkar (v. 1430/2008), **Ef'âlu'r-Resûl ve Delâletuhâ 'ale'l-Ahkâmî's-Şer'iyye I-II**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2003, c. 2, s. 280. Heytemî, hocası Şeyh Zekerıyya ile Mısır'da görüşmüştür. Her görüştüğünde kendisine şu duayı ettiğini ifade etmiştir: “Allah'tan seni dinde fakih kılmasını diliyorum.” Bk. Heytemî, **Fetâva'l-Kübrâ (mukkadime)**, c. 1, s. 3. Kâdî Zekerıyya, ömrünün sonlarına doğru her iki gözlerini kaybetmiş, 926/1520 yılının Zilkade ayında yüz yaşındayken vefat etmiştir. Zekerıyya el-Ensârî'nin hayatıyla ilgili bilgi için bk. Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin**, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut ty., c. 4, s. 182-183; Ğazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 1, s. 198; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 542; 'Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 172; Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 3, s. 46. Kaynaklar, İbn Hacer'in Şeyh Zekerıyya el-Ensârî'den ders aldığı konusunda mütefiktirler. Bk. Heytemî, **Fetâva'l-Kübrâ (mukaddime)**, c. 1, s. 3; Aydrûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 391-392; Ğazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 1, s. 199.

¹¹⁴ Mısır'ın Sunbât köyünde 842/1432 yılında doğmuş ve “ez-Zeyn es-Sunbâtî” olarak şöhret bulmuştur. Kahire'de el-Bulkînî (v. 824/1421), Mahallî, İbnu'l-Humâm, eş-Şems ed-Devvânî ve İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) gibi büyük âlimlerden dersler almıştır. İbn Hacer el-Askalânî'den fetva ve tedris icazetini aldıktan sonra el-Ezher Camisinde müderrislik yapmıştır. Heytemî'nin en önemli hocalarından biri kabul edilir. Heytemî, onun görüşlerine itimat etmiş, görüşlerinin şekillenmesinde bu hocasının payı olduğu görülmüştür. Bk. 'Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 213; Ğazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 1, s. 223; c. 3, s. 102; Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 1, s. 338; Heytemî, **Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; Ebu'l-Fadl Muhammed Yasin b. İsâ el-Fâdânî el-Mekkî, **Esânîdu'l-**

3. Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr b. Muhammed b. Sabikuddîn el-Hudayrî es-Suyûtî (v. 911/1505)¹¹⁵
4. Şemsuddîn Muhammed b. Ebi'l-Hamâil es-Serevî (v. 932/1535)¹¹⁶
5. Şihâbuddîn Ahmed b. es-Sâîğ el-Mısırî el-Haneî (v. 934/1527)¹¹⁷
6. Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Delcî el-'Usmânî eş-Şâfî (v. 947/1540)¹¹⁸
7. Muhammed b. Şaban b. Ebibekr b. Halef ed-Dimyâtî (Şemsu'd-Deyrûtî) (v. 949/1542)¹¹⁹
8. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed el-Bekrî es-Sıddîkî el-Mısırî eş-Şâfî (Tâcu'l-'Ârifîn Ebu'l-Hasan el-Bekrî) (v. 952/1545)¹²⁰

Fakîh İbn Hacer, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2008, s. 118,123; Reşîd, **Sebetu İbn Hacer el-Heytemî**, s. 171.

¹¹⁵ Heytemî, kendisinin Suyûtî'nin talebesi olduğunu, zira Suyûtî, vefat etmeden önce hayatta olan herkese hadis icazetini verdiğini kendisinin de o sırada üç yaşında olduğunu, bu nedenle kendisini de talebelerinden saydığını ifade eder. Reşîd, **Sebetu İbn Hacer el-Heytemî**, s. 91.

¹¹⁶ Zekerîyyâ el-Ensârî ona şöyle hitap etmiştir: "Kardeşim ve efendim" ibadete düşkünlüğüyle meşhur olmuş bir âlim olan es-Serevî, Heytemî'nin babasının vefatından sonra eğitimi üstlenmiştir. Heytemî bu hocasından bahsederken uzun ömürlü olduğunu, ömrünün 120 yılı geçtiğini ifade etmiştir. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 3; c. 4, s. 33; Reşîd, **Sebetu İbn Hacer el-Heytemî**, s. 159; Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; İbnu'l-'Îmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 542; 'Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 391-392; Kettânî, **Fihrişu'l-Fehâris**, c. 1, s. 338.

¹¹⁷ Şer'î ve naklî ilimlerde yetenekli ve ehil olan Şihâbu's-Saiğ, özellikle tıp ilmi alanında meşhur olmuştur. Dolayısıyla ona "reisu'l-etibbâ" denilmiştir. Şa'rânî (v. 973/1565) onun hakkında şöyle der: "Beyzâvî'nin tefsirinden derslerine katıldım. Harika noktalarını açıklıyordu. Beden sağlığı ve din sağlığını kendisinde birleştiren bir âlimdi. Heytemî ondan tıp dersini almıştır. Bk. Şa'rânî, **et-Tabakâtu's-Suğrâ**, s. 56. İbn Hacer **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; İbnu'l-'Îmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, 542; 'Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 391.

¹¹⁸ Şam'da yaklaşık otuz sene kaldıktan sonra Kahire'ye dönmüş ve orada *Şerh 'ale'l-Hazreciyye*, *Şerh 'ale'l-Erbeîn en-Nevevîyye*, *Muhtasar li'l-Minhâc*, *Şerh 'ale's-Şifâ li'l-Kâdî 'İyâd* gibi eserleri telif etmiştir. Heytemî, on sekiz yaşındayken bu zattan ders aldığını, me'ânî ve beyân ilimlerinde ondan daha âlim görmediğini belirtmiştir. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, s. 233 ; Bâ 'Amr, **Cevâhiru'd-Dürer**, s. 19; İbnu'l-'Îmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 542; 'Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 391-392; Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 7, s. 56-57; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, c. 1, s. 265. Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, **el-Fevâidu'l-Behiyye**, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire t.y. s. 241; Cemaluddîn Muhammed b. Ebîbekir b. Ahmed eş-Şillî el-Yemenî, **es-Senâu'l-Bâhır bi Tekmilî'n-Nûru's-Sâfir**, Mektebetu'l-İrşâd, San'a, 2004, s. 248-249.

¹¹⁹ Heytemî, "İbn 'Arûsî'l-Mısırî" olarak şöret bulan Deyrûtî'den nahiv derslerini almıştır. *Şerhu'l-Minhâc li'n-Nevevî* ve *Şerhu Mesâilî's-Sittîn* adında iki eser yazmıştır. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, c. 1, s. 69.

9. Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb er-Ru‘aynî el-Endülüsî el-Mâlikî (Şemsu’l-Hattâbî) (v. 945/1539)¹²¹

10. Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Mısırî el-Ensârî eş-Şâfiî (v. 957/1550)¹²²

11. Nâsiruddîn Muhammed b. Hasan el-Lekkânî el-Mâlikî (v. 958/1551)¹²³

12. Şems Muhammed b. Abdulkadir es-Senhûrî el-Farazî (v. 945/1538)¹²⁴

13. Şihâbüddîn Ahmed el-Burullusî eş-Şâfiî ‘Amira (‘Umeyre) (v. 957/1550)¹²⁵

¹²⁰ Sûfî bir fakih olan Ebu’l-Hasan el-Bekrî, *el-Kenz fî Şerhi’l-Minhâc li’n-Nevevî, Şerhu’r-Ravd, Şerhu’l-‘Ubâb li’l-Müzzeced ve Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Mahallî* adlı eserleri yazmıştır. Heytemî’nin önemli hocalarından birisidir. Heytemî, kendisinden fıkıh ve fıkıh usûlü, tasavvuf, akaid ve daha birçok ilimde ondan ders almıştır. Heytemî henüz yirmi yaşındayken kendisine fetva ve tedris icazetini vermiştir. Birlikte 933/1526 yılında hac yapmaları ilişkilerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Şâ’rânî, onunla hacca gittiğini, birçok kerâmet ve keşiflere sahip bir zat olduğunu ifade eder. Bk. Ğazzî, **el-Kevâkibu’s-Sâire**, c. 2, s. 193-197; İbnu’l-‘Îmâd, **Şezerâtu’z-Zehab**, c. 10, s. 542; Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 7, s. 208. Şâ’rânî, **et-Tabakâtu’s-Suğrâ**, s. 53-54. Heytemî, **el-Fetâva’l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 7, s. 208; Bâ ‘Amr, **Cevâhiru’d-Dürer**, s. 19; ‘Ayderûsî, **en-Nûru’s-Sâfir**, s. 391; Leknevî, **el-Fevâidu’l-Behiyye**, s. 241; Şevkânî, **el-Badru’t-Tâli‘**, c. 2, s. 182-183; Kettânî, **Fihrisu’l-Fehâris**, c. 1, s. 338; Fâdânî, **Esânidu’l-Fakîh İbn Hacer**, s. 74-75.

¹²¹ Mekke’de ilim ve riyasette meşhur olan “el-Hattâb” ailesine mensuptur. Ailesi Endülüs’ten Mağrib’e oradan da Mekke’ye göç etmişti. Babasının yanı sıra dönemin âlimlerinden Sehâvî ve Kalkaşendî gibi âlimlerden ders almıştır. Hicaz Mâlikî imamlarının sonuncusu kabul edilmiştir. Heytemî, ondan nahiv ve sarf ilimlerini almıştır. *Kurretü’l-‘Ayn bi Şerhi’l-Varakât, Mevâhibu’l-Celîl li Şerhi Muhtasari Halîl* (Kısa ve öz olduğundan en çok tercih edilen şerhlerinden kabul edilir), *Tahrîrü’l-Kelâm fî Mesâilî’l-İltizâm ve Mütemmimetü’l-Âcurrûmiyye fî ‘İlmi’l-‘Arabiyye* gibi birçok eser yazmıştır. Bk. Bâ ‘Amr, **Cevâhiru’d-Dürer**, s. 19; Reşîd, **Sebetu İbn Hacer el-Heytemî**, s. 214; Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 1, s. 230; Ğazzî, **el-Kevâkibu’s-Sâire**, c. 2, s. 194-197; Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. 7, s. 58; Hîla, **et-Târîh ve’l-Müerrihûn**, s. 194; Şillî, **es-Senâu’l-Bâhır**, s. 222-223.

¹²² Şihâbüddîn er-Remlî ile ilgili bilgiler Şemsuddîn er-Remlî’nin hocaları başlığında verilecektir.

¹²³ Döneminde Mâlikîlerin üstadı kabul edilen el-Lekkânî, *Şerhun ‘alâ Cemi’l-Cevâmi‘, Hâşiye ‘alâ es-Sa’d et-Taftazânî fi’l-‘Akâid ve Şerhu’n ‘ale’t-Tasrîf li’z-Zencânî*, gibi daha birçok ilimde önemli eserler yazmıştır. Mağrib, Takrur (Kuzeybatı Afrika’da bugünkü Mali, Moritanya ve Senegal topraklarında yaşayan bir halk), Yemen, Hicaz, Şam ve Rûm diyarından kendisine sorular gelir, kendi döneminde ve kendinden sonraki her Mâlikî talebeye katkısı olmuştur. Karrâfî, el-Achûrî ve Sâlim es-Senhûrî gibi birçok talebeye hocalık yapmıştır. Heytemî, uzun bir müddet ondan akide, usûlu’l-fıkıh, belâğât, mantık vb. dersleri almıştır. Bk. Şâ’rânî, **et-Tabakâtu’s-Suğrâ**, s. 57-58. Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 2, s. 167; c. 9, s. 203; Heytemî, **el-Fetâva’l-Kübrâ**, c.1, s. 4; Bâ ‘Amr, **Cevâhiru’d-Dürer**, s. 20; Ayderûsî, **en-Nûru’s-Sâfir**, s. 391-392; İbnu’l-‘Îmâd, **Şezerâtu’z-Zehab**, c. 10, s. 542; Leknevî, **el-Fevâidu’l-Behiyye**, s. 241.

¹²⁴ Döneminde Mısır’da ferâiz ve hesap ilmine vâkıf bir âlim olarak kabul edilmektedir. Şâ’rânî onunla ilgili şöyle der: “Onunla yaklaşık yirmi yıldır dostluğum var, ondan hiçbir zaman bidat şeyleri görmedim.” Tirmizî’nin (v. 279/892) Sünen’ine bir şerh yazdığı ifade edilir. Bk. Heytemî, **el-Fetâva’l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; Şâ’rânî, **et-Tabakâtu’s-Suğrâ**, s. 95.

14. Ebu'l-Abbâs Safiyyuddîn Ahmed b. et-Tîyb et-Tabandâvî el-Bekrî (v. 948/1541)¹²⁶

1.2.2.2. Talebeleri

Heytemî, kendi muasırları arasında ilmî açıdan yüksek bir mevkiye ulaşmıştır. Başta Mekke olmak üzere ders verdiği yerlerde kendisinden fıkıh ve diğer ilimlerin tahsili için adeta öğrenci izdihamı yaşanmıştır. Diğer taraftan fetva verme ve muğlak/kapalı meselelerin çözümü konusunda başvurulanan bir mercii haline gelmiştir. Bu özelliğiyle ilgili İbnu'l-İmâd'ın (v. 1089/1678) *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserindeki şu ifadeleri önemlidir: “Ondan sayısız kişi ders aldı. Adeta kapısında izdiham oldu. Ondan ders alanlar bununla iftihar ederlerdi.”¹²⁷ İlgili kaynaklarda adları geçen talebelerinin çoğu şöhrete kavuşmuş âlimlerdir. Dört mezhebe mensup talebeler ondan ders almışlardır. Bütün talebelerini buraya almamız mümkün olmadığından bazı önemli isimlerle yetinilecektir.

1. Sâlim b. Abdirrahman Bâ Sahîy (v. 1011/1602)¹²⁸
2. Abdulkadir b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî (v. 982/1574)¹²⁹

¹²⁵ Muhakkik, zahid ve güzel ahlaka sahip bir âlim olan ‘Amîra, *Kenzur’Râğibîn* üzerine yazdığı hâşiyesiyle şöhret bulmuş, hâşiyesi mutemet kabul edilmiştir. Heytemî ondan usûlu'l-fıkıh ve kelâm derslerini almıştır. Aynı zamanda Şirbînî ve İbn Kâsım el-Abbâdî'nin de hocasıdır. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4; Ğazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 2, s. 120; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin**, c. 3, s. 13; Şa'rânî, **et-Tabâkâtu's-Suğrâ**, s. 50.

¹²⁶ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ* adlı eserinde kendisinden “hocam et-Tabandâvî” olarak bahseder. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 3; c. 4, s. 4. Tabandâvî'nin ölçülerle ilgili *et-Tibyân bimâ Yeta'alaku bi Mi'yâri'l-Mizân* adlı bir eseri olup Riyad'da bulunan Mektebetu Câmatu Riyad'da (nr. 11/724) bir nüshası bulunmaktadır. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/3150/1#.W9yZvJMzYdU> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

¹²⁷ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. 10, 542, 543.

¹²⁸ Hadramevt müftüsü olan Bâ Sahîy, Mekke'de Heytemî'den ilim öğrenmiş, fetva kitabında Heytemî'den birçok nakillerde bulunmuştur. Heytemî'nin *Menhecü'l-Kavîm* ve *Fethü'l-Cevâd* adlı eserlerine ta'likât yazmıştır. Bk. Muhammed b. Ebî Bekr Bâ Zîb, **Cuhûdu Fukahâi Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, Dârü'l-Feth, Amman, 2009, s. 577.

¹²⁹ Mekke'de doğan Fâkihî; Bekrî, Zemzemî ve Heytemî'nin yanında okumuş, Bedrüddîn el-Ğazzî'den ilmî icazetini almıştır. Birçok alanda kitap telif etmiştir. Bu nedenle Suyûtî'ye benzetilmiştir. Ğazzâlî'nin *el-Bidâye* adlı eseri üzerine biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki şerh yazmış, ayrıca Heytemî ile ilgili *Fedâilu İbn Hacer el-Heytemî* adıyla bir eser kaleme almıştır. Bk. Ğazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 3, s. 151; Ayderûs, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 464; İbnu'l-İmâd *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. 10, 510, 627; Amûdî ve Aher, **el-Muhtasar min Neşri'n-Nevri ve'z-Zeher**, 272-273; Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 4, s. 36; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin**, c. 5, s. 283; Muhammed Habîb el-Hîla, **et-Târih ve'l-Müerrihûn bi Mekke mine'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî**, Müessesetu'l-Furkân, Mekke, s. 238-242.

3. Abdulkerim b. Muhibbuddîn b. Ebî İsa ‘Alâeddîn Ahmed b. Muhammed b. Kâdihân en-Nehrevâlî el-Hanefî el-Mekkî el-Kutbî (v. 1014/1605)¹³⁰
4. Abdurrauf el-Vaiz b. Yahyâ b. Abdurrauf Muhammed b. Abdulaziz ez-Zemzemî (v. 984/1576)¹³¹
5. Ahmed b. Ahmed b. Ömer b. Muhammed Akît b. Ömer b. Alî b. Yahyâ et-Tunbektî el-Mâlikî (v. 991/1583)¹³²
6. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Şihâbüddîn el-Ğazzî eş-Şâfiî (v. 983/1575)¹³³
7. Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi'l-Kâsım b. Ömer b. Ahmed b. İbrahim b. Matîr el-Hakemî el-Yemenî eş-Şâfiî (v. 1041/1631)¹³⁴

¹³⁰ Hindistan'ın Ahmedabad şehrinde doğan Kutbî'nin, Mekke müftüsü olan amcası Kutbeddîn el-Hanefî en-Nehrevâlî ve Heytemî'den dersler aldığı bilinmektedir. Âlim, fakih, muhaddis ve tarihçi birisi olarak bilinen Kutbî, amcasının vefatından sonra kitapları elde eder. Kendi kitaplığındaki kitaplarla birlikte kütüphanesinde ondört bin kitap yer almış olur. *İ'lâmu'l-'Ulemâu'l-A'lâm ve et-Ta'bîru'l-Cârî 'ale'l-Buhârî* adıyla iki eseri vardır. Mekke'nin kâdısı olan Kutbî, orada aynı zamanda Hanefî'lerin imamı olur. Bk. Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 280-283; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, c. 5, s. 320; Bağdâdî, **Hedîyyetu'l-Ârifîn**, c. 1, s. 611; Hîla, **et-Târih ve'l-Müerrihûn**, s. 265-267.

¹³¹ Dedesi vaiz olarak bilindiğinden ona Abdurrauf el-Vaiz denilmiştir. İbn Hacer'in özel öğrencilerindendir. Heytemî, ona icazet vermiştir. İbn Hacer'in *Muhtasari'l-İzâh* adlı eserine bir şerh yazmıştır. Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 454,494. Lemyâ eş-Şâfiî, **İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târîhiyye**, s. 66.

¹³² Şu an Mali'nin sınırları içinde olan Timbuktu şehrinde 929/1522 yılında doğdu. Fıkıh, usûl ve nahiv ilimlerinde ön plana çıktı. 956/1549 yılında Hacc'a gitti. Orada en-Nâsir el-Lekânî, Şerîf Yusuf el-Emyûti, et-Tâcûrî, el-Üchûrî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi büyük âlimlerle görüştü ve onlardan dersler aldı. Bazı hocaları ona fetva icazeti verdi. Memleketine dönünce fetva ve tedris makamına oturdu. Birçok eser yazmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Şerhu Tahmîsâti'l-İşrîniyyâti'l-Fâzâziyye li İbni'l-Muhîb*, *Şerhu Manzûmeti'l-Megîlî fi'l-Mantık ve Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tetât 'alâ Halîl*. Oğlu Ahmed Bâbâ et-Tunbektî de bölgenin en büyük âlimlerinden biridir. *Neylu'l-İbtihâc* adlı eserinde babasının İbn Hacer'in talebesi olduğunu ifade etmiştir. Ahmed Baba b. Ahmed et-Tekrûrî et-Tunbektî, **Neylu'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc**, Dâru'l-Kâtib, Trâblûs, Libya, 2000. 142; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, c. 9, s. 106.

¹³³ Fetva ve müderrislik görevi yapan el-Ğazzî, Şam'da bulunan Şâmiyye ve Kaymeriyye medreselerinde müderrislik yapar. Emevî camisinde Şâfiîlerin imamı olur. Babasına teliflerinde yardımcı olduğundan kendi teliflerine zaman ayıramaz olur. Yıldızlarla ilgili bir manzumesi vardır. *el-Menhec* adlı eseri ihtisar eden bir muhtasar yazmış; ancak tamamlayamamıştır. Kardeşi Necmuddîn el-Ğazzî *el-Kevâkibu's-Sâire* adlı eserinde Heytemî'nin Şam'dan gelen talebeleri arasında onu da zikreder. Ğazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 3, s. 92.

¹³⁴ Asrının değerli âlimlerinden olup ayrıca iyi bir fakih, müfessir, nahvî, edip ve dilci kabul edilir. *Kitabu'l-İthâf fî İhtisâri't-Tuhfeti İbn Hacer*, *Hulâsatu'l-Ehrâ fî Ta'likî't-Talâki 'ale'l-İbrâ, ed-Dîbâc 'ale'l-Minhâc li'n-Nevevî, ed-Denâin fî Tekmîleti Tefsîri'l-Kur'ân, Keşfu'n-Nikâb bi Şerhi Mulhati'l-İrâb li'l-Harîrî ve Fethu'l-Mübîn fî Şerhi Kasîdeti'l-İmâm Diyâuddîn* gibi birçok telifi

8. Cemaluddîn Muhammed Tahir Fetennî el-Hindî. (v. 986/1578)¹³⁵
9. Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullah b. Ali Bâ ‘Amr es-Seyfî el-Yezenî eş-Şâfiî (v. 974/1566)¹³⁶
10. Ebü’l Hasen Nürüddîn el-Mollâ Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (v. 1014/1605)¹³⁷
11. İbrahim b. Ebî’l-Yümn b. Muhammed Ebi’s-Saadet et-Taberî el-Hüseynî eş-Şâfiî el-Mekkî (v. 1024/1615)¹³⁸
12. Muhammed b. Abdulaziz b. Ali ez-Zemzemî el-Beydavî (v. 1009/1600)¹³⁹

vardır. Bk. Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 12, s. 186-187; Fâdânî, **Esânîdu’l-Fakîh İbn Hacer**, s. 16-102; Bağdadî, **Hedîyyetu’l-‘Ârifin**, c. 1, s. 755; Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. 5, s. 13.

¹³⁵ “Melîku’l-muhaddisîn” lakabıyla anılmıştır. Hadîs alanında ulaştığı mevkiye Gucerat (Hint) âlimlerinden hiç birisinin ulaşmadığı söylenmiştir. *Mecma’u Bihâri’l-Envâr fî Garâibi’t-Tenzîl ve Letâifi’l-Ahbâr* önemli bir eser telif etmiştir. Çocukların eğitime önem veren ve bunun için büyük infakta bulunan bir âlim olmuş, Heytemî’nin Mekke yolculuğunda ona öğrencilik yapmıştır. Hâricî, Râfizî ve Mehdiyye gibi aşırı gruplarla çok mücadele etmiş, onları hak yoluna döndürmek için gayret sarf etmiştir. Râfiziler tarafından suikast düzenlenerek 982/1579 yılında öldürülmüştür. İbnu’l-‘Îmâd, **Şezerâtu’z-Zeheb**, c. 10, s. 601; Aydrûs, **en-Nuru’s-Sâfir**, s. 361; Cezzâr, **İbn Hacer el-Heytemî**, s. 66.

¹³⁶ Heytemî’nin *Nefâisü’l-d-dürrer fî tercimetü İbn Hacer* adıyla biyografisini yazan kişidir. Yemen’in eş-Şihr kentinde kadılık yaptı. Ağabeyi fakih Ahmed b. Muhammed Bâ ‘Amr’le birlikte Heytemî’den ders almıştır. Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 3, s. 73; Bağdadî, **Hedîyyetu’l-‘Ârifin**, c. 1, s. 239; Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî**, s. 537,585-587.

¹³⁷ Afganistan’ın Herat şehrinde doğmuş, Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimidir. Kıraat ilmine olan vukufundan dolayı el-Kârî veya genel olarak Mollâ Ali el-Kârî diye anılır. İbn Hacer’in birçok görüşünü kitaplarına almış bazı görüşlerine katılmamıştır. Heytemî ile *Şerhu’s-şemâil*, *Şerhu’l-Erbâin*, *Menâkibu’l-İmâm Ebî Hanîfe ve Ziyâreti’l-Medîne* gibi aynı isimde telifleri vardır. Ali el-Kârî, bazı meselelerde İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî’ye itirazlarda bulunması, Şâfiîlere karşı ağır dil kullanması, İbn Arabî’nin vahdeti vücut düşüncesine karşı çıkması birçok ilim ehlinde kendisine karşı soğukluk oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca eserlerinde tasavvufa yönelik eleştiriler yapmaktadır. Teliflerinin sayısının üç yüzü geçtiği ifade edilmektedir. Heytemî ile bazı Hanefî âlimleri arasında geçen “Hac ibadeti büyük günahlara keffaret olur mu” tartışmalarını ele alarak yazmıştır. Bu risalede hocası İbn Hacer el-Heytemî’yi takip etmiştir. Mebrûr Hacc’ın büyük günahları affettirip affettiremeyeceği hususuyla ilgili İbn Hacer el-Heytemî ile Hanefî âlimi eş-Şeyh el-Mîrbâdşâh el-Buhârî arasında geçen ihtilâfı ele alan bir eser yazmıştır. Ayrıca İbn Hacer el-Heytemî’nin *el-Mişkât*’ın şerhindeki kıyamet gününde vâidin değişebileceğine dair görüşlerine dair bir ta’lik yazmıştır. Bk. Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 3, s. 185,186; Mirdâd, **el-Muhtasar**, 325,326; Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. 5, s. 2,13; Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 7, s. 100,101; Hîla, **et-Târîh ve’l-Müerrihûn bi Mekke**, s. 280-281; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 365-368. Halil İbrahim Kutlay, **el-İmâm Ali el-Kârî ve Eseruhu fî İlmî’l-Hadîs**, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1987, s. 71-72; Haydar Yıldırım, **Ali el-Kârî’nin Kelami Görüşleri**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2002, s. 6.

¹³⁸ Heytemî ve Zemzemî’nin (v. 1072/1661) yanında okudu. Mekke’de Şâfiîlerin kâdısı olarak tayin edildi. Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 47.

13. Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî el-Mekkî el-Hanbelî (v. 992/1584)¹⁴⁰
14. Muhammed b. Ebi'l-Yümn b. Muhammed Ebi's-Saâdât et-Taberî el-Hüseynî eş-Şâfiî (v. 1010/1601)¹⁴¹
15. Muhammed b. İsa el-Meymûnî el-Mısırî eş-Şâfiî (v. 1023/1614)¹⁴²
16. Muhammed b. İsmail Bâ Fadl el-Hadramî et-Terîmî eş-Şâfiî (v. 1006/1597)¹⁴³
17. Muhammed b. Ömer el-Haffâcî el-Mısırî eş-Şâfiî (v. 1011/1602)¹⁴⁴
18. Nurüddîn Ali b. Şeyh Yahyâ ez-Zeyyâdî el-Mısırî eş-Şâfiî (v. 1024/1615)¹⁴⁵
19. Sâlim b. Muhammed İzzuddîn b. Muhammed Nâsiruddîn es-Senhûrî el-Mısırî el-Mâlikî (v.1015/1606)¹⁴⁶

¹³⁹ Heytemî'nin kızıyla evlenmiş, Mekke'de ders ve fetva makamına oturmuş, fazileti ve asaleti ile şöhrat bulmuştur. Mekke'de vefat etmiştir. Bk. Gazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 3, s. 111; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, 488; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 435; Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 1, s. 853.

¹⁴⁰ Dört mezheple ilgili eğitim almış olan el-Fâkihî, *Şerhu Muhtasarı'l-Envâr el-Musemmâ Nuru'l-Ebsâr fî's-Şâfiyye* adlı bir eseri ile Arap diliyle ilgili bir risâle de kaleme almıştır. Hindistan'a yerleşmiş vefat edene kadar orada kalmıştır. Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, c. 5, s. 283. İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 627; Ayderûs, **en-Nuru's-Sâfir**, s. 407-413; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 471-473; Zirikli, **el-A'lâm**, c. 5, s. 7; Cezzâr, **İbn Hacer el-Heytemî**, s. 66.

¹⁴¹ Heytemî'nin hem öğrencisi hem de damadıdır. Takva, kanaat ve iyiliğiyle şöhrat bulmuştur. Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 454.

¹⁴² İbn Hacer el-Heytemî, Şemsuddîn er-Remlî ve İbn Kâsım el-Abbâdî'nin yanında okumuştur. Hocası İbn Kâsım'ın *el-Ayâtü'l-Beyyinât* adlı eserini ihtisar etmiştir. Fâdânî, **Esânîdu'l-Fakîh İbn Hacer**, s. 33; Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 4, s. 105; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, c. 11, s. 109.

¹⁴³ Muhibbî onun hakkında şöyle der: “Yetenekli, liderlik özelliklerine sahip, edepli ve asil olmasının yanında keskin zekâ ve canlı bir hafızaya sahip bir âlim idi. Hatları güzel olduğundan darb-ı mesel olmuştur. Kendi hatlarıyla birçok kitap yazmış, ders ve fetva ile meşgul olmuştur. Takrîr ve tesbitleri yazmalarından daha sağlam olmuştur. Zamanla Hadramiyye bölgesinde şer'i ilimlerin tahkîki konusunda Şâfiî mezhebinin en meşhur fakihlerinden biri olmuştur. Ona ait tedvin edilmemiş birçok fetvası olduğu ifade edilmiştir. Muhammed b. Ebû Bekr eş-Şillî Bâ 'Alevî, **İkdu'l-Cevâhiri ve'd-Dürer fî Ahbâri'l-Karnî'l-Hâdî 'Aşer**, Mektebetu'l-Terîmî'l-Hedîse, Hadramevt, 2003, s. 27-28.

¹⁴⁴ Asrının önemli âlimlerindendir. Oğlu eş-Şihâb el-Haffâcî *Reyhânetu'l-Elîbbâ* adlı eserinde Heytemî'nin biyografisini yazdığı bölümde babasının Heytemî'nin talebesi olduğunu ifade etmiştir. Haffâcî, **Reyhânetu'l-Elîbbâ**, c. 1, s. 435; Fâdânî, **Esânîdu'l-Fakîh İbn Hacer**, s. 72-73; Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 4, s. 76-77.

¹⁴⁵ Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Menhec* adlı eseri üzerine yazdığı hâşiye Şâfiî mezhebinde en mutemet hâşiye kabul edilir. Heytemî ve Remlî'ye talebelik yapmıştır.

20. Seyyid Ömer b. Abdurrahim el-Basrî el-Hüseynî eş-Şâfiî (v. 1037/1627)¹⁴⁷
21. Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah el-‘Ayderûsî (v. 990/1582)¹⁴⁸
22. Şeyh Mustafa b. Şeyh Şemsuddîn b. Mollâ Guşâyiş et-Tahtî el-Kürdî (v. 1047/1637)¹⁴⁹
23. Şihâbüddîn Ahmed İbnü’l-Kâsım el-Abbâdî el-Mısırî (v. 994/1585)¹⁵⁰
24. Şihâbüddîn Ebû Bekr b. İsmail b. Şihâbüddîn Ömer b. Ali eş-Şenvânî el-Mısırî eş-Şâfiî en-Nahvî (v. 1019/1610)¹⁵¹
25. Zeynüddîn b. Abdülaziz b. Zeynüddîn b. Ali el-Ma’berî Melîbârî (v. 991/1583)¹⁵²

¹⁴⁶ Fıkıh ve aynı zamanda hadis âlimidir. Kendi döneminde Mâlikîlerin müftüsü idi. İbn Hacer el-Heytemî’nin yanında Beydâvî’nin (v. 685/1286) *Kitabu Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tevîl*’ini okumuştur. Fâdânî, **Esânîdu’l-Fakîh İbn Hacer**, s. 35, 40, 68. Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 2, s. 204; Bağdâdî, **Hedîyyetu’l-Ârifin**, c. 1, s. 381; Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. 3, s. 72; Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 4, s. 204. Tunbektî, **Neylu’l-İbtihâc bi Tatrîzi’d-Dîbâc**, s. 191.

¹⁴⁷ Mekke’nin âlimlerindendir. Muhibbî onun hakkında şöyle der: “Üstatların üstadı, muhakkik bir imana sahip, fakih, arif, murebbî, kadri yüce, sîreti güzel, kâmil ve vakur bir zat idi”. İbn Hacer el-Heytemî, Şemsuddîn er-Remlî, İbn Kâsım el-Abbâdî’den ders almıştır. *Hâşiye ‘ale’t-Tuhfeti İbn Hacer* adlı hâşiyesinden çok istifade edilmiştir. Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 3, s. 210-211; Fâdânî, **Esânîdu’l-Fakîh İbn Hacer**, s. 15.59.70; Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 3, s. 210-211.

¹⁴⁸ Heytemî’nin yanında fıkıh, tefsir, hadis ve diğer dinî ilimleri okumuştur. Arapça, ferâiz ve hesap ilimlerinde yeteneğini göstererek asrının en meşhur âlimlerinden olmuştur. Heytemî ve Abdullah Bâ Kuşayr’dan ayrı ayrı icazet almıştır. *Akdu’n-Nebevî ve’s-Sırru’l-Mustefevî, Tuhfetu’l-Murîd* adlı kasidesi üzerine yazdığı iki şerh, büyük ve küçük olmak üzer iki mevlid, *Nefehâtü’l-Hikem ‘alâ Lâmiyyeti’l-‘Acem*, ve şair olmadığı halde bir divan yazmıştır. 958/1551 yılında Hindistan’a yerleşir, orada 32 sene hocalık yaptıktan sonra vefat etmiştir. Kehhâle, **Mu‘cemu’l-Müellifin**, c. 4, s. 312; Muhammed b. Ebî Bekr eş-Şillî Bâ ‘Alevî, **el-Meşre‘u’r-Revî fî Menâkibi Benî ‘Alevî, I-II** Matbaatu’l-Amira, Kahire 1219, c. 2, s. 272-277; Fâdânî, **Esânîdu’l-Fakîh İbn Hacer**, s. 37, 97, 98; İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî, **İdâhu’l-Meknûn I-IV**, Dâru İhyâu’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut ty., c. 1, s. 200. Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. 3, s. 182.

¹⁴⁹ Kur’ân-ı Kerim, edebî ve dinî temel dersleri aldıktan sonra Arapça ilmine başladı. Bu sırada Mekke’ye gitti. Orada Heytemî’ye talebe oldu. Onun yanında eğitim görüp kendisinden ilmi icazetini aldıktan sonra kendi memleketi olan Erdelân’ın “Tahte” köyüne döndü. Orada tedrisatla ilgilendi. Tasavvufa meyiletti. Şihâbüddîn eş-Şâzilî el-Kakî Zekerîyya’a intisap ederek bir süre sonra tasavvuf icazetini alarak halifelik makamına ulaştı. Tasavvufi aşkla ilgili Kürtçe kasideleri vardır. Abdülkerîm el-Müderriş, bu kasidelerin el yazma bir nüshasının kendisinde olduğunu belirtir. 1047 yılında doğduğu köyde vefat eder. Bk. Müderriş, **Ulemâunâ fî Hıdmeti’l-İlmî ve’d-Din**, s. 565.

¹⁵⁰ *Hâşiye ‘alâ Tuhfetu’l-Muhtâc* adlı hâşiyesi mezhepte önemli hâşiyelerden birisidir.

¹⁵¹ Heytemî’den hadis ve tefsir derslerini almıştır. Aynı zamanda Şemsuddîn er-Remlî’nin yanında da ders almıştır. Necmüddîn Muhammed el-Gazzî (v. 1061/1651), **Lutfü’s-Semer ve Katfü’s-Semer I-II**, (thk. Mahmud eş-Şeyh), Menşûrât Vizâreti’s-Sikâfeti ve’l-İrşâd, ty., y.y., c. 1, s. 261; Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 3, s. 390-396.

1.2.2.3. İtikâdî ve Tasavvufî Görüşleri

Heytemî, yazdığı eserlerle ehl-i sünnet itikadını savunmuş, bütün hayatı boyunca bu akideden ayrılmamıştır. İmâm Şâfiî'nin sadık bir müntesibi olarak fıkıh, hadis, kelam, mezhepler, tasavvuf ve diğer İslâmî ilimlerde kalem oynatmıştır. Tasavvufa verdiği destek ile bu meşrepten insanların muhabbetini kazanmıştır.

Tasavvuf ilmi, her dönemde Müslümanlar tarafından ilgi görmekle beraber özellikle halkın sıkıntı ve buhranda olduğu dönemlerde daha fazla ilgi görmüştür. Devletlerin yıkılışına doğru meydana gelen yozlaşma ve kaos durumları, Moğol saldırıları ve Haçlı işgalleri buna örnek verilebilir. Heytemî ve Remlî de Moğol istilalarından sonra ve Memlûklerin buhranda olduğu bir dönemde yetişmiş iki âlimdir. Heytemî'nin yaşadığı Memlûkler döneminde Mısır'da Ahmed el-Bedevî (v. 675/1276), Burhânuddîn İbrahim b. Abdulaziz ed-Desûkî (v. 676/1277) gibi mutasavvıfların kurduğu tasavvufî hareketler yoğunlukta idi. Öyle ki tasavvuf bu dönemde dinî ve sosyal hayatın belirgin bir özelliği olmuştu. Hatta Zahir Baybars gibi sultanlar bile tasavvufa bağlanmış ve o dönemin mutasavvıflarına zâviye hankah ve ribâtlar yaptırmıştı.¹⁵³

Kitap, Sünnet ve selef-i salihinin çizgisinde hareket etmek suretiyle Hicaz bölgelerinden diğer İslâm beldelerine ehl-i sünnet akidesini yaymıştır. Sonraki ehl-i sünnet âlimlerine de bu hususta kaynaklık etmiştir. Sözü edilen dönemde şöhreti İslâm âleminin dört bir yanına dağılmış, Mısır, Yemen, Hint, Şam, Irak ve Maverâunnehir gibi birçok İslâm beldesinden kendisine sorular yöneltilmiş ve fetvalar talep edilmiştir.

Heytemî, müteahhir âlimlerden olmasına rağmen ilk dönemdeki âlimler gibi selefî düşünçesine sahip çıkmış bunu *el-İ'lâm bi Kavâti'i'l-İslâm, es-Savâ'iku'l-*

¹⁵² Yazdığı *Kurretü'l-Ayn bi Mühimmâti'd-Dîn* adlı kısa metin eseri, kendinden sonraki fakihlerce çokça ilgi görmüştür. Abdunnasîr Ahmed el-Melîbârî eş-Şâfiî, **Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fi'd-Diyâri'l-Hindiyye**, Dâru'l-Feth, Amman, 2010, s. 84; Ahmet Özel, "Melîbârî", DİA, TDV Yayınları, Ankara 2004, ss. 48-49, s. 48. Melîbârî, **Fethu'l-Muîn**, c. 1, s. 16.

¹⁵³ Ayaz, **Memlûkler**, s. 127-128.

Muhrika ve daha birçok eserinde açık bir şekilde belirtmiştir. Heytemî'nin bu minvalde eserler vermesini tetikleyen husus, o dönemde Şîi-Safevî siyasî ataklarının artmasındandır.

Heytemî, yazdığı eserlerde ve hayatı boyunca verdiği mücadelede itikatta Eş'arî, fıkıhta Şâfiî ve meşrebte tasavvuf ehli olduğunu göstermektedir.¹⁵⁴ *ez-Zevâcir* adlı eserinde ehl-i sünnetten kastın sahâbe Ebu'l-Musâ el-Eş'arî'nin (v. 42/662) soyundan gelen Ebu'l-Hasan el-Eş'arî el-Basrî (v. 324/935) ile Ebû Mansûr el-Mâturidî (v. 333/944) olduğunu belirtmiştir. *Tuhfetu'l-Muhtâc* ve *et-Ta'arruf fi'l-Asleyn* adlı eserlerinde de bu iki âlime muhalefet edenin bidât ehlinen olduğunu ifade etmekte ve bu iki mezhebe muhalefet eden Hâricî, Mu'tezile ve Mücessime gibi anlayışlarla şiddetle mücadele etmektedir.¹⁵⁵

Heytemî'nin İbn Teymiyye (v. 728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyım el-Cevzîyye'ye (v. 751/1350) olan itirazları meşhurdur. Onların kelâm ve fıkıhla ilgili birçok görüşlerini farklı kitaplarında eleştirmiştir.¹⁵⁶ Bilhassa İbn Teymiyye ile olan ihtilâfî âlimler arasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Müfessir Mahmûd Âlûsî'nin (v. 1270/1854) oğlu Numan Alûsî (v. 1317/1899) *Cilâu'l-'Ayneyn fî Muhâkemeti Ahmedeyn* adında bu tartışmaları ele alan bir eser yazmıştır,¹⁵⁷ ancak Alûsî'nin bu tartışmaları İbn Teymiyye lehine tek taraflı okuduğu görülmektedir. Bu eserin de etkisiyle kendilerini Selefî olarak tabir eden günümüz Vahhâbileri, Heytemî'nin Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'yi (v. 638/1240) sevmesi, kabirleri ziyaret etmeyi caiz görmesi ve istigâseye cevaz vermesi gibi düşüncelerinden dolayı kendisini kubûrî, bidat ve haşa şirk ehli olarak nitelemektedirler.¹⁵⁸ Oysaki başta Vahabiliğin kurucusu

¹⁵⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. 10, s. 543.

¹⁵⁵ Şeyhu'l-İslâm Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mekkî el-Heytemî (v. 974/1567), *Tuhfetu'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc I-X* (Hâşiyetu's-Şirvânî ve Hâşiyetü İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Kahire 1357/1938, c. 1, s. 18, 19, 23, 29, 58; c. 3, s. 92; c. 7, s. 311; c. 9, s. 86.

¹⁵⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 244; c. 8, s. 84; *el-Fetâva'l-Hadîsiyye*, s. 14, 83, 84, 93, 144; *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 3, s. 307.

¹⁵⁷ Daha fazla bilgi için bk. Basheer Musa Nâfi, "Yeniden Dirilen Selefilik: Nu'mân el-Âlûsî ve İki Ahmed Muhakemesi", *Marife Dergisi*, (çev. Kadir Gömbeyaz), yıl: 9, sayı: 3, 2009, ss. 293-326.

¹⁵⁸ Ebû Abdullâh Şemsuddîn b. Muhammed el-Afgânî (v. 1420/1998) *Cuhûdu 'Ulemâi'l-Hanefiyye fî İbtâlî'l-Kubûriyye I-III*, Dâru's-Sumay'î, Riyad 1996, c. 2, s. 730, 1158; c. 3, s. 1653; Abdülhâdî

kabul edilen Muhammed b. Abdülvahhâb (v. 1206/1792) olmak üzere vahhâbî düşüncesinde olan pek çok kişi onun her ne kadar bazı meselelerde hataları olsa bile ilmî genişliği olan bir İslâm âlimi olduğunu, görüşlerine itimad edilebileceğini ve nakillerinin mutemet kabul edildiğini ifade ederler.¹⁵⁹

Araştırmamız fıkıhla ilgili olduğundan itikâdî görüşlerinin ayrıntılarına girmeyeceğiz; fakat Heytemî'nin itikâdî yönünün birçok çalışmayı kapsayacak genişlikte olduğu da ifade edilmelidir.

Heytemî'nin kitaplarını tahkîk edenlerden bir kısmı, kendi düşünce ve zihniyetlerine uymadığı için özellikle kelamla ilgili bazı görüş ve düşüncelerinden ötürü kendisini insafsızca eleştirmişlerdir. *İbn Hacer el-Heytemî ve Arâûhu'l-İtikâdiyye* adıyla yazılmış yüksek lisans tezi bu minval üzeredir.

Heytemî, hayatı boyunca ehl-i sünnet metodunu takip etmiş ve bunu telif ettiği eserleriyle savunmuştur. Bu alanla ilgili bazı kitaplarına dikkat çekmemiz yerinde olur. *es-Savâ'iku'l-Muhrika* adlı eserine baktığımızda kitap, sünnet ve müçtehit imamların sahih nakillerine dayandırıldığı ayrıca Şîa gibi aşırı gruplara ilmî cevaplar verdiği görülmektedir. Bu eserin telifinde Muhibüddîn et-Taberî (v. 694/1294) ve Hâfız es-Sehâvî (v. 902/1497), Suyûtî (v. 911/1506) gibi mutedil âlimlerin eserlerinden istifade etmiştir.¹⁶⁰ Sözü edilen eserlerden biri de Moğol Sultanı Hümâyûn'un (v. 962/) bir ricası üzerine kaleme aldığı *Tathîrû'l-Cinâni ve'l-Lisân 'ani'l-Havdi ve't-Tefevvühi bi Selbi Seyyidinâ Mu'âvîye b. Ebî Süfyân (Fedâilu Mu'âvîye)* adlı eserdir.¹⁶¹ Bu eserde Mu'âvîye (r.a) ve 'Amr b. 'Âs' in (r.a) sahâbe-i kirâmın büyüklerinden oldukları, Hz. Ali (k.v) ile olan savaşlarının hilafet/koltuk

b. Muhammed b. Abdilhâdî el-'Uceylî (v. 1262/1845), *Tahkîku't-Tecrîd fî Şerhi Kitâbi't-Tevhîd I-II*, (thk. Hasan b. Ali el-'Avâcî), Edvâu's-Selef, Riyâd, 1999, c. 1, s. 39.

¹⁵⁹ Nasr b. Abdilkerim el-'Akl, *İslâmiyye lâ Vahâbiyye*, Dâru Kunûzi İşbiliyye li'n-Neşr, 1425/, s. 90.

¹⁶⁰ Cezzâr, *Heytemî*, s. 81. Daha fazla bilgi için bk. Şihâbuddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *es-Savâ'ikü'l-Muhrika*, (thk. Ebû Abdullah Mustafa b. el-'Adevî), Mektebetu Feyyâz, el-Mansûra, 2008, s. 116.

¹⁶¹ Şihâbuddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *Tathîrû'l-Cinâni ve'l-Lisân 'ani'l-Havdi ve't-Tefevvuh bi Selebi Mu'âvîye ma'a'l-Medhi'l-Celf ve İsbâtî'l-Hakkî'l-'Ali li Mevlânâ Emiri'l-Mü'minin Ali*, Dâru'l-İmâm en-Nevevî, Ammân 2008, s. 14.

kavgası olmadığını ve bu büyük sahâbîlerin İslâmiyet'e çok büyük hizmetler yaptıklarını savunmuştur.¹⁶² Heytemî bu eserde ittifak edilen ehl-i sünnet çizgisini belirtmiş, delillerle bu konuyu açıklamaya gayret etmiştir. Bununla birlikte bu konularla ilgili sabit olmayan rivayetleri tespit ederek konuyu izaha kavuşturmaya çalışmıştır.¹⁶³

Tasavvuf mensubu bir aile ortamında büyüyen Heytemî, küçük yaşlardan beri tasavvufa ilgi duymuştur. Tasavvuf meşrepli âlimlerin yanında eğitim görmüş ve eserlerinde tasavvuf ve uygulamalarını savunmuştur.¹⁶⁴ Bunu yaparken tasavvuf adına yapılan bidat ve hurafelere karşı da çok sert tepki vermiş ve onları reddetmiştir. Bazı mutasavvıfların çalgılı, rakslı zikir vb. uygulamalarını kesin bir dille eleştirmesi, hatta dinî bozdukları gerekçesiyle onlara ceza vermek için yöneticilere bile şikâyet etmesi, mevlitlerde yalan yanlış şeylerin okunmasını engellemeye çalışması, kabirleri ibadet yeri yapanlara karşı sert tavır göstermesi gibi hususlar onun tasavvufta aşırılığa, bozulmaya karşı durduğunun göstergesidir. *Keffu'r-Ra'â'* adlı eserini bu amaçla yazmıştır.¹⁶⁵

Hetemî, mutasavvıfların yolunun en doğru ve faziletli yol olduğunu, çünkü her meselede en ihtiyatlı görüşle amel ederek "hurûc mine'l-hilâf"¹⁶⁶ prensibiyle hareket ettiklerini ifade eder.¹⁶⁷ Ayrıca "*Hayrın tamamının Hz. Peygamber'e (s.a.s) tabi olmada ve getirdiği hediye/yola iktidâ etmede olduğunu*" ifade etmesi, "*Her kim zahirini şer'î hükümlere bağlasa, batınını de Allah korkusu ile mamur etse ayıplanmak ve kınanmaktan salim olan insanların yoluna girmiş olacaktır*"¹⁶⁸

¹⁶² Heytemî, **es-Sâvâ'iku'l-Muhrika**, s. 172.

¹⁶³ Cezzâr, **Heytemî**, s. 100.

¹⁶⁴ Reşîd, **Sebetu İbn Hacer el-Heytemî**, s. 110.

¹⁶⁵ Heytemî'nin tasavvufla ilgili görüşleri ve tasavvufî yönü araştırılmaya açık bir alan olarak beklemektedir.

¹⁶⁶ Hurûc mine'l-Hilâf: Furû-i fıkıhta "hilâftan çıkmak müstehaptır" ve "hilâftan çıkmak daha faziletlidir" gibi kaidelere dayanan fıkıhın genel kurallarından birisidir. Daha fazla bilgi için bk. Soner Duman, **Hanefî Mezhebinin Şâfiî Muhitteki Yankısına Bir Örnek Olarak "Hurûc Mine'l-Hilâf"**, Hikmet Yurdu, Yıl: 10, C: 10, Sayı: 19, Ocak – Haziran, 2017/1, ss. 53 – 64.

¹⁶⁷ Ahmed b. Hacer el-Heytemî, **el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân**, Dâru'l-Hudâ ve'r-Reşâd, Halep 2007, s. 36.

¹⁶⁸ Heytemî, **Fetâva'l-Hadisîyye**, s. 131.

şeklindeki sözleri tasavvufun dayanağının mutlaka kitap ve sünnet olması düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

Heytemî, âlim ve ariflerin tasavvufa ilişkin tanımlarına yer verdikten sonra şöyle bir sonuca varmaktadır: “Bütün bu tanımların neticesinde tasavvuf, kişide nefis terbiyesi, zühd, hikmet, sabır, ihlas ve sıdk gibi güzel ahlakın yerleşmesi ve bunların aksi olan kötü karakterlerin oluşmaması için verilen mücadeledir”.¹⁶⁹ Heytemî, sûfî isminin hicrî ikinci yüzyıldan önce kullanıldığını belirtir.¹⁷⁰ Ona göre sûfî, her şeyi yerli yerine oturtan, vakitlerinin tümünü ilim yolunda harcayan, Allah’ın emirlerini layıkıyla yerine getiren, insanlara gereken hak ve değeri veren, gizlemesi gereken şeyleri gizleyen, açıklanması gereken şeyleri açıklayan, bütün bunları sahih bir tevhit, tam bir marifet, sıdk ve ahlaka riayet ve akli da önemseyerek yapan kişidir. Aksi takdirde sûfî gibi görünüp yalan yanlış şeyleri yapan ve haramları kendilerine helal kabul eden kişilerden bu kabul edilemez. Zira şerî’atın kabul etmediği şeyler zındıklıktır.¹⁷¹

Ona göre tasavvuf, Suhreverdî’nin (v. 563/1168) de ifade ettiği gibi fakirlik ve züht olmadan sûfî olunamayacağı buna benzer birçok anlamları içerir. Zâhidin güzellikleri, fakirin güzelliklerinden bir parça, fakirin güzellikleri de sûfînin güzelliklerinden bir parçadır.¹⁷²

Heytemî, akıllı ve dindar kişinin tasavvufu inkâr etmemesi gerektiğini, onları inkâr edip aleyhinde mücadele etmenin öldürücü zehir gibi olduğunu vurguladıktan sonra onların akıbetini ifade etmek için “*Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim*”¹⁷³ şeklindeki hadisin yeterli olduğunu belirtir.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Heytemî, **Fetâva’l-Hadîsiyye**, s. 326-328.

¹⁷⁰ Heytemî, **Fetâva’l-Hadîsiyye**, s. 327.

¹⁷¹ Heytemî, **Fetâva’l-Hadîsiyye**, s. 328.

¹⁷² Heytemî, **Fetâva’l-Hadîsiyye**, s. 329.

¹⁷³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahihu’l-Buhârî I-IX**, (thk. Muhammed Zuhayr b. Nâsir en-Nâsir) Dâru’t-Tevki’n-Necât, Beyrut 1422, c. 8, s. 105.

¹⁷⁴ Heytemî, **Fetâva’l-Hadîsiyye**, s. 331.

Heytemî, Hallâc-ı Mansûr (v. 309/922) gibi mutasavvıfların bazı sözlerinin lehinde ve aleyhinde bir hükmü vermekten kaçınarak onların durumlarını Allah'a havale etmiştir.¹⁷⁵ Ayrıca İbn Arabî ve İbn Fârid'in (v. 632/1235) veliler taifesinden olduklarını, eserlerinin çok faydalı olduğunu, bu eserleri mutalaâ etmenin mustehab olduğunu, zira başka eserlerde olmayan harika sırlar, dakik manalar ve güzel nüktelerin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

Nakşibendî tarikatının bidât ve hurafelere karşı hassas olduğunu söyleyerek, Nakşibendiliğin cahil sûfîlerin şerî'ata uygun olmayan tavırlarından uzak yüce bir tarikat olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁷⁷ Heytemî'nin, vefatı üzerine halkın “şer'i'at, tarîkat ve hakikat âlimi vefat etti” şeklinde bir ifade kullanması onun tasavvufî yönünü ifade etmesi açısından önemlidir.¹⁷⁸

Tasavvufî bir hayat içerisinde yaşayan ve eserlerinde bu meşrebi sıklıkla savunan Heytemî'nin tasavvufî ile ilgili görüşleri ve tasavvufî yönü araştırılmaya açık bir alan olarak beklemektedir.

1.2.2.4. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri

Heytemî, ahlakı, ilmi ve düşüncesiyle hocalarının, talebelerinin ve ilmi seven insanların kalbinde yer etmiş bir âlimdir. Birçok âlim onun hakkında hüsn-ü şehâdetle bulunarak, onu övmüştür. Kendisini sevenler olduğu gibi eleştirenler de olmuştur. Öncelikle hakkında yapılan olumlu yorumlardan ve güzel şahitliklerden bahsedecek, ardından kendisine yöneltilen eleştirilere değineceğiz.

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (v. 1089/1679), Heytemî'nin, “şeyhülislâm”, “imâmü'l-Haremeyn”, “âlimlerin hatimesi” ve hakkında ittifak edilen bir şahsiyet olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Heytemî'yi geceleri aydınlatan bir yıldız, ender

¹⁷⁵ Heytemî, **Fetâva'l-Hadîsiyye**, s. 95, 213, 223.

¹⁷⁶ Heytemî, **Fetâva'l-Hadîsiyye**, s. 37, 210.

¹⁷⁷ Heytemî, **Fetâva'l-Hadîsiyye**, s. 240.

¹⁷⁸ Şillî, **es-Sinâü'l-Bâhır**, s. 503.

şahsiyet, yeryüzü kıtasının ikincisi, güneş ve ayın üçüncüsü gibi övgülerle methetmiştir.¹⁷⁹

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Haffâcî (v. 1069/1659), Heytemî'yi şu sözlerle övmüştür: “Heytemî, özellikle Hicaz'da döneminin allâmesi, insanların ziyaretgâhı, fıkıh ve hadis ilimlerinde otorite ve insanlara senet olan âlimlerden biri olmuştur”.¹⁸⁰

Zeynuddîn Mansûr et-Tablâvî (v. 1014/1606) Heytemî için “tasnîf ehlinin hatimesi, müelliflerin hatîbi, muhakkik âlimlerin imamı, mudakkik fakihlerin lisanı, Müslümanların şeyhi, Haremü'l-eminin âlimi, din ve milletin yıldızı, el-Heytemî, el-Mekkî Allah sırrını takdis eylesin ve kabrini münevver kılsın” şeklinde ifadeler kullanmıştır.¹⁸¹

Fetâva'l-Kübrâ adlı eserini derleyen talebesi Fâkihî şöyle der: “Fetvaları Araplarda, Acemlerde, doğuda ve batıda yayıldı. Mekke'de ikamet ettiği dönemde şöhreti afaka ulaştı. İlminin genişliği ve zekâsının parlaklığında ittifak hâsıl oldu”.¹⁸²

Şevkânî onun hakkında şöyle der: Heytemî, zahit, selef yoluna bağlı, iyiliği emreden ve kötülüğü nehyeden bir zat idi.¹⁸³

Heytemî'yi metheden bu ve benzeri ifadeler çoktur. Onun kıymetini göstermek açısından bu kadarıyla yetiniyoruz.

Heytemî hakkında güzel şeyler söyleyen onu medheden ve takdir edenler olduğu gibi onu eleştirenler de olmuştur. Onu eleştirenlerden biri İbn Ziyâd el-Yemenî'dir (v. 975/1568). İbn Ziyâd ile Heytemî arasında borcun sadakaya mani

¹⁷⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. 10, s. 543; Cezzâr, *el-Heytemî*, s. 33.

¹⁸⁰ Haffâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, c. 1, s. 435; Cezzâr, *Heytemî*, s. 45.

¹⁸¹ Cezzâr, *el-Heytemî*, s. 45.

¹⁸² Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 3.

¹⁸³ Şevkânî, *el-Badru't-Talî*, c. 1, s. 109; Cezzâr, *el-Heytemî*, s. 37.

olup olmayacağına dair tartışma çıkmıştır.¹⁸⁴ Heytemî, bu meseleyle ilgili *Kurretü'l-Ayn fî Beyani Enne't-Teberrua lâ Yubtiluhu'd-Deyn* adında bir kitap ve *Keşfu'l-Ğayn* adında da bir zeyl¹⁸⁵ yazmıştır. İbn Ziyâd da Heytemî'ye muhalefet etmek için dört eser kaleme almıştır.¹⁸⁶ Heytemî, İbn Ziyâd'ı eleştirirken “Zebid müftüsü” ve “Yemen bölgesinin müftüsü” gibi ifadeleri kullanmış, buna karşın İbn Ziyâd Heytemî için “yalancı” ve “hilekâr” ifadelerini kullanmıştır. Heytemî *Kurretü'l-Ayn* adlı eserinde sözü edilen ihtilâfa ilişkin İbn Ziyâd için şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kâmil olan bir insandan vaki olan bir hatadan dolayı ona itiraz edildiğinde onun kemaline hâlel gelmez. Onun değerinden bir şey düşürmez. Çünkü bahtiyar kişi hatası sayılı, aşırılıkları ve yanlışları az olandır. Peygamberler dışında hepimizin de görüşlerinde kabul edileni ve reddedileni vardır. İlmiyle amel eden âlimler için ihtilâf kin ve öfkeye neden olmamalıdır. Âlimlerin tümü bundan beridir*”.¹⁸⁷

Heytemî'yi eleştirenlerden biri de Hadramevt'in müftüsü Abdullah Bâ Mahreme'dir (v. 972/1564). Bâ Mahreme, 949/1542 yılında Mekke'de Heytemî ile görüşmüş ve kendisiyle bir mesele hakkında ihtilâfa düşmüştür. Bâ Mahreme'nin Heytemî'den münazara talep ettiği, Heytemî'nin “*bu adam çabuk sinirleniyor, tartışmaya uygun değildir*” diyerek mizacındaki sertliğini bildiğinden münazarayı kabul etmediği ifade edilmiştir.¹⁸⁸

Heytemî'yi eleştirenlerden bir diğeri de talebesi Nuruddîn Alî el-Kârî'dir (v. 1014/1605). Alî el-Kârî *Risâle fî Beyâni'l-Hacci'l-Mebrûr ve tahkîki'l-Hilâf beyne'l-İmâm eş-Şeyh İbn Hacer el-Mekkî eş-Şâfiî ve'l-Emîr Bâbişâh el-Buhârî el-Hanefî fî Enne'l-Hacce hel Yükeffiru'l-Kebâire em Lâ* adlı eserinde Heytemî ile bazı Hanefî âlimleri arasında hacla ilgili ihtilafları ele almıştır. Ayrıca *ez-Zehîretu'l-Kesîre fî*

¹⁸⁴ C. Van Arendonk, “İbnu'l-Hacer el-Heytemî”, *İslam Ansiklopedisi I-XII*, MEB Yayınları, İstanbul 1967, c. 5, s. 47.

¹⁸⁵ Zeyl: Bir eseri tamamlamak üzere yazılan ek kısma verilen addır. İbrahim Mustafa vd. **el-Mu'cemu'l-Vesît** I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, c. 1, s. 318.

¹⁸⁶ Muhammed b. Süleyman el-Kürdî el-Medenî (v. 1194/1780), **el-Fevâidu'l-Medeniyye fî Beyâni İhtilâfi'l-Ulemâ mine's-Şâfiyye** (*Kurretü'l-Ayn bi- Fetâvâ Ulemâi'l-Haremeyn'in kenarında*), Dâru'n-Nuru's-Sabah, Dâru'l-Caffân ve'l-Câbi, Lübnan, 2011, s. 30.

¹⁸⁷ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 30.

¹⁸⁸ Şillî, **es-Senâu'l-Bâhîr**, s. 473; Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 555.

Recâi'l-Mağfireti li'l-Kebîre, el-Kavlu's-Sedîd fi'l-Halfi'l-Va'îd ve el-Makâletu'l-'Azbe fi'l-Amâmeti ve'l-'Azube adlı eserlerinde de hocası Heytemî'nin bazı görüşlerini hedef almıştır.

Heytemî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyım'ı bazı meselelerde eleştirmesi bu âlimlere sempati duyanlar tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur. Numan Alûsî'nin *Cilâu'l-'Ayneyn fî Muhâkemeti Ahmedeyn* adlı eseri ve eş-Şâyi'in kaleme aldığı *İbn Hacer el-Heytemî ve Arâûhu'l-İtikâdiyye* adlı çalışma bu çerçevede yazılmıştır. Ayrıca Heytemî'nin sahâbeyi ve ehl-i sünneti savunan eserleri yazması Şîa cenahı da rahatsız etmiş ve Şîa mezhebine mensup âlimler, Heytemî'nin görüşlerini tenkit etmek için reddiyeler yazmışlardır. Nurullâh et-Şüşterî'nin (ö. 1019/ 1611) *es-Savârimü'l-Mührika fî Reddi Savâ'iki'l- Muhrika* ve Ahmed b. Muhammed b. Lokmân'nın *el-Bihâru'l-Muğrikâ li's-Savâ'iku'l-Muhrika* adlı kitapları bu minvalde yazılmıştır. Bunların kitaplarına ehl-i sünnet âlimleri tarafından çeşitli reddiyeler yazılmıştır.

1.2.3. Eserleri

Heytemî'nin hayatı ilmî faaliyetlerle geçmiştir. İslâmî ilimlerin her türünde mütehassıs olmuş ve zengin bir ilmî miras bırakmıştır. Fıkıh ilminin yanı sıra hadis, akide, ahlak, biyografi, siyer ve tarih alanlarında yüz altmışa yakın eseri bulunmaktadır.¹⁸⁹ Heytemî'nin tasnifleri sadece Şâfiî mezhebine mensup âlimlerin değil, diğer bütün mezheplere mensup âlimlerin gözünde büyük bir değere sahip olmuş çok ilgi görmüştür. Talebesi Ebû Bekr Bâ 'Amr biyografisini yazdığı kitabında eserleriyle ilgili şunları der:

”تصانيف علم زاد في الكم عدها على السبع والسبعين حررها الحسب

فكانت مصنفاته جديرة ان تكتب بماء العيون وان يبذل المال والاهل والبنون“

¹⁸⁹ Lemyâ eş-Şâfiî, Heytemî'ye ait 117 eseri tespit ettiğini ifade eder. Emced Reşîd ise 148 eser tespit ettiğini ifade eder. Lemya, **İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târihiyye**, c. 1, s. 100; Emced Reşîd Muhammed Alî, **el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî**, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 48.

“İlmî teliflerinin sayısı yetmiş yediye geçti, tümünü tahrîr etti. Eserlerinin tümü gözyaşıyla yazılmaya ve uğrunda malı ve çocukları feda etmeye değerdir.”¹⁹⁰

Ayderûsî (v. 1038/1629) de te’lifleri hakkında şöyle der: “Heytemî’nin eserleri, insanların benzerini yazmada aciz kaldıkları eserlerdir.”¹⁹¹ Bunların yanında birçok âlim Heytemî’nin eserleriyle ilgili övücü sözler sarf etmiştir.¹⁹² Eserlerin bir kısmını Mısır’da yazmasına karşın, çoğunu Mekke’de kaleme almıştır. Heytemî, öğrencilik çağından hayatının sonuna kadar kitap te’lif etmeye devam etmiştir.¹⁹³ Hatta vefatından dört gün önce ona yöneltilen soruya karşın bir kitap yazmaya başlamıştır.¹⁹⁴

Heytemî’nin mevcut eserlerinin yanında çalınmış veya kaybolmuş bazı eserlerinden de bahsedilmektedir. Onun Mekke’de 953/1546 yılında *Ahkâmu’l-Hayz* adında bir eser yazdığı, daha istinsah etmeden çalındığı bizzat kendisi tarafından anlatılır.¹⁹⁵ Yine kendi ifadesine göre 955/1548 yılında İstanbul’dan değerli bir şahsın isteği üzerine İmâm Ebû Hanîfe’nin menkıbelerini yazdığı, geri getirilmek şartıyla bazıları tarafından alındığını; ancak geri getirilmemesi üzerine yine aynı konuda *el-Hayrâtü’l-Hisân fî Menâkibi Ebî Hanîfe Nu’mân* adlı eseri yazdığını ifade etmiştir.¹⁹⁶ Kaybolan eserleri arasında *Şerhu Muhtasarı’r-Ravd (Büşra’l-Kerîm)* adlı eseri de bulunmaktadır. İlk yazdığı kaybolunca ikinci kez bu eseri yazmak zorunda kalmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*, s. 21-22.

¹⁹¹ Ayderûs, *en-Nûru’s-Sâfir*, s. 391.

¹⁹² Daha fazla bilgi için bk. Haffâcî, *Reyhânetu’l-Elibbâ*, c. 1, s. 435-436.

¹⁹³ Bir günde yazdığı eserine *el-İdâh ve’l-Beyân limâ Cae fî Leyleti’n-Nisfî min Şa’bân*; iki günden az bir süreyle yazdığı eserine *Refu’s-Şebî ve’r-Reybi ‘an Hukmi’l-İkrâri bi Uhveti’z-Zevceti’l-Marûfeti’n-Neseb*; bir aydan az bir süreyle yazdığı eserine *İthâfu Ehli’l-İslâm bi Husûsiyâti’s-Siyâm, ed-Düreru’l-Mendûd fî’s-Salâti ve’s-Selâmi ‘alâ Sâhibi’l-Makâmi’l-Mahmûd ve Tenvîru’l-Basâiri ve’l-Uyûn*; yaklaşık dört ay süren eserine *Tahzîru’s-Sikât min Ekli’l Kufteti ve’l-Kât*; yaklaşık altı ayda tamamladığı eserine *Tuhfetu’l-Muhtâc bi Şerhi’l-Minhâc*; yaklaşık yedi yılda bitirdiği eserine de *Muhtasarı’l-izâh* adlı kitabı örnek olarak gösterebiliriz. Bk. Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti’t-Târihiyye*, s. 120.

¹⁹⁴ Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*, s. 24.

¹⁹⁵ Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ*, c. 1, s. 98.

¹⁹⁶ Heytemî, *el-Hayrâtü’l-Hisân*, s. 28.

¹⁹⁷ Heytemî, *Fetâva’l-Kübrâ (mukaddime)*, c. 1, s. 10, 27; Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*, s. 21.

Heytemî, bazı eserlerini de ders esnasında, talebeler tarafından kendisine yöneltilen sorular üzerine herhangi bir kitaba başvurmada yazmıştır. *Hâşiye ‘alâ Tuhfe* ve *Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd* bu tarzda eserlerindendir. Bu özellik Heytemî’nin hafızasının ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Araştırmamızda güvenli ve sahih kaynaklardan Heytemî’ye aidiyeti kesin olmuş eserleri tespit edip ilim dallarına göre sıralanacaktır. Bunu yazarken eserin özellikleri ve içeriğiyle ilgili bilgiler de verilmeye çalışılacaktır. Keza eserlerle ilgili yazılmış herhangi bir şerh, hâşiye vb. çalışmalar varsa onları da belirtilecek, eserlerin matbu veya mahtût oldukları da ifade edilecektir.

1.2.3.1. Usûlu’l-Fıkıhla İlgili Eseri

Heytemî’nin usûlu’l-fıkıhla ilgili görüşleri eserlerinde serpiştirilmiş bir şekilde mevcuttur. Bu ilimle ilgili derli toplu bilgi verdiği sadece şu eseri bulunmaktadır:

et-Ta‘arruf fi’l-Asleyn ve’t-Tasavvuf

Heytemî’nin usûl-i fıkıh, akaid ve tasavvufla ilgili yazdığı bu eseri, yaklaşık yirmi sayfadan ibarettir. Heytemî bu eseri değer verdiği ve saygı gösterdiği bir şahsın talebi üzerine yazdığını ifade eder. Eser, yedi babdan oluşmaktadır. Eser, 1330/1908 yılında Mekke’de Matba‘atu’t-Terâkî’l-Mâcidiyyeti’l-‘Usmâniyye’de Muhammed Ali b. Muhammed ‘Allân es-Sıddîkî el-Mekkî (v. 1057/1647) tarafından yazılan *et-Talattuf fi’l-Vusûl ila’t-Ta‘aruf* adlı şerhiyle birlikte basılmıştır.¹⁹⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserle ilgili şu şerhler yazılmıştır:

¹⁹⁸ Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye’de Muhammed Mahfuz et-Termesî’nin (v. 1338/1920) hattıyla (nr. 597) nüshası mevcuttur.

1. Muhammed Ali b. Muhammed ‘Allân es-Sıddîkî el-Mekkî (v. 1057/1648) tarafından yazılan *et-Talattuf fi'l-Vusûli ile't-Taaruf*'tır.¹⁹⁹ Bu şerh üzerine de Şeyh Muhammed Yasin el-Fâdânî (v. 1410/ 1990) bir hâşiye yazmıştır.

2. Muhammed Emin b. Ali es-Süveydî el-Bağdâdî'nin (v. 1246/1830) *Kalâidu'd-Dürer fi Şerhi Risâle İbn Hacer* adıyla yazdığı şerhtir.²⁰⁰

1.2.3.2. Fıkıhla İlgili Eserleri

Heytemî'nin esas uzmanlık alanı fûrû-i fıkıhtır. Gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde Şâfî mezhebinin fûrû-i fikhına damgasını vurmuş âlimlerden biridir. Bu ilme olan vukûfiyeti fetvalarına, eserlerine ve verdiği derslere yansımıştır. Furû-i fıkıhla ilgili yazmış olduğu tüm eserler büyük ilgi görmüş, eserleri üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. *Tuhfetü'l-Muhtâc* eseriyle bu alanda zirve yapmıştır. Eserleri arasında en mutemet kabul edilen eser olan *Tuhfe* adlı eseri neredeyse Heytemî'in şöhretini geçmiştir. Heytemî, yetmiş yakın fıkıhla ilgili eser kaleme almıştır. Furû-i fıkha dair yazdığı eserleri şunlardır:

1. el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye

Kitabın kimin tarafından cem' edildiği netlik kazanmamıştır. Talebesi Fâkihî'nin cem' ettiği tahmin edilmektedir. Mukaddimesinde Heytemî'in biyografisi verilirken vefatından bahsedilmemesi ve vefat tarihinin verilmemesi, eserin Heytemî hayattayken cem' edildiği izlenimini uyandırmaktadır.

Heytemî bu eserinde Nevevî, Takıyuddîn es-Sübkî (v. 756/1355), Zerkeşî, İsnevî (v. 772/1371), Bulkînî (v. 824/1421) ve İbn Kâdî 'Aclûn (v. 876/1472) gibi mezhebin önemli şahsiyetlerinin görüşleriyle kendi görüşlerini teyit etmiştir. Yaşadığı dönemin meselelerini ele alarak, o günün fikhî problemlerine çözümler üretmiştir.

¹⁹⁹ Bu şerhin bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 144) bulunmaktadır.

²⁰⁰ Bağdat'ta bulunan el-Mektebetu'l-Kâdiriyye'de (nr. 592) bir nüshası bulunmaktadır.

Eser, fıkıh bablarına göre düzenlenmiş; ancak bazı meseleler farklı başlıklar altında yazılmıştır. Meseleleri ele alırken aklî ve naklî delilleri kullandığını, bazen yetmişe yakın muteber fıkıh kitabına bakarak fetva verdiğini ifade etmiştir.²⁰¹ Eser, Şihâbuddîn er-Remlî'nin *el-Fetâvâ* adlı eseriyle birlikte 1307/1889 ve 1329/1911 yıllarında Kahire'de basılmıştır. Heytemî'nin bu eseri, kendi içinde bazı risâleleri de içermektedir. Bu risâleler kitap içerisinde birer başlık altında verilmiştir.

Fetâva'l-Kübrâ ile Birlikte Basılan Fıkıhla İlgili Eserleri (Risâleler)

Heytemî'nin *Fetâvâ Kübrâ*'yla birlikte birçok risâlesi mevcuttur. Bunların her biri müstakil birer eserdir; ancak eseri basan yayınevi bu risâleleri *Fetâvâ'l-Kübrâ* kitabıyla birlikte basmıştır.

1. *et-Tahkîk limâ Yeşmuluhu Lafzu'l-Afîk*²⁰²
2. *Ref'u'ş-Şubeh ve'r-Riyeb 'an Hukmi'l-İkrâri bi İhveti'z-Zevceti'l-Marûfeti'n-Neseb*²⁰³
3. *el-İthâf bi Beyâni Ahkâmi İcâreti'l-Evkâf*²⁰⁴
4. *İthâfu Ehli'l-Fitne ve'r-Riyâze bi Halli Muşkilâti Ahkâmi'l-Hayzi ve'n-Nifâsi ve'l-İstihâze*²⁰⁵
5. *Ta'akkub 'alâ Kitâbi Bâ Kuşayr fî'l-Hayzi ve'n-Nifâs*²⁰⁶
6. *Kurratü'l-'Ayn bi Beyâni Enne't-Teberu' lâ Yubtiluhu'd-Deyn*²⁰⁷

²⁰¹ Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 2, 242; c. 4, s. 201, 228, 327.

²⁰² *Fetâva'l-Kübrâ*'nın içinde basılan bu kitap, Mısır âlimleri arasında meydana gelen vakıfla ilgili ihtilâfları konu edinmiştir. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, s. 276, 301.

²⁰³ Kişi, nikâhladığı kadının kızkardeşi olduğunu itiraf etmesi meselesiyle hakkında yazmış olduğu risaledir. O dönemde bu konuyla ilgili âlimler arasında ihtilâf cereyan etmiş, Heytemî de bu ihtilâfla ilgili bu risaleyi kaleme almıştır. Risâle *el-Fetâva'l-Kübrâ*'nın içinde basılmıştır. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, s. 132, 141, 163; eş-Şeyh Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullah Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer Fî Tercemeti Şeyhu'l-İslâm İbn Hacer**, Mektebetu el-Melik Suûd, Kısmu'l-Mahtûtât (nr. 6269), v. 5.

²⁰⁴ Vakıfla ilgili pek çok şer'i hükümler bulunmaktadır. Vakıfların çokça bulunduğu o dönemde insanlar vakıfla ilgili birçok soruyu Heytemî'ye yöneltmişlerdir. O da konuya büyük bir önemseyerek bazı teliflerde bulunmuştur. O teliflerden birisi de bu risâledir. *Fetâva'l-Kübrâ*'nın içinde basılmıştır. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, 326-349; Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 5.

²⁰⁵ *Fetâva'l-Kübrâ*'nın içinde basılmıştır. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 80-98.

²⁰⁶ *Fetâva'l-Kübrâ*'nın içinde basılmıştır. Bk. **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 97-122.

²⁰⁷ Bu eser, Heytemî'nin çağdaşı olan Yemen Zebid müftüsü İbn Ziyâd olarak şöhret bulan Vecihuddîn Abdurrahman b. Ziyâd'a şer'î bir mesele hakkında verdiği bir reddiyedir. *el-Fetâva'l-Kübrâ*'nın

7. *Keşfu'l-Ğayn 'Ammen Dalle 'an Mehâsini Kurreti'l-'Ayn*²⁰⁸

8. *el-Edilleti'l-Merdiyye 'alâ Butlâni'd-Devri fi'l-Mes'leti's-Süreyciyye (eş-Şureyhiyye)*²⁰⁹

10. *el-İntibâh li Tahkîki 'Avice Mesâili'l-İkrâh*²¹⁰

11. *İsâbetu'l-Ağrâd fi Sukûti'l-Hiyâri bi'l-A'râd*²¹¹

12. *Tenvîru'l-Besâiri ve'l-'Uyûn bi İzâhi Hukmi Saetin min Karâri'l-'Uyûn*²¹²

13. *Sevâbiğu'l-Meded fi Vâkıfin Leyse Lehu Veled*²¹³

14. *el-Hakku'l-Vâdıhi'l-Mukarrer fi Hukmi'l-Vasiyyeti bi'n-Nasîbi'l-Mukadder*²¹⁴

üçüncü cildinin 2-26 sayfaları arasında basılmıştır. Fıkhî bir soruya cevap teşkil ettiğinden bu kitaba alınmıştır. Bu risâlenin bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 142/9) mevcuttur. Süleymaniyye-Şehid Ali Paşa Kütüphanesinde (nr. 002784) bir nüshası mevcuttur. Seyfî, **Nefaisu'd-Dürer**, v.3; Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebî el-Kostantinî (Hacî Halîfe) (v. 1067/1656) **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn I-VI**, Mektebetu'l-Müsennâ, Bağdat 1941, c. 2, s. 1324.

²⁰⁸ Heytemî'nin, çağdaşı İbn Ziyâd el-Yemenî'ye (v. 975/1568) reddiye olarak yazdığı *Kurratu'l-Ayn* adlı risâlesinin zeylidir. Bu zeyl, *el-Fetâva'l-Kübrâ*'da *Kurratu'l-Ayn* risâlesinin devamı şeklinde basılmıştır. Yazmasının Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 23245) nüshası bulunmaktadır. İstanbul Süleymaniyye Kütüphanesi'nde (nr. 002784) bir nüshası mevcuttur. Seyfî, **Nefaisu'd-Dürer**, v. 3.

²⁰⁹ *Fetâva'l-Kübrâ* ile birlikte basılmıştır. Heytemî, Şâfi mezhebinin mütekaddimîn âlimlerinden İbn Süreyc'e atfedilen, Süreyciyye olarak şöhret bulan ve âlimler arasında tartışılan bir meseleyle ilgili kaleme aldığı risâledir. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, s. 179-197, 163; Seyfî, **Nefaisu'd-Dürer**, v. 4.

²¹⁰ Heytemî bu eserinde boşama ve yeminde ikrâhla ilgili tartışmaları, hissî ve şer'î ikrâhla ilgili ihtilâfları ele almıştır. *el-Fetâva'l-Kübrâ* ile beraber basılmıştır. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, s. 171-179, 163; Seyfî, **Nefaisu'd-Dürer**, v.5.

²¹¹ Heytemî'ye buyû' ile ilgili bir soru yöneltilir. Soruya muhtasar bir cevap verir. Sonra müftülerden birinin muhalif bir cevap vermesi üzerine Heytemî bu eseri telif eder. *el-Fetâva'l-Kübrâ* ile birlikte basılmıştır. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 2, s. 242-249; Seyfî, **Nefaisu'd-Dürer**, v.7;

²¹² *Fetâva'l-Kübrâ*yla birlikte basılmıştır. Heytemî, kendisine sorulan soruya cevap verdiğini, soru soran kişinin daha sonra soruyu tekrar sorduğunu, ona da kısa bir cevap verdiğini daha sonra bazılarının verdiği fetvaya itiraz etmeleri üzerine bu eseri kaleme aldığını ifade eder. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 2, s. 166-221.

²¹³ Bu eser, *Fetâva'l-Kübrâ* içinde vakıfla ilgili bölümde basılmıştır. Seyfî, Heytemî'nin biyografisinde *el-Amelu bi'l-Mefhûm fi'l-Vakf* adlı bir eserden bahseder. Muhtemelen bu eseri kastetmektedir. Heytemî, ona yöneltilen bir fetvaya cevap vermesi sonucunda ismini zikretmediği bir âlimden muhalif bir görüş duyar. O da bunun üzerine İslam hukukuna göre vakfın mahiyetini izah eden bu eseri kaleme alır. Bk. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, s. 194-221; Seyfî, **Nefaisu'd-Dürer**, v. 4

²¹⁴ Talebesi Seyfî, Nefâisu'd-Dürer'de eseri *Müellefun fi'l-Vasiyye* adıyla zikretmiştir. *el-Vasiyyetu bi's-Sehm* olarak da bilinir. Heytemî, vasiyetle ilgili Hadramevt fakihleri arasında meydana gelen büyük bir ihtilâfla ilgili ona sorulan bir soruya cevaben bu telifi ka ele almıştır. *el-Fetâva'l-Kübrâ*'nın içinde basılmıştır. Bk. Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 4. Muhammed b. İbrahim el-'Alîcî el-Kalhânî (v. 1196/1781), **Tezkîretu'l-İhvân fi Beyâni Mustalahâti Tuhfeti'l-Muhtâc**, (thk. Adnan Abdulkâdir Kâmil el-Hevrâmânî), Mecelletu'l-Maarif li'd-Buhûsi ve'd-Dirâsâti't-Târihiyye, Süleymaniyye, ty., s. 29. Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 4, s. 50-68.

15. *Risâletun fi'l-Hayz*²¹⁵

16. *Tehzîru's-Sikât min Eklî'l-Kufteti ve'l-Kât*²¹⁶

Heytemî'nin bu fetva kitabıyla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. *el-Mer'a'l-Ahder min Fetâva'l-Bekrî ve İbn Hacer*, Abdurrahman b. Ömer el-'Amûdî.²¹⁷

2. *İhtisâru Fetâvâ eş-Şeyh İbn Hacer*, Ahmed b. Abdurrahman Bâ Cemâl el-Hadremî.²¹⁸

3. *es-Simtü'l-Hâvî li'l-Mühim mine'l-Fetâvî (Muhtasarü Fetâvâ İbn Hacer)*, Abdullah b. Ahmed Bâ Zura' (v. 1043/1633).²¹⁹

4. *İhtisâru Fetâvâ İbn Hacer*, Ali b. Ömer b. Kâdî Bâ Kesîr (v. 1210/1795).²²⁰

5. *Kitabu'l-İthâf fi İhtisâri't-Tuhfeti İbn Hacer*, Ali b. Muhammed b. Matîr el-Yemenî (v. 1041/1631).²²¹

6. *Muhtasarü'l-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, Mollâ Abdulvahâb ed-Derîzbînî (v. 1967)²²²

²¹⁵ Hayızla ilgili yazdığı kitapların üçüncüsüdür. Seyfi *Nefâisu'd-Dürrer*'de ondan bahsetmektedir. El-Fetâvâ'l-Kübrâ'nın içinde basılmıştır. Bk. Seyfi, *Nefâisu'd-Dürrer*, v. 5; Heytemî, **el-Fetâvâ'l-Kübrâ**, c. 1, s. 97-122.

²¹⁶ Heytemî, **el-Fetâvâ'l-Kübrâ**, c. 4, s. 223-234.

²¹⁷ Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 561.

²¹⁸ Muhıbbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 1, s. 233; Yemen'in Şibâm şehrinde bulunan kütüphanede 300 varak başından ve sonundan eksik bir el yazma nüshası bulunmaktadır. Üzerinde Muhammed Bâ Ali Bâ Afîf'in el yazısıyla talikler mevcuttur. Bk. Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 561, 590.

²¹⁹ Sekiz adet el yazma nüshası mevcuttur. Nüshalar hakkında daha fazla bilgi için bk. Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 561.

²²⁰ Mektebetü'l-Ahkâf'ta (nr. 464), (463/fıkıh) ve (nr. 2878/1) üç nüshası bulunmaktadır; ancak katalogda ikinci ve üçüncü nüsha, Abdullah Bâ Zura'nın yazdığı *Simtü'l-Hâvî li'l-Mühim mine'l-Fetâvî (Muhtasarü Fetâvâ İbn Hacer)* adlı eserle karıştırılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 561.

²²¹ Dımaşk'ta el-Mektebetü'l-Umûmiyye'de (nr. 51/380) bir nüshası, Kahire el yazmalarda (nr. 3/150) ve (nr. 1/527) birer, Yemen Terîm'de el-Evkâf Kütüphanesi'nde (nr. 459 varak 245 ile nr. 460 varak 246) iki nüshası bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 760.

²²² Fetâvâ el-Kübrâ'dan önemli gördüğü ve toplumda daha çok ihtiyaç duyulan meseleleri ihtisar eden Derîzbînî, kitapta önemli yer işgal eden soruları kendi yöntemiyle kısaltarak güzel bir yöntemle sunmuşlardır. Eser el yazma olup, 129 varaktan oluşmaktadır. (İbrahim Halil Şimşek, **es-Seyyid**

2. el-Fetâva'l-Hadîsiyye

Hadislere dayanarak yazılan fetâvâ türündeki eserlere “Fetâva'l-Hadîsiyye” denilir. İlk olarak Takıyyuddîn İbn Teymiyye bu tarzda eser yazmıştır. Daha sonra İbn Hacer el-Askalânî, Suyûtî, Sahâvî ve Heytemî de birer eser kaleme almıştır.²²³ Heytemî'nin eseri bu türde yazılanların en meşhur olanıdır. Heytemî, bu eseri *Fetâva'l-Kübrâ*'nın bir nevi zeyli olarak yazmıştır. Birçok kimse adından yola çıkarak bunun bir hadis kitabı olduğunu düşünür oysaki eser, yeni ortaya çıkan meseleleri genellikle hadîslere dayanarak ehl-sünnet'in tutumuna uygun olarak çözmüştür. belirtmiştir. Hadis, fıkıh, usûlu'l-fıkıh, akide, tasavvuf, tarih, siyer, ahlak, şemâil ve daha birçok ilimden konular içermektedir. Eser birçok kez basılmış olup, üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bölgemizin önemli âlimlerinden Mollâ Halîl es-Siirdî (v. 1259/1843) de *Zübdetu mâ fî Fetâva'l-Hadîs* adıyla bu eseri ihtisar etmiştir. Süleyman b. Muhammed Emir Zührî el-İndûnîsî, *el-Ahâdîs ve'l-Âsâri'l-vârideti fî Kitâbi'l-Fetâva'l-Hadîsiyye* adıyla doktora tezi; İsa Uysal da *İbn Hacer el-Heytemî, Hayatı, Eserleri ve el-Fetâvâ el-Hadîsiyye Özelinde Hadîşçiliği* adıyla yüksek lisans tezi yazmıştır.

Bekr b. Abdilah Ebû Zeyd, Heytemî'nin bu eserini kendisi tasrih etmese de Suyûtî'nin *el-Hâvî* adlı eserinden ihtisar ettiğini, içindeki bilgilerin çoğunun *el-Hâvî*'de bulunan bilgilerle örtüştüğünü ve *Fetâva'l-Hadîsiyye*'deki konunun ayrıntılarına ulaşamadığı zaman, kitabın aslı olan *el-Hâvî*'ye bakılmasının faydalı olacağını ifade eder.²²⁴

3. Hâşiyetu'l-İdâh fi'l-Menâsik li'l-İmâm en-Nevevî (Minehu'l-Fettâh bi Keşfi Hakâiki'l-İdâh)

Abdolvahhab ed-Derizbînî Fetvalarının Tahlîli ve Redaksiyonu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır 2013, s. 31.

²²³ Mehmet Görmez, “Fıkhü'l-Hadîs”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1995, c. 12, s. 547.

²²⁴ Bekr b. Abdilah Ebû Zeyd, *Mu'cemu'l-Menâhi'l-Lafziyye*, Dâru'l-Âsime, 3. Baskı, Riyad 1996, s. 95.

Heytemî'nin 933/1526 yılında Mısır'da İmâm Nevevî'nin *el-İdâh fi Menâsiki'l-Hac* adlı eseri üzerine yazmış olduğu hâşiyedir. Heytemî bu hâşiyesinde Nevevî'nin aktarımlarından hareketle hac ibadetiyle ilgili birçok probleme çözüm getirmeye çalışmıştır. Kitap, 1323/1905, 1329/1911 ve 1344/1926 yıllarında Kahire'de 1969 ve 1395/1975 yıllarında da Beyrut'ta basılmıştır. 1999 yılında da Mekke'de yayınlanmıştır.

4. Muhtasaru'l-İdâh fi'l-Menâsık li'n-Nevevî

Heytemî, Nevevî'nin *el-İdâhu fi'l-Menâsik* adlı eserini 940/1533 yılında *Muhtasaru'l-İdâh fi'l-Menâsık li'n-Nevevî* ismiyle ihtisar etmiştir. Heytemî bu eseri yazarken yine daha önce onun üzerine yazdığı hâşiyesinden ve Nevevî'nin *el-Mecmû'* ve *Ravda* adlı kitaplarından aktarımlarda bulunduğunu ifade etmiştir.²²⁵ Eser, Hâtem b. Muhammed el-Kesîrî tarafından Ürdün Âlu'l-Beyt Üniversitesi'nde 2008 yılında yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.

5. el-İmdâd bi Şerhi'l-İrşâd (eş-Şerhu'l-Kebîr li'l-İrşâd)²²⁶

İbnu'l-Mukrî el-Yemenî olarak bilinen İsmâil b. Ebîbekr'in (v. 837/1434) *el-İrşâdu'l-Ğâvî ilâ Mesâliki'l-Hâvî*²²⁷ adlı eserinin en meşhur şerhlerinden biridir.²²⁸ İbnu'l-Mukrî'nin bu eseri Şâfiî fakihleri tarafından çok ilgi görmüş, onunla ilgili birçok şerh, hâşîye ve muhtasarlara yazılmıştır. Bu esere önem verenlerin başında da Heytemî gelmektedir ki bu eserle ilgili beş çalışma yapmıştır. Bunlar, *eş-Şerhu'l-*

²²⁵ Bu eser, eş-Şeyh Alî b. Abdilber b. Abdilfettâh el-Venâî (v. 1211/1796) eş-Şâfiî'nin *Umdetu'l-Ebrâr fi Ahkâmî'l-Hacci ve'l-İ'timâr* adlı eserinin hâşîyesiyle birlikte basılmıştır; ancak kitapta basım tarihi bulunmamaktadır. Heytemî'nin bu eserine bir muhtasar da Yemenli âlim Muhammed b. Ebî Bekr eş-Şillî (1093/1682) tarafından yazılmıştır.

²²⁶ Eser yazma olup, Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (nr. 462) ve Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 1474) birer nüshası bulunmaktadır.

²²⁷ Heytemî haricinde pek çok âlim tarafından bu esere birçok şerh yazılmıştır. el-'Askalânî iki şerh, İbnu'l-Mukrî *İhlâsu'n-Nâvî fi İrşâdi'l-Ğâvî ilâ Mesâliki'l-Hâvî* adıyla iki ciltlik bir şerh, Muslihuddîn el-Lârî (v. 979/1572) *Ta'yînu'r-Reşâd ve Tebyînu'l-İrşâd*, Şemsuddîn el-Cevcerî ve Kemâluddîn b. Ebî Şerîf de *el-İs'âd bi's-Şerhi'l-irşâd* adıyla birer şerh yazmıştır. Ebu'l-Vefâ Sibt İbnu'l-Acemî (v. 841/1438) ve Ebu'l-Fadl Şehâbeddîn es-Sayrafî de birer nazm yazmış, eser ayrıca Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (v. 925/1517) tarafından (*el-İs'âd fi telhîsi'l-irşâd*) ihtisar edilmiştir.

²²⁸ Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4, 9, 20; **Fethu'l-Cevâd**, c. 1, s. 5; Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, s. 395; Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 3; Haffâcî, **Reyhânetu'l-Elibbâ**, c. 1, s. 435; Şevkânî, **el-Badru't-Tâli**, c. 1, s. 109; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123; Leknevî, **el-Fevâidu'l-Behiyye**, s. 241; Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 1, s. 234.

Kebîr (el-İmdâd) ve *Fethu'l-Cevâd* adıyla iki şerh, *Hâşiye 'alâ Fethi'l-Cevâd*, *Hâşiye 'alâ Şerhi's-Sağîr* adıyla iki hâşiye ve *Muhtasaru Kitabî'l-İrşâd* adında bir muhtasardır. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ* adlı kitabında bu eserine atıfta bulunmaktadır.²²⁹

6. Fethü'l-Cevâd bi Şerhi'l-İrşâd

Heytemî'nin *el-İmdâd bi Şerhi'l-İrşâd* adlı kitabının muhtasarıdır.²³⁰ Talebesi Seyfî bu eser hakkında şunları ifade etmiştir: “Çok faydalı, özellikle Yemen’de her öğrencide nüshası bulunan harika bir eserdir”.²³¹ Heytemî'nin *Tuhfetü'l-Muhtâc* adlı eserinden sonra en mutemet eseridir.²³² 1971 yılında Mısır’da Mustafa el-Bâbî el-Halebî matbaasında basılmıştır.

Bu kitaba birçok hâşiye ve ta’lik yazılmıştır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1. *Hâşiye 'alâ Fethi'l-Cevâd*, İbn Hacer el-Heytemî
2. *Hâşiye 'alâ Fethi'l-Cevâd*, Ali Muhammed el-Ukeybî el-Yemenî (v. 1033/1624)²³³
3. *Hâşiye 'alâ Fethi'l-Cevâd*, Abdullah b. Said bâ Kuşayr (v. 1076/1665)²³⁴
4. *Muhtasaru Fethi'l-Cevâd*, Abdullah b. Said bâ Kuşayr (v. 1076/1665)
5. *Ta'likât 'alâ Fethi'l-Cevâd*, Sâlim b. Abdîrrahman Bâ Sahîy²³⁵
6. *Hâşiye 'alâ Fethi'l-Cevâd*, Ahmed b. Ebî Bekr b. Sümeit el-Alevî eş-Şâfî (v. 1343/1925)²³⁶

²²⁹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 2, s. 86; c. 3, s. 27, 35. Heytemî'nin öğrencilerinden Seyfî, bu eserin Heytemî'nin ilk teliflerinden olduğunu, Hacca ilk gittiği 933/1526 yılında yazdığını belirtir. Bk. Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3.

²³⁰ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 47; *Tuhfetü'l-Muhtâc*, c. 8, s. 399. Ayderûsî, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 395; Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3; Haffâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, c. 1, s. 435; Şevkânî, *el-Badru't-Tâli*, c. 1, s. 109; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 123; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 241; Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn*, c. 2, s. 161; Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbû'ât*, c. 1, s. 84.

²³¹ Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3.

²³² Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfîi*, s. 562.

²³³ Alevî b. Ahmed es-Sekkâf (v. 1335/1917), *Terşihu'l-Müstefidîn*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire ty, s. 14.

²³⁴ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfîi*, s. 663.

²³⁵ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfîi*, s. 578.

7. *Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd*, Abdurrahman b. Ubeydullâh es-Sekkâf
8. *Takrîrât ‘alâ Fethi’l-Cevâd*, Muhammed b. Hâdî es-Sekkâf (v. 1382/1962)

7. Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd bi Şerhi’l-İrşâd

Heytemî’nin bu hâşiyesinin çoğunun Mescidi’l-Harâm’daki derslerinden hareketle yazdığı ifade edilmiştir. Ders esnasında *Fethu’l-Cevâd* ve *el-İmdâd* şerhlerinde talebelere ve okuyuculara zor gelen yerleri açıklamak amacıyla ortaya çıkmış bir eserdir. Mısır’da Mustafa el-Bâbî el-Halebî’nin matbaasında *Fethu’l-Cevâd*’ın zeyli olarak 1391/1971 yılında basılmıştır.

8. Hâşiye ‘alâ Şerhi’s-Sağîr

Talebesi Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*’de hocası Heytemî’nin bu isimde bir hâşiyesinden bahseder;²³⁷ ancak eser günümüze ulaşmamış veya gün yüzüne çıkarılmamıştır.

9. Muhtasaru’l-İrşâd

Talebesi Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*’de Heytemî’nin bu eseri tamamlamadığını ifade eder.²³⁸ Söz konusu esere ulaşamamıştır.

10. el-Menhecü’l-Kavîm fî Mesâilî’t-Ta’lîm (Şerh ‘ale’l-Mukaddimetî’l-Hadramiyye)

Eser, Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fadl el-Hadremî’nin (v. 918/1512)²³⁹ Şâfiî mezhebi içerisinde şöhret bulan *el-Mukaddimetu’l-Hadremiyye*, *Muhtasaru bâ Fadl ve Mukaddimetu bâ Fadl* adlı eserine 944/1538 yılında yazılmış bir şerh çalışmasıdır.²⁴⁰ Talebesi Bâ ‘Amr, bu kitabın Şâfiî talebeleri arasında çok rağbet

²³⁶ Cuma namazı bahsine kadar yazdığı ifade edilmektedir. Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 563.

²³⁷ Seyfî, *en-Nefâisu’d-Dürer*, v.3.

²³⁸ Seyfî, *en-Nefâisu’d-Dürer*, v.3.

²³⁹ Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifîn*, c. 6, s. 68.

²⁴⁰ Ayderûsî, *en-Nûru’s-Sâfir*, s. 395; Seyfî, *Nefâisu’d-Dürer*, v. 3; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 123; Leknevî, *el-Fevâidu’l-Behiyye*, s. 241; Serkîs, *Mu’cemu’l-Matbû’ât*, c. 1, s. 84; Ziriklî, *el-A’lâm*, c. 1, s. 234.

gördüğünü, hemen hemen bütün talebelerin elinde bulunduğunu ifade eder.²⁴¹ Eserde ibâdât konuları ele alınmıştır. Bu eser üzerine sekiz hâşiye yazılmıştır. Bunlardan üçü Muhammed b. Süleymân el-Kürdî'ye (v. 1194/1780) aittir.

Heytemî'nin bu eserine yazılmış hâşiyeler şunlardır:

a. *el-Mevâhibu'l-Medeniyye 'alâ Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Hadramiyye (el-Kavlu'l-Fasl 'alâ Mukaddimeti Bâ Fadl-Hâşiyetü'l-Kübrâ 'ale'l-Menhec)*, Muhammed b. Süleymân el-Kürdî²⁴²

b. *el-Meslekü'l adl 'alâ Şerhi Muhtasar Bâ Fadl Hâşiyetu's-Suğrâ 'ale'l-Menhec*, Muhammed b. Süleymân el-Kürdî²⁴³

c. *el-Havâşi'l-Medeniyye 'alâ Şerhi İbn Hacer el-Heytemî 'alâ Muhtasar bâ Fadl (Hâşiye 'ale'l-Menhec)*, Muhammed b. Süleymân el-Kürdî. Bu hâşiye diğer ikisinin ihtisarıdır.

d. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hadremiyye Necm Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Uşârî el-Bağdâdî (v. 1195/1781)*²⁴⁴

e. *ed-Dürretü's-Seniyye 'alâ Şerhi'l-Hadremiyye, Zeynüddîn Ebü'l-Hayr Abdurrahman es-Süveydî (v. 1200/1786)*²⁴⁵

f. *Mevhibetü zi'l-Fadl 'alâ Mukaddimeti Bâ fadl*, Muhammed Mahfûz b. Abdullah et-Termesî (v. 1338/1920)²⁴⁶

g. *Hâşiyetu'l-Cerhezî 'ale'l-Menheci'l-Kavîm bi Şerhi Mesâili't-Takvîm*, Abdullah b. Süleyman b. Abdillâh el-Cerhezî (v. 1201/1787)²⁴⁷

h. *Hâşiyetu'l-Cevherî, el-Cevherî*²⁴⁸

²⁴¹ Seyfî, **en-Nefâisu'd-Dürer**, v. 3.

²⁴² Mısır'da el-Âmire Matbaası'nda 1326/1908 yılında Termesî'nin (v. 1338/1920) yazdığı hâmişle birlikte dört cilt olarak basılmıştır.

²⁴³ Yemen el-Mektebetü'l-Ahkâf'ta (nr. 1047) bir nüshası mevcuttur.

²⁴⁴ Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî (v. 1206/1791), **Silku'd-Dürer fî 'Ayâni'l-Karni's-Sânî 'Aşer I-IV**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut c. 2, s. 69. Eserin Bağdat el-Mektebetü'l-Evkâfi'l-Amme'de (nr. 25384) bir nüshası bulunmaktadır.

²⁴⁵ Murâdî, **Silku'd-Dürer**, c. 2, s. 330. Bir nüshası Bağdat Kâdiriyye Kütüphanesi'nde (nr. 473) bulunmaktadır.

²⁴⁶ Mısır'da Âmiriyye matbaasında (1326/1908) yılında basılmıştır.

²⁴⁷ 2012 yılında Cidde'de bulunan Dâru'l-Minhâc tarafından yayımlanmıştır.

i. *el-Meslekü'l-Kavîm 'alâ Halli Elfâzi'l-Menheci'l-Kavîm*, Fakih Muhammed Sâlih Bâ Fadl (v. 1333/1915)²⁴⁹

k. *Ta'likât 'alâ Menheci'l-Kavîm*, Sâlim b. Abdîrrahman Bâ Sahîy²⁵⁰

11. el-Î'âb fî Şerhi'l-'Ubâb

Heytemî'nin, Kâdî Ebû's-Surûr Safiyyuddîn Ahmed b. Ömer el-Müzecced el-Yemenî'nin (v. 930/1523) *el-'Ubâbu'l-Muhît bi Mu'zemi Nusûsi's-Şâfiî ve'l-Ashâb* adlı eserine yazdığı önemli bir şerh çalışmasıdır.²⁵¹ Talebesi Bâ 'Amr *Cevâhiru'd-Dürer*'de, Heytemî'nin bu eseri "*kitabul'ikrâr*"a kadar yazdığını aktarmaktadır.²⁵²

12. Şerhu'l-'Ubâb

Heytemî'nin el-Müzecced'in *el-'Ubâb* adlı eserine ikinci bir şerh yazdığını; ancak tamamlamamıştır.²⁵³

13. Hâşiyetu'l-'Ubâb el-Müsemma bi Keşfi'n-Nikâb

Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*'da bu eserine *Hâşiyetu'l-'Ubâb*'ta buna şöyle cevap verdim" şeklinde atıfta bulunmuştur.²⁵⁴ *el-Înâfe limâ Cae fî's-Sadakati ve'd-Diyâfe* adlı eserinde de *Hâşiyetu'l-'Ubâb*'ta buna muvafık ifade ettiğimi görürsün"

²⁴⁸ Yemen'de Mektebetü'l-Ahkâf'ta 684 numarayla bulunmaktadır.

²⁴⁹ Dört ciltlik bir hâşiyedir. Bu eserin ilk cildi Mekke'de el-Matbaatü'l-Emiriyye'de basılmıştır.

²⁵⁰ Eserin, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde (nr. 4971 ve nr. 1848) iki nüshası bulunmaktadır. Bâ Zîb, *Fukahâi Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 563.

²⁵¹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 9, 23; c. 2, s. 27, 49; c. 4, s. 38, 185.; *el-Fethu'l-Mübîn bi Şerhi'l-Erbe'in*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008, s. 37, 38; *es-Savâ'iku'l-Muhrikâ*, s. 128, 147; *el-Fetâva'l-Hadisiyye*, s. 35, 46; *Hâşiyetu'l-Îdâh fî'l-Menâsik*, s. 275. Ayderûsî, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 395; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. 10, 236, 543; Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 123; Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn*, c. 2, s. 91; Muhammed İbrahim el-Hafnâvî, *el-Fethu'l-Mübîn fî Halli Rumûzi ve Müstalahati'l-Fukahâi ve'l-Usûliyyîn*, ty., y.y., s. 147.

²⁵² Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kitabın Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 1762), Ezheriyye'de (nr. 2277), Cami'atu el-Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 217/3) ve Mektebetü'l-Ahkâf'ta (nr. 526) birer nüshası bulunmaktadır. Dr. Emced Reşîd, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'deki nüshadan iki cildinin kendisinde mevcut olduğunu söylemektedir. Bk. Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 53; <http://makhtota.ksu.edu.sa/search/makhtota/5953/1>. (Erişim Tarihi: 21. 07. 2018).

²⁵³ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 7, 9; c. 4, 51. Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 241; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, c. 1, s. 109; Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 2, s. 115.

²⁵⁴ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 2, s. 59, 61, 62, 159, 242; c. 4, 27.

gibi ifadelerle bu kitabına atıfta bulunmuştur. Bâ ‘Amr, mevcut olan bu kitabın eksik olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁵

14. Tuhfetu’l-Muhtâc bi Şerhi’l-Minhâci’t-Tâlibîn.²⁵⁶

15. Turfetu’l-Fakîr bi Tuhfeti’l-Kadîr

Heytemî’nin kendi eseri *Tuhfetu’l-Muhtâc bi Şerhi’l-Minhâc*’a yazdığı hâşiyedir. İlgili kaynaklar bu eseri tamamlamadığını belirtmektedirler.²⁵⁷ Muhammed Süleyman el-Kürdî (v. 1194/1780) *el-Havâşi’l-Medeniyye* adlı eserinde bu hâşiyeye atıflarda bulunmaktadır.²⁵⁸ Yemen’in Terîm şehrindeki el-Mektebetu’l-Ahkâf’da (nr. 2622) bir nüshası bulunmaktadır.

16. Müellefun fi Hatmi’l-Minhâc

Talebesi Bâ ‘Amr, *Cevâhiru’d-Dürer*’de Heytemî’nin bu eseri tamamlamadığını belirtmektedir.²⁵⁹

17. Muhtasarü Kitâbi’r-Ravd (en-Naîm)

İbnu’l-Mukrî el-Yemenî (v. 837/1433), Nevevî’nin *Ravdatu’t-Tâlibîn* adlı eserini *Ravdu’t-Tâlib* adıyla ihtisar etmiştir. Zekerîyyâ el-Ensârî de İbnu’l-Mukrî’nin bu eserini *Esne’l-Metâlib Şerhu Ravdi’t-Tâlib* adıyla şerh etmiştir. Heytemî de İbnu’l-Mukrî’nin *er-Ravd* adlı eserini ihtisar etmiştir.²⁶⁰ Kaynaklar Heytemî’nin bu kitabını 933/1526 yılında hac dönüşünde yazdığını; ancak daha sonra kitabı

²⁵⁵ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed ibn Hacer el-Heytemî, **el-Înâfe Limâ Cae fi’Sadakati ve’d-Diyâfe**, (thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim), Mektebetu’l-Kur’ân, Kahire ty. s. 155. Seyfî, **Nefâisu’d-Dürer**, v. 4. Ayderûsî, **en-Nûru’s-Sâfir**, s. 395; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123.

²⁵⁶ Tuhfe ile ilgili ayrıntılı bilgiler ileride müstakil bir başlık altında verilecektir.

²⁵⁷ Seyfî, **Nefâisu’d-Dürer**, v. 3; Ayderûsî, **en-Nûru’s-Sâfir**, s. 395; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123.

²⁵⁸ Muhammed b. Süleymân el-Kürdî, **el-Havâşi’l-Medeniyye I-II**, Mektebetu’l-Ğazâlî, Dımaşk 1310 h. c. 1, s. 6, 20, 21

²⁵⁹ Seyfî, **Nefâisu’d-Dürer**, v. 6.

²⁶⁰ Hafnâvî, **el-Fethu’l-Mübîn**, s. 147.

kaybettiğini ifade eder. Talebesi Bâ ‘Amr, bu eseri *en-Naîm* adıyla zikretmiştir. Ayderûsî de Heytemî’in bu eseri tamamlamadığını ifade etmiştir.²⁶¹

18. Şerhu Muhtasari’r-Ravd (Büşra’l-Kerîm)

Muhtasaru’r-Ravd adlı eseri üzerine yazmış olduğu önemli bir şerhtir. Heytemî bu eserin önemini *el-Fetâva’l-Kübrâ*’da dile getirmiştir.²⁶² Bu eserini iki defa yazdığı ifade edilir. İlk olarak Hacdan 934/1527 yılında döndüğünde yazmış; ancak kitap kaybolmuştur.²⁶³ Ardından ikinci kez kaleme almıştır. Yazdığı ikinci kitabı tamamlamadığı ifade edilmektedir.

19. Tahrîru’l-Hâdim (Muhtasar Hâdimi’z-Zerkeşî)

Bedruddîn ez-Zerkeşî (v. 794/1392), Râfî‘î’nin *Fethu’l-‘Azîz* ve Nevevî’nin *Ravdatü’t-Tâlibîn*’inde bulunan kapalı meseleleri netliğe kavuşturmak için *Hâdimü’r-Râfî‘î ve’r-Ravda* adında hacimli bir eser kaleme almıştır.²⁶⁴ Zerkeşî bu eserini Tahrîru’l-Hâdim (Lübbü’l-Hâdim) adıyla ihtisar etmiştir. Heytemî’nin de bu eseri ihtisar etmeye çalıştığı ifade edilmektedir.²⁶⁵

20. Şerhu Muhtasar fi’l-Fıkhi li’ş-Şeyh Ebi’l-Hasan el-Bekrî

Heytemî, hocası Ebu’l-Hasan el-Bekrî’nin yazdığı Muhtasar’a şerh yazmıştır; ancak eserle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.²⁶⁶

21. Telhîsu’l-Ahrâ fi’l-Hükmi Ta‘lîki’t-Talâki bi’l-İbrâ

²⁶¹ Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ*, c. 1, 4, 27, 45,163; Seyfî, *Nefaisu’d-Dürer*, v.3; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 123.

²⁶² Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ*, c. 1, s. 10, 74, 159, 160, 161, 177, 198; Seyfî, *Nefaisu’d-Dürer*, v.3; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 123; İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, c. 10, s. 543.

²⁶³ Kitap, âlim ve talebeler arasında beğenilip tutulduğu için haset edenler tarafından çalındığı ve yok edildiği rivayet edilir. Bu olayla ilgili rivayetler için bk. Heytemî, *Fetâva’l-Kübrâ (mukaddime)*, c. 1, s. 3; Seyfî, *Nefaisu’d-Dürer*, v. 3.

²⁶⁴ Hacı Halîfe, *Keşfüz-Zünûn*, s. 698. Eserin on dokuz ciltlik bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde kayıtlıdır (III. Ahmed, nr. 672/1-19).

²⁶⁵ Seyfî, *Nefaisu’d-Dürer*, v. 6.

²⁶⁶ Seyfî, *Nefaisu’d-Dürer*, v.3; İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, c. 10, s. 543; Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 123; Ayderûsî, *en-Nûru’s-Sâfir*, s. 395; Halil el-Meys, *Hayrati’l-Hisân’ın Mukkadimmesi*, Dâru’l-Hudâ ve’r-Reşâd, Halep 2007, s. 7.

Nurüddîn Ali es-Semhûdî'nin (v. 911/1550) *el-Muharrer fî Ta'yini't-Talâk* adlı eserinin muhtasarıdır. Heytemî, çok faydalı gördüğü bu eserin uzun yazıldığını, okuyucuları yorduğunu, bunu okuyucuya rahatlıkla ulaştırabilmek ve mutemet görüşleri esas almak için ihtisar ettiğini ifade eder.²⁶⁷ Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de Mansûr Ramazan el-Feyyûmî tarafından yazılmış (nr. 38148), Mağrib'te Tatuân Merkez Kütüphanesi'nde (nr. 32) ve Rabat Merkez Kütüphanesi'nde (nr. 1883/4) eserin birer nüshası bulunmaktadır. Emced Reşîd, bu eserin bir nüshasının kendisinde mevcut olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁸

22. Şennu'l-Ğâre 'alâ men Ebdâ Ma'arre Takavvulihi fi'l-Hinnâi ve 'Avârihi

Heytemî bu eserinde erkeğin el ve ayaklara kına sürmenin caiz olup olmadığı hususunda yapılan tartışmaları ele alır.²⁶⁹ Ezheriyye Kütüphanesinde (168-4135) bir nüshası bulunmaktadır. Emced Reşîd, bu eserin bir nüshasının kendisinde mevcut olduğunu; ancak son kısmının eksik olduğunu ifade eder.²⁷⁰

23. Mavdû'u'l-Hayzi ve Ahkâmihi

Heytemî, hayızla ilgili üç eser yazdığını, ilkinin bu kitap olduğunu ifade eder. *el-Fetâva'l-Kübrâ*'da hac döneminde hayızla ilgili bazı problemler kendisine sorulması üzerine meseleyle ilgili kıymetli bir kitap kaleme aldığını; ancak ikinci bir nüshası yazılmadan kaybedildiğini ifade etmektedir.²⁷¹

24. Şerhu'l-Mühezzeb

Heytemî'nin *el-Fetâva'l-Kübrâ* adlı eserinde hayız konusunda yazdığını ifade ettiği bu eseriyle ilgili araştırdığımız kadarıyla herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

²⁶⁷ Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, v.4; Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, c. 1, s. 146.

²⁶⁸ Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 57.

²⁶⁹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 273, c. 4, s. 258; ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-Kebâir, c. 1, s. 297; Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, v. 6; Kürdî, *el-Havâşi'l-Medeniyye*, c. 1, s. 6,20, 21; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 240.

²⁷⁰ Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 57.

²⁷¹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 98.

25. İthâfu Ehli'l-İslâm bi Husûsiyâtî's-Siyâm

Heytemî *el-Fetâva'l-Kübrâ* ve *ez-Zevâcir 'an İktirâfî'l-Kebâir* adlı kitaplarında bu eserine değinmiş ve ondan atıflarda bulunmuştur.²⁷² Kendi alanında yazılmış en güzel ve kapsayıcı eserlerden biridir. Oruç, Ramazan ayı, kadir gecesı ve fitır sadakasının faziletlerini ve fikhî hükümlerini içermektedir. Mahmud en-Nevâvî tarafından tahkîk edilerek Mekke'de 1960 yılında Mektebetu'n-Nehdati'l-Hadîse'de basılmış, Mustafa Abdulkâdir 'Atâ tarafından tahkîk edilen eser, Beyrut'ta 1990 yılında Müessesetu'l-Kutûbi's-Sekâfiyye'de basılmıştır. Farklı kütüphanelerde eserin yedi yazma nüshası bulunmaktadır.²⁷³

26. el-İntisâr

Heytemî'nin talebesi Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer* adlı eserinde bu kitaptan bahsetmektedir.²⁷⁴ Bunun dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

27. Müellefun fî'l-Halli

Araştırdığımız kadarıyla sadece Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer* adlı eserde bu kitaptan bahsetmektedir.²⁷⁵ Şaraptan dönüşen sirkenin necis olduğu yönünde verilen hükme reddiyedir.

28. el-İfsâh fî Ahâdîsi'n-Nikâh

Heytemî'nin Mekke'de halk arasında evlilikle ilgili çeşitli rivâyetlerin hadis olarak dolaşması üzerine bu konuyla ilgili kırk hadis yazdığını ifade eder; ancak eser kırk hadisi geçmiş toplamda yüz otuz hadise ulaşmıştır. Eser, Muhammed Şekûr

²⁷² Heytemî, *ez-Zevâcir 'an İktirâfî'l-Kebâir*, c. 1, s. 326; *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 2, s. 81.

²⁷³ Kitabın, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'nin fikh bölümünde 150, Hadîs bölümünde 213, Hanbelî fikhı bölümünde de 3198 numarayla üç adet; Kahire'de el-Hey'etu'l-Amme'de 2014 numara; Medine Câm'iatu'l-İslâmiyye Kütüphanesi (nr. 37/7187) ve Mekke Harem Kütüphanesi fikh bölümünde (nr. 3781/331) birer nüshası mevcuttur.

²⁷⁴ Seyfî, *Nefâisu'd-dürer*, v. 5.

²⁷⁵ Seyfî, *Nefâisu'd-dürer*, v. 5.

Meyâdînî tarafından tahkik edilmiş olup, 1986 yılında Dâru Ammâr/Amman tarafından basılmıştır.

29. el-Fıkhü'l-Celî fi'r-Reddi 'ale'l-Halîyy

Bağdâdi, Heytemî'nin bu kitabından bahsetmektedir. Bu bilgi dışında kitaptan bahseden başka bir kaynağa rastlamadık.²⁷⁶

30. el-Kavlu'l-Halî fi Hafdi'l-Mu'telî

Bağdâdi, Heytemî'nin bu kitabından bahseder.²⁷⁷

31. Zeyl 'alâ Müellefihi fi Devriyâtî'l-Vasiyye

Devriyâtî'l-Vasiyye ile ilgili yazdığı eserin zeylidir. Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer*'de bu eserden bahsetmektedir.²⁷⁸

32. Ahkâmi'l-Îmâme

Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer*'inde bu eserden bahsetmektedir.²⁷⁹ Bu bilgi dışında kitaptan bahseden başka bir kaynağa rastlamadık.

33. Şurûtu'l-Vudû'

Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer*'inde bu eserinden bahsetmektedir.²⁸⁰ Bu bilgi dışında kitaptan bahseden başka bir kaynağa rastlamadık.

34. Ahkâmü'l-Hamâm

Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer*'inde bu eserden bahsetmektedir.²⁸¹ Bu bilgi dışında kitaptan bahseden başka bir kaynağa rastlamadık.

²⁷⁶ Bağdâdi, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, c. 1, s. 146.

²⁷⁷ Bağdâdi, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, c. 1, s. 146.

²⁷⁸ Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 4.

²⁷⁹ Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 4.

²⁸⁰ Seyfî, *Nefâisu'd-dürer*, v. 4.

35. Devriyâtî'l-Vasiyye

Bâ 'Amr, *Cevâhiru'd-Dürer*'inde bu eserden bahsetmektedir.²⁸² Bu bilgi dışında kitaptan bahseden başka bir kaynağa rastlamadık.

36. Esiletun ve Ecvibetun fîmâ Yete'allaku bi'l-Meyyit

Mekke Câmiatu Ummu'l-Kurâ Kütüphanesinde (nr. 3093) bir yazması mevcuttur; ancak kitabın başı ve sonu tam anlaşılmayacak durumdadır.²⁸³

37. Menâsiku'l-Hac

Eser, Mısır'daki Meymeniyye matbaasında 1323/1905 yılında 240 sayfa olarak basılmış, Mekke ve Mısır'da da defalarca baskısı yapılmıştır.²⁸⁴

38. Keşfu'l-Ğayn 'an Ahkâmi't-Tâ'ûni ve Ennehu lâ Yedhulu'l-Beledeyn

Heytemî'nin, tâûn hastalığının Mekke ve Medine'ye girip girmeyeceği meselesiyle ilgili 972/1564 yılının Recep ayında kaleme aldığı eseridir.²⁸⁵

39. el-Înâfe limâ câe fî's-Sadakati ve'd-Diyâfe

Heytemî, bu kitabını iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümü misafirperverlik ve adabıyla ilgili, diğeri bölümü ise sadaka ve fikhî hükmüyle ilgili yazmıştır.²⁸⁶

40. Ecvibe 'an Esileti'l-Îmâm Osmân

Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*'da bu kitaba atıfta bulunmuştur.²⁸⁷

²⁸¹ Seyfî, *Nefâisu'd-dürer*, v. 4.

²⁸² Seyfî, *Nefâisu'd-dürer*, v. 4.

²⁸³ Lemyâ eş-Şâfîî, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Tarîhiyye*, c. 1, s. 285.

²⁸⁴ Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbû'ât*, c. 1, s. 84.

²⁸⁵ Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 5; Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 4, s. 20-29.

²⁸⁶ Eser, Muhammed Abdulkâdir Atâ tarafından tahkik edilmiş 1991 yılında Beyrut'ta Müessesetü'l-Kütübi's-Sikâfiyye'de basılmıştır. Ayrıca Mecdî es-Seyyid İbrahim tarafından da tahkik edilmiş Kahire'de Mektebetu'l-Kur'ân tarafından basılmıştır.

²⁸⁷ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 46.

41. el-Ecvibeti'l-Hasan 'an Es'ileti'l-Yemen

Yemen Terîm şehrinde el-Ahkâf Kütüphanesinde (nr. 115/1713) bir yazması bulunmaktadır. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*'da bu esere atıfta bulunmaktadır.²⁸⁸

42. Es'ile Fıkhiyye Ecâbe 'Anhâ İbn Hacer

Yemen'in San'a şehrinde Câmi'u'l-Kebîr Kütüphanesi'nde (nr. 37) bir nüshası bulunmaktadır.

43. el-İ'lâm bi Kavâti'i'l-İslâm

Heytemî bu eserde Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre insanı küfre götüren lafızları ele almıştır.²⁸⁹

44. el-İfâde limâ câe fi'l-Maradi ve'l-İyâde

Hastayı ziyaret etmenin hüküm ve adabına ilişkin yazmış olduğu eserdir.²⁹⁰

45. İzâhu'l-Ahkâm Limâ Ye'huzühü'l-'Ummâl ve'l-Hukkâm

Heytemî, Takiyyuddîn es-Sübkî'nin *Faslü'l-Makâl fî Hedâyâ'l-'Ummâl* adlı eserinin içindeki bilgilerin uzun ve karmaşık olduğunu, müellifin birçok meselede tercîhte bulunmadığı ya da zayıf görüşe eğilim gösterdiği kanaatine varmıştır. Bunun üzerine bu eseri ihtisar yoluna gitmiş, yer yer açıklamalarda ve tashîhlerde bulunmuştur. Kâdılar, idâreciler, devlet memurları ve hâkimlerin rüşvet, hediye vb. şeyleri almalarının fikhî boyutunu ele almış, ayrıca insanların ihtiyaç duyduğu birçok

²⁸⁸ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 2, s. 86.

²⁸⁹ Muhammed b. Abdurrahman el-Hamîs tarafından tahkîk edilmiş, Dâru'l-İlâf tarafından 1999 yılında Kuveyt'te basılmıştır. 2008 yılında da Muhammed el-'Avvâd tarafından tahkîk edilmiş olup Dimaşk'ta Dârü't-Takva tarafından basılmıştır.

²⁹⁰ Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 6. Dr. Abdullah Nezîr tarafından tahkîk edilmiş olup, Mısır'da 1411/1990 yılında Dâru's-Sahâbe, 1413/1992 yılında da Beyrut'ta Dâru İbn Hazm tarafından basılmıştır.

konuyu da ekleyerek bu eseri yazmıştır. İbrahim Zekeriyâ tarafından tahkîk edilmiş olup, Riyad'da 1416/1995 yılında Dâru'r-Râye tarafından basılmıştır.²⁹¹

46. Tecrîdu'l-Hâdim

Heytemî, Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin *el-Hâdimu'r-Râfî ve'r-Ravza* adlı eserini ihtisar etmiştir.²⁹²

47. Tahrîru'l-Kelam fî'l-Kiyâmi 'inde Zikri Mevlidi Seyyidi'l-Enâm²⁹³

48. Tahrîru'l-Makâl fî Adâbin ve Ahkâmin ve Fevâidin Yehtâcu İleyhâ Müeddibu'l-Etfâl²⁹⁴

49. Tuhfetu'z-Zuvvâr ilâ Kâbri'n-Nebiyyi'l-Muhtâr²⁹⁵

50. Tenbîhu'l-Ahyâr 'an Mu'adalâtin Vaka'at fî Kitâbi'l-Vezâifi ve Ezkâri'l-Ezkâr²⁹⁶

51. Tenbîhu'l-Ğabîy ila's-Sebîli'r-Revî fî Vucûbi Tahiyyeti Ehli'l-Beyti'n-Nebevî²⁹⁷

52. el-Cevheru'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'l-Mukarrem²⁹⁸

²⁹¹ San'a'da el-Câmiu'l-Kebîr Kütüphanesi'nde (nr. 19) bir el yazma nüshası ve Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye'de (nr. 43336) bir mikrofilmi bulunmaktadır.

²⁹² Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 53.

²⁹³ Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, c. 1, s. 233.

²⁹⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 157; Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 4. Heytemî, bu kitapta ilim, ders verme ve eğitimle ilgili tartışmalı birçok fikhî konulardan bahsettiği için bu eserini fikhî kitapları arasında zikrettik. Abdulmuiz Abdulhamîd el-Cezzâr tarafından 1406/1985 yılında, yine aynı yılda Muhammed Süheyl ed-Dıbs tarafından tahkîk edilmiş olup, Dâru İbn Kesîr tarafından basılmıştır.

²⁹⁵ Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, c. 1, s. 146; *İdâhu'l-Meknûn*, c. 1, s. 249. Süleymaniyye-Şehid Ali Paşa Kütüphanesinde (nr. 000379, 88 vr.) bir nüshası mevcuttur. Seyyid Ebû 'Amme tarafından tahkîk edilmiş, Dâru's-Sahâbe tarafından 1412/1991 yılında yayınlanmıştır.

²⁹⁶ Ezheriyye Kütüphanesi'nde (nr. 1380-3134) ve Süleymaniye-Fatih Kütüphanesinde (nr. 005356) birer nüshası bulunmaktadır. İbn 'Allân es-Siddîkî en-Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ına yazdığı şerhte Heytemî'nin bu kitabına atıfta bulunmuştur. Bk. Muhammed b. 'Allân es-Siddîkî eş-Şâfiî (v. 1057/1647), *el-Futûhâtu'r-Rabbâniyye 'ala'l-Ezkâri'n-Nevâviyye I-VII*, Cem'iyyetu'n-Neşri ve't-Te'lîfi'l-Ezheriyye, Kahire ty., c. 7, s. 104.

²⁹⁷ Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 57.

53. Cevâbun fi'l-İntisâr li İ'timâdi Tercîhi's-Şeyhayni ve'l-İ'râdi ammâ Sivâh²⁹⁹

54. Hâsiyetu'l-Minhâc³⁰⁰

55. ez-Zeyl 'alâ Tahrîri'l-Makâl fî Adâbin ve Ahkâmin ve Fevâidin Yehtâcu İleyhâ Müeddibu'l-Etfâl³⁰¹

56. Şerhu Dîbâceti'l-Minhâc³⁰²

57. Şerhu Risâle fî Adâbi Kırâeti'l-Kur'ân³⁰³

58. Şerhu Muhtasari Ebî'l-Hasan el-Bekrî fi'l-Fıkh³⁰⁴

59. Şerhu Muhtasari'r-Ravz³⁰⁵

60. Şerhu Ferâizi'l-Halîmî³⁰⁶

61. el-'İtku fi'l-Vakf³⁰⁷

62. el-'Amelu bi'l-Mefhûmi fi'l-Vakf³⁰⁸

²⁹⁸ Heytemî bu eserinde Hz. Peygamber'in kabrinin ziyaret etmenin fikhî boyutunu ve adabını belirtir, buna karşı çıkanlara karşı reddiye mahiyetindedir. Bu kitabın üzerine *el-Lu'lu'l-Mutahhem mine'l-Cevheri'l-Munazzam* adında bir şerh yazıldığı ifade edilir. Bessâm Muhammed Bârud tarafından tahkik edilen eser, Kahire'de Dâru Cevâhiri'l-Kelim tarafından basılmıştır.

²⁹⁹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ* adlı eserinde bu eserden bahseder. Bu konuyu ayrıca *Şerhu'l-Ubâb*'ın mukaddimesinde ele aldığını belirtir. Bk. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 4, s. 324.

³⁰⁰ Mısır'da Mektebetu'l-Ezheriyye'de (nr. 3843 numaralı) bir nüshası mevcuttur.

³⁰¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 157; Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 7. *Tahrîru'l-Makâl* adlı eserinin zeylidir; ancak ondan daha geniş ve kapsayıcıdır. Bk. Ahmed b. 'Alevî es-Sekkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye fimâ Yehtâcuha Talebetü's-Şâfiyye*, Dârü'l-Fârûk, Mısır, 2010, s. 34.

³⁰² Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 60.

³⁰³ Bağdat Vakıflar Kütüphanesinde (nr. 2/2806) yazması mevcuttur.

³⁰⁴ Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 4.

³⁰⁵ *Nefâisu'd-Dürer*'de Heytemî'nin yazdığı birinci şerh çalındıktan sonra ikinci bir şerh kaleme almış, *Salâtul-Musâfir* bölümüne kadar yazmış, sonra tamamlamaktan vazgeçmiştir. *el-Fetâva'l-Kübrâ*'da bu şerhlerden birinden atıf yapmışsa da hangisi olduğu bilinmemektedir. Bk. Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 4.

³⁰⁶ Mekke-i Mükerreme Kütüphanesinde (nr. 19/507) bir nüshası bulunmaktadır.

³⁰⁷ Seyfî, *Nefâisu'd-dürer*, v. 6.

63. el-Fetâva's-Suğrâ³⁰⁹

64. Keffu Bel'afif 'ani'l-Hatai ve'l-Hateli ve't-Tahrîf³¹⁰

65. Keffu'r-Râ'â'i 'an Muharimâtî'l-Lehvi ve's-Semâ'i³¹¹

66. Durrü'l-Ğamâme fî Zerri't-Taylasan ve'l-'Amâme³¹²

1.2.3.3. Akaid-Kelâm ile İlgili Eserleri

Heytemî diğer ilimlerde olduğu gibi akaid ve kelâm ilimlerinde de maharetini göstermiştir. Fıkıhtan sonra en güçlü olduğu alan kelâmdır. Bu alanda ehl-i sünnet düşüncesinin yılmaz savunucusu olmuştur. Bu nedenle ehl-i sünnet dışında birçok fırka tarafından eleştirilmiş ve onun eserlerine karşı reddiyeler yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla akaid ve kelâm ilmiyle ilgili on sekiz eseri bulunmaktadır.

1. Beyânu Hakkiyeti Hilâfeti's-Sıddîk ve İmâreti İbni'l-Hattâb³¹³
2. ed-Düreru'z-Zahira fî Keşfi Beyânî'l-Âhira³¹⁴
3. İtmâmu'n-Ni'me 'ale'l-'Âlemi bi Mevlidi Seyyidi Veledi Âdem³¹⁵
4. el-Kavlu'l-Muhtasar fî 'Alâmâtî'l-Mehdi'l-Muntazar³¹⁶
5. el-Kelâm 'alâ Vâlideyi'n-Nebî³¹⁷

³⁰⁸ Seyfî, **Nefâisu'd-dürer**, v. 6. Bu eser *Savâbiğu'l-Meded fî Vâkıfin Leyse Lehu Veled* adlı eserle aynı olma ihtimali vardır.

³⁰⁹ Mirdâd, **Muhtasar**, s. 124.

³¹⁰ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 7.

³¹¹ Heytemî'ye müziğin hükmüyle ilgili sorular sorulur. Daha sonra müzikle ilgili yazılmış Muhammed b. Muhammed el-Mâlikî et-Tunusî'nin (Ebi'l-Mevâhib) (v. 850/1446) yazdığı *Ferhu'l-Esmâ' bi Ruhasi's-Semâ'* adlı eser kendisine sunulur. Bunun üzerine müziğin hükmüyle ilgili bu eserini kaleme alır.

³¹² Süleymaniye-Fatih Kütüphanesi'nde (nr. 005356) bir nüshası mevcuttur.

³¹³ Şihâbuddîn Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, **es-Savâ'iku'l-Muhrikâ**, (thk. Ebû Abdullah Mustafa b. El-Adevî), Mektebetu Feyyâz, el-Mansûra, 2008, s. 39. Muhammed b. Abdüazîz eş-Şâyi', **İbn Hacer el-Heytemî ve Ârâuhu'l-İ'tikâdiyye**, Dâru'l-Minhâc, Riyad h. 1427/2005, s. 44.

³¹⁴ Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 1, s. 234; c. 7, s. 267.

³¹⁵ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 5. *Mevlidi'n-Nebî* adlı eseriyle birlikte basılmıştır.

³¹⁶ Heytemî, *ez-Zevâcir* adlı eserinde *ed-Dürer fî 'Alâmâtî'l-Mehdi'l-Muntazar* adıyla bu eserden bahsetmektedir. Bk. Heytemî, **ez-Zevâcir**, c. 1, s. 339; Eser, Abdurrahman et-Türkî ve Dr. Râid Emîr Abdullah tarafından iki defa tahkik edilmiştir. Heytemî'nin torunu Radiyuddîn el-Heytemî'nin bu eseri ihtisar ettiği ifade edilmektedir. Bk. Muhîbbî, **Hulasatu'l-Eser**, c. 2, s. 166. Müşerref Gözcü tarafından *Beklenen Mehdi'nin Alametleri* adıyla 1985 yılında Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

6. Manzûmetun fî Usûli'd-Dîn³¹⁸
7. en-Nefehâtu'l-Mekkiyye³¹⁹
8. Risâletun fî'l-Kader³²⁰
9. Risâletun fî'n-Nübüvve³²¹
10. er-Rûh fî'l-Berzah ve's-Suâlu'l-Melekeyni ve mâ İsmuhumâ³²²
11. es-Savâ'iku'l-Muhrika 'alâ Ehli'b-Bida'i ve'd-Dalâli ve'z-Zendaka³²³
12. Şerhu 'Akîdetin li İbni'l-'Irâkî³²⁴
13. Şerhu Manzûmetihi fî Usûli'd-dîn³²⁵
14. et-Tatavu' ve Sifâtullâhi Te'âlâ³²⁶
15. Tenbîhu'l-Ahyâr³²⁷
16. Tuhfetu'z-Zuvâr ilâ Kabri'n-Nebiyi'l-Muhtâr³²⁸
17. Zeyl es-Savâ'iku'l-Muhrika³²⁹
18. ez-Zevâcir 'an İktirâfî'l-Kebâir³³⁰

³¹⁷ Hîla, **et-Târih ve'l-Muarrihûn**, s. 220.

³¹⁸ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 5; Ayderûsî, **en-Nuru's-Sâfir**, s. 395; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123.

³¹⁹ Talebesi Seyfî, Heytemî'nin bu kitabı tamamlamadığını kaydeder. **Nefâisu'd-Dürer**, v. 5.

³²⁰ Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye'de İbn Hacer el-Heytemî kitaplarının bulunduğu bölümde (nr. 25) nüshası bulunduğu ifade edilir. Bk. Cezzâr, **İbn Hacer el-Heytemî**, s. 204.

³²¹ Kahire Teymûriyye Kütüphanesinde (nr. 3/68) bir nüshası bulunmaktadır. Reşîd, **el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî**, s. 70.

³²² Bağdat Vakıflar Kütüphanesinde (nr. 4/22801) bir nüshası bulunmaktadır. Reşîd, **el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî**, s. 70.

³²³ Eser, ehl-i sünnet akidesinin delillendirilmesi açısından çok önemlidir. Şia'ya karşı yazılmıştır. Heytemî'nin yaşadığı dönemde Hindistan'da bir grup, bölgelerinde bazı sahâbîlere dil uzatmada aşırı giderler. Bunun üzerine o dönemde ehl-i sünnetin yılmaz savunucusu kabul edilen ve İslâm âlimleri arasında bu yönüyle öne çıkan İbn Hacer el-Heytemî'ye durum arz edilir. Heytemî de İsnâ' 'Asîriyye'nin aşırılıklarını reddetmek ve bu konuda sahâbe aleyhine uydurulan yalanları çürütmek için bu eseri kaleme alır. Eserde sahâbeyi sevmenin ve tazim etmenin vacip olmasının Hz. Peygamber'in vefatından sonra imamların icmâıyla sabit olduğunu yazar. Eser birçok kez basılmıştır. Bu eseri yazıldığı günden bugüne kadar oldukça şöhret bulmuştur, Osmanlı âlimlerince de ilgi görürmüştür. Eserin İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshasının bulunması bunu göstermektedir. Hasip Seven tarafından 1990 yılında *Yakıcı Yıldırımlar* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

³²⁴ Seyfî, Heytemî'nin bu eseri tamamlamadığını belirtir. **Nefâisu'd-Dürer**, v. 8.

³²⁵ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v.5; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123. *Manzûmetun fî Usûli'd-Dîn* adlı eserinin şerhidir.

³²⁶ Mekke Harem Kütüphanesi kataloğu 56. sayfada 3927 numara ile kaydedilmiştir. Emced Reşîd, **el-Heytemî ve Ârâuhu'l-Fıkhiyye**, s. 71.

³²⁷ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 5; Bağdâdî, **Hedîyyetu'l-Ârifin**, c. 1, s. 146.

³²⁸ Bağdâdî, **İdâhu'l-Meknûn**, c. 1, s. 158; **Hedîyyetu'l-Ârifin**, c. 1, s. 146; Ziriklî, **el-'Alâm**, c. 1, s. 326.

³²⁹ Hîla, **et-Târih ve'l-Muarrihûn**, s. 223.

1.2.3.4. Hadisle İlgili Eserleri

Heytemî, sünettin şer'î deliller arasında ikinci sırada olması hasebiyle hadis ilmine büyük bir önem vermiştir. Hadis ilminde üstün vükûfiyet, seçkin kapasite ve nadir zekâyâ sahip olmuştur. Bu özellikleri ile rivâyetteki hıfzı ve üstün anlama yeteneğiyle akranları arasında temayüz etmiştir. Rivayet zincirinde yer almış ve Şeyh Zekerıyyâ ile Şeyh Abdulhak gibi hocalardan hadîs icazeti almıştır. Ayrıca Heytemî'nin hadis ilmi alanındaki ehliyeti, onun aynı zamanda bir hadis âlimi olarak tanınmasını sağlamış, fıkıh ilmine katkısının yanında, hadis temelli cevaplardan müteşekkıl fetva kitabı başta olmak üzere birçok hadîs eseri kaleme almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Heytemî'nin hadis ve şerhleriyle ilgili on beş eseri bulunmaktadır.

1. Cemru'l-Ğedâ limen Tevellâ'l-Kadâ³³¹
2. el-Erbeû'ne Hadîsen fi'l-Cihâd³³²
3. el-Erbeû'ne Hadîsen fi'l-'Adl³³³
4. el-Ezkâr³³⁴
5. Fethu'l-İlâh fî Şerhi'l-Mişkât³³⁵

³³⁰ Heytemî, bu eserinde 467 büyük günah saymaktadır. Bunları ikiye ayırır. Bir kısmı zahirî diğerleri batınî büyük günahlardır. Büyük günahlar mevzusunda yazılmış en önemli eserlerden biridir. Kitap defalarca basılmış olup, Muhammed b. Ali el- Beyrûtî *Kenzü'n-Nâzır*, Abdullah b. Ahmed el-Mevsılî *Zevâhiru'z-Zevâcir* ve Muhammed Osman el-Huşt da *Kebâiru'z-Zünûb* adıyla ihtisar etmiştir. Süleyman Fazıl Efendi (1134/1722) *Müntahab min Kitâbi'z-Zevâcir 'an İktirâfi'l-Kebâir* adıyla bu eserden seçmeler yapmıştır. Abdullah b. Ahmed er-Rebtekî el-Kürdî *Zevâhiru'z-Zevâcir* adıyla bu eseri ihtisar etmiştir. Eser, Dâru Lübnan tarafından 2014 yılında basılmıştır. Ayrıca Heytemî'nin bu eseri, Ahmet Serdaroğlu ve Lütfi Şentürk tarafından *İslam'da Helaller ve Haramlar* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

³³¹ Heytemî'nin kötü hâkimlerle ilgili yazdığı eserdir. Bk. Heytemî, *ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-Kebâir*, c. 2, s. 320; el-İ'lâm bi Kavâti'l-İslâm, s. 17; Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c. 1, s. 339.

³³² Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c. 1, s. 339.

³³³ Bu eser için *el-Erba'üne'l-'Adliyye ve el-Fezâilu'l-Kâmile li Zevî'l-Vilâyati'l-Âdile* adı da kullanılmıştır. Bk. Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c. 1, s. 339; Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, c. 2, s. 146; Hacı Halîfe, Heytemî'nin adaletle ilgili yazdığı bu eseri Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf ettiğini ifade eder. Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebî el-Kostantinî (Hacı Halîfe) (v. 1067/1656) *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn I-VI*, Mektebetu'l-Müsenne, Bağdat 1941, c. 1, s. 57. Heytemî'nin bu eseri 1151/1739 yılında Leiden'de basılmıştır. Daha sonra Semîr Kettânî tarafından tahkik edilmiştir.

³³⁴ Emced Reşîd, Rabat Merkez Kütüphanesi'nde bir nüshasının mevcut olduğunu ifade eder. Bk. Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 67.

6. Fethu'l-Mübîn fî Şerhi'l-Erba'în³³⁶
7. Fihrist Suğrâ³³⁷
8. Hatmu'l-Buhârî³³⁸
9. el-İdâh ve'l-Beyân limâ câe fî Leyleti'n-Nisfi min Şa'bân³³⁹
10. İlsâku 'Uvâri'l-Hevesi bi men lem Yefhemi'l-İdtirâbe fî Hadîsi'l-Besmele 'an Enes³⁴⁰
11. İrtiyâhu'l-Ervâhi'z-Zekiyye li Sahîhi's-Şevâhidi'n-Nebeviyye³⁴¹
12. İs'âfu'l-Ebrâr Şerhu Mişkâtî'l-Envâr³⁴²
13. Meşîhat ve Hirkatu Tasavvufi ve Esânidihi³⁴³
14. Şerhu Ahâdisi'n-Nebeviyye³⁴⁴
15. Zevâid 'alâ Süneni İbn Mâce³⁴⁵

³³⁵ Yarısına yakınını yazdığı; ancak tamamlayamadığı ifade edilir. Câmiatü'l-Ummi'l-Kurâ'nın Kütüphanesinde (nr. 852-272) bir el yazma nüshası ve Süleymaniye (Yozgat) Kütüphanesi'nde (nr. 000142, 3.cilt) bir nüshası mevcuttur.

³³⁶ Heytemî'nin Nevevî'nin *el-Erbâin* adlı eserine yazdığı şerhtir. Bu şerh âlimler arasında beğenilmiş, eserle ilgili Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî (v. 1069/1658), İlyâs b. İbrahim b. Davud el-Kürdî (v. 1138/1725), İsmail b. Muhammed el-'Aclûnî (v. 1162/1748), Hüseyin b. Ali b. Ahmed el-Medâbiğî (v. 1170/1756), Ahmed b. Muhammed el-Kal'âvî (v. 1178/1764), Mustafa Takî b. Muhammed Takî el-Müntînî (v. 1214/1799) birer hâşiye yazmış, Heytemî'nin torunu Radiyuddîn el-Heytemî (v. 1041/1631) ve Diyauddîn Abdullah b. Yusuf el-Ömerî el-Musilî (v. 1240/1824) da eseri ihtisar etmişlerdir. Eser, hicrî 1307 yılında Matbaatü'l-Meymeniyye/Kahire ve 2008 yılında da Dâru'l-Minhâc/Cidde'de basılmıştır.

³³⁷ Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c. 1, s. 339.

³³⁸ Talebesi Seyfî kitabın kayıp olduğunu kaydeder. Bk. Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3.

³³⁹ Günümüzde "Berat Kandili" olarak adlandırılan Şaban ayının onbeşinci gecesi çerçevesinde meydana gelen ihtilâfî ele almaktadır. Heytemî'nin, bu eseri bir günde tamamlamış olduğu ifade edilir. *Tuhfe*'de bu kitabından bahseder. Bk. Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târihiyye*, s. 120; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 239; *Keffu'r-Ra'â' an Muharrimâti's-Semâ'*, s. 293; Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 241.

³⁴⁰ Heytemî, *Fethu'l-Cevâd*, c. 1, s. 121; Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 3. Kitap, Abdurrahman b. Ahmed Âl Abdulkâdir tarafından tahkik edilmiş, Dâru'l-Ervika tarafından 2015 yılında bastırılmıştır.

³⁴¹ İstanbul Laleli Kütüphanesinde (nr. 51/678) nüshası mevcuttur.

³⁴² Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 149; Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifin*, c. 5, s. 146. Bağdâdî, bu eserin beş cilt olarak basıldığını ifade etmektedir.

³⁴³ Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, v. 8. Dr. Emced Reşîd kitabın bir adet yazma nüshasının kendisinde olduğunu belirtir. Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 67.

³⁴⁴ Beyrut Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 13/1246) nüshası mevcuttur. Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî*, s. 68.

³⁴⁵ Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifin*, c. 1, s. 146.

1.2.3.5. Ahlak ve Tasavvufla İlgili Eserleri

Heytemî, kendi döneminde yaşayan birçok âlim gibi tasavvuf meşreb bir âlimdir. Tasavvufun yaygın olduğu bir çevrede yaşamış, hocalarından ders almış ve tasavvuf hırkasını giymiştir. Bunu yazdığı eserlerinde de görmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Heytemî, tasavvuf ve ahlakla ilgili on bir eser kaleme almıştır.

1. Edebu'l-Mu'allim ve'l-Muta'allim³⁴⁶
2. Esne'l-Metâlib fî Sılâtî'l-Ekârib³⁴⁷
3. el-İstiğfâr mine's-Sû³⁴⁸
4. İnâfe fî's-Sadeketi ve'z-Ziyâfe³⁴⁹
5. el-Muhâsamatu fî Emri'd-Dünyâ³⁵⁰
6. Nasihatu'l-Mülûk³⁵¹
7. Sa'âdetu'd-Dâreyn fî Sulhi'l-Ehaveyn³⁵²
8. Şerhu'l-'Avârif³⁵³
9. Tathîru'l-'Aybe min Denesi'l-Ğiybe³⁵⁴
10. Risâletün fî Zelzeleti'l-Ard³⁵⁵

³⁴⁶ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 5. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Arapça eserler bölümünde (nr. 4224) bir nüshası bulunmaktadır. Lemya eş-Şâfiî, **İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târihiyye**, c. 2, s. 292.

³⁴⁷ Eser, Hallâf Mahmûd Abdussemi' tarafından Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de basılmış, Ekrem b. Muhammed Ziyâd el-Fâlûcî tarafından da tahkik edilmiş olup, Dâru'l-Eseriyye tarafından yayınlanmıştır.

³⁴⁸ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 6. Bu isimle iki eser yazdığı ifade edilmektedir. Bk. Lemya eş-Şâfiî, **İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târihiyye**, c. 1, s. 286.

³⁴⁹ Eser, Mecdî es-Seyyid İbrahim tarafından tahkik edilmiş, Kahire'de Mektebetu'l-Kur'ân tarafından basılmıştır.

³⁵⁰ Heytemî'nin vefatından dört gün önce bu eseri yazdığı ifade edilir. Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 9.

³⁵¹ Ayderûsî, **en-Nuru's-Sâfir**, s. 395; İbnu'l-'İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, c. 10, s. 543; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123; Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 1, s. 234; Leknevî, **el-Fevâidu'l-Behiyye**, s. 241.

³⁵² Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 3. Araştırdığımız kadarıyla herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

³⁵³ Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 6; Ebû Hafs es-Sühreverdî el-Bağdâdî eş-Şâfiî'nin eseri '*Avârifu'l-Meârifin*'in şerhi olma ihtimali vardır. Araştırdığımız kadarıyla herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

³⁵⁴ Mecdî es-Seyyid İbrahim tarafından tahkik edilmiş olup, Kahire'de Mektebetu'l-Kur'ân tarafından yayınlanmıştır.

³⁵⁵ Heytemî'nin, bu risaleyi Mısır'da gerçekleşen bir depremin ardından kaleme aldığı ifade edilir. Bk. Hacı Halife, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 1, s. 360. Kitapta Heytemî, depremin niçin ve nasıl meydana geldiğiyle ilgili o dönemde şayi olan bilgiler ve ilmî açıklamaları ifade ettikten sonra depremin

11. Şerh ‘alâ ‘Aynî’l-İlm³⁵⁶

1.2.3.6. Biyografi, Siyer ve Tarihle İlgili Eserleri

Heytemî, fıkıh, hadis, kelâm ve tasavvuf ilimlerinde olduğu gibi biyografi, siyer ve tarih ilimlerinde de başarısını göstermiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Heytemî’nin biyografi, siyer ve tarih ilimleri ile ilgili şu eserleri bulunmaktadır:

1. Eşrefu’l-Vesâil ilâ Fehmi’ş-Şemâil³⁵⁷

2. el-Hayrâtü’l-Hisân fî Menâkıbî’l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu’mân³⁵⁸

ahlaki boyutuyla ilgili bazı açıklamalar yapmıştır. Eserin bir nüshası Süleymaniye-Hüsnüpaşa Kütüphanesinde (nr. 694, vr. 15) bulunmaktadır.

³⁵⁶ Heytemî, **el-Hayrâtü’l-Hisân**, s. 14,18; Seyfî, **Nefâisu’d-Dürer**, v. 8; Hacı Halife, **Keşfu’z-Zünûn**, s. 2, 1182; Ayderûsî, **en-Nuru’s-Sâfir**, s. 395; Mirdâd, Heytemî’nin bu eseri tasavvufu ile ilgili yazdığını; ancak tamamlayamadığını belirtir. Bk. Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123.

³⁵⁷ Heytemî’nin yaşadığı dönemde âlimler tarafından çok önem verilen ve üzerine birçok şerh yazılan Tirmizî’nin *eş-Şemâilü’n-Nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Ebû’l-Fevâris Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî tarafından tahkik edilen eser, 1419/1998 yılında Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye tarafından basılmıştır. Şebrâmelîsî tarafından kendisine bir hâşiye yazılmıştır.

³⁵⁸ Heytemî, Şâfiî mezhebine bağlı önemli bir fakih olmasına rağmen, farklı üsluplarla üçü kısa, biri uzun diğeri daha uzun olmak üzere tam beş defa İmâm A’zam’ın biyografisini yazmıştır. Kısa biyografilerin ilkinin *Fethu’l-İlâh fî Şerhi’l-Mişkât* adlı eserinin içine almış; ikincisini *Aynu’l-İlm* adlı eserin içine; üçüncüsünü de *el-İcâze* adlı eserinin içine almıştır. Bk. Reşîd, **Sebetu İbn Hacer el-Heytemî**, s. 249-259. Uzun olan biyografiyi *Risâletun fî menâkıbî’l-İmâm Ebî Hanîfe Nu’mân* adıyla yazmış; en uzun olanı da yukarıda adını zikrettiğimiz *el-Hayrâtü’l-Hisân fî Menâkıbî’l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu’mân* adıyla kaleme almıştır. Bu eser, Türkiye’de İmâm Azâm Ebû Hanîfe’nin biyografisini yazan kitaplara en çok kaynaklık eden eserdir. Manastırlı İsmail Hakkı eseri *Mevâhibü’r-Rahmân fî Menâkıbî’n-Nu’mân* adıyla aslına tam sadık kalmadan tercüme etmiş, *Menâkıb-ı İmâm A’zam (İmam Azam’ın Menkibeleri)* adıyla Ahmet Karadut; *İmam Azam’ın Menkibeleri* adıyla da 1978 yılında Abdulvehhab Öztürk tarafından tercümesi Türkçe’ye kazandırılmıştır. Kitap hem Arap ülkelerinde hem de Türkiye’de defalarca basılmıştır. Mahmud el-Gazzâlî adında mutaassıb bir şahıs, İmâm Azâm Ebû Hanîfe hakkında ağır eleştiriler içeren bir eser yazmış. Bunun üzerine Ebu’l-Mecd Muhammed b. Muhammed el-Kerderî (v. 642/1244) *er-Red ve’l-İntisâr* adıyla bir reddiye yazmıştır. Kerderî, rediyyesinde Gazzâlî ile aynı üslûbu kullanmış o da İmâm Şâfiî’ye dil uzatmıştır. Heytemî’nin bunun üzerine bu eseri kaleme aldığı ifade edilmektedir. Bu şahsın nisbesinin Gazzâlî olması bazılarının bu kişiyi İmâm Muhammed Gazzâlî zannetmelerine sebep olmuştur. Heytemî’nin de eserin mukaddimesinde değindiği gibi birkaç husustan dolayı bu iddia kabul edilmemektedir. Bk. Heytemî, **el-Hayrâtü’l-Hisân**, s. 29. Birincisi, İmâm Gazzâlî’nin ismi Muhammed bu şahsın adı da Mahmûd’dur. Heytemî, kendisinde bulunan nüshanın üzerinde Mahmûd el-Gazzâlî adının yazıldığını, eserin hâşiyesinde bu şahsın mutezile mezhebine mensup olduğunu, Huccetu’l-İslam Muhammed Gazzâlî olmadığını ifade eder. İkincisi, İmâm Gazzâlî’nin birçok kitabında özellikle *İhya* adlı eserinde İmâm Azam’ı övmesi ve âlî makamından methederek bahsetmesi bu iddianın asılsız olduğunun bir göstergesidir. Üçüncüsü, İmâm Gazzâlî’nin temiz ve dürüst olması, eleştirdiklerini şahıslar bazında değil de fikirler bazında eleştirmesi, eleştirdikleri insanlar hakkında da tahkir edici bir üslûp kullanmaması da bu ihtimali zayıflamaktadır. Bk. Cezzar, **Heytemî**, s. 91.

3. el-İcâze (Mu‘cemu Şuyûhi İbni Hacer el-Heytemî)³⁵⁹
4. el-İsrâ³⁶⁰
5. İthâfu İhvâni’s-Safâ bi Nübezin min Ahbâri Târihi’l-Hülefâ³⁶¹
6. Ma‘denu’l-Yevâkit el-Multami‘a fî Menâkibi’l-Eimmeti’l-Erba‘a³⁶²
7. Mevlidu’n-Nebî³⁶³
8. Mebleğu’l-Ereb fî Fahri’l-‘Arab³⁶⁴
9. el-Menâhilu’l-‘Azbe fî İslâhi mâ Vehâ Mine’l-Ka‘be³⁶⁵
10. Müntaha’l-İ‘lâm³⁶⁶
11. en-Ni‘metu’l-Kübrâ ‘ale’l-‘Alemlî bi Mevlidi Seyyidi Benî Âdem³⁶⁷
12. Tathîru’l-Cinâni ve’l-Lisân ani’l-Havdi ve’t-Tefevuh bi Selebi Mu‘âvîye ma‘a’l-Medhi’l-Celî ve İsbâti’l-Hakki’l-‘Ali li Mevlânâ Emiri’l-Mü‘minîn Ali³⁶⁸

³⁵⁹ Birçok yazma nüshası bulunan bu eseri, Dr. Emced Reşid *Sebetu’l-İmâm Şeyhu’l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî* adıyla tahkik etmiş, Dâru’l-Feth tarafından 2014 yılında basılmıştır.

³⁶⁰ Sadece talebesi Seyfî, Heytemî’nin bu eseri yazdığından bahsetmiş; ancak kayıp olduğunu belirtmiştir. Bk. Seyfî, *Nefâisu’d-Dürer*, v. 5.

³⁶¹ Kitap, *İthâfu İhvâni’s-Sefâ bi Nübezi min Ahbâri’l-Hulefâ, Ta’rifu İhvânu’s-sefâ bi Nübezi min Ahbâri’l-Hulefâ ve Muhtasarı Târîhu’l-Hulefâ li’s-Suyûtî* gibi üç farklı isimle vârid olmuştur. Eser, Muhammed Abbâs ‘İdân el-Cemîlî tarafından h. 1423 yılında tahkik edilmiştir.

³⁶² Heytemî’nin, bu eserinde dört mezhep imamının biyografilerini yazdığı ifade edilmektedir; ancak eserin matbû ya da yazma herhangi bir nüshasına ulaşamadık. Bk. Bağdâdî, *Hedîyyetu’l-‘Ârifîn*, c. 1, s. 146; *İdâhu’l-Meknûn*, c. 2, s. 510, 543; Ziriklî, *el-A‘lâm*, c. 1, s. 234.

³⁶³ Heytemî’nin, Hz. Peygamber’in hayatını anlatan bu eseri çok meşhurdur. Araplar arasında mevlüt programlarında okutulmaktadır. Heytemî’nin mevlid adıyla üç farklı eser yazdığı ifade edilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti’t-Tarîhiyye*, c. 2, s. 356-365. Heytemî’nin bu eseri üzerine Yusuf b. Abdurrahman es-Senbelâvîni eş-Şerkâvî el-Mekkî (v. 1285/1868), bir hâşiye yazmıştır. Bk. Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 520.

³⁶⁴ Arapların fazileti ve onları öven hadîs ve asarlarla ilgili yazılmış bu eser, Mecdî es-Seyyid İbrahim tarafından 1987 Kahire’de, Yüsrî Abdulğani Abdullah tarafından 1990 yılında Beyrut’ta basılmıştır.

³⁶⁵ Kâbe’nin yapılışı, sonradan tamir edilişi gibi konuları fikhî açıdan ihtilâflı meseleleri değerlendiren ve Kâbe’nin tarih boyunca yapılış serüvenini anlatan bu eser, Dr. Abdurrauf b. Muhammed el-Kemâlî’nin katkısıyla 2003 yılında Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye tarafından basılmıştır.

³⁶⁶ Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti’t-Tarîhiyye* adlı doktora çalışmasında Heytemî’ye nisbet edilen bu kitabın araştırmalar sonucu ona ait olmadığını ifade etmektedir. Bk. Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti’t-Tarîhiyye*, c. 2, s. 380-382.

³⁶⁷ Heytemî’nin mevlidle ilgili yazdığı eseridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti’t-Tarîhiyye*, c. 2, s. 366-376.

³⁶⁸ Seyfî, *Nefâisu’d-Dürer*, v. 5; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, c. 1, s. 393; Bağdâdî, *Hedîyyetu’l-‘Ârifîn*, c. 1, s. 146; *İdâhu’l-Meknûn*, c. 1, s. 294. Eser, Muhammed Musab Gülsüm tarafından iki yazmadan edisyon-kritikli tahkikiyle Dâru’l-Lübâb tarafından neşredilmiştir.

1.2.3.7. Diğer İlimlerle ilgili Eserleri

Heytemî, nahiv, belâğat, hutbe ve kasîde alanında da temayüz etmiş ve güçlü bir melekeye sahip olmuştur. Telif hayatına ilk olarak bir nahiv eseri olan *Elfiyyetu İbn Mâlik*'e bir şerh yazmakla başlamış olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu alanlarda yazdığı müstakil eserlerinin yanında *Fetâva'l-Hadisiyye* ve diğer kitaplarında serpiştirilmiş bir şekilde bu ilimlere değinmektedir. Sözü edilen alanlarla ilgili yazdığı eserleri şunlardır:

1. ed-Dürü'l-Manzûm fî Teslîyeti'l-Mehmûm³⁶⁹
2. ed-Dürü'l-Mendûd fî's-Salâti ve's-Selâmi 'alâ Sahibi'l-Makâmi'l-Mahmûd³⁷⁰
3. Kunhü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd³⁷¹
4. Menzûmetu'l-Âcurrûmiyye³⁷²
5. el-Minehü'l-Mekkiyye fî Şerhi'l-Hemziyye³⁷³
6. en-Nühabü'l-Celîle fî'l-Hütabi'l-Cezîle³⁷⁴
7. Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik³⁷⁵
8. El-'Umde fî Şerhi'l-Bürde³⁷⁶

³⁶⁹ Hacı Halîfe, **Keşfu'z-Zünûn**, c. 1, s. 1059, 1060; Bağdâdî, **Hedîyyetu'l-Ârifin**, c. 1, s. 146; **İdâhu'l-Meknûn**, c. 1, s. 450. Araştırdığımız kadarıyla herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

³⁷⁰ Eser, Bû Cum'a Abdulkâdir Mekkî ile Muhammed Şâdî Mustafa tarafından tahkik edilmiş olup, 2005 yılında Dâru'l-Minhâc/Beyrut tarafından basılmıştır.

³⁷¹ İstanbul Nurosmaniyye Kütüphanesinde (nr. 004004 vr. 48) nüshası mevcuttur. Lemyâ eş-Şâfî yazdığı doktora çalışmasında bu kitabın bir nüshasının Dımaşk el-Mektebetu'z-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bir diğeri de yine Dımaşk'ta Sâlihiyye'de olduğunu ifade eder. Bk. Lemyâ, **İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Tarîhiyye**, c. 1, s. 335.

³⁷² Nahivle ilgili yazdığı bu eserin tamamlanmadığı ifade edilir. Bk. Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v.8.

³⁷³ Şerefuddîn Muhammed b. Said el-Busâyri'nin (v. 694/1294) Peygamber Efendimizi öven meşhur kasidesi *el-Hemziyye* adlı eserin şerhidir. Kitap, *Efdal'Kirâ li Kurrâi Umî'l-Kurâ* adıyla da varid olmuştur. Ahmed Câsim el-Muhammed ve Bucum'a Mekkî tarafından tahkik ve talik edilmiş, 2005 yılında Dâru'l-Minhâc tarafından da yayınlanmıştır. Kuzey Irak âlimlerinden Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed Mollâzâde el-Kürdî'nin bu eser üzerine bir hâşiye yazdığı, bu eserin Mollâ Sadî el-Koysancakî tarafından istinsah edildiği ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Müderris, **Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din**, s. 269.

³⁷⁴ Eser, 1987 yılında Mekke de Mektebetu'l-Âtîf tarafından basılmıştır.

³⁷⁵ Talebesi Seyfî, Heytemî'nin İbn Mâlik'in nahivle ilgili meşhur eseri *Elfiyye*'ye yazdığı bu şerhin bize eksik ulaştığını ifade etmektedir. Bk. Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 8. Ayderûsî, **en-Nuru's-Sâfir**, s. 260; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, c. 10, s. 543; Mirdâd, **el-Muhtasar**, s. 123; Leknevî, **el-Fevâidu'l-Behiyye**, s. 241.

9. Tarfu'l-Ferâid ve Zarfı'l-Fevâid³⁷⁷
10. Muhtasaru'l-Hey'eti's-Seniyye fi'l-Hey'eti's-Süneyye³⁷⁸
11. Ecvibetu'l-İmâm İbn Hacer el-Heytemî ala İşkâlât li'l-'İzz b. Abdisselâm³⁷⁹

1.3. REMLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.3.1. Hayatı

Tam adı Şemsuddîn Muhammed b. Şihâbüddîn Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Ensârî el-Menûfî el-Mısırî'dir. “Şemsüddîn”, “Cemâlüddîn” ve “Cemâlü'r-Remlî” gibi lakaplarla anılmıştır. Daha çok “Şemsüddîn” lakabıyla bilinir. Mısır'ın Remle köyünde doğduğu için er-Remlî nisbesini almıştır.³⁸⁰ İlim dünyasında kendisi de babası gibi “Remlî” nisbesiyle anıldığından babasına “er-Remlîyyu'l-Kebîr” kendisine de “er-Remlîyyu's-Sagîr” denilmiştir.³⁸¹

Ayrıca Mısır'ın Menûfiye iline bağlı olduğu için Menûfî, soyu Medine Ensâr'ına dayandığı için Ensârî, Mısırlı olduğu için Mısırî ve Şâfiî mezhebine

³⁷⁶ Mısır'da 1307 yılında el-Matba'atu'l-Meymeniyye'de basıldığını ifade eder. Bk. Serkîs, **Mu'cemu'l-Matbû'ât**, s. 84. Ayrıca Bessâm Muhammed Bârûd tarafından tahkik edilmiş olup, Amman'da Dâru'l-Feth tarafından basılmıştır.

³⁷⁷ Heytemî, bu eserde farklı ilimlerden güzel bilgileri toplayarak yazdığı ifade edilmektedir. Bk. Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 6; İbn 'Allân, **el-Futûhâtu'r-Rabbâniyye**, c. 3, s. 186, 193.

³⁷⁸ Heytemî'nin, İslâmî ilimlerin dışında fennî ilimlere de ilgi duymuş, özellikle astronomi ile alakalı Suyûtî'nin (v. 911/1506) yazdığı *el-Hey'etu's-Seniyye fi'l-Hey'eti's-Suniyye* adlı eserini ihtisar etmiştir. Bk. Seyfî, **Nefâisu'd-Dürer**, v. 6.

³⁷⁹ İzz b. Abdisselâm'a müşkil gelen ve tefsirinde tavakkuf ettiği bazı âyetlerle ilgili Heytemî'nin bu müşkülleri çözmeye yönelik cevaplarından müteşekkil yazdığı risalesidir. Eser, Muhammed Estiff tarafından Temmuz/2018 tarihinde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.

³⁸⁰ Filistin'in Remle adındaki şehri ile bazen karıştırılmaktadır. Filistin'deki Remle, şuan İsrail sınırları içerisinde bulunan bir şehirdir. Hanefî mezhebi fakihlerinden Hayruddîn er-Remlî (v. 1081/1670) oralıdır. Mısır'daki Remle ise Menûfiyye şehrine bağlı bir köydür.

³⁸¹ Çoğunlukla Şemsuddîn lakabı kullanılır. Çünkü tarihçiler genellikle ismi Muhammed olana Şemsuddîn; Ahmed olana Şihâbüddîn lakabını verir. Bu nedenle Muhammed er-Remlî'ye Şemsuddîn, babası Ahmed er-Remlî'ye Şihâbüddîn demişlerdir. Bk. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed Bâcûrî (v. 1277/1860), **Hâşiye 'alâ Şerh-i ibni Kâsım el-Ğazzî alâ Metni Ebî Şucâ' I-II**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. 1, s. 17.

mensup olduğu için de eş-Şâfiî nisbeleriyle anılmıştır. Şâfiî mezhebindeki yetkinliğinden ötürü de kendisine “eş-Şâfiîyyu’s-Sağîr” unvanı verilmiştir.³⁸²

Şemsuddîn er-Remlî’nin doğum yeri ve tarihiyle ilgili iki görüş mevcuttur. Muhibbî’ye göre Remlî, “Remle” (günümüzde Remletü Benhâ) köyünde 919/1513 yılında Cemaziye’l-Evvel ayında doğmuştur.³⁸³ Talebelerinden Ğazzî ise Remlî’nin doğum tarihiyle ilgili şunları aktarmaktadır: “Remlî, İbnü’l-Kâsûha olarak şöhret bulmuş Ömer b. İbrâhim el-Hamevî ed-Dımaşkî adlı talebesine verdiği icazette kendi el yazısıyla doğum yerini ve tarihini 30 Cemâziyelevvel 917 (25 Ağustos 1511-Kahire) olarak not düşmüştür” demektedir.³⁸⁴

Babası Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî’dir. Remlî, ilk önce babasının ilim ve irfân dergâhında yetişmiş, küçük yaşta başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere Şâfiî fıkhnın birçok temel kitabını ezberlemiştir. Babası, ilim tahsil etmesi için Remlî’yi küçük yaşta Zekeriyya el-Ensârî’nin yanına götürmüştür. Ensârî de Remlî’ye bütün rivâyet ve kitapları için icazet verip dua etmiştir.³⁸⁵ Ayrıca babasının yanında fıkıh, fıkıh usûlü, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, nahiv, sarf, meânî, beyân ve tarih derslerini okumuştur. Oğlu hakkında babası “Oğlum Muhammed’i kendi dönemindeki âlimlerden ders alma ihtiyacı kalmayacak şekilde eğittim” demiştir. Bundan ötürü olsa gerek kendi dönemindeki âlimler tarafından kendisi hakkında “babasının sonu (vefatı) onun başlangıcıdır” ifadesi kullanılmıştır.³⁸⁶

Remlî, güçlü hafızası ve kavrama yeteneğiyle, zor meseleleri çözebilen, güzel hasletlere sahip, ibadete düşkünlüğüyle bilinen bir âlimdir. Gerek hocaları ve talebeleri gerekse onun döneminde yaşayan âlimler olsun onun ilmî, amelî ve ahlakî

³⁸² Muhammed Hacevi es-Se‘âlibî, **el-Fikru’s-Sâmî fi Tarihi’l-Fıkhi’l-İslâmî**, Matbaatu’n-Nahda, Tunus, ty., c. 4, s. 180; Saîdî, **el-Müceddidun fi’l-İslâm**, s. 12.

³⁸³ Seyyid Cafer b. Seyyid Hasan el-Berzencî el-Medenî (v. 1177/1763), **İltikâtu’z-Zeher min Netâici’r-Rihleti ve’s-Sefer fi Ahbâri Karni’l-Hâdî ‘Aşer**, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2018, s. 272; Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 3, s. 347, 448; Şa‘rânî, **Tabakâtu’s-Suğrâ**, s. 66.

³⁸⁴ Ğazzî, **Lutfü’s-Semer**, c. 1, s. 78.

³⁸⁵ Berzencî, **İltikâtu’z-Zeher**, s. 272; Se‘âlibî, **el-Fikru’s-Sâmî**, c. 4, s. 177.

³⁸⁶ Şa‘rânî, **et-Tabakâtu’s-Suğrâ**, s. 87; Berzencî, **İltikâtu’z-Zeher**, s. 277. Şillî, **es-Senâu’l-Bâhır**, s. 248-249.

yönünü övmüşlerdir. Bu isimlerden birisi babasının talebesi olan Abdülvahhâb eş-Şa'rânî'dir (v. 973/1565). Şa'rânî, “Nâsiriyye medresesinde babasının yanında okurken onu omuzlarıma aldığım zamandan şu ana kadar beraberiz. Onda hep iyilik ve tevfik emarelerini gördüm, dinine leke getiren herhangi bir şeyi görmedim” ifadeleriyle Remlî'nin küçüklüğünden bahsetmektedir.³⁸⁷

Babası Şihâbuddîn er-Remlî'nin (v. 957/1550) vefatından sonra Ezher Camii'nde onun öğretim halkasına oturan Şemsuddîn er-Remlî, verdiği derslerle ve eğittiği talebelerle Şâfiî mezhebinin bayraktarlığını yapmıştır. Bu vesileyle şöhreti uzak diyarlara yayılmıştır. Ezher medresesinin dışında Haşşâbiyye, Şerîfiyye gibi medreselerinde de ders vermiştir. İlmî çalışmalar ve müderrislikle dolu bir hayat geçiren Remlî, Mısırlıların genelde yaptıkları gibi birkaç kez hacca gitmiştir. Bir defasında oraya mücavir olmuş ve orada kitap telif etmiştir.³⁸⁸

Hacca gittiğinde Mekke'de ders okutmuştur. Hacda Nevevî'nin *el-İdâh fî'l-Menâsik* adlı eserini *el-Ğureru'l-Behiyye fî Şerhi'l-Menâsiki'n-Nevevîyye* adıyla şerhetmiştir. Berzencî, bu eserin bir nüshasının kendisinde olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁹ İlmî yetkinliğinden dolayı Mısır'da Şâfiî mezhebine mensup olanların fetva mercii olmuştur. Remlî, Mısır ve Şam halkından Şâfiî mezhebine mensup pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Onlardan birisi babasının yaşlarında sayılan ve iyi bir ilmî birikimi olan Nâsiruddîn Tablâvî'dir. Büyük bir âlim olması ve yaşlı olmasına rağmen Şemsuddîn Remlî'ye talebe olmuştur. Ona sen zaten âlimsin, yaşın geçmesine rağmen oğlun yaşındaki birinden ders almaya gidiyorsun, sorusuna “benim ondan alacağım bilmediğim çok şeyler var” diyerek talebeliğine devam etmiştir.³⁹⁰

³⁸⁷ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 278.

³⁸⁸ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 278.

³⁸⁹ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 278.

³⁹⁰ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 3, s. 342; Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-Suğrâ*, s. 117-118; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 6, s. 8-7. Se'âlibî, *el-Fikru's-Sâmî*, c. 4, s. 180.

13 Cemâziyelevvel 1004 (14 Ocak 1596) tarihinde Kahire’de vefat eden Remlî’nin ³⁹¹ cenaze namazı damadı Şeyh Zeynulabidîn el-Bekrî tarafından kıldırılmıştır. Büyük bir kitle cenazesine iştirak etmiş ve Meydânülkutn’da babasının kabrinin yanında Remlî Camisi’nin içinde defnedilmiştir. ³⁹² Şihâbuddîn er-Remlî’nin talebesi olan ve Şemsuddîn er-Remlî’den bir ay kadar sonra vefat eden Hanefî fakihi Nûreddîn İbn Gânim el-Makdisî (v 1004/1595), Remlî’nin ölümüne tarih düşürmüştür. ³⁹³

1.3.2. İlmî Kişiliği

Şemsuddîn er-Remlî, fikhî meselelerin müşkil konularını çözen, unutulmuş eserleri ihya eden, üstatların üstadı, hakikat ehlinin alameti olan âlimlerden biridir. Bazı âlimler onun hicrî onuncu asrın müceddidi olduğunu belirtmişlerdir; ³⁹⁴ ancak Muhibbî, onun önemli bir âlim ve hocaların hocası olmakla birlikte hakkındaki bu övgünün aşırı olduğunu ifade etmiştir. ³⁹⁵

Şemsuddîn er-Remlî’nin âlimler arasında önemli bir yeri vardır. Çeşitli ilimlerde yetkinliği olmuşsa da daha çok fıkıh alanında temayüz etmiştir. Yazdığı eserler bunun göstergesidir. Usûlu’l-fıkıh âlimlerine dair çağdaş tarihî biyografilerini yazan Abdullah Mustafa el-Merâğî, usûl âlimleri arasında onun adını da zikretmiştir. ³⁹⁶ İlmî kişiliği, tevazusu ve ahlakının yüceliği, âlimlerin onun hakkında olumlu hüsnü şahadetlerinden de anlaşılmaktadır. Döneminde neredeyse Mısır’daki tüm Şâfiî âlimleri kendisinden ders almıştır. Ayrıca aklî ve naklî ilimlerde zirve yaptığından

³⁹¹ Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 3, s. 344.

³⁹² Berzencî, **İltikâtu’z-Zeher**, s. 282.

³⁹³ Özel, “Şemsuddîn er-Remlî, **DİA**, c. 34, ss. 565.

³⁹⁴ Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Bâ ‘Alevî (v. 1320/1902), **Ğâyetu Telhisi’l-Murâd min Fetâvâ İbn Ziyâd, (Buğyetu’l-Mustersidîn ile birlikte)**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 576; Saîdî, **el-Müceddidun fi’l-İslâm**, s. 12.

³⁹⁵ Se’âlibî, **el-Fikru’s-Sâmî**, c. 4, s. 180; Saîdî, **el-Müceddidune fi’l-İslâm**, s. 12.

³⁹⁶ Abdullah Mustafa el-Merâğî, **el-Fethu’l-Mübîn fi Tabâkâti’l-Usûliyyîn I-III**, Abdulhamîd Hanefiyye Yayınları, Kahire ty., c. 3, s. 84-85.

dolayı kendisine “*Şeyhü’l-Mısriyyîn*”, “*Şâfiyü’s-sağir*” gibi yakıştırmalar yapılmıştır.³⁹⁷

Babasının talebesi olan İbn Kâsım el-Abbâdî, sürekli kendisiyle beraber olmuştur. Bir defasında İbn Kâsım’dan bir fıkıh ders halkası oluşturması talep edilince, “Şemsuddîn er-Remlî’nin varlığında bunun uygun olmadığını” ifade etmiştir. Şöhreti uzak diyarlara yayılan Şemsuddîn Remlî, birçok medresenin faaliyetini yürüterek zamanla Şâfiîlerin fetva mercii olmuş, birçok faydalı eser telif etmiş, bu eserlerin şöhreti İslâm âleminin dört bir yanına dağılmıştır.³⁹⁸

Şâ’rânî, Şemsuddîn er-Remlî’nin küçük yaşta bile güzel ahlaklı, edepli, derslerine dikkat eden bir kişiliğe sahip olduğunu, babasının onu dindar, takva ve salih bir insan olarak yetiştirdiğini belirtmiştir. Babasının nihâyeti bir nevi onun bidayeti olmuştur.³⁹⁹ Babasının vefatından sonra Ezher camisinde verdiği derslere büyük bir ilgi ve katılım olmuştur. Şâ’rânî, onu tanımayan ya da ona haset edenlerin dışında ilim ehlinde herkesin onun ders halkasına katıldığını ifade etmiştir. Hatta nefsinin beğenen bazıları gizliden talebelerini onun dersine göndermiş, Remlî’nin ele aldığı tartışmalı meselelerdeki tercihlerini not alıp, Remlî’nin tercihleri kendi görüşleriymiş gibi fetva vermişlerdir.⁴⁰⁰

Heytemî ve Şirbînî’nin akranlarından olan Remlî’nin, *Minhâc*’ın üzerine yazdığı şerh Heytemî ve Şirbînî’nin yazdıkları şerhlerle birlikte Şâfiî dünyasında en çok rağbet görülen şerh olmuştur. İfadelerindeki kolaylık, açıklık ve görüşleri iyi tahlil etmesinden dolayı Şâfiî mezhebine göre tedriste bulunan medreselerde en fazla talep edilen ve hemen hemen her âlimin kütüphanesinde bulunan bir eser olmuştur.

³⁹⁷ Abdullatif es-Sübki, *Târihu Teşri’i’l-İslâmî*, s. 314.

³⁹⁸ Muhibbî, *Hulâsatu’l-Eser*, c. 3, s. 342; Şâ’rânî, *et-Tabakâtü’s-Suğrâ*, s. 117-118; Ziriklî, *el-A’lâm*, c. 6, s. 8-7.

³⁹⁹ Cemaluddîn Muhammed b. Ebîbekir b. Ahmed eş-Şillî el-Yemenî, *es-Senâu’l-Bâhır bi Tekmilî’n-Nûru’s-Sâfir*, Mektebetü’l-İrşâd, San’a, 2004, s. 248-249.

⁴⁰⁰ Şâ’rânî, *et-Tabakâtü’s-Suğrâ*, s. 87-88.

1.3.2.1. Hocaları

Babasının öğrencilerinden Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (v. 973/1565), onun başka hocalara pek ihtiyaç duymayacak derecede babasından iyi bir eğitim aldığını belirtmiştir. Önemli hocalarından bazıları şunlardır:

1. Şeyhülislâm el-Kâdî Zeynüddîn Ebû Yahyâ Zekerîyya b. Muhammed b. Zekerîyya el-Ensârî (v. 926/1520)⁴⁰¹

2. Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî (v. 957/1550)⁴⁰²

3. Şeyh el-İmâm Burhâneddîn Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Ebîbekr b. Ali b. Mesud b. Rıdvân b. Ebî Şerîf (v. 929/1523)⁴⁰³

⁴⁰¹ Aynı zamanda Heytemî'nin de hocası olan Ensârî ile ilgili bilgileri Heytemî'nin hocaları bölümünde verilmiştir.

⁴⁰² Şemsüddîn er-Remlî'nin babasıdır. İkisi de "Remlî" nisbesiyle anıldığı için araştırmacılar tarafından bazen karıştırılmaktadır. Oğluya adı karışmasın diye ona "Remlî el-Kebîr", oğluna da "Remlî es-Sağîr" denilmiştir. Şemseddîn ve Şihâbüddîn lakaplarıyla da ayırt edilir. Ezher Camii ve Nâsırıyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Zekerîyya el-Ensârî'nin arkadaşısıdır. Aynı zamanda hocasıdır. Ensârî, eserlerinin tashihi için sadece ona izin vermiştir. Hocasının vefatından sonra Mısır âlimlerinin imamı kabul edilmiştir. Şa'rânî, Heytemî, Şirbînî, Necmüddîn el-Gaytî, Nureddîn ez-Ziyâdî Ahmed el-Gazzî ve Şemsüddîn er-Remlî gibi büyük âlimleri yetiştirmiştir. Vefatından sonra ders makamına oğlu Remlî geçmiştir. Şihâbüddîn er-Remlî'nin ilmî eserler konusunda velud bir âlim olduğu görülmektedir. İlmî hayatında yaklaşık 183 eser telif ettiği ifade edilmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Fetâvâ* (bazı yazma nüshalarında yazar oğul Remlî olarak belirtmiştir. Heytemî'nin *el-Fetâvâ'l-Kübrâ* adlı eseriyle birlikte basılmıştır). *Fetâvâ'r-Remlî*, (Zekerîyyâ el-Ensârî'nin *Esna'l-Metâlib* adlı eserinin kenarında basılmış olup, diğer fetva kitabından ayrıdır). *Ğâyetü'l-me'mûl fî şerhi Varakâti'l-usûl* (Osman Yusuf Hâcî Ahmed'in tahkik etmiş olduğu bu eser, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn tarafından 2005 yılında basılmıştır.) *Hâşiye Esne'l-Metâlib şerhu Ravzi't-Tâlib*, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tahrîr*, *Muhtasarü'l-Ezhar* (Tasavvufa dair 2 cilt halinde yazmış olduğu bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Molla Çelebi Koleksiyonu'nda (nr. 00084) bulunmaktadır.) *Şerhu Manzûmeti İbni'l-İmâd*, *Şerhu Şurûtu'l-vudû*, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, *Şurûti'l-Me'mûm ve'l-İmâm* (Kelama dair bu eserin bir nüshası Süleymaniyye Mesih Paşa'da (nr. 000114) bulunmaktadır.) *Şerhu Mukaddimeti'z-zâhid*, *Şerhu Safveti'z-zübed*, *Zübdetü'l-Fıkh*, *Sutûrû'l-'Alâm Mebânî'l-İmâni ve'l-İslâm* (Süleymaniyye Laleli'de (nr. 000946) bir nüshası bulunmaktadır). Remlî, 957/1550 yılında Kahire'de vefat etti. Meydânülkutn'da kendi adının verildiği Remlî Camii'nin içine defnedilmiştir. Şihâbüddîn er-Remlî, hakkında akademik bir çalışmanın olmaması bir eksiklik olduğu kanaatindeyim. Bilgiler için bk. Gazzî, **el-Kevâkibu's-Sâire**, c. 2, s. 120; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, c. 10, s. 454-455. Heytemî, **el-Fetâvâ'l-Kübrâ**, c. 1, s. 4, 9; Şevkânî, **el-Badru't-Tâli'**, c. 1, s. 109. Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî (v. 957/1550), **Ğâyetü'l-Me'mûl fî şerhi Varakâti'l-Usûl (muhakkikin dirâsesi)**, (thk. Osman Yusuf Hâcî Ahmed), Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2005, s. 32. Zirikî, **el-A'lâm**, c. 1, s. 130.

4. Şeyhülislâm Kâdılkudât Şihâbüddîn Ahmed b. Abdulaziz Ali el-Futûhî b. en-Neccâr el-Hanbelî (v. 949/1542)⁴⁰⁴

5. Şeyhülislâm Kâdılkudât Şerefuddîn Yahyâ b. İbrahim ed-Demîrî el-Mâlikî (?)⁴⁰⁵

1.3.2.2. Talebeleri

Remlî'ye babasından kalan eğitim mirası birçok ilim ehlinin yetişmesine vesile olmuştur. Babasının vefatından sonra ders kürsüsüne oturmuş, eğitimi yarıda kalan talebeleri onun yanında eğitimlerini tamamlamıştır. Ayrıca Ezher camisinde mihrabın solunda ders kürsüsü kurmuştur. Akranı olan Şeyh Muhammed el-Bekrî de mihrabın sağında kürsüsünü oluşturmuştur. İkiisi aynı anda fıkıh dersi verdiklerinde ilim ve fetva talipleri Remlî'nin etrafında toplanmış, tefsir dersi verildiğinde ise Şems el-Bekrî'nin etrafında toplanmışlardır. Onun döneminde Mısır'da kendisinden ders almayan ilim talebesi neredeyse kalmamıştı.⁴⁰⁶

Remlî'nin talebeleri arasında bulunan Zeyyâdî, Seyyid Ömer el-Basrî (v. 1037/1627), Halebî (v. 1044/1635), Kalyûbî (1069/1659), Şevberî (v. 1069/1658), 'Anânî (v. 1098/1686) Şâfiî mezhebinin büyük muhakkikleri arasında yer almaktadırlar. Remlî'nin yetiştirdiği talebelerden bazıları şunlardır:

1. Nâsiruddîn Muhammed b. Sâlim b. Ali et-Tablâvî el-Ezherî eş-Şâfiî, (v. 966/1558)⁴⁰⁷

2. Şihâbüddîn Ahmed İbn Ksım el-Abbâdî el-Mısırî (v. 994/1585)⁴⁰⁸

⁴⁰³ Kâdılkudât görevinde bulundu. Şâfiî mezhebinin Mısır'daki kâdılkudâtı Şerefuddîn Yahya el-Munâvî'nin kızıyla evlendi. Onun nâibi oldu. *Şerhu'l-Minhâc*, *Şerhu'l-İrâb an Kavaidi'l-İrâb*, *Şerhu Behceti'l-Verdiyye*, *Şerhu'l-Havî li'l-Kazvînî* gibi birçok eser telif etmiştir. Bk. Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 274-278.

⁴⁰⁴ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 3, s. 343.

⁴⁰⁵ Çerkez Memlükleri döneminin son Mâlikî kâdılkudâtıdır. Gâzzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 1, s. 313.

⁴⁰⁶ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 279.

⁴⁰⁷ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 3, s. 343.

3. İbrahim b. Ali b. Ahmed b. Ali es-Sa'dî eş-Şâfiî el-Hamevî İbnü'l-Kâsûha (v. 1011/1603)⁴⁰⁹

4. Ebü'l-Me'âlî Dervîş Muhammed b. Ahmed et-Tâlevî el-Artûkî ed-Dımaşkî el-Hanefî (v. 1014/1605)⁴¹⁰

5. Abdülkadir b. Muhammed b. Ahmed el-Feyyûmî el-Mısırî eş-Şâfiî (v. 1022/1613)⁴¹¹

6. Nurüddîn Ali b. Şeyh Yahyâ ez-Zeyyâdî el-Mısırî eş-Şâfiî (v. 1024/1615)⁴¹²

7. Muhammed Hicâzî b. Muhammed b. Abdillâh el-İkrâvî el-Halvetî el-Kalkeşendî eş-Şâfiî (v. 1035/1626)⁴¹³

8. Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûrüddîn Ali el-Münâvî el-Haddâdî el-Kâhirî eş-Şâfiî (v. 1031/1622)⁴¹⁴

9. Burhânüddîn Ebû Işâk İbrâhim b. Hasen b. Alî b. Abdilkuddûs el-Lekânî el-Mâlikî (v. 1041/1632)⁴¹⁵

9. Nûrüddîn Ebu'l-Ferec Ali b. Burhaniddîn İbrahîm b. Ahmed el-Halebî (v. 1044/1635)⁴¹⁶

⁴⁰⁸ Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 3, s. 343.

⁴⁰⁹ Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 1, s. 31.

⁴¹⁰ Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 2, s. 150.

⁴¹¹ Sâfî fakihî, matematik ve astronomi âlimi. Yukarı Mısır'daki Feyyûm sâhrindendir. Remli'nin yanında yıllarca kaldı. Ondan Sâfî fikhını okudu. Remli'nin vefatı üzerine mersiye yazmıştır. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 2, s. 456; Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 4, s. 44.

⁴¹² Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 3, s. 195.

⁴¹³ İmâm, hadîs ve kıraat âlimidir. 957/1550 yılında doğmuştur. Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 2, s. 1125.

⁴¹⁴ Hadîs âlimi, fakih ve sûfî olan Münâvî, hâfız olan müctehitlerin hatimesi kabul edilmiş, hadîste ve fıkıhta söz sahibi olmuştur. Fıkıhtaki yetkinliğinden dolayı "zamanın Şâfiîsi" olarak anılmıştır. Bk. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 2, s. 194. Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 2, s. 506.

⁴¹⁵ *Cevheretü't-Tevhîd* adlı manzum akaid risâlesiyle şöhret bulmuş Mâlikî âlimidir. Muhibbî, dönemin Sâfî ulemâsından Semseddîn er-Remlî ve İbn Kâsım el-Abbâdî, Mâlikî âlimlerinden de Bedrüddîn el-Karâfî ve Sâlim b. Muhammed es-Senhûrî'den ilim öğrendiğini ifade etmektedir. Bk. Asımî, **Simtu'n-Nücûmu'l-Avâfî**, c. 4, s. 459.

10. Şeyhülislâm Ebü'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Bedrüddîn Muhammed b. Radiyyiddîn el-Ğazzî el-‘Amirî eş-Şâfiî (v. 1061/1651)⁴¹⁷

11. Ebü'l-İrşâd Nûrüddîn Alî b. Zeynilabidin Muhammed b. Abdirrahmân b. Ali el-Üchûrî el-Mısırî (v. 1066/1656)⁴¹⁸

12. Sâihâbu'ddiñ Ahmed b. Muhammed b. Omer el-Hafaîci (v. 1069/1659)⁴¹⁹

13. Ebu'l-Abbâs Sâihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî (v. 1069/1659)

14. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî el-Hatîb el-Mısırî eş-Şâfiî (v. 1069/1659)

1.3.2.3. İtikâdi ve Tasavvufî Görüşleri

Remlî, gerek itikâdi meselelerde, gerekse furû-i meselelerde aşırılıktan uzak mutedil bir düşünceye sahiptir. Amelde Şâfiî mezhebine mensup olup, itikatta Eş‘arî ekolüne bağlıdır. Bu durum eserlerinde ve vermiş olduğu fetvalarda bariz bir şekilde görülmektedir. Ayrıca yetiştirdiği talebelerin de ehl-i sünnet çizgisinde hareket etmeleri de bunu göstermektedir.

Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc* adlı eserinde itikâdi çizgisini ortaya koyan pek çok meselelere değinmiştir. Örneğin Allah'ın sıfatlarından bahsederken “nüzul” ve “yed”

⁴¹⁶ *es-Sîretü'l-Halebiyye* adlı eseriyle tanınan müelliftir. Uzun süre Mısır'da Şemsüddîn er-Remlî'den ders almıştır. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 3, s. 122; Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 1, s. 344.

⁴¹⁷ Şam muhaddisi idi. *el-Kevâkibü's-Sâire fî Ayâni'l-Mieti'l-Aşire* kitabının yazarıdır. Remlî ona icazet vermiştir. Kettânî, **Fihrisu'l-Fehâris**, c. 2, s. 670.

⁴¹⁸ Muhaddis ve mutasavvıf ve Kahire'de dönemin Mâlikî fakihlerinin şeyhi olan Üchûrî, Mâlikî mezhebinin önemli fıkıh eserlerinden olan *Muhtasaru Halîl* dersleriyle tanınmıştır. Osmanlı döneminde Kahire'de yetişmiş ve Câmîu'l-Ezher'de birçok hocadan Arapça, fıkıh, usûl-i fıkıh, hadîs, tefsir, belâgat, mantık ve tasavvuf derslerini almıştır. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 3, s. 157.

⁴¹⁹ Mısırlı dil ve edebiyat âlimi, fakih ve müfessir olan Haffâcî, Şemsüddîn er-Remlî, Zekerîyya el-Ensaîrî, hadîs hâfızı İbrahîm el-‘Alkamî, Ali b. Ganim el-Makdisî, Nureddîn ez-Zeyyâdî gibi hocalardan hadîs ve fıkıh derslerini alarak icazet almıştır. Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 3, s. 342.

ifadelerini tevil etmiş, ⁴²⁰ Esmâu'l-hüsnâ'nın tevkîfî olduğunu ifade etmiştir. Nübüvvetin kesbî değil vehbî olduğunu savunmuştur. Öte taraftan kabir azabı ve nimetinin sabit olduğunu ve büyük günah işleyenin küfre düşmediğini belirtmiştir. Remlî, eserlerinde Eş'arî mezhebini hak bir mezhep olduğunu ve ehl-i sünnet çerçevesinde kabul etmiştir. ⁴²¹

Remlî, akaid ve kelâmla ilgili görüşlerini bu minvalde yazmış olduğu *Tuhfetu'l-Behiyye Şerhu Akideti'l-Hezliyye*'de ⁴²² dile getirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eser tahkîk edilmeyi beklemektedir. Diğer eserlerinde de itikâdî konulara bazen temas etmiş; ancak konular eserlerin içinde serpiştirilmiştir. Fıkıhla ilgili yazdığı eserlerinden başta *Nihâyetu'l-Muhtâc* olmak üzere eserlerinin farklı yerlerinde kelâmî meselelere değinmiştir. Bazen de diğer itikâdî görüşlere karşı Eş'arî'nin düşüncelerini savunmuştur. ⁴²³ Eş'arî mezhebi için “ehlu'l-hak mezhebi” ifadesini kullanan ⁴²⁴ Remlî, bidat ehlini “ehl-i sünnet akidesinin dışında hareket edendir” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca ehl-i sünnet akidesinin Hz. Peygamber, ashâb ve kendilerinden sonra gelenlerin üzerinde oldukları yol olup Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ile Ebû Mansûr el-Mâturidî ve onlara tabi olanların benimsemiş oldukları düşünce olduğunu belirtmiştir. ⁴²⁵

Remlî, tasavvuf meşrepli bir fakihidir. Eserlerinde tasavvufun izini görmek mümkündür. Tasavvuf ilmini “insanın zâhirî ve manevî yönünü bütün kötü huylardan temizleyen ve dinî güzelliklerle süsleyen değerli bir ilimdir” şeklinde tarif etmiştir. Tasavvuf ilminin en faziletli ilim olduğunu ifade etmiştir. ⁴²⁶ Remlî, sûfîyi

⁴²⁰ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 130; c. 3, s. 293.

⁴²¹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 28; c. 2, s. 429, 476, 498;

⁴²² Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 280. Balıkesir Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Muhammed b. Muhammed Râşidî tarafından 1009/1599 yılında istinsah edilmiş (nr. 10 Hk 981/3) bir nüshası mevcuttur. Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 280.

⁴²³ Şemsuddîn er-Remlî, *Ğâyetu'l-Beyân Şerhu Zübedi İbn Reslân*, Dâru'l-Marife, Beyrut s. 17; *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 19.

⁴²⁴ Remlî, *Ğâyetu'l-Beyân*, s. 10.

⁴²⁵ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 305.

⁴²⁶ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 78.

“hem zâhirî hem de manevî olarak Kur’ân ve Sünnet ile amel eden kişi” şeklinde tanımlamıştır.⁴²⁷

Remlî, babası Şihâbuddîn er-Remlî gibi mutasavvıfları seven ve onlara itimat eden biri olmuştur. Onun tasavvuf ile ilişkisi şu hususlara bağlanılabilir:

1. Remlî’nin yaşadığı dönemde Mısır, tasavvufî hayatın merkezinde yer almıştır. Remlî’nin yaşadığı dönem, ilmî faaliyetlerin ve tasavvufî hareketlerin yoğun ve etkili olduğu bir dönem olmuştur. Mezhep âlimleri bu dönemde tasavvufî oluşumlarla birlikte hareket etmişlerdir. Söz konusu dönemde Şâfiî fakihlerin her biri ders ve telîf faaliyetlerinin yanı sıra tasavvufî bir hareketi de takip etmişlerdir. Ensârî, Burhanuddîn el-Makdisî (v. 922/1517), Kemaluddîn et-Tavîl (v. 936/1530), Şihâbuddîn er-Remlî, Necmuddîn el-Gaytî (v. 980/1573), Şihâbuddîn el-Bulkînî (v. 824/1421) gibi âlimler hem fıkıh hem de tasavvuf ilimleriyle ilgilenmişlerdir.⁴²⁸

2. Babası Şihâbuddîn’in etkisi. Remlî’nin babasının sûfî meşrebli olması Remlî’de de tasavvufa karşı bir ilgi oluşturmuş olmalıdır. Mutasavvıf, takvâ ve zâhid bir kişiliğe sahip olan babası, tasavvuf erbabına değer vermiş, o dönemde yaşayan Nuruddîn el-Mursafî (v. 934/1528) ve Ali el-Havvâs (v. 938/1532) gibi mutasavvıflara derin saygı beslemiştir.⁴²⁹ Mursâfî ve Havvâs da Remlî’ye hayranlıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca talebesi olan ünlü mutasavvıf Şa’rânî ile de talebelikten öte bir dostluk bağı kurmuş, hatta her hasta olduğunda Şemsuddîn er-Remlî ile onun ziyaretine gitmiştir.⁴³⁰

1.3.2.4. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri

Remlî, kendi döneminde yaşayan âlimlerle iyi bir ilişki kurmuştur. O dönemde Mısır’da babasının rahle-i tedrisinden geçmeyen âlim neredeyse

⁴²⁷ Remlî, *Nihâyetü’l-Muhtâc*, c. 6, s. 78.

⁴²⁸ Şa’rânî, *et-Tabakâtü’s-Suğrâ*, s. 88; Berzencî, *İltikâtu’z-Zeher*, s. 277.

⁴²⁹ Şa’rânî, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, s. c. 2, s. 131.

⁴³⁰ Şa’rânî, *et-Tabakâtü’s-Suğrâ*, s. 45-46.

kalmamıştır. Öğrencisi Abdulvahab eş-Şâ'rânî, Remlî ile ilgili “bize göre dönemindeki akranlarının en âlimidir” demektedir.⁴³¹

Remlî'nin, özellikle Şâfiî mezhebindeki yetkinliği ve vukûfiyeti kendisinden çokça söz edilmesine vesile olmuştur. Başta akranı Heytemî olmak üzere hem muasırları hem de kendisinden sonra gelen âlimler tarafından övgüyle anılmıştır.

Heytemî, onu “muhakkik” ve “allâme” ifadeleriyle övmüştür.⁴³²

Zeynuddîn Melîbârî (v. 991/1583), Remlî'yi “Şeyhülislâm”, “Mısır ve Şam müftüsü” gibi vasıflarla methetmiştir. Fâkihî, onu “Mısır'ın fıkıhçısı” olarak nitelemiştir.⁴³³

Abdumelik el-‘Asımî el-Mekkî (v. 1111/1699), onun için “İmâmu'l-Haremeyn” ve “Mısırlıların hocası” “hocaların hocası” gibi ifadeler kullanmıştır.⁴³⁴

Abdurraûf el-Münâvî (v. 1031/1622), ondan “asrın fakihi”, “onuncu asrın tedris ve fetva hocası” olarak bahsetmiştir.⁴³⁵

Reşîdî (v. 1096/1685) kendisinden “insanların dayanağı”, “şeyhülislâm” ve “hocamız” ifadeleriyle bahsetmiştir.⁴³⁶

Se‘âlibî (v. 1376/1954), onun hakkında şöyle der: “Onun döneminde ondan istifade edildiği kadar kimseden istifade edilmemiştir.”⁴³⁷

Bütün bu ifadelere bakıldığında Remlî'nin Mısır'ın ilmî ortamına ciddi bir etkide bulunduğu görülmektedir. Mısır'da günümüzde dahi görüşlerinin tercîh edilmesi ve mutemet kabul edilmesi de bunun göstergesidir.

⁴³¹ Şa'rânî, **et-Tabakâtu's-Suğrâ**, s 45-46.

⁴³² Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, s. 142.

⁴³³ Ayderûsî, **en-Nûru's-Sâfir**, c. 1, s. 285.

⁴³⁴ Asımî, **Simtu'n-Nücûmu'l-'Avâlî**, c. 4, s. 366.

⁴³⁵ Münâvî, **Feydü'l-Kadîr**, c. 1, s. 9.

⁴³⁶ Reşîdî, **Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-Muhtâc**, c. 1, s. 3.

⁴³⁷ Se'âlibî, **el-Fikru's-Sâmî**, c. 4, s. 180.

1.3.3. Eserleri

Remlî, babasının vefatından sonra onun ders halkasını devam ettiği gibi fetva verme görevine de devam etmiştir. Remlî'nin yaşadığı dönemde âlimler bütün şer'î ilimlerle ilgilenmiş, günümüzdeki gibi branşlaşma olmamıştır. Dolayısıyla bir âlim farklı alanlarda çok değerli eserler verebilmiştir. Remlî de o âlimlerden biridir. Birçok alanda birbirinden kıymetli eserler vermesine rağmen fûrû-i fıkıhta daha fazla öne çıkmıştır.

Bir âlim eğitim ve tedrisata ağırlık verdiğinde, telîfe yeterli zaman bulmayabilir. Dolayısıyla telîfleri az olur. Remlî'nin de telîf ettiği eserler Heytemî'ye nazaran azdır. Bunun nedeni Remlî'nin kendisini daha fazla eğitime, tedrisata ve talebe yetiştirmeye vermesinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen birçok nitelikli eserler verdiği görülmektedir.

Remlî'nin telif ettiği eserleri veya serdettiği görüşleri, babasıyla aynı nisbeyle anıldığından bazı araştırmacılar tarafından karıştırılmış, babasına ait bazı görüş ve eserler ona nisbet edildiği gibi bunun aksi de vukû bulmuştur. Araştırmamızda güvenli ve sahih kaynaklardan oğul Remlî'ye aidiyeti kesin olan eserleri tespit edip ilim dallarına göre sıralayacağız. Bunu yazarken eserin özellikleri ve içeriğiyle ilgili bilgiler de vermeye çalışacağız. Keza eserlerle ilgili yazılmış herhangi bir şerh, hâşiye vb. çalışmalar varsa onları da belirteceğiz. Ayrıca eserlerin matbu veya mahtût olduklarını ifade edeceğiz.

1.3.3.1. Fıkıhla İlgili Eserleri

1. Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc

Çalışmamızın omurgasını oluşturan eserlerden biri olduğundan diğer eserlerden sonra müstakil bir başlıkta bu eser hakkında bilgi vereceğiz.

2. el-Ğurerü'l-Behiyye fî Şerhi'l-Menâsiki'n-Nevevîyye (Şerhü'l-Îzâh)

Nevevî'nin *el-Îzâh fî Menâsiki'l-Hac* adlı eserinin şerhidir. 990/1582 yılında Hacca gittiğinde bir süre orada kalmış ve bu eseri oradayken gelen yoğun talep üzerine kaleme almıştır. Berzencî (v. 1177/1763) *İltikâtu'z-Zeher* adlı eserinde Remlî'nin bizzat el yazısıyla yazılmış bir nüshasının kendisinde bulunduğunu

belirtmiştir. ⁴³⁸ Ezher Kütüphanesi'nde (nr. 7878/1015), Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye (nr. 1774) ⁴³⁹ ve Mısır el-Mektebetü'l-Merkeziyye bi Mescidi Seyyide Zeyneb'de (nr. 1093-2680) Şâfiî fikhî bölümünde birer nüshası bulunmaktadır. ⁴⁴⁰

3. Fethü'l-Cevâd bi-şerhi Manzûmeti'bni'l-İmâd

Ahmed b. İmâdüddîn Akfehî'si'nin (v. 808/1405) *Manzûmetu İbni'l-İmâd fî'l-Ma'füvvât* adlı eserinin şerhi olan bu kitap, Remlî'nin babası Şihâbuddîn er-Remlî'ye aittir. Necmüddîn el-Gazzî, Remlî'nin kendi el yazısıyla kaydettiği eserleri arasında *Şerhu Manzûmeti'bni'l-İmâd fî'l-Aded* adında bir kitabından haber verir. ⁴⁴¹ Yusuf b. Abdîrrahman es-Senbelâvîni eş-Şerkâvî el-Mekkî (v. 1285/1868), bu eser üzerine bir şerh yazmıştır. ⁴⁴² Ğanem Cebbâr Hâdî, 2008 yılında Bağdat Camiatu'l-İslâmiyye'de eseri tahkîk etmiştir.

4. Fethu'l-Meliki'l-Vehhâb bi Şerhi'l-'Ubâb li'l-Müzecced

Şebrâmellisî hâşiyesinde Remlî'nin bu eserinden bahsetmektedir ⁴⁴³ Eserin İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 6/4834), Kuveyt el-Mektebetü'l-Mahtûtât (nr. 3331) ve Kuveyt Ma'hadu'l-Mahtûtâtü'l-Arabiyye'de (nr. 1924) birer nüshası olduğu belirtilmektedir. ⁴⁴⁴

5. Ğâyetü'l-Beyân fî Şerhi Zübedi İbni'r-Reslân

Remlî'nin, "İbn Reslân" diye bilinen Ahmed b. Hüseyin el-Filistînî er-Remlî'nin (v. 844/1440) Şâfiî fikhına dair *Safvetü'z-Zübed (ez-Zübed) fî Fıkhî's-Şâfiyye* adlı manzum eseri üzerine yazdığı şerhtir. Âlimler tarafından üstün kabul gören şerhlerden birisidir. Remlî bu şerhi yazarken babasına ait "*Fethu'r-Rahmân fî Şerhi Zübedi İbn Reslân*" adlı eserinden istifade etmiş, bir nevi onu ihtisar etmiştir. Eser matbu olup birçok kez basılmıştır.

6. Ğâyetü'l-Merâm fî Şerhi Şürûti'l-Me'mûm ve'l-İmâm

⁴³⁸ Berzencî *İltikâtu'z-Zeher*, s. 277.

⁴³⁹ 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 57.

⁴⁴⁰ <http://k-tb.com/manuscript/zinab1093>, (erişim tarihi: 19.02.2018).

⁴⁴¹ Gazzî, *Lutfü's-Semer*, c. 2, s. 81.

⁴⁴² Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 520.

⁴⁴³ Şebrâmellisî, *Hâşîye 'alâ Nihâye*, c. 1, s. 38, 123.

⁴⁴⁴ <http://www.feqlweb.com/vb/t3116.html> (erişim tarihi: 19.02.2018).

Remlî, babasına ait olan *Şurûtü'l-me'mûm ve'l-İmâm veya Şurûtü'l-İmâm*⁴⁴⁵ adlı risâleyi şerh etmiştir. Bu eserde babasının fetvalarını bir araya getirmiştir. Eser birçok kez yayımlanmıştır.⁴⁴⁶

7. **Fetâva'r-Remlî**⁴⁴⁷

Remlî, bu eseri iki cilt halinde yazmıştır. Babasına ait olan *Fetâva'r-Remlî* adlı eser başkadır. Bu eserin birinci cildi akaid, tefsir ve fikhın ibâdât bölümüyle ilgili fetvaları içermektedir. İkinci cildinde de fikhın muamelat ve ukûbât bölümleriyle birlikte tasavvuf konuları ele alınmıştır. Eserin, Kahire'de bulunan el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de (nr. 67) bir nüshası bulunmaktadır.⁴⁴⁸

8. **'Umdetü'r-Râbih fî Ma'rifeti't-Tarîki'l-Vâdih**

Remlî, Şihâbeddîn Ahmed b. Muhammed ez-Zâhid'in (v. 819/1416) *Hediyetü'n-Nâsîh ve Hizbu'l-Felâhi'n-Nâcih* adlı eserine yazdığı şerhtir. Şemseddîn Muhammed b. Dâvûd el-İnânî (v. 1098/1686) bu şerh üzerine bir hâşiye yazmıştır.⁴⁴⁹ Kitap, Sâmih Ğarîb ve Eşref Saykalî tarafından tahkîk edilmiş olup 2017 yılında Ürdün'de bulunan Dârü'l-Feth tarafından basılmıştır.

9. **el-Fevâidü'l-Merdiyye fî Şerhi Muhtasari'l-Mukaddimeti'l-Hadremiyye**

Remlî'nin, Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fadl el-Hadramî'nin (v. 918/1512) fıkha dair *el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye* adlı eserin ihtisarı olan *el-Muhtasaru'l-Latîf*e yaptığı şerhtir. 1888 yılında Cidde'de bulunan Tab'atu 'Alemlî'l-Ma'rîfe'de, 2001 ve 2005 yılında da Yemen'de bulunan Mektebetu Terîm el-Hedîse tarafından birer baskıları yayımlanmıştır.⁴⁵⁰

10. **Ta'likâ 'alâ Hâşiye li Esna'l-Metâlib**

⁴⁴⁵ *Şurûtu'l-İmâme* adıyla Abdurraûf b. Muhammed el-Kemâlî tarafından tahkîk edilmiş 2013 yılında Dârü'l-Beşîrî'l-İslâmiyye tarafından basılmıştır.

⁴⁴⁶ İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Fetâva'l-Kübrâ* adlı eserinin kenarında basılmıştır.

⁴⁴⁷ Babasına ait *Fetâvâ* eseri başkadır. Babasına ait fetva kitabını kendisi fikh sistematiğine göre bir araya getirmiştir. Eser bazen kendiine bazen de babasına nispet edilerek yayımlanmıştır. Eser Ahmed b. Abdülfettâh el-Mücîrî el-Melevî tarafından ihtisar edilmiştir. Heytemî'nin *el-Fetâva'l-Kübrâ* ile birlikte Kahire'de bulunan Matbaatü'l-Meymeniyye'de 1308/1891 yılında basılmıştır.

⁴⁴⁸ 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 57.

⁴⁴⁹ Kahire Hidîviyye Kütüphanesi'nde (nr. 1696) bir nüshası bulunmaktadır.

⁴⁵⁰ Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-Bahsi'l-İlmî*, Cidde 1403/1983, s. 366-367.

Remlî, babası Şihâbuddîn er-Remlî'nin Ensârî'nin *Esna'l-Metâlib* adlı eserine yazdığı hâşiye üzerine bu ta'likâtı yazmıştır. Bu eserinde hâşiyede ifade edilen görüşler arasında sahîh görüş⁴⁵¹ ve vecihleri belirtmiş, adeta hâşiye için bir açıklama ve tamamlama niteliğinde olmuştur. Remlî'nin bu ta'likâtını Şeyh Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî (v. 1069/1658) cem' etmiş, *Esna'l-Metâlib* ve hâşiyesinin kenarında basılmıştır.⁴⁵²

11. el-Mevâhibu's-Seniyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye

Remlî'nin Zeynüddîn İbnu'l-Verdî'nin (v. 749/1349) *el-Behceti'l-Verdiyye* adıyla *el-Hâvi's-Sağîre* yazdığı nazım eserine yazdığı şerhtir. Remlî'den bu esere faydalı bir şerhin yazılmasının talep edilmesi üzerine bu şerhi yazmıştır.⁴⁵³ Berzencî *İltikâtu'z-Zeher* adlı eserinde Remlî'nin bizzat el yazısıyla yazılmış iki cilt olan bir nüshasının kendisinde bulunduğunu söyler.⁴⁵⁴ Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 890) Şâfiî Mezhebi bölümünde iki ciltlik bir nüshası, Kahire'de Seyyide Zeynep Camisinde bulunan el-Mektebetu'l-Merkeziyye'de (nr. 5064-4874) de iki nüshası bulunmaktadır.⁴⁵⁵

12. Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tahrîr li's-Şeyh Zekerîyya el-Ensârî⁴⁵⁶

13. Ta'likâ 'alâ Şerhi Safveti'z-Zübed li'r-Remlî

Remlî'nin, Ahmed b. Hüseyin er-Remlî el-Makdisî'nin (v. 844/1441) meşhur eseri *Safvetu'z-Zübed* adlı eserine yazdığı ta'likâttır. Eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesinde (nr. 003113) bir nüshası bulunmaktadır.

14. Hâşiye 'ale'l-'Ubâb⁴⁵⁷

15. Şerhu'l-'Ubâb li'l-Müzecced⁴⁵⁸

⁴⁵¹ Sahîh Görüş: Mevcut iki veya daha fazla görüşten delili kuvvetli, isabetli ve râcih olan görüşe denir. Bk. Ehdel, *Sullemu'l-Mutellimi'l-Muhtâc*, s. 646; Kavâsimî, *el-Medhal*, s. 510.

⁴⁵² 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 60.

⁴⁵³ 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 60.

⁴⁵⁴ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 277.

⁴⁵⁵ 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 60.

⁴⁵⁶ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 280.

⁴⁵⁷ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 280.

16. Şerhu'l-Menâsiki'd-Delciyye⁴⁵⁹

17. Şerhu Muhtasaru Bâ Fadl⁴⁶⁰

18. Risâletu Halli'l-Vesâk fi'l-Hul'i ve't-Talâk

Babası Şihâbuddîn er-Remlî'nin fetvalarından oluşan bu eseri Şemsuddîn er-Remlî bir risâle şeklinde cem' etmiştir. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de Şâfiî mezhebi bölümünde (nr. 1954) yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁶¹

19. Kitâbu Dav'i'l-Misbâh 'alâ Şerhi Şâfiyeti'l-Îdâh

Şemsuddîn er-Remlî'nin Cemâluddîn el-Hatîb et-Tefâdî'nin manzum eserine yazdığı şerhidir. Kolay ve anlaşılır bir üslupla yazdığı, nikâhla ilgili önemli hükümleri içerdigi ifade edilmektedir.⁴⁶² Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de Şâfiî Mezhebi bölümünde (nr. 970) bir yazma nüshası mevcuttur.

20. İrşâdu's-Sâlik li Ahkâmi'l-Menâsik

Bir grupla Hacc'a giderken Remlî'den hac ve umre ibadetiyle bir kitap yazılması talep edilir. Bunun üzerine yirmi iki varaktan oluşan bu risâleyi kaleme alır.⁴⁶³ Eser, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 1402) Şâfiî Mezhebi bölümünde bir nüshası bulunmaktadır.

21. Şerhu Ebyât li's-Suyûtî fi Tabeiiyeti'l-Fürû'i'l-Usûl

Fıkıh kaideleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴ Umdetu'r-Râbih adlı eseri tahkîk eden yazar, bu eserin el yazma olduğu ifade etmektedir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ Bu eseri tamamlamadığı ifade edilir. Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 277.

⁴⁵⁹ Eser, öğrencisi Süleyman ed-Delcî bu eseri nazm etmesi sebebiyle Delciyye olarak şöhret bulmuştur. Bk. Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 280.

⁴⁶⁰ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 280.

⁴⁶¹ 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 56.

⁴⁶² 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 56.

⁴⁶³ 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 60.

⁴⁶⁴ Berzencî, *İltikâtu'z-Zeher*, s. 280. Umdetu'r-Râbih adlı eseri tahkîk eden yazar, bu eserin el yazma olduğu ifade etmektedir.

1.3.3.2. Diğer İlimlerle İlgili Eserleri

1. Tuhfetu'l-Behiyye Şerhu Akideti'l-Hezliyye

3. Fethu'l-Meliki'l-Ma'bûd bi Şerhi'l-'Unkûdi fi'n-Nahv⁴⁶⁶

4. Şerhu'l-Âcurrûmiyye fi'l-Kavâidi'l-Arabiyye⁴⁶⁷

5. Manzûmatu Buğyatu'l-İhvân fî Terbîyeti's-Sibyân⁴⁶⁸

1.4. HEYTEMÎ'NİN TUHFETU'L-MUHTÂC İLE REMLÎ'NİN NİHÂYETU'L-MUHTÂC ADLI ESERİ

Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* ve Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı eserleri çalışmamızın omurgasını oluşturmuştur. Dolayısıyla bu iki eseri yeterince tanımak ve mezhepteki yerlerini öğrenmek bizim açımızdan bir zorunluluktur. Çünkü bu iki eser kendi dönemlerine kadar teraküm eden Şâfiî fıkıh ilminin birer özeti mahiyetindedir. Günümüze kadar Şâfiî mezhebi literatürüne büyük etki ve katkıları söz konusu olan bu iki eserin üzerine onlarca hâşiye ve ta'likât yazılmıştır. Böylece Şâfiî mezhebi literatüründe Nevevî'nin *Minhâc*'ından sonra üzerinde en fazla çalışma yapılan eserlerden olmuşlardır. Ayrıca bu iki eserin birbirlerine çok benzemeleri ve birçok ortak noktalara sahip olması aleyhlerinde bazı iddiaların oluşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu iki eseri tanımanın, hakkındaki çalışmaları bilmenin, aleyhlerindeki iddiaları değerlendirmenin çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

⁴⁶⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed er-Remlî (1004/1596), **Umdetü'r-Râbiḥ fî Marifeti't-Tarîki'l-Vâdiḥ Şerhu Hediyyeti'n-Nâsiḥ ve Hizbi'l-Felâhi'n-Nâciḥ**, (thk. Sâmih Ğarîb-Eşref Saykalî), Dâriü'l-Feth, Ürdün 2017, s. 83.

⁴⁶⁶ Remlî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Mevsîlî el-Halîlî'nin eseri olan *el-'Ukûd fi'n-Nahv* adlı eserine şerh yazmıştır.

⁴⁶⁷ İbn Âcurrûm'un nahve dair eseri üzerine yazılmıştır. Ezher Kütüphanesi'nde (nr. 438) bir, Dâriü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 26282, 41036) iki nüshası bulunmaktadır.

⁴⁶⁸ Eğitim ve ahlakla ilgili olan bu eseri Abdullah b. Ahmed Bâ Sudân (v. 1266/1849) *Simtu'l-İkyân* adıyla şerh etmiştir. Muhammed Ebi Bekr Abdillâh Bâ Zîb tarafından tahkik edilen eser, 2008 yılında Dâru'l-Minhâc tarafından yayımlanmıştır.

Öncelikle İmâm Şâfiî'den Heytemî ve Remlî'nin bu iki şerhine kadar Şâfiî mezhebinin fûrû-i fıkıhla ilgili eserlerinin kısa bir portresi çizilecek, sonra bu iki eser hakkında bilgiler verilecektir. İmâm Şâfiî'den Heytemî ve Remlî'ye kadar fûrû-i fıkıh alanında yazılan mezhebin omurgasını oluşturan eserleri yedi tabakaya ayırmak mümkündür.

1. İmâm Şâfiî'nin Kitapları: *el-Ümm*, *el-İmlâ* ve *er-Risâle* adlı eserleri.

2. İmâm Şâfiî'nin Talebelerinin Kitapları: Büveytî ve Müzenî'nin *el-Muhtasar* adlı eserleri.

3. İmâm Şâfiî'nin Talebelerinin Kitaplarını İhtivâ Eden Kitaplar: İsferyînî'nin (v. 406/1015) *et-Ta'lik*, Mâverdî'nin (v. 450/1058) *el-Hâvî*, Cüveynî'nin (v. 479/1086) *Nihâyetu'l-Matlab*, Rûyânî'nin (v. 452/1060) *el-Bahru'l-Mezheb*, ve İmrânî'nin (v. 558/1163) *el-Beyân fî Şerhi'l-Muhezzeb* adlı eserleri.

4. Cüveynî'nin Eserleriyle Bağlantılı Kitaplar: İmâm Gazzâlî'nin *el-Basît*, *el-Vesît* ve *el-Vecîz* isimlerindeki eserleri.

5. Gazzâlî'nin *el-Vesît* Adlı Eseriyle Bağlantılı Kitaplar: Ebû Said en-Nisâbü'rî'nin (v. 548/1152) *el-Muhît fî Şerhi'l-Vesît*, İbn Rıf'a'nın (v. 710/1310) *el-Matlabu'l-'Alî fî Şerhi Vesît*, Kamûlî'nin (v. 727/1326) *el-Bahru'l-Muhît fî Şerhi'l-Vesît* adlı eserleri.

6. Gazzâlî'nin *el-Vecîz* Adlı Eseriyle Bağlantılı Kitaplar: Fahrüddîn er-Râzî'nin (v. 606/1210) *Şerhu'l-Vecîz*'i ile İmâduddîn Muhammed b. Yunus el-İrbîlî'nin (v. 608/1211) *Şerhu'l-Vecîz*, Râfiî'nin *el-'Azîz fî Şerhi'l-Vecîz*. Râfiî'nin *el-Vecîz*'den ihtisar ettiği *el-Muharrer* ve Nevevî'nin *el-Muharrer*'den ihtisar ettiği *Minhâcu't-Tâlibîn* adlı eserleri.

7. Nevevî'nin *Minhâcu't-Tâlibîn* Adlı Eseriyle Bağlantılı Eserler: Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc*, Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc*'ı ve Şirbînî'nin *Muğni'l-Muhtâc*'ı başta olmak üzere *Minhâc*'ın şerhleri.

Tuhfe ve *Nihâye* kendilerinden önceki altı tabakanın bir nevi mahsûlu olan iki eserdir. Şâfiî mezhebinde mutemet görüşlerin bilinmesi için başvurulacak iki kaynaktır.

Müteahhirrûn âlimler bu iki eserin mezhep için birer özet mahiyetinde olduklarını, onlara muhalif fetva vermenin caiz olmadığını ifade ederler.⁴⁶⁹ Bu iki eser İmâm Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserine kadar şöyle meşhur bir silsilesi ortaya çıkmaktadır.⁴⁷⁰

1. *el-Ümm*, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî
2. *el-Muhtasar*, Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Müzenî (v. 264/878)
3. *Nihâyetu'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*, Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (İmâmü'l-Haremeyn Muhammed) el-Cüveynî
4. *el-Basît fî'l-Furû'*, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî
5. *el-Vesît*, İmâm Gazzâlî
6. *el-Vecîz*, İmâm Gazzâlî
7. *el-Muharrer fî fîrû'i's-Şâfi'iyye*, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvînî
8. *Minhâcu't-Tâlibîn*, Muhyiddîn Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî.
9. *Tuhfetu'l-Muhtâc*, İbn Hacer el-Heytemî ve *Nihâyetu'l-Muhtâc*, Şemsuddîn er-Remlî

Şâfiî mezhebinin el kitabı kabul edilen Nevevî'nin *Minhâcu't-Tâlibîn* adlı eseri, müteahhirîn dönemi âlimler arasında çok kabul görmüş, kırktan fazla şerhi yazılmıştır. Bu şerhler arasında en çok kabul gören Heytemî'nin mevzu bahis eseri *Tuhfetu'l-Muhtâc* ile Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı şerhleridir.

⁴⁶⁹ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 41; Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, s. 37.

⁴⁷⁰ Hafnâvî, *el-Fethu'l-Mübîn*, s. 146, 150.

Nevevî bu eserini Râfîî'nin *el-Muharrer* adlı eserinden ihtisar etmiş ve bazı ilavelerde bulunmuştur.⁴⁷¹ *Minhâcu't-Tâlibîn*, Şâfîî mezhebinde umde bir kitap olduğundan yoğun ilgiye mazhar olmuş ve eser üzerinde yukarıda ifade edildiği gibi onlarca şerh yazılmıştır. Mahallî'nin (v. 864/1459) *Kenzu'r-Râğibîn*, İbn Mulakkin'in (v. 804/1401) '*Ucâletu'l-Muhtâc* ve İbn Kâdî Şehbe'nin (v. 851/1448) *Bidâyetu'l-Muhtâc* adlı şerhleri diğerlerine nazaran kısa şerhlerdir. Demîrî'nin yazdığı *en-Necmu'l-Vehhâc* orta; Subkî'nin *el-İbtihâc*'ı ve İbn Mulakkin'in *Umdetu'l-Muhtâc*'ı ise uzun denilebilecek bir perspektifte yazılmış olmalarından hiç biri bahse konumuz şerhler kadar rağbet görmemiştir.

Fıkıh literatüründe bazı eserler müelliflerin isimleriyle aynı şöhrete kavuşmuş bazıları ise müellifinin şöhretini geçmiştir.⁴⁷² *Tuhfe* ve *Nihâye* de böyledir. Heytemî ile Remlî dendiğinde akla ilk bu iki eser gelmektedir.

1.4.1. Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* Adlı Eseri

Heytemî, *Minhâc*'ın büyük rağbet gören şerhi *Tuhfe*'yi, birçok hocadan telîf ve tedris icazetini aldıktan sonra, mezhepte birçok önemli metin kitabını tahlil ve şerh ettikten sonra telif etmiştir.⁴⁷³ Ayrıca bu şerhi yazarken daha önce *Minhâc* üzerine yazılan şerhlerden faydalandığını, onlardaki görüşleri eserinde özetlediğini, yapılan itirazlara cevap verdiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı eserini yazmaya kendisini sevk eden sebebi şöyle anlatır: "*Allah'ın dostu, Şâfîî mezhebinin yazarı, rabbânî âlim, zamanın evliyâsı olan Nevevî'nin kitaplarından bir*

⁴⁷¹ Nevevî'nin *el-Muharrer*'de olmayan yaklaşık 182 meseleyi *Minhâc*'a eklediği, yaklaşık 50 meselede Râfîî'nin görüşlerine katılmadığı, görüşlerine katılmadığı meseleleri "kultu" "قلت" ifadesiyle belirttiği, 132 meselde de istidrâk ettiği belirtilmiştir. Bk. Ehdel, *Sülemü'l-Müte'allim*, s. 635. Nevevî, Râfîî'nin *el-Muharrer* adlı eserinin sağlam, mezhebi tahkîkte müfid, mezhep mensuplarınca dayanak kabul edildiğini, yazarı olan Râfîî'nin, tahkîk ehli, sahih görüşleri zayıf olandan ayırmış, faydalı ve güzel bir eser hazırladığını; ancak eserin hacminden dolayı ezberlenmesi zor olduğundan dolayı ihtisar etmeyi düşündüğünü ifade eder. Bk. Muhammed ez-Zührî el-Ğamrâvî, (v. 1337/1909), *es-Sirâcu'l-Vehhâc 'alâ Metni'l-Minhâc*, Dâru'l-Marife li't-Tab'i ve'n-Neşri, Beyrut ty, s. 4.

⁴⁷² Örneğin, Yusuf el-Erdebîlî'nin (v. 776/1375) *Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* adlı eseri böyle bir eserdir. Bu eserden herhangi bir görüş nakledildiğinde "*Envâr* şöyle dedi" denilmektedir. Oysa *Envâr* Erdebîlî'nin yazdığı fûrû-i fıkıh kitabının adıdır. Eserin adının müellifin adının önüne geçmiş olduğu görülmektedir.

⁴⁷³ Heytemî, *Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 4.

⁴⁷⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 6.

şeyle teberrük⁴⁷⁵ olmayı arzu ediyordum. Ta ki 12 Muharrem 958/1551 tarihinde bilgi açısından dop dolu olan el-Minhâc'ına hizmet etmeyi düşündüm. Onun muteber şerhlerini esas alarak mutemet ve daha kısa bir şerh yazmaya karar verdim. Müellife yöneltilen itirazları cevaplandırıp, meselelerin delillerine farklı görüş ve illetlerine yer vermeyi istedim. Adını da Tuhfetu'l-Muhtâc bi'ş-Şerhi'l-Minhâc koydum".⁴⁷⁶

Heytemî'nin bu şerhini yazarken hocası İbn Abdulhak es-Sünbâtî'nin Mahallî'ye ait Kenzu'r-Râğibîn'e yazdığı hâşiyeden yararlandığını belirtilmiştir.⁴⁷⁷ Tuhfe, Şâfiî muhitince çok ilgi görmüş ve âlimler tarafından kendisiyle ilgili birçok eser yazılmıştır. Tuhfe'yi mutemet kılan ve onu diğer şerhlere üstün kılan özellikleri vardır. Bu özellikleri maddeler halinde şöyle ifade edilebilir:

1. Minhâc üzerine yazılan mutemet şerhlerin bir nevi özetini teşkil etmiş, bu şerhlerde ihtiyaç olmadığı halde uzatılmış bazı meseleler kısa ve öz bir şekilde ele alınmıştır.

2. Meseleler ifade edilirken ilgili ihtilâflara değinilmiş ve birçok kez tercîh edilen görüşün gerekçesi de belirtilmiştir.

3. Karşıt görüşe yapılan itiraz ve reddiyenin sebebi çoğu kez belirtilmiştir.

4. Şâfiî mezhebine özgü bir eser olarak ele alınmış, diğer mezheplerin görüşlerine pek az değinilmiştir.

5. Şerh etmenin dışında eserin değinmediği meseleleri ele alarak ilaveler yapılmıştır.

6. Mütেকaddim fakihlerinin nakilleri, müteahhirîn âlimlerin ihtilâfları hakkında bilgi sahibi olunmadan ve kendisinden önce kaleme alınmış eserler mütâlaa edilmeden anlaşılması zor bir özelliğe sahiptir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Teberrük: Bereket, artma ve çoğalmadan nasiplenme anlamlarına gelir. Bk. Kal'acî, **Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ**, s. 72.

⁴⁷⁶ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 3.

⁴⁷⁷ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 222.

⁴⁷⁸ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 38; Endûnisî, **el-Hazâinu's-Seniyye**, s. 172.

7. On ay gibi kısa bir sürede yazılmıştır.⁴⁷⁹

8. İbareleri güçlü ve faide açısından zengindir. Meseleler diğer şerhlere göre daha derin ele alınmıştır.

9. Görüşler güçlü delîl ve ta'îllere⁴⁸⁰ dayandırılmıştır.

10. Heytemî'nin diğer eserlerinde âdeti olduğu üzere *Tuhfe*'deki ifadeler de sert ve çetrefillidir. İfadelerin anlaşılması için diğer kitaplarına veya üzerine yazılmış hâşiye ve ta'îlklere müracaat edilmesi gerekir.

13. Heytemî *Tuhfe*'de araştırma, istidlâl⁴⁸¹ ve tartışma gibi hususlara fazlaca yer vermiştir.

1.4.1.1. Tuhfe Hakkında Yapılan Çalışmalar

Tuhfe, Minhâc'ın diğer şerhlerine göre ifadeleri dürülü, kısa ve zor bir üsluba sahip olması nedeniyle konuya hâkimiyeti olmayan için mütekaddim âlimlerinden yapılan nakiller ve müteahhir âlimlerinin ihtilâflarını öğrenmek zorlaşmıştır.⁴⁸² Eser üzerine pek çok hâşiye ve ta'îlkin yazılması bunun bir göstergesidir. Ayrıca âlimlerin kendi rüşlerini ispat etmek için söz konusu eser üzerine daha fazla yoğunlaştıklarını söyleyebiliriz. Hubeyşî, Heytemî'nin *Tuhfe*'deki ifadelerini kısa ve muğlak vermesinin nedenini şöyle sıralamaktadır: “*Kitabındaki dağınık bulunan değerli malumatları okuyucuya topluca, kısa ve öz ifadelerle vermek istemesi, fikhî*

⁴⁷⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc* adlı eserine 12 Muharrem 958 yılında başlamış, 27 Zilkade 958 yılında bitirmiştir. Abdulhamîd eş-Şîrvânî (v. 1301/1882), *Hâşiyetu's-Şîrvânî 'ale't-Tuhfe*, (Tuhfetü'l-Muhtâc ve Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Kahire 1357/1938, c. 1, s. 3. Ali eş-Şebrâmellisî (v. 1087/1676), *Hâşiyetu's-Şebrâmellisî 'ale'n-Nihâye*, Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1357/1938, c. 1, s. 9.

⁴⁸⁰ Ta'îl: Bir hükmün illetini, gerekçesini araştırma ve tespit etmeye denir. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 544.

⁴⁸¹ İstidlâl: Delillendirme, delil olarak bir şeyden faydalanma. Bk. Berkâtî, *et-Ta'rîfâtü'l-Fıkhiyye*, s. 24; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 262.

⁴⁸² Fehd Abdullah el-Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâru's-Sânî, <http://shamela.ws/rep.php/book/3826>, s. 49.

birikimini en kısa sürede yazıya dökmeye çalışması ve gözden geçirme fırsatını bulamamasıdır”⁴⁸³.

Tuhfetu’l-Muhtâc ile ilgili yazılan eserler tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: ⁴⁸⁴

1. *Turfetü’l-Fakîr bi Tuhfeti’l-Kadîr*, İbn Hacer el-Heytemî⁴⁸⁵
2. *en-Nüket ‘alâ Şerhi’l-Minhâc*, Abdullah b. Ömer Bâ Mahreme⁴⁸⁶
3. *Hâşiye İbn Kâsım ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Şihâbüddîn Ahmed İbnu’l-Kâsım *el-Abbâdî* (v. 994/1585)⁴⁸⁷
4. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Abdullah b. Said Bâ Kuşayr el-Hadremî⁴⁸⁸
5. *Hâşiye ‘ale’t-Tuhfe*, es-Seyyid Ömer el-Basrî el-Mekkî (v. 1037/1627)⁴⁸⁹
6. *Hâşiye ‘alâ Tuhfe*. Radiyyüddîn b. Abdurrahman el-Heytemî (1041/1631)⁴⁹⁰
7. *Kitâbetun ‘alâ Şerhi’l-Minhâc*, Abdulaziz ez-Zemzemî (v. 1072/1661)⁴⁹¹
8. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Mollâ Muhammed el-Gerdî (v. 1100/1688)⁴⁹²
9. *Hâşiye ‘ale’t-Tuhfeti’l-Muhtâc*, Hüseyin b. İbrahim İbnu’l-Kâid (v. 1230/1814)⁴⁹³

⁴⁸³ Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 49. Abdullah Muhammed el-Hibşî, *Câmi’u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî I-III*, el-Mecme’u’s-Sakâfî, Abû Dabî, 2004, c. 3, s. 1926.

⁴⁸⁴ Reşîd, *İbn Hacer el-Heytemî*, s. 54.

⁴⁸⁵ Heytemî’nin bizzat kendisinin yazdığı; ancak tamamlamadığı eseridir. Bk. Kürdî *el-Havâşî’l-Medeniyye*, s. 6, 16, 19.

⁴⁸⁶ İki ciltlik bir eser olduğu ifade edilmektedir. Bk. İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zehab*, c. 8, s. 368. Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, c. 6, s. 95.

⁴⁸⁷ Heytemî’nin öğrencisi İbnu’l-Kâsım el-‘Abbâdî tarafından yazılmış, hâşiyesinde Heytemî’ye ibârelerle ilgili bazı itirazlarda bulunmuştur. el-Mektebetu’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, tarafından Hâşiyetu’s-Şirvânî ile birlikte Kahire’de 1938 yılında basılmıştır.

⁴⁸⁸ Mirdâd, *Muhtasar*, s. 289. Harem-i Şerîf’te müderrislerin reisi olan Abdullah b. Said Bâ Kuşayr (v. 1076/1665) *Minhâc*’ın şerhleri olan *Tuhfe*, *Nihâye* ve *Muğni*’nin ihtilâf ettiği meseleleri ele alan bir hâşiye yazdığı; ancak eseri tamamlamadığı ifade edilir. Bu hâşiyenin Heytemî ve Remlî arasındaki fikhî ihtilâfları ele alan ilk eser olma ihtimali vardır. Terim’de el-Evkâf Kütüphanesi’nde (nr. 693/fıkıh) 167 vr. bir nüshası olduğu ifade edilmektedir. Bk. Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 561, 663.

⁴⁸⁹ Heytemî ve Remlî’nin öğrencisidir. Bk. Muhibbî, *Hulâsatu’l-Eser*, c. 2, s. 211.

⁴⁹⁰ Muhibbî, *Hulâsatu’l-Eser*, c. 2, s. 167. Heytemî’nin torunu tarafından İbn Kâsım el-‘Abbâdî’nin *Tuhfe*’ye yaptığı itirazlara reddiye olarak yazmıştır.

⁴⁹¹ Heytemî’nin torunudur.

⁴⁹² Farsça dilinde “Kürdî” demektir. Bk. Şirvânî, *Hâşiyetu’s-Şirvânî*, c. 2, s. 283. Irak Câmi’atu Selâhâddîn Kütüphanesi’nde (nr. 172) bir nüshası bulunmaktadır.

10. *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Minhâc*, İsmail b. Abdilğanî en-Nâblusî (v. 1062/1651)⁴⁹⁴
11. *Kitâbetun ‘alâ Şerhi’l-Minhâc*, Ahmed b. Muhammed el-Bâkânî en-Nâblusî eş-Şâfî (v. 1195/1780)⁴⁹⁵
12. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, İsâ b. Sıbgatullâh b. İbrahim b. Haydar (v. 1190/1776)⁴⁹⁶
13. *Hâşiyetu’ş-Şirvânî ‘ale’t-Tuhfe*, Abdulhamîd b. Hüseyin ed-Dâğıstânî eş-Şirvânî (v. 1301/1882)⁴⁹⁷
14. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Abdullah b. Ebibekr Kadrî Bâ Şuayb (v. 1118/1706)⁴⁹⁸
15. *Hâşiye ‘alâ Tuhfe*, Sâlih Bâ Fadl b. Muhammed b. Abdullah (1333/1914)⁴⁹⁹
16. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Şettâ ed-Dimyâtî el-Bekrî⁵⁰⁰
17. *Şerhu Ferâizi Tuhfe*, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî (1194/1780)
18. *Bulûğu’l-İrâde ve Nilu’l-Husnâ ve Ziyâdetun min Havâşî Şeyhilislâm Tâhâ b. Abdillâh es-Sâde ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Hüseyin b. Ali b. Muhsin b. İbrahim el-Müftî el-Hubeyşî el-Yemenî (v. 1256/1840)⁵⁰¹
19. *es-Sirâcu’l-Vehhâc Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-muhtâc*, Allâme Şeyh Mollâ Yahyâ b. Hüseyin el-Mızûrî el-‘İmâdî (v. 1252/1836)⁵⁰²
20. *Hâşiye ‘alâ Ferâidi İbn Hacer*, Mollâ Yahyâ el-Mızûrî⁵⁰³

⁴⁹³ Evkâfu Bağdat’ta (nr. 3777) bir nüshası bulunmaktadır. Bk. Hibşî, *Câmi’u’ş-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

⁴⁹⁴ Murâdî, *Silku’d-Dürer*, c. 1, s. 408.

⁴⁹⁵ Murâdî, *Silku’d-Dürer*, c. 1, s. 192.

⁴⁹⁶ Sadece ibâdât bölümü üzerine yazmıştır. Bk. Murâdî, *Silku’d-Dürer*, c. 3, s. 274. Hibşî, *Câmi’u’ş-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

⁴⁹⁷ Hadramevt Ahkâf Kütüphanesi’nde (nr. 613) nüshası bulunmaktadır. Bk. Hibşî, *Câmi’u’ş-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

⁴⁹⁹ Dört ciltlik bir eser olduğu ifade edilmektedir. Bk. Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 213.

⁵⁰⁰ *Kitâbu’l-Buyû’a* kadar yazmıştır. Bk. Hibşî, *Câmi’u’ş-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1925.

⁵⁰¹ Belediyetü’l-İskenderiyye’de (nr. 1260) nüshası bulunmaktadır. Bk. Hibşî, *Câmi’u’ş-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

⁵⁰² Evkâf Bağdat (nr. 3661), Mathafî’l-İrâkî (nr. 1619) ve Bağdat Kadiriyye Kütüphanesi’nde (nr. 448) birer nüshası bulunmaktadır. Bk. Hibşî, *Câmi’u’ş-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

21. *Hâşiye ‘alâ Rub‘i’l-Evvel mine’t-Tuhfe*, Mollâ Yahyâ el-Mızûrî⁵⁰⁴
22. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, ‘Allâme Zeynuddîn Ebi’l-Hayr Abdurrahman b. Abdullah es-Süveydî el-Bağdâdî (v. 1200/1785)⁵⁰⁵
23. *Hâşiye ‘alâ Dibâceti Tuhfeti’l-Muhtâc*, Muhammed el-Bâlî⁵⁰⁶
24. *İhtisâru Hâşiye el-İbni’l-Kâsım el-Abbâdî ‘ale’t-Tuhfe*, Ahmed b. Ali Bâ Kuşayr (v. 1075/1664)⁵⁰⁷
25. *‘Ukûdü’d-Dürer fî Mustalahâti Tuhfeti İbn Hacer*, Muhammed b. Süleymân el-Kürdî⁵⁰⁸
26. *Tezkîretu’l-İhvân fî Beyâni Mustalahâti Tuhfeti’l-Muhtâc*, Muhammed b. İbrahim ‘Alîcî el-Kelhânî (v. 1196/1781)⁵⁰⁹
27. *el-İthâf*, Ali b. Muhammed b. Matîr el-Hakemî⁵¹⁰
28. *Ta‘lîkât ve Havâşî ‘alâ Tuhfe*, Kadî Abdurrahim b. Kâdî Bâ Kesîr (v. 1112/1700)⁵¹¹
29. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Kâdî Ali b. Abdurrahim b. Muhammed Bâ Kesîr (v. 1145/1732)⁵¹²
30. *Muhtasarı Tuhfeti’l-Muhtâc*, Ali b. Ömer b. Kâdî Bâ Kesîr (v. 1210/1795)⁵¹³

⁵⁰³ Azad Said Semmû, **Mollâ Yahya el-Mizûrî ve Devruhu’l-İslahî Beyne Mevlana Halid en-Nakşibendi ve’s-şeyh Ma’rûf en-Nudehi**, Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum): 29 Haziran-1 Temmuz 2012, cilt: 1, ss. 97-111, s. 102.

⁵⁰⁴ Semmû, **Mollâ Yahya el-Mizûrî**, s. 102.

⁵⁰⁵ Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. 3, s. 314.

⁵⁰⁶ Kuzey Irak’ta Evkâf Süleymaniyye’de (nr. 326_329) nüshası bulunmaktadır. Bk. Hibşî, **Câmi‘u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî**, c. 3, s. 1924.

⁵⁰⁷ Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c.1, s. 252; Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî**, s. 561.

⁵⁰⁸ Murâdî, **Silku’d-Dürer**, c. 4, s. 111.

⁵⁰⁹ Yazar, Muhammed b. Süleymân el-Kürdî’nin talebesidir. Heytemî’nin Tuhfe’de kullandığı kendsine has istilâhlarını ele almıştır. Bk. Muhammed b. İbrahim ‘Alîcî el-Kelhânî (v. 1196/1781), **Tezkîretu’l-İhvân fî Beyâni Mustalahâti Tuhfeti’l-Muhtâc**, (thk. Adnan Abdulkâdir Kâmil el-Hevrâmânî), Mecelletu’l-Maarif li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâti’t-Târihiyye, Süleymaniyye, ty.

⁵¹⁰ *Tuhfe*’yi ihtisar etmiştir. Mektebetu’l-Ahkâf’da (nr. 459) bir nüshası bulunmaktadır. Muhibbî, **Hulâsatu’l-Eser**, c. 3, s. 189.

⁵¹¹ Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî**, s. 562.

⁵¹² Bir önceki zatın oğludur. Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî**, s. 562; Hibşî, **Câmi‘u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî**, c. 3, s. 1924.

⁵¹³ Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî**, s. 562; Hibşî, **Câmi‘u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî**, c. 3, s. 1925.

31. *Ta'likât 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, es-Seyyid Hüseyin Muhammed el-Hibşî (v. 1330/1912)⁵¹⁴
32. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti İbn Hacer*, es-Seyyid Abdurrahman b. Ubeydullâh es-Sekkâf (1375/1956)⁵¹⁵
33. *Sûbü'r-Rukâm fî Tahkîki'l-Ahkâm (el-Esrârü'l-Fâşiye fî Tekerâri'l-Hâşiye)*, Seyyid Abdurrahman b. Ubeydullah es-Sekkâf⁵¹⁶
34. *Ta'likât 'alâ Tuhfe*, Mollâ Abdulazîm el-Müctehidî (v. 1360/1938)⁵¹⁷
35. *Hâşiye 'alâ Ferâidi't-Tuhfe*, Mollâ Taha Efendi İbnu'l-Halîf (v. 1289/1872)⁵¹⁸
36. *Ta'likât 'alâ Tuhfe*, Muhammed b. Hâmid es-Sekkâf (v. 1338/1900)⁵¹⁹
37. *Hâşiye ala Bâbi'l-Ferâid min Tuhfeti'l-Muhtâc*, Abdullah el-Hayderî (v. 1233/1817)⁵²⁰
38. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, İbrahim b. Haydar el-Hayderî⁵²¹
39. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Es'ad b. Abdillâh el-Hayderî⁵²²
40. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Haydar b. Muhammed el-Kürdî⁵²³
41. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Hıdır b. Ahmed b. Haydar⁵²⁴
42. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Ğiyâsuddîn el-Hayderî⁵²⁵
43. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Asım b. İbrahim el-Hayderî⁵²⁶

⁵¹⁴ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 562.

⁵¹⁵ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 562.

⁵¹⁶ *Tuhfe*'nin bazı ibarelerine yönelik bazı eleştirilerde bulunur; ancak bu eserin mefkûd olduğu ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 562.

⁵¹⁷ Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 263.

⁵¹⁸ el-Mathafu'l-İrâkî'de (nr. 3626) nüshası bulunmaktadır. Hibşî, *Câmi'u's-Şurûhi ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1925.

⁵¹⁹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 1080.

⁵²⁰ Evkâfu Bağdât'ta (nr. 4247) nüshası bulunmaktadır. Hibşî, *Câmi'u's-Şurûhi ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

⁵²¹ Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 18-19; İbrahim Fasîh b. Sibgatullah el-Hayderî, *Unvânu'l-Mecdi fî Beyâni Ahvâli Bağdâdi ve'l-Basrati ve'n-Necdi*, Mektebetu Medbûlî, İkinci Baskı, Kahire 1999, s. 118.

⁵²² Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 87.

⁵²³ Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 179.

⁵²⁴ Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 193; Hayderî, *Unvânu'l-Mecdi fî Beyâni Ahvâli Bağdâdi ve'l-Basrati ve'n-Necdi*, s. 123.

⁵²⁵ Hayderî, *Unvânu'l-Mecdi fî Beyâni Ahvâli Bağdâdi ve'l-Basrati ve'n-Necdi*, s. 123.

44. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed Mollâzâde⁵²⁷
45. *Aksa’r-Revâc li Tuhfeti’l-Muhtâc*, Resûl el-Levza’î b. Muhammed el-Berzencî (v. 1272/1855)⁵²⁸
46. *Şerhu Ferâidi’t-Tuhfe li İbni Hacer*, Muhammed b. Adem b. Abdillâh el-Bâlikî er-Rûstanî (v. 1260/1844)⁵²⁹
47. *Hâşiye ‘alâ Tuhfe*, Mollâ Ahmed b. Mollâ Abdurrahman en-Nevdeşî (v. 1320/1882)⁵³⁰
48. *Hâşiye ‘alâ Kitâbi’l-Ferâid min Tuhfeti’l-Muhtâc*, Ahmed b. Hayder⁵³¹
49. *Hâşiye ‘alâ Cüzî’l-Evvel mine’t-Tuhfe*, İbrahim Fasîh b. Sibgatullah el-Hayderî⁵³²
50. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Abdurrahman b. Mollâ Muhammed el-Karadağî İbn Hayyât (v. 974/1566)⁵³³
51. *Hâşiye ‘alâ Cüz’i İbâdâtü Tuhfe*, İsâ b. Sibgatullah el-Haydarî (v. 1190/1776)⁵³⁴
52. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Muhammed b. Resûl Zekî el-Kürdî (v. 1002/1593)⁵³⁵
53. *Kavâidu Tuhfe*, Abdullah b. Süleyman b. Abdillâh el-Cerhezî (v. 1201/1787)⁵³⁶
54. *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Minhâc*, Veliyuddîn Cârullâh⁵³⁷

⁵²⁶ İbn Kâsım el-'Abbâdî'nin *Tuhfe*'ye bazı itirazlarına cevap verir. Hayderî, *Unvânu'l-Mecdi fî Beyâni Ahvâli Bağdâdi ve'l-Basrati ve'n-Necdi*, s. 129.

⁵²⁷ Yaklaşık üç cilt olarak yazdığı ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 269.

⁵²⁸ Süleymaniyye Kütüphanesi'nde (nr. 74) müellif hattıyla yazılmış bir nüshası bulunmaktadır. Hibşî, *Câmi'u's-Şurûhi ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1925.

⁵²⁹ Evkâfu Süleymaniyye'de (nr. 1299) nüshası bulunmaktadır.

⁵³⁰ Muhammed Emîn Zekî Bek, *Meşâhiru'l-Kürd fî'l-Ahdi'l-Osmânî I-II*, Maktabatü'n-Nakîdî'l-Ehliyye, Bağdat 1947, c. 1, s. 374.

⁵³¹ Hayderî, *Unvânu'l-Mecdi fî Beyâni Ahvâli Bağdâdi ve'l-Basrati ve'n-Necdi*, s. 123.

⁵³² Hayderî, *Unvânu'l-Mecdi fî Beyâni Ahvâli Bağdâdi ve'l-Basrati ve'n-Necdi*, s. 126.

⁵³³ Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 278.

⁵³⁴ Murâdî, *Silku'd-Dürer*, c. 3, s. 274; Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 420.

⁵³⁵ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 325; Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 516-517.

⁵³⁶ Abdullah b. Süleyman b. Abdillâh el-Cerhezî (v. 1201/1787), *Hâşiyetü'l-Cerhezî ale'l-Menheci'l-Kavîm bi Şerhi Mesâilî't-Takvîm*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2012, s. 21.

55. *Hâşiye ‘ale’t-Tuhfe*, Hâtîfî⁵³⁸
56. *Hâşiye ‘alâ Tuhfe*, Muhammed et-Tâîfî el-Mekkî⁵³⁹
57. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, İbnü’l-Yetîm⁵⁴⁰
58. *Ta’likât ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, İbu’l-Hayyât⁵⁴¹

Tuhfe’nin şerhler arasında Abdulhamîd eş-Şîrvânî’nin haşiyesinin ayrı bir yeri vardır. Şerhleri arasında en yaygın ve en verimlisidir. Tuhfe’nin kapalı ve dürülû lafızlarını ortaya seren ve daha birçok faydalı bilgi içeren bir hâşiyedir. Tuhfetu’l-Muhtâc ve Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte el-Mektebetu’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ tarafından Kahire’de 1938 yılında basılmıştır.

1.4.2. Remlî’nin Nihâyetu’l-Muhtâc Adlı Eseri

Nihâyetu’l-Muhtâc Nevevî’nin *Minhâc* adlı eserine yazılan meşhur şerhlerden birisidir. Remlî, bu esere 963/1556 yılında başlamış 973/1566 yılında da bitirmiştir. Remlî, sadece *Minhâc*’ı şerh etmekle kalmamış *el-İdâh*, *el-‘Ubâb*, *Ğâyetu’l-Beyân* ve *‘Umdetu’r-Râbîh* şerhleriyle şerhteki maharetini ispatlamıştır. Şüphesiz bunların arasında en önemli ve mutemet olanı *Nihâyetu’l-Muhtâc* adlı eseridir. *Minhâc*’ın en son şerhlerinden olması hasebiyle de ayrı bir öneme sahip olan eser ismiyle müsemma olup *Minhâc*’ın anlaşılmasında son sözü söylemiştir. *Nihâyetu’l-Muhtâc*, basit ve sade anlatımıyla Şâfiî mezhebinde ittifak ve ihtilâf edilen konuları içermesi, ihtilâf edilen meselelerde mutemet olan görüşleri ortaya koyması, ihtilâflı meselelerin delillerini ele alması açısından önemlidir. Ayrıca mezhebin diğer eserlerinden atıflar yapması gibi özelliklerinden dolayı da her zaman tercîh edilen eser olmuştur.

Remlî, bu şerhini gelen yoğun talep üzere kaleme aldığını, gereksiz ayrıntılara yer vermediğini, Şâfiî ve talebelerinin görüşleriyle müteahhirîn

⁵³⁷ Hibşî, *Câmi‘u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

⁵³⁸ Kürdî, *el-Havâşî’l-Medeniyye*, c. 1, s. 4, 23, 33.

⁵³⁹ Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 453.

⁵⁴⁰ Sekkâf, *el-Fevâidu’l-Mekiyye*, s. 40; Hibşî, *Câmi‘u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1924.

⁵⁴¹ Masood Khudhur Bukr, *Hâşiyetu Mollâ Muhammed el-Gardî ‘alâ Kitâbi’l-Envâr*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, BÜSBE, Bingöl, 2017, s. 7.

âlimlerinin esas aldığı görüşleri açıkladığını belirtmiştir. Yine eserinin müftüler için temel kaynak olduğunu mukaddimesinde ifade etmiştir. Ayrıca çok önem verdiği babasının görüş ve fetvalarından geniş ölçüde faydalandığını aktarmıştır.⁵⁴²

İlk olarak Mısır Bulak matbaasında 1290/1873 yılında iki cilt halinde 1292/1875 yılında da Ali eş-Şebarmellesî'nin (v. 1087/1676) hâşiyesiyle birlikte 8 cilt olarak basılmıştır. Sonra Muhammed Efendi Mustafa matbaasında 1304/1887 yılında Reşîdî'nin (v. 1096/1685) hâşiyesiyle birlikte basılmıştır. Kendisinin de ifade ettiği üzere bu şerh gayet sade ve basit bir dille, kolay anlaşılacak bir üslupla kaleme alınmıştır.⁵⁴³

Nihâyetu'l-Muhtâc'ın özelliklerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. *Nihâyetu'l-Muhtâc*'ın ilk çeyreğinde Hatîb eş-Şîrbînî'yle paralel gittiği, *Tuhfetu'l-Muhtâc* ve babasının tespitlerinden yararlandığı, son dörtte üçlük bölümdeyse *Tuhfetu'l-Muhtâc*'la paralel gittiği ve diğer şerhlerden yararlandığı görülmektedir.⁵⁴⁴

2. Remlî, *Minhâcu't-Tâlibîn*'in şerhleri başta olmak üzere *el-İrşâd*'ın ve *el-Behce*'nin şerhleri, *er-Ravd*, *Şerhu'l-Menhec*, *Tashîhu'l-Minhâc* gibi pek çok meşhur ve muteber eserlerden yararlanarak eserini meydana getirdiğini ifade eder. Ayrıca ilk dönem ve kendi döneminde yazılan çeşitli eserlerden beslendiğini ve bunların özetini aldığını belirtmiştir.⁵⁴⁵

3. Eserin yazılmasında genel olarak Şâfiî mezhebinin kaynaklarından istifade etmiştir. Diğer mezheplerin kaynaklarına çok az yer vermiştir.

4. Eserde Nevevî'nin *Minhâc* ile diğer eserlerindeki görüşlerinin bağlantılarını kurmuştur.

⁵⁴² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 12.

⁵⁴³ 'Anânî, *el-İmâm Şemsuddîn er-Remlî*, s. 58-59.

⁵⁴⁴ Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, s. 84; Ehdel, *Sullemu'l-Muhtâc*, s. 629.

⁵⁴⁵ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 17.

5. Nevevî'nin ifadelerini açıklarken *Minhâc*'ın diğer şerhlerinden istifade etmiştir.

6. Nevevî'nin eserleri arasında farklılık olması halinde doğru olanı tespit etmeye çalışmıştır. Remlî'nin, *Nihâye*'yi on yıl gibi uzun bir sürede yazdığı görülmektedir.⁵⁴⁶

7. İbareler akıcı, eshel ve daha anlaşılır yazılmıştır.

8. Meseleleri daha kapsamlı ele almıştır. Heytemî'nin görüşlerini adını vermeden zikretmiştir.

9. Remlî, *Nihâye*'yi 400 kadar Mısır fakihinin bulunduğu mecliste okumuş ve tashîh etmiştir. O mecliste Zeyyâdî gibi Heytemî'ye talebelik yapmış âlimler de bulunmuştur.

10. *Minhâc*'ın birçok şerhinden ihtisar edilerek yazılmış, dolayısıyla bazı âlimler tarafından *Minhâc*'ın şerhleri arasında en mutemedi olarak görülmüştür.⁵⁴⁷

1.4.2.1. Nihâye Hakkında Yapılan Çalışmalar

Remlî'nin bu eseri, zamanla çok ilgi görmüş ve âlimler tarafından ders kitabı olarak okutulmuştur. Ezher'de uzun süre ders olarak okutulan bu eser üzerine birçok hâşiye ve ta'lik yazılmıştır. *Nihâyetu'l-Muhtâc* ile ilgili yazılan eserler tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

1. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Minhâc*, Ali b. Yahyâ ez-Zeyyâdî (v. 1024/16015)⁵⁴⁸

2. *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'r-Remlî*, Muhammed b. Abdilmun'im et-Tâîfî (v. 1052/1642).⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Şirvanî, *Hâşiyetu's-Şirvânî 'ale't-Tuhfe*, c. 1, s. 3.

⁵⁴⁷ Hubeyşî, ifadeleri daha kolay, akıcı ve diğerleriyle mukarene edildiğinden dolayı *Nihâye*'yi diğerlerine tercih ettiğini ifade eder. Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî*, s. 39.

⁵⁴⁸ Bağdat Evkâf'ta (nr. 3598) ve (nr. 2093) iki nüshası bulunmaktadır. Hibşî, *Câmi'u's-Şurûhi ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1926.

3. *Hâşiye ‘alâ Nihâyeti’l-Muhtâc*, Nureddîn Ebû Ziyâ Ali b. Yahyâ eş-Şebrâmellisî (v. 1087/1676).⁵⁵⁰

4. *Hâşiyetu’r-Reşîdî ‘alâ Nihâyeti’l-Muhtâc*, Ahmed b. Abdirrezâk b. Muhammed el-Mağribî (v. 1096/1685)⁵⁵¹

5. *Hâşiyetu’l-Cemel ‘ale’n-Nihâyeti’l-Muhtâc*, Süleyman b. Ömer b. Mansûr el-Cemel (v. 1204/1789)⁵⁵²

6. *Hâşiye ‘alâ Nihâyeti’r-Remlî*, Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî (Mevlânâ Halid-i Bağdâdî) (v. 1242/1827)⁵⁵³

7. *Takrîru’l-Enbâbî ‘alâ Nihâyeti’l-Muhtâc li’r-Remlî*, Muhammed b. Muhammed el-Enbâbî (v. 1313/1895)⁵⁵⁴

1.4.3. *Tuhfe ve Nihâye’ye İlişkin Bazı İddialar ve Bu İddiaların Değerlendirilimesi*

Tuhfetü’l-Muhtâc her ne kadar daha çok rağbet gördüyse de daha sonra *Nihâyetu’l-Muhtâc*’la birlikte ikisinin adı beraber zikredilmiştir. İkisi beraber Şâfiî fıkhnın en makbul kaynaklarından sayılmıştır. *Tuhfe ve Nihâye* bugüne kadar en çok beğenilen, dikkate alınan ve istifade edilen şerhler arasında yerini almıştır. Şâfiî mezhebini hakkıyla temsil etmiş bu iki eser, günümüze kadar mezhep mensuplarının güvenini kazanmıştır. Bu durum Şâfiî mezhebinin fûrû-i fıkıh eserleri arasındaki uyum ve insicamı göstermesi açısından önemli olmuştur.

⁵⁴⁹ Hibşî, *Câmi’u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1926.

⁵⁵⁰ Dâru’l-Fikr tarafından *Nihâyetu’l-Muhtâc* ile birlikte 1984 yılında Beyrut’ta basılmıştır.

⁵⁵¹ Dâru’l-Fikr tarafından *Nihâyetu’l-Muhtâc* ile birlikte 1984 yılında Beyrut’ta basılmıştır.

⁵⁵² Hibşî, *Câmi’u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1926.

⁵⁵³ Mevlânâ Hâlid’in bu hâşyesinin cuma bahsine kadar yazdığı ve iki cildten oluştuğu ifade edilmektedir. Bk. Müderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti’l-İlmi ve’d-Din*, s. 187; Muhammed Ahmed DERNİKA, *et-Tarikatü’n-Nakşibendiyye ve A’lâme’hâ*, Jarrous Press, Trâblus/Lübnan, ty, s. 84; Hibşî, *Câmi’u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1926.

⁵⁵⁴ Ezheriyye’de (nr. 2832) (nr. 48312) (nr. 8313) üç nüshası bulunmaktadır. Bk. Hibşî, *Câmi’u’s-Şurûhi ve’l-Havâşî*, c. 3, s. 1926.

Tuhfe ve *Nihâye*'nin her biri ayrı çalışmayı gerektiren ve hak eden eserlerdir. Bu eserlerin hangi kaynaktan beslendiklerini, müelliflerinin kendilerinden önce hangi âlimin görüşlerini tercîh ettiklerini tespit edebilmek, her iki kitabın mukayesesi ve değerlendirilmesini yapabilmek için de ayrıca bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Böyle bir çalışmanın yapılması Şâfi mezhebi literatürüne katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Heytemî ve Remlî'nin bu iki şerhine baktığımızda yaptıkları izâh, ta'lîl ve istidlâllerde büyük bir tevafuk gözükmemektedir. Bu benzerlikten yola çıkarak bu iki âlim hakkında intihal iddiaları dile getirilmiştir;⁵⁵⁵ ancak şu hususlardan dolayı bu iddiaların isabetli olmadığını düşünüyoruz:

1. Remlî de Heytemî gibi Zekerîyyâ el-Ensârî ve Şihâbuddîn er-Remlî gibi ilimde dönemin önemli ve güçlü âlimlerinden fıkıh derslerini almış, Nevevî'nin *Minhâc* adlı eserini mezkûr hocalarda okumuştur.

2. Her iki şerh üzerine onlarca hâşiye yazılmıştır. Yazılan hâşiyelerde Heytemî ile Remlî'nin birbirlerinden intihal ettiklerine dair herhangi bir ifade yer almamıştır.⁵⁵⁶

3. Heytemî ile Remlî'nin aynı hocadan ders almaları, aynı asırda ve aynı memlekette yaşamalarına rağmen fûrû-i fıkıhta iki binden fazla ihtilâfları olmuştur. Bu ihtilâfların tamamına yakını *Tuhfe* ile *Nihâye* arasında olmuştur. İki binden fazla ihtilâfı olan iki fakihin birbirlerinden intihal etmeleri düşünülemez.

⁵⁵⁵ Mevkî'u Vizâreti'l-Evkâfi'l-Misriyye, **Mevsû'atu Fıkhi'l-İslâmî el-Misriyye**, Mektebetu's-Şâmile, s. 65. Bu çerçevede Savaş Kocabaş'ın yazdığı *Minhâcu't-Tâlibîn'in Meşhur Üç Şerhi Arasında Mukayese (Tuhfetu'l-Muhtâc, Muğni'l-Muhtâc ve Nihâyetu'l-Muhtâc)* makalesine bakılabilir.

⁵⁵⁶ Remlî, eserinde fıkıhla ilgili birçok meşhur ve mutemet eserden, kitapların şerhlerinden, *İrşâd, el-Behce, el-Menhec, er-Ravd, et-Tashîh* ve daha pek çok kitabın müteahhirîn âlimler tarafından yazılan şerhlerden istifade ettiğini belirtir. Bk. Şebarmellisî, **Hâşiyetu's-Şebarmellisî 'ale'n-Nihâye**, c. 1, s. 24; Cezzar, **el-Heytemî**, s. 88. Şebarmellisî ve Reşidî bu şerhe yazdıkları hâşiyelerde bu iki şerhin birbirlerinden intihal ettiklerine dair herhangi işarette dahi bulunmamışlardır.

4. Heytemî ile Remlî'nin kitaplarını okuduğumuzda kendilerine bir meseleyle ilgili soru sorulduğunda ilgili görüşleri aktardıktan sonra kendi tercihlerini ya da kendilerine göre en münasip ve sahih olanı belirtmişlerdir.⁵⁵⁷

5. Hâşiye müelliflerinin genellikle Remlî'nin görüşlerini tercîh etmeleri onun Heytemî'den farklı olduğunu göstermektedir. Ayrıca dönemindeki âlimlerin övgülerinin tevatür derecesine ulaşması, ilim ve amelini takdir etmelerinin de bu iddiaları devre dışı bıraktığı görülmektedir.

6. Kürdî (v. 1194/1780), Alevî es-Sekkâf (v. 1335/1916) ve Cemâluddîn el-Ehdel (v. 1337/1913) gibi Heytemî ile Remlî hakkında uzmanlaşmış âlimler de *Tuhfe*, *Muğnî* ve *Nihâye*'deki benzerliklerin, birbirlerinin tekrarı olmadığını vurgulamışlardır.⁵⁵⁸

7. Remlî, eserini dört yüz âlime okutmuş, okuttuğu talebeleri arasında Zeyyâdî gibi Heytemî'ye talebe olmuş olanlar bulunmuştur. Buna rağmen intihalle ilgili bir ifade kullanılmamıştır. Ayrıca intihal olan eserlerin sahipleri eserlerini bu şekilde eleştiri ve tashihe açık bırakmaları düşünülemez.

8. Remlî'nin *Tuhfe*'den istifade etmiş olması ya da ondan bazı bilgileri aktarması intihal anlamına gelmemektedir. Kitaplarına bazı ifadelerini alması ve o ifadeleri tahrîr⁵⁵⁹ ve tahkîkte bulunması ilmî çalışmanın ve ilim yolunda hizmetin bir gereğidir.

Ayrıca geçmiş dönemlere baktığımızda hocasının ya da herhangi bir âlimin eserlerinden istifade eden birçok âlim bulmak mümkündür. Bunlardan kimi alıntı yaptığı şahsın adını zikretmiş, kimisi de zikretme ihtiyacı duymamıştır. Bu, önceki âlimlerin eserlerinde sıkça rastlanan bir durumdur.

⁵⁵⁷ Abdullatif es-Sübkî, *Târihu Teşrî'i'l-İslâmî*, s. 314.

⁵⁵⁸ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 221-222; Sakkâf, *el-Fevâidu'l-Mekkiyye*, s. 39; Ehdel, *Sullemu'l-Muteallimi'l-Muhtâc*, s. 629.

⁵⁵⁹ Tahrîr: Bir meselenin ilgili veya karışık olduğu diğer meselelerden ayrılması. Bk. Kal'acî, *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*, s. 76.

Tuhfe ve *Nihâye*'nin ifadelerini karşılaştırdığımızda Remlî'nin Heytemî'den istifade ettiği, şerhinden isim vermeden alıntılar yaptığı görülmektedir; ancak bu istifade körü körüne metni kitaba almakla değil, her bir ifadeyi tahlil ederek, katılmadığı görüşler varsa isim belirtmeden itiraz ederek yapılan istifadedir. *Nihâye*'nin bazı meselelerde isim vermeden Heytemî'ye itimad etmesi ve hatta bazı ifadelerin aynen alınmış olması *Tuhfe*'nin esas alındığını göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN ŞÂFÎÎ MEZHEBİNDEKİ KONUMLARI VE MEZHEBE ETKİLERİ

2.1. HEYTEMÎ VE REMLÎ'YE KADAR ŞÂFÎÎ MEZHEBİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Heytemî ile Remlî'nin Şâfiî mezhebindeki konum ve etkileri hakkında sağlıklı bir netice alabilmek için öncelikle Şâfiî mezhebinin tarihi seyrinden, safhalarından ve literatüründen haberdar olmak gerekir. Dolayısıyla öncelikle Şâfiî mezhebinin İmâm Şâfiî'den Heytemî ve Remlî'ye kadarki tarihi süreci ele alınacak, ardından ana hatlarıyla Heytemî ile Remlî'nin yaşadıkları dönemde Şâfiî mezhebinin genel durumu irdelenecektir. Ayrıca bu iki fakihin kendilerinden sonra gelen Şâfiî fakihlere ve Şâfiî mezhebine mensup bölgelere nasıl bir etkide bulundukları ele alınacaktır. Bununla birlikte ikisinin görüşlerinin yayılmasına etki eden hususlar tespit edilecektir.

Şâfiî mezhebinin tarihsel gelişimi ile ilgili modern dönemde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların ortak özelliği, mezhebin kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği evreleri dönemlere ayırarak incelenme şekliyle olmuştur. Burada sözü edilen çalışmalar içerisinde Şâfiî mezhebinin tarihsel gelişimini sistemli ve müstakil olarak ele alan ilk araştırmacı Ahmed Ali'nin, *el-Mezheb 'inde'-Şâfiyye*⁵⁶⁰ adlı makalesi esas alınarak özet mahiyetinde bilgiler verilecektir.

Şâfiî mezhebinin tarihsel gelişimi şu dört dönem esas alınarak incelenebilir:

Birinci dönem: Kuruluş dönemi

⁵⁶⁰ Ahmed Ali, *el-Mezheb inde'-Şâfiyye*, s. 1-24.

İkinci dönem: Nakil dönemi

Üçüncü dönem: Tahrîr dönemi

Dördüncü dönem; İstikrâr dönemi

2.1.1. Kuruluş Dönemi

Şâfiî mezhebi, İmâm Şâfiî'nin görüşleri çerçevesinde tesis edilmiştir. Kurucusu olan İmâm Şâfiî, hadis ve re'y ilmini birleştirmesi, Arap dili ve belagatına vakıf olması, İmâm Mâlik ve İmâm Muhammed gibi kıymetli hocalardan ders alması,⁵⁶¹ Arap tarihine ve lehçelerine iyi derecede hâkim olması, mutlak müctehitlik seviyesine ulaşmış olması ve birçok talebeye hocalık yapması gibi özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Ayrıca kendi mezhebine esas teşkil edecek usûl ve fûrû eserlerinin bizzat kendisi tarafından telif edilmesi, onu diğer mezhep imamlarından ayıran en önemli özellik olmuştur.⁵⁶²

İmâm Mâlik'in vefatıyla birlikte İmâm Şâfiî Bağdat'a gitmiş ve orada kadim görüşlerini serdetmiştir. Böylece Şâfiî mezhebinin tesis dönemi başlamıştır. Bu dönem İmâm Şâfiî'nin Bağdat'tan Mısır'a geçmesi, orada “cedîd” adıyla anılan görüşlerini ortaya koyması ve Mısır'da vefat etmesiyle son bulmuştur.⁵⁶³

İmâm Şâfiî'nin Mısır'da belirttiği “kavl-i cedîd” görüşleri mezhebin bir nevi kırılma noktasını teşkil etmiştir. Bu farklılık mezhep içi ihtilafların sebeplerinden biri olmuştur. İmâm Şâfiî, “kadîm” görüşlerini *el-Mebsût/Kitabu'l-Bağdâdî/el-Hücce* ve

⁵⁶¹ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-Zehebî (v. 748/1347), **Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ I-XVIII**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1427/2006, c. 8, s. 236-238.

⁵⁶² Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 112.

⁵⁶³ Ahmed Ali, **el-Mezhep inde's-Şâfiyye**, s. 2; **Mehmet Aziz Yaşar**, “Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd Ayırımının İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışına Yansıması”, *Turkish Studies Dergisi*, 13/17, (2018), s. 357-360.

er-Risâletu'l-Kadîme/er-Risâletu'l-İrâkiyye ⁵⁶⁴ adlı eserlerinde yazarak ortaya koymuştur;⁵⁶⁵ ancak bu iki eser de günümüze ulaşmamıştır.

İmâm Şâfiî'nin kadîm görüşlerini şu talebeleri rivayet etmiştir:⁵⁶⁶

1. Ebû Sevr İbrahim b. Hâlid el-Bağdâdî (v. 240/854)
2. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)
3. Hüseyin b. Ali el-Kerâbîsî (v. 248/862)
4. Ebû Ali Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî (v. 260/874)
5. İshâk b. Râheveyh (v. 277/890)

İmâm Şâfiî, Irak'tan sonra Mısır'a geçerek Mekke, Medine, Yemen ve Irak'ta elde ettiği fikhî birikimini gözden geçirerek “cedîd” görüşlerini yazmıştır. Bunun neticesinde fûrû-i fıkhta *el-Ümm*, *el-İmlâ*, *el-Emâlî*, *Sünenu Harmele* ve *er-Risâletu'l-Cedîde* (*er-Risâletu'l-Mısriyye*) adlı eserlerini kaleme almıştır.⁵⁶⁷

İmâm Şâfiî'nin cedîd görüşlerinin râvileri şunlardır:⁵⁶⁸

1. Yusuf b. Yahyâ el-Büveytî (v. 231/846)
2. Harmele b. Yahyâ et-Tucîbî (v. 243/857)

⁵⁶⁴ Nahrâvî, **el-İmâmu's-Şâfiî**, s. 713; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 213; (v. 852/1449), Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, 'Askalânî, **Tevâli't-Te'sîs li Me'âli Muhammed b. İdris**, (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, Beyrut 1986. s. 147.

⁵⁶⁵ Ahmed Abdusselâm en-Nahrâvî, el-İndûnîsî, **el-İmâmu's-Şâfiî fi'l-Mezhebeyhi'l-Kadîmi ve'l-Cedîd**, Mektebetu's-Şebâb, Kahire 1988, s. 214; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 505.

⁵⁶⁶ 'Askalânî, **Tevâli't-Te'sîs**, s. 147; Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 1, s. 50; Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb Şirbînî, (v. 977/1570), **Muğnî'l-Muhtâc ilâ Marifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc I-VI**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994, c. 1, 13; Nahrâvî, **el-İmâmu's-Şâfiî**, s. 713; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 213.

⁵⁶⁷ Cemalüddîn Ebû Muhammed Abdurrahim b. Hasan el-İsnevî, (v. 772/1371), **el-Mühimmât fî Şerhi'r-Ravda ve'r-Râfiî I-X**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2009, c. 1, s. 188. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 59; Muhammed b. Musa b. Ali ed-Demîrî (v. 808/1405), **en-Necmu'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc I-X**, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2004, c.1, s. 211; Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 1, s. 67; Şihâbüddîn Ahmed el-Kalyûbî (v. 1069/1659), **Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn Şerhi Minhâci't-Tâlibîn I-IV**, ('Amîra ('Umeyre) ile birlikte), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, c. 1, s. 14; Şihâbüddîn Ahmed el- Burullisî 'Amîra (v. 957/1550), **Hâşiyetâ'l-Kalyûbî ve 'Amîra ('Umeyre) 'alâ Kenzi'r-Râğibîn Şerhi Minhâci't-Tâlibîn I-IV**, , (Kalyûbî ile birlikte), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, c. 1, s. 14; Kürdî, **el-Fevâid**, s. 340; Ahmed b. Ebî Bekr İbn Sümeit el-'Alevî (v. 1343), **el-İbtihâc fî Beyâni İstilâhi'l-Minhâc**, Licnetu'l-Beyâni'l-'Arabî, 1960, s. 680. İmâm Şâfiî el-Ümm'de bazı yerleri bizzat kendisi yazmış, bazılarını da talebesi Rebî' el-Murâdî'ye imlâ ettirmiştir. Daha fazla bilgi için bk. el-Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 201.

⁵⁶⁸ Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 1, s. 50; Kalyûbî, **Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Mahallî**, c. 1, s. 14; Kürdî, **el-Fevâid**, s. 339; Sakkâf, **Muhtasarü'l- Fevâid**, s. 111.

3. Rebî‘ b. Süleyman el-Cîzî (v. 256/870)
4. Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Müzenî (v. 264/878)
5. Yunus b. Abdila‘lâ (v. 264/878)
6. Rebî‘ b. Süleyman el-Murâdî (v. 270/884)

İmâm Şâfiî, fûrû-i fıkıhta olduğu gibi usûlu’l-fıkıhta da maharet sahibi bir âlimdir. Abdurrahman el-Mehdî’nin talebi üzerine fıkıh usûlü ile ilgili *er-Risâle*⁵⁶⁹ adlı eserini kaleme almıştır. Bu muhalled eser hukuk usûlü alanında yazılmış ilk eser olma özelliğini elde etmiştir. Bu nedenle İmâm Şâfiî’nin usûl ilmindeki yeri Aristo’nun mantık ve Halîl b. Ahmed’in (v. 175/791) nahiv ilmindeki yeri gibi görülmüştür.⁵⁷⁰

Şâfiî mezhebi, temelde İmâm Şâfiî’nin son beş yılına ait fikhî görüşlerine dayanmıştır. Son dönem öğrencilerinden Rebî‘ b. Süleyman el-Murâdî (v. 270/884), İmâm’ın ortaya koyduğu ictihâdları olduğu gibi rivayet etmiştir. Böylece imam Şâfiî’ye ait ilmî miras asli biçimiyle korunmasını ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Diğer öğrencisi Müzenî (v. 264/878) ise aynı ictihâdları olduğu gibi değil, düzenleyerek kendisinden sonrakilere aktarmıştır.⁵⁷¹

Şirbînî’nin ifade ettiğine göre, İmâm Şâfiî’nin fikhî birikiminin bize ulaşması öğrencilerinden sadece Müzenî, Büveytî ve Rebî‘ el-Murâdî’nin çabalarıyla olmuştur. Diğerlerinin çabası ise birbirinden farklı olarak sınırlı sayıda nakillerden ibarettir.⁵⁷²

⁵⁶⁹ İmâm Şâfiî’nin usûl ilminde telif ettiği bu eseri iki defa yazmıştır. Birincisini Irak’ta yazmış; ancak günümüze ulaşmamıştır. İkincisini ise ilk yazdığını gözden geçirerek Mısır’da kaleme almıştır. Bize ulaşan ikincisidir. Dolayısıyla İmâm Şâfiî’nin usulle ilgili önceki görüşleri tespit edilememiş ve cedîd görüşleri arasında herhangi bir mukayese yapılamamıştır. Daha fazla bilgi için bk. Aybakan, **İmâm Şâfiî**, s. 41.

⁵⁷⁰ Nahrâvî, **el-İmâmu’s-Şâfiî**, s. 221.

⁵⁷¹ Bilal Aybakan, **Selçuklular Döneminde Fıkıhın Gelişimi: Şâfiî Mezhebi Çerçevesinde**, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya, 2013, s. 228.

⁵⁷² Şirbînî, **Muğnî’l-Muhtâc**, c. 1, s. 13.

2.1.2. Nâkil Dönemi

İmâm Şâfiî'nin vefatından itibaren Râfiî (v. 623/1226) ve Nevevî'ye (v. 676/1277) kadar geçen döneme nakil dönemi denir.⁵⁷³ İmâm Şâfiî vefât ettikten sonra Mısırlı talebelerinden Büveytî (v. 231/846), Müzenî (v. 264/878) ve Rebî' el-Murâdî (v. 270/884) tarafından gerçekleştirilen tedris, telîf ve rivâyet faaliyetleri sayesinde Şâfiî mezhebi nakledilmiş ve yayılmıştır. Rebî b. Süleyman'ın 240 yılında hac ederken Za'ferânî ile Mekke'de karşılaştığında "Ey Ebâ Ali! Sen doğuda ben de batıda bu ilmî (İmâm Şâfiî'nin mezhebini) yayalım"⁵⁷⁴ sözleri öğrencilerinin mezhebi aktarma ve yaymadaki gayretlerini göstermektedir.

İmâm Şâfiî'nin talebelerinden sonra gelen Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Bağdâdî'nin (İbn Süreyc) (v. 306/918)⁵⁷⁵ mezhebin nakledilmesi ve sistemleşmesinde büyük rolü olmuştur. Dolayısıyla mezhepleşme süreci Büveytî ile başlamış, İbn Süreyc ile tamamlanmıştır. İbn Süreyc'in önemli talebesi olan Ebû İshâk el-Mervezî (v. 340/951) hocasından bu bayrağı devralmıştır. Mezhepleşme süreci tamamlandıktan sonra Şâfiilik, farklı bölgelere dağılan talebeler ve aralarındaki anlayış farklılığı nedeniyle ekolleşme sürecine girmiştir.⁵⁷⁶ Bu dönemde mezhebin merkezi Mısır ve Irak olmuştur. Hicrî beşinci asırdan itibaren mezhep, Horasan bölgesinde de yayılmış, böylece Mısır'ın merkez olma konusundaki etkisi azalmıştır.⁵⁷⁷ Bunun neticesinde Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn tarikleri ortaya çıkmıştır. Bu iki tarik mezhebin nakil ve tedvin edilmesine katkıda bulunmuştur.

⁵⁷³ Ahmed Ali, **el-Mezhebin inde's-Şâfiyye**, s. 7.

⁵⁷⁴ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1227), **Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lugat I-IV**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., c. 1, s. 189. Teymûr Paşa, **Nazratun Tarihiyye fî Hudûsi'l-Mezâhibi'l-Erbâa**, s. 79; Muhammed Târik Muhammed Hişâm Mağribiyye, **el-Mezhebü's-Şâfiî**, el-Fârûk li'n-Neşr, Dimaşk 2011, s. 140.

⁵⁷⁵ İbn Süreyc, İmâm Şâfiî'nin fikhî birikiminin mezhepleşmesinde en büyük rolü oynadığından Şâfiî fakihlerce "el-Bâzu'l-Eşheb/Boz Şahin" ve "eş-Şâfiyyu's-Sagîr/Küçük Şâfiî" olarak nitelendirilmiştir.⁵⁷⁵ Şemsuddîn Muhammed es-Silmî el-Münâvî eş-Şâfiî, **el-Ferâidü'l-Fevâid fî İhtilâfi'l-Kavleyn li Müctehidin Vahid**, (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., s. 58; Aybakan, **İmâm Şâfiî**, s. 187.

⁵⁷⁶ Dîb, **Nihâyetü'l-Matlab Girişi**, s. 141; Aybakan, **İmâm Şâfiî**, s. 195.

⁵⁷⁷ Aybakan, **İmâm Şâfiî**, s. 188-189.

Bu dönemde Şâfiî fikhına dair çok geniş hacimli ansiklopedik mahiyetinde eserler yazılmıştır. Bunların bir kısmı mezheb içi görüşleri ele alan eserler olurken, bir kısmı da diğer mezheplerin görüşlerine de yer veren karşılaştırmalı eserler olmuştur. Ayrıca mezhebin usûl ve fûrûuyla ilgili görüşler çoğalmasından dolayı çok fazla ihtilâf ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte fikhî meseleler telif edilen eserler içinde epeyce dağılmıştır. Bu eserler içerisinde ziyadesiyle farklı görüşler bulunduğundan mutemet görüşü tespit edebilmek için mezhebe ait meşhur eserlerin çoğunu okuma gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁸ Nevevî, bu dönem için “Hamdolsun Allah Sübhanehu ve Teâlâ ashâbın ve mezhebin âlimlerini çoğalttı”⁵⁷⁹ değerlendirmesini yapmıştır.

Râfiî ve Nevevî’ye kadar gelen süreç içerisinde Şâfiî fikhının medarı şu beş eser olmuştur:

1. *Muhtasaru’l-Müzenî fi’l-Fürûi’ş-Şâfiyye*, İsmail b. Yahyâ el-Müzenî
2. *el-Mühezzeb fi Fıkhi’l-İmâm eş-Şâfiî*, Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şirâzî
3. *et-Tenbîh fi’l-Fıkhi’ş-Şâfiî*, Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şirâzî
4. *el-Vesît fi’l-Mezheb*, Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî
5. *el-Vecîz fi’l-Fıkhi’l-İmâm eş-Şâfiî*, Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî

Nevevî, bu beş eseri “ashâbımız arasında çok kullanılan, bütün kıtalara ünü yayılan eserler” olarak nitelemektedir.⁵⁸⁰

2.1.3. Tahrîr Dönemi (Mezhebin Şeyhayn’ı Râfiî ve Nevevî Dönemi)

Tahrîr dönemi, Şâfiî fikhında Şeyhayn olarak bilinen Râfiî ve Nevevî ile başlamakta olup Heytemî ve Remlî’ye kadar olan dönemi kapsamaktadır.⁵⁸¹ Râfiî ve Nevevî, İmâm Şâfiî’den kendi dönemlerine kadar biriken ve mezhebe ait ortaya çıkan görüşleri gözden geçirerek, sahîh ve zayıfını birbirinden ayırmış, delil ve

⁵⁷⁸ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277), *Kitâbü’l-Mecmû‘ Şerhi’l-Mühezzeb li’ş-Şirâzî I-XX*, Dâru’l-Fikr, Beyrut ty. c. 1, s. 4.

⁵⁷⁹ Nevevî, *el-Mecmû‘*, c. 1, s. 5.

⁵⁸⁰ Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Lugat*, c. 1, s. 3.

⁵⁸¹ Ahmed Ali, *el-Mezheb inde’ş-Şâfiyye*, s. 11.

ta'lillerini tespit etmişlerdir. Bahsi geçen bu iki fakihin meseleleri tahrîr etmeleri ve görüşler arasında tercihlerde bulunmalarıyla yeni bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu iki fakih, mezhebin ilk dört asrının fikhî birikimini tahlil etmeye çalışmaları açısından mezhebin dayanağı olmuşlardır. Bu özelliklerinden dolayı mezhebin ikinci kurucuları olarak görülmüşlerdir.⁵⁸² Esasen bu fikhî gayretler Şîrâzî, Cüveynî ve Gazzâlî ile başlamış, Râfiî ve Nevevî ile zirveye ulaşmıştır. Bunlar, akvâl ve vecîhlerin mutemet ve râcih olanlarını tespit etmeye yönelik büyük gayretler sarf etmişlerdir.⁵⁸³ Râfiî, farklı görüşlerin ortaya çıkması sebebiyle meydana gelen ihtilâflar arasında tercîh yöntemini ilk başlatan kişi olmuş, Nevevî de bu yöntemi devam ettirmiştir.⁵⁸⁴

Diğer mezheplerde olduğu gibi Şâfiî mezhebinin fûrû-i fıkıh kitaplarında İmâm Şâfiî'nin ashâbı arasında çeşitli ihtilâflar söz konusu olmuştur. Mezhebin öne çıkan kitaplarına bakmadan herhangi bir musannifin “mezhepteki görüş budur” diyerek hüküm vermesi isabetli görülmemiştir. Bu hususla ilgili Heytemî'den şunlar nakledilmiştir: “Şeyhayn'dan önceki mutekaddîm fakihlerin eserlerinden; ancak tam bir araştırma sonucu mezhebte râcih olan görüş tespit edilebilir. Bununla ilgili tahkîk ehli âlimler ittifak etmiştir”.⁵⁸⁵

Râfiî ile Nevevî öncesi ortaya konulan görüşlere, tam olarak tetkîk⁵⁸⁶ ve tahlil edilmeden itimad edilmemiştir. O dönemdeki âlimlerin, ihtilâflı olan meseleleri “kesin ve doğru görüş budur” şeklinde kendi tarîklerine göre kesin bir dille ifade

⁵⁸² Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 40; Ahmed Ali, **el-Mezheb 'inde's-Şâfiyye**, s. 11.

⁵⁸³ Kavâsimî, Nevevî ile Râfiî'nin titiz çalışmaları ve mezhepte yaptıkları hizmetleri nedeniyle bu döneme “Birinci Tenkîh (Ayıklama Dönemi)” dönemi olarak adlandırmıştır. Mezhebin ayıklanmasından kasıt, mezheb içinde sahih ve zayıf, uygulamada ve fetvada esas alınan görüşleri ortaya koymak, meseleyle ilgili hükümleri bulabilmek için bütün Şâfiî kitaplarını araştırmaya gerek kalmadan fikir karmaşasına son vermektir. Bu dönemde İmâm Şâfiî'den kendi dönemlerine kadar yaklaşık dört asrın fikhî birikiminde, farklı zamanlarda telif edilen eserlerde, mezhebe aykırı tahrir, tercîh edilmeyen istinbât, şâz ictihâd ve benzeri durumların birbirinden ayıklama ve bu eserleri tehzîb (düzenleme) etme faaliyetleri yapılmıştır. Ayrıca kendi mezhebi çerçevesinde kendilerinden önceki Şâfiî mezhebi fûrû-i fıkıh eserlerindeki tahrirleri tashih, kavilleri tercîh ve zayıf gördüklerini taz'îf etmişlerdir. Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 366, 373, 374.

⁵⁸⁴ Kalyûbî, **Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn**, c. 1, s. 11.

⁵⁸⁵ Sekkâf, **el-Fevâidu'l-Mekiyye**, s. 36.

⁵⁸⁶ Tetkîk: Delil hakkında derinlemesine düşünme ve araştırma yapma işi. Bk. Kal'acî, **Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ**, s. 79.

ettiklerini, mezhepte şaz ve cumhura muhalif olan bir görüşü “kesin doğru görüş budur” gibi ifadeler kullanarak tek taraflı yaklaşımlar sergilediklerini belirtir;⁵⁸⁷ ancak kanaatimizce Mâverdî, Rûyânî, Cüveynî, Şîrâzî ve Gazzâlî gibi âlimlere ait eserlere bakıldığında mezhep görüşlerinin aktarıldığı, müellifin kendi tercihini belirttiği görülmektedir. Yaptıkları tercihler ya İmâm Şâfiî’nin kavilleri arasında hangisinin geçerli olduğuna yönelik tespit, ya da kendilerinden önceki fakihlerin vecihlerini tercih etme veyahut kendilerine ait müstakil tercihler hususunda olmuştur. Kaldı ki hiçbir fakih kesin görüş budur dememiştir. Oysaki Râfiî ve Nevevî kendilerinden önce başlamış mezhep görüşlerinin aktarılmasında oluşmuş tarikleri cem‘ etmeye çalışmış son şeklini vermiştir. Daha açık bir ifade ile mezhep içi ihtilâfı minimize etme olarak anlayacağımız mutemed görüşü belirlemişlerdir. Ayrıca mezhebin bütün tarîklerinden ve damarlarından beslenmiş, elde ettikleri müthiş birikimle mezhebe nihai şeklini vermişlerdir. Yazdıkları eserler önceki eserleri gölgede bırakmıştır. Daha sonra gelen Şâfiî âlimleri de Râfiî ve Nevevî’nin eserlerine başvurmadan önceki kitaplara itimad edilemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir.⁵⁸⁸

Müteahhirûn âlimlerden tahkîk ehli olanlar, bu dönemde Şeyhayn’ın ittifak ettiği görüşün mutemet görüş olduğunu, onlara itiraz edenlere itibar edilemeyeceğini savunurlar. Bu konuda Şihâbüddîn er-Remlî’ye şöyle bir soru yöneltilir: “Şâfiî’nin cedîd görüşü ile Şeyhayn’ın görüşü çatıştığında hangisiyle amel edilir?”

Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî şöyle cevap verir:

“Bilindiği gibi Şeyhayn, Şâfiî mezhebini tahrîr etmek için son derece çaba sarf etmiştir. Bundan dolayı ilmiyle amel eden âlimler tarafından önemsenmiş, bizden önceki muhakkik âlimler tarafından ikisinin tahkîk ve tashih ettiği görüşlere işaret edilmiştir. Şeyhayn’ın görüşleri farklı olduğunda hüsn-ü niyet ve ihlasından dolayı Nevevî’nin görüşüyle amel edilmiştir.”⁵⁸⁹ Şâfiî’nin nasslarına⁵⁹⁰ muhalefet

⁵⁸⁷ Indûnisî, **el-Hazâinu’s-Seniyye**, s. 167.

⁵⁸⁸ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 39.

⁵⁸⁹ Kürdî, **el-Fevâidu’l-Medeniyye**, s. 43.

ettikleri iddiasıyla bazı âlimler tarafından eleştirilmişlerdir. Bazı âlimlere göre ise İmâm Şâfiî'ye nazaran ashâbının konumları, müçtehitlerin Şâri'in naslarına olan konumları gibidir. Zira nas olduğunda ictihâd yapılamaz. Ben de diyorum ki; bu zayıf bir görüştür. Çünkü bu avâm derecesinde olanlar içindir. Mukayyed müctehid ve mezhepte mütebahhir olan ashâbü'l-vucûh ise tahrîc⁵⁹¹ ve tercîh ehliidirler. Şeyhayn'ın söz konusu nassı terk etmesi nassın zayıflığındandır. Ashâbın Şâfiî'nin sarîh naslarına muhalefet etmeleri, Şâfiî'nin kendi kaideleri dışına çıkmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla “onun naslarını tevil etmişler. Ashâbın İmâm Şâfiî'nin naslarına muhalefet ettiklerini inkâr edemeyiz. İmâm'ın görüşlerini görmediklerini de söyleyemeyiz. Eğer görmediklerini ve incelemediklerini söylersek, olmayan bir şeye şahitlik yapmış oluruz. Görünen o ki görüşlerini incelemiş ve delillerle zahirinden yorumlamaya gitmişlerdir. Bunu yapmakla da İmâm Şâfiî'nin yolundan ayrılmamışlar. Müctehid, Şâri'in naslarını şerî'atın kurallarına uygun bulmadığı zaman teville gitmiş, onun izlemiş olduğu metottan ayrılmamıştır.”⁵⁹²

Bu ifadeler muhakkiklerin tahrîr dönemi ve sonrasında Şeyhayn'ın görüşlerine itimat ettikleri ve onlara itiraz edenlere iltifat etmediklerini göstermektedir.

Bulkînî (v. 824/1421) ise *Tedribu'l-Mübtedî* adlı eserinde şöyle demiştir: “Fetva verilirken Şeyhayn'ın ittifak ettikleri görüş tercîh edilmelidir. İhtilaf ettikleri durumunda ise Nevevî'nin görüşleri tercîh edilmelidir. el-Ümm'deki görüşler veya çoğunluğun ifade ettikleri görüşlere mukabil Râfiî ve Nevevî'ye itiraz edilemez. Çünkü onlar İmâm'ın naslarını ve ashâbın görüşlerini en iyi bilenlerdir”.⁵⁹³

⁵⁹⁰ Nass: Usûl ıstılâhında Kur'ân ve Sünnet metinlerini ifade eder. Şâfiî mezhebinde ise İmâm Şâfiî'ye ait bütün görüşler kastedilmektedir. Bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 48, 53; Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 1, s. 106.

⁵⁹¹ Tahrîc: Mensup olduğu müçtehitlerin istinat ettikleri naslara, kaidelere, asıllara dayanmak suretiyle şer'î hükümleri elde etmeye çalışmaya denir. Bk. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 537.

⁵⁹² Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî, **Fetâva'r-Remlî (Fetâva'l-Kübrâ hâşiyesiyle birlikte)**, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ty. c. 4, s. 262; Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 43.

⁵⁹³ Sirâcuddîn Ömer b. Reslân el-Bulkînî (v. 824/1421), **Tedribu'l-Mübtedî ve Tehzîbu'l-Müntehî (et-Tedrib fi'l-Fıkhi's-Şâfiî)** I-IV, (thk. Neş'et b. Kemâl el-Mısırî), Dâru'l-Kıbleteyn, Riyad c. 1, s. 37; Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 40.

2.1.4. İstikrâr Dönemi (Heytemî ve Remlî Dönemi)

Bu dönem Hicrî IX. Yüzyılın sonlarına doğru Zekerîyyâ el-Ensârî, Heytemî ve Remlî ile başlamaktadır.⁵⁹⁴ Tahrîr döneminde Râfîî ve Nevevî'nin eserleri önemli bir açığı kapatmalarına rağmen birtakım sehivleri barındırmış ayrıca daha sonraki dönemlerde meydana gelen olaylarla birlikte yeni fikhî meseleler üzerine mesai harcanmasına yol açmıştır. Bu da yeni bir tenkîh ve tahrîre ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla böyle bir boşluğu doldurmayı hedefleyen çalışmalar ele alınmıştır.⁵⁹⁵ Şeyhayn'e hak ettikleri mertebeyi teslim etmekle birlikte ittifak ettikleri görüşlerin dışında kalan sözleri araştırılıp tahkîk edilmeden kabul edilmemiştir. Bu, onlardan sonra gelen âlimlerin eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Onlardan sonra telif hareketi bütün hızıyla devam etmiş, mezhepte önemli eserler kaleme alınmıştır. Bunların başında İbn Rıf'a (v. 710/1310), Sübkî (v. 756/1355) ve İsnevî (v. 772/1370) gelmektedir. Onların çabaları ve tercihleri Şeyhayn'ın çabalarını tamamlar nitelikte olmuştur.

Müteahhirûn âlimlerinden İsnevî (v. 772/1370), Ezra'î (v. 783/1381) ve Zerkeşî (v. 794/1392) gibi bazı fakihler Şeyhayn'e bazı meselelerde itirazlarda bulunmuş ve onların bazı görüşlerinde zayıflık olduğu iddiasında bulunmuşlardır.⁵⁹⁶ Bu iddianın başını İsnevî çekmiştir. İsnevî, *el-Mühimmât fî Şerhi'r-Ravda ve'r-Râfîî* ve *Cevâhirü'l-Bahreyn fî Tenâkudi'l-Habreyn* adlı eserlerinde, Nevevî ve Râfîî'ye bazı tenkitlerde bulunmuş, onları Şâfîî'nin kavillerini bilmemekle itham etmiştir.⁵⁹⁷ *el-Mühimmât* adlı eserini bu amaç çerçevesinde kaleme almıştır. Ezra'î de hocası İsnevî'yi bu konuda takip etmiştir. İbn İmâd el-Akfehsî (v. 808/1405), Bulkinî (v. 824/1421) ve İbn Kâdî Şehbe (v. 851/1448) gibi bazı Şâfîî fakihleri ise Nevevî ve

⁵⁹⁴ Ahmed Ali, **el-Mezheb inde's-Şâfiyye**, s. 17.

⁵⁹⁵ Hubeyşî, **el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî**, s. 40-44; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 399-438.

⁵⁹⁶ Celâlüddîn Abdürrahmân es-Suyûtî (v. 911/1506), **el-Minhâcu's-Sevî fî Tercimeti'l-İmâmi'n-Nevevî**, (thk. Ahmed Şefik Demc), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1988, s. 54.

⁵⁹⁷ Cemalüddîn Ebû Muhammed Abdurrahim b. Hasan el-İsnevî (v. 772/1371), **et-Temhîd fî Tahrîci'l-Fürû' ale'l-Usûl**, (nşr. Muhammed Hasan Hîto), Beyrut 1980, s. 53, 54, 91, 98, 115, 220, 425. İsnevî, Nevevî'nin görüşlerine Nevevî'nin Şâfîî'nin nassına ve mezhepteki yaygın görüşe muhalefet ettiği

Râfî’yi anlamadığını iddia ederek İsnevî’ye itirazda bulunmuşlardır.⁵⁹⁸ Sözü geçen fakihler, İsnevî’ye Nevevî’nin *er-Ravda* adlı eserindeki zayıf olarak belirttiği bazı görüşleriyle fetva vermesini eleştirmişlerdir.⁵⁹⁹

Bu dönemin bir diğer önemli ismi hiç şüphesiz Zekeriyya el-Ensârî’dir. O, eserleri ve yetiştirdiği talebelerle bu döneme etki etmiştir. Talebeleri arasından parlayan ve şöhreti afaka yayılan Heytemî ve Remlî ise kendilerinden sonra gelen ilim ehli için dayanak olmuş ve dönemin önemli şahsiyetleri arasında addedilmişlerdir. Yaptıkları faaliyetler nedeniyle, bu döneme “İkinci Tenkîh Dönemi” denilmiştir.⁶⁰⁰ Ayrıca bu dönemde mezhep literatürüne genellikle şerh, hâşiye, muhtasar, ta’lîk ve nazm tarzında çalışmalar ilim dünyasına kazandırılmıştır.⁶⁰¹

Mezhebin “istikrâr dönemi”⁶⁰² ya da ikinci tenkîh dönemi⁶⁰³ olarak adlandırılan bu dönemin önemli âlimlerinden birisi de Şemsuddîn er-Remlî’nin babası ve Ensârî’nin de akranı olan Şihâbuddîn er-Remlî’dir. Yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebelerle bu döneme katkısı olmuştur. O da Ensârî gibi Heytemî, Şirbînî (v. 977/1570) ve Şemsuddîn er-Remlî’ye hocalık yapmıştır. Ensârî ve Şihâbuddîn er-Remlî’nin rihle-i tedrisatından geçen Heytemî ile Remlî yaptıkları çalışmalarla Râfî

⁵⁹⁸ Kürdî, İsnevî’nin Nevevî’ye itirazlarından biri Mescidü’l-Harâm’dan taşların alınması meselesi olduğunu ifade eder. Nevevî, *Şerhü’l-Mühezzebe* adlı eserinin “ğusl” bahsinde “Mescidü’l-Harâm’dan taşların alınmasının haram olduğunu ifade eder. İsnevî, bu hususla ilgili “Nevevî’nin mescidin toprağıyla teyemmümün caiz olmadığını” ifade etmektedir. İsnevî’nin bu meseledeki ve mescidden alınan taşlarla şeytan taşlanması mekruh olduğu yönündeki sözlerine baktığımızda bir şaşkınlık içerisine girdiğimizi ve sözlerinde tuhafılık olduğunu görmekteyiz. Çünkü bir taraftan orada alınan toprakla teyemmümü haram kılmakta, diğer taraftan da taşlarıyla şeytanı taşlamaya cevaz vermektedir. Bunu Hasan Basri’nin Irak halkına “siz Hz. Hüseyin’in kanını helal sayıyor, pirelerin kanını soruyorsunuz” sözüne benzetmektedir. Bu meseleyle ilgili Zerkeşî İmâm Nevevî’yi desteklemekte, şayet İsnevî’nin söyledikleri lûgat açısından doğruysa şaşırması normaldir; ancak asıl ben onun bu itirazına şaşırdım. Nevevî’nin lisan-ı hali şöyle demektedir:

سألته عن أبيه فقال: خالي شعيب

“Babasını sordum, o bana “dayım Şuayb’tır” dedi.

Çünkü asıl teyemmüm olunması ve çıkartılması yasak olan şeyler, mescidin bir parçası olan şeylerdir.

Rüzgâr ve değişik vesilelerle içerde bulunan şeyler kastedilmemiştir. Kürdî, **el-Fevâidu’l-Medeniyye**, s. 45-52.

⁵⁹⁹ Hubeysî, **el-Medhal ilâ Mezhebi’ş-Şâfiî**, s. 29.

⁶⁰⁰ Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 297, 399.

⁶⁰¹ Aybakan, **İmâm Şâfiî**, s. 198.

⁶⁰² Ahmed Ali, **el-Mezhebe ‘inde’ş-Şâfiyye**, s. 17-22.

⁶⁰³ Kavasimi, **el-Madhal**, s. 410.

ve Nevevî'den sonra adeta mezhebin ikinci Şeyhayn'ı vasfına haiz olmuşlardır.⁶⁰⁴ Heytemî ile Remlî, görüş ve tercihlerinde çoğu kez Şeyhayn'e itiraz etmemiş, ittifak ettikleri meselelere karşı çıkmamıştır. Yazdıkları eserlerle ve mezhep fihhına yaptıkları hizmetlerle Şeyhayn'dan kalan boşlukları doldurmuş ve böylece müteahhirûn âlimlerin dayanağı olmuşlardır. Hanefî mezhebine mensup İzmirli İsmail Hakkı'nın bu dönemle ilgili değerlendirmesini Şâfiî mezhebine mensup olmayan birinden aktarmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. İsmail Hakkı bu konuyla ilgili şunları aktarmaktadır: *“Hanefî fikhî müteferrik olduğu halde Şâfiî fikhî tenkîh edilmiştir. Şöyle ki Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî'ye gelinceye kadar fikhî kitapları tenkîh edilmemişti. Gazzâlî bu amaçla bir kitap telif etti fakat kitabı zayıf görüşleri ihtiva ediyordu. Sonra Râfîî gelip Gazzâlî'nin kitaplarından zayıf görüşleri temizledi ve kendisi tarafından birçok mesele ilave etti. Telif ettiği bu esere “Muharrer” adını verdi. Ondan sonra gelen Nevevî, Râfîî'nin kitabını tenkîh ederek içindeki zayıf görüşleri ayıkladı ve pekçok ilavede bulundu. Kitabına Minhâc adını verdi. Minhâc adlı eseri de Heytemî ile Remlî tarafından şerh edildi. Heytemî'nin görüşleri Kürtlerin yaşadığı bölgelerde, Remlî'nin görüşleri de Mısır'da muteber kabul edildi.”*⁶⁰⁵

2.2. HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN ŞÂFİÎ MEZHEBİNDEKİ KONUMLARI

Heytemî ile Remlî, Râfîî ve Nevevî'nin izinden giderek Şâfiî mezhebinin fûrû-i fihhını tahkîk, tetkîk ve tenkîh etmişlerdir. Şettâ ed-Dimyâtî (v. 1310/1893) *İ'ânetu't-Tâlibîn* adlı eserinde Heytemî ile Remlî'yi muhakkik sıfatıyla zikretmiştir.⁶⁰⁶ Bazı âlimler tarafından mezhebin “Şeyhayn”ı olarak görülmüş,

⁶⁰⁴ Kavâsimî, *el-Medhal*, s. 399.

⁶⁰⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm I-II*, Evkâfî İslâmiyye Matbaası, Asitane 1441, c. 1, s. 206.

⁶⁰⁶ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 1, s. 18.

Muhammed el-Câvî (v. 1315/1897) *Nihâyetu’z-Zeyn* adlı eserinde ikisi için “iklîlân (iki taç)” ifadesini kullanmıştır.⁶⁰⁷

Şâfiî fıkıh literatüründe âtîf, tekrardan kaçınma ve zaman kazanma gibi amaçlar için fakih ve eserlerin isimleri, bazen kısaltılarak, bazen de bir takım rumuz ve işaretler kullanılarak ifade edilmiştir. Bilhassa çokça kullanılan isimler, kısaltılarak harf şeklinde kodlanmıştır. Harf kullanımı yoluyla eserlere referansta bulunma yöntemini özellikle Yusuf el-Erdebîlî (v. 779/1397) ve İbn Kâsım el-Abbâdî (v. 994/1585) kullanmıştır.⁶⁰⁸ Bu tür remizlerin kullanılması sadece Şâfiî mezhebinin kitaplarına has bir durum olmayıp, diğer mezhep kitaplarında da mevcuttur; ancak fakih, telifât ve eserleri daha fazla olduğundan Şâfiî mezhebinde daha fazla görülmektedir.

Şâfiî mezhebinin furû‘ literatüründe Heytemî ve eserleri için rumuz ve işaretler kullanılmıştır. İbn Kâsım el-Abbâdî el-Behcetü’l-Verdiyye’nin şerhi üzerine yazdığı haşiyesinde Heytemî ile ilgili kullandığı istilâhlar şunlardır:⁶⁰⁹

(ح، د) - (حر، د) - (حج، د) : Heytemî’nin *el-İrşâd* adlı eseri için kullanmıştır.⁶¹⁰

(ح) - (هـ) - (حر) - (هـ) - (حج) - (هـ) : Heytemî’nin *Tuhfetü’l-Muhtâc* adlı eseri için kullanılmıştır.⁶¹¹

“(ح، ع) - (صر، ع) - (ع ش) - (ع ب) - (حج، ع)” Heytemî’nin *Şerhü’l-Ubâb* adlı eserindeki görüşleri için kullanılmıştır.⁶¹²

⁶⁰⁷ Muhammed b. Ömer en-Nevevî el-Câvî (v. 1315/1897), *Nihâyetu’z-Zeyn fî İrşâdi’l-Mubtedîin Şerhun ‘alâ Kurreti’l-Ayn bi-Mühimmâtî’d-Dîn*, Dâru’l-Fikr, Beyrut ty., s. 23, 324.

⁶⁰⁸ Özdemir, Muhittin, *Şâfiî Furû‘ Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 122-126.

⁶⁰⁹ Nu‘mân Cağm, *Madhal ile’l-Mezhebi’ş-Şâfiî Ricâluhu ve Usuluhu ve Kütübihi ve İstilâhatihi*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 182.

⁶¹⁰ İbn Kâsım el-Abbâdî, *Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ‘alâ Ğureri’l-Behiyye*, (el-Ğureru’l-Behiyye ile Hâşiye Abdirrahman eş-Şirbînî ile birlikte), Matbaatu’l-Meymeniyye, Kahire ty., c. 1, s. 2; *Hâşiyetü’l-Abbâdî ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, c. 1, s. 2.

⁶¹¹ Abbâdî, *Hâşiyetü’l-Abbâdî ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, c. 1, s. 2; Said b. Muhammed Bâ Ali Bâ ‘İşn (v. 1270/1853), *Büşra’l-Kerîm bi Şerhi Mesâilî’t-Ta’lîm (Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Hadremiyye)*, Dâru’l-Minhâc, Cidde 2004, s. 43.

Zeynüddîn b. Abdulazîz el-Melîbârî (987/1579) *Fethu'l-Muîn bi-Şerhi Kurreti'l-Ayn bi-Muhimmâti't-Dîn* adlı eserinde, “شيخنا” ifadesini Heytemî için kullanmıştır.⁶¹³

Yukarıda bahse konu olan remz üsûlü Remlî için de kullanılmıştır. Nitekim fıkıh kitaplarında “مر” yazıldığında Muhammed er-Remlî kastedilmiştir.⁶¹⁴ Babası Şihâbuddîn “الشهاب م ر” şeklinde remz edilir. Böylece oğul Remlî ile iltibası önlenmiş olur.⁶¹⁵ İbn Kâsım el-Abbâdî “م د ش، مر - ش” şeklindeki remzleri Remlî'nin *Nihâye*'deki görüşleri için kullanmaktadır.⁶¹⁶

Heytemî ile Remlî'nin mezhep hiyerarşisindeki konumlarına geçmeden önce ictihâdî konumlarıyla ilgili bazı bilgilerin öncelikle verilmesinde yarar buluyoruz. Zira bu bilgiler ışığında konumları ve mertebeleri anlaşılacaktır.

Âlimler, fetva veren fakihleri ictihâd açısından taksimata tabi tutmuş ve bunları izaha kavuşturmuşlardır. Özellikle hadis ve fıkıh âlimlerinden İbnu's-Salâh (v. 643/1245) ve Nevevî'nin bu konudaki izahatları önemlidir. İbnu's-Salâh müçtehitleri bazı kısımlara ayırmış, Nevevî de *el-Mecmû'* adlı eserinde bu taksimata tabi olmuştur. Bu izahatı şu şekilde aktarmak mümkündür.⁶¹⁷

Mutlak Müctehid (Müstakil Müftî): Usûl, furû' ve istinbât yönünden hiçbir mezhebi taklid etmeden bizzat kendi kaideleriyle şer'î hükümleri delillerden elde eden kişiye mutlak müctehid denir.⁶¹⁸ Müstakil müctehid ya da müstakil müftî şeklinde tavsif edilen bu derece, hicrî ilk asırda tabi olunan müctehid imamlara

⁶¹² Abbâdî, *Hâşiyetu'l-Abbâdî 'alâ Ğururi'l-Behiyye*, c. 1, s. 2; Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 268.

⁶¹³ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 1, s. 35-36.

⁶¹⁴ Bâ 'İşn, *Büşra'l-Kerîm*, s. 43.

⁶¹⁵ Meryem Muhammed Salih ez-Zâfirî, *Mustalahâtü'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye ve Esrâru'l-Fıkhi'l-Mermuzi fi'l-A'lâmi ve'l-Kütübi ve'l-Ârâi ve't-Tercihât*, Dâru İbn Hazm, 2002, s. 228; el-İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 114.

⁶¹⁶ İbn Kâsım el-Abbâdî, *Hâşiyetu'l-Abbâdî 'alâ Ğururi'l-Behiyye*, (el-Ğururu'l-Behiyye ve Hâşiyetü Abdurrahman eş-Şirbînî ile birlikte), Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire ty., c. 1, s. 2; Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 268; Cağîm, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 182.

⁶¹⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 1, s. 42.

⁶¹⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî el-Kürdî (İbnu's-Salâh) (v. 643/1245), *Edebu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1986, s. 26; Muhammed Hasan Hîto, *el-İctihâd ve Tabakâtu Muctehidi's-Şâfiyye*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, s. 16.

denilir. İmâm Mâlik, İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Şâfiî, İmâm Ahmed b. Hanbel, Evzâî, Süfyan es-Sevrî ve Taberî gibi âlimler bu payeye mazhar olmuştur.⁶¹⁹

Müstakil Olmayan (Müntesib) müctehid: Bunlara “mukayyed müctehid”, “müntesib müctehid” ya da “mutlak müntesib” de denilir. Mutlak müctehidin özelliklerini taşıyan, delilde ve mezhepte imama mukkalid olmayan, sadece imamın ictihâd yöntemini takip ettiğinden dolayı mensup sayılan müctehidlerdir.⁶²⁰ Bu vasıflara haiz olan âlimler bazı ictihâdlarında imamın görüşlerine muvafık olur, bazılarında muhalif olurlar. Müzenî bu gruba giren müctehitlerdendir.⁶²¹

Müctehidu’l-Mezheb (Ashâbu’l-Vucûh-Ashâbu’t-Tahrîc): Mutlak müctehid ve müntesip müctehidin derecesine ulaşmayan, imamının değinmediği meseleleri çözmeye çalışan, delillendirmede imamın usûl ve kaideleri çerçevesinde hareket eden müctehidlere denir.⁶²² Bu kısım müctehidlere aynı zamanda “ashâbü’l-vucûh” ya da “ashâbu’t-tahrîc” denilir.⁶²³ İbn Süreyc (v. 306/918), Keffâl eş-Şâşî (v. 365/976) gibi fakihler bu gruba örnek verilebilir.⁶²⁴

Fetva ve Tercîh ehli (Müctehidü’l-Fetva ve’t-Tercîh): Ashâbü’l-vücûh mertebesine ulaşmayan; ancak imamın mezhebinin bilen, delilleri kavrayan, takrir, tahrîr ve bir görüşü diğerine tercîh edebilen mezhepte mütebahhir fakihlere denir. Râfiî ve Nevevî bu gruptan kabul edilir.⁶²⁵

⁶¹⁹ İbnu’s-Salâh, **Edebu’l-Müftî ve’l-Müsteftî**, s. 21, 24-25; Nevevî, **el-Mecmû’**, c. 1, s. 43; **Âdâbu’l-Fetvâ ve’l-Müftî ve’l-Müsteftî**, Dâru’l-Fikr, Dımaşk 1988, s. 22; **Ravdatu’t-Tâlibîn ve ‘Umdetu’l-Müttekîn**, c. 8, 82, 87, 95; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (v. 606/1209), **el-Mahsûl fî Usûli’l-Fıkh I-VI**, (thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-‘Alvânî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut ty., c. 6, s. 21-34; Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcabbâr es-Sem’ânî (v. 489/1095), **el-Kavâti’i’l-Edille fî’l-Usûli’l-Fıkh I-V**, (thk. Abdullah b. Hâfız b. b. Ahmed el-Hakemî), Mektebetu’t-Tevbe, Riyad 1998, s. 275. Tacüddîn Abdolvahab b. Ali b. Abdulkâfi es-Sübkî (v. 771/1370), **Cemu’l-Cevâmi’ fî Usûli’l-Fıkh**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 116-120; Hîto, **el-İctihâd**, s. 17, 19, 21, 23, 24.

⁶²⁰ Nevevî, **el-Mecmû’**, c. 1, s. 43.

⁶²¹ Müntesib müctehidin şartları da aynen mutlak müctehidin şartları gibidir; ancak mutlak müctehid kendi usûlunu tesis eder ve furûu bu usûla göre düzenler, başkalarını taklit etmez. Müntesib müctehid ise başkasının usulüne dayanır ve o usûle göre tahrirlerde bulunur. Hîto, **el-İctihâd**, s. 38, 39; Hişâm Mağribiyye, **el-Mezhebü’s-Şâfiî**, s. 200.

⁶²² Bâcûrî, **Hâşiye ‘alâ Şerh-i İbni Kâsım**, c. 1, s. 14, 36.

⁶²³ Hîto, **el-İctihâd**, s. 41-44.

⁶²⁴ Hîto, **el-İctihâd**, s. 40-47.

⁶²⁵ Hîto, **el-İctihâd**, s. 49. Dimyâfi, **İ’ânetu’t-Tâlibîn**, c. 4, s. 381; Bâcûrî, **Hâşiye ‘alâ Şerh-i İbni Kâsım**, c. 1, s. 14, 36; el-Câvî, **Nihâyetu’z-Zeyn**, s. 12.

Nuzzâr fi't-Tercîh: Bazı âlimer Fetva ve tercîh ehli ile mezheb nâkili arasında “Nuzzâr fi't-tercîh” adıyla bir derece olduğunu ifade etmişler. Bu mertebe Şeyhayn'ın eserleri çerçevesinde çalışmalar yapan, ihtilâf ettikleri meseleler arasında tercîh edebilen ve çözümünde çaba sarf edenlere denir. Sübkî (v. 756/1355) ve İsnevî (v. 772/1371) gibi fakihler bu gruba girer.⁶²⁶

Mezhep Nâkili (Huffâzü'l-Mezheb): Mezheb âlimleri tabakasının sonuncusu kabul edilmektedir. Müntesip olduğu mezhebi kavrayan, görüşlerini nakleden ve takrîr⁶²⁷ eden; ancak delillerin takrîrinde tercîh ehline göre zayıf olanlara denir. Bu mertebede bulunanlara “fakihü'n-nefs” de denilmektedir. Bu tabakadaki âlimler, tercih sahiplerinin seviyesine ulaşamamış olmakla birlikte mezhep imamının görüşlerine vakıf, onun görüşlerinin delillerini iyi bilenlerdir. Bu mertebede olanların fetva ve nakillerine itimat edilir.⁶²⁸

Heytemî ile Remlî'ye gelince ikisinin mutlak müctehid, mukayyed müctehid ve ashâb-ı vücûh olan ilk üç mertebeye girmedikleri muhakkaktır. Zira Heytemî ile Remlî, meseleleri mezhep çerçevesinde takrîr etmiş, mezhebe muhalefet eden Nevevî de olsa görüşünü red etmişlerdir. Tahrîc ve fetvaları bu çerçevede ele almışlardır. Şâfiî mezhebinin bazı mütekaddim âlimlerinin ashâb-ı vücûhtan olup olmadıklarıyla ilgili ihtilâf vukû bulmuştur. Cüveynî ve Gazzâlî gibi fakihlerin ashâb-vucûhtan olmaları tartışılmıştır. Râfiî ve Nevevî'nin ise bu tabakadan olmadıkları hususunda ittifak edildiği ifade edilmiştir. Hal böyle iken Heytemî ve Remlî'nin ashâb-ı vücûhtan kabul edilmeleri düşünülemez.⁶²⁹ Kaldı ki Heytemî bizzat kendisi de müteahhirûn âlimlerden hiç birisinin ashâb-ı vücûhtan olmadığını ifade etmiştir.⁶³⁰

⁶²⁶ Sekkâf, **el-Fevîdü'l-Mekkiye**, s. 54; Hubeyşî, **el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî**, s. 10.

⁶²⁷ Takrîr: Mananın açık bir ibareyle ortaya konulmasına denir. Hâşiyeler üzerine düşülen küçük notlara da takrîrât denir. Kal'acî, **Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ**, s. 92.

⁶²⁸ İbnu's-Salâh, **Edebu'l-Müftî ve'l-Müstefî**, s. 35; Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 44; **Âdâbu'l-Fetvâ**, s. 29.

⁶²⁹ Reşîd, **el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî**, s. 101.

⁶³⁰ Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 3, s. 303.

Heytemî ile Remlî'nin Mezhepteki konumlarıyla ilgili farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. İkisinin mezhepteki konumlarına ilişkin şu yaklaşımlar bulunmaktadır:

1. **Tercîh ehli ve fetva ehlinden olduklarını savunanlar:** Tâcuddîn es-Sübkî *Cemü'l-Cevâmi'* adlı eserinde “Müctehidu'l-fetva, imamın mezhebinde mütebahhir olana, yani bir görüşü diğer bir görüşe tercîh edebilene denir” şeklinde tanımlamaktadır.⁶³¹ Bazı müteahhir âlimleri Heytemî ile Remlî'nin fetva ve tercîh ehlinden olduğunu ifade ederler. Bunlardan biri Muhammed b. Hüseyin el-Mekkî el-Mâlikî'dir (v. 1367/1948). Mekkî, hocası Ahmed b. Zeynî Dahlân'dan (v. 1304/1886) naklederek Heytemî'nin de Râfîî, Nevevî ve Remlî gibi tercîh mertebesine ulaştığını ifade eder.⁶³² *Tenvîrû'l-Kulûb* adlı eserin müellifi Şeyh Emîn el-Kürdî de bu görüştedir. Zira taklid şartlarından dördüncüsünü ifade ederken Heytemî ile Remlî'nin konumunu şu şekilde ifade eder: “Dördüncüsü, taklid edilen kişi müctehid olmalıdır. Râfîî, Nevevî, Remlî ve Heytemî gibi fetvada müctehid olsa da olur.”⁶³³ Kürdî de bu görüşü destekleyerek şöyle der: “Mezhepte mütebahhir olan (Râfîî, Nevevî, Heytemî ve Remlî gibi) iki fakihin ihtilâfı iki müçtehidin ihtilâf etmesi gibidir. Heytemî ve Remlî'nin ihtilâfları fetvada müctehid derecesinde gerçekleşmiş ihtilâflardandır. Son dönem Şâfîî âlimlerinden Muhammed el-Cerdânî (v. 1331/1913) *Fethu'l-'Allâm* adlı eserinde taklid edilen kişi Heytemî ve Remlî gibi fetvada müctehid olmalıdır”⁶³⁴ ifadesiyle Heytemî ile Remlî'nin “fetva ve tercîh ehli” olduğunu belirtmiştir.

2. **Nuzzâr fi'l-mezheb olduklarını savunanlar:** “Nuzzâr fi'l-mezheb” le ilgili daha önce bilgi vermiştik. Günümüzde Şâfîî mezhebi alanında önemli araştırmalar yapan Yemen âlimlerinden Muhammed b. Ömer el-Kâf *el-Mu'temet*

⁶³¹ Tacüddîn Abdulvahab b. Ali b. Abdulkâfî es-Sübkî (v. 771/1370), *Cemu'l-Cevâmi' fi Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 119.

⁶³² Emced Reşîd, *el-İmâm İbn Hacer*, s. 102.

⁶³³ Muhammed Emîn el-Kürdî el-Erbîlî (v. 1332/1914), *Tenvîrû'l-Kulûb fi Muâmelâti Allâmi'l-Ğuyûb*, Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, Halep 1991, s. 456.

⁶³⁴ Muhammed b. Abdillâh el-Cerdânî (v. 1331/1913), *Fethu'l-'Allâm bi Şerhi Mürşidi'l-Enâm I-IV*, Dâru's-Selâm, Kahire 1988, c. 4, s. 520.

‘inde Şâfiyye adlı çalışmasında Heytemî ile Remlî’nin “nuzzâr fi’t-tercîh” mertebesinde olduklarını ifade etmektedir.⁶³⁵

3. Mezheb nâkili olduklarını savunanlar: Heytemî ile Remlî’nin meselelerle ilgili ifade ettikleri görüş ve verdikleri fetvalar bir müctehidin görüşü ve fetvası gibi değildir; ancak mezhebin görüşlerini aktaran bir nâkilin görüş ve fetvalarıdır.⁶³⁶

4. Mukallid olduklarını savunanlar: Şerkâvî (v. 1270/1854), Bâcûrî (v. 1277/1860) ve Câvî⁶³⁷ Heytemî ve Remlî’nin sadece mukallid olduklarını, bazı meselelerle ilgili tercihlerinin olduğunu ifade ederler. Şerkâvî, müctehidden bahsederken müctehidü’l-fetvayı imamın bazı görüşlerini diğerlerine tercîh edebilen şeklinde tanımlamakta ve Râfiî ile Nevevî’nin bunlardan olduğunu, Heytemî ve Remlî’nin ise mukallitlerden olduğunu belirtmektedir.⁶³⁸ Bâcûrî de “Râfiî ile Nevevî’nin “müctehidü’l-fetva” olduklarını, Heytemî ile Remlî’nin ise sadece bazı meselelerde tercîhte bulunduklarını⁶³⁹ ifade ederek Şerkâvî ile aynı görüşü benimsemiştir.

5. Ehlü’t-tercîh ile müctehidü’l-fetva arasında bir mertebede olduklarını savunanlar: Emced Reşid, Heytemî’nin mezhepteki konumundan bahsederken onun müctehidü’l-fetvâ olmadığını ve tercîh mertebesine de ulaşmadığını onun bu iki derece arasında bir yerde olduğunu belirtir.⁶⁴⁰

Emced Reşid’in yaklaşımının isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Heytemî’nin kitap, şerh ve fetvaları dikkatlice incelendiğinde onun mezhebi tümüyle kuşatması, mezhep meselelerini takrîr, tahrîr, tahkîk ve tercîh etmesi, fıkhnın farklı bablarında kıyas, tahrîc ve ta’lîl etmesi onun “müctehidü’l-fetvâ” ve “ehlü’t-tercîh” olduğunu göstermektedir. Talebesi Fâkihî, Heytemî’nin *el-İ‘âb* adlı eserini anlatırken

⁶³⁵ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Kâf, “el-Mutemet ‘inde Şâfiyye”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 67-69, 294. <http://www.feqhweb.com/vb/showthread.php?t=3049&page=2> (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

⁶³⁶ Reşid, *el-Heytemî ve Eseruhu fi’l-Fikhi’s-Şâfiî*, s. 103.

⁶³⁷ Câvî, *Nihâyetu’z-Zeyn*, s. 12.

⁶³⁸ Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî (v. 1227/1812), *Hâşiyetu’s-Şerkâvî ‘alâ Şerhi’l-Menhec I-II*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, t.y., s. c. 1, s. 12.

⁶³⁹ Bâcûrî, *Hâşiyetü ‘alâ Şerh-i İbni Kâsım*, c. 1, s. 14, 36.

⁶⁴⁰ Reşid, *İbn Hacer el-Heytemî*, s. 104.

“O, mezhebin tümünü cem’ etti, râcih olanı belirtti ve müşkil olanı çözdü” ⁶⁴¹ şeklinde ifadede bulunması da bunu göstermektedir.

Remlî’de de aynı özellikler görülmektedir. Dolayısıyla ikisinin de eser ve fetvalarının tahrîc ve tercihlerle dolu olması, görüşlerinin Şeyhayn’ın ittifak ettiği ya da birisinin tercih ettiğini desteklemesi, İsnevî (v. 772/1371) ve Ezraî (v. 783/1381) gibi fakihlerin itirazlarına karşı savunması, onların fıkhıdaki derinliklerini göstermektedir. Fıkıh ve fıkıh usûlünde büyük bir birikimi olmayan bir fakih bunu yapamaz. Öte taraftan Şâfiî mezhebinde günümüze kadar Heytemî ile Remlî’nin görüş, fetva ve tercihlerine itibar edilip amel edilmesi, onların “müctehidü’l-fetvâ” ve “ehlü’t-tercih” olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Heytemî ve Remlî’nin tercih ehline daha yakın bir konumda olduklarını rahatlıkla ifade edilebilir.

2.2.1. Heytemî ile Remlî’nin Özellikleri

Heytemî ve Remlî, birçok ilim dalında mütehasıs olmuş çok yönlü iki âlimdir. Bu durum onların eserlerinden, yetiştirdikleri talebelerden ve Şâfiî mezhebine mensup bölgelere olan etkilerinden anlaşılmaktadır. Bu tarz büyük etkileri olmuş âlimlerin kendilerine nazaran öne çıkan özellikleri vardır. Heytemî ve Remlî’nin öne çıkan karakteristik özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Remlî’nin, insanlar için kolaylaştırıcı görüş ve tercihlerde bulunduğu yani ruhsat taraftarı olduğu görülmektedir. Heytemî’nin ise azimetini tercih ettiği görülmektedir.

2. Remlî’nin ifade ettiği görüş, tercih ve fetvaların günümüzde uygulanabilirliği daha fazla olmasına rağmen, Heytemî’nin ki ise günümüz şartlarında uygulanma açısından zor olduğu gözükmetedir. ⁶⁴²

⁶⁴¹ Heytemî, **el-Fetâva’l-Kübrâ**, c. 1, s. 4.

⁶⁴² Heytemî ile Remlî’nin ihtilâf ettikleri şu örnekleri zikredebiliriz: Heytemî’ye göre koca, karısı namaz kılmadığında onu dövmesi vaciptir. Remlî’ye göre Allah hakkı söz konusu olan şeylerde dövme hakkı yoktur. Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 452; Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 1, s.

3. Remlî, görüş ve tercihlerinde genellikle sıhhat ve cevaz olanı esas alırken, Heytemî'de de aksini görmekteyiz.⁶⁴³

4. Heytemî ve Remlî'nin özelliklerinden birisi, kullandıkları yöntem ve maksadın araştırma ve problemlerin çözümüne yönelik olduğu görülmektedir.

5. Heytemî tercihlerinde sadece Remlî'nin görüşlerine değil, onun dışında diğer Şâfiî fakihlere de muhalefet ettiği olmuştur. Remlî de aynı şekilde sadece Heytemî'nin görüşlerine muhalefet etmekle sınırlı kalmamıştır.⁶⁴⁴

393; Ömer b. Hamid b. Ömer b. Bâ Ferec el-Hadramî Bâ 'Alevî, (v. 1274/1857), **Fethu'l-'Alî bi Cem'i İhtilâfî Beyne İbn Hacer ve'r-Remlî**, (thk. Şifâ Muhammed Hasan Hîto), Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2010, s. 371-372. Heytemî'ye göre harbî ve mürtedin cesedini (sabun-taharet işlerinde) kullanmak caizdir. Remlî'ye göre caiz değildir. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 117; Şirvanî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 1, s. 117.

⁶⁴³ Örnekler için bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 2, s. 9; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 454; Bâ 'Alevî, **Fethu'l-'Alî**, s. 402-403.

⁶⁴⁴ Örneğin "başkasına borcu olan kişi malına haciz gelmeden önce malının tümünü ya da bir kısmını teberrü olarak verebilir mi? Verirse kabul olur mu?" meselesine bir bakalım. İbn Ziyâd el-Yemenî (975/1567) bunun teberrü olamayacağını, teberrü yapılsa bile batıl olup, sahih olmadığıyla ilgili fetva verir. Onun bu fetvası kısa sürede yayılır ve birçok âlim tarafından reddedilir. Bu fetvayı kabul etmeyip reddedenlerden birisi de Heytemî'dir. O, bu meseleyle ilgili *Kurretü'l-'Ayn bi Beyâni enne Teberrü'e lâ Yübtluhü'd-Deyn* adıyla bu mesele hakkında müstakil bir eser yazar. Bu eserde İbn Ziyâd'ın fetvasının hem Şâfiî âlimlerinin hem de diğer mezhep âlimlerinin görüşlerine muhâlif olduğunu, kendi mezhebinden ve diğer mezheplerden görüşler getirerek İbn Ziyâd'ın aksine bunun caiz olduğunu belirtir. Heytemî, caiz olmadığını iddia edenlerin İbn Rıf'a'nın *Kifâyetu'n-Nebîh Şerhi't-Tenbîh* adlı eserinde tahrîc ettiği meselede ve İmâm Nevevî'nin *el-Mecmû' Şerhi'l-mühezzeb*'in "teyemmüm" bahsindeki ifadelerle dayanarak yapılan teberrünün batıl olduğunu belirttiklerini ifade eder. Heytemî, bunu ifade edenlerin sanki onlardan başka bu kaynaklara bakan yokmuş gibi hareket ettiklerini; ancak mesele onların bildiği gibi olmadığını, İmâm Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinin birçok yerinde geçtiğini, ayrıca Şâfiî mezhebinin fıkıh kitaplarının "*Kitâbü'l-İtk*" bahsinde geçtiğini ifade eder. Ayrıca diğer mezheplerin fıkıh kitaplarında da bu husus ifade edildiğini ve bu kitaplardan nakiller getirdiğini görüyoruz. Heytemî, teberrünün caiz ve sahih olduğuyula alakalı tam 16 sahih görüş nakletmektedir. Bu meseleyle ilgili hükmün ortaya çıkarılması için Heytemî'nin diğer fakihlerden farklı olarak birçok eseri incelemesi ve mütâlaa etmesi onun ne kadar dakik olduğunu göstermektedir. Bk. Reşîd, **el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fıkhi's-Şâfiî**, s. 88. Ayrıca "dört rekâtı namazda imam yanlışlıkla beşinci rekâta kalksa, bu durumda memum ne yapmalıdır? İsnevî ve talebesi Zerkeşî *Mecmu'*dan naklederek "bu durumda me'mumun beklemeden selam vermesi gerektiğini, zira imamı beklerse hata olduğuna inandığı şeyde ittiba etmiş olur". Heytemî ise *Fetâva'l-Kübrâ*'da İsnevî ve Zerkeşî'nin ifadelerini zikrettikten sonra şöyle der: "Mutemet görüş her iki durumun yani me'mumun ayrılması ya da beklemesinin caiz olduğudur". Heytemî bu tercihi *Mecmu'*da geçen iki nasa dayandırmaktadır. Birincisi, "örneğin Hanefî imam namazda Sad suresindeki "وَأَنبَأْ رَاكِعًا وَاتَّابَ" okuyup secdeye giderse, imamın beşinci rekâta yanlışlıkla kalktığı meselede olduğu gibi memumun beklemesi caizdir". İkincisi, "mesbûk, imamın yanlışlıkla beşinci rekâta kalktığını bilirse onu bekleyebilir. Bk. Reşîd, **el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fıkhi's-Şâfiî**, s. 87.

6. Heytemî ve Remlî'nin eserlerindeki maksatları ve kullandıkları yöntem sadece tahrîr, şerh ve ihtisar olmayıp aynı zamanda mutemet görüşü belirtmeye yöneliktir.

7. Heytemî, tercihlerini belirtirken “اقول/derim” “قلت/dedim” ifadelerini kullanmaktadır. Bu ifadeler kendine ait görüş ve tercihlerinin olduğunu göstermektedir.⁶⁴⁵ Bu ifadelerle indi görüşlerinin de olduğunu, fıkıh bilgisinin sadece önceki âlimlerin görüş ve tercihlerinden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.

8. Heytemî ile Remlî'nin şerhlerinde kullandıkları fikhî kaide, kıyas, örf ve maslahat sadece fûrû-i fıkıhta değil, usûlda da mahir olduklarını ve fikhî meseleleri gerektiği zaman usûlî kaidelerle tahrîc kabiliyetine sahip olduklarını göstermektedir.

9. Heytemî'nin öne çıkan özelliklerinden biri çok kitap okuması ve bir eseri telif ettiğinde konuyla alakalı geniş bir araştırma yapmasıdır. Bu hususla ilgili Abdulkâdir el-Ayderûsî (1038/1629) “Heytemî, Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserini ezberlemiş, okuduğu eserler ise sayılamayacak kadar çoktur” ifadelerini kullanmıştır. Heytemî, yaptığı okumalarla ilgili eserlerinde bizzat bilgiler vermiştir. Örneğin, *el-İthaf bi beyâni ahkâmi icâreti'l-evkâf* adlı eseri kaleme almadan önce mezhebin muteber fıkıh eserlerinden yetmişten fazla eser okuduğunu ifade etmiştir. Ayrıca meseleleri ele alırken istihârede bulunduğunu, aklî ve naklî delilleri kullandığını belirtmiştir.⁶⁴⁶

2.2.2. Heytemî ile Remlî'nin Şâfiî Mezhebine Katkıları

Heytemî'nin bütün İslâmi ilimlerde payesi olan çok yönlü bir âlim olmasına rağmen daha çok fıkıhta yetkin olduğu görülmektedir. Şevkânî (v. 1250/1834), onun hakkında şöyle demiştir: “Heytemî, bütün ilimlerde özellikle Şâfiî fıkıhında derinlik

⁶⁴⁵ Bu ifadeleri görmek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7. s. 388; c. 8, s. 355.

⁶⁴⁶ Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 260.

kazanmış bir âlimdir, birçok faydalı eser meydana getirmiştir”.⁶⁴⁷ Heytemî, henüz yirmi yaşını geçmeden hocaları tarafından kendisine fetva ve tedrisat izni verilmiştir.

Heytemî ile Remlî, Râfiî ve Nevevî’nin mezhepte mutemet olarak görüp ittifak ettikleri meseleleri olduğu gibi kabul etmiş, bu meselelerle ilgili ihtilâfları olmamıştır. Bilakis her ikisinin ittifak ettikleri meseleleri desteklemişlerdir. Mezhep imamına muhalif bile olsa ikisinin ittifak ettiği görüşü mutemet kabul etmişlerdir; ancak ikisinin ihtilâf ettiği meselelerde ise tahrîr etmiş ve muteber olanı belirtmişlerdir.

Heytemî ve Remlî, Şeyhayn’ın değinmediği, müteahhîrîn âlimlerden Takıyyüddîn es-Sübkî, Bulkînî, Ezraî, İsnevî, Zerkeşî, Ensârî ve Şihâbuddîn er-Remlî’nin ihtilâf ettikleri meselelerde takrîr, teyit veya red etmişlerdir. Heytemî’nin *Tuhfetü’l-Muhtâc ile* Remlî’nin *Nihâyetü’l-Muhtâc* adlı eserleri bu katkının başında gelmektedir. Bu iki eserin birçok okumadan geçmeleri, birçok defa istinsah edilmeleri, tashih ve tenkîhlerden geçirilmeleri ilmî camiada büyük bir ilgi ve kabul görmelerine mazhar olmuş, herkesin itimat edip başucu eserler olarak kabul görülmesine neden olmuştur. Hatta bazı Şâfiî fakihlere göre *Tuhfe* ve *Nihâye*’nin aksine bir fetva vermenin caiz olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁴⁸ Bu görüş, her ne kadar uç bir yaklaşım olsa bile *Tuhfe* ve *Nihâye*’nin mezhebe katkılarını göstermesi açısından önemlidir.

Heytemî ile Remlî’nin eserlerini incelediğimizde Şâfiî mezhebine temelde şu noktalarda katkı sağladıklarını görmekteyiz:

2.2.2.1. Şeyhayn’ın Değinmedikleri Meselelerde Görüş Belirtmeleri

Nevevî ile Râfiî fıkıhta birçok meseleye değinmişlerdir; ancak diğer fakihlerde olduğu gibi onların da değinmediği bazı meseleler olmuştur. Heytemî ve Remlî, Şeyhayn’ın değinmedikleri meseleleri ele almış, tahkîk ve tetkîk etmiş, kendi

⁶⁴⁷ Şevkânî, *el-Badru’t-Talî*, c. 1, s. 109.

⁶⁴⁸ Abdullah b. Hüseyin Bâ ‘Alevî, *Matlabü’l-İkâz fi’l-Kelâmi ‘alâ Şeyi’n min Garari’l-Elfâz, Dârü’l-Mehacir, Terim/Yemen 1415/1995, s. 57-58.*

görüş ve tercihlerini belirtmişlerdir.⁶⁴⁹ Tercihlerini belirtirken çoğu kez kendi yorumlarını da katmışlardır. Heytemî ile Remlî'nin mezhebe katkı sundukları bu tercihler sebebiyle bazı farklı görüşleri ortaya çıkmıştır. Örneğin, Heytemî'ye göre "farklı cinsten olmak" sürekli evlenme engelidir.⁶⁵⁰ Dolayısıyla bir erkek insan ile dişi bir cinin evlenmesi sahih değildir. Remlî'ye göre ise böyle bir evlilik olursa sahihtir.⁶⁵¹ Bu mesele Şeyhayn'ın değinmediği meselelerdendir. Bu nedenle Heytemî ile Remlî bu meseleye kafa yormuşlardır. Meseleyi detaylı incelediğimizde İmâd b. Yûnus ve İbn Abdisselâm'ın caiz olmadığı yönünde fetva verdiğini, Kamûlî, böyle bir evliliğin sahih olabileceğini ifade ettiğini görmekteyiz. Bârîzî (v. 738/1338) birinci görüşe göre fetva vermiştir. Caiz olmadığını savunanlar, görüşlerini "*Sizleri tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini var eden de O'dur*"⁶⁵² ve "*Ey İnsanlar! Sizleri tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini var eden Allah'a karşı gelmekten sakının*"⁶⁵³ âyetleriyle desteklemektedirler. Ayrıca "*cinle evlenmek yasaklanmıştır*"⁶⁵⁴ merfû hadis de delilleri arasında yer almaktadır.⁶⁵⁵ Şihâbuddîn er-Remlî, Mâverî'nin Neml suresinin tefsirinde bunun mümkün olmadığını; ancak Kamûlî'nin kendisine bir yaşlının cinlerle evlendiğini ifade ettiğini söyler. Demîrî'nin de buna benzer ifadeler kullandığı görülmektedir. İbn İmâd'ın (v.

⁶⁴⁹ Daha fazla örnek için bk. Süt emzirme konusunda neseb sabit olur mu? Heytemî'ye göre sabit olmaz. Remlî'ye göre sabit olur. Bu mesele cinlerle yapılan evliliğin sahih olup olmadığı meselesine bağlıdır. Heytemî, ridâ'ın(süt emzirme) nesebi izlediğini, Peygamber Efendimiz'in "Nesep yoluyla haram olan şey, ridâ' (süt emzirme) yoluyla da haram olur" hadîsi buna işaret ettiğini, bu hususla ilgili Allah cinler ile insanlar arasında soy birliğini kestiğini ifade eder. Dolayısıyla onlarla yapılan evliliğin sahih olmadığı gibi süt emzirmenin de sahih olmadığını belirtir. Remlî'ye göre evlilik sahih oluğu gibi süt emzirme ile de sahih olur. Bu meseleye tabi olarak Heytemî'ye göre cinlere dokunmakla abdest bozulmaz. Remlî'ye göre bozulur. Bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 272; c. 8, s. 284; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 181; Şîrvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 7, s. 272. Kızın evlendirildiği iki kocadan her biri velinin hangi akdın önce yapıldığını bildiğini iddia ederse, veli de bunu inkâr etse Heytemî'ye göre hangi nikâhın önce olduğunu bilmediğini idia eden veliye yemin ettirilir. Remlî'ye göre (bildiğim kadarıyla değil de) kesin bilgi üzerine yemin ettirilir. Remlî bu görüşü Ensârî'den almaktadır. Heytemî ile Remlî, bu meseleyle ilgili Şeyhayn'ın sukût edip söz söylemediklerini ifade ederler. Bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 272; c. 8, s. 284; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 181; Şîrvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 7, s. 272.

⁶⁵⁰ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 296.

⁶⁵¹ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 271.

⁶⁵² A'râf Suresi, 7/189.

⁶⁵³ Nisâ Suresi, 4/1.

⁶⁵⁴ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî (v. 911/1506), **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990/1411, s. 257.

⁶⁵⁵ Şîrbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 286.

808/1405) Peygamber Efendimiz'in onlar hakkında "kardeşlerimiz" ifadesi ile rivayete göre Belkis'in Hz. Süleyman'dan önce bir cinle evli olduğu hususları göz önünde bulundurulduğunda böyle bir evliliğin caiz olduğuna delalet ettiğini ifade etmiştir.⁶⁵⁶ Büceyremî, Remlî'nin görüşünü destekleyerek muhalif görüşlerin delillerinin zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁷ Şîrvânî de aynı şekilde Remlî'nin görüşünü mutemet kabul ederek, Zeyyâdî ve Halebî'nin de aynı görüşte olduklarını aktarmıştır.⁶⁵⁸ Şeyhayn'ın değinmedikleri bu meselede ihtilâfın ashâbu'l-vucûhun ifade ettikleri vecihlerden kaynaklandığı görülmektedir. Ensârî, İmâd b. Yusuf'un vechini tercîh etmiş, Şîhâbuddîn er-Remlî de Kamûlî'nin vechini tercîh etmiştir.⁶⁵⁹

2.2.2.2. Tercihleriyle Mezhebi Zenginleştirmeleri

Heytemî ile Remlî'nin öne çıkan hususlarından biri de eser ve fetvalarında fıkıhla ilgili meseleleri önemsemeleri ve bu meseleleri mezheb usûlü çerçevesinde tahrîc ederek çözüme kavuşturmalarıdır. Heytemî ile Remlî, Şeyhayn'den sonra tercîh faaliyetinin en önemli iki ismidir. Zira Şâfiî fakihler arasında yaptıkları tercihler, mezhebin mutemet görüşü olarak kabul edilmiştir.⁶⁶⁰ Heytemî ile Remlî beş farklı tabakadaki âlimlerin görüşlerinden tercihler yaptıklarını görüyoruz.

1. İmâm Şâfiî'nin görüşleri arasında yaptıkları tercihler. Örneğin koca, karısının nafakasını vermediği zaman hâkim, kocaya üç gün süre tanır. Üç gün geçtikten sonra dördüncü günün sabahında kadına bir günlük nafaka verdiğinde ve verilen nafakanın geçmiş zamanın nafakası hususunda anlaştıklarında, Heytemî'ye göre kadın nikâhı fesh edemez. Remlî'ye göre üç gün tamamlandığında fesh

⁶⁵⁶ Remlî, *Hâşiye Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 162; Demîrî, *en-Necmu'l-Vehhâc*, c. 7, s. 171.

⁶⁵⁷ Süleymân b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî el-Mısırî (v. 1221/1806), *Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb I-IV (Hâşiye Buceyremî 'ale'l-Hatîb)*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995, c. 3, s. 416.

⁶⁵⁸ Şîrvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 7, s. 296.

⁶⁵⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 296; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 271.

⁶⁶⁰ Daha fazla örnek için bk. Sağır olarak doğan bir kişi, dilinde konuşma emaresi görüldüğü halde bir şahıs tarafından dili kesilirse, Remlî, Envâr'a tabi olarak diyetin gerektiğini ifade eder. Heytemî ve Şîrbînî, Ezraî ve Zerkeşî'nin tercîh ettiği görüşe muvafık olarak bilirkişinin belirleyeceği bedelin (حكومة) gerekli olduğunu belirtirler. Bu meselede esas ihtilâf vecihlerden kaynaklanmakta, Envâr, bir vechi tercîh ederken; Ezraî ve Zerkeşî de diğer vechi tercîh ettikleri görülmektedir. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 467; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 328; Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 310.

edebilir. Bu meseledeki ihtilâf İmâm Şâfiî'nin iki farklı kavlınden ⁶⁶¹ kaynaklanmıştır. Heytemî, bu meselede İmâm Şâfiî'nin bir kavlini tercîh ederken; Remlî ise diğer kavlini tercîh etmiştir. ⁶⁶²

2. Ashâbu'l-vucûhun vecihleri arasında yaptıkları tercihler. Örneğin, kadının sütü sıvı bir şey ile karıştırıldığında şayet süt az olması durumunda –ki bu tat, renk ve koku gibi üç özellikten birinin kaybolmasıyla olur- çocuk bu karışımın tamamını içerse azhar (daha güçlü) görüşe göre haramlık meydana gelir. Bu meseledeki görüş ayrılığı, çocuğun karışımından beş defa sütü içmesi ya da sütün beş kaba sağılması ya da dört defa emzirildikten sonra çocuğun bu karışımından bir defada içmesiyle ilgilidir. ⁶⁶³ Remlî'ye göre bu meselede ihtilâf vardır. Heytemî'ye göre ise ihtilâf yoktur. Bu meseledeki Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebebi, farklı vecihleri tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Heytemî, ashâbu'l-vucûhtan olan Kâdı Ebû Tiyb, Saymerî, Cüveynî ve Rûyânî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî'nin ise Ebû İshak, İbn Süreyc, Mâverdî ve Ebu'l-Ferec es-Serahsî'nin (v. 494/1100) görüşünü tercîh etmiştir. ⁶⁶⁴

3. Ehlu't-tercîhin görüşlerini tercih etmeleri. Örneğin, Heytemî'ye göre ipekten yapılan kefen ister kadın ister erkek cenazesi için olsun haramdır. Remlî'ye göre ise erkek cenazesine haram, kadın cenazesi için helaldir. Heytemî, bu meselede

⁶⁶¹ Kavl: Şâfiî fıkıh eserlerinde İmâm Şâfiî'ye ait bütün görüşlere “kavl” denilir. Bk. Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 88; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 505.

⁶⁶² Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 341; Şirvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 8, s. 341; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 216; Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 5, s. 180; Karadağî, **el-Menhelu'n-Neddâh**, s. 302.

⁶⁶³ Bk. Mehmet Aziz Yaşar, “Şâfiî Hukuk Düşüncesinde Annenin Süt Emzirme Yükümlülüğü ve Sütannelik Uygulaması”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 19, 2018, s. 181-185.

⁶⁶⁴ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 286; Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (İmâmü'l-Haremeyn Muhammed) el-Cüveynî (v. 478/1085), **Nihâyetu'l-Matlab fî Edilleti'l-Mezheb**, (thk. Abdulazîm Mahmud ed-Dîb), Dâru'l-Minhâc, 1428/2007, c. 15, s. 360; Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, (v. 676/1277), **Ravdatu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Müftîn I-XII**, (thk. Züheyr eş-Şavîş), Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1411/1991, c. 9, s. 4. Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 174.

tercih ehli âlimlerinden İbnu's-Salâh'ın görüşünü tercîh ederken. Remlî ise Celâl el-Bulkînî'nin görüşünü tercîh etmiştir.⁶⁶⁵

4. Nüzzâr fî't-Tercîh olan âlimlerin görüşlerini tercîh etmeleri. Örneğin, amcaoğlunun kendisinden hayâ edebileceği yaşta bir kızı varsa, bakıma muhtaç olan kız, Heytemî'ye göre amcaoğluna değil onun kızına bırakılır. Remlî'ye göre amcaoğlu ile kızıyla beraber ikisinin yanında bırakılır. Heytemî'nin, bu görüşü nüzzâr fî't-tercîh olarak kabul edilen Ezra'î'den alırken, Remlî ise görüşünde Ensârî'ye tabi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁶

5. Hocalarının görüşlerini tercîh etmeleri. Heytemî'ye göre zorlanan (mukreh) bir erkek, kendi rızasıyla zina eden bir kadın ile cinsel ilişkide bulunsa, bu ilişki iddeti⁶⁶⁷ gerektirir. Heytemî'nin bu görüşünü, hocası Ensârî'den aldığı görülmektedir. Remlî ise babasının görüşünü tercîh ederek bu durumda iddetin gerekmediğini belirtir.⁶⁶⁸

2.2.2.3. Mezhep İçinde Farklı Görüşleri Telîf Etmeleri

Heytemî ile Remlî'nin önemli özelliklerinden biri mezhebe hizmet etmeyi önemsemeleridir. Âlim ve müftülerin sözlerini araştırıp tahlil ederek, güçlü olanları zayıf olandan ayıklamalarıdır. Bu hususta hocaları bile olsa sözünü esirgememektedirler.

Fıkıhta birbirine benzeyen meseleler vardır, bazen bu meseleler birbirleriyle karıştırılır. Heytemî ile Remlî bu meselelere olan vukûfiyetleri, birbirleriyle karışmaması hususunda dikkat etmeleri ve bu tür meseleleri izaha kavuşturmaları bu çerçevede de Şâfiî fıkına katkıları olduğunu göstermektedir.

⁶⁶⁵ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 3, s. 114; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 2, s. 457; Bâ 'Alevî, **Fethü'l-'Alî**, s. 745; Bâ Sabrin, **İsmidu'l-'Ayneyn**, s. 406.

⁶⁶⁶ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 228; Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 355.

⁶⁶⁷ İddet: Bir kadının evlilik sona erdikten sonra belli bir süre başkasıyla evlenmeyip beklemede bulunmasına denir. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (v. 370/980), **Tehzîbu'l-Luğa I-VIII**, (thk. Muhammed Avd), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, c. 1, s. 69; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 229.

⁶⁶⁸ Ensârî, **Esna'l-Metâlib**, c. 3, s. 390; Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 230; Şîrvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 8, s. 230; er-Remlî, **Hâşiye Esne'l-Metâlib**, c. 3, s. 390. Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 126; Şîrvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 8, s. 230.

Ayrıca mezhep naslarında çelişen görüşlerin uzlaştırılması hususunda da önemli katkıları olmuştur. Örneğin; Nevevî, şiirlerde şarabı övmenin haram olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir;⁶⁶⁹ ancak birçok âlimin şiirlerinde şarap vb. içeceklerin övüldüğü görülmektedir. Heytemî, buradaki çelişkiyi şöyle uzlaştırmaktadır: Nevevî'nin kastettiği şarabın dünyadaki şarap olduğunu, âlimlerin şiirlerinde kastettiğinin ise ahirette helal olan şarap olduğu ya da manevi şarabı kastederek mecaz anlamda kullandıklarını ifade eder.⁶⁷⁰ Heytemî'de var olan bu özelliklerin aynısı Remlî'de de görülür. Ayrıca Remlî'nin eserlerine bakıldığında çoğu kez mezhep içi görüşleri mukayese etmeye çalıştığı görülmektedir.

2.2.2.4. Tenkîh Vazifesini Yerine Getirmeleri

Râfî ile Nevevî'nin mezhebi tahrîr ve kısmen tenkîh etmelerinden sonra Heytemî ile Remlî, meseleleri ikinci kez ve daha güçlü bir şekilde tenkîh ettikleri görülmektedir. Mezhebi ikinci kez ayıklayarak daha berrak bir görünüme kavuşturmuşlardır. Gayretleri sadece meseleleri takrîrle kalmamış, aynı zamanda delilleri tanıma ve te'yide muhtaç hükümleri de desteklemişlerdir.

2.2.2.5. Kendilerine Has Kavramları Geliştirmeleri

Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı eserini anlamak ve istifade edebilmek için öncelikle Şâfiî fikhını, onun şerh yöntemini ve eserde kullanılan terminolojiyi bilmek gerekir. Heytemî, Nevevî dışındaki Şâfiî mezhebine mensup âlimlerinin eserlerinde az görülen ve kendine özgü bir terminoloji geliştirmiştir. Bu terminoloji bir nevi Heytemî'nin eserlerini öğrenmenin kodudur. Heytemî'deki bu terminolojinin oluşmasında Nevevî'nin etkisi vardır. Çünkü bu terimlerin kullanılması Nevevî'nin kullanımıyla bağlantılıdır.

Heytemî'nin eserlerinde özellikle *Tuhfe*'de kullandığı kendine has, başka fakihlerde bulamadığımız ıstılâhlar vardır. Sonraki bazı fakihler Heytemî'nin

⁶⁶⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 2, s. 177.

⁶⁷⁰ Heytemî, *Keffu'r-Ra'â' 'an Muharimâti'l-Lehvi ve's-Semâ'*, (thk. Adil Abdülmünim Ebü'l-Abbâs), Mekebetü'l-Kur'ân, Kahire ty., s. 30.

kullandığı bu terimleri incelemiş ve açıklamışlardır.⁶⁷¹ Sekkâf, fûrû-i fıkıhta kullanılan istilâhları naklettikten sonra Heytemî'nin istilâhlarıyla ilgili şunları aktarmıştır:

*“Bunları anladıktan sonra bil ki öncelikle bu istilâhlara, özellikle Heytemî'nin Tuhfe’de kullandığı istilâhlara, çok dikkatli derin ve ince bir nazarla bakılması gerekir. İlimde derinleşmiş âlimlerin fikirleri Tuhfe’nin ibarelerini anlamada ve mutemet görüşleri tahrîc etmede zorluk çektiler. Bunları öğrenmeden önce talebelerin bu ibarelere dalmaları doğru değildir. Talebe öncelikle ilgili bölüm ve babı detaylı bir şekilde incelemelidir. Yoksa doğrulardan daha çok sapacaktır. Bu istilâhları hafife alan ya da önemsemeyenin gözleri bitkin bir şekilde geri çevrilecektir”.*⁶⁷²

İkinci tenkîh döneminin en önemli âlimlerinden Remlî, Heytemî ile birlikte eserlerinde mezhep görüşleriyle ilgili yeni kavramlara yer vererek, oldukça fazla sayıda mezhep kavramlarının meydana gelmesini sağlamışlardır. İkinci tenkîh süreciyle mezhep büyük oranda gelişimini tamamladığı için sonraki dönemlerde yeni kavramlar oluşturulmamış; ancak müellifler bir takım rumuz ve işaretler kullanmaya başlamıştır. Konunun akıcılığının sağlanması ve gereksiz tekrarlardan kaçınılması için geliştirilen harf ya da kelime şeklindeki bu rumuz ve işaretler, özellikle şerh türündeki eserlerde formülüze edilmiştir.⁶⁷³ Remlî ve Şirbînî'nin (v. 977/1570) de bu istilâhları Heytemî gibi kullandıkları görülmüştür.⁶⁷⁴

2.2.2.6. Mezhebi Savunmaları

Heytemî, kendi muhitinde ilim tahsilini yaptıktan sonra bazı eserler telif etmiştir. Ardından Hicaz’a gidip yerleşmiş ve orada da ders vermekle birlikte eserlerini telif etmeye devam etmiştir. Remlî ise Kahire’de kalmış, farklı bölgelerden

⁶⁷¹ Bâ ‘Alevî, *Matlabü’l-İkâz*, s. 62-64, 67.

⁶⁷² Sekkâf, *Terşihu’l-Müstefidîn*, s. 6.

⁶⁷³ Özdemir, *Şâfi Fûrû’ Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, MÜSBE, s. 138, 157.

⁶⁷⁴ Bâ ‘Alevî, *Matlabü’l-İkâz*, s. 62-64, 67.

gelen ilim talebelerine ders vermekle uğraşmıştır. Her ikisi de eğitim, eser telifi ve diğer tüm faaliyetlerinde itikatta ehl-i sünnet ekolünü amelde de Şâfiî mezhebini savunmuştur. Kendi mezhebini savunurken hiçbir şekilde mezhep taassubunda bulunmamışlardır. İkisinin farklı mezheplere mensup hocalardan ders almaları ve dört mezhebe mensup talebelere ders vermeleri mezhebi savunurken taassuba yer vermediklerini göstermektedir.

2.2.2.7. Mezhebin Görüşlerini Nakledip Kaydetmeleri

Heytemî ile Remlî'nin Şâfiî mezhebinin görüşlerini kendi dönemlerinde nakletme konusunda ön plana çıktıkları görülmektedir. Şâfiî mezhebinin görüş ve tercihlerini bir bütün halinde tahkîk edip sonraki nesillere nakledenlerden oldukları için de bazı âlimler tarafından “mezhep nâkili” olarak gösterilmişlerdir.⁶⁷⁵ Her ikisi de Şâfiî mezhebini iyi derecede anlayan, tahlil, tahkîk ve tenkîh eden, ayrıca doğru bir şekilde sonrakilere aktaran önemli iki fakih olarak mezhebe katkı sunmuşlardır.

2.2.3. Heytemî ile Remlî'nin Görüşlerinin Değeri

“Değer” kavramı ile görüşün mutemetlik derecesini kastediyoruz. Mutemet sözcüğü “i‘temede” fiilinin ism-i mafûludur. Lügatta, “kastetmek, güvenmek, dayanmak” gibi anlamlara gelir.⁶⁷⁶ Fıkıh istilâhında “birden fazla görüş içerisinde mezhebe nisbeti sahih ve râcih olan görüşe denir”.⁶⁷⁷ İmâm Şâfiî'den sonra talebeleri Müzenî ve Büveytî'nin görüşleri esas alınmış, sonra Şirâzî, Cüveynî ve Gazzâlî'nin görüşleri mutemet kabul edilmiştir. Mezhebin tahrîr ve tenkîhiyle birlikte Râfiî ve Nevevî'nin ortaya çıkmasıyla, ikisinin ittifak ettiği görüş mezhebin görüşü kabul edilmiştir. Ardından Heytemî ile Remlî mezhebin “ikinci şeyhayn”ı olarak anılmış⁶⁷⁸ ve mezhebin üçüncü kurucuları olarak görülmüştür. Bu iki fakihin görüşleri ve

⁶⁷⁵ Reşîd, **el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî**, s. 101.

⁶⁷⁶ Ezherî, **Tehzîbu'l-Luğa**, c. 2, s. 152; Ebu'l-Kâsım İsmail b. İbâd es-Sâhib (v. 385/995), **el-Muhîttü'l-Luğa I-XI**, (thk. Muhammed Hasan Âl Yasîn), 'Alemlü'l-Kütüb, Beyrut 1994, c. 2, s. 64; İsmail b. Hammâd el-Cevherî (v. 393/1002), **es-Sihâh I-VII**, (thk. Ahmed Abdülgaffûr 'Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1979, c. 2, s. 512.

⁶⁷⁷ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 319, 322, 325, 328.

⁶⁷⁸ Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 399.

eserleri mezhebin mutemet görüşünü belirlemede esas alınmış sonraki Şâfiî fukahâsının mercii olmuştur.

Şeyhayn'den sonra Heytemî, Remlî ile birlikte Ensârî ve Şirbînî'nin görüş ve fetvaları da muteber kabul edilmiştir. Bu dört âlimin bir meseleyle ilgili ittifak ettiği görüşler mutemet olarak değerlendirilmiştir. İhtilâf ettiklerinde ise Heytemî ile Remlî'nin ittifak ettikleri görüş diğerlerine nazaran muteber kabul edilmiştir. İkisinden birisi meseleye değinmiş ise onun görüşü esas alınmıştır. Şâfiî mezhebi muhitinde Râfiî, Nevevî, Heytemî ve Remlî'nin görüşleri nass gibi kabul edilmiş ve bunlara muhalif fetvalar kabul edilmemiştir. Ahmed Ali, Heytemî ve Remlî'nin ittifak ettiği görüşlerin mezhepte karşı çıkılamaz olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “Bu ikisi eğer aynı görüşte birleşirlerse artık Cehize,⁶⁷⁹ bütün hatiplerin sözünü kesmiştir.”

Kürdî, Heytemî ve Remlî'yle ilgili şöyle der: *“Bu iki imamdan her biri büyük âlimlerin liderleri olup, Allah'ın insanlar üzerindeki hücceti olan Şâfiî mezhebinin bayrağını omuzlayan, mezhebin problemlerini çözen, anlaşılmayan ifadeleri ilk ve son kez açan kişilerdir. Sarf ettikleri çabaları sayesinde en büyük mertebeye ulaşmışlardır”*.⁶⁸⁰

Heytemî'nin talebesi Seyyid Ömer el-Basrî'ye (1037/1627) *“Heytemî, Remlî ve diğer müteahhir âlimler arasında ihtilâf söz konusu olduğunda hangisi tercih edilmeli sorusuna “meseleye bakan kişi âlim olup, delillere vakıf nazar ehlinde ise Şeyhayn'ın (Heytemî ve Remlî) görüşlerini kendince tahlil eder gerektiği takdirde reddeder. Eğer buna gücü yoksa hangisinin görüşünü seçerse seçsin. Kıraat*

⁶⁷⁹ . Bu darb-ı meselin ne anlama geldiğini eserin mütercimi şöyle açıklar: “Bu ifade bir atasözüdür. İki kabile bir öldürme olayı konusunda karşılıklı nutuklar atıp diyetin kabulünü sağlamaya çalışırken, “Cehîze” adlı bir kadın gelmiş ve “maktûlün velisi kâtili yakalayıp öldürdü” diye haber verince, yukarıya meâlini verdiğimiz ve “bu iş bitmiştir” anlamında “kata‘at Cehîze kavle kulli hatîbin” sözünü söylemişlerdir. Muhammed İbrahim, **Hanefî ve Şâfîlerde Mezheb Kavramı** (mütercimin dipnotu) (Çev. Faruk Beşer), Nûn Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 151.

⁶⁸⁰ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 16.

*meselesinde olduğu gibi isteyen “Kalûn” isteyen “Verş” kıraatına göre okur. Hangisini isterse seçebilir” şeklinde cevap vermiştir.*⁶⁸¹

Şeyh Abdurrahman b. Abdillâh Balfakîh’e de Heytemî ile muasırları ihtilâf ettiklerinde hangisinin görüşü tercîh edilir sorusuna cevaben şunları kaydetmiştir: “hırsı ve tamahı bırak hangisini taklid edersen et. Çünkü ikisi denktirler”.⁶⁸²

Abdurrahim Bâ Kesîr bu hususla ilgili şu beyti dile getirmiştir:

“محمد الرملی يكافي ابن حجر فاختر إذا تخالفا بلا غرر”

*“Muhammed er-Remlî, İbn Hacer’e denktir. İkisi ihtilâf ettiklerinde rahatlıkla hangisini seçersen seç.”*⁶⁸³

Heytemî ile Remlî’nin kendi dönemlerinden günümüze kadar Şâfiî âlimlerinin yanında önemli yeri olmuştur. Yaşadıkları dönemde zor ve karmaşık meselelerin çözümünde onlara müracaat edilmiştir. Heytemî ile Remlî, yaşadıkları dönemde bulundukları bölgede Şâfiîlerin müftüsü kabul edilmişlerdir. Bu bağlamda Heytemî, Hicaz’daki Şâfiîlerin fetva mercii, Remlî de Mısır’ın müftüsü konumunda olmuştur.⁶⁸⁴

Heytemî görüşlerin tercih edilmesiyle ilgili şöyle bir uyarıda bulunmuştur: “Şeyhayn’dan önce mütekaddimîn fıkıh kitaplarında geçen meseleler, iyice araştırılıp incelendikten sonra mezhepteki mutemet görüş olduğu kanaati oluştuğunda; ancak hakkında görüş belirtilebilir. Birçok kitabın aynı görüşü tercîh ettiğine bakılmamalıdır. Çünkü bu çokluk bazen bir fakihin görüşüne dayandırılarak oluşabilmiştir. Örneğin Kaffâl ya da Ebû Hamid’in birçok talebeleri diğer fakihlerin farklı görüşlerine rağmen onların görüşünü almış, tahkîk ve inceleme yapmadan mutemet görüşmüş gibi belirtmişlerdir”.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ Bâ ‘Alevî, **Matlabü’l-İkâz**, s. 59.

⁶⁸² Bâ ‘Alevî, **Matlabü’l-İkâz**, s. 59.

⁶⁸³ Bâ ‘Alevî, **Matlabü’l-İkâz**, s. 60.

⁶⁸⁴ İbrahim, **Hanefî ve Şâfiîlerde Mezheb Kavramı**, s. 151.

⁶⁸⁵ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 29.

Cemâluddîn Muhammed el-Ehdel (v. 1352/1913), Heytemî ile Remlî'nin de diğer fakihler gibi hatadan beri olmadıklarını, onların da görüşlerinde hata etme ihtimali olduğunu, bir bölgede Heytemî'nin ya da Remlî'nin görüşleri mutemettir şeklinde kesin ifadelerin doğru olmadığını, mezhebin kaidesine uyan Heytemî, Remlî ya da başkasının görüşleri arasında bir fark olmadığını belirtir.⁶⁸⁶

Kürdî de esasında Ensârî ve Şirbînî'nin görüşlerinin mutemetliğinin Heytemî ile Remlî'nin görüşlerinden geri kalan bir yanının olmadığını, onları birbirinden ayırmanın bir anlamı olmadığını dile getirmektedir. Hocası Said Sünbül'ün *Tuhfe* ve *Nihâye*'nin dışında fetva vermenin caiz olmadığı sözünün ilginç olduğunu günümüze kadar onlara muhalif birçok görüşün ortaya atıldığı ve buna kimsenin itiraz etmediğini vurgular.⁶⁸⁷ Yine Kürdî *el-Havâşî'l-Medeniyye*'nin mukaddime'sinde Ensârî, Şirbînî, Heytemî ve Remlî'nin görüşlerinin birbirlerine yakın derecede olduklarını belirtir.⁶⁸⁸

Müteahhirûn âlimlere göre Heytemî, muhakkikler arasında son sözü söyleyen olarak kabul edilmiş, ihtilâf olunduğunda Şemsuddîn Remlî'nin dışında onun sözü diğerlerine tercih edilmiştir. Heytemî ve Remlî'nin ittifak ettikleri görüşler diğer âlimlerin hatta hocaları Zekeriyya el-Ensârî, Şihâbüddîn er-Remlî, Ebü'l-Hasan el-Bekrî ve Abdülhâk es-Sünbâtî'nin görüşlerinden üstün kabul edilmiştir;⁶⁸⁹ ancak Râfî ve Nevevî'de olduğu gibi Heytemî ile Remlî'de de kendilerine ait birçok eserin varlığı ve bu eserlerdeki görüşlerin bazen birbirlerinden farklı olması nedeniyle müteahhirûn âlimler tarafından eserleri mutemetlik sıralamasına tabi tutulmuştur.

2.2.3. Heytemî ile Remlî'nin Eserlerinin Mutemetlik Sıralaması

Heytemî, İmâm Şâfîî, Nevevî ve daha birçok fakihte olduğu gibi kendi eserlerinde de kendine ait farklı görüşleri olmuştur. Örneğin bir meseleyle ilgili

⁶⁸⁶ Cemâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Ehdel, *Umdetu'l-Müftî ve'l-Müsteftâ I-II*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008, c. 1, s. 272-273.

⁶⁸⁷ Kürdî, *Fevidu'l-Medeniyye*, s. 259-279.

⁶⁸⁸ Kürdî, *Fevidu'l-Medeniyye*, s. 259-279.

⁶⁸⁹ Reşîd, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi'sh-Şâfîî*, s. 91.

Tuhfe'de bir görüş ifade ederken, *Fetâva*'da başka bir görüş ifade etmiştir.⁶⁹⁰ Ya da *Tuhfe*'de bir görüşü ifade ederken *Fethü'l-Cevâd*'da başka bir görüşü ifade eder.⁶⁹¹ Veyahut *Tuhfe*'de bir görüş ifade ederken *el-İmdâd* ve *Fethü'l-Cevâd*'da başka bir görüşü beyan etmiştir.⁶⁹² Heytemî kitaplarında herhangi bir görüş farklılığı söz konusu olduğunda hangi kitabının mutemet kabul edildiğine dair şöyle bir sıralama takip edilmiştir:⁶⁹³

1. *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*
2. *Fethü'l-Cevâd bi Şerhi'l-İrşâd*
3. *el-İmdâd fî Şerhi'l-İrşâd*
4. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Hadramiyye.*
5. *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*
6. *el-Î'âb fî Şerhi'l-'Ubâb*
7. *el-Minhâcü'l-Kavîm Şerhi Mesâili't-Ta'lîm*

Kürdî, *Fevâidu'l-Medeniyye* adlı eserinde Ali b. Abdurrahîm Bâ Kesîr'den (v. 1145/1732) naklettiği şu beyitler bu sıralamayı özetlemektedir:

وشاع تقديم كلام ابن حجر في يمن وفي الحجاز ذا إشتهار
وفي اختلاف كتبه في الرجح الأخذ بالتحفة ثم الفتح
فاصله فشرجه العبابا إذ رام فيه الجمع والإيعابا

Kürdî, “Yemen ve Hicaz’da Heytemî’nin tercihleri ve görüşleri muteber olarak yayılıp şöhret bulduğunu, eserleri arasında ihtilâf meydana geldiğinde önce *Tuhfe*, sonra *Feth* (*Fethü'l-Cevâd*) sonra *el-Ubâb*’ın şerhi olan *el-Î'âb* adlı eserini dikkate almak gerektiğini belirtmiştir.”⁶⁹⁴

Müteahhirûn âlimler, *Tuhfe*’yi İmâm Şâfiî’nin tüm naslarını kapsaması, müellifin yetkinliği, sıkı bir incelemeden geçirmesi, çok sayıda muhakkik tarafından incelenmesi ve Şeyhayn’ın görüşlerine dayandırılması gibi sebeplerden dolayı daha

⁶⁹⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Bâ ‘Alevî (v. 1320/1903), *Buğyetu'l-Müstersîdin fî Talhîsi Fetâvâ badi'l-Eimmeti mine'l-Muteahhîrîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 350.

⁶⁹¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, c. 3, s. 249, 267, 295, 297; Bâ ‘Alevî, *Fethü'l-'Alî*, s. 792, 796, 799, 801. Bâ ‘Alevî, *Buğyetu'l-Müstersîdin*, s. 359.

⁶⁹² Bâ ‘Alevî, *Buğyetu'l-Müstersîdin*, s. 386.

⁶⁹³ Kürdî, *Fevâidü'l-Medeniyye*, s. 66; Dimyâtî, *Î'ânetu't-Tâlibîn*, c. 1, s. 27.

⁶⁹⁴ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 63.

mutemet kabul etmiştir. Ayrıca *Tuhfe* Heytemî'nin fıkıh alanında yazdığı son eser olduğu için diğer eserlerine tercîh edilmiştir.⁶⁹⁵

Remlî'nin bazı eserleri el yazma, bazıları da kayıp olduğundan mutemetlik sıralaması açısından fazla bir değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır. Onun sadece *Nihâye* ile *Şerhu'l-Îdâh li'n-Nevevî* adlı eserleri arasında bazı görüş ayrılıklarının bulunduğu tespit edilmiştir.⁶⁹⁶ Kronolojik olarak *Şerhu'l-Îdâh* adlı eseri *Nihâye*'den sonra yazıldığı için, bunlar arasında görülen ihtilâfların tümünde *Şerhu'l-Îdâh*'ın tercîh edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Zira Remlî bu eserini Mekke'ye gittiği 990/1582 yılında yazmaya başlamış, aynı yılın Zîlhicce ayında da yazımını bitirmiştir.⁶⁹⁷ Kürdî'ye göre prensip olarak bir âlimin en son yazdığı tercih edilir.⁶⁹⁸

2.2.4. Heytemî ve Remlî'den Sonra Mezhepteki Mutemet Görüşler

Müteahhirûn âlimler, Heytemî ve Remlî'nin kitaplarında değinmediği meselelerle ilgili şu sıralamayı mutemet kabul etmişlerdir:⁶⁹⁹

1. *Şerhü'l-Behceti's-Sağîr*, Zekerîyyâ el-Ensârî
2. *el-Menhec*, Zekerîyyâ el-Ensârî
3. Hatîb eş-Şîrbînî'nin tercihleri⁷⁰⁰
4. Havâşî yazarlarının tercihleri⁷⁰¹

Şâfiî mezhebinin fûru-i fıkıh meselelerinde hâşiye müelliflerinin görüşlerinin *Tuhfe* ve *Nihâye*'nin görüşlerine muvafık olması istenmiştir. *Tuhfe* ve *Nihâye*'ye muhâlif olmaları durumunda görüşlerine itimat edilmeyeceği belirtilmiştir. *Tuhfe* ve

⁶⁹⁵ Abdullah b. Hüseyin Bâ 'Alevî, *Matlabü'l-Îkâz fi'l-Kelâmi 'alâ Şeyi'n min Garari'l-Elfâz*, Dârü'l-Mehâcir, Terim/Yemen 1415/1995, s. 33.

⁶⁹⁶ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 209, 210.

⁶⁹⁷ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 209; İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 177.

⁶⁹⁸ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 209, 210.

⁶⁹⁹ Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî (1310/1893), *Î'ânetu't-Tâlibîn 'alâ Halli Elfâzi Fethi'l-Mübîn I-IV*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, c. 4, s. 420; Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâid*, s. 76-77; Ehdel, *Sülemu'l-Müteallimi'l-Muhtâc*, s. 628; Ahmed Ali, *el-Mezheb 'inde's-Şâfiyye*, s. 19.

⁷⁰⁰ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 38, 43, 44; Ehdel, *Sülemu'l-Müteallimi'l-Muhtâc*, s. 628; Ahmed Ali, *el-Mezheb 'inde's-Şâfiyye*, s. 19. Bu dördü bir konu hakkında fikir birliğine vardığı zaman bu, tartışmasız mezhebin en mutemet görüşü olur. Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 38; İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 176).

⁷⁰¹ Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, s. 76-78; Ehdel, *Sülemu'l-Müteallimi'l-Muhtâc*, s. 628-629; İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 177; Ahmed Ali, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye*, s. 19.

Nihâye'nin değinmediği konularda ise mezhebin usûl ve kaidelerine muhâlif olmamaları şartıyla hâşiyelerin görüşlerinin kabul edileceği vurgulanmıştır.⁷⁰²

Heytemî ve Remlî'den sonra gelen bazı müteahhir âlimler, ikisinin ihtilâf ettiği (özellikle *Tuhfe* ve *Nihâye*'deki) meselelerle ilgili fetva vermenin caiz olmadığını iddia etmişlerdir. Bazı Şâfiî müteahhirîn âlimleri tarafından Zekerîyyâ el-Ensârî, Şihâbüddîn er-Remlî, Hatîb eş-Şirbînî, Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî gibi müteahhir fakihler arasında meydana gelen ihtilâflarda hangisinin takdim edileceğiyle alakalı açıklamalar yapılmıştır. O âlimlerden birisi Muhammed b. Süleymân el-Kürdî'dir. O, herhangi bir meseleyle ilgili inceleme ve tercîhe gücü yetenlerin bunu yapmaları gerektiğini; aksi halde Heytemî ve Remlî'ye muhalefet etmelerinin caiz olmadığını ifade eder. Hatta onların *Tuhfe* ve *Nihâye*'deki görüşlerine muhalefet etmenin caiz olmadığını; onların değinmediği meselelerde mezhebin aslına muhalefet etmemeleri şartıyla şu tertibe göre mutemet kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁰³

2. *Zekerîyya el-Ensârî*
3. *Hatîb eş-Şirbînî*
4. *Hâşiyetü'z-Zeyyâdî*
5. *Hâşîye İbn Kâsım*
6. *Hâşîye Amîra (Umeyra)*
7. *Hâşiyetu's-Şebrâmellesî*
8. *Hâşiyetü'l-Halebî*
9. *Hâşiyetu's-Şevberî*
10. *Hâşiyetü'l-'Anânî*

Remlî'den Sekkâf'ın (v. 1335/1916) vefat tarihine kadarki döneme, hâşiyeler dönemi denilmiştir. Hâşîye türü eserler aslında daha erken bir dönemde kaleme

⁷⁰² Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 1, s. 37; Ahmed Ali, *el-Mezhebinde's-Şâfiyye*, s. 19.

⁷⁰³ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 61; Ali Cum'a Muhammed, *el-Medhal ilâ Dirâseti'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, Dâru's-Selâm, Kahire 2012, s. 49.

alınmaya başlanmışsa da, mezhepte muteber ve kaynaklık sıralaması içinde yer alan hâşiyeler çoğunlukla bu dönemde vücut bulduğu için bu isimle anılmıştır.⁷⁰⁴

Nevevî'nin eseri *el-Minhâc*'a daha öncede ifade edildiği gibi birçok şerh yazılmış, bu şerhlerden ikisi Heytemî ve Remlî'ye aittir. Bu şerhlerin üzerine mücmel kalmış lafızları tafsil ederek, kapalı ve dürülü kısımlarını ortaya sererek çözüme kavuşmamış bazı meseleleri çözüme kavuşturmak ve daha birçok kaide ve faydalı bilgileri ihtiva etmek üzere hâşiyeler yazılmıştır. Şâfiî mezhebi tarihinde bu dönem hâşiyelerin altın dönemi olarak kabul edilmiştir.⁷⁰⁵

Hâşiyeye yazarlarının görüşleri, fetva verme hususunda sonrakiler için dayanak olmuş ve böylece ilmî bir değer kazanmıştır. Kavasimî, bu dönemde hâşiyelerin yazılmasının nedenlerinden bir kısmını şöyle sıralamıştır:⁷⁰⁶

1. Şâfiî mezhebinde önemli birçok şerhin yazılmış olması.
2. İctihad olgusunun zayıflaması, taklidin diğer dönemlere göre artması.
3. Osmanlı'nın resmi olarak Hanefî mezhebini ferman etmesi.

Genelde bu hâşiyeye müelliflerinin görüşleri mutemet kabul edilmiş; ancak Heytemî ya da Remlî'ye muhalif görüşlere itibar edilmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hâşiyeye yazarlarının çoğu Remlî'nin görüşlerini desteklemişlerdir.⁷⁰⁷ Kanaatimce hâşiyeye müelliflerinin Remlî'nin görüşlerini tercîh etmelerinin nedeni birçoğunun Mısırlı olmaları ve Mısır ilim çevresinin Remlî'nin görüşlerini mutemet kabul etmelerindendir. Melîbârî, Kürdî, Ehdel, Bâ Fadl, Şîrvânî, Termesî ve Sekkâf gibi diğer Şâfiî bölgelerden olan müellifler ise Heytemî'nin görüşlerini tercîh etmişlerdir.

⁷⁰⁴ Özdemir, *Şâfiî Fırû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, s. 86.

⁷⁰⁵ Kavasimi, *el-Madhal*, s. 455.

⁷⁰⁶ Kavasimi, *el-Madhal*, s. 457.

⁷⁰⁷ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 1, s. 27; Ali b. Ahmed Bâ Sabrin el-Hadramî (v. 1305), *İsmidü'l-'Ayneyn (Buğyetü'l-Müsterşidin ile birlikte)*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 379.

Dimyâtî *İ'ânetu't-Tâlibîn* adlı eserinde bu hususla ilgili şöyle demiştir: “Hâşiye müelliflerinin çoğu Remlî'ye muvafakat ederler. Bu hâşiyelere göre fetva vermek muteberdir; ancak *Tuhfe* ve *Nihâye*'ye muhalefet ederse görüşlerine itibar edilmez. Bu nedenle kendilerinden sonra gelen âlimler tarafından mutemetlik sıralamasına tabi tutulmuştur. Hâşiye'lerden mutemet olanlar sırasıyla Zeyyâdî, İbn Kâsım, 'Amira ('Umeyre) ve diğerlerin hâşiyeleridir”.⁷⁰⁸

Şeyh Said b. Muhammed Sünbül el-Mekkî'nin (v. 1175/1761) de ifade ettiği gibi, Ensârî, Şihâbuddîn er-Remlî, Heytemî, Şemsuddîn er-Remlî, Şirbînî, Mahallî, İbn Kâsım, Zeyyâdî, Şebremellisî, İbn Ziyâd, Kalyûbî ve Şevberî gibi âlimlerin görüşleri bazıları diğerlerine takdim edilse de tümü mutemet ve güvenilirdir. Her biri ile amel etmemiz mümkündür; ancak fetva verirken ihtilâfları söz konusu olduğunda *Tuhfe* ve *Nihâye*, ikisinin ihtilâfı durumunda eğer fetva veren tercîh ehlinde ise râcih olanı, tercîh ehlinde değilse ikisinden birini tercîh eder. Heytemî ile Remlî'nin değinmedikleri meselelerde Ensârî'nin görüşleri esas alınır.⁷⁰⁹

Bunları anlatırken şunu da unutmamak gerekir ki ister Heytemî ister Remlî ya da diğer fakihlerden biri olsun görüşü yanlış ya da zayıf ise yine de takdim edilmez, onunla fetva vermek caiz değildir. Bütün bunlara baktığımızda şerhlerin hâşiyelerden daha mutemet olduklarını görüyoruz.

Hâşiye yazarlarının görüşlerinin mutemetliğini şu tertibe göre belirtenler de olmuştur:⁷¹⁰

⁷⁰⁸ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 1, s. 19.

⁷⁰⁹ Zekerîyya el-Ensârî'nin eserlerinden şu sıralama dikkate alınır:

Şerhü's-Sağîr

Menhecu't-Tullâb Muhtasaru Minhâcu'n-Nevevî

Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb

Esna'l-Metâlib Şerhu'r-Ravdî't-Tâlib

el-Ğureru'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye

Tahrîru Tenkîhi'l-Lübâb

Tuhfetu't-Tullâb bi Şerhi Tenkîhi'l-Lubâb. Daha fazla bilgi için bk. Cum'a, *el-Medhal*, s. 49.

⁷¹⁰ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 1, s. 27; Sekkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiye*, s. 37; *Terşihu'l-Mustefidîn*, s. 14; Bâ Sabrîn, *İsmidu'l-Ayneyn*, s. 379.

1. Nuru'ddîn Ali ez-Zeyyâdî (v. 1024/1615), *Hâşiyetü'z-Zeyyâdî 'alâ Fethi'l-Vehhâb Şerhi Menheci't-Tullâb*⁷¹¹
2. İbnü'l-Kâsım el-'Abbâdî (v. 994/1586), *Hâşiye Abbâdî 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*
3. Şihâbüddîn Ahmed el-Burullusî eş-Şâfiî 'Amira ('Umeyre) (v. 957/1550), *Hâşiye 'Amira ('Umeyre) 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî*
4. Nureddîn Ebû Ziyâ Ali b. Yahyâ eş-Şebrâmellisî (v. 1087/1676), *Hâşiye Ali eş-Şebrâmellisî 'ale'n-Nihâyeti'l-Muhtâc*
5. Abdulhamîd ed-Dâğıstânî eş-Şîrvânî (v. 1301/1882), *Hâşiye Şîrvânî 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*
6. Ebû Dâvud Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Cemel el- Mısırî (v. 1204/1790), *Hâşiye Süleyman el-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec li'z-Zekerîyyâ*
7. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî el-Mısırî (v. 1277/1860), *Hâşiye İbrahim el-Bâcûrî 'alâ Metni Ebi'l-Şucâ'*
8. Ebû'l-Ferec Nûru'ddîn Alî b. Burhânuddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (v. 1044/1635): *Hâşiye Ali el-Halebî 'alâ Menheci'l-Kâdî Zekerîyyâ*⁷¹²
9. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Mısırî eş-Şevberî (v. 1069/1659), *Hâşiye eş-Şevberî 'alâ Tuhfeti't-Tullâb*⁷¹³
10. Şemsüddîn Muhammed b. Dâvûd el-Mısırî el-'Anânî (v. 1098/1686), *Hâşiye el-Anânî 'alâ 'Umdeti'r-Râbih fî Marîfeti't-Tarîki'l-Vâdih*⁷¹⁴
11. Şetâ el-Bekrî *Hâşiye 'alâ Kurreti'l-'Ayn*

⁷¹¹ Araştırdığımız kadarıyla henüz basılmamıştır. Katar'da Merkezu'l-Cuma'l-Macid Kütüphanesi'nde (nr. 228928-Şâfiî mezhebi) onbir, Mısır el-Ezheriyye Kütüphanesi (nr. 21-Şâfiî mezhebi) (nr. 2655) iki, Suudi Arabistan el-Melik Faysal İlmî Araştırmalar Merkezi'nde (nr. 118461-Şâfiî mezhebi) ve Mekke Mescidu'l-Harâm Kütüphanesi'nde (nr. 56102-Şâfiî mezhebi-) 'nde de birer yazma nüshası mevcuttur.

⁷¹² Araştırdığımız kadarıyla henüz basılmamıştır. Dimaşk Zâhiriyye Kütüphanesi (nr. 27978/2000-Şâfiî mezhebi) ve Katar'da Merkezu'l-Cuma'l-Macid Kütüphanesi'nde (nr. 225447-Şâfiî mezhebi) birer nüshası mevcuttur.

⁷¹³ Ahmed Kâsım Muhammed el-Fakîrî tarafından eserin tahkîki yapılmış ve bu tahkikle ilgili Muhammed b. Fethî b. Muhammed el-'Aterbî yaptığı yüksek lisans çalışmasını Malezya el-Medîne Üniversitesi tarafından 2011 yılında yayınlanmıştır. Abdullah b. Muhammed b. Salih Hafnî tarafından yine aynı üniversitede 2013 yılında eserle ilgili yüksek lisans tezi yazılmıştır.

⁷¹⁴ Araştırdığımız kadarıyla henüz basılmamıştır. Katar'da Merkezu'l-Cuma'l-Macid Kütüphanesi'nde (nr. 406555-Şâfiî mezhebi) birer nüshası mevcuttur.

Ancak bu tertipte Şihâbüddîn Ahmed el-Kalyûbî'nin (v. 1069/1659) *Hâşiyetu Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî* adlı hâşiyesinin zikredilmemesi dikkatten kaçmamaktadır. Kalyûbî'nin hâşiyesini listeye alınmamasının nedeni onun hâşiyesinin diğer bütün hâşiyelerin bir nevi özeti olmasından kaynaklanabilir. Çünkü Kalyûbî hâşiyesini oluştururken diğer hâşiyelerden çokça alıntılar yapmakta ve müelliflerinin görüşlerini özet bir şekilde aktarmaktadır. Ya da yazar bu esere ulaşmamış olmasından da kaynaklanabilir.

Şöyle bir hiyerarşiyi gözetten âlimler de vardır:⁷¹⁵

1. *Hâşiyetu'z-Zeyyâdî 'alâ Fethi'l-Vehhâb Şerhi Menheci't-Tullâb*
2. *Hâşiyetü İbn Kâsım el-'Abbâdî 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*
3. *Hâşiyetü 'Amîra 'alâ Kenzi'r-Râğibîn Şerhi Minhâci't-Tâlibîn*
4. *Hâşiyetu's-Şebrâmellesî 'alâ Nihâyeti'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*
5. *Hâşiyetu'l-Halebî 'alâ Fethi'l-Vehhâb Şerhi Menheci't-Tullâb*
6. *Hâşiyetu's-Şevberî 'alâ Fethi'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb*
7. *Hâşiyetu'l-'Anânî 'alâ 'Umdeti'r-Râbih fî Ma'rifeti't-Tarîki'l-Vâdih*

2.3. HEYTEMÎ VE REMLÎ'NİN ŞÂFÎÎ MEZHEBİNE ETKİLERİ

Bir fıkıh âlimi, mezhep imamlarından birinin mezhebine göre fetva vermek istediğinde o imamın mezhebini iyi bilmeli, mezhebe bağlı âlimlerin görüşlerine vakıf olmalıdır. Heytemî ve Remlî'nin eserlerine baktığımızda tercîh, istidlâl ve ihtilâflarla dolu olduğunu görüyoruz. Ayrıca kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerini naklederek mezhebe vukufiyetlerini ortaya koymuşlardır. Keza onlardan sonra gelen fakihlerin, kendilerinden birçok atıf yaptıkları görülmektedir. Özellikle atıfların furû-i fıkhta yoğunlaşması, görüşlerinin muteber olduğunun bir göstergesidir. Bu başlıkta ana hatlarıyla bu iki fakihin etkilerinden bahsedilecektir. Zira kendilerinden sonraki fakihlere ve Şâfiî mezhebine mensup bölgelere etkileri başlı başına müstakil bir çalışmaya konu olacak genişliktedir.

⁷¹⁵ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 4, s. 420; Sakkâf, *Muhtasarü'l-Fevâid*, s. 76-77; Ehdal, *Sülemu'l-Müteallim*, s. 628; Ahmed Ali, *el-Mezheb 'inde's-Şâfiyye*, s. 19.

2.3.1. Heytemî ile Remlî'nin Şâfiî Mezhebine Mensup Bölgelere

Etkileri

İmâm Şâfiî'nin ilmî serüveni doğduğu yer olan Gazze'de başlamış ve sırasıyla Mekke, Medine, Yemen, Irak ve Mısır'da sona ermiştir. Şâfiî mezhebinin yayılması, bizzat kendisinin bu memleketlerde yaşaması sebebiyle olmuştur. Hicâz'ın Müslümanların hac ve umre ibadeti dolayısıyla uğradıkları bir merkez olması, Bağdat'ın hilafetin merkezi olması ve Mısır'ın birçok bölgeden insanların buluştuğu nokta olması Şâfiî mezhebinin buralarda yayılmasına etkisi olmuştur.⁷¹⁶ Bu merkezlerde verdiği fikhî eğitim ve bu fikhî eğitimi almak için çeşitli bölgelerden gelen talebelerin eğitim sonrası farklı memleketlere dağılması, Şâfiî mezhebinin yayılmasını ayrıca kolaylaştırmıştır.

Buna göre günümüzde Şâfiî mezhebinin yoğunlukta olduğu bölgeler şunlardır: Suriye, Yemen, Irak, Kürt coğrafyası, Filistin, Ürdün, Bahreyn, Ummân,⁷¹⁷ Mısır, Sudan, Etiyopya (Habeşistan), Sudan'n doğusu, Etiyopya'nın güney kesimi, Eritre, Cibuti, Tanzania, Kenya, Uganda, Komor Adaları, Mozambik, Madagaskar,⁷¹⁸ Hint Alt Kıtası (Melîbâr), Endonezya, Malezya, Java, Malayalar, Srilanka (Seylan, Serendib), Maldiv Adaları, Tayland (Siyam), Filipinler, Vietnam.⁷¹⁹ Dağıstan ve Çeçenistan.

Şâfiî mezhebinin bu coğrafyalarda yayılması Heytemî ve Remlî'nin görüşleri, kendilerine ait eser ve talebelerinin katkısı büyüktür. İkisinin görüşleri mezhepte esas alınmış ve amel edilen görüş olarak kabul edilmiştir. Yemen, Hadramevt, Şam, Irak,

⁷¹⁶ Cafer Abdusselâm Ali, 'Avâmilü İntişârî'l-Mezhebi's-Şâfiî fî Muhtelifi'l-Bilâdi'l-İslâmiyye "el-İmâm Şâfiî Fakihen ve Müctehiden" İmâm Şâfiî Sempozyumu, Uluslararası İslam Üniversitesi, Kuala Lumpur, Malezya, 1990 ss. 559-590, s. 562-564.

⁷¹⁷ Ummân'ın güney kesimi ve Yemen'e yakın olan "Zafar" bölgesi Şâfiî mezhebi yaygındır. Temîmî, *Asâru'l-Mezhebi's-Şâfiî fî'l-'Alemlî'l-İslâmî Hâricihi*, s. 521.

⁷¹⁸ Temîmî, *Asâru'l-Mezhebi's-Şâfiî fî'l-'Alemlî'l-İslâmî Hâricihi*, s. 521. İbn Battûta seyahatnamesinde "Mogadişu'dan bindim. Sahil ülkelerine zencilerin şehri olan "Kluva" şehrine gitmek için yola çıktım. "Monbassâ" adasına ulaştım. Büyük bir adaydı ve halkı Şâfiî mezhebine mensuptu". Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed bin Abdillâh el-Levâtî et-Tancî (İbn Battûta) (v. 770/1368), *er-Ruhle: Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr I-VI*, (thk. Abdülhâdî et-Tâzî), Akâdemiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Rabat, 1417/1997, c. 2, s. 120.

⁷¹⁹ Temîmî, *Asâru'l-Mezhebi's-Şâfiî fî'l-'Alemlî'l-İslâmî Hâricihi*, s. 521.

Uzakdoğu, Kürt ve Dağıstan âlimlerinin çoğu Heytemî'nin görüşlerini esas almıştır. Mısır âlimleri ise Remlî'nin görüşlerini esas almıştır. Hicaz'da ilk başta Heytemî'nin görüşleri mutemet kabul edilirken, günümüzde Heytemî ile Remlî'nin görüşleri kabul açısından eşdeğer görülmüştür.⁷²⁰ Dolayısıyla bu bölgelerde Heytemî ile Remlî'nin görüşlerinin etkisi ve nedeni ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.3.1.1. Mısır

Mısır halkı önceleri İmâm Mâlik'in mezhebine bağlıyken,⁷²¹ İmâm Şâfiî'nin ömrünün sonlarında buraya yerleşmesiyle birlikte halk nezdinde kabul görmüş ve onun ilim halkasına yönelim olmuştur. Sonra Şâfiî mezhebi hızlı bir şekilde yayılıp ve zamanla Mısır'da hâkim konuma gelmiştir.⁷²²

Şâfiî mezhebinin Mısır'da yayılmasıyla birlikte Mâlikî, Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasında kıyasıya bir rekabet başlamıştır. Ahmed b. Tolun'un Kahire'de 326/938 yılında yaptırdığı Mescidü'l-Câmi'de Şâfiî ve Mâlikî mezhebinin onbeşer, Hanefî mezhebinin ise üç ders halkası bulunduğu belirtilmiştir.⁷²³ Bu durum Şâfiî mezhebinin Mısır'da Hicrî dördüncü yüzyılda ağırlıkta olduğunu göstermektedir.

Mısır'da Şâfiî Mezhebi, Fatimîler döneminde Şia politikaları yüzünden gerilemiş; ancak Selahaddîn-i Eyyübî'nin⁷²⁴ Mısır'ı Fatimîlerden alması, Nasırıyye ve Salahiyye medreselerini kurması ve ardından Memlûkler'in⁷²⁵ aynı minvalde hareket etmesiyle Şâfiilik tekrar hâkimiyeti sağlamıştır.⁷²⁶ Kadılık teşkilatı Şâfiî mezhebine mensup kadılar tarafından yürütülmüştür. Sultan Baybars döneminde dört

⁷²⁰ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 4, s. 419; Kürdî, *el-Fevâidü'l-Medeniyye*, s. 67; Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâid*, s. 74.

⁷²¹ Reşîd, *Sebetu İbn Hacer el-Heytemî*, s. 241.

⁷²² Teymûr Paşa, *Nazratun Tarihiyye fî Hudûsi'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, s. 71; Yüsrî, *Coğrâfiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, s. 29; Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 140.

⁷²³ Yüsrî, *Coğrâfiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, s. 29.

⁷²⁴ İsa b. Adil'in haricinde Eyyübî sultanların tümü Şâfiî mezhebine mensuptular. İsa b. Adil ise koyu bir Hanefî taraftarı idi. Bilgi için bk. Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 140.

⁷²⁵ Seyfuddîn Kutuz hariç diğer Memlûk sultanlarının tümü Şâfiî mezhebine mensuptular. Seyfuddîn Kutuz ise Hanefî mezhebine mensup idi; ancak iktidarda çok kısa bir süre kalmıştır. Bilgi için bk. Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 141.

⁷²⁶ Yüsrî, *Coğrâfiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, s. 30; Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 140.

mezhebe mensup kadılar atanmıştır. Halk kendi mezhebindeki kadılara gider ve mezhebine göre yargılanırdı; ancak bu kadılar arasında en yetkili olan Şâfiî kadısı olmuştur. Osmanlılar dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir. Başkadılık bu dönemde Şâfiîlerde olmuştur. Osmanlılar döneminde ise Hanefî mezhebinin resmi mezhep ilan edilmesiyle başkadılık Hanefî kadılara verilmiştir.⁷²⁷ Hanefî mezhebinin resmi hüviyet kazanması, hatta Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (v. 1265/1849) resmi olarak diğer mezheplerle amel etmeyi yasaklamasıyla birlikte Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri sadece halkın bağlı olduğu bir mezhep haline gelmiştir.⁷²⁸ Böylece Mısır'ın kuzey bölümü ile sahil kesimi Şâfiî mezhebine, güney kesimi de Mâlikî mezhebine bağlı halktan oluşmuştur.⁷²⁹

Mısır'ın ilim hayatında Şâfiî âlimler, diğer mezheplerin hocalığını yapmıştır.⁷³⁰ Mısır'ın tarihteki en önemli ilim merkezi olan Ezher Üniversitesinin şeyhliği her zaman önemli bir güç olmuştur. Ezher şeyhliği ilk önce Mâlikî fakihlerin elindeyken 526/1132 yılında Şâfiî mezhebine geçmiş, 1287/1870 tarihine kadar Şâfiî âlimlerin eline verilmiştir. Bu tarihten itibaren günümüze kadar herhangi bir mezhebe ihtisas edilmemiştir.⁷³¹

Ezher'de okuyan talebelerin çoğu da Şâfiî mezhebine mensup öğrencilerden oluşmaktadır. İslâm Üniversiteleri Birliği Eski Genel Sekreteri ve aynı dönemde Ezher Üniversitesi Rektör Yardımcılığını yapmış olan Cafer Abdusselâm Ali'nin yaptığı araştırmaya göre Ezher Şerî'at Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin 4/3'ü Şâfiî, 4/1 ise Hanefî ve Mâlikî mezheplerine mensuptur. Hanbelî mezhebine mensup olanların ise yok denecek kadar azdır.⁷³²

⁷²⁷ Yüsrî, *Coğrâfiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, s. 30; Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 141.

⁷²⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhü'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut ty., s. 449; Cağm, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 68.

⁷²⁹ Teymûr Paşa, *Nazratun Tarihiyye fî Hudûsi'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, s. 87; Yüsrî, *Coğrâfiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, s. 32.

⁷³⁰ Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, c. 1, s. 198.

⁷³¹ Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 141.

⁷³² Ali, *'Avâmilü İntişâri'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 560.

Tabakât âlimleri tarafından Şâfiî mezhebinin cedîd kavlinin ilk önce Mısır’da zuhûr ettiği, oradan da Bağdat, Şam, Maverâunehir, İran, Yemen, Hicaz, Hint, Afrika ve Endülüs’e yayıldığı ifade edilmiştir. Daha sonra Şâfiî mezhebi için Mısır merkez olmaktan çıkmış; ancak Hicrî dokuzuncu asırdan itibaren İbn Mulakkin, Demîrî, Suyûtî, Ensârî, Şihâbüddîn er-Remlî, Heytemî, Şirbînî ve Şemsuddîn er-Remlî gibi fakihlerin etkisiyle Mısır’da Şâfiî mezhebi tekrardan eski cazibesine kavuşmuştur.⁷³³

Mısır Şâfiîlerinin çoğu Şemsuddîn Remlî’nin görüşlerini mutemet kabul ederler. Mezhebe mensup fakihler arasında genellikle Remlî’nin görüşleri Heytemî’nin görüşlerine takdim edilmiştir. Mısır’daki Şâfiî âlimlerinin Remlî’nin görüşü dışında başka bir görüşle fetva vermemek üzere söz verdiklerini ve günümüze kadar bu uygulamanın devam ettiği ifade edilmektedir;⁷³⁴ ancak Kalyûbî ve Dimyâtî gibi bazı âlimlerin Heytemî’nin görüşlerini takdim ettikleri görülmektedir.⁷³⁵ Mısır’da Remlî’nin görüşlerinin esas kabul edilmesinin nedenleri şunlardır:

1. Remlî’nin babası Şihâbüddîn er-Remlî’nin o dönemde Mısır’daki otoritesi ve yetkinliği etkili olmuştur. Abdullâh b. Ebî Bekr Kadrî Bâ Şuayb (v. 1118/1706), *“Bugün Mısır’ın geneli ve Haremeyn’nin bir kısmı Heytemî’nin daha âlî olduğunu bilmelerine rağmen Remlî’nin tercihlerini benimsemişlerdir. Bunun sebebi Remlî’nin babası Şihâbüddîn er-Remlî’nin etkili konumu ve buradaki âlimlere imam olmasındandır. Onun şöhreti oğlu Remlî’ye pozitif yönde etki etmiştir. Şöhretin etkisi de az değildir. Nitekim Mısır’da Leys b. Sad ilimde deniz olmasına rağmen fıkhi muhafaza edilmedi. Buna mukabil İmâm Mâlik’in şöhrete sahip olması ve Medine gibi bir merkezde olması onun fıkının yayılmasına ve tutulmasına sebep olmuştur”*.⁷³⁶

⁷³³ Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 399-438; Muhammed et-Tayyîb b. Muhammed b. el-Yûsuf, **el-Mezheb inde’ş-Şâfiyye ve Zikru Ba’di Ulemâihim ve Kütübihim ve Istulâhâtihim**, Dâru’l-Beyânî’l-Hadîse, Kâhire 2000, s. 37.

⁷³⁴ Berzencî, **İltikâtu’z-Zeher**, s. 280. Bizzat Mısır’a bunu araştırmak için gittim. Yaptığım araştırmada halen Remlî’nin görüşlerinin ön planda olduğu ve fetvalarında onun görüşlerinin esas kabul edildiğini müşahade ettim.

⁷³⁵ Hişâm Mağribiyye, **el-Mezhebu’ş-Şâfiî**, s. 222.

⁷³⁶ Bâ ‘Alevî, **Matlabü’l-İkâz**, s. 61.

2. Şemsüddîn er-Remlî'nin mutemet görülen *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı eseri, Mısır'da bulunan dört yüz âlim tarafından bizzat müellife okunmuş tenkîit ve tashîih edilmiştir. Bu şekilde kitap tevâtür derecesine ulaştığından sıhhat yönüyle onlara göre daha makbul görülmüştür.⁷³⁷

3. *Nihâye*'nin on yıl gibi uzun bir sürede yazılması, eserin daha titizlikle yazıldığı ve müellifinin birçok esere müracaat ettiğini göstermektedir. Bu durum onun daha muteber olduğu kanaatini oluşturmuştur.

4. Mısır'daki Şâfiî fakihleri, *Tuhfe* kısa bir sürede yazıldığı için Heytemî'nin sadece zihnindeki fikhî bilgileri aktardığı, dolayısıyla bazı meselelerde fakihlerce zayıf kabul edilen görüşleri mutemet olarak gösterdiği, gözden geçiremediği, terkipte ve zamirlerin müracaat ettikleri yerlerde iltibas olduğu gibi hususlarda Heytemî'yi eleştirmektedirler.⁷³⁸

5. Heytemî'nin erken yaşta Mısır'ı terkederek Hicaz'a yerleşmesi, Remlî'nin ise Mısır'da kalması, orada birçok öğrenci yetiştirerek Şâfiî imamlığına geçmesi ve Remlî'nin görüşünün yaşanabilirlik açısından daha uygun olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

2.3.1.2. Yemen

Yemen, ilim açısından münbit bir bölgedir. Hz. Peygamber tarafından gönderilen Hz. Ali, Muaz b. Cebel ve Ebû Musa el-Eş'arî ve Halid b. Velîd'den⁷³⁹ başlayarak daha sonra bazı sahâbenin oraya yerleşmesi, tâbiînlerden Tavûs b. Keysân (v. 106/724), Vehb b. Münebbih (v. 110/728), Atâ b. Ebî Rebâh (v. 115/732), Ma'mer b. Râşid (v. 153/770), ve Abdurrezâk b. Hemmâm (v. 212/827) ile devam etmesi, Yemen'i ilmî açıdan zamanla cazibe merkezi haline getirmiştir. Hicrî ikinci

⁷³⁷ Sekkâf, *Muhtasarü'l-Fevâidi'l-Mekiyye*, s. 74; Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî*, s. 34; Hafnâvî, *el-Fethu'l-Mübîn*, s. 111.

⁷³⁸ Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî*, s. 38.

⁷³⁹ Ömer b. Semure el-Ca'dî (v. 586/1190), *Tabakâtu Fukahâi'l-Yemen*, (thk. Fuad Seyyid), Dârü'l-Kalem, Beyrut 1956, s. 15.

ve üçüncü asırlarda Yemen’de sadece Mâlikî ve Hanefî mezhebi bulunuyordu.⁷⁴⁰ Dördüncü asırda da Hanefî mezhebiyle birlikte Zeydiyye, İbn Münzir ve Sevrî’nin mezhepleri mevcut idi.⁷⁴¹ Hafız es-Sahâvî (v. 902/1497) Tarihçi Cündî’den (v. 732/1332) rivayetle şunu söylemektedir: Hicrî üçüncü yüzyılda İslâm âleminde Şâfiî mezhebinin yayılması ve şöhret bulmasından sonra Yemen’de insanlar bu mezhebe yönelip tabi oldular.⁷⁴²

İmam Şâfiî’nin birkaç kez Yemen’e gittiği ve Ma’mer b. Râşid’in arkadaşlarından Muttarîf b. Mâzin (v. 194/810) ile Hişâm b. Yûsuf el-Kâdî ve İbn Cüreyc gibi âlimlerden ilim tahsil ettiği ifade edilmektedir.⁷⁴³ Yemenli fakih ‘Alevî b. Tâhir el-Haddâd (v. 1382/1962) Şâfiî mezhebinin Yemen’de yayılması başlangıç, orta ve nihai olmak üzere üç aşamada gerçekleştiğini ifade eder.⁷⁴⁴

Başlangıç Aşaması (307-400): Bu merhale, Yemen’in ilk Şâfiî âlimi olarak bilinen İbn Cârûd el-Mekkî (v. 307/919) ile başlar, fakih İbrahim b. Musa el-Meâfirî’nin (v. 400/1010) vefatı ile sona erer. Bu dönemde Yemen’in meşhur Şâfiî fakihleri şunlardır: Hâfız Musa b. İmrân el-Meâfirî (v. 307/919), Ebü’l-Hasan et-Tâcır el-‘Adenî (v. 335/946) ve fakih Abdullah ez-Zerkânî’dir (v. 360/971).⁷⁴⁵

Orta Aşama (400-515): Bu dönemde Yemen’li fakihler Şâfiî mezhebini bölgede yaymış, fıkıh öğrenmek için Yemen’in dışına seyahatler azalmıştır. Aksine dışarıdan Yemen’e talebeler yönelmiştir. Bu, Müzenî’nin *Muhtasar* adlı eserinin şöhret kazandığı ve üzerine şerhlerin yazıldığı döneme denk gelmektedir. Bu dönemdeki Yemen’in meşhur Şâfiî fakihlerinden bazıları şunlardır: Hüseyin el-Merağî (v. 400/1010), İbrahim b. Ebî İmrân el-Meâfirî (v. 405/1014), İbn Surâka el-

⁷⁴⁰ Ca’dî, *Tabakâtu Fukahâi’l-Yemen*, s. 74-79.

⁷⁴¹ Muhammed b. Ahmed el-Beşârî el-Makdisî, *Ahsenu’t-Takâsim fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm*, Leiden, Holanda, 1906, s. 96.

⁷⁴² Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 191.

⁷⁴³ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 55-56, 60, 192.

⁷⁴⁴ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 193.

⁷⁴⁵ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 194.

Âmirî (v. 410/1019),⁷⁴⁶ İbn Melâmis (v. 420/1029) ve Kâsım el-Kureşî'dir (v. 437/1045).⁷⁴⁷

Nihai Aşama (515-600): Bu dönemde Yemen'de Şâfiî mezhebi tamamıyla olgunlaştı ve hızla yayıldı. Yemen fakihlerinin dayanağı ve başvurdukları merci olan Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (v. 476/1083) eserleri Yemen'e ulaştı. Artık ders, fetva ve çalışmalar bu eserler üzerinde yoğunlaştı. Bu dönemde Yemen'in meşhur Şâfiî fakihleri şunlardır: Zeyd el-Yafâ'î (v. 515/1121), İbn Abdaveyh el-Kemerânî (v. 525/1131), Ebü'l-Futûh b. Ebî 'Akâme (v. 543/1148), Yahyâ b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî (v. 558/1163), Muhammed b. Ali el-Kalî ez-Zafârî (v. 577/1181) ve Kâdî Tâhir el-İmrânî'dir (v. 587/1191).⁷⁴⁸ Yemen'de fikhî çalışmalar hicri altıncı yüzyılda İmâm Gazzâlî (v. 505/1111), yedinci yüzyılda da Râfiî ve Nevevî'nin eserleri üzerine yoğunlaşmıştır. Şâfiî mezhebinin ilerleyişi sekizinci yüzyılda da sürerek, diğer mezhepleri geride bırakmıştır. Tacuddîn es-Sübkî (v. 771/1370) *Tabakât*'ında bu dönemde Yemen'de bazı Zeydîlerin dışında herkesin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu⁷⁴⁹ ifade etmiştir. Bu da Yemen'de Şâfiî mezhebinin çok hızlı yayıldığını göstermektedir.⁷⁵⁰

Sekkâf (v. 1335/1917) *el-Fevâidü'l-Mekkiye* adlı eserinde Yemen'in çoğunda Heytemî'nin görüşlerinin mutemet olduğunu, kitapları arasında da *Tuhfe*'deki görüşlerin daha mutemet kabul edildiğini ifade etmiştir.⁷⁵¹ Yemenli âlim Abdullah b. Hüseyin Belfakîh'in (v. 1266/1849) de bazı yazışmalarında "Biz seleflerimize tabi oluruz. Heytemî'ye muhalefet eden büyük fakihler, uzman âlimler, fetva ve amelde ittiba edilenler olsa bile onun görüşlerini -özellikle *Tuhfe*'de olanları- tercîh ediyor

⁷⁴⁶ Fıkıh ve Ferâiz alanında ün yapmış bir fakihtir. Nevevî *Ravdatü't-Tâlibîn* adlı eserinin "Ferâiz" bahsinde bu fakihin görüşüne atıfta bulunur ve bu fakihin ashâbımızın âlimlerinden ve ileri gelenlerinden olduğunu ifade eder. Birçok önemli eserleri vardır. Bk. Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-mezhebi's-Şâfiî**, s. 204.

⁷⁴⁷ Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-mezhebi's-Şâfiî**, s. 210.

⁷⁴⁸ Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-mezhebi's-Şâfiî**, s. 211.

⁷⁴⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiîyeti'l-Kübrâ*, c. 1, s. 327.

⁷⁵⁰ Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-mezhebi's-Şâfiî**, s. 347-350.

⁷⁵¹ Sekkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiye*, s. 121.

ve ona göre fetva veriyoruz”⁷⁵² ifadelerini kullanarak Heytemî’nin Yemen bölgesindeki etkisinden bahsetmiştir.

Yemen coğrafyasında Heytemî’nin görüşlerinin tercîh edilmesinin sebepleri arasında şunlar zikredilebilir:

1. Heytemî’nin İlmî Birikimi ve Eserlerinin Etkisi: Heytemî, muasır fakihlere nazaran yeni problemleri çözmedeki mahareti, güçlü fikhî idrakı ve mezhebin naslarını ustalıkla aktarması, diğer bölgelerde olduğu gibi Yemen ve Hadramevt’e de etkide bulunmuştur. Heytemî bu bölgede büyük bir şöhrete kavuşmuş ve Yemenli âlimlerin itimat edip görüş ve fetvalarına güven duyduğu bir fakih olmuştur. Yemenli ilim talebelerinin çoğu talebelik yıllarının ilk dönemlerinde Heytemî’nin kitaplarını okuyarak ve hatta bazılarını ezberleyerek yetişmişlerdir. Yemenli fakihler fıkıhla ilgili eserlerini oluştururken en çok Heytemî’den nakillerde bulunmuş ve ondan istifade etmişlerdir. Yemenli âlimlerden Muhammed et-Tiyb Yusuf bu hususla ilgili şöyle der: “Özellikle Yemen ve Haremeyn bölgelerinde Heytemî’nin eserleri kendisinden sonra gelen Şâfiî âlimlerinin eserlerinden daha mutemet kabul edilmiştir. Zira birçok görüş ve tercihlerinde Şeyhülislâm Zekerîyya el-Ensârî’ye muvafık hareket etmiştir.”⁷⁵³

Abdullah b. Ebî Bekr el-Hatîb et-Terîmî (v. 1098/1687) Sekkâf’ın *el-Mecmeü’l-Fıkhi* adlı eserinde ifade ettiği gibi Mekke Şâfiîleri, fakihlerimizin görüşleri ihtilâf ettiklerinde Heytemî’nin *Tuhfe*’deki görüşleriyle amel etmeyi tavsiye ettiklerini, çünkü *Tuhfe*’deki görüşler iyice tetkîk edilmiş, diğerler fakihlerin görüşlerinden daha fazla gözden geçirilmiştir.⁷⁵⁴ Bâ Zîb, *Tuhfe*’nin Yemenliler tarafından tercîh edilmesinin sebepleri arasında İmamı Şâfiî’ye ait nasları kapsamayı, müellifin meseleleri iyi incelemesi, muhakkikler tarafından ona okunması ve defalarca gözden geçirilmesi gibi gerekçeleri ifade etmiştir.⁷⁵⁵ Tespit edebildiğimiz

⁷⁵² Bâ ‘Alevî, *Fethü’l-Alî*, s. 929.

⁷⁵³ Muhammed et-Tiyb Yusuf, *el-Mezheb inde’ş-Şâfiyye*, 249-250.

⁷⁵⁴ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti’l-Mezhebi’ş-Şâfiî*, s. 677.

⁷⁵⁵ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti’l-mezhebi’ş-Şâfiî*, s. 554.

kadarıyla Yemenli âlimler tarafından Heytemî'nin kitaplarına ilişkin yirmiden fazla çalışma yapılmıştır. *Tuhfe* ile ilgili dokuz, *Fethü'l-Cevâd* ile ilgili altı, *Fetâva'l-Kübrâ* ile ilgili dört ve *Menhecü'l-Kavîm*'le ilgili de bir eser yazıldığı görülmektedir.⁷⁵⁶

2. Tasavvufun Etkisi: Heytemî'nin Yemen ve Hadramevt'te diğer fakihlere tercîh edilmesinin sebeplerinden birisi de tasavvuftur. Heytemî'nin akranlarını ve hatta hocalarını geçmesinde zühd ehli ve mutasavvıflara muhabbeti ve tasavvufu pratikte yaşamasıdır. Dolayısıyla tasavvufun yayıldığı her yere onun görüşleri de yayılmış ve tercîh edilmiştir.⁷⁵⁷

3. Bâ 'Alevî ve Bâ Fadl gibi ilim ailelerine mensup fakihlerin etkisi: Bâ 'Alevî ve Bâ Fadl aileleri Yemen'de âlimleriyle ün yapmış ailelerdir. Bu iki aile çok büyük âlimler yetiştirmiştir. Sekkâf (v. 1335/1917), fakih es-Seyyid Hâmîd b. Ömer 'Alevî'den şöyle nakletmiştir: “‘Alevî ailesi fıkıhta Heytemî'nin görüşlerini mutemet kabul etmiş ve onun görüşleriyle amel etmiştir. Diğer fakihlere takdim edilmesi ilminin genişliğinden değildir. Nitekim Bâ Mahreme'nin (v. 972/1564) ilmi onun ilminden daha geniştir; ancak Heytemî diğerlerinden farklı olarak güçlü bir idrak ve kavrayışa sahip olmasıdır. Onu geçmiş âlimlerimiz tarafından mutemet kabul edilmesine yol açan husus bundan ibarettir”.⁷⁵⁸

4. Talebelerinin Etkisi: Heytemî'nin yanında eğitim gören talebeleri arasında Yemenlilerin çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Heytemî'nin yanında ilim öğrenen ve eğitim gören birçok Yemenli âlim bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ondan yazılı icazet almıştır. Yazılı icazet alan âlimler şunlardır: Şeyh b. Abdullah el-Ayderûsî (v. 990/1582), es-Seyyid Ebîbekr b. Abdillâh b. Ali b. 'Îdîd Bâ 'Alevî, Saîd b. Yakûb Bâ Ra'ye eş-Şihri (v. 972/1555) ve Abdurrahman Sirâcuddîn Bâ Cemâl (v. 996/1588). İcazet almamalarına rağmen ondan ders almış ve istifade etmiş fakihler de vardır. Vecîhüddîn Abdurrahman el-'Amûdî, Muhammed b. Hasan Bâ 'Alevî, Ali Bâ Yezîd,

⁷⁵⁶ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hîdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 563.

⁷⁵⁷ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hîdmeti'l-mezhebi's-Şâfiî*, s. 554.

⁷⁵⁸ Sekkâf, *el-Fevîdü'l-Mekiyye*, s. 82.

Muhammed b. İsmâil Bâ Fadl, Muhammed b. Abdullah Bâ ‘Amr, Muhammed b. Abdullah el-Ayderûs, Abdurrahman Bâ Haremî, Sâlim b. Abdurrahman Bâ Sahîy (v. 1011/1602), Muhammed el-Afîf ve Süleyman Bâ Hüveyris ed-Dev‘anî onlardan birkaçıdır.⁷⁵⁹ Kettânî, Heytemî’nin Ebu’l-Hayr Muhammed adında bir oğlunun da Yemenli bazı âlimlere hocalık yaptığını ifade etmiştir.⁷⁶⁰

5. Yemen Fakihleriyle Olan İlişkisi: Mekke’de ikamet eden Yemenli fakih Abdurrahman b. Ömer el-‘Âmûdî’nin (v. 967/1560) Heytemî ile dostluğu, arkadaşlığı vardır. Bu dostluğun Yemenlilerin Heytemî’ye muhabbet beslemesine vesile olduğu ifade edilir. Heytemî bu âlimin tevcihiyle Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fadl’ın (v. 918/1512) eseri olan *el-Mukaddimetü’l-Hadramiyye* adlı eseri *Mesâilü’t-Ta‘lîm* adıyla şerh etmiştir.⁷⁶¹

Yine Yemenlî fakihlerden Abdullah b. Muhammed Bâ Kuşayr (v. 958/1551) Heytemî’ye Hadramevt’ten Mekke’ye ilmî mektuplar göndermiştir. Heytemî’nin görüşlerine çok değer vermiş, *Kalâidü’l-Harâid* adlı eserinde ondan çokça nakilde bulunmuştur. Ayrıca yazdığı *Mesâilü’l-Hayzi ve’n-Nifâsi ve’l-İstihâde* adlı risalesini Heytemî’ye arz etmiş, Heytemî de onun bu risalesini tashih ederek üzerine bir şerh yazmıştır.⁷⁶² Bu fakihin Heytemî ile olan bu münasebeti Heytemî’nin Yemen’de daha çok tutulmasının sebeplerinden biridir.⁷⁶³

Yemenlilerin çoğu Heytemî’nin görüşlerini mutemet kabul etmelerine rağmen az da olsa Remlî’nin görüşlerinin mutemet kabul edenler de olmuştur.⁷⁶⁴ Yemen de Heytemî ve Remlî’nin dışında akranları olan Abdullah b. Ömer Bâ Mahreme’nin (972/1564) ve İbn Ziyâd’ın da etkileri olmuştur. Bâ Mahreme’nin

⁷⁵⁹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-mezhebi’s-Şâfiî*, s. 556-559.

⁷⁶⁰ Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, c. 1, s. 340.

⁷⁶¹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-mezhebi’s-Şâfiî*, s. 555.

⁷⁶² Abdulkâdir Geylânî b. Sâlim el-Hard, *Mevâhibu’l-Fadl min Fetâvâ Bâ Fadl*, Terîm/Yemen y.y., 1410/1988., s. 3.

⁷⁶³ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, s. 555.

⁷⁶⁴ Kürdî, *el-Fevâidu’l- Medeniyye*, s. 60.

Fetâvâ'sında ve kayıp olduğu ifade edilen eserlerinden olan *Nüketü'n alâ Tuhfe*'de Heytemî'yi eleştirdiği ifade edilmektedir.⁷⁶⁵

2.3.1.3. Irak

Irak'ta ilk başlarda Hanefî mezhebi kabul görmüştür. İmâm Şâfiî'nin Bağdat'a gelmesiyle birlikte ilim talebeleri onun derslerine yönelmeye başlamıştır. Abbâsî halifeleri Hanefî mezhebini desteklemelerine rağmen Şâfiî mezhebinin yayılması devam etmiştir. Bu durum Şâfiî mezhebine intisap eden Abbâsî halifelerinden Mütevekkil ve Müsterşidbillâh'ın (v. 529/1135) zamanında daha da artmıştır.⁷⁶⁶ Ayrıca Şâfiî mezhebinin Irak'ta kökleşmesini sağlayanların başında İmâm Şâfiînin öğrencisi Za'ferânî'nin (v. 260/873) öncülüğünde kavli-kadîm ravileri tarafında olmuştur.⁷⁶⁷ Abbasiler döneminde Irak halkı nezdinde Şâfiî Mezhebinin önemli bir yeri olmasına rağmen devletin Hanefî mezhebine bağlılığı nedeniyle Şâfiilik, resmiyet ve kazâda hâkim konuma geçememiştir. Halife Kâdirbillâh Bağdat'a Şâfiî bir kadı atamış; ancak kısa sürede azletmek zorunda bırakılmıştır.⁷⁶⁸

Fatımîlerin Mısır'a hükmetmeleriyle birlikte Irak bölgesine kayan Şâfiî mezhebi Ebu'l-Kâsım el-Enmâtî (v. 288/901) ve talebesi Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc'in (v. 306/918) faaliyetleriyle Bağdat'ta kök salmış ve Şâfiî'nin fikhî mirası klasik bir mezhep hüviyetine bürünmüştür.⁷⁶⁹ Mezhep ashâbı farklı bölgelerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Onlardan bazıları Bağdat ve çevresinde kalarak görüşleriyle Irâkiyyûn tarîkini oluşturmuştur. Irâkiyyûn ekolünün oluşması Irak'ın Şâfiîler için bir merkez olduğunun bir göstergesidir.

Zamanla Mutezile ve Batiniliğin yayılma tehlikesi baş göstermesi Irak'ta Sünnî kesimi tedirgin etmiştir. Bunun üzerine Selçuklular döneminde Alpaslan ve

⁷⁶⁵ Şillî, *es-Senâu'l-Bâhır*, s. 473; Bâ Zib, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi'sh-Şâfiî*, s. 555.

⁷⁶⁶ Sübkî, *Tabakâtü'sh-Şâfiyye*, c. 7, s. 257-263.

⁷⁶⁷ Yüsrî, *Coğrafiyyetu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, s. 33; Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebu'sh-Şâfiî*, s. 142.

⁷⁶⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhü'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut s. 449.

⁷⁶⁹ Aybakan, *Selçuklular Döneminde Fıkıhın Gelişimi: Şâfiî Mezhebi Çerçevesinde*, s. 228.

Melikşah'ın vezirliğini yapmış olan Nizâmülmülk'ün başta Bağdat olmak üzere birçok şehirde Nizâmiyye medreselerini açmıştır. Bu medreselerden birçok âlim ve fakih yetişerek hem Batı'nın hem de Mutezilenin bölgedeki etkinlerini kaybetmesine yol açmıştır. Bu medreselerin eğitimi Şâfiî mezhebine göre yapılmıştır. Bu nedenle Şirâzî, Cüveynî, Gazzâlî ve Kiyâ el-Herrâsî (v. 504/1110) gibi büyük Şâfiî fakihler yetişmiştir. Ayrıca Şâfiîliğin başta Irak olmak üzere daha birçok muntıkada yayılmasına ve hâkim konuma gelmesine sebep olmuştur.⁷⁷⁰

Irak Şâfiîlerinin çoğu Heytemî'nin görüşlerini tercîh ettikleri görülmektedir. Bu durum şu sebeplerden kaynaklanmaktadır:

1. Irak'ın kuzeyinde bulunan ve Heytemî'ye bağlılığı olan Kürt âlimlerin etkisi
2. Bölgede Nakşi/Hâlidîliğin etkin olması
3. Iraklı âlimler tarafından Heytemî'nin eserleriyle ilgili birçok çalışmanın yapılmış olması. *Tuhfe* ile ilgili birçok eser sadece Irak'ta bulunmaktadır. *Tezkîretu'l-İhvân* ve *Risâletun li'l-Kelhânî* bunlardan bir kaçıdır.

2.3.1.4. Şam Bölgesi

Şam halkı hicri dördüncü yüzyılda Ebû Zur'a Muhammed b. Osman ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (v. 303/915) kadı olarak atanana kadar Evzâî mezhebine bağlıydı. Onun kadı olarak atanmasıyla birlikte Şâfiî mezhebi ilk defa resmi olarak Şam'a girmiş oldu. Ondan sonra gelen kadılar da Şâfiî mezhebinden seçilir oldu. Hatta onun döneminde, Müzenî'nin *Muhtasar* adlı eserini ezberleyene yüz dinar hibe ettiği ifade edilir.⁷⁷¹ Makdisî, Şam bölgesinde hicrî dördüncü asırda sadece Şâfiî fakihlerin

⁷⁷⁰ İsmail Ebû Bekr Ali, *İntişâru Mezhebi's-Şâfiyye fî Ahdi's-Selçûkî*, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Konya, 2013, s. 488.

⁷⁷¹ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 196-198; Tayyib, *el-Mezheb İnde's-Şâfiyye*, s. 66; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 142; İzuddîn el-Hatîb et-Temîmî, "Asâru'l-Mezhebi's-Şâfiî fî'l-'Aleml-i-İslâmâ Hâricihi", *el-İmâm Şâfiî Fakîhen ve Müctehiden* **İmâm Şâfiî Sempozyumu**, Uluslararası İslam Üniversitesi, Kuala Lumpur, Malezya, 1990 ss. 503-525, s. 520.

yaşadığını Mâlikî ve Zâhirî mezhebine mensup fakihlerin kalmadığını belirtmektedir.⁷⁷²

Mısır'da olduğu gibi Şam'da da Şâfiî Mezhebi Eyyûbîler ve Memlûkler sayesinde yayıldı. Ahmed Teymûr Paşa, Şam'da Şâfiî Mezhebinin halkın dörtte birine karşılık geldiğini ifade eder.⁷⁷³ Zamanla İbnu's-Salâh, İzz b. Abdiselâm (v. 660/1262), Nevevî, Ebü'l-Haccâc el-Mizzî, Zehebî ve Takıyyüddîn es-Sübki, gibi Şâfiî mezhebine mensup büyük fakihler Şam'dan çıkmıştır. Osmanlılar döneminde Şam'da kaza ve fetva Hanefîlere geçmiş, Şâfiî mezhebi sadece halk arasında ve kırsal kesimlerde kalmıştır. Yine de bölgede en yaygın mezhep olarak kalmıştır.⁷⁷⁴

Şam'da Heytemî'nin görüşleri, Remlî'nin ve diğerlerinin görüşlerine tercîh edilmiştir. Bu etki şu sebeplere dayanmaktadır:

1. Talebelerin Etkisi: Şam'da Heytemî'nin görüşlerinin yayılmasının sebeplerinden birisi Heytemî'nin Şam bölgesinden olan talebelerdir. Şam'dan birçok ilim talebesi Heytemî'den ilim tahsili için Mekke'ye gitmiştir. Heytemî'ye talebelik yapan ve görüşlerinin yerleşmesinde etkisi olan talebelerden bazıları şunlardır:

a. Ahmed b. Yahyâ Muhyeddîn b. Emin el-Eydûnî (v. 978/1570). Heytemî'nin Şam talebelerinden olup, Şam'daki Emeviyye camisinde müderrislik ve imamlık yapmıştır.⁷⁷⁵

b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Şihâbüddîn el-Ğazzî eş-Şâfiî (v. 983/1575). Şam'ın Şâmiyye ve Kaymeriyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ayrıca Emevî camisinde de Şâfiîlerin imamı olmuştur.⁷⁷⁶

⁷⁷² Teymûr Paşa, *Nazratun Tarihiyye fî Hudûsi'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, s. 75.

⁷⁷³ Teymûr Paşa, *Nazratun Tarihiyye fî Hudûsi'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, s. 87.

⁷⁷⁴ Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 142.

⁷⁷⁵ Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 3, s. 102; Bağdadî, *Hedîyyetu'l-Ârifin*, c. 1, s. 239; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c. 3, s. 7.

⁷⁷⁶ Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 3, s. 102.

c. Ahmed b. Muhammed b. Badr Şihâbüddîn el-Mukrî et-Tîybî (v. 994/1585). Heytemî'ye talebelik eden Şam bölgesinin âlimlerinden birisidir.⁷⁷⁷

d. İbrahim b. Muhammed ez-Zebedânî el-Ahdeb eş-Şâfiî (v. 1012/1603). Hadis ve Ferâiz âlimidir. Şam'da müderrislik yapmıştır.⁷⁷⁸

e. Ahmed b. Muhammed el-Bikâ'î eş-Şâfiî (v. 1045/1635). Şam'ın önemli âlimlerinden biri olan Ahmed el-Bikâ'î. Heytemî'den ders aldıktan sonra Dımaşk'a geri dönerek, Gazzâliyye dergâhında dersler vermiştir.⁷⁷⁹

Remlî'ye de Şam'dan birçok talebe gelmiş, onun yanında eğitim görmüş, dolayısıyla da bazı âlimler "Müftî's-Şâmi ve'l-Mısır" ifadeleriyle kendisinden bahsetmişlerdir;⁷⁸⁰ ancak Remlî, burada Heytemî kadar etkili olamamıştır.

2. Tasavvufun Etkisi: Heytemî'nin tasavvufla ilgili sözleri ve bizzat tasavvuf hırkasını giymesi gibi nedenler onun tasavvuf mensuplarının sempatisini kazanmasına yol açmıştır. Özellikle Nakşibendiliği övmesi, Nakşibendilerle irtibatını güçlendirmiştir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî gibi Nakşibendî şeyhinin Şam'a yerleşmesi ve orada tarikatın yayılmasıyla birlikte Heytemî'nin görüşleri de Şam bölgesinde yayıldığı görülmektedir.

2.3.1.5. Hicaz Bölgesi

Günümüzde Hicaz'ın doğusu, Haremeyn, Asir ve Ahsâ bölgelerinde Şâfiî mezhebine mensup Müslümanlar yaşamaktadır. Hicaz bölgesinde, Hanbelî mezhebinden sonra Şâfiî mezhebi etkisini sürdürmektedir.⁷⁸¹ Heytemî'nin hayatının bir kısmı Mısır'da bir kısmı da Hicaz'da geçmiştir. Otuz beş yaşından itibaren Mekke'ye yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Hicaz'da önceleri Heytemî'nin görüşleri

⁷⁷⁷ Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 3, s. 102.

⁷⁷⁸ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 1, s. 36-37; Fâdânî, *Esânîdu'l-Fakîh İbn Hacer*, s. 52-53; Meys, *el-Hayrâtu'l-Hisân'ın Mukkadimesi*, Dâru'l-Hudâ ve'r-Reşâd, Halep 2007, s. 32.

⁷⁷⁹ Fâdânî, *Esânîdu'l-Fakîh İbn Hacer*, s. 20, 25, 96; Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 1, s. 310.

⁷⁸⁰ Zeynüddîn b. Abdulazîz b. Zeynüddîn b. Ali el-Ma'berî Melibârî (v. 991/1583), *el-Ecvibeti'l-'Acîbe ani'l-Esileti'l-Ğarîbe*, Dâru't-Tabâ'eti ve'n-Neşri, Hindistan, ty., s. 8.

⁷⁸¹ Ali, *'Avâmilü İntişârî'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 576.

mutemet kabul edilirken, Mısır âlimleri Haremeyn'e gelip yerleşmeleri, derslerinde Remlî'nin görüşlerini ön plana çıkarmaları Remlî'nin görüşlerinin orada da yayılmasına ve mutemet kabul edilmesine yol açtığı ifade edilir. Hatta Hicaz âlimlerinin bu vesileyle hem Heytemî'nin hem de Remlî'nin görüşlerine vakıf oldukları, görüşleri takrîr ettikleri; ancak aralarında herhangi bir tercih yapmadıkları da ifade edilmektedir.⁷⁸²

Heytemî'nin görüşlerinin Hicaz'da mutemet kabul edilmesi şu üç husustan kaynaklanmaktadır:

1. Heytemî'nin Mekke'de Yaşaması: Heytemî'nin bizzat orada kalıp vefatına kadar ilmî faaliyetlerini sürdürmesi, Heytemî'nin hem Hicaz Şâfiîleri hem de diğer İslâm ülkelerinden gelen Şâfiîler tarafından görüşlerinin yayılmasına neden olmuştur.

2. Heytemî'nin Çocukları ve Torunlarının Etkisi: İlim ehli olan çocukları ve torunlarının da orada hayatlarını sürdürmesi. Heytemî'nin torunu olan Radiyyuddîn b. Abderrahman el-Heytemî de dedesinin ardında Mekke'de ders kürsüsüne oturması ve dedesinin eserindeki görüşleri savunması da etkili olmuştur.

3. Yemenli âlimlerin Etkisi: Hicaz'ın Yemen'e komşu olması, oradaki bir kısım fakihin Haremeyn'e yerleşmesini sağlamıştır. Hicaz'a yerleşen Yemenli fakihlerden birisi de Şâfiîlerin Mekke müftüsü ve Heytemî'nin *Tuhfe* adlı eserine ta'likât yazan Hüseyin b. Muhammed el-Habeşî'dir (v. 1330/1912). Şeyhi Ahmed Zeynî Dahlân'ın (v. 1304/1886) yerinde Şâfiîlerin müftülüğünü yapmıştır. 1330/1912 yılında Mekke'de vefat etmiştir.⁷⁸³

3. Heytemî'den Etkilenen Âlimlerin Bulunması: Berzencî (v. 1103/1691), Kürdî (v. 1194/1780), Dimyâtî (v. 1310/1893) ve Sekkâf (v. 1335/1917) gibi

⁷⁸² Kürdî, *el-Fevâidu'l- Medeniyye*, s. 64; Bâ 'Alevî, *Matlabü'l-İkâz*, s. 58.

⁷⁸³ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 1038-1040.

Heytemî'ye sempati duyan âlimlerin Haremeyn'de yaşamış olmaları ayrıca görüşlerin yayılmasına etkide bulunduğu söylenebilir.

2.3.1.6. Kürt Bölgesi

Şâfiî mezhebinin fıkıh tarihi ve literatüründen bahseden eserler incelendiğinde Heytemî'nin etkisinden bahsettikleri görülmektedir. Heytemî'nin bölgeler üzerinde etkisinden bahsedilirken Yemen, Şam, Irak, Kürtler ve Dağıstan isimleri özellikle vurgulanmaktadır.⁷⁸⁴ Irak'ta yaşayan Kürtler arasında Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, Muhammed Emîn el-Erbîlî, Mollâ Yahya el-Mizûrî, Ömer el-Karadağî ve Abdulkerim el-Müderriş gibi fıkıh alanında önemli âlimlerin yetişmesinden dolayı bu başlık altında zikretmeyi yeğledik.

Şâfiî mezhebine müntesip Kürtler arasında Heytemî'nin önemli bir yeri vardır. Adeta Nevevî'den sonra Şâfiî mezhebinin üçüncü kurucusu olarak görülmektedir. Heytemî, Kürtler arasında Nevevî'den sonra en çok sözüne itibar edilen görüş ve tercihlerine başvuru fakihtir. Remlî'nin de görüşlerine değer verilmiş; ancak Heytemî kadar muteber kabul edilmemiştir. Dolayısıyla burada daha çok Heytemî'nin etkisinden bahsedilecektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Heytemî'nin görüşlerinin Kürtler arasında mutemet kabul edilmesi şu hususlara dayanmaktadır:

a. Heytemî'ye talebelik yapan Kürt âlimler: Kaynaklarda belirtildiğine göre Heytemî'ye iki Kürt fakihi talebelik etmiş ve ondan icazet almıştır. Bu âlimlerden birisi Mu'inüddîn Rıza b. Musa eş-Şâzilî el-Kürdî'dir. Âlim ve zahit biri olan Şâzilî, Mekke'de Heytemî'nin yanında uzun süre eğitim gördükten sonra icazetini alarak memleketine dönmüş, ilim ve irşad hizmetleriyle meşgul olmuştur.⁷⁸⁵ Heytemî kendisine verdiği icazette şunları söylemiştir: "...Yüce Rabbinin affını uman Ahmed İbn Hacer el-Heytemî der ki: Değerli ve faziletli Şeyh Rıza el-Kürdî el-Kâkû

⁷⁸⁴ Sekkâf, **el-Fevâidü'l-Mekiyye**, s. 75; Indûnîsî, **el-Hazâinu's-Seniyye**, s. 174; Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 60; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 414.

⁷⁸⁵ Müderriş, **Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din**, s. 203.

Zekeriyyâyî uzun bir süre Mescidu'l-Harâm'ın karşısında bizden ders alarak ve birçok kitap okuyarak nihâyete ulaştılar. Ders kürsüsü için kendisine izin verildi".⁷⁸⁶

Diğer talebesi ise Şeyh Mustafa b. Şeyh Şemsuddîn b. Mollâ Guşâyîş et-Tahtî el-Kürdî'dir (v. 1047/1637). Mekke'ye gitmiş ve orada Heytemî'ye talebe olmuştur. Heytemî'nin yanında eğitimini tamamladıktan sonra kendisinden ilim icazetini almış ve memleketi olan Erdelân'ın "Tahte" köyüne dönmüştür.⁷⁸⁷

b. Kürt âlimleri tarafından Heytemî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar: Bir eser üzerine ne kadar çalışma varsa o eserin o kadar okutulduğunu ve ilgi gördüğünü göstermektedir. Heytemî'nin gerek itikâdî gerekse fikhî eserleri Kürtler arasında büyük bir ilgi görmüştür. Sıkı bir Heytemî taraftarı olan Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin yaptığı çalışmalar başta olmak üzere Kürt âlimleri tarafından Heytemî'nin eserleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. O çalışmalardan bazıları şunlardır:⁷⁸⁸

1. *Şerhu Ferâizi Tuhfe*, Allâme Muhammed b. Süleyman el-Kürdî (v. 1194/1780)

2. *'Ukûdü'd-Dürrer fî Mustalahâti Tuhfeti İbn Hacer*, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî

3. *el-Mevâhibu'l-Medeniyye 'alâ Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Hadramiyye (el-Kavlu'l-Fasl 'alâ Mukaddimeti Bâ Fadl)*, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî⁷⁸⁹

4. *el-Mesleku'l 'Adl 'alâ Şerhi Muhtasar Bâ Fadl*⁷⁹⁰ Muhammed b. Süleyman el-Kürdî

⁷⁸⁶ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 203-204.

⁷⁸⁷ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 565.

⁷⁸⁸ Murâdî, *Silku'd-Dürrer*, c. 4, s. 111.

⁷⁸⁹ Âmire Matbaası'nda 1326/1908 yılında et-Termesî'nin yazdığı hâmişle birlikte dört cilt olarak basılmıştır.

⁷⁹⁰ Yemen el-Mektebetü'l-Ahkâf'ta (nr. 1047) bir nüshası mevcuttur.

5. *el-Havâşi'l-Medeniyye 'alâ Şerhi İbn Hacer el-Heytemî 'alâ Muhtasar Bâ Fadl*, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî

6. *es-Sirâcu'l-Vehhâc fî Şerhi Tuhfeti'l-Muhtâc*,⁷⁹¹ Mollâ Yahyâ b. Hüseyin el-Mızûrî (v. 1250/1834)

7. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, İbrahim b. Haydar el-Hayderî⁷⁹²

8. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Esad b. Abdillâh el-Hayderî⁷⁹³

9. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Haydar b. Muhammed el-Kürdî⁷⁹⁴

10. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Hıdır b. Ahmed b. Haydar⁷⁹⁵

11. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Abdurrahman b. Abdullâh b. Muhammed Mollâzâde⁷⁹⁶

12. *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, Abdurrahman b. Mollâ Muhammed el-Karadâğî İbn Hayyât (v. 1335/1838)⁷⁹⁷

⁷⁹¹ Bağdat'ta bulunan el-Mektebetu'l-Kâdiriyye'de (nr. 448) bir nüshası mevcuttur. 'Allâme Şeyh Mollâ Yahyâ b. Hüseyin el-Mızûrî el-Kürdî'nin (v. 1250/1834) yazdığı eserdir. Mızûrî, dönemindeki Irak âlimleri tarafından ikinci İbn Hacer olarak görülmüştür. Mevlâna Hâlid-i Şehrezorî el-Bağdâdî'nin halifelerinden ve Müfessir Âlûsî'nin hocasıdır. Eserinde İbn Kâsım el-Abbâdî'nin *Tuhfe*'ye yönelttiği itirazlara cevap vermeye çalışmıştır. Mızûrî, "Heytemî'nin *Tuhfe*'si benden sonra yetim kalacak" sözüyle *Tuhfe*'nin ibarelerine olan hâkimiyetini ifade etmiştir. Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 138, 376, 408, 409, 622. Mollâ Yahyâ el-Mızûrî, Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdiyye'ye intisap eden Irak'lı âlimler içerisinde en çok bilinendir. 1145/1732 yılında doğmuştur. Irak'ta o dönem müderrislik yapan birçok âlime ders vermiş ve allâme lakabıyla anılmıştır. Mevlânâ Hâlid'e intisap ettikten sonra medrese ve ilmi faaliyetlerine devam etmiştir. İmadiye bölgesindeki ilmi ve tasavvufî hizmetlerde büyük emeği geçmiştir. Şeyh Maruf el-Berzencî'ye yazdığı yedi adet mektubunda Mevlânâ Hâlid'i savunmuş ve Berzencî'den ona muhalefet etmemesini istemiştir. Yaklaşık yüz yıllık bir ömrün sonunda 1245/1829 tarihinde vefat etmiştir. Bk. el-Beytâr, Abdürrezzak, *Hilyetü'l-Beşer fî Târîhi'l-Karni's-Sâlis 'Aşer I-III*, (thk. Muhammed Behçet el-Beytâr), Dâru Sâdır, Beyrut 1993, c. 3, s. 1587–1591. Ekrem Abdulvahab, *el-İmdâd Şerhu Manzûmeti'l-İsnâd*, Mektebetu Câmiatu'l-Musul, Musul, 1998, c. 10, s. 106; c. 13, s. 48.

⁷⁹² Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 18-19.

⁷⁹³ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 87.

⁷⁹⁴ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 179.

⁷⁹⁵ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 193.

⁷⁹⁶ Yaklaşık üç cilt olarak yazdığı ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, s. 269.

13. *Hâşiye ‘alâ Cüz’i İbâdâtî Tuhfe*, İsâ b. Sibğatullah el-Haydarî (v. 1190/1776)⁷⁹⁸

14. *Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc*, Muhammed b. Resûl el-Kürdî⁷⁹⁹

15. *Hâşiye ‘ale’l-Minehi’l-Mekiyye fî Şerhi’l-Hemziyye*, Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed Mollâzâde⁸⁰⁰

16. *Ta’likâ ‘alâ Tuhfe*, Mollâ Abdulazîm el-Müctehidî (v. 1360/1938)⁸⁰¹

17. *Zevâhirü’z-Zevâcir* Abdullah b. Ahmed er-Rebtekî el-Kürdî (v. 1159/1746)⁸⁰²

c. Nakşibendî/Halidî tarikatının etkisi: Heytemî’nin görüşlerinin Kürt coğrafyasında yayılmasına etki eden hususlardan birisi de Nakşibendî/Hâlidî geleneğidir. Mevlânâ Hâlid başta olmak üzere kendinden sonra gelen Nakşibendî/Hâlidî üstatlarının çoğu Şâfî mezhebine mensupturlar. Yazdıkları mektubat türü eser, fetva, risâle ve diğer farklı kitaplarında çoğunlukla Heytemî’nin görüşlerine ağırlık verdikleri görülmektedir. Aralarında sadece Şeyh Fethullâh Verkânî’si’nin diğerlerinin aksine Remlî’nin görüşlerini mutemed kabul ettiği ifade edilmektedir.⁸⁰³ Hâlidî mensupları içerisinde yetiştirdiği talebeleriyle şöhreti Irak’ın sınırlarını aşan “allâme” ve “ikinci İbn Hacer” diye nitelenen Yahyâ el-Mızûrî (v. 1252/1836) bu katkıyı sağlayanların başında gelmektedir. İçinde Güney Kafkasya’lı Şeyh İsmail Şirvanî ve Bağdat’lı Mahmud Şihâbüddîn el-Âlûsî gibi meşhur zevatın da bulunduğu çok sayıda talebe yetiştiren Yahyâ el-Mızûrî Irak’ta “hocaların hocası”

⁷⁹⁷ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti’l-İlmi ve’d-Din*, s. 278.

⁷⁹⁸ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti’l-İlmi ve’d-Din*, s. 420.

⁷⁹⁹ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti’l-İlmi ve’d-Din*, s. 516-517.

⁸⁰⁰ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti’l-İlmi ve’d-Din*, s. 269.

⁸⁰¹ Müderris, *Ulemâunâ fî Hıdmeti’l-İlmi ve’d-Din*, s. 263.

⁸⁰² Heytemî’nin *ez-Zevâcir ‘an İktirâfi’l-Kebâir* adlı eseri adıyla ihtisar etmiştir. Eser, Dâru Lübnan tarafından 2014 yılında basılmıştır.

⁸⁰³ Mollâ Muhyiddîn el-Hâvilî, *el-Mektûbât*, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2014, s. 27, 34.

olarak kabul edilir.⁸⁰⁴ On iki eserine ulaşılan Mollâ Yahyâ el-Mızûrî, bunlardan üçünü Heytemî'nin *Tuhfe*'sine hâşiyeler olarak yazmıştır. Mızûrî, Süleymaniye, İmâdiye ve Bağdat'ta bulunan Hâlidî tekkelerinde ilmî faaliyetlerin düzenli yürütülmesi için mütemadiyen bu şehirleri dolaşmıştır.⁸⁰⁵

Mevlânâ Hâlid eş-Şehrezorî başta olmak üzere kendisinden sonra gelen Seyyid Taha Hakkârî (v. 1269/1853) ve Seyyid Sibgatullah Arvâsî (v. 1287/1870) gibi Nakşibendî tarikatının mürşitlerinin tamamının Heytemî'nin görüşlerini esas aldıkları görülmektedir. Arvâsî *Mineh* adlı eserinde şeyhi Seyyid Taha'ya dayanarak *Tuhfe*'nin yazarının gönül erlerinden biri olduğunu ve bu eserindeki her sözde mutlaka bir incelik olduğunu, zahirî âlimlerin bu kitap hakkında çok söz söylemiş olmalarına rağmen aslında mahiyetini kavrayamadıklarını belirtmektedir.⁸⁰⁶

Kurduğu medresede yüzlerce talebe yetiştiren Şeyh Ahmed el-Haznevî (v. 1369/1949) *el-Mektûbât* adlı eserinde “Ahmed b. Hacer el-Heytemî ile diğer birçok âlim arasında ihtilâf olunca onun kavli ile amel edilmeyip diğer âlimlerin kavli ile amel edilir. Fakat ihtilâfları, Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı eserindeki bir mesele hakkında ise, onun kavli ile amel edilip, başkalarının kavilleriyle amel edilmez”⁸⁰⁷ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Bir başka mektubunda “Heytemî'nin *Fetâvâ* adlı kitabında gördüğü herhangi bir ibarenin ya manası zahirine göre değildir ya da bize zahir olmayan bir tevili vardır. Allah daha iyi bilir. Çünkü bir meselede, Heytemî birçok âlime, muhalefette bulunsa, *Tuhfetu'l-Muhtâc*'ta yazdıkları hariç, görüşü ile amel edilmeyip diğer âlimlerin kavli ile amel edilir” demektedir.⁸⁰⁸ Nakşibendî tarikatında daha çok

⁸⁰⁴ Semmû, *Mellâ Yahya el-Mızûrî ve Devruhu'l-İslâhi Beyne Mevlâna Hâlid en-Nakşibendî ve Şeyh Ma'rûf en-Nudehî*, s. 100.

⁸⁰⁵ Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, 2013, AÜSBE, Erzurum s. 365.

⁸⁰⁶ Seyyid Sibgatullah Arvâsî, “*Mineh*”, *el-Kelimatü'l-Kudsiyye li's-Sâdâtî'n-Nakşibendiyye*, y.y., 1979, s. 36.

⁸⁰⁷ Ahmed el-Haznevî, “40. Mektup”, *el-Mektûbât*, (Çev. Hasip Seven), Dilek Matbaası, İstanbul 1982, s. 331.

⁸⁰⁸ Haznevî, “53. Mektup”, *el-Mektûbât*, s. 346.

Türkiye’de bilinen Seyyid Abdülhakîm Arvâsî (v. 1364/1943) de Heytemî’yi çok övmüş ve “İbn-i Hacer-i Mekkî’nin sözleri, yazıları, dört mezhepte de hüccettir (senettir)” buyurmuştur.⁸⁰⁹ Arvâsî bu ifadesinde muhtemelen Heytemî’nin fûrû-i fikhın dışında diğer usûl, akaid ve tasavvuf gibi alanlarda söylediği sözlerini kastetmiştir. Çünkü Heytemî fıkıhla ilgili görüşlerini, dört mezhebe göre değil, Şâfiî mezhebini esas alarak yazmıştır.

Son dönem İslamî düşünce ve hareketin etkili isimlerinden biri olan Bediüzzaman Said Nursi, insanlara karşı tokluk duygusu içinde olmasının önemli gerekçelerinden birisi olarak büyük Şâfiî âlimi Heytemî’den “salahat niyetiyle sana verilen bir şeyi, salih olmazsan kabul etmek haramdır”⁸¹⁰ sözünü iktibas etmiştir.⁸¹¹ Said Nursi eserlerinde Heytemî’den bahsederken “mezhebimizde en muteber fakih” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeyle Heytemî’ye yaklaşımını ve ona karşı duyduğu hissiyatı göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi gerek Heytemî’nin yanında eğitim almış Kürt talebelerin, gerek Heytemî’nin eserleri üzerine çalışma yapan Kürt âlimlerinin gerekse Bediüzzaman Said Nursi ile Nakşibendi tarikatının üstatlarının Heytemî’yi benimsemeleri onun Kürtler arasında tercih edilmesi, görüşlerinin benimsenmesi ve sahip çıkılmasına sebep olmuştur.

2.3.1.7. Hindistan’ın Melîbâr Bölgesi

Melîbâr, Güney Hindistan’ın Dekken bölgesinin güney batısındaki sahil kısmında bulunan bölgenin adıdır. Burada bir milyon civarında Müslüman yaşamaktadır. Nüfusunun çoğu Şâfiî mezhebine mensuptur. Aynı şekilde Hindistan’ın büyük dördüncü metropolü olan Medrâs/Chennai’nin nüfusunun yarısı Şâfiî mezhebine mensuptur. Bu şehirde kazâ-i işler son zamanlara kadar Şâfiî

⁸⁰⁹ Komisyon, Büyük İslam Âlimleri Ansiklopedisi, **İbn Hacer el-Mekkî el-Heytemî**, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul ty., c. 14, s. 243.

⁸¹⁰ Heytemî, **Tuhfetü’l-Muhtâc**, c. 3, s. 35, 37; c. 7, s. 178.

⁸¹¹ Bediüzzaman Said Nursî (v. 1960), **Mektûbât**, Hayrat Neşriyat, İstanbul 2012, s. 9.

fakihlerin elinde olmuştur. En son kadıları Muhammed Salâhuddîn Eyyûb el-Ezherî'dir.⁸¹²

Hicaz'da Osmanlı hakimiyetinin başlarında Mekke'de bulunan Heytemî, kısa sürede Hindistan'daki Şâfiî Müslümanlar tarafından görüşü talep edilen döneminin ençok bilinen fakihlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Orada Eş'arilik ve Şâfiîliğin yayılmasında önemli bir etkisi vardır. Bu onun şahsiyetinden ve öğrencilerinin çokluğundan kaynaklanmaktadır. Melîbârî bölgesinin önemli âlimlerinden Zeynuddîn el-Melîbârî (v. 991/1583), onunla ilgili "Heytemî, Eş'arîliğin yayılmasında etkili olduğuna yönelik binlerce delil getirilebilir. Heytemî, Hindistan Şâfiîlerinin yanında aziz ve değerlidir. Şâfiî müteahhir âlimleri bir meseleyle ilgili ihtilâf ettiklerinde onlara göre mukaddem olan Heytemî'dir" demektedir.⁸¹³ Bununla birlikte fikhî görüşleri de yayılmış ve tercihleri mutemet kabul edilmiştir. Heytemî'nin görüşlerinin Hint bölgesinde tercîh edilmesi şu sebeplere dayandırılabilir:

a. Heytemî'ye talebelik yapan Hintli âlimler: Heytemî'nin görüşlerinin Hint Şâfiîleri arasında yayılmasının sebeplerinden birisi birçok Hintli fakihin ondan ders almasıdır. Aynı zamanda kendisinin de Hint âlimlerden ders aldığı ifade edilmiştir.⁸¹⁴ Heytemî'nin yetiştirmiş olduğu Hintli âlimlerden bazıları şunlardır:

1. Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttaki el-Hindî (v. 975/1567)⁸¹⁵

2. Şeyh Zeynüddîn b. Abdülaziz b. Zeyniddîn el-Melîbârî (v. 991/1583)⁸¹⁶

⁸¹² Abdunnasîr Ahmed el-Melîbârî eş-Şâfiî, **Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fi'd-Diyâri'l-Hindiyye**, Dâru'l-Feth, Amman, s. 16.

⁸¹³ Melîbârî, **Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fi'd-Diyâri'l-Hindiyye**, s. 4.

⁸¹⁴ Melîbârî, **Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fi'd-Diyâri'l-Hindiyye**, s. 4.

⁸¹⁵ Heytemî'den ders görmüş ve 944-961 (1537-1554) yılları arasında Gucerât Sultanı Üçüncü Mahmud'un davetiyle Hindistan'a giderek Gucerât başkadısı olmuştur.

⁸¹⁶ *Kurratü'l-'Ayn ve Fethü'l-Muîn* adlı eserlerin müellifi dir. Dedesi Zeynüddîn b. Ali el-Melîbârî (v. 928/ 1522) Sâfiî fakihî ve Çisî sâyyhidir. Torun Melîbârî hacca gidip yaklaşık on yıl kadar Mekke'de mücavir kalarak İbn Hacer el-Heytemî'den ders almıştır. Özel, **Melîbârî**, c. 29, s. 48.

3. Cemaluddîn Muhammed Tahir el-Hindî (v. 986/1578)⁸¹⁷

4. Abdulkerîm b. Muhibbuddîn b. Kâdihân en-Nehrevâlî (v. 1014/1605)

b. Heytemî'nin Hindistan'ı ziyaret etmesi: Heytemî'nin Hindistan'ı ziyaret ettiği ifade edilmektedir. Heytemî, öğrencisi Zeynuddîn'nin dedesinin yaptırdığı "Funnân Camisi"nde oturduğu, ziyarette bulunduğu sırada camiye aydınlatan kandilin üzerine bırakıldığı taşın hala yerinde durduğu ifade edilmektedir. Heytemî, Hindistan'ı ziyareti esnasında Hint'li birçok talebenin ondan dersler aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Heytemî'nin bazı fetvalarını oradayken kaleme aldığı ve bu fetvaların Calicut/Kozhikode'de Şihâbuddîn Ahmed Kuyâ eş-Şâlyâtî'nin kütüphanesinde bulunan onun el yazması olma ihtimali olduğu belirtilmektedir.⁸¹⁸

c. Yemen ve Hadramevt'li âlimlerin etkisi: Yemen ve Hadramevt'li âlimler Hindistan sahillerinde Şâfiî mezhebini ve Heytemî'nin görüşlerini yaymışlardır. Heytemî'nin talebesi Yemenli Şeyh b. Abdillâh ve el-'Ayderûsî (v. 958/1551) Hindistan'a yerleşmiş, otuz iki sene müderrislik yaptıktan sonra orada vefat etmiştir.⁸¹⁹ Yine Heytemî *en-Nûrî's-Sâfir an Ahbâri'l-Karnî'l-Âşir* adlı eserin müellifin oğlu Abdulkâdir el-Ayderûsî (v. 1038/ 1629) Ahmedâbâd şehrinde doğmuş ve yine burada vefat etmiştir.⁸²⁰

2.3.1.8. Uzakdoğu

Uzakdoğu, Asya kıtasının doğusunda yer alan ülkelere verilen addır. Uzakdoğu'ya İslâm ilk olarak Arap ve Fars tacirler ile tasavvuf yoluyla girmeye başlamıştır. Hicrî XIII. Yüzyılın başlarında ise hız kazanmıştır.⁸²¹ İslâm'ın bölgede

⁸¹⁷ "Melîku'l-Muahddisîn" lakabıyla anılan ve *Mecma'u Bihâri'l-Envâr fî Garâibi't-Tenzîl ve Letâifi'l-Ahbâr* adlı eserlerin müellifi olan Heytemî'nin Mekke yolculuğunda ona talebelik yapmıştır. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, c. 10, s. 601; Aydrûs, *en-Nuru's-Sâfir*, s. 361; Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, s. 66.

⁸¹⁸ Melîbârî, *Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fî'd-Diyâri'l-Hindiyye*, s. 4.

⁸¹⁹ Zirîklî, *el-A'lâm*, c. 3, s. 182.

⁸²⁰ Melîbârî, *Terâcimu Ulemâi's-Şâfiyyeti fî'd-Diyâri'l-Hindiyye*, s. 99.

⁸²¹ İbn Battûta, *er-Rihle*, c. 4, s. 114-115; İsmail Yalçın, *Malezya'da İslam Hukuku Uygulamaları: Yeni Gelişmeler ve Problemler*, Basılmasış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 21.

yayılması XV. Yüzyılın başında Malakka⁸²² hükümdarının Müslüman olmasıyla birlikte daha da artmıştır.⁸²³

Şâfiî mezhebi, Uzakdoğu ülkelerinden biri olan Endonezya'nın resmi mezhebidir. Bunun dışında başta Malezya olmak üzere Filipin, Srilanka, Tayland, Brunei ve Vietnam'daki Müslümanların çoğu Şâfiî'dir.⁸²⁴ Günümüzde en yoğun Şâfiî nüfusunun Endonezya ve Malezya'da olduğu ifade edilmektedir.⁸²⁵ Şâfiî mezhebi Uzakdoğu bölgelerine ilk olarak Hicrî IX. Yüzyılda tasavvuf yoluyla ulaşmıştır. O dönemde Şâfiî fikhî ve tasavvuf kitapları özellikle İmâm Gazzâlî'nin eserleri bölgenin dillerine tercüme edilmiştir.⁸²⁶ İbn Bâtuta (v. 779/1377) "Cava'nın sultanı el-Melik Zâhir cömert ve iyi meliklerden olduğu, mezhebinin Şâfiî olduğunu, fakihleri sevdiğini, onları meclisinde ilmî müzakereler yapmaları için topladığını ifade aktarmaktadır."⁸²⁷

Uzakdoğu Şâfiîleri arasında Zakeriyya el-Ensârî, Remlî ve Şirbînî gibi müteahhir âlimlerin görüşleri dikkate alınmakla birlikte Heytemî'nin görüşleri daha ağırlıktadır. Heytemî'nin görüşlerinin Uzakdoğu'da tercîh edilmesinin nedenleri şunlardır:

1. Heytemî'nin etkisinde kalmış Yemenli âlimlerin Uzakdoğu'ya dağılmaları. Yemen ve Hadramevt'li âlimler Cava, Hindistan sahilleri ve diğer uzak doğu ülkelerine Heytemî'nin görüşlerini yaymışlardır. Yemenli Şâfiî fakihi 'Alevî b. Ahmed el-Haddâd eş-Şâfiî (v. 1232/1817) Özellikle Heytemî'nin fıkıhla ilgili

⁸²² Malakka, Malezya'nın güneyinde yer alan 1400'lü yıllarda kurulmuş bir liman şehridir. Aynı zamanda Malkka eyaletinin de başkentidir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Malakka> (20.05.2017).

⁸²³ Ahmed Ibrahim, Ahilemah Jones, **The Malaysian Legal System**, Kuala Lumpur, Dewan Bahasa dan Pustaka, 1987, s. 8; Yalçın, **Malezya'da İslam Hukuku Uygulamaları**, s. 21.

⁸²⁴ Malaylar Şâfiî mezhebine, Hint kökenli Müslümanlar ise Hanefî mezhebine mensupturlar. İsmail Yalçın, **Malezya'da İslam Hukuku Uygulamaları: Yeni Gelişmeler ve Problemler**, Doktora Tezi, s. 11.

⁸²⁵ Hişâm Mağribiyye, **el-Mezhebü's-Şâfiî**, s. 144; Bilal Aybakan, "**Şâfiî Mezhebi**", DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2010, c. 38, ss. 233-247, s. 240.

⁸²⁶ Ahmed Muhammed İbraahim, Mahmud Sadun Ovang Osman, Kemal Hasan, **İntişârü'l-İslâm fî'l-Arâhbîl'il-Malezi** "el-İmâm Şâfiî Fakihen ve Müctehiden" İmâm Şâfiî Sempozyumu, Uluslararası İslam Üniversitesi, Kuala Lumpur, Malezya, 1990, ss. 593-596, s. 590.

⁸²⁷ İbn Battûta, **er-Rihle**, c. 4, s. 114-115.

eserlerini okuyarak yetişen bir fakihdir. Bir müddet Cakarta'da kalmış ve eserlerinin birçoğunu orada telif etmiştir. Endonezya'da iken ona sorulan fetvalara cevap vermiş ve verdiği fetvaları *el-Kavlü'l-Hâvî li Ehli Batâvî* adıyla telif etmiştir. Bu eserin bir nüshası Cakarta es-Seyyid Sâlim b. Cundân Kütüphanesi'nde otuz iki varaktan oluşmaktadır. Bu âlimin yazma eserlerinin çoğunun Cakarta'da bulunduğu ifade edilmektedir.⁸²⁸ Yine Yemenli fakihlerden Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Zeyn b. 'Alevî (1238/1823) Endonezya'nın Cambî şehrine 1235/1820 yılında göç etmiş ve oraya yerleşmiştir. 1823 yılında Cambi'de vefat etmiştir. Fıkıh ve nahiv ilminde ihtisas etmiş ve aynı zamanda abid kişiliğiyle şöhret bulmuştur. *en-Nasîha fî's-Salâti's-Sahîha* (Ahkâf Kütüphanesi nr. 2819/12) adlı bir eseri mevcuttur.⁸²⁹

Terîm kadısı fakih Sâlim b. Abdullâh b. Samîr eş-Şâfiî (v. 1270/1854) ömrünün büyük çoğunluğu Hadramevt'te geçirmiş, sonra Hindistan'a, oradan da Cava adasına yerleşmiştir. 1854 yılında Endonezya'nın Surabaya şehrinde vefat etmiştir. Meşhur eseri olan *Sefînetü'n-Necât* uzakdoğunun birçok diline çevrilmiş ve medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸³⁰ Fıkıhta imam ve tarikatta öncü olan Yemenli fakih ve müftü Abdullâh b. Ömer b. Yahya eş-Şâfiî (v. 1265/1849) Daha on sekiz yaşındayken (v. 1227/1812) yılında Malaylar'a yerleşmiştir.⁸³¹

Edip, şair ve aynı zamanda fakih ve müftî olan Ahmed b. Ömer Bâ Zîb el-Hadremî (v. 1286/1869) kendi memleketinden Seylan'a göç eder. Singapur adasına yerleşir ve orada ilmî yaymaya çalışır. Talebeler Endonezya ve Uzakdoğu ülkelerinden ondan ilim öğrenmeye gelirler. 1869 yılında Singapur'da vefat eder.⁸³² Terîm kadısı fakih Ömer b. Abdirrahmân el-Meşhûr (v. 1322/1904) de Uzakdoğu'ya yerleşen Şâfiî fakihlerinden olup Şâfiî fikhını buralarda yaymıştır. Seyyid, âlim ve

⁸²⁸ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt*, s. 773.

⁸²⁹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt*, s. 789.

⁸³⁰ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 875-879.

⁸³¹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt*, s. 826.

⁸³² Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 956.

müftî olan ve aynı zamanda birçok eser yazan el-Meşhûr, Endonezya'nın Bangil şehrinde 1922/1903 yılında vefat etmiştir.⁸³³

2. Heytemî'nin oğullarından birisinin Emdonezyâ'nın Açe bölgesine yerleşmesi: Endonezya'da hükümdarların İslâm âlimlerine gösterdikleri saygı sebebiyle devrin birçok mesîhur âlimi Uzakdoğu'ya çekilmiştir. Bu âlimler içinde, İbn Hacer el-Heytemî'nin oğlu da vardır.⁸³⁴ Heytemî'nin oğlunun Açe'ye yerleşmiş olması o bölgede Heytemî'nin görüşlerinin ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

3. Uzakdoğulu âlimlerin Mekke'de Eğitim Görmeleri: Mahfûz b. Abdillâh b. Abdilmennân et-Termesî el-Mekkî (v. 1338-1920) Endonezyalı hadis ve fıkıh âlimidir. *Mevhibetü Şerhi İbn Hacer 'alâ Mukaddimetü Fadl* kaleme aldığı en önemli eseri olup Sâfî fıkıhına dair Abdullah Bâ-Fadl el-Hadramî'nin *el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye* adlı eseri üzerine İbn Hacer el-Heytemî'nin yazdığı *el-Minhâcü'l-Kavîm*'in hâsîyesidir. Endonezya'da fıkıhla ilgili en kapsamlı çalışmadır. Bu eser birçok kez basılmıştır. Cevalı âlimler tarafından fetva vermede en çok basıvurulan bir kaynak durumundadır.⁸³⁵

Endonezya'da 17. Asırda İslâmî harekete öncülük etmiş âlimlerden biri olan, *Tercümanül-Mustafid* adlı eserin müellifi Abdurraûf es-Sinkîlî (v. 1105/1693), Haremeyn'de Heytemî'nin torunu Abdülaziz ez-Zemzemî'den (v. 1072/1661) ders almıştır.⁸³⁶

4. Nakşibendî/Hâlidiliğin etkisi. Hâlid el-Bağdâdî'nin Mekke'ye gönderdiği halifelerinden Abdullah Mekkî Erzincânî vasıtasıyla Hâlidîyye Uzakdoğu'nun en ücra köşelerine kadar ulaşmıştır. Onun müritleri arasında Türkler, Kırım ve Kazan Tatarları'nın yanı sıra Güneydoğu Asyalı Müslümanlar da vardı. Sumatralı Şeyh

⁸³³ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfîi*, s. 1022.

⁸³⁴ Numan Kurtulmuş, "Açe", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, c. 1, ss. 329-332, s. 332.

⁸³⁵ İsmail Hakkı Göksoy, "Mahfuz b. Abdullah et-Termesî", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, c. 27, ss. 335-336, s. 335.

⁸³⁶ Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifin*, c. 1, s. 478.

İsmail Minangkabavî Singapur, Malezya ve Riau saltanatının merkezi Penyangat adasında oldukça etkili olmuştur. Minangkabavi'nin irşat faaliyetleri neticesinde Riau sultanı Muhammed Yusuf Hâlidîyye'ye intisap etmiştir.⁸³⁷

Uzakdoğu'da Hâlidîliğin yayıldığı Endonezya ve Malezya, Hâlidilik açısından önem arz eden iki ülkedir. İslâm'ın ilk olarak Müslüman tüccarlar vasıtasıyla girdiği söylenen bu bölgede sonraki dönemlerde İslâm'ın tebliğ görevini daha çok mutasavvıflar üstlenmişlerdir. Nakşibendî tarikatının Güneydoğu Asya'ya Hindistan yarımadasından geldiği söylenir. XVIII. Asırdan itibaren Endonezya, Cava, Sumatra, Açe ve Minangkabau bölgelerinde Nakşibendî tarikatına mensup şeyhlerin yoğun faaliyetlerde bulundukları bilinmektedir.⁸³⁸

2.3.1.9. Kafkasya

Kafkasya, Hazar denizi ile Kafkas dağı arasında kalan Dağıstan, Çeçenistan, Ermenistan ve Azerbaycan başta olmak üzere diğer bölgeleri de içine alır. Şâfiî mezhebi bu bölgelere Mâverâunnehir ve İran üzerinden yayılmıştır. Şâfiî mezhebi Mâverâunnehir'e Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffâl eş-Şâşî (v. 365/975) Merv bölgesine de Ahmed b. Seyyâr kanalıyla yayılmıştır.⁸³⁹ Sonra Abdullah b. Muhammed İsa el-Mervezî (v. 294/906), İsfaran'a Ebû Avâne Yakup b. İshâk el-İsferâyinî (v. 316/928), Gazne ve Horasan'a Vecihuddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Mahmud el-Mervezî mezhebin bölgede yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁸⁴⁰ Kafkas bölgesinde başta Heytemî'nin *Tuhfetü'l-Muhtâc* adlı eserine hâşiye yazan Şeyh Abdulhamîd eş-Şîrvânî olmak üzere birçok âlim yetişmiştir.

⁸³⁷ Hüseyin Vassaf, *Sefînetu'l Evliyâ I-II*, (trc. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1990, c. 2, s. 162.

⁸³⁸ İsmail Hakkı Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, İsam Yayınları, Ankara 1995, s. 13; Syed Muhammed Noquib el-Attas, "Endonezya Tarihi", *DİA*, Syed Muhammed Noquib, "Endonezya", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, c. 11, ss. 194-197, s. 196, 197; Göksoy, "Endonezya'da Tasavvufî Hareketler ve Bazı Özellikleri", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2003, sayı: 11, ss. 75-115, s. 77, 87-88.

⁸³⁹ Ali, 'Avâmilü İntişârî'l-Mezhebi's-Şâfiî, s. 576; Temîmî, *Asâru'l-Mezhebi's-Şâfiî fi'l-'Alemin'l-İslâmî Hâricihi*, s. 520.

⁸⁴⁰ Ali, 'Avâmilü İntişârî'l-Mezhebi's-Şâfiî, s. 576.

Kafkasya’da Heytemî ile Remlî’nin görüşleri mutemed kabul edilmektedir. Heytemî ile Remlî ihtilâf ettiklerinde ise Heytemî’nin görüşü esas alınmaktadır. Heytemî’nin görüşlerinin burada tercîh edilmesi şu sebeplere dayandırılabilir:

1. Heytemî hayranı Şeyh Abdulhamîd ed-Dâğıstânî gibi âlimlerin etkisi. *Tuhfetu’l-Muhtâc* üzerine değerli bir hâşiye yazan ve Heytemî’nin ihtilâf ettiği birçok meselede onun görüşlerini savunan ve sıkı bir Heytemî taraftarı olan Abdulhamîd eş-Şîrvânî ed-Dâğıstânî’nin Kafkasya’dan birçok talebesi olmuştur. Heytemî’nin görüşlerinin yayılmasında onun büyük bir rolü vardır.

2. Nakşî/Hâlidî tarikatının etkisi: Hâlidîyye’nin siyasi açıdan etkin olduğu bölgeler arasında Kuzey Kafkasya’nın ayrı bir yeri vardır. Hâlid el-Bağdâdî’nin önde gelen halifelerinden İsmail Şîrvânî XIX. yüzyılın ilk on yılında Hâlidîyye’nin Kuzey Kafkasya’da yayılmasını sağlamıştır.⁸⁴¹ Hâlidilik, daha önce de zikredildiği gibi Heytemî’nin görüşlerinin yayılmasında ve tercîh edilmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Heytemî’nin etkisinin her bölgede tasavvuf kanalıyla yayılıp kabul gördüğünü görüyoruz. Remlî’nin de tasavvufla ilgisi olduğunu söylemiştik; ancak Heytemî’nin daha fazla kabul görmesinin nedeni onun Nakşibendiliğe olan ilgisidir. Bu kanalla görüşleri daha çok yayılmıştır.

2.3.2. Heytemî ve Remlî’nin Şâfiî Fakihlerine Etkileri

Heytemî ve Remlî’nin ilmî yönleri ve özellikle Şâfiî fıkhrındaki konumları kendi dönemlerindeki âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiş ve günümüze kadar adeta tevatüren ulaşmıştır. Heytemî ile Remlî’nin Şâfiî mezhebine mensup bölgelere etkilerinden bahsedildi. Şimdi de kendilerinden sonra gelen Şâfiî fakihlere yaptıkları etkiden bahsedilecektir. Bu başlı başına bir araştırma konusu olmakla birlikte bu hususta araştırmacılara yol gösterecek bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Bu

⁸⁴¹ Vassâf, *Sefînetu’l Evliyâ*, c. 2, s. 162. Elfine Sibgatullina, *İdil-Ural Bölgesinde Hâlidilik*, Doğumunun 200. Yılı Hatırasına, Uluslararası Gümüşhânevi Sempozyumu, İstanbul 2014, s. 419.

çalışmada Heytemî ve Remlî'den sonra gelen bütün Şâfiî fakihleri ele almak mümkün olmadığından Heytemî ile Remlî'den sonra gelen ve görüşleri itimat edilen fakihler tercîh edilmiştir. Ele alacağımız bu fakihler bir mesele üzerine yaptıkları çalışmalarda Heytemî ile Remlî'nin görüşlerini birlikte değerlendirmişlerdir.

Şihâbüddîn Ahmed İbnu'l-Kâsım el-Abbâdî el-Mısırî (v. 994/1585): Şâfiî mezhebinde “Abbâdî” nisbesini taşıyan altı kişi vardır.⁸⁴² Şihâbüddîn Ahmed “İbnu'l-Kâsım el-Abbâdî” olarak diğerlerinden ayırt edilmektedir. Onun fıkıh, arapça, tefsir ve kelim ilimlerinde mütehasıs olduğu, üstün yeteneğiyle akranları arasında öne çıktığı ifade edilmiştir.⁸⁴³ Nâsiruddîn el-Lekânî, Burullusî (v. 957/1550), Kutbeddîn el-Îcî ve Kutbeddîn İsa es-Sâfevî gibi âlimlerden ders almıştır. Heytemî'den Suhreverdi'nin ‘*Avârifü'l-Me'ârif*' adlı eseri ve Cüveynî'nin *el-Varakât* adlı eserini okumuştur.⁸⁴⁴ *Hâşiye el-Âyâtü'l-Beyyînât 'alâ Şerhi Cemi'l-Cevâmî'*, *Hâşiye ala'l-Varakât fi'l-usûl*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menhec*,⁸⁴⁵ *Hâşiye ala Şerhi Elfıyyeti İbn Mâlik fi'n-Nahv* gibi önemli eserler yazan Abbâdî, 994/1585 hac dönüşünde vefat etmiş ve Medine'de defnedilmiştir.⁸⁴⁶

Abbâdî, fıkıh eserlerinde “سم” şeklinde remz edilmiş, bununla *Hâşiye*'deki görüşleri belirtilmiştir.⁸⁴⁷ *Hâşiyesini cem'* eden kişi *hâşiyesiyle ilgili* “Kimsenin değinmediği ve kitaplarda benzeri yazılmayan furûa dair meseleleri içerir/ فيها فروع” demiştir.⁸⁴⁸ Abbâdî, hocası Heytemî'nin vefatından sonra *Tuhfe*'nin bazı noktalarına itirazda bulunmuştur.

⁸⁴² 1. Ebû Asım Muhammed b. Ahmed el-Abbâdî el-Herevî (v. 458/1965)

2. Ebu'l-Hasen b. Ebi'l-Asım el-Abbâdî el-Herevî (v. 495/1101)

3. Ebu'l-Kâsım Camâluddîn Abdussamed b. Muhammed el-Haristânî el-Abbâdî (v. 614/1217)

4. Ebu'l-Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Hüseyin et-Tendetâî el-Ezherî el-Abbâdî (v. 855/1451)

5. Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Abdissamed el-Abbâdî eş-Şâfiî (v. 947/1540).

6. Muhiyyuddîn Abdilakâdır b. Lütfullâh el-Hamevî el-Abbâdî (v. 956/1549)

⁸⁴³ Gazzî, *Lütfu's-Semer*, 2/568; Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 3, s. 111.

⁸⁴⁴ Fadâni, *Esânidu'l-Fakîh İbn Hacer*, 82-109.

⁸⁴⁵ Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, c. 3, s. 111; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, c. 10, s. 637.

⁸⁴⁶ Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 198.

⁸⁴⁷ Bâ 'İşn, *Büşra'l-Kerîm*, s. 43; İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 113; Cum'a, *el-Medhal*, s. 258; Cağîm, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 176.

⁸⁴⁸ Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 1, s. 3; Komisyon, *el-Mavsûatu'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Küveyt, 1404/1983, c. 1, s. 332.

Heytemî'nin torunu Radiyyuddîn b. Abdirrahman *Hâşiye 'alâ Tuhfe* adlı eserinde İbn Kâsım el-'Abâdî'nin *Tuhfe*'ye bazı itirazlarına reddiye olarak kaleme almıştır.⁸⁴⁹ Abbâdî, Heytemî'nin öğrencisi olmasına rağmen Remlî'nin görüşlerini daha fazla tercîh etmiştir. Bazı meselelerde kendine has tercihleri de olmuştur. Remlî'ye bazı görüşleri nisbet eder; ancak o meseleler Remlî'nin eserlerinde bulunmamaktadır. Bu durum Remlî'nin yanında talebelik yaptığından dolayı semâî olarak ondan o görüşleri almış ihtimalini güçlendirmektedir.

Zeynüddîn b. Abdülaziz b. Zeyniddîn b. Ali el-Ma'berî el-Melîbârî (v. 991/1583): İlim ehli bir aileden gelmektedir. Dedesi Zeynüddîn b. Ali el-Melîbârî (v. 928/ 1522) Sâfiî fakihî ve Çesâtîyye tarikatının şâehidîdir. Muhammed b. Ebi'l-Hasen el-Bekrî vesilesiyle Kadiriyye tarikatına intisap etmiştir.⁸⁵⁰ Heytemî, Abdurrahman b. Abdulkerim İbn Ziyâd (v. 974/1567), ve Abdulaziz b. Ali ez-Zemzemî (v. 976/1568) gibi dönemin meşhur âlimlerinden dersler almıştır.

Birçok önemli eser yazan Melîbârî'nin, özellikle fıkıhta yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Kurretü'l-Ayn bi Mühimmâtî'd-Dîn* eseri önemlidir. Melîbârî, bu eserini hocası Heytemî başta olmak üzere Ahmed el-Müzecced ez-Zebidî, Zekeriyya el-Ensârî ve İbn Ziyâd gibi mütahirrûn âlimlerin kitaplarından mutemed olan görüşlerini özetleyerek oluşturduğunu belirtir.⁸⁵¹ *Fethu'l-Muîn bi Şerhi Kurreti'l-Ayn* adıyla bu metne yine kendisi bir şerh yazmıştır. Muhammed b. Ömer en-Nevevî el-Câvî *Nihâyetu'z-Zeyn fî İrşâdi'l-Mübtedî'in bi Şerhi Kurreti'l-Ayn* adıyla bu metne bir şerh yazmıştır.

Melîbârî'nin *Fethu'l-Muîn bi Şerhi Kurreti'l-Ayn* adlı eseri, Şâfiî fakihlerin eğitimde çok önem verdiği bir şerh olup, sonraki Şâfiîlerce çok ilgi görmüş, medrese eğitiminde kendisinden istifade edilmiştir. Zira bu muhalled eser Mısır, Hicaz, Suriye, Irak, Yemen, Endonezya, Malezya, Singapur ve Sri Lanka gibi ülkelerde ve

⁸⁴⁹ Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 2, s. 166-167; Mirdâd, **el-Muhtasar**, 1986, s. 198.

⁸⁵⁰ Abdunnasîr Ahmed el-Melîbârî eş-Şâfiî, **Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fî'd-Diyâri'l-Hindiyye**, Dâru'l-Feth, Amman, s. 84; Özel, **Melîbârî**, c. 29, s. 48.

⁸⁵¹ Melîbârî, **Fethu'l-Muîn**, c. 1, s. 16.

bilhassa Kürtler arasında ders kitabı olarak okutulmuş olup birçok baskısı yapılmıştır.⁸⁵² Herhangi bir müellif veya eserin önemini artıran özelliklerden birisi de birçok âlim tarafından ilgi görmesi ve üzerinde çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmasıdır. Dimyâtî'nin *Î'ânetu't-Tâlibîn ve Sekkâf*'ın *Terşihu'l-Müstefidîn* adlı eseri bunlardandır.⁸⁵³

Melîbârî'nin eserlerine baktığımızda hem akidevî hem de fikhî açıdan hocası Heytemî'den etkilendiği görülmektedir. Heytemî'ye büyük bir bağlılığı ve muhabbeti olan Melîbârî, görüşlerine büyük önem vermektedir. Dolayısıyla *Fethu'l-Muîn* adlı eserini Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı eserini esas alarak ve ondan beslenerek yazdığı görülmektedir. Heytemî'nin eserlerini kendisine model seçmiştir.⁸⁵⁴ Heytemî'nin görüş ve tercihlerinden bahsettiğinde “قال شيخنا/kâle şeyhunâ” ya da “كما إختاره شيخنا/kema ihtârehu şeyhunâ” gibi saygı ifadelerini kullanır. *el-Ecvibeti'l-'Acîbe ani'l-Esileti'l-Ğarîbe* adlı fetva kitabında da hocası Heytemî'nin görüşlerini esas almış ve kendisinden bahsederken “şeyhuna şeyhülislâmi ve'l-müslimîn, hâtimetu'l-muhakkikîn, müftî'l-Haremeyn” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁵⁵ Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda başta Hint Alt Kıtası ve Uzakdoğu ülkeleri olmak üzere Şâfiî mezhebine mensup coğrafyada Heytemî'nin görüşlerinin yayılması ve mutemed kabul edilmesine etki edenlerden birisinin Melîbârî (v. 991/1583) olduğu anlaşılmaktadır.

Nureddîn Ali b. Şeyh Yahyâ ez-Zeyyâdî el-Mısırî eş-Şâfiî (v. 1024/1615):

Nuruddîn ez-Zeyyâdî, “allâme”, “el-Hücce” ve “el-İmâm” gibi vasıflarla anılmıştır. Mısır'da âlimlerin ve fakihlerin üstadı olarak kabul edilir. Ezher'de ders vermiştir.⁸⁵⁶ Bulkînî (v. 824/1421), Şihâbüddîn er-Remlî, Heytemî, Şemsuddîn er-Remlî ve Burullûsî (v. 957/1550) gibi büyük âlimlerden ders almıştır. Zeyyâdî birçok talebe

⁸⁵² Refîk Abdulber el-Vâfi el-Ezherî, **Mekânetu Fethu'l-Muîn bi Şerhi Kurreti'l-'Ayn beyne's-Şâfiyyeti fi'l-'Alem**, Mecelletu Melîbâr, Kerâlâ, Hindistan. http://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21.html (Erişim Tarihi: 14.08.2018).

⁸⁵³ Melîbârî, **Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fi'd-Diyâri'l-Hindiyye**, s. 88-90.

⁸⁵⁴ Sekkâf, **Terşihu'l-Müstefidîn**, s. 88.

⁸⁵⁵ Melîbârî, **el-Ecvibeti'l-'Acîbe ani'l-Esileti'l-Ğarîbe**, s. 1.

⁸⁵⁶ Ğazzî, **Lutfu's-Semer**, c. 2, s. 568; Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 3, s. 195-196.

yetiştirmiştir. Bu talebelerden bazıları şunlardır: Burhân el-Lekânî, Halebî, Kalyûbî, Üchûrî (v. 1190/1679), Şevberî (v. 1069/1659) ve Bâbilî'dir. Zeyyâdî, 1024/1615 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁸⁵⁷

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menhec li's-Şeyh Zekerîyya el-Ensârî ve *Şerh 'alâ'l-Muharrer li'r-Râfiû* gibi birçok eser yazmıştır. Mısırlı âlimler ve diğer Şâfiî fakihleri özellikle *Şerhu'l-Menhec* üzerine yazdığı hâşiyeye büyük önem vermişlerdir. Onun bu hâşiyesi mütalaa edilmeden *Şerhu'l-Menhec*'i okumaya geçilmediği ifade edilir. *Muharrer* üzerine yazdığı hâşiyenin de özellikle Kürtler arasında çok ilgi gördüğü ifade edilir.⁸⁵⁸ Heytemî, Remlî, Ensârî ve Şirbînî'den sonra sözü geçen bu iki hâşiye, hâşiyeler arasında en mutemet olanlarıdır.⁸⁵⁹ Görüşlerinde Heytemî'den ziyade Remlî'ye muvafık olduğu görülmektedir. Kendisine has tercihleri de bulunan Zeyyâdî, fıkıh kitaplarında “ج ز” şeklinde remz edilmektedir.⁸⁶⁰

Ebu'l-Ferec Nuruddîn Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî (v. 1044/1635):

Fıkıh, tarih, edebiyat ve nahiv âlimidir. Aslen Haleplidir. Mısır'da doğmuş, orada eğitim görmüş ve orada vefat etmiştir. Şemsuddîn er-Remlî'ye yıllarca talebelik yapmıştır. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menhec li Zekerîyyâ el-Ensârî*⁸⁶¹ ve *es-Siretu'l-Halebiyye* adlı eseriyle şöhret bulmuştur.⁸⁶² Fıkıh kitaplarında “ح ل” şeklinde remz edilir.⁸⁶³ Hâşiyesinde hocası Remlî'den bahsederken “şeyhuna” ifadesini kullanır. Kendinden sonra gelen hâşiye müellifleri görüşlerine itimat etmiş, hâşiyesinden

⁸⁵⁷ Fadâni, *Esânidu'l-Fakîh İbn Hacer*, 12, 14, 19, 42, 55, 79, 80, 93, 94, 95, 110; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 7, s. 260.

⁸⁵⁸ Murtedâ Ali b. Muhammed ed-Dâğıstânî, *el-Madhal ilâ Usûli'l-İmâm Şâfiî (Tahrîcu'l-Kavâidi'l-Usûliyye min Hilâli Tuhfeti'l-Muhtâc) I-II*, Dârü's-Selâm, Dağıstân-el-Meşriku li'l-Kitâb, Dimaşk 2008, c. 1, s. 237.

⁸⁵⁹ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 61; Cum'a, *el-Medhal*, s. 49.

⁸⁶⁰ Bâ 'İşn, *Büşra'l-Kerîm*, s. 43; İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 112; Çağîm, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 177.

⁸⁶¹ Eserin bir nüshası Bibliotheque Nationale'de kayıtlıdır (Ar., nr. 1015-1016 (Cevat İzgi, *Halebî Nûreddîn*, DİA, c. 15, s. 233). Dimaşk, Zâhiriyye Kütüphanesi Şâfiî mezhebi (063) bölümünde (nr. 27973-1999) (nr. 27978-2000) iki nüsha; Dubâi'deki Mâcid Cuma Kütüphanesi'nde (nr. 225447) de bir nüshası bulunmaktadır. Araştırdığım kadarıyla eser, henüz tahkik edilmemiştir. Hâşiyeler arasında mutemet kabul edilen böyle bir eserin tahkik edilmemiş olması bir eksiklik olduğunu kanaatindeyim.

⁸⁶² Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 252.

Bâ 'İşn, *Büşra'l-Kerîm*, s. 43; İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 112.

nakillerde bulunmuşlardır. Eserinde başta Heytemî ve Remlî olmak üzere müteahhir fakihlerin meselelerle ilgili görüşlerini ele almıştır. Görüşlerinin çoğunda hocası Remlî'nin tercihlerini desteklemiştir.

Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî (v. 1069/1659) ⁸⁶⁴ : Kahire yakınlarındaki Kalyûb beldesindendir. Dönemin Şâfiî fakihlerin reisi kabul edilen Ahmed el-Kalyûbî, Şemsuddîn er-Remlî'nin yanında üç yıl eğitim görmüştür. Ezher âlimlerinden olup, fıkıh gibi şer'î ilimlerle birlikte tıp ve hesap gibi aklî ilimlerde de mahir olmuştur. İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (v. 1089/1679) ve İbrâhîm b. Muhammed el-Birmâvî (v. 1106/1694) gibi âlimlere hocalık yapmıştır. Birmâvî, Kalyûbî'nin ölümü üzerine onun yerinde ders okutan âlimdir. İlminde ittifak edilen bir âlim olmuştur. Çağdaşları arasında Sâfiî fikhının otoritesi kabul edilmiş ve “Küçük Sâfiî” diye tanınmıştır. ⁸⁶⁵

Kalyûbî, Mısır'daki diğer Şâfiî fakihlerin aksine Heytemî'nin görüşlerini Remlî'nin görüşlerine takdim eder. ⁸⁶⁶ Fıkıh kitaplarında “ق ل” harfleriyle remz edilir. ⁸⁶⁷ Kalyûbî, “şeyhuna/şeyhuna er-Remlî” ifadelerini Şemsuddîn er-Remlî için kullanır. Heytemî için ise “İbn Hacer” ifadesini kullanır. Birçok telifi bulunan Kalyûbî, ⁸⁶⁸ başta *Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn Şerhi Minhâci't-Tâlibîn* adlı eseri olmak üzere özellikle bir hâşiyeye âlimidir. ⁸⁶⁹ Kalyûbî'nin *Minhâc*'ın şerhine yazdığı bu hâşiyeye, *Minhâc* üzerine yazılmış en faydalı hâşiyelerden biridir. Hâşiyesinde *Minhâc*'ın birçok şerhinden özetler sunmuş ve ince tespitlerle eseri zenginleştirmiş, ibareler sağlam, muhtasar, efradını cami ağyarını mani bir eser

⁸⁶⁴ Şihâbüddîn Ahmed el-Kalyûbî ile İbnü'l-Kalyûbî olarak bilinen *Şerhu't-Tenbîh* müellifi Kemâluddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. ed-Diyâ İsmâ b. Rıdvân el-Askalânî el-Mısırî (v. 689/1290) farklı kişilerdir. Bazı eserlerde bu şahıslar birbirleriyle karıştırılmışlardır. Zâfirî, **Mustalahâtü'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye**, s. 227; Hafnâvî, **el-Fethu'l-Mübîn**, s. 142.

⁸⁶⁵ Muhibbî, **Hulâsatu'l-Eser**, c. 1, s. 175.

⁸⁶⁶ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 64; Mağribiyye, **el-Mezhebu's-Şâfiî**, s. 222.

⁸⁶⁷ Bâ 'İşn, **Büşra'l-Kerîm**, s. 43; İndûnisî, **el-Hazâinu's-Seniyye**, s. 113; Cum'a, **el-Medhal**, s. 260.

⁸⁶⁸ Eserlerinden bazıları Fransızca, Almanca gibi Batı dillerine çevrilmiştir. Bk. Cengiz Kallek, Kalyûbî, **DİA**, Ankara 2001, c. 24, s. 270.

⁸⁶⁹ *Hâşiyeye 'alâ Şerhi't-Tahrîr li's-Şeyhi'l-İslâm, Hâşiyeye 'alâ Şerhi Ebî Şucâ' li İbni'l-Kâsım el-Ğazzî, Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Ezheriyye, Hâşiyeye 'alâ Şerhi's-Şeyh Hâlid 'ale'l-Acrumiyye ve Hâşiyeye 'alâ Şerhi İsmâğüci li Şeyhi'l-İslâm adlı hâşiyeye türü eserlerdir. Bk. Muhibbî, Hulâsatu'l-Eser*, c. 1, s. 175.

olmuştur. Bu hâşiyede kendisine has tercihleri vardır. İlmî birikimi kendisine bu olanağı sağladığı muhakkaktır. Kalyûbî'nin bu eseri Şâfiî muhitinde çok ilgi görmesine rağmen mutemetlik açısından çok iyi bir yerde olduğu söylenemez.

Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şevberî (v. 1069/1658):

Mısır'ın batısında bulunan “Şevber” beldesinde doğmuş, Ezher'de eğitim görmüş ve vefatına kadar orada dersler vermiştir. Fıkha olan hâkimiyetinden dolayı kendisine “dönemin Şâfiî'si”denilmiştir.⁸⁷⁰ Şemsuddîn er-Remlî'nin önemli talebelerinden biridir. Yaklaşık sekiz yıl ders aldıktan sonra kendisine fetva ve tedrisat icazetini vermiştir. Remlî'nin vefatından sonra dönemindeki Şâfiîlerin şeyhi olmuş, tahkîk, tedris ve fetvada Ezher'nin reisi olmuştur. İlmî yetkinliğinden dolayı kendisine “Zamanın Şâfiîsi” lakabı verilmişti. Şebrâmellisî ve Şemsuddîn el-Bâbilî'ye de hocalık yapmıştır. *Hâşiyetü 'alâ Tuhfeti't-Tullâb* adlı hâşiyesi meşhurdur.⁸⁷¹ Hâşiyeler arasında makbul bir konumu vardır. Görüşleri de mutemet kabul edilmiştir. Görüşlerinde çoğunlukla Remlî'nin görüşlerine itimat etmiş ve ondan nakillerde bulunmuştur.⁸⁷² Fıkıh kitaplarında “شو” harfleriyle remz edilir.⁸⁷³

Nûrûddîn Ebû Ziyâ Ali b. Yahyâ eş-Şebrâmellisî (v. 1087/1676): Mısır'ın

“Garbiyye” şehrinde dir. Ezher'de eğitim görmüş, döneminde fikhî konularda Şâfiîlerin mercii olmuştur. Birçok eser yazmıştır. Küçükken geçirdiği rahatsızlıktan dolayı gözlerini kaybetmiştir. Abdurraûf el-Munâvî ve Zeyyâdî gibi dönemin iyi âlimlerinden eğitim görmüştür. Fıkıh ilminde ince bir kavrayışa sahip olan Şebrâmellisî, âlimlerin ifadelerinden hızlı bir şekilde hüküm istihrâc etmesiyle bilinir. “Edepten bir kırât, ilimden yirmi dört kırattan daha hayırlıdır” sözü meşhurdur.”⁸⁷⁴ Eserlerine ve içeriğine baktığımızda başta fıkıh ve usûlü olmak üzere hadis, akide, kıraat, belâğât, Arap dili ve mantık gibi ilimlerde mahir olduğu görülmektedir.

⁸⁷⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 6, s. 11.

⁸⁷¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, c. 3, s. 386.

⁸⁷² Ebû Dâvud Süleymân b. Ömer el-Cemel (v. 1204/1790), *Hâşiyetu'l-el-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 1, s. 2; Büceyremî, *Hâşiyetu'l-Büceyremî ale'l-Menhec*, c. 2, s. 220.

⁸⁷³ İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 111; Cağım, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 178.

⁸⁷⁴ Mahmud Mustafa, *İ'câmu'l-A'lâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, s. 134-135.

Çok kıymetli telifler veren Şebrâmellisî'nin eserlerinin tamamı hâşiyelerden oluşmaktadır. Usûlu'l-fıkıhla ilgili yazdığı *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn Kâsım el-'Abbâdî 'alâ Şerhi'l-Varakât*,⁸⁷⁵ *Hâşiye 'alâ Şerhi'r-Remlî li'l-Minhâc*⁸⁷⁶ adlı eserlerinin yanında özellikle Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc* adlı şerhe yazdığı hâşiye, hâşiyeler arasında meşhur ve en mutemet olanıdır. Bu hâşiyesiyle ilgili şöyle bir anekdot nakledilir: “Heytemî'nin *Tuhfe*”siyle meşgul olduğu bir sırada uykuya dalar. Uykuda Şemsuddîn er-Remlî'nin “Ey Ali! Benim *Nihâye* kitabımı ihya et ki Allah da seni ihya etsin”. O günden sonra kendisi *Nihâye* ile ilgilenir ve üzerine bir şerh yazar.⁸⁷⁷

Fıkıh eserlerinde “ع ش” harfleriyle onun hâşiyedeki görüşleri kastedilir.⁸⁷⁸ Bâcûrî (v. 1277/1860), Şebramellesî'nin Heytemî ve Remlî gibi bazı meselelerle ilgili kendisine has tercihleri olduğunu ifade eder.⁸⁷⁹ Remlî'nin etkisinde kalmış olan Şebramellisî, görüşlerinin çoğunda onu takip etmektedir.⁸⁸⁰

Ahmed b. Abdirrezâk b. Muhammed el-Mağribî er-Reşîdî (v. 1096/1685): Mısır'da doğmuş ve büyümüş olan Reşîdî aslen Mağribîlidir. Abdurrahman b. Velıyuddîn el-Burullusî ve Ali el-Hayyât'ın öğrencisidir. Ezher'de eğitim görmüş, daha sonra Reşîd'e dönmüş, orada Şâfî mezhebi riyasetine geçmiştir. *Hâşiye 'alâ Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı eseriyle meşhurdur.⁸⁸¹ Fıkıh kitaplarında “ر ش” remzi ile kendisi kastedilmektedir.⁸⁸² Hâşiyesinde Remlî'nin Heytemî ile ihtilâf ettiği çoğu meselelerde Remlî'nin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir. Remlî'den “efendimiz, şeyhü'l-İslâm ve'l-müslimîn, bu dönemde Müslümanların umdesi” şeklinde bahsetmektedir.⁸⁸³

⁸⁷⁵ Bu eser Eymen Muhammed Harûş tarafından tahkik edilmiş olup, Sudan Ümmu Dermân Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

⁸⁷⁶ Mustafa el-Bâbî el-Halebî'nin matbaasında basılmıştır.

⁸⁷⁷ Muhıbbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 3, s. 176.

⁸⁷⁸ Bâ 'İşn, *Büşra'l-Kerîm*, s. 43; İndûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 113; Cum'a, *el-Medhal*, s. 260.

⁸⁷⁹ Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ Şerh-i İbni Kâsım* c. 1, s. 36.

⁸⁸⁰ Örneğin bk. Şebramellisî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 1, s. 125; c. 6, s. 438;

⁸⁸¹ Muhıbbî, *Hulâsatu'l-Eser*, c. 1, s. 232-233; Ziriklî, *el-'Alâm*, c. 1, s. 146.

⁸⁸² Cum'a, *el-Medhal*, s. 260.

⁸⁸³ Reşîdî, *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-Muhtâc*, c. 1, s. 3.

Muhammed b. Süleyman el-Kürdî el-Medenî (v. 1194/1780) : Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân ed-Dımaşkî el-Medenî, 1129/1717 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Ailesi ile birlikte Medine'ye yerleşmiştir. Haremeyn'de başta babası Şeyh Süleymân olmak üzere Mekke müftüsü Muhammed Said Sünbül el-Mekkî (v. 1175/1761), Muhammed el-Kurânî, Seyyid Abdullah ez-Zebîdî, Seyyid Hüseyin el-'Alevî ve Yûsuf el-Kürdî başta olmak üzere daha birçok âlimden eğitim almıştır. Başta fıkıh olmak üzere birçok ilimde mütehassıs olmuş, zamanla Medine'de Şâfiîler'in fetvada dayanağı olmuştur. Vefat edene kadar Medine'de fetva görevinde bulunmuştur. Harem-i Şerîf'te ders vermiştir.⁸⁸⁴

Hanefî mezhebindeki İbn Abidîn konumunda olan Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye fî Beyâni İhtilâfî'l-Ulemâ mine'ş-Şâfiyye*⁸⁸⁵ *el-Havâşî'l-Medeniyye 'alâ Şerhi İbn Hacer el- Heytemî 'alâ Muhtasari Bâ-Fadl el-Hadramî, el-Fetâvâ el-Kürdî* gibi daha birçok değerli eser telif etmiştir. Kürdî, Heytemî'nin *Şerhu Mukaddimeti'l-Hadremiyye* adlı eserine *el-Mevâhibu'l-Medeniyye 'alâ Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Hadramiyye (el-Kavlu'l-Fasl 'alâ Mukaddimeti bâ Fadl)* adıyla büyük⁸⁸⁶, *el-Meslekü'l adl 'alâ Şerhi Muhtasar bâ Fadl* adıyla orta⁸⁸⁷ ve *el-Havâşî'l-Medeniyye 'alâ Şerhi İbn Hacer el-Heytemî 'alâ Muhtasar Bâ Fadl* adıyla da küçük bir hâşiye yazmıştır. Hararetli bir Heytemî taraftarı olan Kürdî, *Tuhfe*'deki istilâhlarla ilgili *'Ukûdu'd-Dürer fî Beyâni Mustalahât İbn Hacer* adlı bir eser yazmıştır.

Tuhfetü'l-Muhtâc'da kullanılan terimler hakkında bir risâle yazarak mezhep terminolojisini tespit etmiş, bu tür eserlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak bu alanda öncü bir rol oynamıştır. Önceki eserlerde değinilmemiş konuların işlendiği hâşiyelerin muteberlik sıralamasını yapmış, ardından gelen Şâfiî âlimleri onun tespitlerinden yararlanmış ve kendisini referans kabul etmişlerdir.

⁸⁸⁴ Murâdî, **Silku'd-Dürer**, c. 4, s. 111.

⁸⁸⁵ Muhammed Alî b. Hüseyin el- Mâlikî'nin tahkîk ettiği eser birçok kez basılmıştır. Bu eserin Türkçe'ye tercüme edilmemiş olmasının bir eksiklik olduğunu hayırlı bir ilmî faaliyet olacağı kanaatindeyim.

⁸⁸⁶ Âmire Matbaası'nda 1326/1908 yılında et-Termesî'nin (v. 1338/1920) yazdığı hâmişle birlikte dört cilt olarak basılmıştır.

⁸⁸⁷ Yemen el-Mektebetü'l-Ahkâf'ta (nr. 1047) bir nüshası mevcuttur.

Kürdî, ilmî çalışmalarını Heytemî, Remlî ve müteahhirûn âlimlerin eserleri çerçevesinde ele almış, özellikle Heytemî ile Remlî'nin ihtilâfları üzerinde durmuştur. Bu ihtilâflarda esas alınacak görüşleri *el-Fevâid* adlı eserinde yazmıştır. Kürdî, fıkıh kitaplarında “ك” harfi ile remz edilmektedir. Döneminde Hicaz bölgesinin en önde gelen fakihlerinden olan Kürdî aklî ve naklî ilimlerde otorite kabul edilmiştir. Heytemî'ye bağlılığıyla şöhret bulmuş, eserleri ve görüşlerinde bariz bir şekilde Heytemî'nin etkisi görülmektedir. Heytemî'den bahsederken “Şeyhunâ” ifadesini kullanması bunu göstermektedir.

Ebû Dâvud Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Cemel el-Mısırî (v. 1204/1790): Mısır'ın Ğarbiyye şehridir. Cemel lakabıyla bilinen Süleyman el-Uceylî, tasavvuf ehli bir zat idi. İlimle iştigali evliliğe tercîh ettiğinden evlenmemiş âlimlerin kervanına katılmıştır. Ezher'de eğitim görmüştür. Kettânî, İbn Abdisselâm en-Nâsirî'den (v. 1239/1823) naklederek Süleyman el-Cemel'in “Allah'ın yeryüzündeki büyük âyetlerinden biri olduğunu, okuma-yazma ve hesap bilmeyen ümmî birisi olmasına rağmen ders halkalarına büyük kalabalıklar katıldığını” ifade eder.⁸⁸⁸ Fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi birçok İslâmî ilimlerde eserleri olan Süleyman el-Cemel'in esas şöhreti *Hâşiyetu'l-Cemel* olarak bilinen *Futûhâtü'l-Vehhâb bi Tavdîhi Şerhi Menheci't-Tullâb* adlı eseri ile Celâleyn Tefsiri üzerine yazdığı hâşiye ile olmuştur.⁸⁸⁹

Ensârî'nin şerhine yazdığı hâşiyesinde Mahallî, Heytemî, Remlî, Şirbînî, Abbâdî, Şebarmellesî, Reşîdî, Halebî, Şevberî, Zeyyâdî, Kalyûbî, Birmâvî, Üchûrî ve Hafnî gibi müteahhir Şâfiî âlimlerin görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Bu açıdan kıymetli bir eserdir. Bu eserinde “şeyhunâ” dediğinde Şeyh Atiyye el-Üchûrî'yi kastetmektedir.⁸⁹⁰ “ج م” harfleriyle remz edilir.

Süleymân b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî el-Mısırî (v. 1221/1806): Mısır'ın Ğarbiyye vilayetindendir. Ezher'de eğitim görmüştür. *Tuhfetu'l-Habîb 'alâ*

⁸⁸⁸ Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c. 1, s. 300.

⁸⁸⁹ Ziriklî, *el-'Alâm*, c. 3, s. 131; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c. 4, s. 271.

⁸⁹⁰ Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 1, s. 2.

Şerhi'l-Hatîb, ve *et-Tecrîd li Naf'i'l-'Abîd (Hâşiyetu'l-Büceyremî 'alâ Şerhi'l-Menhec)* adlı eserleri meşhurdur.⁸⁹¹ Hâşiyesinde “şeyhunâ” ifadesini mutlak olarak zikrettiğinde hocası Muhammed el-‘Aşmâvî’yi kasteder.⁸⁹² Fıkıh kitaplarında “ب ج” remziyle kendisi kastedilir.⁸⁹³

Eserlerinde Zeyyâdî, Kalyûbî, Birmâvî ve Halebî gibi hâşîye âlimlerinden yoğun bir şekilde atıflar yapmaktadır.⁸⁹⁴ Bu hâşîye ile Süleyman Cemel’in hâşiyesi önemli ölçüde benzerlik bulunmaktadır. Bazı paragraflar aynı lafızlarla ifade edilmektedir.

İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî el-Mısırî (v. 1277/1860):

Mısır’lı olan İbrahim el-Bâcûrî, Ezher’de eğitim görmüş ve daha sonra Ezher’in XIX. Şeyhi olarak görev yapmıştır. Mutemet şerhlerden biri olan Bâcûrî’nin *Hâşîye ‘alâ Menheci'l-Fıkhi Minehu'l-Fettâh ‘alâ Davi'l-Misbâh fi'n-Nikâh*, *Hâşîye ‘alâ Fethi'l-Karîb’il-Mucîb fi Şerhi Elfâzi't-Takrîb* ve *Tuhfetu'l-Mürîd Şerhu Cevhereti't-Tevhîd* adlı eserleriyle şöhret bulmuştur.⁸⁹⁵

İbn Kâsım’ın şerhi üzerine yazdığı *Hâşeyetu'l-Bâcûrî*, memzuc metotla yazılmış, akıcı bir ibareye sahiptir. Bu özelliğiyle bir nevi talebeye yolu kısaltmaktadır.⁸⁹⁶ Türkiye’deki Şâfiîler tarafından büyük bir ilgi görmüş, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Heytemî ile Remlî’nin ihtilâflarını ele almakta ve Mısır Şâfiîlerinin tercîh ettiği Remlî’nin görüşlerini takdim etmektedir. Remlî’nin ibarelerinin kolay anlaşılır olma özelliğini Bâcûrî’nin hâşiyesinde de

⁸⁹¹ Ziriklî, *el-'Alâm*, c. 3, s. 133; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 4, s. 271.

⁸⁹² Süleymân b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî el-Mısırî (v. 1221/1806), *et-Tecrîd li Naf'i'l-'Abîd I-IV (Hâşiyetu'l-Büceyremî ale'l-Menhec)*, Matabaatu'l-Halebî, Kahire 1950, c. 1, s. 2.

⁸⁹³ Bâ ‘İşn, *Büşra'l-Kerîm*, s. 43; Indûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 111; Cum‘a, *el-Medhal*, s. 260; Cağîm, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 178.

⁸⁹⁴ Büceyremî, *Hâşiyetu'l-Büceyremî ale'l-Menhec*, c. 3, s. 323; *Tuhfetu'l-Habîb ‘alâ Şerhi'l-Hatîb I-IV*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995, c. 3, s. 362.

⁸⁹⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 1, s. 84.

⁸⁹⁶ Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, s. 317.

görüyoruz. Birçok meselede görüşlerini tercîh etmesi onun Remlî'den etkilendiğini göstermektedir. Bâcûrî, Şâfiî fıkıh eserlerinde “باج” lafzıyla remz edilmiştir.⁸⁹⁷

Abdulhamîd b. Hüseyin ed-Dâğıstânî eş-Şîrvânî (v. 1301/1882): Mısır ve İstanbul'a gitmiş, orada eğitim görmüştür. Mısır'da İbrahim el-Bâcûrî'den dersler almıştır. Sonra Mekke'ye yerleşmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe bilen Şîrvânî, Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.⁸⁹⁸ *Hâşiye ale't-Tuhfe* adlı eseri, Tuhfe'nin kapalı ve müşkil lafızlarını açıklayan ve daha birçok faydalı bilgileri içeren kıymetli bir hâşiyedir. Şîrvânî fıkıh eserlerinde “ش ر” harfleriyle remz edilmiştir.⁸⁹⁹ Bazı eserlerde “حميد، عيد، الحمديّة” lafızlarıyla kendisine ait görüşleri ifade edilir.⁹⁰⁰

Şîrvânî hâşiyesinde Remlî'den bahsederken bazen “eş-Şârih” lafzını kullanır.⁹⁰¹ Hâşiyesinde genellikle Heytemî'nin görüşlerini tercîh etmekte, bazen ona ait görüşleri muhalif görüş belirtenlere karşı savunmaktadır. Ayrıca Heytemî ve Remlî başta olmak üzere diğer müteahhir fakihlerin ihtilâflı görüşlerini nakletmektedir. Müteahhirûn fakihlerin ihtilâflarını ele alacak olan çalışmalar için son derece önemli bir eserdir.

Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî (v. 1310/1893) : Melîbârî'nin eseri olan *Fethu'l-Mu'in*'nin en geniş ve kapsamlı *Î'ânetu't-Tâlibîn* adlı hâşiyenin yazarıdır. Hâşiyesi müteahhirîn Şâfiî fakihleri arasında önemli bir yere sahiptir. Hâşiye olmasına rağmen bir şerhi aratmayacak zenginliktedir. Ondan birçok kez nakiller yapılmış, fetvalar verilmiş ve ondaki görüşlere itimad edilmiştir. Hindistan, Mısır ve Lübnan da çeşitli baskıları yapılmış, Melîbâr halkının diline çevrilmiştir.

Şettâ ed-Dimyâtî, fıkıhla ilgili eserlerinde Şâfiî müteahhirîn âlimlerinden Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc* ve *Fethu'l-Cevâd* adlı eserleri başta olmak üzere,

⁸⁹⁷ Indûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 111; Cağım, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 178.

⁸⁹⁸ Nezîr b. Hâce ed-Dargilî, *Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi Ulemâi Dâğıstân*, el yazma eser, v. 78, 79.

⁸⁹⁹ Cum'a, *el-Medhal*, s. 260.

⁹⁰⁰ Indûnisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 112; Cağım, *Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî*, s. 178.

⁹⁰¹ Şîrvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 7, s. 186.

Ensârî, Remlî, İbn Kâsım, Şebarmellesî ve Büceyremî gibi müteahhirîn âlimlerin eserlerinden istifade ettiği görülmektedir.⁹⁰² Özellikle *İ'ânetu't-Tâlibîn* adlı hâşiyesinde Heytemî ile Remlî arasında vuku bulmuş ihtilâfları ele almaktadır. Bu ihtilaflarda genellikle Heytemî'nin görüşlerini tercîh etmektedir.⁹⁰³ Türkiye Şâfîileri arasında çok ilgi gören Dimyâtî'nin bu eseri medreselerde ders kitabı olarak yıllarca okutulmuş ve halen okutulmaya devam etmektedir.

Muhammed Emîn el-Erbîlî el-Kürdî (v. 1332/1914): Aslen Irak'ın Erbil şehrinde doğmuştur. Eğitim için gittiği Mekke'ye yerleşmiş ve orada Türk hanımla evlenmiş, bu vesileyle Türkçe öğrenmiştir. Daha sonra da Mısır'a yerleşen Erbilî, Mısır'da Nakşibendî-Hâlidî tarikatını yaymıştır. Şâfîî fikhını Mustafa İzzet'ten, hadisi Şeyh Mahmûd'dan, tefsir ilmini de Ezher şeyhi Selim el-Bişrî'den almıştır.

Muhammed Emin el-Kürdî, *Tenvîru'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Allâmi'l-Ğuyûb* adlı eserinde sûfîlerin istifade ettiği ve onları ilgilendiren en önemli tasavvufî bilgileri özetlemekle beraber, Şâfîî mezhebinin fıkıh konularını da içermektedir. Bu eserinde genellikle Remlî'nin mutemet gördüğü görüşleri ele almıştır.⁹⁰⁴ Mısır'da yaşamış olması Remlî'nin görüşlerini ön planda tutmasına neden olduğu ifade edilebilir.

'Alevî b. Ahmed es-Sekkâf (1335/1916): Mekke'de 1255/1839 yılında doğdu. Şâfîîlerin müftüsü Muhammed b. Hüseyin el-Hebşî (v. 1281/1864), ve Ahmed Zeynî Dahlân'nın yanında okudu. Talebeleri arasında oğulları Ahmed ile Muhammed ve fakih Muhammed b. Ali Balhuyûr (v. 1338/1919) gibi âlimler vardır.⁹⁰⁵

Sekkaf ilmiyle, telifâtıyla, takrîr, tahkîk ve tetkîkleriyle XX. Yüzyılın önemli Şâfîî fakihlerinden biridir. Fıkıh eserlerinde “ج” harfiyle remz edilir.⁹⁰⁶ *Terşîhu'l-*

⁹⁰² Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn'in Mukaddimesi*, c. 1, s. 7.

⁹⁰³ Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfîî*, s. 301.

⁹⁰⁴ Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfîî*, s. 303.

⁹⁰⁵ Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 344.

⁹⁰⁶ Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfîî*, s. 267.

Müstefidîn bi Tevşîhi Fethi'l-Mu'în,⁹⁰⁷ *el-Fevâidu'l-Mekkiyye*, *Fetâvâ*⁹⁰⁸ gibi birçok kıymetli eserler yazmıştır.⁹⁰⁹ Özellikle *Fethu'l-Mu'în* adlı esere yazdığı hâşiye Yemen ve Melibâr gibi yerlerde çokça ilgi görmüştür. Sekkâf, bu hâşiyesini Dimyâtî'nin hâşiyesinde az bir süre sonra yazmıştır. Görüşlerinde çoğunlukla Heytemî'yi esas almıştır. Hâşiyesinde Heytemî başta olmak üzere Ensârî, Mahallî, Remlî, Abbâdî, Şebremellisî, Büceyremî, Kürdî, Cemel, Bâcûrî, Şerkâvî ve Bâ 'İşn' den istifade ederek yazmıştır.

⁹⁰⁷ Sekkâf bu eserinde Heytemî'nin *Tuhfe*, Remlî'nin *Nihâye*, Mahallî'nin *Minhâcü'r-Râğibîn*, Şirbînî'nin *Muğnî*, Süleyman el-Kürdî'nin *el-Havâşî*, Şirvânî'nin *Hâşiye 'ale't-Tuhfe*, İbn Kâsım'ın *Hâşiye ale't-Tuhfe*, Şebremellisî'nin *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, Büceyremî'nin *Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb*, Süleymân el-Cemel'in *Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, Bâcûrî'nin *Hâşiye 'alâ Fethi'l-Karîbi'l-Mucîb fî Şerhi Elfâzi't-Takrîb*, Muhammed el-Osmânî'nin *Rahmetü'l-Ümme* ve başka eserlerden kaynak olarak istifade edilmiş bir eserdir. Eser, defalarca basılmıştır.

⁹⁰⁸ Nüshası hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık; ancak eserin bir kısmı es-Seyyid Muhammed Abdullâh el-Bâr'ın (v. 1348/1929) *İfâdetü'l-Müstefid* adlı eserinde geçmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Bâ Zîb, **Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 1063.

⁹⁰⁹ Ömer Abdulcebbar, **Siyeru ve Terâcimu ba'di 'Ulemâinâ fî'l-Karni'r-Râbi'** 'Aşere li'l-Hicre, Tihâme li'n-Neşr, Cidde 1982, s. 137.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

3.1. FIKHÎ İHTİLAFLARA GENEL BİR BAKIŞ

İnsanların akli kabiliyetleri, anlayışları, algıları, temayülleri, kültürleri, örf ve adetleri, arzu ve istekleri birbirinden farklı olduğu için, tabii olarak din ve hukuk anlayışlarında da farklılıklar kaçınılmaz olmuştur. Bu durum, vahiy ve Hz. Peygambere muhatap olmuş sahâbe için de geçerlidir. Hz. Peygamber hayatta iken özellikle hazır bulunmadığı zamanlarda ortaya çıkan bir kısım problemlerin acil çözümlerine yönelik hükümlerde kendini göstermiştir.⁹¹⁰ Sahâbe de olsa aralarında farklı görüşlerin olması fitratın gerektirdiği bir şeydir. Zira ihtilâfın kaderî bir özelliği vardır.⁹¹¹ İnsanın olduğu yerde farklı görüşlerin olması kaçınılmazdır. İnsanların tabiatı ve şahsiyeti, dünya ve hayatın doğası, akıl ve idrakın farklılığı ile bakış açısı, insanlar arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yüce Allah “*Dâvûd ile Süleyman’ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümler ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah’ı tespih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik*”⁹¹² âyet-i kerimesi ile geçmiş Peygamberlerin ümmetinde ve hatta peygamberler arasında farklı görüşlerin söz konusu olduğuna işaret etmektedir.

⁹¹⁰ Aydın Taş, **Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybânî’nin Hukuk Anlayışı (Usûl Anlayışı)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2003, s. 154.

⁹¹¹ Yâsir Hüseyin Berhâmî, **Fıkhu’l-Hilâf beyne’l-Müslimîn**, Dâru’l-‘Akîde, Kahire 2000, s. 7.

⁹¹² Enbiyâ Suresi, 21/78-79.

İslâm hukukuna dair meselelerin temeli Hz. Peygamber döneminde atılmış ve bu dönemde fıkhn dayanağı olan aslî delillerden Kur'ân ve sünnet tamamlanmıştır. Hz. Peygamber'in Mekke döneminde fûrû-i fikhın ibadâtın bir kısmıyla ilgili malumat verilmiş, Medine döneminde de muâmelât ve ukûbâtla ilgili malumat ortaya koyulmuştur. Hz. Peygamber aralarında olduğı sürece sahâbe arasında fikhî herhangi bir ihtilâf devam etmemiştir.⁹¹³ Çünkü herhangi bir mesele ortaya çıktığı zaman ashâb tarafından Peygamber'e (s.a.s) arz edilmiş o da sorunu vahiyle ya da kendi ictihâdıyla çözmüştür.

Sahâbenin Hz. Peygamber'e çözüm için ulaşamadığı durumlarda problemlerin çözümüne yönelik ictihâdlarda bulunmuşlardır. Bu ictihâdlar Hz. Peygamber'e arz edildiğinde ictihâdları onaylıp karşı çıkmamıştır. Nitekim Peygamber Efendimiz Hendek Savaşı sonunda *"Hiç Kimse Benî Kurayzâ'ya varmadan ikindiye kılmasın!"* emrini ashâb farklı anlamıştır. Bazıları Hz. Peygamber çabuk varmamız için bunu söyledi diyerek vakit girdiğinde namazlarını kılmış, bazıları da sözü zâhiri manasına yorumlayarak namazlarını Benî Kureyzâ yurdunda kılmışlardır. Sonra bu durum Hz. Peygamber'e arz edilmiş, O her iki tarafın yaptıklarını da onaylamıştır.⁹¹⁴ Hz. Peygamber ile ashâb-ı kirâm arasında gerçekleşen bu durum, fer'î meselelerde farklı görüşlerin olabileceğini ve hükümlerin ortaya çıkarılabilmesi için ictihâda başvurmaın meşru olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s) Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde *"sana bir dâva getirilip insanlar arasında hüküm verirken ne ile hüküm vereceksin?"* Muâz: *"Allah'ın kitabı (Kur'ân-ı kerîm) ile hüküm veririm"* dedi. *"Ya O'nda açıkça bulamazsan?"* buyurunca, *"Peygamberin (s.a.s) sünneti ile hüküm veririm"* dedi. *"Ya onda da açıkça bulamazsan"* buyurunca, *"ictihâdımla hükmederim"* dedi. Peygamberimiz (s.a.s) Muâz'ın bu cevabından dolayı çok memnun kalarak elini onun göğsüne koyup: *"Elhamdülillah! Allah Teâlâ, Resûlünün*

⁹¹³ Abdulvahhâb Abdusselâm Tavîla, **Eseru'l-Luga fî İhtilâfi'l-Müctehidîn**, Dâru's-Selâm, Kahire 2000 s. 65.

⁹¹⁴ Buhârî, **Sahihu'l-Buhârî**, c. 2, s. 15.

*elçisini, Resûlullah'ın rızasına uygun eyledi"*⁹¹⁵ diye buyurması farklı görüşlerin ortaya çıkmasının önüne set çekilmesini engellendiğinin göstergesidir.

Fürû'-i fıkıhta ihtilâfın tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Çünkü ihtilâflı meselelerin delilleri çoğunlukla zannî bilgiye dayanmaktadır. Böyle delillere dayanan bir meselede ihtilâfın kaldırılması imkânsızdır. Bu hakikate binaen Hz. Peygamber (s.a.s) "*Hâkim ictihâd eder ve isâbet ederse kendisine iki sevap verilir. Eğer ictihâd eder ve yanlış yaparsa ona sadece bir sevap vardır*"⁹¹⁶ mealindeki hadisini buyurmuştur. Bu hadîs-i şerîf, müçtehit bir fakihin hata edebileceğine ve hata etmesi durumunda kendisine herhangi bir vebal olmadığına dair bir delil olduğu görülmektedir.⁹¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde bu hadisle ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

*"Bu hadisten her müçtehidin mutlak olarak isabet ettiklerine dair herhangi bir hüküm çıkmamaktadır. Burada çaba sarf edip ictihâd eden kişinin mesul olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle onun bu amelinden dolayı günahkâr olmadığına delildir. Benî Kureyzâ olayında bazı sahâbe nassı zahiri anlamı üzerine hamlederek ikinci nehyi birinci nehyin önüne aldılar. Diğerleri ise nehyi zahiri manası üzerine yorumlamadılar. Benî Kureyzâ yurduna acele gidilmesini belirten sözü kinaye ile ifade edilmiş bir söz olduğunu düşünerek namazlarını Benî Kureyzâ'da kıldılar. İslâm âlimleri ictihâd edenin günahkâr olamayacağını zira günahkâr olsaydı Hz. Peygamber (s.a.s) burada söyleyeceğini ifade ederler."*⁹¹⁸

Hz. Peygamber'in müsamaha gösterdiği ihtilâflar fürû'-i fıkıhla ilgili olan meselelerde olmuştur. Temel itikâdî ya da siyasî ihtilâflar hoş görülmemiştir.

⁹¹⁵ Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), **Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, (thk. Şuayb Arnavût vd.), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2001, c. 36, s. 333.

⁹¹⁶ Buhârî, **Sahihu'l-Buhârî**, c. 9, s. 108; Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbü'rî (v. 261/874), **Sahîh-i Müslim I-V**, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1955, c. 3, s. 1342.

⁹¹⁷ Celâlüddîn Abdürrahmân es-Suyûtî (v. 911/1506), **Cezîlu'l-Mevâhib fî İhtilâfi'l-Mezâhib**, (thk. Abdulkayyûm Muhammed Şefî' el-Bestevî, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1989, s. 35-38; Berhâmî, **Fıkhu'l-Hilâf beyne'l-Müslimîn**, s. 19.

⁹¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî (Hafız İbn Hacer) (v. 852/1449), **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî I-XIII**, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1379/1957, c. 7, s. 410.

Nitekim dinî meselelerde iki çeşit ihtilâftan söz edilebilir. Birincisi Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla ilgili olan temel itikâdî ihtilâflardır. Bu çeşit ihtilâf bidattir. Zira itikâdın kullî meselelerinde ihtilaf olmaz. Sahâbeden günümüze kadar geçen zaman içerisinde meydana gelen bu tür ihtilâflar her zaman İslâm ümmeti için tahribat oluşturmuş ve maalesef oluşturmaya devam etmektedir. İmâm Şâfiî'nin, talebelerine bu tür ihtilâflardan uzak durmalarını tavsiye etmesi de bunu göstermektedir.⁹¹⁹ Kitap, sünnet, icmâ ve kıyasa aykırı olan ihtilâflar da bu kısma girer.⁹²⁰ Bu çeşit ihtilâf dinen sakıncaları olan ihtilâflardandır. Bunda âlimler arasında ittifak vardır.

İkincisi ise fıkıhın fer'î ve itikadın cüz'î konularıyla ilgilidir. Usûlu'l-fıkıhla ilgili ihtilâflar da zararsız ihtilâflardan kabul edilmiştir.⁹²¹ Bu çeşit ihtilâflar Yüce Rabbimizin “Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez”,⁹²² “O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi”⁹²³ âyetlerinde buyurduğu gibi insanlara rahmeti ve keremidir.⁹²⁴ Buna yönelik deliller yukarıda ifade edildiği için burada tekrar edilmeyecek; ancak fakihlerin bu çeşit ihtilâflara yönelik bazı yaklaşımlarına yer verilecektir.

Tabiîn neslinden Ömer b. Abdulazîz (v. 101/720) fikhî meselelerdeki ihtilâfın ümmete rahmet olduğunu şu sözleriyle ifade eder: “*Sahâbe, fikhî meselelerde iyi ki ihtilâf etmişler. Buna çok seviniyorum. Eğer her konuda tek bir hüküm ifade edilseydi. Sonraki insanlar için güçlük olacaktı. Şüphesiz sahâbeden her biri din*

⁹¹⁹ İmâm Şâfiî, kelâmî meseleleri tartışmaktan haz almayan biriydi. Talebelerine defalarca bu uyarıyı yapmıştı. Talebelerini kelâmî meselelerle iştiğal ettiklerini görünce onlara “size tavsiyem kelâmî tartışmalardan uzak durun. Öyle bir ilimle meşgul olun ki hata ettiğinizde “kâfir oldu, dinden çıktı” denilmesin. Yanlış yaptığınızda sadece “hata etti” denilen ilimle uğraşın diyerek dolaylı olarak fıkıh ilmiyle meşgul olmalarını tavsiye etmiştir. Muhammed Ebû Zehra, **eş-Şâfiî Hayâtuhu ve Asruhu ve Ârâuhu ve Fıkhuhu**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1978, s. 137. İmâm Şâfiî'den nakledilen bu olay fıkıhtaki ihtilâfların diğer ilimlerdeki ihtilâftan farklı olduğunu göstermektedir.

⁹²⁰ Zeynuddîn Abdurraûf el-Münâvî (v. 1031/1621), **Feydu'l-Kadîr Şerhu'c-Câmii's-Sağîr I-VI**, el-Mektebetu't-Ticâriyeti'l-Kübrâ, Kahire 1356, c. 1, s. 209.

⁹²¹ Usûl geleneği, farklı metot ve görüşlerin hayat bulduğu zengin bir ilmî gelenektir. İhtilâfın menfî yönlerinden ziyade müspet yönleri gösterilmiştir. Bk. İhsan Akay, **Şâfiî Usûl Geleneğinde İmâm Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, s. 321.

⁹²² Bakara Suresi, 2/185.

⁹²³ Hac Suresi, 78.

⁹²⁴ Muhyiddîn Yahya b. Şeref Nevevî, (v. 676/1277), **Minhâcü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2005, s. 11, 91.

*konusunda kendilerine uyulacak şahsiyetlerdir. Zira onların dinî konuda söyledikleri şeyler Kur'ân ve Sünnete dayanır. Böylece onların hangisinin görüşü tercih edilse, bir sünnet ile amel edilmiş kabul edilir. Bu durum insanlara dinî yaşama hususunda genişlik sağlar”.*⁹²⁵

Heytemî, fûrû-i fıkıhtaki ihtilâfların Müslümanlar için büyük bir nimet ve genişlik olduğunu bu ihtilâfların hikmetinde ince bir sır bulunduğunu; ancak ilmiyle amel eden âlimlerin bu sırrı idrak edebileceğini düşünmektedir.⁹²⁶ Hatta İmâm Ahmed b. Hanbel ihtilâf lafzı yerine kolaylık ve genişlik anlamına gelen “سعة” lafzını kullanmayı tavsiye etmektedir.⁹²⁷ İlk dönem müçtehitlerden Süfyan es-Sevrî (v. 161/778) de “Şu meselede âlimler ihtilâf etti” demeyiniz. Bunun yerine, “âlimler bu şekilde ümmete genişlik sağladı” deyiniz diye buyurmaktadır. İbn Kudâme'nin (v. 620/1223) “*Ümmetin ihtilâfı rahmet, ittifakı da hüccettir*” ifadesi bunu teyit etmektedir.⁹²⁸

Harûn er-Reşîd'in (v. 193/809) İmâm Mâlik'e Muvatta' ile ilgili kanunlaştırma teklifine karşılık İmâm'ın “*bunu yapma Ey Emîr! Âlimlerin ihtilâfı Yüce Allah'ın bu ümmete rahmetidir*”⁹²⁹ ifadesi farklı görüşlerin dinî yaşama noktasında kolaylaştırıcı rolüne dikkat çekmiş ve her âlimin farklı görüşler taşımasının doğal olduğunu belirtmiştir.

Hiz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.s) “*Ümmetimin ihtilâfı rahmettir*”⁹³⁰ hadisi de bunu teyit etmektedir. Bu hadis, insanların sınırlı zihin ve anlayışından dolayı bazı insanlarda diğer bazı hadis-i şerîflerde olduğu gibi ilk etapta ittifâk dururken nasıl

⁹²⁵ Heytemî, **el-Hayrâtü'l-Hisân**, s. 38; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mutefekkih**, (nşr. İsmail el-Ensârî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, c. 2, s. 59.

⁹²⁶ Heytemî, **el-Hayrâtü'l-Hisân**, s. 41.

⁹²⁷ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye** (nâşirin dipnotu), s. 24; Abdullah b. Abdurrahmân b. Abdillâh b. Cibrîn (v. 2009), **Fetâvâ eş-Şeyh İbn Cibrîn**, şamila, c. 63, s. 254.

⁹²⁸ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî (v. 620/1223), **el-Muğnî I-X**, Mektebetü'l-Kahire 1968, c. 1, s. 4; Münâvî, **Feydu'l-Kadîr**, c. 1, s. 209.

⁹²⁹ Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, c. 1, s. 76; Suyûtî, **Cezîlu'l-Mevâhib fî İhtilâfî'l-Mezâhib**, s. 22, 23; Münâvî, **Feydu'l-Kadîr**, c. 1, s. 209.

⁹³⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (v. 505/1111), **İhyâu Ulûmi'd-Dîn I-IV**, Dâru'l-Marife, Beyrut c. 1, s. 27.

olur da ihtilâf rahmet olabilir düşüncesi oluşturmıştır; ancak bu husus üzerinde biraz tefekkür edildiğinde ne kadar yerinde bir söz olduğu ortaya çıkmaktadır. Nevevî *el-Minhâc*'da bu hadise yapılan itiraza karşı şiddetli ifadeler kullanmıştır. Suyûtî (v. 911/1506) *Cezîlu'l-Mevâhib* adlı eserinde bu hadiste birçok yararlı derslerin olduğunu ifade etmiştir.⁹³¹

Heytemî de Kur'ân-ı Kerîm'e arz edildiğinde mazeret olmadan Kur'ân'la ameli terk etmek kabul edilemez. Allah'ın kitabında bulunmadığı takdirde Sünnet hüküm verici olur. Sünnette de bulunmazsa ashâbımın görüşleri dikkate alınır. *"Ashâbım semadaki yıldızlar gibidir. Hangisinden hadis alırsanız, doğruyu bulursunuz"*⁹³² hadisini zikrettikten sonra şunları kaydeder: *"Bu hadislerden her biri, hidayet ve irşat rehberi olan sahâbe arasında fûru-i fıkıhla ilgili farklı görüşlerin olacağının işaretini vermektedir. En hayırlı asırda yaşamış olarak yâd edilen bu insanların ihtilâflarının olması kendilerinden sonrakilerin de ihtilâf edeceklerini gösterir. Sahâbeden bazıları fıkıh ve rivayette temayüz etmiş diğer sahâbîler de onlara tabi olmuşlardır. Buna rağmen Hz. Peygamber onları övmüştür. Onları istedikleri sahâbîye tabi olma konusunda muhayyer bırakmıştır. Benî Kurayzâ gazvesi için gönderilen sahâbenin öğle namazında ihtilâf etmeleri de buna örnektir"*.⁹³³

Malum olduğu üzere ihtilaftan kasıt bazı meselelerde farklı görüşlerin olmasıdır. Fûrû-i fıkıhla ilgili bir meselede farklı görüşün olması, İslâm dininin yaşanabilirliğinin göstergesidir. Farklı görüş, insanları birçok sıkıntıdan kurtarmakta ve darlıktan ferahlığa kavuşturmaktadır. Bu ihtilâfların bir değeri ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Toplumda birbirini seven kız ve erkek evlilik amacıyla bazen beraber kaçtıkları olur. Bazı fakihlerin görüşlerine göre kızın evlenmesi; ancak velinin iznine

⁹³¹ Suyûtî (v. 911/1506), *Cezîlu'l-Mevâhib fî İhtilâfî'l-Mezâhib*, s. 21.

⁹³² Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir, (v. 571/1175), *Târihu Medîneti Dimaşk XXX*, (thk. Ömer b. Ğarâme el-Ömerî), Beyrut 1995, c 22, s. 359; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 75; Münâvî, *Feydü'l-Kadîr*, c. 1, s. 209-212.

⁹³³ Heytemî, *el-Hayrâtu'l-Hisân*, s. 35-37.

bağlıdır. Veli izin vermeden kızın evlenmesi mümkün değildir.⁹³⁴ Kızın velisi çoğu kez bu işe rıza göstermediği için ömür boyu izin vermemektedir. Bu durumda meselenin çözümü için başka fakihlerin söz konusu meseleyle ilgili “velinin izin vermemesi geçerli bir gerekçeye dayanmalıdır. Aksi halde kadın mahkemeye başvurarak hakkını arama yetkisine sahiptir. Ya da kızın kendisini evlendirmesi caizdir”⁹³⁵ görüşü bir çıkış yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu meselede farklı görüşlerin olması bir sıkıntı ve zorluk değil, toplumda oluşan bazı sorunların çözümünde önemli bir rol üstlenmektedir.

Bir başka örnek vermek gerekirse; Hacda Hanefî Mezhebine mensup bir kadınla erkeğin yan yana durup namaz kılması, her iki tarafın da namazını bozar.⁹³⁶ Bu iki cinsin orada ayrı ayrı yerlerde durup namaz kılması ise çok zordur. Hatta bazen imkânsızdır. Cemaatle namazı ayrı ayrı yerlerde kılma fırsatı bulamayıp namazı kaçırma durumları vardır. Şâfiî mezhebinde muhâzât-ı nisâ⁹³⁷ problemi olmadığı için bu görüşe göre namazını kılar. Görüldüğü gibi bu meselede de farklı görüş ve ihtilâfların bulunması çözüme yönelik çabalardır.

İslâm âlimleri de bu yolda hareket etmiş, aralarındaki ihtilâfları ilmî çerçevede olgunlukla karşılamışlardır. İslâm âlimlerinin doğru ve hakk olanın ortaya çıkması için birbirleri hakkında yaptıkları eleştiri ve itirazlar kötü olarak görülmemiştir. Heytemî’ye göre, âlimlerin birbirlerini eleştirmeleri, hatalarını söylemeleri ve itirazları birbirlerini küçük düşürmek ya da kötülemek için değildir. Sadece hak ve doğrunun ortaya çıkması içindir. İmamı’l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085) hakkında âlimler “döneminde peygamber gönderilmesi caiz olsaydı, ilmî, takvası, ahlakı, kâmil kişiliğinden dolayı kendisi peygamber olurdu” gibi sitayişlere

⁹³⁴ Nevevî, **el-Mecmû’**, c. 16, s. 149.

⁹³⁵ Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî (v. 593/1196), **el-Hidâye fî Şerhi’l-Bidâyeti’l-Mübtedî I-IV**, (thk. Talâl Yusuf), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut ty., c. 3; s. 280. Bedrüddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-‘Aynî (v. 855/1451), **el-Binâye Şerhu’l-Hidâye I-XIII**, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. 11, s. 112-113.

⁹³⁶ ‘Aynî, **el-Binâye Şerhu’l-Hidâye**, c. 2, s. 347.

⁹³⁷ Muhâzâ: Namaz kılarken arada bir engel olmaksızın kadınların erkeklerle yan yana bir hizada bulunması. Kal’acî, **Mu’cemu Lugatî’l-Fukahâ**, s. 292; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 392.

mazhar olan babası Ebu Muhammed el-Cüveynî'ye bazı meselelerde itirazda bulunmaktan çekinmemiştir.⁹³⁸ Bu durum Müslüman âlimlerin yanlışlara ve hatalara karşı sükût etmemeleri, en yakınları da olsa hakkın ortaya çıkması için itirazdan vazgeçmemeleri Yüce Allah'ın bu ümmete olan lütfu ve verdiği kâmil özelliklerden biri olduğunu göstermektedir.

İmâm Ahmed söz konusu durum hakkında şu haberi vermektedir: “İmâm Şâfiî Irak'a gelmeden önce, rey ehli bizleri, biz de onları tel'în ediyorduk; ancak o gelince ihtilâfı ortadan kaldırdı ve orta yolu buldu.”⁹³⁹ Heytemî, İmâm Şâfiî'nin Bağdat'a geldiğinde İmâm 'Azâm'ın kabrini ziyaret ettiğini, sabah namazı kıldığını, namaz kılarken İmâm'a saygıdan dolayı tekbirde elleri kaldırmadığını ve kunût duasını okumadığını ifade eder.⁹⁴⁰

Zehebî, *Siyeru A'lami'n- Nübelâ* adlı eserinde, Yunus es-Sadeffî ile hocası İmâm Şâfiî arasında geçen ihtilâfı şöyle nakleder: “İmâm Şâfiî ile aramızda zaman zaman bazı ihtilâflar çıkardı; ancak daha sonra imamla karşılaştığımda elimden tutar, bana “Aziz kardeşim herhangi bir konuda ihtilâf etmemiz, kardeşliğimize engel olmamalı” diyerek gönlümü alırdı.⁹⁴¹ Bütün bunlar Müslüman âlimlerin farklı düşünenlere karşı gösterdikleri anlayışı ve farklı görüşlerin birbirlerine zıt da olsa her zaman kötü olmayacağını göstermektedir.

Farklı görüşler her zaman farklı kişilerden sadır olmamakta bazen bir müçtehidin de aynı meseleyle ilgili farklı görüşleri olabilmektedir. Sahâbenin en fakihlerinden biri olan Hz. Ali (k.v) “ümmü'l-veled⁹⁴² konusunda benim görüşüm Hz. Ömer'in (r.a) görüşüyle aynı idi. Yani satılmaması yönündeydi; ancak şuan

⁹³⁸ Heytemî, *el-Fetâva'l-Hadîsiyye*, s. 174.

⁹³⁹ Ebu'l-Fadl el-Kâdî İyâz b. Musa el-Yahsûbî (v. 544/1149), *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rîfeti A'lâmi Mezhebi Mâlik I-VIII*, (thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî-Ahmed Bekir Mahmûd-Abdulkâdir es-Sahrâvî, Saîd Ahmed A'rab ve Muhammed b. Şerîfe), Matbaatu'l-Fudâle/el-Muhammediyye, Rabat, 1968, c. 1, s. 91.

⁹⁴⁰ Heytemî, *el-Hayrâtu'l-Hisân*, s. 31.

⁹⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ*, c. 8, s. 241.

⁹⁴² Ümmü'l-Veled: Efendisinden hamile kalıp onun çocuğunu doğuran câriye. Kal'acî, *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*, s. 48.

satılması yönündedir” dedi. İbn Abbâs faizin sadece “riba’n-nesîe”⁹⁴³ de olduğunu, daha sonra faizin aynı zamanda riba’l-fadl da⁹⁴⁴ da bulunduğunu ifade eder.⁹⁴⁵ Şâfî mezhebinde İmâm’ın kavî kadîm ile kavî cedîd görüşlerindeki farklılık ta bu kısımdandır. Hanefî mezhebinde de örneğin Ebû Hanîfe’nin (v. 150/767) müstamel su ile ilgili üç farklı görüşü mevcuttur. İmâm Muhammed (v. 189/805) kendisinden “tâhir” olduğunu; Ebû Yusuf (v. 182/798) “necâseti muhaffefe” olduğunu” rivayet etmiş; Hasan b. Ziyâd (v. 204/819) ise “necâseti mugallaza” olduğunu rivayette bulunmuştur. Aynı şekilde Mâlikî ve Hanbelî imamlarının da buna benzer ihtilâfları mevcuttur.⁹⁴⁶

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra râşid halifelere de bazen yaptıklarından dolayı itiraz gelmiş ve bu itirazlardan kendileri istifade etmişlerdir. Hiz. Ömer (r.a.) hutbe okurken bir kadın onu hak konusunda uyarır. Bu uyarıya karşın Hiz. Ömer şöyle der: “Erkek yanlış söyledi, kadın ise doğru söyledi”.⁹⁴⁷ Hiz. Ali’ye (k.v.) bir şahıs gelir ve şöyle der: “Yâ Emîre’l-Mü’minîn! Bu böyle değil şöyledir” der. Hiz. Ali (k.v.) “sen doğru söyledin, ben ise hata ettim der”.⁹⁴⁸ Onların bu tavrı, eleştiriye, itiraza tahammüllerini ve hak olan kimden gelirse gelsin hoş karşıladıklarını göstermektedir.

Vahyin tamamlanmasıyla birlikte dört halife döneminde sahâbe farklı bölgelere dağıldılar. Hiz. Peygamber’e meseleleri sunma imkânı ortadan kalkmış oldu. Sahâbe döneminde fıkıh ilmi tedvin edilmediği ve o dönemde fikhî meselelerde sonraki fakihler gibi en ince ayrıntısına kadar üzerinde durulmadığı için her biri kendi hafızasındaki bilgilerden yola çıkarak istinbât yoluyla çözümler bulmaya

⁹⁴³ Riba’n-Nesîe: Vade karşılığında şart koşulan fazlalıkla meydana gelen faiz çeşididir. Kal’acî, **Mu’cemu Lugatî’l-Fukahâ**, s. 152; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 481.

⁹⁴⁴ Riba’l-Fadl: Aynı cinsten ribevî malların birbiri ile değiştirilmesi halinde birinin diğerinden fazla olması. Feyyûmî, **el-Misbâhu’l-Münîr**, s. 217; Kal’acî, **Mu’cemu Lugatî’l-Fukahâ**, s. 152; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 481.

⁹⁴⁵ Münâvî, **el-Ferâidü’l-Fevâid**, s. 9-10.

⁹⁴⁶ Daha fazla bilgi için bk. Münâvî, **el-Ferâidü’l-Fevâid**, s. 9-10.

⁹⁴⁷ Askalânî, **Fethu’l-Bârî** c. 9, s. 204.

⁹⁴⁸ Celâlüddîn Abdürrahmân es-Suyûtî (v. 911/1506), **Câmi’u’l-Ahâdis**, (nşr. Hasan Abbâs Zekî), Kahire, 2002, c. 30, s. 395.

çalıştılar. Bu itibarla Kur’ân-ı Kerim âyetlerini tümüyle bildikleri için bilmedikleri konu hakkında hadisin olup olmadığını sorarlardı. Keza bu anlamda ismen zikredilmese de icmâ, kıyas, maslahat, örf gibi deliller kullanıldı. O dönemde doğal olarak çok çeşitlilikten kaynaklanan bir ihtilâf söz konusuydu.⁹⁴⁹ Hadislerin olmadığı durumlarda da kendi reylerine göre ictihâdda bulunurlardı. Bunları yaparken de mümkün derecede Hz. Peygamber’in öğretilerine uygun hareket etmeye çalıştılar. Bu aşamada aralarında farklı görüşler meydana geldi. Ayrıca Hz. Ebûbekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) riddet konusunda ihtilâf etmişlerdi. “Tercüman-ı Kur’ân” olarak bilinen Abdullah b. Abbâs ile Zeyd b. Sabit arasında dede ve kardeşin mirası meselesi hususundaki ihtilâfları meşhurdur.⁹⁵⁰

Sahâbenin farklı görüşlere sahip olmaları ilmî birikimlerini onlardan iktibâs eden tâbiûn neslini de etkilemiş ve tâbiûn döneminde farklı görüşler artarak devam etmiştir. Zamanla tâbiûn ulemasından her birinin kendisine ait görüşleri ortaya çıkmıştır. Medine’de Said b. el-Müseyyeb (v. 94/712) Mekke’de Atâ b. Ebî Rebâh

⁹⁴⁹ Hz. Ebûbekir’in mirâs hususunda ninenin payı ile ilgili sahâbeye konu hakkında hadisin olup olmadığını sorması gibi. Aynı şekilde İbn Abbâs ile Ebû Hureyre arasındaki ölüyü yıkayan birisinin abdest almasının gerekli olup olmadığı konusunda ihtilâfları bilinmektedir. Zerkeşî, Hz. Aişe’nin sahabe ile muhalif düştüğü konuları ele alan *el-İcâbe fima’s-tedrekethu Aişe ‘ale’s-Sahabe* adıyla bir kitap yazmıştır. Hz. Peygamberin ruhla mı, bedenle mi miraca gittiği Allah’ı görüp görmediği konuları da meşhur o dönemin ihtilâf konularından bazılarıdır. Şâh Veliyullâh ed-Dehlevî, **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi’l-İhtilâf**, Dârü’n-Nefâis, Beyrut 1985, s. 15.

⁹⁵⁰ Sahabenin ihtilâf sebepleri arasından şunlar zikredilebilir:

1. Sünnetin onlara ulaşması ve ıspat edilmesi. Hz. Peygamber’in bir meseleyle ilgili hüküm ya da fetvasının bazılarına ulaşp, bazılarına ulaşmaması sebebiyle meydana gelen ihtilâflar.
2. Sehv, unutma, tam anlamama ve vehm gibi etkenler sebebiyle meydana gelen ihtilâflar. Örneğin Hz. Peygamber bir kere hac ibadetini ifa etti. Sahâbe hangi tür hac yaptığı hususunda ihtilâf ettiler. Kimi temettü, kimi kirân kimi de ifrad olduğunu söylediler.
3. Hadîsin hiçbir şekilde sahâbiye ulaşmaması. Bir mesele ortaya atıldığında Hz. Peygamber’den hadîs duymayanlar kendi yorumlarıyla hareket etmiş, re’y ile fetva vermişlerdir. Örneğin İbn Ömer, kadınlara yıkanırken saç örgülerini çözmeyi emretmesi ve Hz. Aişe’nin buna itiraz etmesi gibi.
4. Hadîsi nakledenin hafızasına güvenmeme ya da başka bir nedenden dolayı hadisi almaması sonucu görüşünden vazgeçmemesi.
5. Nassı anlamada meydana gelen ihtilâf. Bu şu açılardan meydana gelmiştir: Birçok mana ihtiva eden lafızlar, yapılan fiilin hakikatı ile ilgili. Örneğin yapılan bir fiilin taabud veya kurb/Allah’a yaklaşma amacıyla yapıldığının bilinmemesi amacıyla yaptığı bilinmeyen, Hz. Peygamberden meydana gelen hükmün illetinin (cenaze geçince kalkması gibi), farklı nasların cem edilmesi (mutlakın takyidi, ammin tahsisi) ve nasları anlamada ve yorumlamada kişinin tabiatının etkisi.
6. Meseleyle ilgili bir nassın olmayışı.
7. Farklı hadisleri uzlaştırma konusunda meydana gelen ihtilâflar. Muta nikâhıyla ilgili hadisler. Dehlevî, **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi’l-İhtilâf**, s. 23-30; Tavîla, **Eserü’l-Luga fî İhtilâfi’l-Müctehidîn**, s. 24-28.

(v. 115/733), Kufe’de İbrahim en-Neha’î (v. 96/714), Basra’da Hasan el-Basrî (v. 110/728), Yemen’de Tâvûs b. Keysân (v. 106/724) ve Şam’da Mekhûl (v. 112/730) gibi tâbiûn âlimleri temayüz etmiştir. İnsanlar bu âlimlerin ilimlerine başvurmuşlardır.⁹⁵¹ Yeni fethedilen bölgelerle birlikte sahâbîlerin özellikle Irak’a ve birçok bölgeye dağılmaları, Emeviler döneminde sahâbenin Hicaz’da daha çok yoğunlaşmaları, tâbiîn neslinin bu iki merkezde duran sahâbenin etrafında halkalar oluşturmaları, Hicaz ve Irak ekolünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan merkezi Kufe’de olana “ehl-i rey/Irak ekolü”, Medine’de olana da “Hicaz ekolü/ehlü’l-eser” denilmiştir.⁹⁵²

İmâm Şâfiî’ye kadar bu iki ekol ön plandaydı. İmâm Şâfiî’nin gayreti bu iki ekolu birbirine yaklaştırdı ve onun etkisiyle zamanla mutedil orta yol halini aldı. Sahâbenin birer talebesi olan tâbiîn fakihler hocalarından öğrendikleri yöntemleri uygulamaya çalıştılar ve yeni gelişmelere karşı görüşlerini ortaya koydular. Böylece hocalarının döneminde ve sonraki dönemlerde oluşan ihtilâfların çözümüne yönelik yöntemler geliştirdiler.⁹⁵³

Hukuk tarihinde, bugüne kadar bilinen hukuk-i nazariyye ve etüdlerin en zengini fıkıhtır. Bu alanda birçok hukuki doktrin meydana gelmiştir. Bunların en meşhurları, günümüze kadar yaşamış olan Mâlikî, Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleridir. Bu mezhepler arasındaki görüş ayrılıkları fikhîdir. Bu ihtilâflardan İslâm hukuk teorisi sahasında büyük bir hukukî servet doğmuştur.⁹⁵⁴

⁹⁵¹ Dehlevî, **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi’l-İhtilâf**, s. 23.

⁹⁵² Taş, **Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî’nin Hukuk Anlayışı (Usûl Anlayışı)**, s. 156.

⁹⁵³ Tâbiîn döneminde fakihlerin ihtilâf sebepleri arasında şunlar zikredilebilir:

1. Nasların tefsir, nasların çelişmesi
2. Sahabelerden olan hocaların ihtilâfı
3. Uygulanan ile hocalarından nakledilenlerin farklı olması.
4. Yorumun etkisi
5. Yöntem farklılığı. Daha fazla bilgi için bk. (Humeydân b. Abdillâh b. el-Humeydân, **İhtilâfu’l-Fıkhi beyne Ulemai’t-Tâbiîn**, Melik Suud Üniversitesi Yayınları, Riyad 1413, s. 4, 64.

⁹⁵⁴ Karaman, **Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku**, s. 18.

Sözünü ettiğimiz bu ihtilâfların sebepleri ise genel olarak bütün dönemlerde birbirine benzer sebeplerden kaynaklandığı görülmektedir. Fakihlerin genel ihtilâf sebeplerinin başlıcaları şunlardır:

1. Kiraât farklılığından kaynaklanan ihtilâflar.⁹⁵⁵
2. Meseleyle ilgili herhangi bir delilin bulunmaması ya da konuyla ilgili hadisi görmemelerinden dolayı meydana gelen ihtilâflar.⁹⁵⁶
3. Kat'î delillerin olmaması ya da hadisin sübûtu hususunda şüphenin olması.⁹⁵⁷
4. İnsanların anlama ve kavramalarının farklı olması sebebiyle nasların anlaşılmasından ve tefsirinden meydana gelen ihtilâflar.⁹⁵⁸
5. Arap dilinin özelliğinden kaynaklanan ihtilâflar. Müşterek olan lafızlarda kelimenin delâleti sebebiyle meydana gelen ihtilâflar. “kur” lafzında olduğu gibi.⁹⁵⁹
6. Te'arûzu giderme yöntemlerindeki farklılık.⁹⁶⁰
7. Edille-i Şer'îyye ile ilgili meydana gelen ihtilâflar. Kaide, sukût-i icmâ, mefhûm-i muhâlefe, âmmın tahsîs etmesi, itlâkın mukayyedliği, kimi rivayetlere ulaşılmaması gibi hususlardan dolayı fakihler arasında ihtilâflar olmuştur.⁹⁶¹
8. Nesih bulunan âyetlerde hangisinin nâsîh, hangisinin mensûh olduğu hususunda ihtilâf edilmesi.
9. Ravînin cerh ve ta'dîli hususunda ihtilâf edilmesi.
10. Tearuz durumunda yapılan tercihlerden doğan ihtilâflar.⁹⁶² Mesela amel-i ehl-i Medine ile haber-i vâhid çeliştiğinde kimi amel-i ehl-i Medine kimi de haber-i vâhidi esas alır.

⁹⁵⁵ Mustafa Said el-Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi'l-İhtilâfi'l-Ulemâ**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, s. 38.

⁹⁵⁶ Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye**, s. 42, 110.

⁹⁵⁷ Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye**, s. 53; Tavîla, **Eseru'l-Luğa fi İhtilâfi'l-Müctehidîn**, s. 4.

⁹⁵⁸ Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye**, s. 62; Tavîla, **Eseru'l-Luğa fi İhtilâfi'l-Müctehidîn**, s. 4, 80.

⁹⁵⁹ Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye**, s. 70; Tavîla, **Eseru'l-Luğa fi İhtilâfi'l-Müctehidîn**, s. 66.

⁹⁶⁰

⁹⁶¹ Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye**, s. 117.

⁹⁶² Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye**, s. 95.

11. İctihâd ve araştırma melekelerinin farklı olması
12. İlim ve eğitim durumlarının farklı olması.
13. Azimet ve ruhsattan kaynaklanan ihtilâflar⁹⁶³
14. Örften kaynaklanan ihtilâflar.
15. İdrak ve akıl. Kişiden kişiye göre değişen bu iki husus ihtilâfın oluşmasına etki etmektedir.

Maddeler halinde zikrettiğimiz bu sebepler ihtilâfın olmasını gerektiren sebepler olduğundan dolayı ihtilâf sürekli devam etmiştir.

3.2. HEYTEMÎ İLE REMLÎ'NİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

Şâfiî fıkında Heytemî ile Remlî'nin ittifak ettikleri görüşler mutemet olup, farklılaşan görüşleri de önemli ve amel edilebilir görülmüştür. Onlar fıkıh camiasında daha çok ihtilâfları ve farklı görüşleriyle ön plana çıkmış iki fakihdir. Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebeplerine geçmeden önce onların bazı ortak noktalarına değinmek gerekmektedir.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Heytemî ile Remlî'nin en bariz ortak noktalarını şu şekilde zikretmemiz mümkündür:

1. İkisi de Mısırlıdır.
2. Aynı dönemde yaşamışlardır.
3. Şeyh Zekeriyyâ el-Ensârî ve Şihâbüddîn er-Remlî gibi aynı hocadan ders görmüşlerdir.
4. Ezher'de eğitim görmüşlerdir.
5. İbnü'l-Kâsım el-'Abbâdî, Nâsiruddîn Muhammed et-Tablâvî ve Nureddîn Ali ez-Zeyyâdî gibi aynı öğrencilere ders vermişlerdir.
6. Dört mezhebe mensup talebeler kendilerinden ders almıştır.

⁹⁶³ Tavîla, **Eseru'l-Luga fî İhtilâfi'l-Müctehidîn**, s. 67.

7. İtikatta Eş'arî, fıkıhta Şâfiî mezhebine bağlıdırlar.

8. İmâm Nevevî'nin *Minhâc* adlı eserine şerh yazmışlar.

9. Tasavvuf meşrepli fakihlerdir.

Bu iki fakihin bunca ortak noktalarına rağmen fûrû-i fıkıh alanında kitabü't-tahâret'ten (temizlik bölümü) kitâbü'l-ıtk'a (kölelik bölümü) kadar iki binden fazla ihtilâfları olmuştur. Bu iki âlimin mezhep içi ihtilâflarının bu derecede yoğun olması dikkat çeken bir husustur.⁹⁶⁴ Heytemî ile Remlî, farklı mezheplere mensup olsalardı bu ihtilâflar normal karşılanabilirdi. Yoğun bir şekilde yaşanan ihtilâflar ancak mezhepler arasında cereyan etmiştir. Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin tespitine göre Şâfiî mezhebi ile Haneî mezhebi arasındaki ihtilâflar bile % 25'i geçmemektedir.⁹⁶⁵ Heytemî ile Remlî'nin bunca ortak yönlerine rağmen ihtilâfları Şâfiî mezhebinin karakteristik özelliğinden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim benzer hususlar Şâfiî usûlcüler içinde söylemek mümkündür.⁹⁶⁶

Şunu da belirtelim ki Heytemî ile Remlî arasında dinî meselelerin esaslarıyla ilgili ihtilâflar yoktur. Fıkıhî konularının çoğunda da müttefiklerdir. Bu hususla ilgili Kürdî, şöyle der: *“Burada dikkat çeken husus şudur: Bu iki fakihin müttefik oldukları konular dörtte üç, muhtelif oldukları konular ise dörtte bir civarındadır. Ancak sonraki müellifler ittifak ettikleri konular ve hususlar ile ilgili herhangi bir eser kaleme almadıkları gibi çok fazla mevzu bahis de yapılmamıştır. Bunun nedeni ihtilâfların, çoğu zaman insana cazip gelmesi ve dikkat çekici olmasından*

⁹⁶⁴ Bu kadar ihtilâfa rağmen aralarında herhangi bir sürtüşme, cedelleşme ve bir birlerini yermenin olmaması da önemlidir.

⁹⁶⁵ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, **Ma'a'n-Nâs I-II**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 2009, c. 1, s. 225; Mahsum Aslan, **Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2014, s. 133.

⁹⁶⁶ Bk. Akay, **Şâfiî Usûl Geleneğinde İmâm Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler**, s. 15-16.

*kaynaklanabilir. Bundan sonraki araştırmacıların bu hususa yönelmelerinde fayda vardır”.*⁹⁶⁷

Heytemî ile Remlî, sadece fûrû-i meselelerde ihtilâf ettikleri görülmektedir. İyice araştırıldığında bu farklılıkların çoğu zaman şekli ihtilaflardan ibaret olduğu görülecektir. Nitekim sözü edilen ihtilafları daha önceki Şâfiî fakihlerin ihtilâf ettikleri meseleler veya hiç değinmedikleri ya da sonradan ortaya çıkanlara yönelik olduğu görülmektedir. İkisinin arasında cereyan eden ihtilâflar ilk önceleri fazla önemsenir ve hatta taraf haline gelirken, sonraları her birinin görüşleri bütün Şâfiî coğrafyasında Şâfiî mezhebinin itimad edilen görüşleri olarak kabul edilmiştir. Bu noktada bütün Şâfiî âlimleri ittifak etmiştir.

Heytemî, genellikle hocası Zekerîyyâ el-Ensârî'nin eserleri üzerine yoğunlaşmış ve onlardan fazlasıyla istifade etmiştir. Remlî ise babası Şihâbüddîn er-Remlî'nin (v. 957/1550) eserleri ve görüşlerine ağırlık vermiştir. Asıl ihtilâf Zekerîyyâ el-Ensârî ile Şihâbüddîn er-Remlî arasında vuku bulmuştur. Çünkü ihtilâfın gerçekleştiği birçok meselede Heytemî “شيخنا” “şeyhunâ” ifadesini kullanarak Ensârî'yi,⁹⁶⁸ Remlî ise “كما أفتى به والدي” “babamın fetva verdiği gibi” ifadesini kullanarak babası Şihâbüddîn er-Remlî'ye tabi olmaktadır.⁹⁶⁹ Zira Kürdî de bunun sebebini, çoğu konuda Heytemî'nin hocası Zekerîyyâ el-Ensârî'yi Şemsüddîn er-Remlî'nin de babası Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî'yi tercîh etmesine bağlar.⁹⁷⁰

Bu iki fakihin Şâfiî mezhebine katkıları daha önce de ifade ettiğimiz gibi azımsanmayacak kadar çoktur. Bu ihtilâfları ana hatlarıyla araştırdığımızda birçok meselede kendilerinden önceki âlimlerin ihtilâflarının bir devamı şeklinde olduğu görülmektedir. Zira Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf ettiği herhangi bir meseleye baktığımızda söz konusu mesele hakkında önceki âlimlerin de ihtilâf ettiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla ihtilâf yeni değil aksine eski ihtilâfın bir devamı

⁹⁶⁷ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 39, 64-68; Hubeyşî, **el-Medhal**, s. 52.

⁹⁶⁸ Bu hususla ilgili daha fazla meselelere ulaşmak için bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 3, s. 467.

⁹⁶⁹ Bu hususla ilgili daha fazla meselelere ulaşmak için bk. Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 68.

⁹⁷⁰ Kürdî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye**, s. 290.

kabilindendir. Heytemî ile Remlî arasında da ihtilâflar Şeyhayn arasındaki ihtilâflara benzemektedir. Ancak Heytemî ve Remlî'nin Şeyhayn'den bazı farklılıkları vardır. O farklılıklardan birisi, Heytemî ve Remlî'nin aynı dönemde yaşamış olmaları, Nevevî ise Râfîî'den sonra yaşamış olması hasebiyle Nevevî'nin yaptığı çalışmalar Râfîî'nin çalışmalarını düzeltir ve tamamlar özellikte olmuştur.

Nevevî ve Râfîî, Şâfiî mezhebinin önemli eserlerini düzenlemeye ve tenkîh etmeye çalışmışlardır. Yaptıkları çalışmaları daha çok hacimli telifler ve ilmî birikimlerinden hükümler ve sonuçlar çıkarmaya yönelik olmuştur. Heytemî ve Remlî ise sekizinci ve dokuzuncu asırdaki Şâfiî fakihlerin görüşlerine müracaat etmiş ve bu yönde çabalar sarf etmişlerdir.

Heytemî ve Remlî'nin tasnif ettiklerinin büyük çoğunluğu Nevevî'nin çalışmalarına yönelik olmuş, bu yönde ikisi de *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eseri şerh ederek, Nevevî ile Râfîî'nin görüşleri arasında tercihlerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla Nevevî ve Râfîî'nin eserleri Heytemî ve Remlî'nin üzerinde yoğunlaştığı esas çalışmalar olmuştur.

Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebepleri ile müteahhir fakihlerin ihtilâf sebepleri aynıdır. Şeyhülislâm Zekeriyâ el-Ensârî, Şihâbuddîn er-Remlî, Mahallî, Demîrî ve Şirbînî'nin birçok meselede farklı görüş belirtmeleri aynı sebeplere dayandığı görülmektedir.

Heytemî ile Remlî'nin furû-i fıkıhla ilgili meselelerde daha önce de belirtildiği gibi iki binden fazla ihtilâfları bulunmaktadır. Ancak bu ihtilafların tümünü ele almak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle Heytemî ile Remlî arasındaki ihtilaf sebeplerinin arka planı bir kısım örnekler üzerinde irdelenmeye çalışılacaktır. Böylece Şâfiî mezhebinde son sözü söyleyen bu iki fakihin misyonu, ihtilâf sebepleri ve mezhepteki etkileri daha da iyi anlaşılmış olacaktır.

3.2.1. Başvurulan Delillerin Farklılığından Kaynaklanan İhtilaflar

Heytemî ile Remlî'nin delil anlayışlarında temelde bir fark olmamasına rağmen, çok az da olsa bazı metodolojik farklılıklar olduğu ve görüş ayrılıklarının

bir kısmının bundan kaynaklandığı görülmektedir. Heytemî ile Remlî her ne kadar fûrû-i fıkıh alanında ihtisasları olmuş olsa da usûl ilmine de vakıf oldukları ve meselelere metodolojik açıdan da yaklaştıkları görülmektedir. Fûrû-i fıkıh meselelerini çözmeye çalışırken, usûl kaidelerini, istidlâl ve lügati kullanmaları usûlî kifâyetlerini göstermektedir.

3.2.1.1. Kıyas Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar

Kıyas, kitap, sünnet ve icmâ ile birlikte istidlâl olmaları açısından ittifak edilen dört edille-i şer'îyeden biridir. Zâhirîlerin dışında diğer mezhepler tarafından şer'î delillerden kabul edilen kıyas, Hz. Ebû Bekr (r.a) hilafetinin cemaate imam seçilmesine kıyas edilmesi ve mirasta pay almada dedenin babaya kıyas edilmesi gibi meselelerde sahâbe tarafından da kullanılmıştır. Sahâbeden sonra tabî'n ve sonraki nesiller de kıyası bir hüccet olarak kullanmışlardır. Bazı selef âlimleri ve İmâm Şâfiî ilk başta kıyasa olumlu bakmamış; ancak daha sonra onlar tarafından da delil olarak kullanılan kıyas ön planda yerini tutarak tüm mezheplerin rahatlıkla istifade ettiği şer'î bir delil olarak kullanılmıştır. Bazı fakihlerin ilk başta kıyasa karşı soğuk davranmalarının nedeni muhtemelen o dönemdeki kıyasa verilen anlamdan kaynaklanmıştır. Çünkü o dönemde kıyas kişinin re'yi ile eş anlamlı görülmüştür. Dolayısıyla kıyas yapan kişi kendi görüşüyle hüküm ortaya koyan kişi olarak algılandığından ilk başta bu kavrama sıcak bakılmamıştır.⁹⁷¹

Şâfiî mezhebi fûrû-i fıkıhına baktığımızda azımsanmayacak derecede kıyasla hüküm verildiği görülmektedir. Ta'lîli mümkün olan her şer'î hükümde kıyasın caiz olduğu ifade edilmiştir. Çünkü kıyasın kabulünün dayanağı, sahâbenin yaptığı icmâdır. Sahâbe, ta'lîli mümkün olan meselelerde herhangi bir hüküm ayırımına gitmeden kıyası uygulamışlardır.⁹⁷²

⁹⁷¹ Hın, **Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye**, s. 453-454.

⁹⁷² Şihâbuddîn mahmud b. Ahmed ez-Zencânî (v. 656/1258), **Tahrîcu'l-Furû' 'ale'l-Usûl**, (thk. Muhammed Edip Salih), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982, s. 132.

Şâfiî mezhebinde kıyasın ahvâl-i şahsiyye ve bey‘ gibi muâmelât alanında ibâdât ve ukûbât alanlarından daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Zira nikâh akdi ile alım-satım akdi rükün ve şartlar bağlamında yakın ilişki içinde olup benzerlikler arz etmektedir. Dolayısıyla ortak noktalarından hareketle birçok meselede kıyastan istifade edilmiştir.

Heytemî ile Remlî'nin fîrû-i fıkıhta ihtilâf sebepleri arasında kıyas önemli yer tutmaktadır. Bu ihtilâf, ikisinden birisinin kıyası inkâr ettiğinden değil, ihtilâf edilen meselede kıyası kullanıp kullanmamalarından kaynaklanmaktadır. Bazı meselelerde birisi kıyas yaparken, diğeri ise farklı yöntemle başvurduğu görülmektedir. Bazen ikisi meseleyle ilgili farklı kıyas yaptıkları görülmektedir. Heytemî bazen muhalif görüşün yaptığı kıyasa itiraz edip, yapılan kıyasın kıyas ma‘a'l-fârik⁹⁷³ babından olduğunu söylemiştir. Bazen de Remlî bunu yapmıştır.⁹⁷⁴

Tuhfe ve *Nihâye* eserlerine baktığımızda başta mali hukuk⁹⁷⁵ ve ahvâl-i şahsiyye⁹⁷⁶ olmak üzere ibadet,⁹⁷⁷ keffâret,⁹⁷⁸ had,⁹⁷⁹ sebep,⁹⁸⁰ takdîr⁹⁸¹ ve

⁹⁷³ Kıyas ma‘a'l-fârik: Asıl ile fer‘ arasında illet benzerliği bulunmaksızın yapılan kıyasa denir. Kal‘acî, **Mu‘cemu Lugati'l-Fukahâ**, s. 244; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 310.

⁹⁷⁴ Heytemî'nin itirazına örnek: Başının üzerinde herhangi bir sütte (örtü) olsa, ıslak elini sütrenin üzerine koysa ve ıslaklık başına geçerse, Heytemî'ye göre abdesti sahih olur. İbn Kâsım, Remlî'nin bu şekilde yapılan bir abdestin sahih olamayacağını ifade ettiğini belirtir. Remlî bu meseleyi curmuk (üst üste giyilen iki mest) meselesine kıyas etmiştir. Heytemî, bunun kıyas maalfarik olduğunu belirtmiştir. Bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 209; İbn Kâsım, **Hâşiyetu'l-'Abbâdî 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 92. Bir başka örnek: Teyemmüm alacak kişi toprağı nakletmek için başkasına izin verebilir. Heytemî'ye göre izin verenin abdestinin bozulmasıyla nakil iptal olur. Heytemî, bu meselede kıyasın ma‘a'l-fârik olduğunu ifade ederek Şeyhayn'ın görüşünü tercih etmiş, Remlî ise kıyas yapmıştır. Bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 355; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 296. Remlî'nin itirazına örnek: Kişi abdest alırken “kıraata niyet ettim o yeterli değilse namaza niyet ettim” derse, Heytemî, bunu “gaib (yanında olmayan) malın zekâtını verdim olmazsa yanımda mevcut olanın zekâtını verdim” ifadesine kıyaslayarak caiz olduğunu ifade eder. Remlî ise bu kıyasın maalfarik olduğunu çünkü zekât mali, abdest bedeni ibadetler olduğunu ikisini farklı şeyler olduğunu söyler. Bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 198; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 164. Remlî'ye göre mütehayyire (adet günlerini karıştıran kadın) kadının camide durması caiz değildir. Heytemî'ye göre caizdir. Heytemî, tavaf ve itikâfa kıyaslamıştır. Remlî, bu görüşü reddetmiştir. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 407; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 348.

⁹⁷⁵ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 5, s. 267, 305; c. 6, s. 325.

⁹⁷⁶ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 280.

⁹⁷⁷ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 443; c. 2, s. 12.

⁹⁷⁸ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 4, s. 160; c. 8, s. 302

⁹⁷⁹ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, 456; c. 9, s. 43, 172-173.

ruhsatla⁹⁸² ilgili meselelerde kıyasın yapıldığını görmekteyiz. Kıyasın hücciyetini kabul eden fakihler, kıyasın had ve keffâretlerde hüccet olup olmayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Amidî (v. 630/1231), “Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre had ve keffâretlerde kıyasın olabileceğini” belirtmektedir. Cemâluddîn İbnu’l-Hâcib (v. 646/1249) de “Ebû Hanîfe’nin dışında diğer fakihlere göre had, keffâret ve takdîrî şeylerde kıyasın olabileceğini ifade etmektedir.”⁹⁸³ Heytemî ve Remlî de eserlerinde had, keffâret ve takdîrî meselelerde kıyası bil fiil kullandıkları görülmektedir.⁹⁸⁴ Heytemî ile Remlî’nin kıyas delilini kullanmalarından kaynaklanan ihtilâflara şu örnekler verilebilir:

1. Mesele: Kişinin vücudun herhangi bir boşluğuna bir şey ulaştığı takdirde orucu bozulur. Ayrıca ulaşan şeyin açık menfezden kişinin vücuduna girmesi ve kasıtlı yapılmış olması gerekir. Dolayısıyla yolda geçerken meydana gelen duman ya da un tozu gibi şeyler oruçlu insanın ağzına kasıtsız bir şekilde kaçarsa, ister çok ister az olsun orucunu bozmaz. Zira buna engel olmak çok zordur. Kasıtlı olup az olması halinde orucu bozmayacağı hususunda ittifak edilmiştir. Kasıtlı ve çok olması durumunda ise Heytemî’ye göre örfen fazla kabul edilecek miktarda ise bozulur. Remlî’ye göre ise bozulmaz.⁹⁸⁵

Heytemî, bu tür şeylerden korunmanın zor olduğunu bu nedenle kolaylık sağlandığını bu meseleyi pire kanının affedilmesine kıyaslandığını belirtir. Heytemî, bu meselede kıyası kullanarak orucun bozulacağı yönünde görüş belirtirken, Remlî

⁹⁸⁰ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 2, s. 467; c. 7, s. 403.

⁹⁸¹ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 4, s. 199; c. 8, s. 302.

⁹⁸² Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 92; c. 2, s. 407, 472.

⁹⁸³ Daha fazla bilgi için bk. Hın, **Eseru’l-İhtilâf fi’l-Kavâidi’l-Usûliyye**, s. 507-508; Zencânî, **Tahrîcu’l-Furû‘ ‘ale’l-Usûl**, s. 132; Dâğıstânî, **el-Madhal ilâ Usûli’l-Îmâm Şâfiî**, c. 2, s. 444-450.

⁹⁸⁴ Kıyasla ilgili daha fazla meseleleri görmek için bk. Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 2, s. 11, 203, 282; c. 3, s. 12; c. 9, s. 369; Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 119, 455; c. 2, s. 167, 188, 370; c. 8, s. 145; Bâ ‘Alevî, **Fethü’l-‘Alî**, s. 582, 610, 624, 670, 688; Bâ Sabrin, **İsmidu’l-Ayneyn**, s. 395, 396, 402, 432.

⁹⁸⁵ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 3, s. 403; Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 3, s. 168; Bâ ‘Alevî, **Fethü’l-‘Alî**, s. 838-839.

ise burada kıyasa gerek olmadığını, âlimlerin sözlerinin zâhirinin bunun mutlak olarak orucu bozmadığı yönünde olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸⁶

2. Mesele: Kişi, evlilik için maddi imkânı varsa cinsel ilişki dışında; hizmetini gördürmek ve muânese gibi sahih amaçların karşılanması hususunda evliliğe ihtiyaç duyuyorsa, evlenmesinin mendup olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Heytemî, bu durumda olan kişinin evlenmesinin mendup olduğunu ifade etmiştir. Ona göre muânese ihtiyacı cinsel ilişkiye olan gereksinimle aynı olduğudur.⁹⁸⁷ Remlî'ye göre ise mendup değildir.⁹⁸⁸

İbnu'l-Mukrî,⁹⁸⁹ Kûheci⁹⁹⁰ ve Şirbînî de Heytemî'nin görüşünü desteklemektedir. Şirbînî, İmâm Gazzâlî'nin *İhyâ*'da bu anlama gelen ifadeler kullandığını nakletmektedir.⁹⁹¹ Heytemî ile Remlî arasında bu meseleyle ilgili farklı görüşün belirtilmesi Heytemî'nin hizmet ve vakit geçireceği arkadaş edinmeyi, cinsel ilişki ihtiyacına kıyas etmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Remlî ise böyle bir kıyasa gitmemektedir.

3. Mesele: Baba, evladını öldürdüğünde kendisine kısas uygulanmaz. Tirmizî ve Beyhakî'nin (v. 458/1066) rivâyet ettiği "*oğlunu öldürmesi sebebiyle babaya kısas uygulanmaz*"⁹⁹² hadisi buna delil teşkil etmektedir. Şayet çocuğun baba tarafından liân yapılarak nesebi reddedilmiş ise baba bu reddin üzerinde ısrar etmiş ve reddinden dönmemişse, Heytemî'ye göre kısâs uygulanır. Heytemî, bu meseleyi

⁹⁸⁶ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 3, s. 403; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 3, s. 168; Bâ 'Alevî, **Fethü'l-'Alî**, s. 838-839.

⁹⁸⁷ Şihâbuddîn Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, **Fethu'l-Cevâd bi-Şerhi'l-İrşâd I-III**, (thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, c. 3, s. 8-9; **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 187.

⁹⁸⁸ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 183.

⁹⁸⁹ Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmail b. Ebî Bekr İbnu'l-Mukrî el-Yemenî (v. 837/1433) **el-İrşâdu'l-Ğâvî ilâ Mesâliki'l-Hâvî**, (Fethu'l-Cevâd ile birlikte), (thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, c. 3, s. 8-9.

⁹⁹⁰ Abdullah b. Hasan el-Kûheci, **Zâdu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc I-IV**, (thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), eş-Şuûnu'd-Dîniyye bi Devleti Katar, Katar, 1982, c. 3, s. 167.

⁹⁹¹ Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 205.

⁹⁹² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (v. 279/892), **el-Câmiu'l-l-Kebîr (Sünen-i Tirmizî) I-VI**, (thk. Beşşâr 'Avvâd Marûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, c. 3, s. 70; c. 4, s. 18. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (v. 458/1065), **es-Sünenü'l-Kübrâ I-XI**, (thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. 8, s. 70.

“çocuğun malını çaldığında elinin kesilmesi ve çocuk lehine şahitlik etmesi” meselelerine kıyas etmiştir.⁹⁹³ Ezraî’de (v. 783/1307) bu görüşü savunmaktadır. Remlî ve Şirbînî’ye göre hiçbir şekilde kısıs uygulanmaz. Çünkü şüphe mevcuttur. Remlî, bu meselede iki görüş olduğunu en doğru görüşe göre kısısın uygulanmayacağı yönünde olduğunu belirtir.⁹⁹⁴

Bu meselede Heytemî ile Remlî’nin farklı görüş serd etmelerinin sebebi Heytemî’nin fıkhnın kaide ve kuralları çerçevesinde meseleyi değerlendirdiği ve söz konusu meseleyi aynı illeti taşıyan başka bir meseleye kıyas ederek görüşünü onun üzerine bina ettiği, Remlî ise meselelerin birbirlerinden farklı olduğunu düşünerek kıyasa yanaşmamaktadır.

3.2.1.2. Örf Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar

Örf, bir toplumun çoğunluğunun sözlü ya da fiili adetlerine denir.⁹⁹⁵ Usûl âlimleri örfü mahiyeti açısından kavî (lafzî) örf ile fiilî örf olarak ikiye ayırmışlardır.⁹⁹⁶ Muteber olup olmaması açısından sahih ve fasid örf şeklinde ikiye ayrılmış, kaynağı açısından ise örf-i amm, örf-i şer‘î ve örf-i lügavî olmak üzere üç kısma ayırmışlardır.⁹⁹⁷ Yüce Rabbimizin “*Boşanmış kadınlar için örfe uygun bir şekilde yararlanma söz konusudur*”⁹⁹⁸ buyurduğu âyet-i kerimesi, “*Örf muhakkemdir*”, “*yeminler örfe dayalıdır ve ona göre değerlendirilir*”⁹⁹⁹ kuralları örfün fıkhıdaki önemini göstermektedir. Birçok hüküm zaman, mekân, adet ve gelenek gibi farklı etkenlerden dolayı sürekli değişmektedir. Dolayısıyla örf ve benzeri durumların değişmesiyle görüşlerin de değişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Fakihler tarafından meselelerin hükümlerine şer‘î, aklî ve örfî çerçevede yaklaşılmış,

⁹⁹³ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 8, s. 403.

⁹⁹⁴ Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 7, s. 271; Şirbînî, **Muğnî’l-Muhtâc**, c. 5, s. 243.

⁹⁹⁵ Ahmed Fehmî Ebû Sünne, **el-Örf ve’l-Âde fî Re’yi’l-Fukahâ**, Matbaatu’l-Ezher, Kahire 1947, s. 8.

⁹⁹⁶ Mustafa Dîb el-Buğa, **Eseru’l-Edilleti’l-Muhtelifi Fihâ**, Dâru’l-İmâm el-Buhârî, Dimaşk ty., s. 246; Mustafa Saîd el-Hın, **el-Kâfî el-Vâfî fî’l-Usûli’l-Fıkhî’l-İslâmî** Müessesu’r-Risâle, Beyrut 2000, s. 215.

⁹⁹⁷ Muhammed Emîn İbn Abidîn, **Mecmuatu’r-Resâil “Neşru’l-Örfî fî Binâi Ba’di’l-Ahkâmî’l-Fıkhiyye”**, yy, ty, c. 2, s. 114; Râzî, **el-Mahsûl**, c. 1, s. 298.

⁹⁹⁸ Bakara Suresi, 2/241.

⁹⁹⁹ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 9, s. 118; Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 7, s. 46; Şirbînî, **Muğnî’l-Muhtâc**, c. 4, s. 530.

lafızlara da lügat, istilâh ve örf açısından çeşitli anlamlar yüklenmiştir. İmâm Şâfiî ve ilk fakihler eserlerinde örf, istislâh ve istishâb gibi tali delillere doğrudan temas etmemişler. Ancak uygulamalarına baktığımızda bu delillerin adı zikredilmemekle birlikte fıkhnın bütün bölümlerinde bir takım meselelerde dikkate alındığı görülmektedir.

Şâfiî mezhebinde örf kitap, sünnet, icmâ ve kıyas gibi şer‘î delillerle çatışmadığı sürece dikkate alınmıştır. Âlimler sahih örfün hüccet olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Hatta fetva veren müftü bu çeşit örfü dikkate almak zorunda olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁰ Suyûtî (v. 911/1506) ve İbn Abidîn de “örf ve âdetin fıkhnın sayılmayacak kadar birçok meselesinde muteber bir şekilde kullanıldığını belirtmişlerdir.¹⁰⁰¹

Örf ve âdetin fakihlerin görüşlerine etkisi kaçınılmazdır. Zira ehlu’r-rey ve ehlu’l-hadisın ayrışmasına etki eden sebeplerden biri de yaşadıkları bölgenin örfü ve ihtiyaçlarıdır. İmâm Ebû Hanîfe’nin Irak, İmâm Şâfiî’nin Irak ve Mısır’da yaşamalarının görüşlerine etkisi de bu açıdan değerlendirilebilir. Aynı şekilde bu etkiyi Heytemî ve Remlî’de de görmekteyiz. Heytemî’nin Mekke gibi dinin yoğun yaşandığı, Remlî’nin de Kahire gibi kozmopolit bir şehirde yaşamış olması görüşlerine yansımış ve farklı görüş ve tercihlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Heytemî, tercîh ve fetvalarında örfi ciddi anlamda önem vermiş, *Tuhfetu’l-Muhtâc* adlı eserinde örfü esas aldığı birçok meseleyle birlikte örfi yönelik bazı kaideler kullanmıştır. Söz konusu kaidelerden şunlar zikredilebilir:¹⁰⁰²

“Örfen bilinen bir şey, akitlerde açık ifade edilen bir şey gibidir/ المعلوم بالعرف
”كالمصرح به في العقد

¹⁰⁰⁰ Ebû Sünnê, *el-Örf ve’l-Âde*, s. 23.

¹⁰⁰¹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 90; İbn Abidîn, *Neşru’l-Örfi*, s. 114.

¹⁰⁰² Daha fazla kaideleri görmek için bk. Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 4, s. 278, 411, 453; c. 5, s. 16, 317; c. 6, s. 171; c. 8, s. 142; c. 10, s. 29.

وقد “Âdet edinmesi takdirde bir lafız başka bir lafzın yerinde de kullanılır/ يستعمل اللفظ بمعنى لفظ آخر إذا اعتيد ذلك

العادة تنزل Örf şart yerinde kabul edilir/Örfen bilinen şey şart kılınmış gibidir/ 1003 “منزلة الشرط (المعروف عرفاً، كالمشروط شرطاً)

Heytemî, fûrû-î fıkıh meselelerinde ‘amm olan örf ile şer‘î örf arasında şer‘î örfü tercîh etmiş “şer‘î örf, ‘amm olan örfe mukaddemdir” ifadesiyle şer‘î örfü esas aldığını belirtmiştir. Örneğin konuşmayacağına dair yemin eden bir kişi “sübânallâh”, “elhamdülillâh” derse, ya da Kur‘ân’dan bir âyet veyahut bir sûre okursa, Heytemî’ye göre yemini bozulmaz. Çünkü tesbîh vb. ifadeler her ne kadar lügat ve örf-i ‘ammda insanların kelâmı olarak kabul edilse de şer‘î örfte kelâm olarak kabul edilmez. Onun içindir ki namazda tesbîh vb. sözlerle telaffuz edildiğinde namaz bozulmaz. 1004 Şer‘î örfün anlamı anlaşılmadığı durumunda insanların genel örfü olan örf-i ‘amm esas alınır.

Heytemî, kelimelerin örfî anlamını kullanmakta ve hatta bunu lüğavî anlamına tercîh etmektedir. Mesela et yemeyeceğine yemin eden kişi balıketi yediğinde yemini gerçekleşmez. Çünkü balıketi her ne kadar Kur‘ân’da 1005 lügat anlamıyla et olarak geçse de örfen et olarak adlandırılmamaktadır. 1006 İnsanlar arasındaki örf anlamı olmayan ya da şöhret bulmayan kelimeler lügat örfüne hamledilir. Heytemî kelimenin lügat anlamı kapasayıcı ve yaygın olduğunda ve ondan daha yaygın bir örfî anlamı olmadığında, asıl kabul edildiğinden lügat anlamı esas alınır. Eğer lügat anlamı şöhret bulmasa veya örfte kullanılan anlamı lügat anlamından daha yaygın ise örfe tabi olunur. Yoksa İzz b. Abdisselâm’ın da ifade

¹⁰⁰³ Adil Fethî Reyâd, **San‘atü’l-Müftî İbn Hacer el-Heytemî Nemûzecen**, Dârü’l-Basâir, Kahire 2008, s. 60.

¹⁰⁰⁴ Daha fazla örnekler için bk. Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 10, s. 50.

¹⁰⁰⁵ Nahl Suresi, 16/14.

¹⁰⁰⁶ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 10, s. 36.

ettiği gibi lügat anlamına döner.¹⁰⁰⁷ Bu nedenle Heytemî, örfî anlam kullanılmadığında lügat anlamını esas alarak kullanmıştır.¹⁰⁰⁸

Remlî de Heytemî gibi fûrû-i fikhın birçok meselelerinde örfü kullanmış, örfü esas aldığı birçok meseleyle birlikte örfe yönelik bazı kaideler kullanmıştır. Ayrıca *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı eserinde birçok meselenin çözümünde örfü dikkate almıştır. Söz konusu kaidelerden şunlar zikredilebilir:¹⁰⁰⁹

“Örf ile zapt edilmesi mutemeddir/المعتمد ضبطه بالعرف”¹⁰¹⁰

“Bu ve benzeri meselelerde kural örfdür/الضابط في مثل ذلك العرف”¹⁰¹¹

“Şer‘in hüküm vermediği şeylerde örf hâkim olur/أن ما لم يحد شرعا يحكم فيه العرف قاضية”¹⁰¹²

“Her bölgenin sabit örfü dikkate alınır/اعتبار العرف المطرد في كل ناحية بما يتسامح به”¹⁰¹³

“Örf maslahattandır/العرف من المصلحة”¹⁰¹⁴ gibi ifadeler fetva ve tercihlerde örfü dikkate aldığını göstermektedir.

Heytemî ile Remlî’nin ihtilâf sebeplerinden biri olan örfle ilgili birçok mesele zikredilebilir. Ancak çalışmamızın daha fazla uzamaması için sadece şu üç örneği zikredeceğiz:¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁷ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 10, s. 35.

¹⁰⁰⁸ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 363; c. 6, s. 267; c. 8, s. 137.

¹⁰⁰⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 4, s. 136; c. 7, s. 53; c. 8, s. 192.

¹⁰¹⁰ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 92.

¹⁰¹¹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 249.

¹⁰¹² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 433.

¹⁰¹³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 5, s. 32.

¹⁰¹⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 347.

¹⁰¹⁵ Konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 150; c. 7, s. 165; c. 8, s. 204, 309, 330. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 125; c. 6, s. 162; c. 7, s. 105, 193, 192, 208; Bâ ‘Alevî, *Fethü'l-‘Alî*, s. 807.

1. Mesele: İslâm aile hukukunda evlenecek eşlerin birbirlerine denk olması istenilmektedir. Kötü bir durumla karşılaşmamak için bu husus dikkate alınmaktadır. İmâm Ahmed'in dışında diğer müctehitlere göre denklik, nikâhın sıhhat şartı olmamakla beraber kadın ve velinin istenmeyen bir durumla karşılaşmamaları için gerekli bir husus olup kadının bir hakkıdır. İstediginde bu hakkından vazgeçebilir.¹⁰¹⁶ İmâm Şâfiî, Peygamber Efendimiz'in kızlarının dengi bulunmamasına rağmen kızlarını evlendirmesini bu hakkın veli tarafından ıskat edilebileceğine delil göstermiştir.¹⁰¹⁷ Şâfiî mezhebine göre bazı hususlar denklikte dikkate alınmamış, bazıları ise dikkate alınmıştır. Denklikte dikkate alınan hususlar şunlardır: Muhayyerliği gerektirecek bir kusurun bulunmaması (cunûn, cüzââm vb.), hürriyet, nesep, iffet ve meslekte birbirlerine denk olmasıdır.¹⁰¹⁸

Görüldüğü üzere denkliği belirlemede göz önünde bulundurulacak hususlardan birisi de meslek, iş ve sanattır. Şâfiî fakihlere göre düşük meslek sahibi, kendisinden daha yüksek meslek sahibine denk değildir. Bunda herhangi bir ihtilâf yoktur. Mesleklerin denkliğinin tespit edilmesi hususunda ise ihtilâf vardır.

Heytemî'ye göre bir mesleğin diğerlerine üstünlüğünün belirlenmesinde âlimlerin tespitleri dikkate alınır. Eğer âlimler kitaplarında bazı mesleklerin diğerlerinden daha değerli olduklarını ifade etmişse örf dikkate alınmaz. Âlimlerin ifade etmedikleri mesleklerde ise örf geçerlidir. Kadının bulunduğu bölgenin örfü esas alınır.¹⁰¹⁹ Remlî'ye göre ise her iki durumda da örf dikkate alınır. Şebrâmellesî, bu görüşün mutemet olduğunu dile getirir.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (v. 505/1111), **el-Vesît fi'l-Mezheb I-VII**, (thk. Ahmed Mahmud İbrahim-Muhammed Muhammed Tâmer), Dâru's-Selâm, Kahire 1417, c. 5, s. 88; Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî er-Râfiî, (v. 624/1226), **el-'Azîz Şerhu'l-Vecîz el- Ma'rûf bi's-Şerhi'l-Kebîr I-XIV**, (thk. Alî Muhammed Avd- Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, c. 7, s. 579.

¹⁰¹⁷ Ensârî, **el-Ğureru'l-Behiyye**, c. 4, s. 127; Dimyâtî, **İ'ânetu't-Tâlibîn**, c. 3, s. 377; Büceyremî, **Hâşiyetu'l-Buceyremî 'ale'l-Hatîb**, c. 3, s. 351.

¹⁰¹⁸ Cüveynî, **Nihâyetu'l-Matlab**, c. 12, s. 153.

¹⁰¹⁹ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 281.

¹⁰²⁰ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 258.

Gazzâlî, bu meselede örfün hüküm verici olduğunu ifade etmiştir.¹⁰²¹ Nevevî, meslek ve sanatların denkliği konusunda örfün dikkate alındığını ifade etmektedir. Gerekçe olarak bazı bölgelerde ticaretin çiftçilikten daha değerli, bazı bölgelerde ise bunun aksi söz konusu olduğunu belirtmiştir. Mâverî'nin de bu görüşü tek görüş olarak belirttiğini ve bunu kesin bir dille ifade ettiğini aktarmıştır.¹⁰²² Ezra'î de (v. 783/1307) bu görüşün esas alınması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰²³

Suyûtî, çobanlığın ilk dönemlerde düşük bir meslek olmadığını daha sonra düşük meslekler grubuna girdiğini, bazı mesleklerin zaman ve mekâna göre örfen değişiklik gösterdiğini dolayısıyla âlimlerin bu mesleklerle ilgili sözlerini dikkate almak gerektiğini ifade eder.¹⁰²⁴

Erdebîlî *el-Envâr* adlı eserinde “bir mesleğin şerefli mi düşük mü olduğu hususunda şüphe edildiğinde, o yörenin örfü dikkate alınır” demektedir.¹⁰²⁵

Bahse konu meselede örfün dikkate alınması gerektiğini düşünen diğer fakihler şunlardır: Rûyânî,¹⁰²⁶ İbn Rıfâ',¹⁰²⁷ Ensârî,¹⁰²⁸ Demîrî,¹⁰²⁹ Şihâbuddîn er-Remlî,¹⁰³⁰ Şebrâmellesî,¹⁰³¹ Dimyâtî,¹⁰³² Ğamrâvî (v. 1337/1913),¹⁰³³ Ehdî (v. 1337/1913)¹⁰³⁴ ve Vehbe ez-Zuhaylî.¹⁰³⁵

¹⁰²¹ Gazzâlî, *el-Vesît fi'l-Mezheb*, c. 5, s. 88.

¹⁰²² Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277), *Ravdatu't-Tâlibîn ve 'Umdetu'l-Müftîn I-XII*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1991, c. 7, s. 82; Zekerîyya b. Muhammed el-Ensârî (v. 926/1519), *Esna'l-Metâlib fi Şerhi Ravdi't-Tâlib I-IV*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ty., c. 3, s. 138.

¹⁰²³ Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 138.

¹⁰²⁴ Celâlüddîn Abdürrahmân es-Suyûtî (v. 911/1506), *el-Hâvî li'l-Fetâvâ I-II*, Dâru'l-Fikr li't-Tabâeti ve'n-Neşri, Beyrut 2004, c. 1, s. 282; Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*, c. 4, s. 238.

¹⁰²⁵ Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 138.

¹⁰²⁶ Zekerîyya el-Ensârî, *el-Ğureru'l-Behiyye fi Şerhi Behcetî'l-Verdiyye I-V*, (Hâşiye Abdîrrahman eş-Şîrbînî ve İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire ty., c. 4, s. 125.

¹⁰²⁷ Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (İbn Rıfâ'a) (v. 710/1310), *Kifâyetu'n-Nebîh Şerhi't-Tenbîh fi'l-Fıkhi'l-İmâmî's-Şâfiî I-XXI*, (thk. Mecdî Muhammed Surûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, c. 13, s. 66.

¹⁰²⁸ Ensârî, *el-Ğureru'l-Behiyye*, c. 4, s. 125; *Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, c. 2, s. 47.

¹⁰²⁹ Demîrî, *en-Necmu'l-Vehhâc*, c. 7, s. 129.

¹⁰³⁰ Remlî, *Hâşiye 'ale'l-Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 138.

¹⁰³¹ Şebremellîsî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 6, s. 258-259.

¹⁰³² Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 3, s. 380.

Öte yandan mesleklerin statüsünün belirlemesinde örfün geçerli olmadığı görüşünde olanlar arasında şu isimleri sayabiliriz: Heytemî, Melîbârî,¹⁰³⁶ Kalyûbî,¹⁰³⁷ Büceyremî¹⁰³⁸ ve Câvî.¹⁰³⁹

Bu meselede örfün etkisinden söz etmek mümkündür. Bu gayet açık bir durumdur. Çünkü denkliğin göz önünde bulundurulmasından kasıt, muhtemel sıkıntıların engellenmesidir. Bu da memleketin örfüne bağlı olan bir durumdur. Ayrıca Remlî'nin görüşünde Heytemî'ye nazaran örfün daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Remlî'nin tercih ettiği görüş, mezhebin yerleşik görüşü olarak önümüze çıkmaktadır.

2. Mesele: Kişi abdestsiz mushafı tutması ve onun yaprağına dokunması haramdır Zira Yüce Allah “*Ona ancak çokça temizlen inananlar dokunabilir*”¹⁰⁴⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de “*O Kur'an'a temiz olanlardan başkası dokunmasın!*”¹⁰⁴¹ Mushafı taşımak dokunmanın da ötesinde bir durum olduğundan mushafın suya batması, ateşte yanması ve necaset değme tehlikesi gibi zorunlu hallerin dışında onu abdestsiz tutulması ve taşınması caiz değildir. Kur’ân-ı Kerîm’i taşıyan birini Mushaf kastıyla ve abdestsiz taşımakla ilgili iki farklı görüş mevcuttur.

Heytemî'ye göre caiz değildir. Mushaf kastıyla olmasa caizdir. Çünkü asıl amaç mushafı taşımak olmadığında; yani asıl amaç kişiyi taşımak veya başka bir şey olduğunda abdestsiz olarak mushafı diğer eşyaların içinde taşımak helaldir. Ona göre

¹⁰³³ Ğamrâvî, **es-Sirâcu'l-Vehhâc**, s. 370.

¹⁰³⁴ Cemâluddîn Muhammed b. Abdîrrahman el-Ehdel (v. 1352/1931), **‘Umdetu'l-Müftî ve'l-Müsteftî I-II**, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008, c. 2, s. 137-138.

¹⁰³⁵ Vehbe ez-Zuhaylî (v. 2015), **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu I-X**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1985, c. 9, s. 6755.

¹⁰³⁶ Zeynuddîn b. Abdulazîz el-Melibarî, **Fethu'l-Muîn bi Şerhi Kurreti'l-'Ayn bi Mühimmâtî'd-Dîn**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2004, s. 481.

¹⁰³⁷ Kalyûbî, **Hâşiyetu'l-Kalyûbî ‘alâ Kenzi'r-Râğibîn**, c. 3, s. 236.

¹⁰³⁸ Büceyremî, **Hâşiyetu'l-Buceyremî ‘ale'l-Hatîb**, c. 3, s. 412.

¹⁰³⁹ Câvî, **Nihâyetu'z-Zeyn**, s. 312.

¹⁰⁴⁰ Vakıa Suresi, 79.

¹⁰⁴¹ Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (v. 385/995), **es-Sünen I-V**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2004, c. 1, s. 221.

böyle bir durumda Mushaf tabidir.¹⁰⁴² Remlî'ye göre mutlak bir şekilde caizdir. Zira dokunmanın haramlığı ile ilgili deliller mushafla ilgilidir. Bunlar ise mushafın dışında şeylerdir. Ona göre örfen mushafı taşımış olmaz. Remlî bu meselede örfü dayanak olarak göstermiştir.¹⁰⁴³

3. Mesele: Kadın kocasına “ey hasîs!” gibi çirkin bir ifade ile hitap ettiğinde kocası da eğer ben böyleysem sen boşsun” derse konu şöyle değerlendirilir: Koca zevcesine onun duymaktan hoşlanmayacağı bir şeyi duyurarak karşılık vermek istemişse koca cimri olmasa bile boş olur. Eğer koca boşamayı şarta bağlamak için bu ifadeyi kullanmışsa o özelliğin kendisinde olup olmadığına bakılır. Esahh görüşe göre herhangi bir şey kastetmediğinde de durum böyledir. Hasîs, dinini dünya için satana denilmiştir. Nevevî, “cimri davranmak suretiyle kendisine uymayan işler yapan kimse” şeklindeki tanımın daha uygun tanım olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴⁴

Heytemî ile Remlî bu meselede ifade edilen “bahîl/cimri” kelimesinde ihtilaf etmişlerdir.

Heytemî'ye göre bahîl (cimri) kelimesi örf-i ammda zekâtını vermeyen ve misafiri ağırlamayan kimseler için kullanılır. Bu iki özellikten birini taşıyan da cimri kabul edilmiştir. Ravd'daki ifade bunu göstermektedir. Zekerîyya el-Ensârî *Ravd'*deki bu ifadenin zâhir olduğunu belirtir.¹⁰⁴⁵

Heytemî, şerî örfte cimriyi “vermesi gereken malı vermeyen” şeklindeki tanımına itiraz etmektedir. Bu tanımın doğru olmadığını, çünkü zekâtını verip, misafire ikramda bulunmakla birlikte borcunu ödemeyen kişiye cimri denilemeyeceğini belirtmektedir.¹⁰⁴⁶ Ensârî ve Şîrbînî de Heytemî'nin tercih ettiği görüşü ifade etmişlerdir.

¹⁰⁴² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 150.

¹⁰⁴³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 125.

¹⁰⁴⁴ Ebû Zekerîyyâ Muhiyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve 'Umdetu'l-Müftîn*, (thk. Avd Kâsım Ahmed Avd), Dâru'l-Fikr, 2005, s. 240.

¹⁰⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 143; Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 327.

¹⁰⁴⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 144.

Remlî ise el-Mütevellî'den naklederek bahil (cimri)'yi şöyle tarif etmektedir: “zekâtını vermeyen ve misafire ikram etmeyendir. Ona göre bu iki özellikten birisi bulunduğu cimri sayılmaz. Ancak örf-e göre misafire ikram etmeyen cimri sayılır. Buna itiraz edilmiştir. Çünkü onun kastettiği örf-i şerî değil örf-i ammdır. Şerî örfte ise cimri “vermesi gerekli olan bir malı vermeyendir”.¹⁰⁴⁷

Kalyûbî de bu hususta Remlî'nin görüşünü destekleyerek “verilmesi gerekeni vermeyen” olarak tarif etmiş, örf-i amma göre de misafire ikram etmeyene denildiğini belirtmiştir.¹⁰⁴⁸ Büceyremî hocası Azîzî, Süleyman el-Cemel de hocası Uchûrî'den naklederek zekâtını vermeyenin şer'an cimri; misafire ikram etmeyenin ise örfen cimri olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴⁹

Heytemî ile Remlî'nin ihtilaf ettiği husus şudur: Heytemî cimri lafzının şerî örf-e göre tanımı ve sabit bir kaidesinin olmadığını savunmakta; Remlî ise cimri lafzının şerî örf-e göre tanımını yapmaktadır. Heytemî ile Remlî'nin ihtilaf ettiği husus şudur: Heytemî cimri lafzının şerî örf-e göre tanımı ve sabit bir kaidesinin olmadığını savunmakta; Remlî ise cimri lafzının şerî örf-e göre tanımını yapmaktadır. İkisinin bu meseledeki ihtilafı örften kaynaklandığı görülmektedir.

3.2.1.3. Maslahat Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar

Maslahat kavramı hem vezin hem de mana itibariyle menfaat kelimesiyle aynıdır. Mefsedet kelimesinin zıddıdır. Fıkıh ilmine bakıldığında tamamının celb-i maslahat ve der-i mefsedet üzerine inşa edildiği görülür. Son dönemin önemli âlimlerinden Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, maslahatı “Şâri'in kulları için

¹⁰⁴⁷ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 55.

¹⁰⁴⁸ Kalyûbî, *Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn*, c. 3, s. 365.

¹⁰⁴⁹ Büceyremî, *et-Tecrîd li Naf'i'l-'Abîd (Hâşiyetu'l-Büceyremî ale'l-Menhec)*, c. 4, s. ; Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu'l-Cemel alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 4, s. 385.

kastettiği din, can, akıl, nesil ve malın korunmasına yönelik menfaattir. Bu menfaat, faydalı olanın temini ve zararlı olanın giderilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁵⁰

Maslahat prensibi birçok fakih tarafından dikkate alınmıştır. Bu hususta bazı Şâfiî fakihlerin öncülük ettiklerini söylemek mümkündür.¹⁰⁵¹ Maslahatı delil olarak hoş karşılamayan imamlar bile karşı çıkmalarına rağmen maslahatı kendi ictihâd ve görüşlerinde kullandıkları görülmektedir.¹⁰⁵² Heytemî ile Remlî'nin eserlerine baktığımızda meseleleri ele alırken bu delili göz önünde bulundurdıkları görülmektedir.¹⁰⁵³ Bunu Remlî'nin görüş ve tercihlerinde daha fazla görmekteyiz. İkisinin farklı görüş serd etmelerine sebep olmuş olan bu delili dikkate alarak bazı meselelerde tercihlerde bulundukları görülmektedir. Heytemî ile Remlî'nin maslahat delilini kullanmalarından kaynaklanan ihtilâflara şu örnekler verilebilir:

1. Mesele: Hür bir erkek başkasının cârîyesiyle bazı şartlarla evlenebilir. O şartlardan biri de nikâhı altında olup, kendisiyle ilişkide bulunmaya müsait hür bir kadının olmamasıdır. Nikâhı altında cinsel ilişkiye müsait ancak mütehayyire (âdetini karıştıran) olan kadın varsa cârîyeyle evlenmesinin caiz olup olmadığıyla ilgili iki görüş mevcuttur. Heytemî, nikâhı altında cinsel ilişkiye müsait ancak mütehayyire olan kadın olduğunda cârîyeyle evlenmesinin caiz olmadığını belirtmektedir.¹⁰⁵⁴ Remlî ise karısı iyileşene kadarki süre içerisinde zinaya düşme tehlikesi varsa caiz olduğunu söyler.¹⁰⁵⁵ Remlî'nin, bu meselede şahsın maslahatını dikkate aldığı görülmektedir.

¹⁰⁵⁰ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî (v. 2013), **Davâbitü'l-Maslaha fî Şerî'ati'l-İslâmiyye**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2005, s. 37-38. Ayrıca daha fazla bilgi için bk. Aslan, **Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı**, s. 77.

¹⁰⁵¹ Geniş bilgi için bk. İhsan Akay, “Şâfiî Mezhebinde Makâsıd Literatürünün Gelişim Seyri”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, sayı: 21, 2018.

¹⁰⁵² Hın, **Eserü'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi'l-İhtilâfi'l-Ulemâ**, s. 554.

¹⁰⁵³ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 477; c. 2, s. 137, 258; c. 7, s. 185, 392; c. 9, s. 196, 305, 306; c. 10, s. 121; Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 2, s. 54; c. 3, s. 180; c. 6, s. 181; c. 7, s. 437, 464; c. 8, s. 67, 107, 245, 292.

¹⁰⁵⁴ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 316.

¹⁰⁵⁵ Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 6, s. 28.

2. Mesele: Eşlerden biri deli olduğunda diğeri için muhayyerlik hakkı sabit olur. Heytemî'ye göre hastalığı kalıcı olmayıp gelip geçici olsa bile muhayyerlik hakkı sabit olur.¹⁰⁵⁶ Remlî'ye göre ise geçici hastalıklarla muhayyerlik sabit olmaz.¹⁰⁵⁷ Şebremellisî, Remlî'nin tercîhinin mutemet olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁸ Bu meselede Heytemî her ne kadar farklı görüşlerin olduğunu söylese de Remlî'nin tercîh ettiği görüşün aileyi korumaya yönelik bir tercîh olup, maslahatı dikkate alan bir tercîh olduğu görülmektedir.

3.2.1.4. İstishâb Delilinin Kullanımından Kaynaklanan İhtilaflar

Şâfiî fakihlerden Şihâbuddîn ez-Zencânî (v. 656/1258), istishâbı “delilinin bulunmamasıyla hükmün nehyine dair ya da delil ile sabit olanın aslı üzere devam etmesidir” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁰⁵⁹ Hanefîye metodunu benimseyenlerin çoğu ile mütekelliminden Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (v. 436/1044), istishâbın delil olarak kullanılmayacağını belirtmişlerdir. Müzenî, Sayrafi (v. 330/941) ve Gazzâlî gibi muhakkikler ise delil olarak kullanılabileceğine hükmetmişlerdir.¹⁰⁶⁰ Heytemî ve Remlî tali delillerden saydıkları istishâb meseleleri çözmeye çalışırken diğeri şer'î delillerde olduğu gibi onu da sıkça kullandıkları görülmektedir. Bu delile esas teşkil eden “değiştğine dair delil bulunmadıkça sabit olan hükmü olduğu gibi bırakmaktır/الإستدلال بعدم الدليل على نفي الحكم أو بقاء ما هو ثابت بالدليل”,¹⁰⁶¹ “şek ile yakîn zail olmaz/الايصال براءة الذمة”,¹⁰⁶³ kaideleri kullanarak istishâbı dikkate aldıkları görülmektedir.¹⁰⁶⁴ Ayrıca istishâb kavramını

¹⁰⁵⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 345.

¹⁰⁵⁷ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 309.

¹⁰⁵⁸ Şebremellisî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 6, s. 309.

¹⁰⁵⁹ Zencânî, *Tahrîcu'l-Furû' 'ale'l-Usûl*, s. 172.

¹⁰⁶⁰ Hın, *Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi'l-İhtilâfi'l-Ulemâ*, s. 543.

¹⁰⁶¹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 365.

¹⁰⁶² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 128; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 404.

¹⁰⁶³ Bk. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 4, s. 233; c. 5, s. 174; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 317, 390; c. 5, s. 378; c. 7, s. 364.

¹⁰⁶⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 200; c. 2, s. 84, 299, 451; c. 3, s. 138, 162; c. 4, s. 12, 216; c. 5, s. 308; c. 6, s. 255, 435; c. 7, s. 224, 234, 295; c. 8, s. 367, 426; *Ğâyetu'l-Beyân*, s. 43, 303,

bizzat eserlerinde zikrederek deliller arasında saymışlardır.¹⁰⁶⁵ Heytemî ile Remlî'nin istishâb delilini kullanmalarından kaynaklanan ihtilâflara şu örnek verilebilir: Kişi abdestini bitirmeden önce niyet getirip getirmediğinde şüpheyne düşerse niyette şüphenin etkisi söz konusu olur. Şüphesine itibar edilir. Bunda Heytemî ile Remlî arasında ittifak vardır. Abdestini bitirdikten sonra niyette şüpheyne düşmesi durumunda ise ihtilâf bulunmaktadır. Heytemî, istishâb deliline dayanarak şüphesine itibar edilmeyeceğini ifade eder.¹⁰⁶⁶ Remlî ise namaz ve oruçta olduğu gibi şüphenin niyette etkili olduğunu, dolayısıyla abdestinin geçersiz sayılacağını belirtir.¹⁰⁶⁷ İbn Kâsım, bu görüşü Remlî'den nakletmiştir. Ayrıca Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*'da zikretmediği bu meseleyi *Ğâyetu'l-Beyân*'ın sehiv secdesi babında rükünlerden sonra şüphenin etkisi olmadığını belirtmektedir.¹⁰⁶⁸

Nevevî, *el-Mecmû* adlı eserinde bu meselede iki görüşün olduğunu, *el-'Udde*'nin müellifi Ebû Abdillâh Hüseyin et-Taberî (v. 498/1104) Rûyânî (v. 452/1060) ve *eş-Şâmil*'in müellifi Sebbâğ'ın (v. 477/1084) görüşlerine göre yeniden abdestin alınması gerekir. Buna karşı Ebû Hâmid (v. 406/1016) böyle bir şüphenin etkisiz olduğunu dolayısıyla yıkanmasının gerekmediğini belirtir. Nevevî, Ebû Hâmid'in görüşünün daha isabetli olduğunu ifade eder.¹⁰⁶⁹ Şihâbuddîn er-Remlî *el-Fetâvâ* adlı eserinde Zekerîyyâ el-Ensârî'nin fetva verdiği gibi niyette şüphenin bulunmasını namaza kıyaslayarak abdestte de etkili olduğunu ifade eder.¹⁰⁷⁰

3.2.1.5. Fıkî Kaidelerden Kaynaklanan İhtilâflar

Fürû-i fıkıhta meselelerin ortaya çıkması için büyük önem arz eden mevzulardan biri fıkî kaidelerdir. Suyûtî, bu hususta şöyle der: “ Bil ki! Fıkîh kaidelerinin ilmî, önemli bir ilimdir. Bu ilimle fıkîhin incelik ve hakikatına ulaşılır.

¹⁰⁶⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 20, 141, 156, 241; c. 2, s. 190, 426; c. 4, s. 341; c. 5, s. 33, 343; c. 6, s. 177, 260; c. 8, s. 19; c. 9, s. 166; c. 10, s. 335; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 31; c. 2, s. 84, 281; c. 3, s. 162; c. 6, s. 435; c. 8, s. 320, 367.

¹⁰⁶⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 241.

¹⁰⁶⁷ Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 241; 'Ulvânî, *Keşfu'l-Ğitâi ve'l-Lebs*, vr. 27.

¹⁰⁶⁸ Remlî, *Ğâyetu'l-Beyân*, s. 109.

¹⁰⁶⁹ Nevevî, *el-Mecmû*, c. 1, s. 468.

¹⁰⁷⁰ Remlî, *Fetâvâ*, c. 1, s. 44.

Fıkıhın meselelerini anlama ve kavrama hususunda yetenekler elde edilir. Meseleleri ilhâk ve tahrîc etme kudreti elde edilir. Yazıya dökülmemiş veya asırlar geçmesine rağmen ortadan kalkmamış meselelerin anlaşılması sağlanır.”¹⁰⁷¹ Çünkü geniş alanlara yayılmış fikhî meselelerin dayandıkları bir asıl ve kaide vardır ki fûrû-i fıkıh meseleleri onların üzerinde inşa edilmektedir.

İslâmi ilimler arasında ençok meseleleri barındıran ilim fıkıh ilmidir. Bu meselelerin tümünün kavranılması için uzun bir ömre ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla fıkıh kaideleri fıkıh ilmine ulaşmanın bir nevi kısa yollarıdır. Bu nedenledir ki İslâm hukuku literatüründe onlarla ilgili birçok eser yazılmıştır. Bu kaidelerin fıkıh melekesinin gelişimi ve fıkıh konularına hâkim olma noktasındaki katkıları oldukça önem arz etmektedir. Heytemî ve Remlî de fikhî meseleleri temellendirme hususundaki öneminden dolayı mevcut kaideleri yeni meselelerin istidlâl ve tercîhinde kullanmış, fıkıhla ilgili eserlerinde bu tür fikhî kaidelere sıklıkla yer vermiştir. *Tuhfetu’l-Muhtâc* ve *Nihâyetu’l-Muhtâc* adlı eserlerine baktığımızda yüzlerce fikhî kaideyi kullandıkları görülmektedir.

Söz konusu fıkıh kaidelerinin, Heytemî ile Remlî’nin arasında farklı görüşlerin oluşmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu iki eserde bulunan fikhî kaideler ilim ehlinin dikkatini çekmiş olacak ki bu alanda çalışmalar yapmışlardır.¹⁰⁷² Bu hususta şu örnekler gösterilebilir:

1. Mesele: Suyu temiz bir maddenin karışımıyla az bir değişim gerçekleşse dahi su adı halen devam ediyorsa bu değişim temizleyiciliğine engel değildir. Değişimin çok olması halinde ise temizleyiciliğine engel olur. Bu iki hususta Heytemî ile Remlî arasında ittifak vardır. Değişimi çok olan suyun muğayyerliği kendiliğinden geçtikten sonra kalan suyun muğayyerliğinin çok mu az mı olduğunda

¹⁰⁷¹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 6.

¹⁰⁷² Murtedâ Ali b. Muhammed ed-Dâğıstânî, *el-Madhal ilâ Usûli’l-İmâm Şâfiî (Tahrîcu’l-Kavâidi’l-Usûliyye min Hilâli Tuhfeti’l-Muhtâc) I-II*, Dâru’s-Selâm, Dağıstân-el-Meşriku li’l-Kitâb, Dimaşk 2008. Avd Abdulazîz Muhammed el-‘Avd, *el-Kavâid ve’d-Davâbitu’l-Fıkhiyye min Kitâbi Nihâyeti’l-Muhtâc ilâ Şerhi’l-Minhâc li Şemsuddîn er-Remlî min Kitâbi’l-Kadâi ilâ Kitâbi Ümmehâti’l-Evlâd*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mûte Üniversitesi, Ürdün, 2012.

şüphe edilse, Heytemî, “*bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması esastır* (الاصل بقاء (ماكان على ماكان)” kaidesine dayanarak suyun temizleyici olmayacağını belirtir.¹⁰⁷³ Ezraî (v. 783/1307) ve Şirbînî de bu görüşü ifade etmişlerdir.¹⁰⁷⁴ Remlî’ye göre ise temizleyicidir.¹⁰⁷⁵ Remlî’nin “su tâhir bir şeyle karıştıktan sonra değişimin çokluğuyla ilgili tereddüt edilirse, su temizleyici sayılmaktadır. Eğer çok olan değişimin izalesinden sonra değişimin çokluğunda şüphe edilirse, birinci meseleye kıyasen temizleyici olduğuna hükmedilir. Babası Şihâbuddîn er-Remlî de bu meseleyi azar azar biriktirilen suyun içine necâset düşüp, kulleteyn miktarına ulaşp ulaşmadığı hususunda tereddüt edilen meseleye kıyaslamıştır.¹⁰⁷⁶ Remlî’nin bu meselede yaptığı kıyas birbirinden farklı iki şeyin kıyası olan kıyas ma’a’l-farıktır. Burada Heytemî’nin görüşünün daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

2. Mesele: Erkeğin avreti diz ile göbek arasındır. Heytemî ile Remlî bu hususta aynı görüştedirler. Buna diz ile göbeğin dâhil olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Heytemî, “*vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir*” kaidesine göre hareket ederek diz ile göbeğin avrete dâhil olduğunu belirtir.¹⁰⁷⁷ Remlî’ye göre dâhil değildir.¹⁰⁷⁸ Remlî’nin ifade ettiği bu görüş, Dârekutnî (v. 385/995) ve Beyhakî’nin (v. 458/1066) rivayet ettikleri şu merfu hadise dayandırılmaktadır: “*Diz kapağının üstü ile göbeğin altı avrettendir*”.¹⁰⁷⁹ İmrânî (v. 558/1163), bu meselede şu üç farklı görüşün olduğunu belirtmiştir: Birinci görüş, her ikisinin de avret olduğu, ikincisi, göbeğin avretten olup, dizin avretten

¹⁰⁷³ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 70. Bu kaideden kaynaklanan bir başka mesele de üzerinde bir gün oruç kazası olan kişi bu kazanın nezir, keffâret gibi hangi sebepten olduğunu bilmediği takdirde Heytemî’ye göre “berâeti zimmet asıldır” kaidesince hepsini niyet etmesi gerekir. Remlî’ye göre ise beş farz namazdan birisi kazaya kalıp; ancak kazaya kalan namazın hangi vakit olduğunu bilmeyende olduğu gibi vacip olan herhangi bir orucu niyet ederse yeterli olur. Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 3, s. 390. Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c.3, s. 160. Bâ ‘Alevî, **Fethü’l-‘Alî**, s. 856-857.

¹⁰⁷⁴ Şirbînî, **Muğnî’l-Muhtâc**, c. 1, s. 46.

¹⁰⁷⁵ Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c.1, s. 66.

¹⁰⁷⁶ Remlî, **Hâşiye ‘ale’l-Esna’l-Metâlib**, c. 3, s. 391.

¹⁰⁷⁷ Süleyman el-Cemel, **Hâşiye’l-Cemel ‘alâ Şerhi’l-Menhec**, c. 4, s. 122; Büceyremî, **Hâşiye’l-Buceyremî ‘ale’l-Hatîb**, c. 4, s. 107. c. 4, s. 168.

¹⁰⁷⁸ Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 6, s. 195.

¹⁰⁷⁹ Dârekutnî, **es-Sünen**, c. 1, s. 430; Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, c. 2, s. 320; Hın, **Eserü’l-İhtilâf fi’l-Kavâidi’l-Usûliyye fi’l-İhtilâfi’l-Ulemâ**, s. 194-195.

sayılmadığı, üçüncüsü, diz ile göbeğin avretten sayılmadığı görüşüdür. İmrânî, bu son görüşün essah¹⁰⁸⁰ olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸¹

Râfî, mezhebin zâhir¹⁰⁸² görüşüne göre ikisinin de avretten sayılmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁸³ Kalyûbî, diz ile göbeğin avretten olmadığını ifade eder.¹⁰⁸⁴

3. Mesele: Kişi, hür olan bir kadını câriyesi zannederek ilişkide bulunursa, Heytemî'ye göre iddeti bir kur'dır. Çünkü “*esas cinsel ilişkide bulunanın kastettiğidir*” (لأن العبرة بظن الواطئ) İşte Heytemî'nin mezkûr meseleye dair değerlendirmesi bu kuralı esas almasına dayanmaktadır.¹⁰⁸⁵ Remlî, iddetinin üç kur' olduğunu ifade eder. Zekeriyâ el-Ensârî de bu görüştedir. Ensârî ve Remlî “*zan, hükmü hafifletme hususunda değil, sadece ihtiyat konusunda etkili olur*” şeklindeki kuralı esas alarak meseleye yaklaşmışlardır.¹⁰⁸⁶ Bu meselede Heytemî, aynı zamanda hocası Ensârî'ye de muhalefet etmiştir.

3.2.1.6. Arap Dilinden (Nahiv, Sarf ve Lügat) Kaynaklanan İhtilaflar

Arapçanın kendine munhasır özelliklerinden dolayı fikhî ihtilaflar üzerindeki etkileri azınsanmayacak kadar çoktur. Fakihlerin genel ihtilâf sebeplerinden birini lügat teşkil etmektedir. Bu Arap dilinin yapısından kaynaklanmaktadır. Heytemî ile Remlî'nin Arap diliyle ilgili telifat sahibi olmaları bu ilimdeki yetkinliklerini göstermektedir. Dolayısıyla ikisinin ihtilâf ettiği meselelerde Arap dilinin bariz bir şekilde etkisi görülmektedir. Aralarındaki bu ihtilâf bazen nahiv, bazen lügat ve sarf, bazen de belâğat alanından kendisini göstermektedir. Nahiv alanında en çok farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olan konulardan birisi atıf harfleridir.¹⁰⁸⁷ Örneğin,

¹⁰⁸⁰ Esahh: Her bir vechin kuvvetli delili olduğunda mevcut iki veya daha fazla vecihten mutemed ve râcih olanı ifade eden görüştür. Ahmed Meykerî Şumayla el-Ehdel, **Sülemu'l-Mütellimi'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Rumûzi'l-Minhâc**, (Minhâcü't-Tâlibîn ile birlikte basılmış), y.y., ts. s. 637; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 509.

¹⁰⁸¹ İmrânî, **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî**, c. 2, s. 117.

¹⁰⁸² Zâhir: Kuvvet ve tercî açısından açık olan görüşe denir. Zâfirî, **Mustalahâtü'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye**, s. 274.

¹⁰⁸³ Râfî, **el-Azîz Şerhu'l-Vecîz**, c. 2, s. 34.

¹⁰⁸⁴ Kalyûbî, **Hâşiyetu'l-Kalyûbî**, c. 1, s. 201.

¹⁰⁸⁵ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 235.

¹⁰⁸⁶ Ensârî, **Esna'l-Metâlib**, c. 3, s. 391; Şirvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 8, s. 235; Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 5, s. 79; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 131.

¹⁰⁸⁷ Tavîla, **Eseru'l-Luga fî İhtilâfi'l-Müctehidîn**, s. 193.

cinsel ilişkide bulunmadığı karısına “sen boşsun ve boşsun ve boşsun/ أنت طالق و طالق و طالق” ifadesini kullanan kimsenin talakı ile ilgili “و” harfinin anlamından ötürü ihtilaf oluşmuştur. “و” âtîf harfinin tertip için olduğu görüşünde olanlara göre bir talâk gerçekleşir. Harfî atfın tertip için değil de cem‘ için olduğu görüşünde olanlara göre ise üç ya da iki talâk gerçekleşir.¹⁰⁸⁸

Heytemî ile Remlî’nin arasındaki ihtilâf sebeplerinden biri zikredilen âtîf harfinin kullanımından olduğu görülmektedir. Örneğin, dede, oğlunun kızını bir diğer oğlunun oğlu ile evlendirebilir. Yani her ikisine de veli olabilir; ancak bunda tıpkı alım satımda olduğu gibi icâb ve kabûl gereklidir. İcâb ve kabûl ifadelerini söylerken Heytemî’ye göre “onunla evlendirdim” ifadesiyle icâb “ve onun nikâhını ona kabul ettim” ifadesiyle de kabulü telaffuz eder. Ona göre “و” bağlacının kullanılması gerekir. Çünkü bir konuşmacıdan meydana gelen ve amaçları aynı olan cümlelerin birbirleriyle bağlantılı olduklarını ifade etmek için aralarında “âtîf harfinin/bağlacının” kullanılması gerekir. Aksi halde ifadeler birbirlerinden kopuk olur. Remlî “و” bağlacını kullanmasa da böyle bir akdin sahih olduğunu ifade eder. Remlî bu meselede Heytemî’nin görüşlerini isim vermeden red eder ve “و” bağlacının sıhhati değil evleviyeti sağladığını ifade eder. Bu meselede Heytemî ile Remlî’nin farklı görüş belirtmelerinin sebebi âtîf harfinin kullanımıyla ilgilidir.¹⁰⁸⁹

Usûl âlimleri lafzı, kullanım açısından hakikat, mecâz, sarîh ve kinâye olarak dört kısma ayırmışlar.¹⁰⁹⁰ Heytemî ile Remlî’nin arasındaki ihtilâf bazen sözü edilen belâğat ilmindeki bu hususlardan kaynaklandığı görülmektedir.¹⁰⁹¹ Örneğin kişi, karısına “zene’ti fî’l-beyt/زناً في البيت” dese, Heytemî, kinaye olduğunu ifade eder. Remlî ise sarîh bir ifade olduğunu belirtir. “Zene’ti/زناً” lafzı Arapça’da “zina ettin”

¹⁰⁸⁸ Abdestte tertibin vacip olduğuyla ilgili Şâfiî’lerin “إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم وأيديكم” âyetindeki harfî atf olan “vâv”ı delil olarak göstermeleri de bu babdandır. Zencânî, **Tahrîcu’l-Furû‘ ‘ale’l-Usûl**, s. 54, 56. Daha fazla örnek için bk. Zencânî, **Tahrîcu’l-Furû‘ ‘ale’l-Usûl**, s. 152, 272, 288, 336, 279.

¹⁰⁸⁹ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 7, s. 274; Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 6, s. 252; Bâ ‘Alevî, **Buğyetu’l-Müsterşidin**, s. 323.

¹⁰⁹⁰ Tavîla, **Eseru’l-Luga fî İhtilâfî’l-Müctehidîn**, s. 143.

¹⁰⁹¹ Şâfiî mezhebinde kinâye lafızlarla yapılan talâkların çoğu ric‘î talâk olarak kabul edilmiştir. Zencânî, **Tahrîcu’l-Furû‘ ‘ale’l-Usûl**, s. 282.

anlamına geldiği gibi “tırmandın” anlamına da gelmektedir. Heytemî, bu ifade iki farklı anlama gelmesinden dolayı kinâye olarak kabul edildiğini ifade eder. Bu meselede ihtilâf sebebi lafzın hakikat ve kinâye olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü Arapça’da “zeneyti/زَنَيْتَ” bazen “zene’ti/زَنَيْتَ”ye dönüşebilmektedir.¹⁰⁹²

Fukahâ arasındaki ihtilâf sebeplerinden birisi de kelimelerin eş anlamlı, eş sesli ve müşterek olmalarıdır. Heytemî ile Remlî’nin farklı görüş belirtme sebeplerinden birisi de bu husus olmuştur. Örneğin, nikâhın rükünlerinden birisi de iki şahidin olmasıdır. Şahitlerin hür, erkek, adil, duyma, görme şartlarını taşıması gerekir. Adil olup olmadıkları bilinmeyen (مستوري العدالة) iki kişinin şahitliğiyle akit daha doğru (sahih) görüşe göre gerçekleşir. Heytemî, “adalet açısından durumu bilinmeyen” ifadesi, daha önce hakkında fasıklık bilinmeyen kişidir. Remlî ise bu ifadenin görünürdeki durumu açısından bilinen ancak gizli halleri bilinmeyen ve hâkimlerin soruşturmasıyla değil de insanlar arasındaki ilişkileri sebebiyle sabit olan kişiler için kullanıldığını beyan eder. Söz konusu meselede Heytemî ile Remlî’nin görüş farklılığı “مستوري العدالة” kavramına yükledikleri anlamdan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁹³

Bazen de harf ve harekelerin değişmesinden ihtilâfın gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin, Sıradan halk kesimi (‘ammî) nikâh siygasında “mütekellim ta” harfini fethalı okursa ya da “جوزتك” yerine “زجتك” yani “ز” harfini “ج” harfiyle değiştirse ya da aksini yaparsa veyahut “أناحتك” “ك” harfini “ء” ile değiştirse nikâh akdine zararı olmaz. Heytemî’ye göre anlamını değiştirmeyecek harf ve irâb hataları sıradan halk kesiminden ya da lehçe farklılıklarından meydana gelmesi halinde sarîh (açık) lafız gibi olup bir zarar teşkil etmez. Ancak sıradan halk kesiminden değil de arif (bilen) kişiden bu tür hataların gelmesi durumunda olursa nikâhın sıhhatine halel

¹⁰⁹² Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 8, s. 205; Abbâdî, *Hâşiye ‘alâ Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 8, s. 205; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 106.

¹⁰⁹³ Buna benzer örnekler için bk. Nevevî, *Minhâcu’t-Tâlibîn*, s. 206; Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 229, 490, 492; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 219, 412, 413; Karadâgî, *el-Menhelu’n-Neddâh*, s. 260, 279.

getirir. Remlî ise lafzın anlamını değiştirmeyen bu tür hataların âlimden bile olsa nikâh akdine zarar vermeyeceğini belirtir.¹⁰⁹⁴

Bazen istisnâ ve benzeri edatlardan farklı görüşlerin ortaya çıkmasıyla ihtilâf gerçekleşmektedir. Örneğin, kişi tek olan eşine hitaben “senden başka eşlerimin tümü boştur” demesiyle Heytemî’ye göre kastı istisnâ ise boşama gerçekleşir. Çünkü burada istiğrak söz konusu olur. İstiğrâk durumunda ise istisnanın etkisi olmaz ve boşama gerçekleşir. İstisnâyı niyet etmezse “gayruki/غيرك” lafzı “imraatin/امراة” lafzına sıfat olacağından boşama gerçekleşmez. Remlî’ye göre istisnâyı niyet etse de etmese de boşama gerçekleşmez.¹⁰⁹⁵ Bu hususu şu örneklerle izah etmeye çalışacağız:

1. Mesele: Heytemî, Bülkînî’ye dayanarak “الحمد” kelimesiyle başlayan cümlelerin isim cümlesi olması ve içinde cins edatı olan “ال” takısını barındırmasından dolayı daha edebî bir cümle olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹⁶ Remlî ise Mahallî’nin görüşüne dayanarak buradaki “ال” takısının istiğrâk edatı olduğunu, istiğrâkın daha belîğ ve mana açısından daha edebî olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹⁷ Remlî’ye göre “احمد الله” cümlesinin daha uygun düştüğünü belirtmektedir.¹⁰⁹⁸

2. Mesele: Kişinin (Arapça’da ط harfi ile söylenen) “طالق” lafzı yerine (ت harfi ile söylenen) “تالق” sözcüğünü kullanarak eşine “enti tâlik” demesine ilişkin iki farklı görüş bulunmaktadır. Heytemî’ye göre şayet Araplar kalın ve ince “t” arasında ayırım yapıyorlarsa onlara göre ince olan “ت” ile telaffüz kinaye sayılır. Boşama niyeti yoksa boşama gerçekleşmez. Eğer ince “ت”yi de boşamada kullanıyorsa yani lügatları (lehçe) bunu gerektiriyorsa o zaman kinaye değil sarihtir. Niyeti boşama olsun olmasın boşama gerçekleşir.¹⁰⁹⁹ Remlî’nin belirttiğine göre ise kinaye olur. Ona göre hiçbir Arap lügatında ince “ت” sarih değildir. Kinaye kabul edilir. Kişinin dili (lehçesi) böyle olsun ya da olmasın fark etmez. Dolayısıyla boşayanın niyetine

¹⁰⁹⁴ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 219; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 211.

¹⁰⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 8, s. 64-66; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 468.

¹⁰⁹⁶ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 12, 21.

¹⁰⁹⁷ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 26.

¹⁰⁹⁸ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 32.

¹⁰⁹⁹ Heytemî, *Fetâva’l-Kübrâ*, c. 4, s. 146.

bağlıdır. Eğer niyeti kesin boşama ise boşanır, aksi takdirde boşama gerçekleşmez.¹¹⁰⁰

Kişinin “talâk” lafzıyla boşadığında “tâhir” kelimesinin başındaki “ط” ya da “tacir” kelimesinin başındaki “ت” ile telaffuzu âlimler arasında ihtilâfa sebep olmuştur. Heytemî ile Remlî de bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Eğer “tacir” kelimesindeki “ت” harfi ile telaffuz etmişse bazı âlimlere göre kinaye sayılır. Bülkînî ve Münâvî gibi bazı âlimlerin, ince “ت”nin de kalın “ط” gibi boşamada sarîh olduğunu, kocanın niyeti boşama olmasa da boşamanın gerçekleşeceği görüşündedirler. Suyûtî, İbnu’l-Kâsım el-Abbâdî ve Şebarmellisî de Heytemî’nin görüşündedirler. Şihâbuddîn er-Remlî, kendi lehçesi olsa bile kinâye olduğunu ifade eder.¹¹⁰¹ İbn Ziyâd¹¹⁰² ve Şirbînî de Remlî ile aynı görüşü paylaşmışlardır.

Güneydoğu Anadolu’nun önemli Şâfiî âlimlerinden Mollâ Hüseyin Küçük el-Fârkînî *el-Kavlu’l-Mevsûk* adlı eserinde Remlî’nin görüşünü tercîh ederek “eğer kişi “tâhir” kelimesinin başındaki harfin yerine “tâcir” kelimesinin başındaki harfle telaffuz edip karısını boşasa kinaye sayılır. Bu yüzden de niyetine bakılır, niyeti boşama değilse boşanmaz”.¹¹⁰³ Heytemî ile Remlî’nin bu meseledeki ihtilâfları Arapçanın lûgat ve telafuzundan kaynaklanan bir ihtilâftır. Kalın “ت” ile ince “ت” arasında farklılıklar vardır. Zira kalın “ط” ile başlayan “طلاق” lafzı “boşama” anlamına gelirken, ince harf ile telaffuz edilen “تلاق” lafzı ise “karşılaşma” manasına gelmektedir.

3. Mesele: Düğün için davet edilen yerde münker (şeriatın yasakladığı şeyler) olarak görülen şeylerden biri de canlı resimdir. İçinde canlı resimlerin bulunduğu evlerde bulunmak haramdır. Heytemî ile Remlî bunda ittifak halindedirler. Bu gibi

¹¹⁰⁰ Remlî, *Fetâvâ*, c. 3, s. 291.

¹¹⁰¹ Abdulmu‘tî es-Simlâvî, *Terğîbu’l-Muštâk fî Ahkâmi’t-Talâk*, Matbaatu’l-Âmira, Kahire 1315, s. 68.

¹¹⁰² Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Bâ ‘Alevî (v. 1320/1902), *Ğâyetu Telhisi’l-Murâd min Fetâvâ İbn Ziyâd, (Buğyetu’l-Mustersîdîn ile birlikte)*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 535.

¹¹⁰³ Babnirli Molla Abdullah, *Çağlar Boyu İslam Fıkhı I-II*, İhsan Yayınları, İstanbul 2006, c. 1, s. 634.

resimlerin olduğu mekânlara girmek de haram mıdır? Bununla ilgili iki görüş bulunmaktadır. Ebû Hâmid bunun haram olduğunu ifade etmiştir. İmrânî, *el-Beyân* adlı eserinde âlimlerimizin çoğunun bunu haram gördüğünü aktarmıştır. Kaffâl eş-Şâşî *et-Takrîb* adlı eserinde ve es-Saydalânî (v. 427/1036), bunun mekruh olduğunu tercîh etmişlerdir. Cüveynî ve Gazzâlî de mekruh olduğu görüşünü tercîh etmişlerdir. Râfî, *eş-Şerhu's-Sağîr*'de âlimlerin çoğunun bu görüşe meylettiklerini ifade etmiştir. İsnevî ve Erdebîlî (v. 776/1375) de bu görüşü mutemet görmüşlerdir.¹¹⁰⁴

Heytemî, böyle bir eve girmenin haram olduğu görüşünü tercîh ederken,¹¹⁰⁵ Remlî ve Şirbînî, bulunmak (حضور) ile girmenin (دخول) ayrı şeyler olduğunu düşündüklerinden girmenin mekruh olduğunu tercîh etmişlerdir.¹¹⁰⁶ Söz konusu meselede esas ihtilâfın evde bulunmak ve eve girmek lafızlarının aynı anlama gelip gelmediğinden kaynaklandığı görülmektedir.

3.2.1.7. Azimet veya Ruhsat'ı Tercîh Etmekten Kaynaklana İhtilaflar

Azimet, sözlükte bir şeye kesin bir şekilde niyetlenmektir. İstilâhta ise kulların özürlerine bağlı olmaksızın ilkin meşru kılınan hükümlerdir.¹¹⁰⁷ Ruhsat ise sözlükte teysîr ve teshîl anlamlarına gelir. İstilâh olarak da herhangi bir mazeretten dolayı şer'î delilin aksine verilen hükme denir.¹¹⁰⁸ Ya da kulların özürlerine binaen kendilerine bir kolaylık ve müsaade olmak üzere ikinci olarak meşru kılınan şeydir.¹¹⁰⁹ İnsan tabiatı gereği kimi zor ve azimete, kimi de kolaylık ve ruhsata meyillidir. Heytemî'nin fetva, görüş ve tercihlerinde azimet, Remlî'de ise ruhsat olduğu görülmektedir. Bu durum tüm meseleler için geçerli olmamakla birlikte mezkûr yargının genelde bariz bir şekilde görüldüğünü söylemek mümkündür. Hatta “kişinin ruhsata tabi olması” meselesinde beyan ettikleri görüşlerinde de bunu görmekteyiz. Heytemî'ye göre kişinin mezheplerle ilgili görüşlerde ruhsat araması haramdır. Bunu yapan kişi fasık olur. Remlî'ye göre ise fasık olmaz. Heytemî'nin

¹¹⁰⁴ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 407.

¹¹⁰⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 432.

¹¹⁰⁶ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 375; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 407.

¹¹⁰⁷ Kal'acî, *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*, s. 219.

¹¹⁰⁸ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 155. Kal'acî, *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*, s. 154.

¹¹⁰⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 483.

görüşlerinin genelinde azîmet, Remlî'nin de ruhsat olmasının şu maddelerle sıralayabiliriz:¹¹¹⁰

a. Sosyal, iktisadî ve kültürel ortam: Heytemî yaptığı tercihlerde mezhep içerisinde kaide ve kurallara sıkı bir bağlılık göstermektedir. Remlî ise kaide ve kurallardan taviz vermeyerek şahıs, aile ve toplum maslahatını da dikkate alarak tercihlerini ortaya koymaktadır. Heytemî ve Remlî'nin yaşadıkları ortam, örf-adet ve ilmî birikim gibi birçok faktör bunda etkili olmuştur. Zira insanın yaşadığı mekânın insan üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Mezheb kurucusu imamda da bu etkiyi görmemiz mümkündür. İmâm Şâfiî'nin ilk başta Hicaz ve Yemen'de basit ve bedevi bir hayat yaşamış, sonra Irak'ta daha sonra da Mısır'da iktisadî, sosyal ve kültürel anlamda daha medeni hayata şahit olmuştur. Hicaz, Irak ve Mısır'ın mali ve ailevi hukukları birbirinden değişkenlik göstermiştir. Çünkü Mısır'da Nil, Bağdat'ta Dicle ve Fırat nehirlerinin bulunması muâmelâtla ilgili meselelere farklı etkiye bulunmuştur. Bunun yanında o günde Harâc vermemiş ve harâcı bilmeyen bir de Hicaz bölgesinden de bahsedilebilir.¹¹¹¹ Benzer bir şekilde Heytemî'nin Mekke gibi dinî yaşamın yoğun olduğu bir yerde yaşamasının; Remlî'nin de Kahire gibi çeşitli din, ırk ve mezheplerin yaşandığı bir yerde yaşamasının görüşlerine etkisi muhakkaktır.

b. Remlî'nin farklı mezheplere mensup hocalardan ders alması ve farklı mezheplere mensup öğrencilere ders vermesi. Remlî, Kahire gibi dört mezhebe mensup ilim merkezlerinin bulunduğu bir yerde yaşamasının yanında dört mezhebe mensup âlimlerden ders görmüş ve talebelere hoca olmuştur. Bu tedrisatındaki farklılığın görüşlerine yansımaları kaçınılmaz olmuştur.

c. İlmî birikim: Remlî'nin görüşlerinin genelde ruhsata dayalı olması onun her zaman mezhepte mutemet görüşü tercih ettiğini göstermez. Mezhepte yer

¹¹¹⁰ Heytemî'nin azîmet, Remlî'nin de ruhsatı dikkate aldıkları görüş ve tercihler için bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 47, 316, 452; c. 2, s. 37; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 253, 393, 481; c. 3, s. 276.

¹¹¹¹ Ali, **'Avâmilü İntişâri'l-Mezhebi'-Şâfiî**, s. 570.

edinmiş, yaygın ve mutemet görüşü genellikle Heytemî'nin tercîh ettiği görülmektedir. Bu durum Heytemî'nin daha dakik ve daha muhakkik olduğunu göstermektedir. Bu hususu şu meselelerle izah etmek mümkündür.

1. Mesele: İlâ sözlükte “yemin etmek” anlamına gelmektedir.¹¹¹² Istılâh olarak da kocanın karısına yanaşmamak üzere yemin etmesine denir.¹¹¹³ Câhiliyye döneminde genel olarak kadına bir zulüm aracı olmuş bu yüzden bizzat Kur'ân tarafından ıslâh edici bazı düzenlemeler yapılmıştır. İslâm dini, sınırsız olan îlâyı dört ay ile sınırlı hale getirmiştir.¹¹¹⁴ İlâda kadına sıkıntı veren nedenler olmasından dolayı haramdır. Ancak büyük günahlardan mı ya da küçük günahlardan mı hususu tartışılmıştır.¹¹¹⁵

Heytemî îlâ'nın büyük günahlardan olduğunu şöyle ifade eder: “Her ne kadar daha önce îlâyı büyük günahlardan sayanlara rastlamasam da benim îlâyı büyük günahlardan saymam uzak bir ihtimal değildir. Çünkü îlâda kadın için büyük zarar vardır. Zira kadının sabrı dört ay sonra tükenir. Nitekîm Mü'minlerin annesi Hz. Hafsa (r.a) babası Emiru'l-Mü'minîn Hz. Ömer'e (r.a) bu yönde haber vermiş, Hz. Ömer (r.a) de hiç kimsenin eşinden dört aydan fazla ayrı kalmaması yönünde emir buyurmuştur. Bu ve benzeri zararlardan dolayı dört ay sürenin bitiminde kocanın eşine dönmemesi durumunda Yüce Şâri' kadının lehine hâkime bir boşama yetkisini vermiştir.”¹¹¹⁶

Şebramellesî, Remlî'den naklederek îlânın küçük günahlardan olduğunu ve bunun sahih görüşe daha yakın olduğunu belirtir.¹¹¹⁷

Heytemî'nin de dediği gibi îlâyı büyük günahlardan sayan kendisinden başka bir âlim yoktur. Onun dışında diğer fakihler îlâyı küçük günahlardan saymışlardır.

¹¹¹² Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, s. 20.

¹¹¹³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 244.

¹¹¹⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 159; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 69; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 5, s. 15.

¹¹¹⁵ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 5, s. 15.

¹¹¹⁶ Heytemî, *ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-Kebâir*, c. 2, s. 84.

¹¹¹⁷ Şebrâmellesî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 7, s. 69.

Hâşiye yazarlarının çoğu bunu açık bir şekilde dile getirirken bazıları da sadece Şebremellesî'nin tercihini nakletmişlerdir. Bu meselede de diğer birçok meselede olduğu gibi Heytemî'nin daha sıkı ve daha ihtiyatlı yanının ön plana düştüğü, Remlî'nin de birçok meselede olduğu gibi ruhsat ve kolaylık tarafının ağır bastığı görülmektedir. Dimyâtî *İ'ânetu't-Tâlibîn*'de, Remlî'nin görüşünün mutemet olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir.¹¹¹⁸

2. Mesele: Akıl hastası olan çocuk evlendirilmez. Akıl hastası olan büyükler ise ihtiyaç duyulduğu durumda evlendirilebilir. Akli melekesi bozuk olan birisinin iyileşme ümidinin var olduğu yönünde iki güvenilir doktor karar verirlerse Heytemî'ye göre onun evlendirilmesi gerekir.¹¹¹⁹ Remlî'ye göre ise böyle bir kişinin evlendirilmesi için adil bir doktorun kararı yeterli olur.¹¹²⁰

Heytemî ile Remlî'nin farklı görüş belirttiği bu meselede esas alınan hususun maslahat olduğu görülmektedir. Zira akıl hastası olan birinin evlendirilmesi ihtiyaç ve maslahata binaen caiz görülmüştür. Remlî'nin tek bir adil doktorun raporunun yeterli görmesi maslahata daha fazla dikkat ettiği ve ruhsatı esas aldığı görülmektedir. Heytemî'nin doktoru şart koşması onun azimet ve ihtiyat anlayışını yansıtmaktadır.

3.2.1.8. Hadis Rivayetlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Hadis, şer'î delillerin ikincisi olması hasebiyle büyük bir öneme sahiptir. İmâm Mâlik'in "Sünnet Nuh'un gemisidir; kim o gemiye binerse kurtulur, binmeyenler ise boğulur" sözü ile sünneti gemiye benzetmesi fakihler nazarında hadis ve sünnetin değerini anlamamız açısından önemlidir.¹¹²¹ Fakihlerin ilimlerini hadisten almaya gayret ettiklerini, ictihâd ve tercihlerinin bir kısmını bunlar üzerinde inşa ettiklerini görüyoruz. Hadis, şer'î delillerin ikincisi olan sünnetin sözü, fiili ve takrîridir. Fıkıhta ittifak edilen görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi bazen

¹¹¹⁸ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 4, s. 39.

¹¹¹⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 266.

¹¹²⁰ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 246.

¹¹²¹ Şarânî, *Mizânu'l-Kübra* c. 1, s. 50.

farklı görüşlerin ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Günümüz âlimlerinden Muhammed Avvâme bu sebepleri şu iki ana maddede özetlemektedir:¹¹²²

1. Hadislerin amel edilmeye elverişli olup olmadığı hususunda meydana gelen görüş farklılıkları. Hadisin sahih olmasındaki bazı şartlarda ihtilâf, hadislerle amel edilebilmesi için, onun sahih olup olmamasının şart olup olmadığı yönündeki ihtilâf, hadislerin lafızlarının tespitinin zaruri oluşu ve hadislerin kelimelerinin okunuşunun tespiti hususunda meydana gelen ihtilâflar.

2. Fakihlerin hadisleri anlamadaki ihtilâflarıdır. Buradaki ihtilaf da iki husustan ileri gelmektedir. Birincisi, ister fitrattan, isterse sonradan kazanmak suretiyle olsun, anlayış ve idrak farklılığıdır. İkincisi ise hadis lafzının birden çok manaya hamledilmesinin mümkün oluşudur.

Sünnet'in hüccet kabul etme noktasında Heytemî ile Remlî arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak bazı meselelerde hadislerin etkisiyle farklı görüş ve tercihlerini ortaya koymuşlardır. Heytemî çoğu zaman kendisine sorulan sorulara hadislerden cevaplar vermiş ve konu hakkındaki âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Bir meselede bazen Heytemî delilini hadisten getirirken, Remlî ise başka bir fakihin görüşünü tercîh etmekte, bazen de bunun aksi görülmektedir. Ya da ikisinden birinin tercîh ettiği görüş ve vechi ifade eden fakihin delilini hadisten getirmesi, diğer görüşün ise hadisi esas almaması nedeniyle farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu hususla ilgili şu örnekler zikredilebilir:¹¹²³

1. Mesele: Mebrûr (şartlarına uygun ve ihlaslı yapılmış) olan haccın kul hakkıyla alakalı olmayan küçük günahları affedeceği hususunda ittifak edilmiştir. Kul hakkı ya da büyük günahların affedilmesiyle ilgili ise ihtilâf edilmiştir. Heytemî, haccın kul hakkı ve büyük günahlara keffâret olamayacağı, Remlî ise keffâret olacağı

¹¹²² Muhammed 'Avvâme, *Eseru'l-Hadisi's-Şerîf fî İhtilâfî'l-Eimmeti'l-Fukahâ*, Dâru's-Selâm, Kahire 1978, s. 152-154.

¹¹²³ Benzer örnekler için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 216; c. 3, s. 27; c. 3, s. 27; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 179, 495; c. 2, s. 380; c. 7, s. 244; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 208, 209; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 426, 684; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayneyn*, s. 403.

görüşünü savunmuşlardır. Heytemî, haccın kul hakkıyla alakalı günahlara keffâret olacağını ifade eden hadislerin hadis hafızlarınca ciddi anlamda zayıf görüldüğü hatta bazıları tarafından zayıflığının çok şiddetli olduğunu dolayısıyla delil olarak kullanılamayacağını belirtir. Bâ ‘Alevî, *Fethü’l-Alî*, Bâ Sabrîn de *İsmidu’l-‘Ayneyn* adlı eserlerinde bu meseleyi Heytemî ile Remlî’nin ihtilâf ettiği meselelerden olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹²⁴ Ancak Remlî’nin matbu eserlerine baktığımızda bu meseleyle ilgili bir görüşüyle karşılaşmadık. Bu görüşün Remlî’nin el yazma eserlerinden alınması muhtemeldir. Ancak babası Şihâbuddîn er-Remlî fetâvâsında mebrûr olan bir haccın kul hakkı ve büyük günahlar dâhil bütün günahlara keffâret olacağı yönünde fetva verdiği görülmektedir.¹¹²⁵

2. Mesele: Baba, oğlunun cârîyesiyle cinsel ilişkide bulunduğu Heytemî’ye göre cârîye ümmü’l-veled (مستولدة) ise had cezası gerekir.¹¹²⁶ Remlî’ye göre had cezası gerekmez.¹¹²⁷

Bu meseleyle ilgili mezhepte iki farklı görüş vardır.

Birinci görüşe göre, baba tarafından ilişkiye girilmiş cârîye ümmü’l-veled ise had cezası uygulanır. Heytemî bu görüşü tercîh etmiştir. Heytemî’ye göre baba oğlunun cârîyesiyle ilişkide bulunduğu had gerekmez. Ancak cârîye ümmü’l-veled ise Nevevî’nin *Ravda*’da Rûyânî’den naklettiği görüşe göre had gerekir. Çünkü bunda artık şüphe bulunmamaktadır. Zira bunda onun mülkü tasavvur edilmez.¹¹²⁸ İsnvî (v. 772/1371), bu görüşü kesin bir ifade ile aktarmış, İbnu’l-Mukrî (v. 837/1433) de bu görüşün mutemet olduğunu belirtmiştir.¹¹²⁹

İkinci görüşe göre, babanın ilişkide bulunduğu cârîye ister oğluya cinsel ilişkide bulunsun ister bulunmasın, oğlunun ümmü’l-veledi olsun ya da olmasın had cezası gerekmez. Remlî bu görüşü tercîh etmiştir. Çünkü babanın çocuğun malı üzerinde hakkı bulunduğu dair bir şüphe mevcuttur. İbn Hibbân “*es-Sahîh*”inde

¹¹²⁴ Bâ ‘Alevî, *Fethü’l-Alî*, s. 863; Bâ Sabrîn, *İsmidu’l-‘Ayneyn*, s. 62.

¹¹²⁵ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 3, s. 454; el-Fetâva’l-Kübrâ, c. 2, s. 99; Remlî, *Fetâva’r-Remlî*, c. 2, s. 81.

¹¹²⁶ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 364.

¹¹²⁷ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 326.

¹¹²⁸ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 364.

¹¹²⁹ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 326.

Peygamber Efendimiz'den “*sen de malın da babana aitsiniz*”¹¹³⁰ hadisini rivayet etmiştir. Bu durumda baba, çocuğuna mehr-i misil öder. Babanın çocuğunu öldürmesi durumunda kisasın uygulanmaması ve malını çaldığında elinin kesilmemesi bundan dolayıdır. Zira bu şüphe yoluyla gerçekleşen bir ilişkidir. Mâverîdî'ye göre câriye bakire ise babanın ayrıca bekâreti giderdiği için tazminat ödemesi gerekir.¹¹³¹ Şîrbînî, Nevevî'nin sadece had cezasının uygulanmayacağından bahsetmesi ta'zîr¹¹³² cezasının gerekli olduğu hissini oluşturduğunu ifade etmektedir.¹¹³³ Zira kişi had cezası ve keffâreti gerektirmeyen sair suçları işlediğinde de durum aynıdır. Bu durumdaki ta'zîr, Râfî'î'nin ifade ettiği gibi çocuğun hakkı sebebiyle değil Allah hakkı sebebiyledir.¹¹³⁴ Heytemî ile Remlî'nin bu meseleyle ilgili farklı görüşlerinin temeli yukarıda ifade edilen hadisten kaynaklanmaktadır. Remlî, hadisi ümmü'l-veledi de içine alacak şekilde ‘amm bir anlam olarak dikkate almıştır. Heytemî ise ümmü'l-veledin bundan istisna edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹³⁵

3. Mesele: Başı olmadan canlıların resmini yapmak Heytemî'ye göre caizdir.¹¹³⁶ Remlî'ye göre caiz değildir.¹¹³⁷ Ezraî (v. 783/1307), mezhepte meşhur olan görüşe göre başı kesik olan canlıyı resmetmenin caiz olduğunu çünkü hadisin buna işaret ettiği ifade etmektedir. İbnu'l-Mukrî (v. 837/1433), Ensârî ve Şîrbînî'nin de bu görüşü tercîh ettikleri görülmektedir.¹¹³⁸ Nevevî, *Minhâc*'da başsız bir canlının resminin bulunduğu eve girmenin caiz olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeden başsız bir canlının resminin yapılmasının da haram olmadığı görüşü çıkmaktadır.¹¹³⁹ Ensârî

¹¹³⁰ Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (v. 354/965), **Sahîhu İbn Hibbân I-XVIII**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993/1414, c. 2, s. 142.

¹¹³¹ Şîrbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 356.

¹¹³² Ta'zîr: Hakkında belli bir ceza, bir şer'î had bulunmayan suçlardan dolayı tertip ve tatbik edilecek olan te'dip ve ceza. Kal'acî, **Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ**, s. 88; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 551.

¹¹³³ Şîrbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 356.

¹¹³⁴ Şîrbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 356.

¹¹³⁵ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 364.

¹¹³⁶ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 433.

¹¹³⁷ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 376.

¹¹³⁸ Ensârî, **Esna'l-Metâlib**, c. 3, s. 226; Şîrbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 409.

¹¹³⁹ Nevevî, **Minhâcu't-Tâlibîn**, s. 223.

ve Heytemî ayrıca insanın onsuz yaşamayacağı diğer organların da olmadan canlı resminin yapılmasının caiz olduğunu belirtir.¹¹⁴⁰

Remlî'nin tercih ettiği görüşle ilgili Mütevellî (v. 478/1086), İmâm Azâm Ebû Hanîfe'nin görüşünün aksine bize göre canlının başı kesik olsa da olmasa da haram olduğunu ifade etmiştir. Şihâbuddîn er-Remlî, *el-Hâvî* edli eserden naklederek başı olmadan canlı resim yapmakla ilgili iki zıt görüşün olduğunu, tercih edilen görüşün haram olduğunu ifade eden görüş olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kûhekîlûnî'nin (v. 782/1380)¹¹⁴¹ de bu görüşü tercih ettiğini ifade etmektedir.¹¹⁴² Esasında bu meseleyle ilgili ihtilâf İbn Abbâs'ın rivayet ettiği hadisten kaynaklandığı görülmektedir. Buhârî'nin rivâyet ettiğine göre “*Bir ressam İbn Abbâs'a gelerek “benim resim çizmekten başka bir sanatım yok” deyince İbn Abbâs “mademki başka bir şey bilmiyorsun o halde ağaçları ve cansızları çiz” demiştir.*¹¹⁴³ Başı olmayan ya da onsuz yaşaması mümkün olmayan bir organı bulunmadan çizilen resimler de cansız ve ruhsuz varlıklara benzetildiğinden çizilmesi bazı fakihlerce caiz görülmüştür.¹¹⁴⁴

3.2.1.9. Bakış Açısı ve Yorum Farklılığından Kaynaklanan İhtilaflar

İnsanlar farklı idrak ve anlayışa sahip oldukları ve içinde yaşadıkları şartlar farklı olduğundan olayları farklı değerlendirdikleri görülür. Bu durum doğal olarak görüş ayrılığının meydana gelmesine neden olur.¹¹⁴⁵ Her âlimin idraki, aklı, ictihâd ve araştırma melekesi aynı değildir. Kişiden kişiye göre değişen bu özellikler fakihler arasında da ihtilâfın oluşmasına etki etmektedir. Bu nedenle fakihlerin meseleyi değerlendirmeleri ve farklı perspektiften olaylara bakmaları farklı bakış açısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşte Heytemî ile Remlî arasında farklı

¹¹⁴⁰ Ensârî, *el-Ğureru'l-Behiyye*, c. 4, s. 212; Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Ğureri'l-Behiyye*, c. 4, s. 212.

¹¹⁴¹ Bahâuddîn Ebu'l-Mehâsin Osman b. Ali b. Ebî Bekr el-Kûhekîlûnî (v. 782/1380), fıkıh, usûl ve ferâiz âlimidir. Şîrâz'da kadınlık yapmıştır. *Beyânu'l-Fetâva bi Şerhi'l-Hâvî, Şerhu's-Şâmilî's-Sağîr li İbni'l-Müfessir, Şerhu Manzûme fi'l-Ferâiz, İcâzu'l-Muhtasar, er-Risâletu'l-Bâliğa fi'l-İctihâd ve ed-Dâbit* gibi eserleri vardır. Bağdadî, *Hedîyyetu'l-Ârifin*, c. 6, s. 462; *İdâhu'l-Meknûn*, c. 3, s. 206.

¹¹⁴² Remlî, *Hâşiyetu Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 226.

¹¹⁴³ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, c. 3, s. 82.

¹¹⁴⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, s. 223.

¹¹⁴⁵ Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hukuk Anlayışı (Usûl Anlayışı)*, s. 173.

görüşlerin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri de budur.¹¹⁴⁶ Bu bazen mezhebin şeyhaynı olan Râfî ve Nevevî gibi fakihlerin sözünü farklı yorumlamada söz konusu olurken,¹¹⁴⁷ bazen de başka fakihlerin görüşlerini değerlendirmede kendisini göstermektedir. Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebeplerinden biri olan perspektif farklılığına şu örnekler verilebilir:

1. Mesele: İslâm'da evlenilecek kadında bulunması talep edilen bazı nitelikler ortaya konulmuştur. Bu nitelikler şunlardır: Kadının dindar ve bakire olması, yakın akrabadan olmaması, nesîbe/soylu olması, doğurgan, güzel, akıllı ve mehrinin düşük olmasıdır. Bunların her biri üzerinde âlimler çeşitli izahat yapmışlardır. Burada bizim üzerinde duracağımız husus, kadının güzel olması meselesidir. Evlenilecek kadının güzel olmasının sünnet olması ve güzellikten ne anlaşılması gerektiği hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Heytemî ile Remlî'nin ihtilâflarından biri bu meseleyle ilgilidir. Şimdi ikisinin bu meseleyle ilgili görüşlerini aktaralım.

Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*'ta bu meseleyle ilgili şöyle der: *“Eşini seven, doğurgan-bakire kızın doğurgan olup olmadığı akrabalarına bakılarak bilinir-akıllı, güzel fitratlı, ergen, başkalarından çocuğu olmayan (maslahat dışında), hesnâ/güzel bir kadınla evlenmek menduptur. Hesnâ/güzelden kasıt, ahlak yönünden güzel olduğu açıktır. Zira amaç iffettir. İffet de ancak güzel ahlakla gerçekleşir. Bu nedenle güzellikten kastın fiziki güzellik olduğunu ifade eden kişilerin sözleri red edilir. Hatta evlenilecek kadının çok güzel olması mekruhtur. Çünkü böyle bir kadın güzelliğiyle övünür ve kötü niyetlilerin bakışları üzerinde olur. Bunun içindir ki İmâm Ahmed “böyle bir kadının asla fitneden salim olamayacağını, ahlaksız insanların bakışlarından korunamayacağını ve atılacak iftiralarından muhafaza edilemeyeceğini” ifade etmiştir.”*¹¹⁴⁸ Heytemî *el-İfsâh 'an Ahâdisi'n-Nikâh* adlı

¹¹⁴⁶ Daha fazla örnek için bk. **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 204, 263, 285; c. 8, s. 48, 139, 223, 333; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 198, 243, 262, 456; c. 7, s. 47, 122, 210; Şebremellisî, **Hâşiye 'ale'n-Nihâye**, c. 6, s. 262.

¹¹⁴⁷ Ölmüş bir hayvanın kanı akan hayvan olup olmadığı hususunda tereddüt edildiğinde Heytemî'ye göre bunun tespiti için, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 94. Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 81.

¹¹⁴⁸ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 189.

eserinde de bu görüşünü teyid eden şu hadisleri aktarır: “Kadınları sırf güzellikleri için nikâhlamayınız. Çünkü onların güzellikleri onları tehlikeye atabilir. Sadece malları için de nikâhlamayınız. Çünkü malları sebebiyle haddi aşabilirler. Dindar olanla evlenin. Şüphesiz, burnu kesik, kulağı delik ve teni siyah dindar bir câriye (dindar olmayan bir kadından) daha hayırlıdır”¹¹⁴⁹ “Kim bir kadını izzetti için nikâhlar ise zelil olur. Kim bir kadını malı için nikâhlar ise fakir olur. Kim bir kadını soyu için nikâhlar ise alçalır. Kim bir kadını gözünü haramdan sakındırmak, namusunu korumak ve merhamet etmek için nikâhlarsa, Allahu Teâla nikâhı ikisi için bereketli kılar”.¹¹⁵⁰

Remlî de *Nihâyetu'l-Muhtâc*'da meseleyle ilgili şunları aktarmaktadır: “Evlenilecek kadının eşini seven, doğurgan-bakire kızın doğurgan olup olmadığı akrabalarına bakılarak bilinir-akıllı, güzel fitratlı, ergen, başkalarından çocuğu olmayan (maslahat dışında), hesnâ/güzel olması menduptur. Güzellikten kasıt babamın da dediği gibi¹¹⁵¹ fiziki güzelliştir. Evlenilecek kadının çok güzel olması mekruhtur. Zira böyle bir kadın güzelliğiyle övünür ve kötü niyetlilerin bakışları üzerinde olur. Bu nedenle İmâm Ahmed “böyle bir kadının asla (fitneden) salim olamayacağını” ifade eder.¹¹⁵²

“Erkeğin güzel bir kadınla evlenmesi sünnettir. Heytemî'ye göre burada geçen güzel ifadesinden kastın, huy ve ahlakının güzel olmasıdır. Remlî'ye göre ise güzellik selim tabiata sahip insanların güzel gördüğü ve zata kaim bir vasıftır.¹¹⁵³ Büceyremî, Heytemî'nin görüşünü farklı bir yorumlamayla “حسب طبعه” ifadesinden

¹¹⁴⁹ Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *Kitâbu'l-İfsâh an Ahâdisi'n-Nikâh*, (thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdîni), Dâru Ammâr, Amman, s. 23; İbn Mâce, *Sünen*, c. 1, s. 597; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. 7, s. 129.

¹¹⁵⁰ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (v. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat I-X*, (thk. Târik b. Avdillâh-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415; Heytemî, *el-İfsâh an Ahâdisi'n-Nikâh*, s. 23.

¹¹⁵¹ Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî (v. 957/1550), *Fetâva'r-Remlî I-IV*, Mektebetu'l-İslâmiyye, ty., c. 3, s. 156.

¹¹⁵² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 185.

¹¹⁵³ Büceyremî, *Hâşiyetu'l-Buceyremî 'ale'l-Hatîb*, c. 3, s. 327; Karadağî, *el-Menhelu'n-Neddâh*, s. 256.

kastın erkeğin tabiatına güzel gelen anlamını çıkarmaktadır. Mesela siyahi birine göre siyah tenli olan daha güzeldir.¹¹⁵⁴

Zekeriyya el-Ensârî'nin ifadelerinden “hüsn” lafzının fiziki güzellik anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Çünkü evlenilecek kadının özelliklerini sıralarken “deyyine/dindar” lafzının ardından “cemiletun/güzel” lafzını zikretmesi her ikisinin birbirinden ayrı şeyler olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca meseleyi izaha kavuştururken şu hadise yer vermesi de bunu göstermektedir: “*Kadınların en hayırlısı, kocası (yüzüne) baktığı zaman mesrûr olan, bir şey söylediğinde itaat eden, nefsinde(namusunda) ve malında, kocasının hoşlanmayacağı bir harekette de bulunmayandır.*”¹¹⁵⁵

Büceyremî, Zeyyâdî'den naklederek konuyla ilgili şöyle der:¹¹⁵⁶ “*Kadının güzel olmasından kasıt, ahlakının güzel olmasıdır. Mendup olan husus kadının siyahi de olsa ahlakının güzel olmasıdır. Çünkü asıl amaç iffettir, iffet ise ahlakın güzel olmasıyla gerçekleşir.*” Daha sonra Büceyremî, Asma‘î'den (v. 216/831) naklederek husn, cemâl ve melâhet lafızlarını şöyle açıklar: “*Husn, göz; cemâl, burun ve yanak; melâhet ise ağız güzelliğiyle ilgilidir.*”¹¹⁵⁷

Şâfiî mezhebi fıkıh kitaplarında, evlenilecek kadının “güzel” olmasının mendup oluşunu Peygamber Efendimizin şu hadis-i şerîfine dayandırılmıştır¹¹⁵⁸: “*Kadın, dört şeyi için nikâh edilir; malı, soyu, güzelliği ve dinî; sen dindar olanını seç ki, evin bereket bulsun*”.¹¹⁵⁹ Hadiste kadının ahlak terbiye ve edep yönünden güzel olması zaten dindar lafzıyla belirtilmiştir. Dolayısıyla zikredilen güzellikten, ahlak güzelliğinden ziyade fiziki güzellik anlaşılmaktadır. Ancak bu yaklaşıma bazı

¹¹⁵⁴ Büceyremî, *Hâsiyetu'l-Buceyremî 'ale'l-Hatîb*, c. 3, s. 327;

¹¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Hâkim Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî (v. 405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn I-IV*, (thk. Mustafa Abdilkâdir 'Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. 2, s. 175.

¹¹⁵⁶ Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 108.

¹¹⁵⁷ Büceyremî, *Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb*, c. 3, s. 362.

¹¹⁵⁸ Zekeriyya el-Ensârî, *Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, c. 2, s. 38; *Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 108; Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb Şirbînî, (v. 977/1570), *el-İknâ' fî Halli Elfâzi Ebî Şucâ' I-II*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., c. 2, s. 401.

¹¹⁵⁹ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, c. 7, s. 7; Müslim, *Sahih-i Müslim*, c. 2, s. 1086.

itirazlarda bulunulmuştur. Zerkeşî (v. 794/1392) bu hadisten “evlenilecek kadının güzel olması” anlamının çıkarılmasının ilginç olduğunu söyler. Çünkü hadiste geçen hususların insanların genel olarak talep ettikleri ve göz önünde bulundukları özelliklerin sıralandığını, herhangi bir emrin ve tavsiyenin anlaşılmadığını ifade etmişti.¹¹⁶⁰ Kalyûbî de böyle bir anlamın çıkmadığını, tavsiye sadece dindar ve ahlaklı olanla ilgili olduğunu belirtir.¹¹⁶¹ Süleyman el-Cemel, Halebî’den naklederek Zerkeşî’nin itirazının açık ve yerinde olduğunu, zira hadiste mal, nesep ve güzelliğin emredilmediğini, dolayısıyla Zerkeşî’ye yapılacak itirazın yerinde olmayacağını ifade eder.¹¹⁶²

Araştırdığımız kadarıyla Şâfiî mezhebinin mütekaddimîn âlimleri bu meseleyle ilgili doğrudan herhangi bir görüş belirtmemişler. Ancak dolaylı olarak evlenilecek kadının “güzel görünen ya da hoşlanılan” özelliğe sahip olanlardan seçilmesinin müstehap olduğu ifade edilmiştir. Bu görüşü ise “*Kadın, dört şeyi için nikâh edilir; malı, soyu, güzelliği ve dinî; sen dindar olanını seç ki, evin bereket bulsun*”¹¹⁶³ ve “*Kadınların en hayırlısı, kocası (yüzüne) baktığı zaman mesrûr olan, bir şey söylediğinde itaat eden, nefsinde(namusunda) ve malında, kocasının hoşlanmıyacağı bir harekette de bulunmayandır*” şeklindeki hadislerle dayandırdıklarını görüyoruz. Hanbelî mezhebinde “evlenilecek kadının bakire ve güzel olması müstehaptır. Zira haramdan sakındıran, nefsi için daha yaşanılır (esken), sevgi ve muhabbet için daha mükemmeldir”.¹¹⁶⁴ Hatta şöyle dikkat çekici bir görüş sarf edilir: “*Evlenmek isteyen erkek öncelikle kadının güzelliğinden sorar.*

¹¹⁶⁰ Ebû Dâvud Süleymân b. Ömer el-Cemel el-Uceylî el- Mısri (v. 1204/1790), **Futûhâtü'l-Vehhâb bi Tavdîhi Şerhi Menheci't-Tullâb (Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec) I-V**, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., c. 4, s. 118.

¹¹⁶¹ Kalyûbî, **Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn**, c. 3, s. 208.

¹¹⁶² Süleyman el-Cemel, **Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec**, c. 4, s. 118.

¹¹⁶³ Buhârî, **Sahihu'l-Buhârî**, c. 7, s. 7; Müslim, **Sahîh-i Müslim**, c. 2, s. 1086.

¹¹⁶⁴ Mansûr b. Yunus el-Behûfî (v. 1051/1641), **Keşşâfu'l-Kinâ' 'an Metni'l-İknâ' I-VI**, (thk. Ebû Abdillâh Muhammed Hasen eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c. 5, s. 7.

*Güzel olduğu ifade edilirse ya da görmesi sonucunda kalbi ısınırsa akabinde kadının dindar olup olmadığını sorar. Dindar ise evlenir yoksa vazgeçilir.”*¹¹⁶⁵

İslâm dininin evlenilecek kadında “dindar” özelliğini teşvik etmesi ve bu husus üzerinde özellikle durması, kadının güzelliğini göz ardı ettiği ve değer vermediği anlamına gelmemektedir. Gazzâlî kadının yüzünün güzel olmasının matlup olduğuyla ilgili şöyle der: “Bizim daha önce kadının dindar olmasına itina gösterilmesi, kadının sırf güzelliğinden dolayı alınmaması noktasında naklettiğimiz rivayetler güzelliğin dikkate alınmasına engel teşkil etmez, bu, bir kadının sırf güzelliğinden dolayı nikâh edilmemesi gerektiği anlamını taşır.”¹¹⁶⁶

Nevevî, dindarlık özelliğinden sonra güzel ve akıllı vasfına sahip olması gerektiğini belirtir.¹¹⁶⁷ Ona göre hadiste geçen “*li cemâlihâ*” ifadesinden maksat, fiziki güzellikle beraber huy güzelliğidir. Hadisten ikisinin de müstehap olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁶⁸ Şirâzî, evlenilecek kadının “*ولا يتزوج الا من يستحسنها*” “ancak kendisine güzel görünen” ifadesini kullanır.¹¹⁶⁹

Heytemî’nin savunduğu görüşü tercîh edenler şunlardır: Kalyûbî,¹¹⁷⁰ Büceyremî,¹¹⁷¹ Abdulkerim el-Müderriş¹¹⁷² ve Karadâğî’dir.¹¹⁷³

Remlî’nin tercîh ettiği görüşü tercîh edenler: Zekeriyâ el-Ensârî,¹¹⁷⁴ Şihâbuddîn er-Remlî,¹¹⁷⁵ Şirbînî,¹¹⁷⁶ Kûhecî,¹¹⁷⁷ Câvî¹¹⁷⁸ ve Zuhaylî’dir.¹¹⁷⁹

¹¹⁶⁵ Mansûr b. Yunus el-Behûtî (v. 1051/1641), **Dakâiku ûlî’n-Nuhâ li Şerhi’l-Muntehâ (Şerhu Münteha’l-İrâdât) I-VII**, (thk. Abdullah Abdilmuhsin et-Türkî), Müessesetu’r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2000, c. 5, s. 101.

¹¹⁶⁶ Gazzâlî, **İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn**, c. 2, s. 38.

¹¹⁶⁷ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277), **Ravdatu’t-Tâlibîn ve ‘Umdetu’l-Müftîn I-XII**, (thk. Züheyr eş-Şaviş), el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1991, c. 7, s. 19.

¹¹⁶⁸ Nevevî, **el-Mecmû’**, c. 16, s. 135.

¹¹⁶⁹ Ebu’l-İshâk eş-Şirâzî (v. 476/1083), **el-Mühezzeb fi’l-Fıkhî’l-İmâm Şâfiî**, (thk. Muhammed ez-Zuhaylî), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ty., c. 2, s. 424.

¹¹⁷⁰ Kalyûbî, **Hâşiyetu’l-Kalyûbî ‘alâ Kenzi’r-Râğibîn**, c. 3, s. 208.

¹¹⁷¹ Büceyremî, **Hâşiyetu’l-Büceyremî ‘ale’l-Menhec**, c. 3, s. 323; **Tuhfetu’l-Habîb ‘alâ Şerhi’l-Hatîb**, c. 3, s. 362.

¹¹⁷² Abdulkerim el-Müderriş, **el-Envâru’l-Kudsiyye fi Ahvâli’s-Şahsiyye**, Matbaatu’l-Câhız, Bağdat 1990, s. 4.

¹¹⁷³ Karadâğî, **el-Menhelu’n-Neddâh**, s. 257.

Heytemî, güzelliğin huy güzelliği olduğunu ifade ettikten sonra çok güzel kadınla evlenmenin mekruh olduğunu zikreder. Onun için de aynı lafzı kullanmaktadır. “Hüsn” lafzını ilk başta ahlak anlamında sonrasında hakiki anlamı olan güzel anlamında kullanmaktadır. Bunun bir çelişki olduğu görülebilir. Çünkü hüsn lafzını aynı yerde farklı iki anlamda kullandığı görülmektedir. Evlenilecek kadına evlenmeden önce bakabilmenin caiz olmasını ve evlenilecek kadının güzel olmasını tavsiye eden “*Kim bir kadını dindarlığı ve güzelliği için nikâhlar ise fakirliğin önüne bir set çekmiş olur*”,¹¹⁸⁰ “*Kişinin güzel kadına (zevcesi)) ve yeşile bakması gözünü kuvvetlendirir*”¹¹⁸¹ gibi hadisleri de göz önüne aldığımızda Remlî’nin bakış açısının daha makul olduğu görülebilir. Zira güzellik izâfdir, kişiden kişiye göre değişir bu nedenle selim tabiatlı kişilerin değerlendirmelerinin esas alınması kültürümüzde de uygun görülmüştür.

2. Mesele: Kocanın gücü dâhilinde, sohbet ve ünsiyet için geceleme hususunda eşleri arasında adalete riayet etmesi gerekir. Birinin yanında kalan koca, diğerlerinin yanında da kalması gerekir. Buna Arapça’da “kasm” adı verilir.¹¹⁸² İki karısı bulunan kişinin, bunlardan biri hakkında kasma riayet etmeyerek yani kumasına ayırdığı zamanı ona ayırmasa ve hakkını telafi etmeden onu boşasa, haksızlık ettiği karısına hakkını vermek için onunla tekrar evlenmesi gerekip gerekmediğine dair ihtilâf vardır.

¹¹⁷⁴ Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî (v. 926/1519), *Esna’l-Metâlib fî Şerhi Ravdi’t-Tâlib I-IV*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ty., c. 3, s. 108.

¹¹⁷⁵ Remlî, *Fetâva’r-Remlî*, c. 3, s. 156; *Fethu’r-Rahmân bi Şerhi Zübedi İbn Reslân*, Dâru’l-Minhâc, Cidde 2009, s. 738.

¹¹⁷⁶ Abdurrahman eş-Şirbînî (v. 1325/1908), *Hâşiye ‘alâ Ğureri’l-Behiyye fî Şerhi Behcetî’l-Verdiyye I-V*, (Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), Matbaatu’l-Meymeniyye, Kahire ty., c. 4, s. 93.

¹¹⁷⁷ Kûheci, *Zâdu’l-Muhtâc*, c. 3, s. 169.

¹¹⁷⁸ Câvî, *Nihâyetu’z-Zeyn*, s. 300.

¹¹⁷⁹ Zuhaylî, *el-Fikhü’l-İslâmî ve Edilletuhu*, c. 7, s. 14; *el-Vecîz fî’l-Fıkhî’l-İslâmî I-III*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk 2006, c. 3, s. 20.

¹¹⁸⁰ Suyûtî, *el-Câmi’u’l-Ahâdis*, c. 2, s. 472.

¹¹⁸¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî (v. 430/1038), *et-Tıbbu’n-Nebevî I-II*, (thk. Mustafa Hıdır Dönmez et-Türkî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, c. 1, s. 248; *Hilyetu’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ I-X*, es-Saadet, Mısır, 1974, c. 2, s. 201; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî (v. 454/1062), *Müsnedu’s-Şihâb I-II*, (thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Silefi), Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1986, c. 1, s. 193.

¹¹⁸² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 294.

Heytemî'nin ifadesi söz konusu meselede koca haksızlık ettiği eşine hakkını vermek için onunla tekrar evlenmesinin vacip olmadığını göstermektedir. Ancak tekrar evlenirse ihlal ettiği hakkını kendisine verir.¹¹⁸³ Remlî, haksızlık ettiği eşine hakkını vermek için onunla tekrar evlenmesi gerektiğini ifade eder.¹¹⁸⁴

Heytemî, kocanın kasma riayet etmediği dolayısıyla mağdur olmuş karısıyla tekrar nikâh kıymanın vacip olduğu görüşünü red etmektedir. Ona göre bu konunun delillendirmeye muhtaç bir mesele olduğunu, bu boşamanın bid'î boşamanın türlerinden biri olduğunu ve bid'î talâktan dönmenin müstehap olduğu fakihler tarafından belirtilmiştir. Şirbînî de bu görüşü savunmuştur.¹¹⁸⁵

Remlî'ye göre ise bazı âlimlerin bu meseleyle ilgili kocanın mağdur olmuş kadına dönmesinin vacip olduğunu belirttiklerini, onların bu görüşlerinin güçlü (zâhir) görüş olduğunu belirtir. Ona göre her ne kadar bu çeşit boşama bid'î boşama olsa da bid'î boşamada dönmek sünnettir denilse de neticede bir borç söz konusudur. O borcu yerine getirmesi gerekmektedir. Bid'î boşamada ise böyle bir borçtan bahsedilemez.¹¹⁸⁶ Şihâbuddîn er-Remlî, kadının bu durumda hakkını almak için hâkime başvurma hakkına sahip olduğunu, kocası kendisine hakkını vermezse hâkimin ona ta'zîr cezasını verebileceğini ifade eder.¹¹⁸⁷

Netice olarak Heytemî meseleye bid'î boşama çerçevesinde baktığı için tekrar bir evliliğin vacip olmayıp müstehap olduğunu ifade etmesine karşın Remlî, meselenin bid'î boşamadan ziyade bir hak hukuk meselesi olduğunu, kocanın bu haktan berat etmesi için nikâhın vacip olduğunu belirtmektedir. Kanaatimce Remlî burada “vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir” düsturuyla hareket etmektedir. Çünkü kocanın mağdur ettiği eşine hakkını ödemesi vaciptir. Dolayısıyla kadını hakkına ulaştıran evlilik de vacip olur.

¹¹⁸³ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 184.

¹¹⁸⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 181.

¹¹⁸⁵ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 204.

¹¹⁸⁶ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 181.

¹¹⁸⁷ Remlî, *Hâşiye Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 107.

3. Mesele: Kişi durumunu bildiği halde okuma-yazma bilmeyen karısına “mektubumu okuduğunda boşsun” dese kocanın yazdığı mektup okuma-yazma bilen bir kişi tarafından mütalaa edilse ve karısına içeriğiyle ilgili bilgi verilse boşamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda iki farklı görüş mevcuttur.

Heytemî, böyle bir durumda boşamanın gerçekleşeceğini belirtir. Çünkü amaç, okuma yazma bilmeyenin yazıda yer alan şeyi öğrenmesi olup bunun da gerçekleştiği görülmektedir.¹¹⁸⁸

Şemsuddîn er-Remlî ise Ezraî'nin görüşünü tercîh ederek kadının yanında mektubun okunması gerektiği, mütalaa ederek ya da başka bir yerde okuduktan sonra kadına içeriğiyle ilgili bilgi verildiğinde boşamanın gerçekleşmeyeceğini ifade eder.¹¹⁸⁹

Kadın okur-yazar değilse ve yazı başkası tarafından kendisine okunursa boş olur. Bunda herhangi bir ihtilâf yoktur. Esas ihtilâf mektubun mütalaa yoluyla ya da kadının yanında okunmayıp sadece içeriğiyle ilgili bilgi verilmesiyle ilgilidir.

Şihâbuddîn er-Remlî,¹¹⁹⁰ Abbâdî, Kalyûbî, Ali Şebremellesî, Cemel, Büceyremî ve Şîrvânî bu meselede Remlî'nin görüşünü mutemet kabul etmektedirler.¹¹⁹¹ Remlî'nin görüşünün aynı zamanda ruhsat ve aileyi korumaya yönelik bir görüş olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira asıl olan evliliği korumaktır.

3.2.2. Mezhep İçindeki Farklı Görüşlerin Tercîh Edilmesinden Kaynaklanan İhtilaflar

Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebepleri genellikle yaptıkları tercihlerden kaynaklanmaktadır. Bu tercîh bazen İmâm Şâfî'nin farklı kavillerinden

¹¹⁸⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 22.

¹¹⁸⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 437.

¹¹⁹⁰ Remlî, *Hâşiye Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 277.

¹¹⁹¹ Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 23; Şebremellesî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 6, s. 438; Kalyûbî, *Hâşiye'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn*, c. 3, s. 329; Süleyman el-Cemel, *Hâşiye'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 4, s. 333; Büceyremî, *Hâşiye Büceyremî 'ale'l-Hafîb*, c. 3, s. 498; Şîrvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 22.

kaynaklanırken, bazen ashâbu'l-vucûhun vecihlerinden, bazen de kendilerinden önceki ehlu't-tercîh ve nuzzârın yaptıkları tercihlerden kaynaklanmaktadır. Mezhep içindeki farklı tercihlerden kaynaklanan ihtilâflar başlığı altında sırasıyla İmâm Şâfiî'nin görüşleri, ashâbın vecihleri, ehlu't-tercîh, nüzzâr ve hocalarının tercihlerinden doğan görüş farklılıkları örnekler üzerinde izah edilmeye çalışılacaktır.

3.2.2.1. İmâm Şâfiî'nin Kavillerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Âlimler, İmâm Şâfiî'nin fıkıh, hadis, tefsir, lügat ve usûl gibi şer'î ve âlî ilimlerde imam olduğuna icmâ etmişlerdir. İmâm Şâfiî, Mekke, Irak ve Mısır'a yaptığı ilmî seyahatlerde birçok talebe ondan fıkıh bilgilerini nakletmişlerdir. Bu intikallerinde İmâm Şâfiî'nin görüşlerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun neticesinde onun kadîm ile cedîd görüşleri ortaya çıkmıştır.

Kadîm: İmâm Şâfiî'nin Irak'tan Mısır'a gitmeden önceki görüşlerine denir.¹¹⁹² Bu görüşlerden birkaçı dışında diğerleri mercûh kabul edilmektedir.¹¹⁹³

Cedîd: İmâm Şâfiî'nin Mısır'a gittikten sonraki görüşleri ya da Irak'ta benimsediği; ancak Mısır'da karar verdiği ictihâd ve görüşleridir.¹¹⁹⁴ Bu görüşlerden birkaçı dışında diğerleri râcih kabul edilmektedir. Cedîd görüşleri arasında bir meselede bazen iki ve daha fazla görüşler bulunabilmektedir. İmâm Şâfiî'nin Irak'tan çıktıktan sonra ancak Mısır'a girmeden önceki görüşleri (Irak ile Mısır arasındaki görüşleri) cedîd mi yoksa kadîm mi? Heytemî'ye göre, "İmâm'ın Mısır'a girmeden önceki görüşleri" kadîm görüşleridir.¹¹⁹⁵ Remlî'ye göre ise "Kadîm görüşleri, İmâm'ın Irak'ta ifade ettiği ya da Mısır'a intikalinden önceki görüşleridir".¹¹⁹⁶ Şirbînî ve Şirvânî ise Heytemî ve Remlî'den farklı olarak "İmâm'ın

¹¹⁹² Nahrâvî, **el-İmâmu's-Şâfiî**, s. 214; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 505.

¹¹⁹³ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 90. Kürdî, **el-Fevâid**, s. 339; Sakkâf, **Muhtasaru'l- Fevâid**, s. 111; Ehdel, **Sülemu'l-Müteallim**, s. 639.

¹¹⁹⁴ Kalyûbî, **Hâşiyetu'l-Kalyûbî**, c. 1, s. 14; 'Amîra, Şihâbuddîn Ahmed el-Burullusî, **Hâşiye 'Amîra 'alâ Şerhi'l-Mahallî**, c. 1, s. 14; Kürdî, **el-Fevâid**, s. 340; İbn Sümeyt, **el-İbtihâc**, s. 680.

¹¹⁹⁵ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 53, 54. İbn Kâsım el-Abbâdî (v. 918/1512) de "Heytemî'nin bu tanımı, Şâfiî'nin Mısır yolunda iken söylediklerini de içerir." demiştir. İbn Kâsım, **Hâşiye İbn Kâsım 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 59.

¹¹⁹⁶ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 50.

Irak ve Mısır arasında serdettiği görüşlerden müteahhir olanı cedîd, mütekaddîm olanı ise kadîm kabul edilir”.¹¹⁹⁷

Heytemî'nin görüşü daha isabetli gözükmektedir. Çünkü İmâm Şâfiî'nin ister Irak'ta ister Irak'tan çıktıktan sonra Mısır'a girmeden önce belirttiği görüşlerinin tamamı “kadîm” lafzı kapsamına girmektedir. İmâm Şâfiî Mısır'a intikalinden sonra orada karşılaştığı yeni rivâyet ve ilmî ortam onun görüşlerinin değişmesine etkiye bulunduğu göre Mısır'a girmeden önce bu tür farklılıkların oluşmadığını gösterir. Dolayısıyla da Mısır'a girmeden önceki görüşlerin tamamı “kadîm” kapsamında değerlendirilmesi daha uygun olur.

Bu hususta yapılan itirazlardan biri de İmâm Şâfiî'nin Mısır'a geçtikten sonra Irak'taki kadîm görüşlerinden vazgeçmesinin “şer'î hükümlerinin zaman ve mekâna bağlı olarak değişebileceği” prensibine bağlı olduğu yönündedir. Bu, yerinde bir itiraz olmadığını diyebiliriz. Çünkü İmâm Şâfiî sırf zaman ve mekân değişiminden dolayı görüşlerini değiştirmiş değildir. Onun görüşlerinin değişmesinin esas sebebi Mısır'daki yeni rivâyetlerle karşılaşması ya da farklı istidlâlde bulunmasıdır. Zaten sırf zaman ve mekân değişikliğinden dolayı görüşleri farklılaşmış olsaydı Yemen ve diğer bölgelere gittiğinde de farklı görüşler belirtmiş olması gerekirdi.

İmâm Şâfiî'nin görüşlerindeki kadîm-cedîd farklılığı veya cedîd görüşlerinin de kendi içinde farklı kavilleri bulunması, Şâfiî fukahâsının ihtilâf etmelerine sebep olmuştur. Heytemî ve Remlî'nin görüşlerindeki farklılıkta da bunu görmekteyiz. Heytemî bazen kadîm görüşü tercîh ederken, Remlî cedîdi tercîh etmektedir. Bazen de bunun aksini görmekteyiz. Hatta bazen Heytemî İmâm Şâfiî'nin bir görüşünü tercîh ederken Remlî de mukabilinde başka âlimlerin görüşlerini tercîh ettiği

¹¹⁹⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb Şirbînî, (v. 977/1570), **Muğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-el-Ezheriyye I-IV**, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1377/1958, I, 13; Şirvânî, **Hâşiyetu's-Şirvânî 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 1, s. 59; Hafnâvî, **el-Fethu'l-Mübîn**, s. 102.

görülmektedir.¹¹⁹⁸ Dolayısıyla burada öncelikle İmâm Şâfiî'nin kadîm ve cedîd kavlinden doğan ihtilâflar ele alınacaktır.

3.2.2.1.1. İmâm Şâfiî'nin Kadîm ve Cedîd Kavlinden Meydana Gelen İhtilaflar

Şâfiî mezhebi furû-i fıkıh kitaplarında İmâm Şâfiî'ye nispet edilerek tek görüşten ya da iki görüşten bahsedilmektedir.¹¹⁹⁹ Tek görüşü “kavl (قول)” şeklinde, iki görüşü de “fihâ kavlân (فيها قولان)”, “fi'l-mes'eleti kavlân (في المسألة قولان)”, “el-mes'eletu tebnî 'alâ kavleyn (المسألة تبني على القولين)” gibi ifadelerle belirtmektedirler.¹²⁰⁰

Kavl (قول): İmâm Şâfiî'ye ait bütün ifadeler Şâfiî fıkıh kitaplarında “kavl” olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla kavl tabiri İmâm Şâfiî'nin eserlerinde yazdıkları kadîm-cedîd bütün görüşleri, verdiği fetvaları, talebelerine yazdırdığı metinleri ve sözlerinin tamamına denmektedir.¹²⁰¹

Kavleyn (قولين): İmâm Şâfiî'nin eserlerinde herhangi bir furû-i fıkıh meselesiyle ilgili iki görüş belirtmişse bu durum “kavleyn” ifadesiyle belirtilir.¹²⁰²

¹¹⁹⁸ Örnek için bk. Kırmızı pirincin zekât nisabına ulaşması için kabuğuyla birlikte sayılması meselesi. Heytemî, **Tuhfetü'l-Muhtâc**, c. 3, s. 246; Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 3, s. 73; Bâ 'Alevî, **Fethü'l-'Alî**, s. 815-816.

¹¹⁹⁹ Hikmet Savluk, **İmâm Şâfiî'nin Bir Meselede İki Görüşü Olması Sorunu (es-Silsile Örneği)**, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, s. 57.

¹²⁰⁰ Genellikle kadîm-cedîd arasındaki farklılığı ifade etmek için kullanılır; ancak bazen de cedîd görüşleri arasında da farklı iki görüş görülmektedir. İmâm Şâfiî'nin kadîm görüşlerinin mezhepte amel edilen esas görüşten sayılıp sayılmayacağıyla ilgili şu üç hususa göre değerlendirilmiştir:

1. Kadîm görüş cedîd görüşe muhalif ise cumhura göre cedîd görüş esas alınır.
2. Kadîm görüş cedîd görüşe muhalif olmadığında bazı âlimler bu görüşleri de İmâm Şâfiî'ye nispet etmişlerdir.
3. Kadîm görüş, bir hadis ile desteklendiğinde, İmâm Şâfiî'nin görüşlerinden kabul edilmiştir. İkinci ve üçüncü maddelerden dolayı İmâm Şâfiî'nin görüşleri arasında farklılık oluşmuş, dolayısıyla mezhep kitaplarında bunu belirtmek için de “kavleyn” tabiri kullanılmıştır. Bazı Şâfiî mezhebi fakihlerine göre bir müctehid eski görüşüne muhalif bir görüş beyan ederse bu durum onun ilk görüşünden vazgeçtiği anlamına gelmediğini, bunun ona ait iki görüşün “kavleyn” mevcut olduğunu ifade ederler. Nevevî, **el-Mecmû'**, c.1 s. 109.

¹²⁰¹ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 88; Ebû Zehra, **eş-Şâfiî**, s. 324; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 505.

¹²⁰² İmâm Şâfiî furû-i fıkıhta olduğu gibi usulü'l-fıkıhta da bazen aynı meseleyle ilgili iki farklı görüş belirtmiştir. Bir takım Şâfiî usûlcüler İmâm Şâfiî'nin bir meselede iki görüş belirtmesine eserlerinde yer vermişlerdir. Bunlardan en önemlisi Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *et-Tefsira fî Usûlü'l-Fıkıh* adlı

Kavleyn ifadesi çoğu zaman Müzenî ve Büveytî,'nin *Muhtasar*'ında ve Rebî'nin rivayetinde geçmektedir. Cüveynî, *Silsile* adlı eserinde İmam Şâfiî'nin kavillerine yer verirken Müzenî'nin görüşlerine de değinmektedir. İmâm Şâfiî'ye ait kadîm ve cedîd görüşleri arasında cedîd olan görüşler sahih kabul edilir ve bu görüşle amel edilir. Çünkü İmâm, kadîm görüşlerinden dönmüştür. Ancak sahih hadis kadîm görüşü destekliyorsa, imamın o hadisi görmeme veya sıhhati hakkında bilgi sahibi olmama ihtimalinden dolayı kadîm görüşü sahih kabul edilir. Mütahirrîn fakihlere göre kadîm görüşün sahih kabul edildiği meseleler yaklaşık on dört meseledir.¹²⁰⁴ Nevevî, bunları belli bir sayıya hasretmenin doğru olmadığını birçok sahih görüşlerin kadîm görüşle aynı olduğunu ifade eder.¹²⁰⁵

İmâm Şâfiî'nin kadîm görüşleri için “benden bunları rivayet edenlere hakkımı helal etmiyorum” sözü ile Cüveynî'nin “Kadîm görüşün mezhepten sayılması caiz değildir” ifadesini göz önünde bulundurduğumuzda kadîm görüşle nasıl fetva verilebilir şeklindeki bu itiraza şöyle bir cevap verilebilir: İmâm Şâfiî ve Cüveynî'den nakledilen bu sözler genele ve çoğunluğa yorumlanır. Çünkü hiçbir yazar geçirdiği fikri aşamalarından yazdıklarının tümünü red etmez. Nevevî, cedîd kavle aykırı olmayan birçok kadîm görüşün mevcut olduğunu, kadîm görüşlerinin tümünün mezhep dışı kabul etmenin doğru olmadığını belirtir.¹²⁰⁶ Nevevî, bazen

eseridir. Şirâzî eserinde İmam Şâfiî'nin bir meselede iki görüş belirtmiş olmasını ictihâd meseleleri içerisinde altı mesele halinde açıklamıştır. Şirâzî ayrıca *el-Luma' fî Usûli'l-Fıkıh* adlı eserinde müçtehidin bir meselede iki görüş tahric edebileceğini bir usûl kaidesi olarak açıklamaktadır. Başta İmâm Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ* adlı eseri, İmâmu'l-Haremeyn Cüveynî'nin *el-İctihâd* adlı eseri, Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Mahsûl* adlı eseri olmak üzere birçok Şâfiî usûl eserlerinde İmâm Şâfiî'nin kavleyn anlayışı ele alınmıştır. Ayrıca bu konuda monografik eserler de yazılmıştır. İbnu'l-Kâss'ın *Nusretu'l-Kavleyn*, Gazzâlî'nin *Hakikatü'l-Kavleyn* ve Sülemî'nin *Ferâidu'l-Fevâid* adlı eserleri bu konuda önemli sayılan eserlerdir. Bk. Ebû İshak Cemâluddîn İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, **et-Tebşıra fî Usûli'l-Fıkıh**, (thk. Muhammed Hasan Hîto), Dimaşk 1980, s. 511-518; eş-Şirâzî, **el-Luma' fî Usûli'l-Fıkıh**, (thk. Yusuf Ali Budeyvî, Muhyiddîn Dîb), Beyrut 2003, s. 131.

¹²⁰³ Şâfiî mezhebinde İmâm'ın ve ashâbının fikhî herhangi bir mesele ile ilgili farklı görüşlerini açıklamayı ve bu görüşlerin dayanaklarını ortaya koymaya çalışan eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden birisi Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî'nin kaleme aldığı *es-Silsile* adlı eserdir. Bu eserde İmâm Şâfiî'nin cedîd görüşleri arasındaki ihtilâfın da kavleyn terimiyle ifade edilmiş olduğu görülmektedir. Bk. Muhittin Özdemir, **Şâfiî Fırû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi**, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 138, 157.

¹²⁰⁴ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 105-108.

¹²⁰⁵ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 67.

¹²⁰⁶ Ebû Zehra, **eş-Şâfiî**, s. 377.

İmam Şâfiî'nin kavlı kadîmini kavlı cedîdine tercih etmektedir.¹²⁰⁷ Örneğin sünnet-i müekkede olan gusül konusunda İmâm Şâfiî'nin iki farklı görüşü vardır. Şâfiî'nin kavlı cedîdine göre ölüyü yıkayan kimsenin guslü, cuma guslünden daha evladır. Râfiî de bu görüşü tercih etmiştir. Şâfiî'nin kavlı kadîmine göre ise cuma guslü, ölüyü yıkayan kimsenin guslünden daha evladır. Nevevî de bu görüşü tercih etmiştir. Nevevî söz konusu meseleyle ilgili şunları ifade etmiştir: “Bana göre bu meselede kavlı kadîm delil bakımından daha güçlüdür. Çünkü âlimlerin çoğu bu görüşü tercih etmiştir. Bununla ilgili birçok hadis-i şerîf mevcuttur. Kavlı cedîdi destekleyen sahih bir hadis bulunmamaktadır”. Burada Nevevî'nin “sahihi bir hadis yoktur” ifadesi kabul edilmemiştir. Zira sahih kaynaklarda “sizden biri bir ölüyü yıkarsa gusül alsın”¹²⁰⁸ hadisi mevcuttur. Bu itiraza şöyle karşılık verilmiştir: “Sihhati konusunda ittifak edilen bir hadis yoktur.”¹²⁰⁹ İmâm Şâfiî'nin kadîm ve cedîd kavlılarından meydana gelen ihtilaflardan şu örnekler zikredilebilir:¹²¹⁰

1. Mesele: Kadın, kocasının izni olduğu halde ve kendisine ait bir ihtiyacını karşılamak için yolculuğa çıksa bu hususta İmâm Şâfiî'ye ait biri cedîd, diğeri kadîm olmak üzere iki görüş vardır. Cedîd görüşe göre koca, birliktelik hakkını kaza etmez. Çünkü bu durumda kadın, kocanın hâkimiyetinde değildir. Kocanın izin vermesi yalnızca onu günahattan kurtarır. Heytemî bu görüşü tercih etmiştir.¹²¹¹ Kadîm görüşe göre ise kocanın izni olduğundan kaçırıldığı günleri kaza eder. Remlî de bu görüşü tercih etmiştir.¹²¹²

2. Mesele: Koca, boşama yetkisini kadına bıraktığında (tefviz), boşamanın gerçekleşmesi için kadının derhal boşamayı yerine getirmesi gerekir. Bu meseleyle

¹²⁰⁷ Nevevî, *el-Mecmû' ve et-Tenkîh* adlı eserlerinin girişlerinde İmâm Şâfiî'nin tercih edilen kadîm görüşlerinin on dokuz tane olduğunu ifade etmiştir. Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 1, s. 89-90; *et-Tenkîh*, c. 1, s. 83.

¹²⁰⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, c. 5, s. 73; İbn Mâce, *Sünen*, c. 2, s. 448.

¹²⁰⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 469; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 333; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 1, s. 437.

¹²¹⁰ İmâm Şâfiî'nin kavillerinden kaynaklanan ihtilâflar için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 53; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 398; Bâ 'Alevî, *Fethü'l-'Alî*, s. 685; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayneyn*, s. 404.

¹²¹¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 451.

¹²¹² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 387.

ilgili İmâm Şâfiî'nin kadîm ve cedîd olmak üzere iki görüşü vardır. Cedîd görüşüne göre bu boşama hakkı temlîk etmek anlamına gelir. Yani temlikin hükmü ne ise onun hükmü de odur. Buna göre kadının derhal boşamayı gerçekleştirmesi gerekir. Araya uzun zaman veya konuyla ilgisi olmayan sözler girerse, boşama olmaz. Bu durumda “istediğin zaman kendini boşa anlamına gelebilecek “متى” vb. ifadeler kullanılsa bile derhal boşamayı gerçekleştirmesi gerekir. Heytemî, İmâm Şâfiî'nin bu görüşünü tercîh etmiştir.¹²¹³

Kadîm görüşe göre ise kocanın kadına boşama yetkisi vermesi onu vekil kılması gibidir. Bunu vekâlet olarak ele aldığımızda, vekâlet akdinde olduğu gibi kadının derhal boşamayı gerçekleştirmesi istenmez. Remlî ve Şirbînî de bu görüşü tercîh etmişlerdir.¹²¹⁴

3.2.2.1.2. İmâm Şâfiî'nin Cedîd Kavlından Kaynaklanan İhtilaflar

İmâm Şâfiî'nin kavillerindeki farklılık sadece kadîm ile cedîd arasında olmamış, aynı zamanda cedîd kavilleri içerisinde de farklı görüşlerle karşılaşmaktayız. Özellikle *el-Ümm*, *el-İmlâ* ve *Sünenü Harmele* adlı eserlerin birbirinden farklı görüşler ihtiva ettiği görülmektedir.¹²¹⁵ Şâfiî fakihler, kimi meselelerde İmâm Şâfiî'nin cedîd görüşünden iki rivayet aktarırlar. Rivayet edilen

¹²¹³ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, c. 8, s. 23.

¹²¹⁴ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 465; R emlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 439.

¹²¹⁵ Örneğin hacı adayının Arafat'ta zevâlden sonra kısa bir süre vakfeye durup sonra güneş batmadan ayrıldığında hacı sahîh olmakla beraber sonra tekrar dönerek güneş batıncaya dek Arafat'ta kalmasıyla kendisine dem (kurban kesmek) gerekmez; ancak fecir doğuncaya kadar Arafat'a geri dönmezse bu durumda dem söz konusudur. Ne var ki bunun vâcib mi müstehab mı olduğu hususunda Şâfiî'nin görüşleri farklılık arz etmiştir. *el-İmlâ*'da müstehab, *el-Ümm*'de ise vâcib olduğunu ifade etmiştir. İşte bu durumda Nevevî düzeyinde fakihlerin tercîhinin ne olduğunun tesbiti önem arz etmektedir. Nitekim Nevevî *el-Mecmû*'da bu konudaki sahîh görüşün müstehab olduğunu kaydeder. İmâm Şâfiî'nin kadîm görüşleri arasında mezhepten sayılan ve amelde esas kabul edilen meselelerle ilgili farklı sayılar ortaya çıkmıştır. Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibînin Kitâbu'l-Kadâ* kısmında fukahâ tarafından tercîh edilen ve mutemed kabul edilen kavli kadimin yirmi ya da otuz mesele olduğunu, *el-Mecmû*'ve *et-Tenkîh* adlı eserlerinde ise on dokuz tanesini saymıştır. Süleyman b. Muhammed el-Büceyremî (v. 1221/1806), yirmi iki, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî de bu meselelerin otuzdan fazla olduğunu belirtir. Daha fazla bilgi için bk. Cihad Özel, *Şâfiî Mezhebinde “Kavl” Ayrımı ve Nevevî Tarafından Tercîh Edilen Kavli-i Kadîm*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2017, s. 79.

görüşlerin İmam Şâfiî'nin başka bir meselede kadîm-cedîd ayrımına bina edilerek aktarıldığını belirtmektedirler.¹²¹⁶

Cedîd görüşleri arasında bazen iki veya daha fazla kavı bulunabilir. Bu durumda en son ifade ettiği görüş biliniyorsa o görüş tercîh edilir. En son ifade ettiği görüş bilinmiyorsa imamın bizzat tercîh ettiği kavı ile amel edilir. Sonraki görüş biliniyorsa ve imamın tercîhi önceki görüşte olsa bile sonraki görüş tercîh edilir.¹²¹⁷

İmam Şâfiî'nin aynı zamanda ifade ettiği iki görüş varsa ya da hangi görüşü en son belirttiği bilinmiyorsa, bu durumda ercah görüşü araştırılır, İmâm Şâfiî'nin nasları ve kaideleri çerçevesinde ercah olanı tespit edilir.¹²¹⁸

Kendi başlığı ve konusunda ifade edilen görüş ile kendi bölümünde bahsedilmeyen konu dışı belirtilen bir görüşle karşılaşıldığında, kendi konusunda belirtilen görüş -üzerinde tefekkür edilip, takrîr edildikten sonra ifade edildiği için- tercîh edilir.

İmâm Şâfiî'nin cedîd kavlinde bazen farklı görüşler bulunmaktadır. Bunların arasında en son belirttiği görüş biliniyorsa mutemet görüş olarak kabul edilir. Heytemî'ye göre sonraki görüş bilinirse, İmâm'ın tercîhi önceki görüşte bulunsan bile en son görüş mutemet kabul edilir. Remlî'ye göre ise sonraki görüş bilinse bile, İmâm'ın tercîh ettiği görüşün mutemet kabul edilmesi gerekir. Reşîdî, Heytemî'nin buradaki görüşünü tercîh ederek şöyle delillendirmektedir. “Bir mesele hakkında görüş belirtmiş olan müctehid, daha sonra aynı mesele hakkında farklı bir görüş beyan ederse daha sonra açıkladığı görüş, önceki görüşü nesh etmiş sayılır. Hz. Peygamber'in bir konudaki sözlerine baktığımızda önceki sözünde vacip demiş olsa bile, bir sonraki sözünde onu nesh edebilir. Usûlü'l-fıkıhta sabit olmuş husus budur”.¹²¹⁹

¹²¹⁶ Örneğin değerli kapların kullanımının cevâzı hususunda Şâfiî'nin iki görüşü zikredilmektedir. Yazar, iki farklı görüşün ortaya çıkmasını Şâfiî'nin altının haram kılınma illeti hakkında ifade ettiği kadîm ve cedîd yorumlarına binaen olduğunu belirtmektedir.

¹²¹⁷ Nevevî, **el-Mecmu'**, c.1 s. 109.

¹²¹⁸ Nevevî, **el-Mecmu'**, c.1 s. 109.

¹²¹⁹ Reşîdî, **Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-Muhtâc**, c. 1, s. 46.

İmâm Şâfiî'nin fıkında “kadîm” ve “cedîd” görüşlerinin olması, ondan sonra gelen Şâfiî fakihlerin fıkıyla ilgili daha çok mesai harcamalarına sebep oldukları görülmektedir. Bu hususla ilgili şu örnekler zikredilebilir: ¹²²⁰

1. Mesele: Zail olamayacak bir mazeretten dolayı orucunu bozan kişi her bir gün için bir avuç fidye verecek. Eğer fidyeyi veremeyecek durumda ise Remlî'ye göre zimmetinde sabit olur. Heytemî'ye göre sabit olmaz. Nevevî, bu meselede keffârette olduğu gibi İmâm Şâfiî'nin farklı iki kavli bulunduğunu, en doğru görüşe göre maddi durumu iyi değilse borcun sakıt olduğunu ifade eder. Kâdî *el-Mucerred* adlı eserinde oruç bittikten sonra fidye verecek duruma gelirse fidyeyi ödemesi gerekir, yoksa öldükten sonra terekesinden verilmelidir. ¹²²¹ Nevevî, *Ravda*'da da bu meseleyle ilgili iki kavl olduğunu ifade etmiş, ancak herhangi birisini tercih etmemiştir. ¹²²² Heytemî, Nevevî'nin *el-Mecmû*'da en doğru gördüğü kavli tercîh ettiğini, daha sonra maddi durumu iyi olsa bile fidye vermesi gerekmediğini belirtir. ¹²²³

İbnu'l-Mukrî ve Ensârî, fidyenin zimmetinde borç olarak kalacağı görüşü tercîh ederek, Râfiî'nin de bu kavli tercîh ettiğini ifade ettikleri görülmektedir. Remlî, Allah'a ait olan mali hakların vacip olması durumunda kul eğer ödemekten aciz ise borç olarak zimmetinde kalacağı dolayısıyla diğer kavlin en doğru görüş olduğunu belirtir. ¹²²⁴

2. Mesele: Kadın, iddeti devam ederken fasit bir nikâh kıyar ve ikinci kocasına ait olması mümkün olan bir zamanda doğum yaparsa, çocuğunun nesebinin birinci kocaya mı yoksa ikinci kocaya mı ait olduğu hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

¹²²⁰ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 291, 326, 357, 374, 375, 447; c. 8, s. 118; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 267, 293, 317, 335, 384; c. 7, s. 36, 160; *Ğâyetu'l-Beyân*, s. 25; Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 4, s. 462.

¹²²¹ Nevevî, *el-Mecmû*, c. 6, s. 257-258.

¹²²² Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 2, s. 381-382.

¹²²³ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 440.

¹²²⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 193.

Bain talakla boşanmış kadın, iddet esnasında ikinci bir kocayla evlenir, çocuğunu ikinci kocaya ait olması mümkün olan bir zaman diliminde dünyaya getirirse, örneğin ikinci kocayla ilişkisi üzerinden altı ay veya daha fazla bir süre geçtikten sonra doğum veya ayrılığın hemen öncesinde hamileliğin mümkün olduğu zamandan başlayarak dört yıldan fazla zaman geçtikten sonra bir çocuk dünyaya getirirse bu çocuğun nesebi ikinci kocaya ait olur.¹²²⁵

Remlî'ye göre ister bâin¹²²⁶ olsun ister ric'î¹²²⁷ boşama olsun çocuk ikinci kocaya bağlanır.¹²²⁸ Heytemî'ye göre bain talâk ile yapılmışsa ikinci kocaya; ric'î boşama olması durumunda ise kâiflere¹²²⁹ gösterilir ve onların görüşü esas alınır.¹²³⁰

Bu meselede Heytemî ile Remlî arasında meydana gelen ihtilâf İmâm Şâfiî'nin iki farklı kavlından kaynaklanmaktadır. Râfiî'nin *eş-Şerhu'l-Kebîr* ve *eş-Şerhu's-Sağîr* ile Nevevî'nin *Ravdatu't-Tâlibîn* adlı eserlerinde talâk ric'î olması durumunda tercih yapılmaksızın İmâm Şâfiî'ye ait iki görüşten bahsedilmiştir. Bunlardan birincisi nesebin iki kocaya ait olması, ikincisi ise kâife (neseb uzmanına) gösterilmesidir. Bulkînî (v. 824/1421) de bu görüşe göre fetva verilmesi gerektiğini, zira bunun İmâm Şâfiî'nin el-Ümm'deki ifadesi olduğunu belirtir.¹²³¹

¹²²⁵ Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, c. 5, s. 89.

¹²²⁶ Bâin Talâk: Yeni bir akit ve mehir olmaksızın dönme imkânı olmayan boşamaya denir. Muhammed 'Amîmi'l-İhsân el-Müceddidî el-Berkâtî, **et-Ta'rîfâtü'l-Fıkhiyye**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 136; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 45.

¹²²⁷ Ric'î Talâk: Yeni bir akitle dönüşü olabilen boşamaya denir. Berkâtî, **et-Ta'rîfâtü'l-Fıkhiyye**, s. 137; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 481.

¹²²⁸ Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 6, s. 437.

¹²²⁹ Kâif: Araplar arasında bir kimsenin fiziksel özelliklerini inceleyerek onun nesebinin kime ait olduğunu belirleyen uzman kişiye denir. Muhibbuddîn Ebu'l-Feyz es-Seyyid Murteza ez-Zebîdî (v. 1205/1790), **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs I-XL**, (thk. Mustafa Hicâzî), Matbaatu Hukume Kuveyt, 1987, c. 24, s. 291; Kal'acî, **Mu'cemu Lugatî'l-Fukahâ**, s. 250.

¹²³⁰ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 244.

¹²³¹ Ebu Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, (v. 204/820), **el-Ümm I-VIII**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1410/1990, c. 5, s. 248; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, c. 5, s. 89; Şirvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 8, s. 244; Abbâdî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 8, s. 244.

3.2.2.2. Irâkiyyûn-Horâsâniyyûn Tarîklerinden Kaynaklanan İhtilâflar

Şâfiî mezhebinin usûl anlayışı çerçevesinde hareket eden Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn adında iki ekol olduğu bilinmektedir.¹²³² Mezhep içi farklı görüşlerin oluşmasına bu iki ekolün ciddi manada bir etkisinden söz edilebilir.

Irâkiyyûn Ekolü: Irak merkezli Şâfiî fıkıh ekolüdür. Ebu'l-Kâsım el-Enmâtî'nin (v. 288/901) çabalarının ürünü olan bu ekolün lideri Ebû Hâmid el-İsferâyînî (v. 406/1016) olarak bilinmektedir. Nevevî, bu ekol için “İmâm Şâfiî'nin naslarını (görüşleri), mezhebin kurallarını, mütekaddimîn âlimlerimizin vecihlerini (görüş) günümüze ulaştırma noktasında Irâkiyyûn âlimlerimizin Horâsâniyyûn âlimlerinden daha güvenilir ve sağlamdır”¹²³³ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda öne çıkan bu ekolün temsilcileri şunlardır: İbn Süreyc (v. 306/918), Ebû İshâk el-Mervezî (v. 340/951), İbn Ebî Hüreyre (v. 345/956), Mâverdî (v. 450/1058), Ebu't-Tayyib et-Taberî (v. 450/1058), Bendenîcî (v. 425/1034), Mehâmilî (v. 415/1024) ve Süleym er-Râzî (v. 447/1055).

Horâsâniyyûn/Merâvize Ekolü: Horasan merkezli Şâfiî fıkıh ekolüdür. Kaffâl Sağîr el-Mervezî (v. 417/1026) ekolün lideri olarak kabul edilmiştir. Nevevî bu ekol için “Şâfiî mezhebindeki konuları inceleme, işleme, detaylandırma ve tertip bakımından Irâkiyyûn tarîkinden daha iyidirler”¹²³⁴ ifadelerini kullanmıştır. Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda bilinen bu ekolün temsilcileri şunlardır: Ebû Muhammed el-Cüveynî (v. 438/1047), Fûrânî (v. 461/1068), Kâdı Hüseyin el-Merverrûzî (v. 462/1070), Sincî (v. 430/1039) ve Ebû Abdullah el-Mervezî (v.

¹²³² **1. Mesele:** Kişi, efendisinin izniyle ihrama girmiş ya da oruç tutmuş câriyeyi satın alırsa, Heytemî'ye göre söz konusu engeli kalkınca istibrâ yapması gerekir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ihrâm ve oruç dönemindeki istibrâ yeterli olduğunu ve bu görüşün mutemet olduğunu belirtir. Remlî, bu görüşün Irâkiyyûn ekolünün görüşü olduğunu belirtir. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 273; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 165; Demîrî, **en-Necmu'l-Vehhâc**, c. 8, s. 183; Abbâdî, **Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 273; Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 5, s. 115. Daha fazla örnek için bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 2, s. 354; c. 3, s. 204; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 2, s. 232; c. 3, s. 40; Bâ 'Alevî, **Fethü'l-'Alî**, s. 634, 762-764; Bâ Sabrin, **İsmidu'l-'Ayneyn**, s. 406.

¹²³³ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 112.

¹²³⁴ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. 1, s. 112.

420/1029). Merâvize ve Nisâbürlular ifadesinden de bu tarîk anlaşılmaktadır.¹²³⁵ Heytemî, Horasanlılar ifadesinin daha genel olduğunu ifade eder.¹²³⁶

Irak ve Horasan ekolünden sonra bu iki tarîki cem etmeye çalışan ve bu hususta başarılı olan bir çizgi oluşmuştur. Beşinci asırda ortaya çıkan bu fraktasyondan itibaren mezhep tek bir tarîkte seyrine devam etmiştir. Bu alanın önemli temsilcileri olan fakihler şunlardır: Ebû Abdullah el-Halîmî (v. 403/1012), Şîrâzî (v. 476/1083), Cüveynî (v. 478/1086), Mütevellî (v. 478/1086), Rûyânî (v. 502/1108), Kâdı Ebu'l-Meâlî Mücellî (v. 505/1111) ve Gazzâlî (v. 505/1111).¹²³⁷

Ashâbu'l-vucûhtan sayılan bu fakihlerin Şâfiî mezhebinin fûrû-i fıkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve fıkha daha fazla mesai harcanmasına sebep olduğu görülmektedir. Görüşlerinin kendilerinden sonraki mezhep fakihlerin ihtilâflarında önemli etkisi vardır. Mezhebin Şeyhayn'ı konumunda olan Râfiî ve Nevevî'nin farklı görüş belirtmelerinde etkili oldukları gibi Heytemî ve Remlî'nin de görüş ve tercihlerine baktığımızda bu tarîklerin etkisi görülmektedir.

1. Mesele: Zarurî olan kefen Heytemî'nin tercîh ettiği görüşe göre avreti örtendir. Remlî'nin tercîh ettiği görüşe göre ise bedeninin tamamını örtendir. Heytemî ile Remlî'nin bu meseledeki ihtilâfları Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn tarîklerinden kaynaklandığı görülmektedir. Irâkiyyûn tarîkinden Kaffâl el-Fârikî (v. 507/1113), İmrânî (v. 558/1163), Mâverdî, Kâdı Ebû Tiyyb (v. 308/920), Süleym er-Râzî, Mehâmilî ve İbn Sabbâğ (v. 477/1084) gibi fakihler bu görüşü benimsemişlerdir. Nevevî de bu görüşün daha sahih olduğunu belirtmiştir.¹²³⁸

Horâsâniyyûn tarîkinden de Mütevellî, Cüveynî, Gazzâlî, Begavî, Ebu Ali es-Serahsî ve Kâdı Hüseyin gibi isimler kefenin, bedeninin tamamını örtmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu vecihlerden hareketle Heytemî'ye göre kişinin avretini örtecek miktarda kefeni vasiyet ettiğinde vasiyeti yerine getirilir. Heytemî bu görüşünde

¹²³⁵ İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 1, s. 325-326.

¹²³⁶ Reşîd, *Sebetu İbn Hacer el-Heytemî*, s. 239.

¹²³⁷ Özdemir, *Şâfiî Fûrû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, s. 160-161.

¹²³⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 116; Bâ 'Alevî, *Fethü'l-'Alî*, s. 751-757.

Zekeriyyâ el-Ensârî'ye tabi olmuştur. Remlî ise avreti örtecek miktarda kefenin yeterli olmadığından dolayı vasiyetin geçerli olmadığını ifade etmiştir. Zira kefende Allah hakkı da bulunmaktadır.¹²³⁹

2. Mesele: Çocuğun nafakasından yükümlü iki mirasçının yükümlülük durumuyla ilgili meydana gelen ihtilaftır. Heytemî, söz konusu iki kişinin çocuğa yakınlığı eşit olması halinde eşit miktarda sorumlu olduğunu ifade eder. Remlî ise bunların nafaka yükümlükleri aldıkları miras payları oranına göredir demektedir.¹²⁴⁰ Heytemî ile Remlî'nin söz konusu meselede görüşlerinin farklı olmasına sebep olan şey, Nevevî'nin de belirttiği gibi bu meseleyle ilgili mezhep içinde iki farklı tarîkin bulunmasıdır. Bunlar Horâsâniyyûn ve Irâkiyyûn tarîkleridir.¹²⁴¹

Remlî, Nevevî'nin de benimsediği görüş olan Irâkiyyûn tarîkini tercih etmiştir.¹²⁴² Erdebîlî (v. 776/1375), *el-Envâr*'da bu görüşün daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Şîrbînî, bu görüşün Nevevî'nin anne ve babanın çocuğunun nafakasından yükümlü olmaları hususunda “bu kişinin nafakası ikisi üzerine gereklidir” şeklinde tercîh ettiği görüşe de kıyas açısından daha uygun olduğunu belirtmektedir. Nevevî *el-Minhâc*'da “cemaatle namaz” meselesinde geçtiği gibi bu meselede de tercîh yapmamıştır. Şîrbînî, Nevevî'nin bu iki mesele dışında tercîh yapmadığı üçüncü bir meselenin olmadığını ifade etmektedir.¹²⁴³ Heytemî ise Horâsâniyyûn tarîkinin görüşünü tercih etmiştir. Gazzâlî, Begavî, Zerkeşî ve İbnu'l-Mukrî de bu görüşü tercîh etmişlerdir.¹²⁴⁴

3. Mesele: Bir kimse bir başkasının görünmeyen organını keser ve bu uzvun daha önce sağlam olduğunu inkâr etse veya görünen bir organın sağlam olduğunu

¹²³⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 457; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayneyn*, s. 398.

¹²⁴⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 361. Remlî, *Ğâyetu'l-Beyân*, s. 283; *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 322.

¹²⁴¹ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 9, s. 90.

¹²⁴² Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 9, s. 90.

¹²⁴³ Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 190.

¹²⁴⁴ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 9, s. 90; Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmâîl b. Ebî Bekr el-Yemenî İbnu'l-Mukrî (v. 837/1433), *Ravdu't-Tâlib ve Nihâyetu Matlabi'r-Râğib*, (Esna'l-Metâlib ile birlikte), Mektebetu'l-İslâmiyye, ty, yy, c. 3, s. 446.

ikrar etmesiyle birlikte sadece organda noksanlık (نقص) meydana geldiğini iddia ederse Remlî'ye göre mağdur olmuş olan şahıs tasdik olunur. Kısas gerekmez, diyeti 'amd gerekir. Heytemî ve Şirbînî, Ensârî'ye tabi olarak kısasın gerektiğini, çünkü bunda herhangi bir şüphenin oluşmadığını belirtirler. Bu görüşü İbn Rıf'a, Mâverî'den naklederek Bendenîcî'nin (v. 425/1033) ifadelerinden de böyle anlaşıldığını belirtir. İbn Kâsım da Remlî'nin ifade ettiği görüşün babası tarafından Celaluddîn el-Mahallî'nin sözlerinden çıkarıldığını belirtir. Bu nedenle bu meselede Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebebi Horâsâniyyûn ve Irâkiyyûn tarîklerinden kaynaklanmaktadır.¹²⁴⁵

3.2.2.3. Ashâbu'l-Vucûh'a ait Farklı Vecihlerin Tercîh Edilmesinden

Kaynaklanan İhtilaflar

Şâfiî mezhebinde yoğun bir şekilde kullanılan kavramlardan biri de vecih/vucûh/vecheyn/evceh kavramlarıdır. Mutlak müctehid ve müntesip müctehidin derecesine ulaşmayan, imamının değinmediği meseleleri çözen ve delillendirmede imamın usûl ve kaideleri çerçevesinde hareket eden mukayyed müctehitlere "ashâbü'l-vücûh/ashâbu't-tahrîc/müctehidü'l-mezheb" denildiğini daha önce aktarmıştık.¹²⁴⁶ Şâfiî fıkıh literatüründe Vucûh ehli, hicrî dördüncü asırdan önce yaşamış Şâfiî mütekaddimûn fakihlerden oluşmuştur.¹²⁴⁷

Şâfiî mezhebinde ashâbu'l-vucûh'un sayısı ile ilgili net bir bilgi yoktur. Ancak kaynaklarda birçok fakihin adı geçmektedir. Biz sadece *Tuhfe* ve *Nihâye*'de görüşlerinden istifade edilen birkaçının adını zikretmekle yetineceğiz. Bûşencî (v. 291/904), İbn Süreyc (v. 306/918), İbn Hayrân (v. 320/932), İstahrî (v. 328/940), İbnu'l-Kâs (v. 335/946), Ebû İshak el-Mervezî (v. 340/951), İbn Ebî Hüreyre (v. 345/956), İbnu'l-Haddâd (v. 345/956), Kaffâl el-Kebîr eş-Şâfiî (v. 365/976), İbnu'l-

¹²⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 430; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 296; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 273.

¹²⁴⁶ Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ Şerh-i İbni Kâsım*, c. 1, s. 14, 36; Hîto, *el-İctihâd*, s. 41-42, 44.

¹²⁴⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 1, s. 88; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 12; Kavâsimî, *el-Medhal*, s. 507. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 448. İbn Sübkî, *Tabakâtu'sh-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 5, s. 53-62; Hîto, *el-İctihâd*, s. 197-198.

Kattân (v. 359/969), Ebu Zeyd el-Mervezî (v. 371/981), Dârekî (v. 375/985), Masercesî (v. 384/1006), Saymerî (v. 386/1008), Serahsî (v. 389/1011), İbn Kecc ed-Dîneverî (v. 405/1014), Ebu'l-Hamîd el-İsferâyînî (v. 406/1015), İbn el-Mehâmilî (v. 415/1024), Kaffâl es-Sağîr el-Mervezî (v. 417/1026), Ebu'l-İshak el-İsferayînî (v. 418/1027), Bendenîcî (v. 425/1033), Ebû Ali es-Sincî (v. 430/1038), Ebû Muhammed el-Cüveynî, Kadı Ebu Tiyb et-Taberî (v. 450/1058), Mâverdî (v. 450/1058) , Kadı el-Mervezî (v. 462/1070), Hannâtî (v. 462/1062), Mütevellî (v. 478/1086), Ebûbekr Kaffâl el-Fârikî el-Mustazhirî (v. 507/1114), Ebû Alî el-Fârikî (v. 528/1133) ve İbn Ebî Dem (v. 642/1244).¹²⁴⁸

Ashâbu'l-vucûh'un yaptıkları faaliyetlere “tahrîc”, ifade ettikleri görüşlere de “vecîh” denilir.¹²⁴⁹ Bu görüşler mezhebe aittir ancak mezheb imamına nisbet edilemez.¹²⁵⁰ Bir meselede vecih/vecheyn ya da vucûh ifade edildiğinde şu üç husus anlaşılmaktadır:¹²⁵¹

1. Belirtilen meselede ihtilâf vardır.
2. Söz konusu meselede ihtilaf ashâbu'l-vucûhun vecihleri arasındadır.
3. Söz konusu meselede İmâm Şâfiî görüş belirtmemiştir.

Bu vecihlerden güçlü olan esahh ya da sahihtir. Sahihin mukabilinde de zayıf görüş vardır.

İmâm Şâfiî'nin mezhebi tesisi ve ashâbının çabalarından sonra mezhebin usûl ve fîrûuyla ilgili görüşler çoğaldı, meseleler yazılan eserler çerçevesinde epeyce dağıldı. Nevevî o dönem için “Yüce Allah'a hamdolsun ki, ashâbın ve mezhebin diğer âlimlerinin sayısını çoğalttı” diye belirtmekte,¹²⁵² ayrıca “bil ki mezhebin

¹²⁴⁸ Hîto, **el-İctihâd**, s. 40-47; Cağm, **Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî**, s. 28-53.

¹²⁴⁹ Hîto, **el-İctihâd**, s. 41; Mağribiyye, **el-Mezhebü's-Şâfiî**, s. 201.

¹²⁵⁰ İbnu's-Salâh, **Edebu'l-Müftî ve'l-Müstefî**, s. 34; Hîto, **el-İctihâd**, s. 44.

¹²⁵¹ Eymen el-Badârî, “İstîlâhu's-Şâfiyye min Hilâli Istîlâhi'n-Nevevî fî Minhâci't-Tâlibîn”, **Mecelle Câmi'atu'l-Hafîl li'l-Buhûs**, cilt: 4, sayı: 2, Filistin 2009, 277-306, s. 293.

¹²⁵² Nevevî, **el-Mecmu**, (mukaddime), c. 1, s. 19.

kitaplarında ashaplar arasında çok fazla ihtilâf bulunmaktadır. Mezhebe ait en doğru görüşü tespit edebilmek için mezhebe ait meşhur eserlerin çoğunu okumak gerekir” diye tavsiyede bulunmaktadır.¹²⁵³

Heytemî ile Remlî’nin farklı görüş ifade etmelerinin sebeplerinden biri de İmâm Şâfiî’den kendi dönemlerine kadar yetkinliklerini göstermiş âlimlerin mezhep kuralları çerçevesinde ve mezhepten kabul edilen görüşlerinin var olmasına bağlı olarak yaptıkları tercihlerdir. Bunlardan Râfiî ile Nevevî’ye kadar olanlara ashâbu-vucûh Nevevî ve Râfiî’den sonrakilere de “ehlu’t-tercîh” ya da “nüzzâr fi’l-mezhep” denilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda Şâfiî mezhebinde bu sebepten meydana gelen ihtilâfları üç kısma ayırdık. Birinci kısım ashâbu’l-vucûhun vecihlerinden kaynaklanan sebepler, ikincisine de ehlu’t-tercîh olan fakihlerin görüşlerinden kaynaklanan sebepler üçüncüsü de nuzzâr olan fakihlerin görüş ve tercihlerinden kaynaklanan sebeplerdir.¹²⁵⁴ Heytemî ile Remlî arasında ashâbu’l-vucûhun vecihlerinden kaynaklanan ihtilâf sebepleriyle ilgili şu örnekler zikredilebilir:

1. Mesele: Kişi namazda fatiha suresini okuduğunda “ض” harfini “ط”, “ك” harfini de “ق” harfi şeklinde telaffuz ederse Heytemî’ye göre namazı batıl olur. Remlî’ye göre ise kıraat haram olsa bile namazı batıl olmaz. Nevevî *el-Mecmû’* adlı eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Namazda fâtihanın şedde ve harfleriyle okunmasının vacip olduğunu, besmelede üç olmak üzere toplamda on dört şedde bulunduğunu, harflerden birini sakıt edilmesi veya şeddeli olan harfin şeddesiz okunması veyahut dilde herhangi bir

¹²⁵³ Nevevî, **Mecmu**, (mukaddime), c. 1, s. 18.

¹²⁵⁴ Ashâbu’l-vucûh’un vecihlerinden kaynaklanan ihtilâflarla ilgili daha fazla örnek için bk. Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 109, 333; c. 2, s. 11, 17, 33, 36, 56, 68, 70, 115, 125, 130, 132, 135, 151, 156, 157, 162, 190, 235, 253, 345, 362; c. 3, s. 16, 24, 28, 133, 142, 152, 160, 216, 267, 279, 443, 477; c. 7, s. 150; c. 10, s. 215; **Fethü’l-Cevâd**, c. 1, s. 228; Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 120, 453, 462, 495, 511; c. 2, s. 4, 21, 27, 33, 49, 52, 53, 55, 58, 71, 82, 224, 240, 371, 379, 480, 485, 495; c. 3, s. 49, 93, 94, 195, 227; c. 6, s. 152; c. 8, s. 295; **Ğâyetu’l-Beyân**, s. 62; Bâ ‘Alevî, **Fethu’l-‘Alî**, s. 408, 420, 424, 439, 467-468, 474, 477, 480, 488, 493, 498, 520, 524, 528, 532, 534, 542, 558, 580, 588, 593, 598, 644-646, 647, 654, 659, 671, 673, 675, 677, 678, 680, 695, 700, 707, 709, 713, 720, 723, 729, 736, 749, 773, 777, 779, 789, 793, 795, 817, 818, 831, 855, 860; Bâ Sabrin, **İsmidu’l-‘Aynayn**, s. 388, 389, 390, 392, 395, 401, 402-403, 407, 408. Karadağî, **el-Menhelu’n-Neddâh**, s. 264, 299, 300, 302, 304.

sorun olmadığı halde bir harfin başka bir harfle değiştirilmesi durumunda kıraat sahih olmaz. Eğer “ض” harfini “ظ” harfiyle değiştirse namazının sıhhati hususunda Ebu Muhammed el-Cüveynî’ye ait iki veçhin olduğunu, İmâmu’l-Haremeyn, Gazzâlî ve Râfî’î’nin sahih gördükleri veche göre namazının sahih olmadığını, Kâdı Ebû Tiyyb’in (v. 308/920) bu görüşü kesin bir ifadeyle belirttiğini söyler. İkinci veche göre ise mahreçlere uygun kıraatin avâm vb. insanlara zor gelmesi ayrıca mahreçlerinin birbirine yakın olması sebebiyle namazın sahih olduğudur”.¹²⁵⁵

Nevevî, ayrıca meseleyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “Bazı harfleri mahreçlerin dışında bir mahreçten çıkardığında örneğin “تستعين” kelimesindeki “ت” harfini “د” harfi olarak telaffuz ederse, ya da “ص” harfini “س” ile “ص” arasında bir sesle çıkartırsa, şayet bu durum öğrenmesi mümkün olmayan bir kişiden sadır olursa namazı sahihtir. Yoksa öğrenmesi gerekir.”¹²⁵⁶

Heytemî *Tuhfe*’de “الحمد لله” cümlesindeki “ح” harfi “خ” harfiyle değiştirildiğinde, ya da başka bir kelimedeki “ق” harfini “ك” harfiyle değiştirildiğinde namaz batıl olur. Bazılarının Arapların “kaf” harfiyle ilgili namazı bozmadığı yönündeki görüşleri zayıftır. “dad” harfini “zı” harfiyle değiştirilmesi de buna benzer. Dolayısıyla namazı bozar. Çünkü böyle bir durumda kelimenin anlamı bozulur. “ض” harfiyle “ضل” “غاب” “kaybolmak” anlamına gelirken, “ظ” harfiyle “ظل” “يفعل كذا” “فعله نهارة” “bir şeyi gündüz yapmak” anlamına gelmektedir. Telaffuzun zorluğu ve mahrecin yakınlığına itibar edilmez. Çünkü kelime telaffuz edilebilecek bir kelimedir”.¹²⁵⁷

Remlî, *Nihâye*’de Şeyhülislâm Zekerîyya el-Ensârî’nin tercîh ettiği veche tabi olarak¹²⁵⁸ “Arapların bazen karıştırdığı “ق” ile “ك” telaffuz edildiğinde Ebu’l-Feth

¹²⁵⁵ Nevevî, *el-Mecmû’*, c. 3, s. 392.

¹²⁵⁶ Nevevî, *el-Mecmû’*, c. 3, s. 393.

¹²⁵⁷ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 2, s. 37.

¹²⁵⁸ Ensârî, *Esna’l-Metâlib*, c. 1, s. 151.

Nasr el-Makdisî (v. 490/1096), Rûyânî ve İbn Rıf'a'nın kesin bir şekilde ifade ettikleri gibi mekruh olmakla birlikte sahihtir.¹²⁵⁹ Şirbînî de aynı görüştedir.¹²⁶⁰

2. Mesele: Nikâh'a ihtiyaç duyulması ve düğün masrafları olması halinde evlenmek sünnettir. Buna göre kişi nikâhı nezr ederse nezrini yerine getirmesinin vacip olup olmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Heytemî'ye göre bu nezrin ifası vaciptir. Remlî'ye göre ise vacip değildir.

Mâverdî'ye göre birisi "evlenmeyi kendime nezr ediyorum" ifadesini kullandığında eğer kastı gözünü haramdan koruma ve zinaya bulaşmama ise kurbe/Allah'a yakınlık olduğundan iki vecihden esahh veche göre vacip olur. Eğer kasdı keyif almak için ise mubah olduğundan her iki veche göre de vacip değildir. Delilini şu hadise dayandırmaktadır: *"Bir kadın Peygamber Efendimize gelerek: Ya Rasulullâh! "Ben senin başının yanında def çalmayı nezr ettim" dedi. Rasulullah (s.a.s.): "Nezrini yerine getir" buyurdular".*¹²⁶¹ Mâverdî bu sözün nedbe hamledildiğinin ifade edildiğini belirtir.¹²⁶² İbn Rıf'a da Mâverdî'nin bu ifadelerini kullanmaktadır.¹²⁶³

Heytemî, nikâh akdi, karşı tarafın da kabul etmesi gereken bir akit olduğundan sadece nezr edenin istemesi ve kabul etmesiyle gerçekleşmez tarzındaki itiraza şu şekilde cevap vermiştir: Bir şeyin satın alınmasının da karşı tarafın kabul edilmesi gereken bir akit olduğu halde bununla ilgili nezrin olabileceği keza köle satın alınıp sadaka vermenin de nezr edilebileceğine göre bahs ettiğimiz konuda da bir sakıncanın olmaması gerekir.¹²⁶⁴

¹²⁵⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 481.

¹²⁶⁰ Şirbînî, *Mugni'l-Muhtâc*, c. 1, s. 355; Bâ 'Alevî, *Fethü'l-'Alî*, s. 501-503; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayneyn*, s. 387.

¹²⁶¹ Hanbel, *Müsned*, c. 38, s. 95; Ebû Dâvûd, *Sünen*, c. 3, s. 237.

¹²⁶² Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî (v. 450/1058), *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî I-XVIII*, (thh. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, c. 15, s. 467.

¹²⁶³ İbn Rıf'a, *Kifâyetu'n-Nebîh*, c. 8, 287-288.

¹²⁶⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 184; *Fetâva'l-Kübrâ*, c. 4, s. 94.

Şihâbuddîn er-Remlî, İbn ‘Îmâd’ın nezrin fasid olduğunu, şu üç açıdan nikâh nezrine itiraz ettiğini ifade etmektedir.¹²⁶⁵

1. Nezr, mükellefin bağımsız olduğu şeylerde sahih olur. Nikâh ise sadece mükellefin isteğiyle olmayan, kadın ya da velinin de rızasını gerektiren bir akittir. Dolayısıyla kişi tek başına nikâha kadir değildir.

2. Nikâh bir akittir. Akitler zimmette sabit olmaz. Zimmette sabit olmayan şeylerde nezr olmaz. Dolayısıyla selemin caiz olmadığı şeylerde sadaka vermenin nezr edilmesi sahih değildir.

3. Şayet nikâh nezirle lazım gelirse, başkalarının da teklifine sebebiyet vermiş olur. Zira nikâh akdi sonucunda kadına bazı görevler yüklenmiş olur. Bunlardan iddet, recme sebebiyet veren ihsan ve çocuğun ilhâk edilmesi gibi bir takım Allah’a ve kocaya ait haklar oluşmaktadır. Bu nedenle başkalarının teklifini gerektiren şeylerin nezrinde çaba göstermek vacip değildir. Bunun sonucunda muayyen olsun olmasın herhangi bir kadını nikâhlamayı nezretmenin gerekli olmadığı ortaya çıkmaktadır.¹²⁶⁶

Şîrbînî de ilk iki maddeyi zikrederek nezrin vacip olmadığı hükmü gerekçelendirir ve Remlî’nin görüşünü destekler.¹²⁶⁷ Buceyremî, nikâhın mubah bir durum olduğundan nezrinin yerine getirilmesinin vacip olmadığını ifade ettikten sonra Zeyyâdî’den şöyle nakleder: “Mutemet olan görüş nikâh nezrinin yerine getirilmesinin vacip olmadığıdır. Çünkü nikâh esasında ibadet değil, mubah bir fiildir. Kâfirlerin nikâhlarının geçerli sayılması bunu göstermektedir”.¹²⁶⁸ Bu meseledeki ihtilâf esasında ihtiyacı ve imkânı olan kişiye nikâhın mendup olup

¹²⁶⁵ Remlî, *Hâşiye Esne’l-Metâlib*, c. 1, s. 577; Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb Şîrbînî, (v. 977/1570), *Muğnî’l-Muhtâc ilâ Marifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc I-VI*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1994, c. 4, s. 203-204; c. 6, s. 236.

¹²⁶⁶ Remlî, *Hâşiye Esne’l-Metâlib*, c. 1, s. 577; Şîrbînî, (v. 977/1570), *Muğnî’l-Muhtâc*, c. 4, s. 203-204; c. 6, s. 236.

¹²⁶⁷ Şîrbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, c. 4, s. 203.

¹²⁶⁸ Buceyremî, *Hâşiye Buceyremî ‘ale’l-Hatîb*, c. 3, s. 356, 358; c. 4, s. 374, 375.

olmadığı çerçevesindedir. Mendup olduğunu söyleyenler nezri de geçerli saymakta; mubah olduğunu savunanlar ise nezrin vuku bulmayacağını ifade etmişlerdir.

Melîbârî bu meselede Heytemî'nin görüşünü takip etmektedir. Dimyâtî de meseledeki ihtilâfları zikrettikten sonra Remlî'nin "müstehap olsa bile nikâh nezretmekle vacip kılınmaz" ifadesinden kasıt, nikâhın esasında mubah olduğu ve buradaki istihbâbın arizî olduğudur.¹²⁶⁹ Nikâhın nezredilmesiyle ilgili Şâfiî fakihleri arasında iki görüş mevcuttur.

Birincisi, nikâh mendup olursa nezretmesi durumunda yerine getirilmesi vacip, mendup olmazsa vacip olmadığını savunanlar: Mâverdî,¹²⁷⁰ İbn Rıfâ't,¹²⁷¹ Ezra'î, Zerkeşî, Heytemî, Demîrî,¹²⁷² Melîbârî,¹²⁷³ Dimyâtî¹²⁷⁴ Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî.¹²⁷⁵

İkincisi, mutlak vacip olmadığını söyleyenler: İbn 'Îmâd el-Akfehsî,¹²⁷⁶ İbnu'l-Mukrî el-Yemenî,¹²⁷⁷ Şihâbüddîn er-Remlî,¹²⁷⁸ Şîrbînî,¹²⁷⁹ Şemsuddîn er-Remlî, Zeyyâdî, Büceyremî,¹²⁸⁰ Kalyûbî¹²⁸¹ ve Süleyman el-Cemel.¹²⁸²

¹²⁶⁹ Melibarî, *Fethu'l-Muîn*, s. 445; Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 2, s. 408, 410; c. 3, s. 256, 298.

¹²⁷⁰ Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, c. 15, s. 467.

¹²⁷¹ İbn Rıfâ'a, *Kifâyetu'n-Nebîh*, c. 8, 287-288.

¹²⁷² Demîrî, *en-Necmu'l-Vehhâc*, c. 7, s. 11.

¹²⁷³ Melibarî, *Fethu'l-Muîn*, s. 445; Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 3, s. 256.

¹²⁷⁴ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 2, s. 408, 410; c. 3, s. 298.

¹²⁷⁵ Câvî, *Nihâyetu'z-Zeyn*, s. 299.

¹²⁷⁶ Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî (v. 957/1550), *Hâşiye Esne'l-Metâlib Şerhi Ravdî't-Tâlib I-IV*, (Esna'l-Metâlib ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, c. 1, s. 577.

¹²⁷⁷ Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmail b. Ebî Bekr İbnu'l-Mukrî el-Yemenî (v. 837/1433), *Ravdü't-Tâlib ve Nihâyetu Matlabî'r-Râğib I-II*, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, c. 1, s. 465.

¹²⁷⁸ Remlî, *Hâşiye Esne'l-Metâlib*, c. 1, s. 577.

¹²⁷⁹ Şîrbînî, *el-İknâ' fî Hallî Elfâzi Ebî Şucâ'*, c. 2, s. 610.

¹²⁸⁰ Büceyremî, *Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb*, c. 3, s. 356, 358; c. 4, s. 374, 375; *Hâşiyetu'l-Büceyremî 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 3, s. 322.

¹²⁸¹ Kalyûbî, nikâh esasında mübah olduğu için nezretmenin sahih olmadığını, mendup olsa bile aslını dikkate almak gerektiğini ifade eder. Kalyûbî, *Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn*, c. 3, s. 207.

¹²⁸² Süleyman el-Cemel, nikâh esasında mübah olduğu için nezretmenin sahih olmadığını, mendup olsa bile aslını dikkate almak gerektiğini ifade eder. Ebû Dâvud Süleymân b. Ömer el-Cemel el-'Uceylî el-Mısırî (v. 1204/1790), *Futûhâtu'l-Vehhâb bi Tavdîhi Şerhi Menheci't-Tullâb (Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec) I-V*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., c. 4, s. 115.

Sonuç olarak bahsi geçen meseledeki ihtilâfın aktarımında farklı vecihler söz konusudur. Asıl ihtilâfın bu vecihler arasında olduğunu görmekteyiz. Heytemî, Mâverî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise İbn 'Îmâd el-Akfehsî'nin görüşünü tercîh ettiğini görmekteyiz. Kanaatimize göre Heytemî'nin de görüşü olan üçüncü görüş daha isabetli görülmektedir Zira “*Nikâh benim sünnetimdir her kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir*”¹²⁸³ hadis-i şerîfin bu görüşü teyit ettiği görülmektedir.

3. Mesele: Cenini düşürme meselesi her çağda ve her toplumda var olmuş, günümüzde de hala canlılığını koruyan bir meseledir. Klasik dönemde ıskât-ı cenin olarak adlandırılan bu problem modern dönemde bunu sağlayan tıbbi yöntemlerin gelişmesinin de etkisiyle artış göstermiştir. İslâm âlimleri çocuk düşürmenin hükmü ilgili çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Şâfiî mezhebine mensup âlimler de diğer mezheplerde olduğu gibi bu meseleyle ilgili farklı görüşler belirtmişlerdir. Bu görüş farklılığı Heytemî ile Remlî'de de kendisini göstermiştir.

Heytemî'nin tercîh ettiği sahih vech/evcuha göre döl suyunun (nutfe) ana rahmine yerleştikten sonra döllenmeyi ortadan kaldırmaya sebebiyet vermek caiz değildir. Şebarmellesî, Remlî'nin “ümmehâtu'l-evlâd” bahsinde haram olmadığı görüşünün mutemet olduğunu ifade eder. Heytemî, ceninin rahimde istikrâr etmesinden itibaren ister alaka ister mudğa olsun düşürülmesine sebebiyet vermenin caiz olmadığını ifade eder. Remlî ise ancak nefhten sonra haram olduğunu ifade eder.¹²⁸⁴

Heytemî bu hususla ilgili görüşlerini *Tuhfetu'l-Muhtâc*'da şöyle ifade etmektedir: “*Ana rahminde istikrâr etmiş döl/nutfenin imha edilmesi hususunda âlimlerin ihtilâf ettiklerini, Ebû İshâk el-Mervezî'nin (v. 340/951) nutfe (döl) ve embriyo/alaka durumunda aldırmanın caiz olduğunu ve bu görüşünü Ebû*

¹²⁸³ Buhârî, **Sahihu'l-Buhârî**, c. 7, s. 2; Aclûnî, **Keşful Hafa**, c. 2, s. 324.

¹²⁸⁴ Bâ 'Alevî, **Buğyetu'l-Müsterşidin**, s. 403.

Hanîfe'den naklettiğini ifade eder.¹²⁸⁵ İmâm Gazzâlî'nin İhyâ'da "azl" bahsinde haram olduğu hususunda görüş belirttiğini ve görüşünün sahih bir vecih olduğunu, zira rahme yerleşmesi ruhun üflenmesine hazırlık olan tahalluka (yaratılma) doğru gittiği anlamına gelmektedir. Azl ise böyle değildir."¹²⁸⁶ Heytemî başka bir yerde "ruhun üflenmesine kadar ki süre (120 gün) içinde cenini düşürmeye sebebiyet verme konusunda ihtilâf edilmiştir. İbn 'Îmâd el-Akfehsî ve diğerlerinin haram olarak ifade ettikleri görüş, sahih veçhe muvâkıf görüştür. Azlin caiz olması buna sorun teşkil etmez. Aralarındaki fark bellidir. Zira sperm inzal olduğunda ilk başta cansız bir maddedir. Buna karşın rahimde istikrâr etmesi ve tahallukun gerçekleşmesinin başlaması ki bu, emarelerden ve Müslim hadisinde geçen kırk iki gece ifadesinden anlaşılmaktadır."¹²⁸⁷

Remlî, konuyla ilgili görüşlerini Nihâyetu'l-Muhtâc'ta şu şekilde dile getirmektedir: *"Muhib et-Taberî'nin şöyle dediğini nakleder: Kırk gün tamamlanmadan ceninin aldırılması hususunda iki görüş vardır. Bazılarına göre bunun sikt/düşük ve ve'd/çocuğu diri diri gömmek gibi olmadığını, bazılarına göre ise dokunulmazlığı/hürmet olduğundan ortadan kaldırmanın mübah olmadığını ve ana rahme istikrâr ettikten sonra düşürmeye sebebiyet vermenin de caiz olmadığını ifade etmişlerdir. Azl ise bunun gibi değildir. Çünkü azl dölün henüz ana rahme ulaşmadan önce yapılan engeldir. Zerkeşî, bazı değerli âlimlerin taliklerinde Kerâbisî'nin şöyle dediği ifade edilir: Ebûbekr b. Ebî Said el-Furâtî'ye bir şahsın cârîyesine düşük yapması için bir içecek içirdiği sorulur. O da "nutfe/sperm veya alaka/embriyo olduğu müddetçe caizdir" şeklinde cevap verir. Remlî, Gazzâlî'nin İhyâ'da "azlin hilâf-ı evlâ olduğunu, kürtaj ve cenini öldürme/ve'd gibi olmadığını, çünkü bunların cinayet olduğunu ifade eder. Ayrıca şöyle bir sıralamaya gider: Varlığın ilk aşaması spermin yumurtayla birleşerek ana rahmine yerleşmesi ve döllemenmesidir. Bunu ortadan kaldırmak cinayettir. Alaka ve mudğa/et parçası*

¹²⁸⁵ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 186.

¹²⁸⁶ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 9, s. 41.

¹²⁸⁷ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 241.

aşamasında cinayet daha da büyür. Ruhun üfleme aşamasında ise daha çok büyür. Bunun mübah olması çok uzak bir ihtimaldir.

Remlî, ruh üflendikten sonra ceninin doğumuna kadarki süreç içerisinde çocuğu düşürmenin haram olduğu hususunda herhangi bir ihtilâf olmadığını, ruh üflenmeden önce cenini aldırmanın hükmüne hilâf-ı evla denilemeyeceğini ancak tenzîhe ve tahrîme (kerahet) muhtemel olduğunu belirtir. Şöyle ki, üfürülmeye yakın bir zamanda olsa tahrîmî, uzak bir zamanda olduğunda tenzîhî olduğunu belirtir.”¹²⁸⁸ Remlî ayrıca kadının zinadan dolayı hamile kalmış olması durumunda kürtajın ruh üflenmeden önce düşünülebileceğini söyler.¹²⁸⁹

Heytemî ile Remlî’nin de ifade ettiği gibi Gazzâlî’ye göre, ceninin anne karnında geçirdiği herhangi bir evresinde cenini düşürmesinin haram olduğu ve hangi aşamada olursa olsun cinayet sayıldığını ifade eder. Çünkü çocuk sadece erkeğin sperminden oluşmamakta ya erkekle kadının menisiyle ya da meni ile hayız kanının birleşmesiyle oluşur. Mudğa Allah’ın takdiriyle hayız kanından oluşmaktadır. Yoğurt için süt ne ise çocuğun oluşması için hayız kanı da odur. Erkeğin spermi hayız kanının pıhtılaşması için bir şarttır. Süt için maya gibidir. Kadının suyu in’ikatta rükün gibidir. Kadının suyu ne ise erkeğin suyu da odur. Kadının suyu tıpkı akitte icâp-kabul gibidir. Bu bir kıyas-ı celîdir.¹²⁹⁰

Zekeriyya el-Ensârî’ye göre ilaçla döllenmeyi ortadan kaldırmak/spermi düşürmek caiz değildir.¹²⁹¹

Şîrvânî, Heytemî’nin ifadelerini zikrettikten sonra kürtajı caiz gören görüşün Ebû Hanîfe’den alındığını hatta ona göre mutlak (nefhten sonra bile) caiz olduğu¹²⁹²

¹²⁸⁸ Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 8, s. 442.

¹²⁸⁹ Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 8, s. 442.

¹²⁹⁰ Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’d-Dîn**, c. 2, s. 51-52.

¹²⁹¹ Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî (v. 926/1519), **Esna’l-Metâlib fî Şerhi Ravdi’t-Tâlib I-IV**, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ty., c. 1, s. 327.

¹²⁹² Şîrvânî, **Hâşiye ‘alâ Tuhfeti’l-Muhtâc**, c. 9, s. 41. Karadâvî, bazı Şâfiî âlimlerinin-Şîrvânî’de olduğu gibi-Ebû Hanîfe’nin kürtajı mutlak caiz gördüğü görüşünün hata olduğunu Ebû Hanîfe’nin

Hanefîlerin bunda mübalağaya kaçtıkları belirtilir.¹²⁹³ Süleyman el-Cemel, Heytemî'nin *Tuhfe*'de zikrettiği ve tekit ettiği görüş, kürtajın haramlılığının nutfe/dölün tahallukun ilk aşaması olan kırk iki gün geçmesidir.¹²⁹⁴ Büceyremî ve Dimyâtî, meseleyle ilgili ihtilâfları zikrettikten sonra nefh/ruh üflenmeden önce caiz, üflendikten sonra haram olduğu görüşünün râcih ve mutemet olduğunu ifade ederler.¹²⁹⁵

Şâfiî mezhebinde kürtajla ilgili üç farklı görüş ortaya çıktığı görülmektedir. Kürtajın mutlak haram olduğunu ifade edenler şunlardır: Gazalî¹²⁹⁶ Kürtajın ilk kırk gün içinde caiz olduğunu ifade edenler: Akfehsî,¹²⁹⁷ Heytemî,¹²⁹⁸ Süleyman el-Cemel,¹²⁹⁹ Kürtajın mudğa/ruh üflenmeden önce caiz olduğunu, dört ay geçtikten ve ruh üflendikten sonra bir mazeret olmadan ceninin düşürmenin haram olduğunu ifade edenler: Ebû İshâk el-Mervezî,¹³⁰⁰ Ebûbekr b. Ebî Said el-Furâtî,¹³⁰¹ Kerâbisî,¹³⁰² Zerkeşî,¹³⁰³ Muhib et-Taberî,¹³⁰⁴ Büceyremî,¹³⁰⁵ Kalyûbî¹³⁰⁶ ve Dimyâtî.¹³⁰⁷

ve Hanefî mezhebinden hiçbir fakihin böyle bir görüşü olmadığını belirtir. Yusuf el-Karadâvî, **Fetâvâ Muasira I-II**, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1996, c. 2, s. 544.

¹²⁹³ Şîrvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 7, s. 186; Abbâdî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 7, s. 186. Hanefî mezhebinde yerleşik olan görüş, ilk yüz yirmi gün, ruhun üflenmeden önceki bütün aşamalarında çocuk düşürmenin caiz olduğu yönündedir. Zeynüddîn Zeyn b. İbrahim İbn Nüceym, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, (Minhâtü'l-Hâlik 'ale'l-Bahri'r-Râik ile birlikte), (thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c. 1, s. 379. Bûtî, Hanefî mezhebinin kürtajla ilgili görüşlerini üç farklı yaklaşım olarak mülâhaza eder. Birincisi, kürtajın alaka/embriyo aşamasından itibaren haram olduğu görüşüdür. Kâsânî (v. 587/1191) bu görüştedir. İkincisi, ceninin tahalluktan önce (yüz yirmi gün)-ki Hanefî mezhebinde tahallukun 120 günden sonra başladığı görüşü hâkim- aldırmanın caiz olduğu görüşü. Alâuddîn el-Haskefî (v. 1088/1677) ve İbn Abidîn bu görüştedir. Üçüncüsü, Hamileliğin ilk kırk gününde caiz olduğu görüşüdür. Mevsilî (v. 683/1284), bu görüştedir. Daha fazla bilgi için bk. Bûtî, **Mes'ele-tu Tahdidu'n-Nesl**, s. 77-79.

¹²⁹⁴ Süleyman el-Cemel, **Hâşiyetu'l-Cemel**, c. 4, s. 446-447.

¹²⁹⁵ Büceyremî, **Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb**, c. 3, s. 360; Dimyâtî, **İ'ânetu't-Tâlibîn**, c. 3, s. 298; c. 4, s. 147.

¹²⁹⁶ Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, c. 2, s. 51-52. Gazzâlî'nin, kürtajla ilgili bu görüşünde Şâfiî mezhebinde tek kaldığı görülmektedir. Şâfiî mezhebi fakihlerin görüşlerinden şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Hamileliğin ilk aşamasında kürtaj caiz, ikinci aşamadan itibaren haramdır. Ruhun üflenmesine doğru haramlığı gittikçe şiddetlenmekte, ruhun üflenmesiyle birlikte tam bir cinayet halini almaktadır.¹²⁹⁶ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî (v. 2013), **Mes'ele-tu Tahdidu'n-Nesli Vikâyeten ve İlâcen**, Mektebetü'l-Fârâbî, Beyrut 1988, s. 75, 77.

¹²⁹⁷ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 241.

¹²⁹⁸ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 9, s. 41.

¹²⁹⁹ Süleyman el-Cemel, **Hâşiyetu'l-Cemel**, c. 4, s. 446-447.

¹³⁰⁰ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 186.

¹³⁰¹ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 442.

Sonuç olarak mezhebin kaynaklarında söz konusu meselenin ihtilâflı olduğu görülmektedir. Ayrıca Heytemî'nin farklı iki görüşünü görmekteyiz. Heytemî, bir görüşüne göre Gazzâlî'ye uyararak spermin rahme düşmesinden itibaren kürtajın mutlak haram olduğunu, bir görüşünde ise ilk kırk günden itibaren haramın başladığını ifade eder.¹³⁰⁸ Bûtî, Heytemî'nin ifadelerinden ilk bakışta mutlak olarak (alaka/embriyo) haram anlamı anlaşılabileceğini, ancak “*buna karşın rahimde istikrâr etmesi ve tahallukun gerçekleşmesinin başlaması*” ifadesinden tahallukun başlamasından itibaren anlaşıldığını ve bunu da hadise istinaden kırk ya da kırk iki gün olduğunu ifade eder.¹³⁰⁹

Remlî ise, Furâtî, Kerâbisî ve Zerkeşî'nin görüşlerini naklederek cenine henüz daha ruh üflenmeden kürtajın yapılabileceği görüşünü tercîh etmiştir. Söz konusu meselede Heytemî ile Remlî arasındaki ihtilâfın ashâb-ı vucûhun vecihlerinden kaynaklanan bir ihtilâf olduğu görülmektedir. Bu meselede Şâfiî mezhebinin yaygın kanaati tahalluk başlamadan önce -onlara göre cenînin tahalluku 40-45 günden itibaren- kürtajın caiz olduğu yönündedir. Mezkûr meselede Heytemî'nin görüşünün yaygın görüşle mutabık olduğu görülmektedir.

3.2.2.4. Ehlü't-Tercîh, Nuzzâr ve Diğer Fakihlerin Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Ashâbu'l-vucûh'tan Heytemî ve Remlî'ye kadar ki âlimleri üç kategoride değerlendirebiliriz. Birincisi, Şâfiî mezhebinde ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşmamış, ancak imamın mezhebine vâkıf, mezhepte mütebahhir, delilleri kavrayan, takrîr, tahrîr ve bir görüşü diğerine tercîh edebilen fakihlerdir. Birbirine denk delillerden birini diğerine tercîh edebilen bu zatlara “ashâb-ı tercîh”, “fetva ve tercîh

¹³⁰² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 442.

¹³⁰³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 442.

¹³⁰⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 442.

¹³⁰⁵ Büceyremî, *Hâşiye Büceyremî 'ale'l-Hatîb*, c. 3, s. 360.

¹³⁰⁶ Kalyûbî, *Hâşiye'l-Kalyûbî 'alâ Kenzî'r-Râğibîn*, c. 4, s. 160.

¹³⁰⁷ Dimyâtî, *Î'ânetu't-Tâlibîn*, c. 3, s. 298; c. 4, s. 147.

¹³⁰⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 241.

¹³⁰⁹ Bûtî, *Mes'eletu Tahdidi'n-Nesl*, s. 74.

ehli” ile “müctehidü’l-fetva ve’t-tercîh” adları verilir. Ehlu’t-tercîh, konum itibariyle ashâbu’l-vucûh’tan sonra gelmektedir. Râfîî, Nevevî, İbn Dakîkî’l-‘Id, İbn Rıf’a, Ahmed el-Kamûlî, Şerefuddîn b. el-Bârîzî (v. 738/1338) bu gruptan sayılır.¹³¹⁰

İkincisi, Fetva ve tercîh ehli ile mezhep nâkili arasında “Nuzzâr fî’t-tercîh” adıyla bir derece olduğu ifade edilmiştir. Bu merteye Şeyhayn’ın ihtilâf ettiği meseleleri tercîh eden ve çözümünde çaba sarf edenleri kapsar. Tâcüddîn es-Sübî, İsnevî, Erdebîlî, Ezra’î, Zerkeşî gibi fakihler bu gruba girer. Ayrıca İbnü’l-Mulakkin (v. 804/1401), el-Veliyyü’l-İrâkî (v. 806/1404), Demîrî, İbn ‘Îmâd el-Akfehî, Bulkînî, İbnu’l-Mukrî el-Yemenî ve Mahallî de bu fakihlerden kabul edilmiştir.¹³¹¹

Üçüncüsü, Heytemî ile Remlî’nin hocaları olan Şeyhülislâm Zekerîyyâ el-Ensârî, Şihâbuddîn er-Remlî ve Abdulhak es-Sunbâtî’dir.

Heytemî ile Remlî arasında farklı görüşlerin oluşmasındaki sebeplerden birisi de bu üç tabakadaki fakihlerin yaptıkları tercihler ve ifade ettikleri görüşlerdir. Heytemî ile Remlî, sabit olarak tercîh ettiği fakihler yoktur. Bir meselede Heytemî’nin tercîh ettiği bir fakihi bir başka meselede Remlî’nin tercîh ettiği görülmektedir. Ancak genellikle Heytemî, Nevevî ve Ensârî’nin görüşleri üzerine yoğunlaştığı, Remlî’nin ise Râfîî ve babası Şihâbuddîn er-Remlî’nin görüş ve tercihlerinde karar kıldığı görülmektedir.

3.2.2.4.1. Ehlü’t-Tercîh’in Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Ehlu’t-tercîhle ilgili bilgiler daha önce verildiğinden tekrar edilmeyecektir. Ancak ifade edilmesi gereken hususlardan biri de tercîh ehlinin en önemli temsilcileri aynı zamanda mezhebin Şeyhaynı olan Râfîî ve Nevevî hakkındadır. Sübkî, Râfîî ile ilgili şunları aktarır: *“fıkıh, tefsir, hadis ve usûl olmak üzere şer’î ilimlerin tümünde mütehasıs idi. Özellikle fıkıhta muhakkiklerin dayanağı ve musannıfların üstadı idi. Adeta ölü olan fıkıhı diriltmiş ve neşretmişti. Muttakî, zahid*

¹³¹⁰ Hîto, *el-İctihâd*, s. 49. Dimyâtî, *İ’ânetu’t-Tâlibîn*, c. 4, s. 381; Bâcûrî, *Hâşiye ‘alâ şerh-i ibni Kâsım*, c. 1, s. 14, 36; Câvî, *Nihâyetu’z-Zeyn*, s. 12.

¹³¹¹ Sekkâf, *el-Fevîdû’l-Mekiyye*, s. 54; Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi’ş-Şâfî*, s. 10.

ve tertemiz bir sireti vardı.”¹³¹² Diğer taraftan müteahhirîn fakihlerin üstadı imam, zahid, abid, fakih, rabbânî müctehid, şeyhülislâm sıfatlarıyla anılan Nevevî, aynı zamanda bir ilim hazinesi idi. Bir taraftan Allah rızası için ilim ve tasnifle uğraşırken bir taraftan da namaz, oruç, teheccüd, zikir ve virdle meşgul olmuş bir fakihtir.¹³¹³

Bu iki âlim, mezhebin tamamını tahrîr ve tashîh ederek, akvâl, vücûh ve tarîklerden en râcih olanı tespit ettiler. Ayrıca, mezhebi en güzel tarîk üzere birleştirdiler. İmâm bile olsa öncekilerin görüşlerini araştırıp tenkîh ettiler. Böylece kendilerinden sonra gelen fakihlere mezhebin muhafazası ve mezhebe vukûfiyet hususunda kendilerini kabul ettirdiler. Dolayısıyla kitapları büyük bir şöhrete kavuştu ve sonrakilere dayanak oldu. Eserleri üzerine şerh ve hâşiyeler telif edildi, takibât ve eleştiriler de yazıldı. Böylece müteahhirîn âlimlerin ilgi odağı oldu. Bir meselenin hükmü sorulduğunda hemen bu iki âlimin görüş, tercîh ve takrîrlerine başvuruldu. Müteahhirîn âlimlerin şerh, hâşiyeye ve fetvalarına bakıldığında Râfîî ve Nevevî’den ne denli istifade edip etkilendikleri görülmektedir.

3.2.2.4.1.1. Şeyhayn’ın Görüşünü Tercîhten Kaynaklanan İhtilâflar

Heytemî ile Remlî birçok meselede Nevevî ile Râfîî’nin ittifak ettikleri görüşleri tercîh etmektedirler. Ancak bazı meselelerde farklı âlimlerin tercihlerine tabi oldukları da görülmektedir. Bazen Heytemî, ikisinin ittifak ettikleri görüşleri tercîh ederken, Remlî’nin muhalif görüşe destek verdiğini görmekteyiz. Bazen de bunun aksini müşahade etmekteyiz. Müteahhirîn âlimlere göre Şâfiî mezhebinde mutemet ve müfta bih olan görüş Şeyhayn’ın ittifak ettiği ve mutemet kabul ettikleri görüştür. Yeter ki, ifadelerini araştıran mütahirrîn fakihler, bunların sehven söyledikleri hususunda ittifak etmesinler.¹³¹⁴ İkisinin ihtilâfî durumunda ise Nevevî’nin kesin ifade ettiği görüşler esas alınmakta, Nevevî’nin değinmediği ya da sehiv yaptığı meselelerde ise Râfîî’nin kesin ifade ettikleri tercihler esas

¹³¹² Tacüddîn Abdulvâhab b. Ali b. Abdulkâfi es-Sübkî (v. 771/1370), **Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ I-X**, (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hılû ve Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-İlmiyye, Kahire 1964, c. 8, s. 282-284.

¹³¹³ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, c. 7, s. 321.

¹³¹⁴ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 43; **Hâşiyetu’l-Heytemî ‘alâ Şerhi’l-İdâh**, s. 11; Dimyâtî, **İ’ânetu’t-Tâlibîn**, c. 4, s. 419; Kürdî, **el-Fevâid**, s. 38, 40.

alınmaktadır.¹³¹⁵ Râfiî ve Nevevî'nin ictihâd, tahrîr ve takrîrlerinin tercîh edilmesi, görüşlerinin yayılması ve kabul görmesinin esas sebebi, ikisinin de mezhebin naslarını bilmenin ve idrak etmenin yanında ayrıca takva sahibi olmalarından kaynaklanmaktadır.¹³¹⁶ Ancak takva sahibi olma batınî bir özellik içermektedir. Böyle bir özelliğin ölçü kabul edilip gerekçe olarak sunulması tartışılabilir bir husustur.

Heytemî, Abdullah b. Muhammed Bâ Kuşayr'ın risâlesine yazdığı hâşiyede “fıkıh meseleleri müşkil ve gayri müşkil olarak ikiye ayrılmıştır. Günümüz âlimleri ve daha önceki âlimlerin amaçları bazı problemler olmasına rağmen Şeyhayn'ın görüşleri doğrultusunda görüşlerine yön vermek olmuştur. Konumu ne olursa olsun onlara itiraz edenlerden yüz çevrilmiş ve onlara iltifat edilmemiştir” şeklinde bir değerlendirmede bulunduğu belirtilmektedir.¹³¹⁷ Heytemî ve Remlî'nin, Râfiî ve Nevevî'ye ihtilâf ettikleri az görülür.¹³¹⁸ Ancak her ikisinin değinmediği meselelerde ya da birden fazla tercîh sundukları meselelerde farklı bir tercîh sergiledikleri de görülmektedir. Heytemî, Nevevî'nin mukaddimesini şerh ederken Nevevî'nin kitaplarında yaptığı bazı tercihlerin çeliştiğini, bu çelişkilerin ictihâd değişikliğinden kaynaklandığını, tahkik etmek isteyen kişinin konuyu iyice araştırması gerektiğini ifade eder.¹³¹⁹

Heytemî ile Remlî bazı meselelerde Nevevî'nin tercîhini zayıf görmüş ve kabul etmemişlerdir. Örneğin, Nevevî, *el-Mecmû'*, *Ravdatu't-Tâlibîn* ve *Tashîhu't-Tenbîh* adlı eserlerinde “muâtât”¹³²⁰ şeklindeki alışverişin câiz olduğunu ifade

¹³¹⁵ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c. 1, s. 234; Milîbârî, *Fethu'l-Mu'in*, c. 4, s. 419; Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 4, s. 419.

¹³¹⁶ Remlî, *Fetâva'r-Remlî*, c. 4, s. 262-263.

¹³¹⁷ Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 38.

¹³¹⁸ Heytemî ile Remlî'nin, “nifâs kanını bilen; ancak hayız kanını bilmeyen kadın boşandığında iddeti “kur” ile ya da “ay” mı hususunda “kur” hesabıyla olmalı görüşünü ifade ederek Şeyhayn ve Ensârî'ye muhalefet ettikleri görülür. Bk. Hard, *Mevâhibu'l-Fadl*, s. 263.

¹³¹⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 50.

¹³²⁰ Muâtât: İcâb ve kabûl olmaksızın yapılan alışverişe denir. Sa'dî Ebû Habîb, *el-Kâmûsu'l-Fikhî Lugaten ve İstîlâhen*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1988, s. 253; Kal'acî, *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*, s. 86; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 385.

etmiştir.¹³²¹ Zekeriyâ el-Ensârî, Heytemî, Remlî ve Melîbârî gibi müteahhir fakihler ise muâtât satışının sahîh ve mün‘akit olmadığı hususunda görüş belirtmişlerdir.¹³²²

Müteahhir âlimler, nadiren de olsa Şeyhayn’ın görüşlerinde sehiv olduğunu, sehiv yaptıkları hususunda ittifak edilen meselelerde görüşlerinin mutemet kabul edilmeyeceğini belirtirler. Kürdî, bazı fakihlerin Şeyhayn’ın görüşleri İmâm Şâfiî’nin nassına aykırı bile olsa esas alınacağını belirttiklerini ifade eder.¹³²³ Şâfiî’nin nassı müctehid için ne ifade ediyorsa Şâfiî’nin nassı da müctehid için aynı şeyi ifade etmektedir, Nassın olduğu bir konuda ictihad mümkün olmadığına göre, Şâfiî’nin naslarına muhalefet edilmemesi gerekir.

Heytemî bu durumu şöyle açıklar: “Şâfiî’nin görüşlerinin Şâri’in nasları gibi kabul edilmesi, avam için söz konusudur. Mezhepte derinleşen mukayyed müctehid ve ashâbu’l-vucûh mertebesinde olan âlimler için söz konusu değildir. Bu mertebeden olan birisi, İmâm’ın kaidesinden çıkan bir ifade ile karşılaştığında mümkünse onu imamın kaidesine uygun haline getirir. Mümkün değilse ifadenin değil kaidenin gereği ile amel eder. Buna binaen ashâb, Şâfiî’nin nasları, kendi kaidesinin dışına çıktığında bunu bırakıp tevil ettiler. Dolayısıyla ashâb, Şâfiî’nin naslarına ters düşüklerinde kınanmaz. Aksine yaptıkları Şâfiî’ye uymaktan kaynaklanır. Çünkü İmâm Şâfiî, (müctehid) tabilerini, delilini araştırmadan kendisine körü körüne tabi olunmasını nehyetmiştir. Nasıl ki Şâfiî bazı hadisleri tevil ederek Rasulullâh’a (s.a.s) tabi olmaktan çıkmadığı gibi Şâfiî’nin ashâbı da böyle bir yol izleyerek, Şâfiî’ye uymaktan çıkmış sayılmazlar”.¹³²⁴

¹³²¹ Nevevî, **el-Mecmû‘**, c. 7, s. 306; **Ravdatu’t-Tâlibîn**, c. 3, s. 5; **Tashîhu’t-Tenbîh**, c. 1, s. 283.

¹³²² Ensârî, **Fethu’l-Vehhâb**, c. 4, s. 301; Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 4, s. 242; Remlî, **Ğâyetu’l-Beyân**, s. 252; Milîbârî, **Fethu’l-Mu‘în**, c. 3, s. 9.

¹³²³ Nevevî’nin İmâm Şâfiî’nin naslarına aykırı ictihâdlar sergilediği ve kendinden sonraki otorite âlimler tarafından desteklendiği meseleler az değildir. Örneğin, İmâm Şâfiî *el-Ümm* adlı eserinde “salâtu’l-vustâ”nın sabah namazı olduğunu belirtmiş, Nevevî, sahih hadislerle dayanarak bu namazın ikindi namazı olduğunu ifade etmiştir. Şihâbuddîn er-Remlî, Heytemî ve Şemsuddîn Remlî de Nevevî’nin görüşünü esas almışlardır. Bk. Nevevî, **el-Mecmû‘**, c. 2, s. 449; **Ravdatu’t-Tâlibîn**, c. 1, s. 293; **el-Minhâc Şerhu Müslim b. Haccâc**, c. 5, s. 131; **el-Mesâilu’l-Mensûre (el-Fetâvâ)**, (thk. Muhammed el-Haccâr), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1996, s. 55; Şihâbuddîn Remlî, **Hâşiye Esne’l-Metâlib ‘alâ Esne’l-Metâlib Şerhi Ravdi’t-Tâlib**, c. 1, s. 118; Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 1, s. 446; Şemsuddîn Remlî, **Ğâyetu’l-Beyân**, s. 107. Sakal kesmenin mekruh olduğuyla ilgili bk. Dimyâtî, **İ‘ânetu’t-Tâlibîn**, c. 2, s. 662.

¹³²⁴ Kürdî, **el-Fevâidü’l-Medeniyye**, s. 42, 43, 44.

3.2.2.4.1.1.1. Heytemî'nin Şeyhayn'ın Görüşlerini Tercîh Etmesi

Heytemî, Şeyhayn'ın ittifak ettikleri görüşlerini takdim edilmesi gerektiğini, onlara muhalefet ve itiraz etmenin doğru olmadığını, ikisinin ihtilâf ettiği durumlarda ise Nevevî'nin görüşlerinin mutemet kabul edilmesi gerektiğini birçok kitabında dile getirmektedir.¹³²⁵

Heytemî Remlî ile ihtilâf ettiği bazı meselelerde Şeyhayn'ın görüşlerini tercîh ederken, Remlî ise Gazâlî, Rûyânî, İmrânî, İbnu'l-Mukrî, Ezraî, Mahallî ve Ensârî gibi fakihlerin görüşünü tercîh etmektedir. Bu tercihlerden dolayı bazı ihtilaflar söz konusu olmaktadır. Bu ihtilaflarla ilgili şu örnekler zikredilebilir:

Heytemî, Şeyhayn'ın görüşünü tercîh ederken Remlî ise Gazzâlî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Evli olmayan ve evliliğe ilişkin engeli bulunmayan bir kadına talip olmak (evlilik için teklifde bulunmak) helaldir. Remlî, evli olmayan ve iddet beklemeyen bir kadına evlilik için talip olmanın sünnet olduğunu, Heytemî ise helal olmasına rağmen sünnet olmadığını belirtir.¹³²⁶

Şirbînî, Nevevî'nin bu meseleyle ilgili "helaldir" ifadesinden sünnet olmadığı anlaşıldığını ifade etmiştir.¹³²⁷ Heytemî, Râfîî¹³²⁸ ile Nevevî'nin bu görüşü ashaptan naklettiklerini,¹³²⁹ Demîrî, Râfîî'nin bu görüşünü cumhura dayandığını ifade etmektedir.¹³³⁰

Remlî, Gazzâlî'nin evlilik engeli bulunmayan kadına evlilik teklifinde bulunmanın müstehap olduğunu¹³³¹ ifade ettiğini ve bunu Peygamber Efendimiz'in evliliğe talip olması, selef ve halefin uygulamalarını delil olarak gösterdiğini ifade eder. Ayrıca evliliğe talip olmanın nikâh gibi olduğunu söyleyenler olduğu gibi

¹³²⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 39; *Fetâva'l-Kübrâ*, c. 4, s. 141, 161, 324.

¹³²⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 209.

¹³²⁷ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 219.

¹³²⁸ Râfîî, *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz*, c. 7, s. 483.

¹³²⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 210.

¹³³⁰ Demîrî, *en-Necmu'l-Vehhâc*, c. 7, s. 36.

¹³³¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (v. 505/1111), *el-Vecîz fi'l-Fıkhi'l-İmâmî's-Şâfiî I-II*, Ali Muavvîd-Adil Abdulmevcûd, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1418/1997, c. 2, s. 7.

nikâhın vucûbuyla bunun da vacip olduğunu ifade edenler vardır. Remlî bunun uzak ihtimal olduğunu belirterek Gazzâlî'nin görüşünü mutemet görür. Çünkü teklif, evlilik için vasıta konumundadır, vasıtalar ise maksatlar hükmündedir. Maksat nikâh olduğu için ve nikâh mendup bir husus olduğundan dolayı talip olmak da mendup kabul edilmektedir.¹³³² Veliyyuddîn el-İrâkî, İmâm Şâfiî ve ashâbın ifadeleri müstehap olduğu anlaşılakta, zira onlar nikâhın mendup olduğunu ifade etmiş dolayısıyla bu da nikâhın öncesinde zarurî olarak gerçekleşen bir husus olduğunu ifade etmiştir.¹³³³ Süleyman Cemel, Halebî'den naklederek evliliğe talip olmanın hükmü nikâhın hükmüne tabi olduğunu; nikâh müstahap ise talebin de müstehap, nikâh mekruh ise talebin de mekruh olduğunu ifade eder.¹³³⁴

Bu meselede Heytemî, Şeyhayn'ın yaklaşımını tercîh etmiştir. Remlî ise İmâm Gazzâlî'nin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir. Kanaatime göre Remlî'nin müstehaptır görüşü bir başka görüşüyle çelişmektedir. Çünkü Heytemî ile ihtilâf ettiği başka bir meselede nikâhın mübah olduğunu dolayısıyla nikâhı nezretmenin geçerli olmadığını savunmuştu.¹³³⁵ Halebî'nin de temas ettiği görüş olan “evlilik teklifinde bulunmak evliliğe bağlı bir şeydir. Evlilik sünnet ise o da sünnet, evlilik vacip ise o da vacip evlilik mübah ise o da mübah olur” görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira “vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir” kaidesi buna delildir.

Heytemî, Şeyhayn'ın görüşünü tercîh ederken Remlî ise 'İmrânî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Evlenen karı koca için nikâh sonrasında evliliğin mutlu ve bereketli olması için dua etmek sünnettir. Heytemî, bu duanın her iki eşe

¹³³² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 202.

¹³³³ Veliyyuddîn Ebî Zur'a Ahmed b. Abdurrahman b. el-Hüseyn b. Abdurrahman el-İrâkî el-Kürdî (v. 826/1422), *Tahrîru'l-Fetâvâ 'ale't-Tenbîhi ve'l-Minhâci ve'l-Hâvî (en-Nüketu ale'l-Muhtasarâti's-Selâs) I-III*, (thk. Abdurrahman Fehmî Muhammed ez-Zevâvî), Dâru'l-Minhâc, Cidde 1432/2011, c. 2, s. 521.

¹³³⁴ Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 4, s. 128.

¹³³⁵ Nikâhın nezriyle ilgili meseleye bk. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 442.

yapılmasının sünnet olduğunu,¹³³⁶ Remlî ise sadece kocaya yapılmasının sünnet olduğunu ifade eder.¹³³⁷

Evlenen çiftler için nikâh akdi sonradında orada bulunanların “bârekallâhu leke ve bârekallâhu ‘aleyke ve cema‘a beynekumâ fî hayr” sözlerini kullanmak sünnettir. Şirâzî, İbnu’l-Mukrî, Râfîî, Nevevî, Ensârî, Şirbînî, bu duanın her iki eşe yapılmasının sünnet olduğunu söyler.¹³³⁸ Heytemî, Nevevî’nin *el-Ezkâr* adlı eserinde bu dua hakkında sahih hadisin varlığından dolayı duanın her iki eşe yapılmasının sünnet olduğunu ifade etmektedir.¹³³⁹ Buna mukabil ‘İmrânî, Süleyman el-Cemel, Dimyâtî, duanın sadece kocaya yapılmasının sünnet olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴⁰ Bu meselede Heytemî, Şeyhayn’ın görüşünü tercîh ederken; Remlî’nin ise ‘İmrânî’nin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir.

Heytemî, Şeyhayn’ın görüşünü tercîh ederken Remlî ise Rûyânî’nin görüşünü tercîh etmiştir: Koca, karısını yabancı zannederek boşama ifade eden sözlerle hitap etse Heytemî’ye göre boşama kazâî (zâhiren) gerçekleşir. Remlî’ye göre hem diyânî (batinen) hem de kazâî (zâhiren) gerçekleşir. Çünkü kocanın boşamayı uygun mahal üzerinde gerçekleştirdiğini, bu durumda boşamanın meydana gelmeyeceğini düşünmesi durumu değiştirmez. Ezraî, Rûyânî’nin ifadesinden anlaşılan mezhepte esas alınan görüşün boşamanın hem kazâî hem de diyânî olarak gerçekleşmesidir. Remlî bu görüşü tercîh etmiştir.¹³⁴¹ Râfîî’nin ve Nevevî’nin ifadelerinden ise sadece kazâî olarak gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Heytemî ve

¹³³⁶ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 216.

¹³³⁷ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 208.

¹³³⁸ Şirâzî, *el-Mühezzeb fi’l-Fıkhî’l-İmâm Şâfiî*, c. 2, s. 437; Bağavî, *et-Tehzîb fi’l-Fıkhî’s-Şâfiî*, c. 5, s. 319; İbnu’l-Mukrî, *Ravdu’t-Tâlib*, c. 2, s. 141; Râfîî, *el-Azîz Şerhu’l-Vecîz*, c. 7, s. 491; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. 16, s. 203, 205, 208; *Ravdatu’t-Tâlibîn*, c. 7, s. 35; Ensârî, *Esna’l-Metâlib*, c. 3, s. 118; *el-Ğüreru’l-Behiyye*, c. 4, s. 105; Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, c. 4, s. 225.

¹³³⁹ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277), *el-Ezkâr*, (thk. Abdulkâdir el-Arnâvût), *Dâru’l-Fikr*, Beyrut 1414/1994, s. 283; Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 216.

¹³⁴⁰ ‘İmrânî, *el-Beyân fî Mezhebi’l-İmâmî’s-Şâfiî*, c. 9, s. 232; Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu’l-Cemel ‘alâ Şerhi’l-Menhec*, c. 4, s. 132; Dimyâtî, *İ‘ânetu’t-Tâlibîn*, c. 3, s. 310, 316.

¹³⁴¹ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 414.

Şîrbînî de bu görüşü tercih ederken, Remlî de Rûyânî'nin görüşünü tercih etmiştir.¹³⁴²

Heytemî, Şeyhayn'ın görüşünü tercih ederken Remlî ise Ezraî'nin görüşünü tercih etmiştir: Örneğin Müslüman ve iffetli (zina yapmamış) bir kişi Müslüman, muhsan¹³⁴³ ve zina yapmış birini öldürürse, kısas uygulanmaz. Zinanın şahitlerle ya da ikrar yoluyla bilinmesi arasında fark yoktur. Bunda Heytemî ile Remlî arasında ittifak vardır. Heytemî'ye göre maktûl ölmeden önce ikrarından vazgeçmişse kısas uygulanır.¹³⁴⁴ Remlî ve Şîrbînî'ye göre ise ikrarından vazgeçse bile kısas uygulanmaz.¹³⁴⁵ Heytemî, *Şerhu'l-İrşâd* adlı eserinde Remlî ve Şîrbînî'ye muvaffik görüş sergilemiştir. Remlî ve Şîrbînî tercih ettikleri görüşü, Bulkînî ve Ezraî'den aldıkları görülmektedir.¹³⁴⁶ Heytemî'nin de görüşünü Şeyhayn'dan aldığı anlaşılmaktadır.

Heytemî, Şeyhayn'ın görüşünü tercih ederken Remlî ise Ensârî'nin görüşünü tercih etmiştir: Bir şahıs tarafından yaralanan bir kişinin, yarası maslahatı için velisi tarafından dikilse ve yaralı kişi ölse, Remlî, Ensârî'ye tabi olarak kısas veliye ve yaralayan kişiye uygulanmayacağını ifade eder. Heytemî ise Şeyhayn'ın görüşüne tabi olarak yaralayan kişiye kısas uygulanacağını ve bu görüşün mutemet olduğunu belirtir.¹³⁴⁷

Heytemî, Şeyhayn'ın görüşünü tercih ederken Remlî ise İbnu'l-Mukrî'nin görüşünü tercih etmiştir: Remlî'ye göre kişinin cinsel organ ve husyeteyni (yumurtalar) ya da ikisinden biri başka birisi tarafından darp edilmesi sebebiyle felç olmuşsa ve yumurtalardan birisinin sağlam olduğu uzmanlar tarafından biliniyorsa bakılır. Eğer ikisine vurmuşsa ve kısas yapmak mümkünse (mümâsele) kısas yapılır. Yoksa diyet ödemesi gerekir. Şîrbînî, İbnu'l-Mukrî'nin bu

¹³⁴² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 30; Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 469.

¹³⁴³ Muhsan: Akil, baliğ, hür, Müslüman ve iffetli olan erkektir. Bu özelliğe sahip kadına ise muhsana denir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

¹³⁴⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 398.

¹³⁴⁵ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 267; Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 229.

¹³⁴⁶ Şîrvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 398.

¹³⁴⁷ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 410; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 277.

görüşü esas aldığını ifade eder. Şebramellisî de Remlî'nin görüşünü mutemet kabul etmiştir.¹³⁴⁸ Heytemî'ye göre ise vurmak, tıpkı kemiği kırmak gibi olduğundan kısas uygulanmayacağını ifade etmiştir. Heytemî, görüşünü Şeyhayn'dan Şeyhayn ise *Tehzîb*'ten almıştır.¹³⁴⁹

3.2.2.4.1.1.2. Remlî'nin Şeyhayn'ın Görüşlerini Tercîh Etmesi

Remlî, Şeyhayn'ın ittifak ettikleri meselelerde çoğunlukla Heytemî ile aynı doğrultuda hareket etmiştir. Öğrencisi Abdullatîf el-Münâvî'ye verdiği icazette kullandığı şu ifadeleri bu açıdan önem arz etmektedir:

*“Şeyhayn'ın ittifakı halinde ikisinin, infîrâd halinde Nevevî'nin, ikisinin değinmediği konularda ise müteahhirîn âlimlerinin genelinin kabul gördüğü görüşten çıkmaması şartıyla imamların imamı ve sünnetin destekçisi İmâm Şâfî'nin mezhebinde fetva ve tedrise izin verdim.”*¹³⁵⁰

Remlî, Heytemî ile farklı görüş belirttiği bazı meselelerde Şeyhayn'ın görüşlerini tercîh ederken, Heytemî ise Zerkeşî, İsnevî Erdebîlî¹³⁵¹ ve Ensârî gibi başka fakihlerin görüşlerini tercîh etmesinden bazı ihtilâfların meydana geldiği görülmektedir.

Remlî, Şeyhayn'nın görüşünü tercîh ederken Heytemî ise Zerkeşî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Kadına nafaka olarak içme suyunun verilmesinin gerekliliği hususunda şüphe yoktur. Heytemî'ye göre içme suyu “yararlanılan şey/امتاع” kısmına girer. Dolayısıyla bir müddet geçmekle düşer. Heytemî, bu görüşü Zerkeşî'den aktarmaktadır.¹³⁵² Remlî ve Şirbînî'ye göre ise temliktir.¹³⁵³ Remlî,

¹³⁴⁸ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 284; Şebramellesi, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 7, s. 284; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 257.

¹³⁴⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 417.

¹³⁵⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed er-Remlî (v. 1004/1596), *Umdetü'r-Râbih fî Marifeti't-Tarîki'l-Vâdih Şerhu Hediyyeti'n-Nâsîh ve Hizbî'l-Felâhi'n-Nâcih*, (thk. Sâmîh Ğarîb-Eşref Saykalî), Dârü'l-Feth, Ürdün, 2017, s. 25.

¹³⁵¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 313; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 198; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 625; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayneyn*, s. 397.

¹³⁵² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 308.

¹³⁵³ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 154.

Şeyhayn'ın ifadelerinden temlik olduğu anlaşıldığı ve bu görüşün mutemet olduğunu ifade etmektedir.¹³⁵⁴

Remlî, Şeyhayn'nın görüşünü tercîh ederken Heytemî ise İsnevî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, çocuğun hadânesi¹³⁵⁵ için dayısının kızından başka akrabası yoksa bakımı yapılacak çocuk da şehvi isteği meydana gelebilen erkek çocuğu ise Heytemî'ye göre dayıkızına hadâne gerekmez.¹³⁵⁶ Remlî ve Şirbînî'ye göre gerekir.¹³⁵⁷ Heytemî, bu meselede İsnevî'nin görüşünü desteklerken, Remlî ve Şirbînî'nin ise Şeyhayn'ın görüşünü tercîh ettikleri görülmektedir.¹³⁵⁸

Remlî, Şeyhayn'nın görüşünü tercîh ederken Heytemî ise Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Koca, iddet süresi bitmeden ricat ettiğini söylese, kadın “hayır iddet süresi bittikten sonra ricat ettin/راجعت بعده” diye inkâr ederse, Remlî'ye göre yeminle birlikte kocanın sözü kabul edilir. Heytemî, hocası Ensârî'ye tabi olarak şöyle der: “يشترط تراخي كلامها عنه/kadının sözü kocanın sözünden sonra olması şarttır”.¹³⁵⁹ Remlî ise görüşünü Şeyhayn'dan aldığı görülmektedir.¹³⁶⁰

3.2.2.4.1.2. Nevevî'nin Görüş ve Tercîhinden Kaynaklanan İhtilaflar

Şâfiî mezhebinin önemli isimlerinden biri olan Nevevî, İmâm Şâfiî'den sonra en önemli fakih olarak görülmektedir. Şâfiî mezhebindeki yaygın görüşe göre Şeyhayn'ın ittifak ettikleri görüşler mutemetdir. İkisi ihtilâf ettiğinde Nevevî'nin görüşü esas alınır. Nevevî'nin tercîhi olmadığı durumda ise Râfî'nin görüşü mutemet kabul edilir.¹³⁶¹ İbn Rıf'a, Subkî, İsnevî, Zerkeşî, Mahallî, Suyûtî ve Ensârî

¹³⁵⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 191.

¹³⁵⁵ Hadâne (Hıdâne); Kendi işlerini göremeyecek çağdaki çocuğa, yetkili olan kimsenin muayyen bir süre zarfında bakması ve onu terbiye etmesi hak ve görevi. Kal'acî, *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*, s. 124; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 166.

¹³⁵⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 354, 355.

¹³⁵⁷ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 227.

¹³⁵⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 354, 355; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 227.

¹³⁵⁹ Ensârî, *el-Güreru'l-Behiyye*, c. 4, s. 355; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 155; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 155.

¹³⁶⁰ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 65.

¹³⁶¹ Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî*, s. 31.

gibi daha birçok müteahhirîn âlim, Râfî’den sonra geldiği ve ondan daha fazla tercîhe itina ettiği için Nevevî’yi takdim etmişlerdir.¹³⁶²

Şa’rânî Suyûtî’den naklederek, “tercîh mertebesine ulaşp fetva verirken, râcih olan görüşün Nevevî’nin tercîh ettiği görüşten farklı olduğuna kanaat getirdiysem bile onun tercîhinden ayrılmadım”¹³⁶³ demesi, Nevevî’nin tercihlerinin kuvvetini göstermektedir. Heytemî, Şeyhayn’ın görüşlerine itiraz edenlerin başında gelen İsnevî’ye bile herhangi bir soru sorulduğunda Nevevî’ye itirazda bulunmasına rağmen Nevevî’nin *er-Ravda* adlı eserinden fetvalar verdiğini, diğer itiraz eden fakihlerin de İsnevî gibi davrandıklarını ifade eder.¹³⁶⁴

3.2.2.4.1.2.1. Heytemî’nin Nevevî’nin görüşünü Tercîh Etmesi

Bazı meselelerde Heytemî, Nevevî’nin görüşünü tercîh ederken Remlî ise Râfî’nin görüşünü tercîh etmiştir. Nevevî ile Râfî’nin farklı tercihlerde bulunduğu meseleler oldukça fazladır. Bunu fûrû-i fikhın bütün başlıklarında görebiliriz. Bu konu, araştırma bekleyen konulardan birisidir.¹³⁶⁵ Bu iki fakihin ihtilâfları kendilerinden sonraki fakihleri önemli ölçüde etkilemiştir. Heytemî ile Remlî bu

¹³⁶² Kürdî, *el-Fevâidu’l-Medeniyye*, s. 46-47.

¹³⁶³ Şa’rânî, *et-Tabakâtü’s-Suğrâ*, s. 9.

¹³⁶⁴ Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ*, c. 4, s. 141.

¹³⁶⁵ Örneğin, imamlık mı yoksa müezzinlik mi daha faziletli meselesi. Râfî, Gazzâlî’ye mutabaat ederek imamlığın daha faziletli olduğunu belirtir. Nevevî ise mezhebin genel kanaatini teşkil eden müezzinliğin daha faziletli olduğunu savunur. Remlî, bu meselede Râfî’nin görüşünü tercîh ederken; Heytemî de Nevevî’nin görüşünü tercîh etmiştir. Bk. Nevevî, *el-Mecmû’*, c. 2, s. 468; *Ravdatu’t-Tâlibîn*, c. 1, s. 314; *Minhâcu’t-Tâlibîn*, s. 93; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 417; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, c. 1, s. 383; Şirvânî, *Hâşiyetu’s-Şirvânî*, c. 1, s. 504. Namazın rükünlerinden biri olan selam lafzında ihtilâf etmişlerdir. Nevevî, “es-Selâmun aleyküm” denilmesi gerektiğini “selamün aleyküm” lafzının yeterli olmadığını belirtir. Mezhebin genel kanaati de bu yöndedir. Râfî ise “selamün aleyküm” ifadesinin de yeterli olduğu görüşündedir. Bk. Nevevî, *Minhâcu’t-Tâlibîn*, s. 103; Ensârî, *Esna’l-Metâlib*, c. 1, s. 167; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 536; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, c. 1, s. 485; Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 2, s. 98. Namazların cemaatle kılınmasının hükmü konusunda Nevevî, mezhebin genel kanaati olan “farz-ı kifâye” olduğu hususunda görüş belirtmiş; Râfî ise sünnet olduğu görüşünü tercîh etmiştir. Bk. Nevevî, *Minhâcu’t-Tâlibîn*, s. 118; Ensârî, *Esna’l-Metâlib*, c. 1, s. 209; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 3, s. 172; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, c. 2, s. 177; Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 2, s. 273. Râfî’ye göre ikrah yoluyla ya da unutarak bir şeyler yiyen oruçlunun orucu bozulur. Nevevî’ye ve mezhebin genel görüşüne göre her iki durumda da bozulmaz. Bk. Nevevî, *Ravdatu’t-Tâlibîn*, c. 2, s. 227; *Minhâcu’t-Tâlibîn*, s. 181; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 2, s. 138; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, c. 1, s. 634; Heytemî, *Fethu’l-Cevâd*, c. 1, s. 436. Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 3, s. 313; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 3, s. 115; Bâ ‘Alevî, *Fethu’l-‘Alî*, s. 781-784; Bâ Sabrin, *İsmidu’l-‘Ayneyn*, s. 392.

Heytemî ile Remlî'nin farklı görüş belirttiği bu meseledeki ihtilâfın esasında Râfî ile Nevevî arasında olduğu görülmektedir. Heytemî, Nevevî'nin görüşünü tercih ederken, Remlî ise Râfî'nin görüşü tercih etmiştir. Bu meselede Nevevî öncesi ve sonrası fakihlerin görüşlerini incelediğimizde Râfî'nin görüşünün mezhebin yerleşik görüşü olarak kabul edildiğini, Nevevî'nin ifade ettiği görüşün ise mezhebe ait olmayıp kendisine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Heytemî, Nevevî'nin Görüşünü, Remlî'nin Başka Fakihlerin Görüşlerini (İbnu'l-Mukrî, Erdebîlî, Ezraî, Zekerîyya el-Ensârî,) Tercih Etmesi

Zekerîyya el-Ensârî, hem Heytemî'nin hem de Şemsüddîn er-Remlî ve babası Şihâbuddîn'in hocasıdır. Bu bağlamda Heytemî, birçok meselede Ensârî'nin görüşlerini tercih etmiştir. Remlî de Heytemî kadar olmasa bazı meselelerde onun görüşlerini tercih etmiştir. Remlî, Ensârî'nin görüşünü tercih ederken Heytemî'ye muvafık davrandığı gibi muhalefet ettiği meselelerde olmuştur.

Heytemî, her ne kadar hocası Zekerîyyâ el-Ensârî'nin görüşlerine bağlıysa da ona muhalefet ettiği konular da olmuştur. Muhalefet ettiği o konulardan bazıları kendisi ile Remlî arasında farklı görüşlerin meydana çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin, “mukallidin ruhsat amacıyla kendi mezhebi dışında başka bir mezhebin görüşüyle amel etmesi ile ilgili aralarında şöyle bir ihtilâf gerçekleşmiştir. Heytemî, burada Nevevî'nin ¹³⁷⁶ görüşünü tercih ederek bunun caiz olmadığını, hatta sorumluluğu azaltıp mükellefiyeti zayıflatmak amacıyla diğer mezheplerdeki ruhsatları taklit eden kişinin fasık olacağını ifade etmiştir. ¹³⁷⁷ Remlî ise Zekerîyya el-Ensârî'nin görüşünü tercih ederek, teklifi zayıflatmak amacıyla başka görüşlerle amel etmenin caiz olmamakla birlikte, yapan kişinin fasık olamayacağını belirtir. Şayet teklifi zayıflatmak gibi bir niyeti yoksa ruhsat için başka fakihlerin görüşlerine tabi olunabileceğini belirtir. Subkî, başka mezheplerin görüşleriyle ruhsat için amel etmenin kişinin kendi nefsi için caiz olduğunu; fakat fetva ve kazâ için caiz olmadığını belirtir. Mâverdî ve Gazzâlî de bu görüşü teyid eder. İbnu's-Salâh, fetva

¹³⁷⁶ Nevevî, **Ravdatü't-Tâlibîn**, c. 2, s. 108; **Fetâvâ'n-Nevevî**, s. 235.

¹³⁷⁷ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 47; c. 10, s. 111.

ve kazâda ancak dört mezhebin görüşleriyle amel edilebileceği görüşünü savunmaktadır. İzz b. Abdisselâm da mezheplerin ruhsatlarıyla amel edilebileceğini, bunu inkârın etmenin cehalet olduğunu savunmaktadır.¹³⁷⁸

Bu meselede Şâfiî fakihlerin çoğu, Remlî'in terciîh ettiği görüşü benimsedikleri görülmekte, Heytemî ve Nevevî ise bu görüşlerinde tek kaldıkları görülmektedir.

Heytemî, Nevevî'nin görüşünü terciîh ederken Remlî ise Cüveynî'nin görüşünü terciîh etmiştir: Heytemî'ye göre kişinin kasıtlı olarak başka bir kimsenin vücudunda sebep olduğu müdihayı¹³⁷⁹ kasıt olmaksızın genişletmesi bir yara sayılır. Remlî ve Şirbînî'ye göre ikisi ayrı ise iki ayrı yara sayılır. Nevevî, bir yara sayılacağını ifade eder. Şirbînî, bu meselenin ashâbu'l-vucûh tarafından ileri sürülen bir vecih olmadığını İmâm Cüveynî'nin ihtimal olarak ileri sürdüğü bir görüş olduğunu ifade etmektedir.¹³⁸⁰

Heytemî, Nevevî'nin görüşünü terciîh ederken, Remlî ise Mâverîdî'nin görüşünü terciîh etmiştir: Örneğin, saldırı sonucu başkasının vücudundaki saç ve kıllarının zayi olmasına ve saçın çıktığı yerin zedelenmesine sebep olan kişiye bilirkişinin tespit edeceği bedel gerekir. Remlî ve Şirbînî'ye göre ise yok olan kıllar eğer temizlenmesi gereken koltuk altı vb. kıllar ise herhangi bir şey ödenmez. Sadece tazîr gerekir. Heytemî, ifade ettiği bu görüşü Nevevî ve İbnu'l-Mukrî'den almıştır. Remlî ve Şirbînî ise görüşlerini Mâverîdî'den aldıkları görülmektedir.¹³⁸¹

¹³⁷⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, I, 47; Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, IV, 286; Bâ 'Alevî, *Fethü'l-'Alî*, s. 38-40.

¹³⁷⁹ Müdihâ: et ile baş kemiği arasındaki zar gibi olan derinin yırtılıp kemiğin ortaya çıkmasına yol açan şe'ce (bir kimsenin başını veya yüzünü yaralamak) türünden bir yaralamaya denir. Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, c. 5, s. 102; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 406.

¹³⁸⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 462; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 7, s. 324; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 305.

¹³⁸¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 484; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 7, s. 344; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 533; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 484.

Heytemî, Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken Remlî ise Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹³⁸²

1. Mesele: İslâm'da kadın ile erkeğin birbirlerine helal olmaları için sahih bir nikâhın yapılması gerekir. Nikâhın sahih olabilmesi de birtakım rükünlere bağlıdır. Şâfiî mezhebine göre nikâh akdi ancak velinin izni ve iki şahidin huzurunda yapılmasıyla sahih olmaktadır. Hz. Aişe'nin (r.a) rivayet ettiği “*veli ve adil iki şahit olmaksızın nikâh akdi yoktur. Bunun dışında yapılan her türlü nikâh batıldır. Veliler (kızı kiminle evlendirecekleri konusunda) anlaşmazlığa düşerse, velisi olmayanın velisi sultandır(idarecidir)*”¹³⁸³ hadis-i şerîfi bunun delilidir. Dolayısıyla evlilikte veli ve iki şahit, nikâhın rüknü olup, velisiz ve şahitsiz yapılan nikâh geçerli değildir. Bunda herhangi bir ihtilâf yoktur; ancak zikredilen şartlara haiz olmayan nikâhla ilişkiye girene had cezasının gerekip gerekmediği konusunda ihtilâf vardır.

Heytemî'ye göre velisiz ve şahitsiz bir nikâh batıldır. Bu şekilde yapılan nikâhın batıl olmasına ilişkin herhangi bir ihtilâf yoktur. Bu meselede Dâvud ez-Zâhirî'nin görüşünü taklit etmek caiz değildir. Böyle bir nikâhla cinsel ilişkiye giren kişiye-nakledilen mutemet görüşe göre-had cezası gerekir. Çünkü bunun haram olduğuyla ilgili icmâ vardır.¹³⁸⁴

Şemsuddîn er-Remlî, babasının görüşüne tabi olarak velisiz ve şahitsiz kıyılan nikâhla yapılan ilişkinin had cezasını gerektirmediğini savunur. Çünkü Dâvud ez-Zâhirî'nin böyle bir nikâhı mübah görmesi ve Nevevî'nin bu nikâhı muta nikâhına kıyas etmesi¹³⁸⁵ bunu destekler mahiyettedir.¹³⁸⁶ Şihâbuddîn er-Remlî, müteahhirîn âlimlerin bu meseleyle ilgili ikiye ayrıldığını bir kısmı böyle bir nikâh

¹³⁸² Daha fazla örnek için bk. Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 1, 36; c. 3, s. 14, 103; Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 27, 94; c. 3, s. 176, 297; c. 7, s. 291; Bâ 'Alevî, **Fethü'l-'Alî**, s. 44-46, 48, 49, 771, 799; Bâ Sabrin, **İsmidu'l-'Ayneyn**, s. 380.

¹³⁸³ Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân et-Temîmî (v. 354/965), **Sahihu İbn Hibbân I-XVIII**, “**Nikâh**”, (thk. Şuayb el-Arnâvût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993, c. 9, s. 386.

¹³⁸⁴ Heytemî, **el-Fetâva'l-Kübrâ**, c. 4, s. 105.

¹³⁸⁵ Nevevî, muta nikâhının velisiz ve şahitsiz bir nikâh olduğunu ifade etmektedir. Bk. Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, (v. 676/1277), **Şerhu Sahîhi'l-Müslim I-XVIII**, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1970, c. 9, s. 186.

¹³⁸⁶ Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc**, c. 6, s. 226; c. 7, s. 425.

hakkında icmâ olduğundan dolayı bu nikâhla yapılan cinsel ilişki için had cezası gerekir yönünde görüş belirtirken, diğer bir kısım ise hakkında ihtilâf olduğundan had cezasını gerektirmediğini belirtir.¹³⁸⁷

Şîrbînî, böyle bir nikâh akdinde cinsel ilişkide bulunmanın kesinlikle had cezası gerektirdiğini zira bu meseleyle ilgili âlimler arasında şüphe oluşturacak herhangi bir ihtilâfın söz konusu olmadığını belirtir.¹³⁸⁸ Velisiz ve şahitsiz bir nikâhla yaşanan cinsel ilişki de had cezasının uygulanmayacağı görüşünde olan Şâfiî fakihler şunlardır: Mâverdî,¹³⁸⁹ Şîrâzî,¹³⁹⁰ Bağavî,¹³⁹¹ İmrânî,¹³⁹² Râfî,¹³⁹³ Nevevî,¹³⁹⁴ İbn Rıf'a,¹³⁹⁵ İbnu'l-Mulakkin,¹³⁹⁶ 'Abbâdî,¹³⁹⁷ Şebrâmellesî,¹³⁹⁸ Kalyûbî,¹³⁹⁹ Süleyman el-Cemel¹⁴⁰⁰ ve Büceyremî'dir.¹⁴⁰¹ Had cezasının uygulanacağı görüşünde olan fakihler ise şunlardır: İsnevî,¹⁴⁰² Şîrbînî,¹⁴⁰³ Melîbârî,¹⁴⁰⁴ Dimyâtî,¹⁴⁰⁵ Kûhecî¹⁴⁰⁶ ve Câvî'dir.¹⁴⁰⁷

¹³⁸⁷ Remlî, **Fetâva'r-Remlî**, c. 4, s. 34; **Hâşiye 'alâ Esne'l-Metâlib**, c. 4, s. 126.

¹³⁸⁸ Şîrbînî, **Mugni'l-Muhtâc**, c. 4, s. 245.

¹³⁸⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî (v. 450/1058), **el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî I-XIX**, (thk. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. 6, s. 63.

¹³⁹⁰ Ebu'l-İshâk eş-Şîrâzî (v. 476), **et-Tenbîh fî'l-Fıkhi's-Şâfiî**, 'Alemu'l-Kütüb, ty., s. 242.

¹³⁹¹ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Bağavî (v. 516/1117), **et-Tehzîb fî'l-Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî I-VIII**, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c. 5, s. 443.

¹³⁹² İmrânî, **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî**, c. 12, s. 399.

¹³⁹³ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî er-Râfî, (v. 624/1226), **el-Muharrer fî Fıkhi'l-İmâmî's-Şâfiî**, (thk. Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, s. 427; **el-Azîz Şerhu'l-Vecîz**, c. 11, s. 145.

¹³⁹⁴ Nevevî, **Şerhu Sahîhi'l-Müslim**, c. 9, s. 186.

¹³⁹⁵ İbn Rıf'a, **Kifâyetu'n-Nebîh**, c. 17, s. 198.

¹³⁹⁶ Sirâcuddîn Ebu Hafs Ömer b. Ali İbn Mulakkin, (v. 804/1424), **'Ucâletu'l-Muhtâc ilâ Tevcîhi'l-Minhâc**, Dâru'l-Kitâb, Ürdün, 1421/2001, s. 1622.

¹³⁹⁷ 'Abbâdî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 7, s. 238.

¹³⁹⁸ Nureddîn Ebû Ziyâ Ali b. Yahya eş-Şebrâmellesî (v. 1087/1676), **Hâşiye 'ale'n-Nihâye, (Nihâyetu'l-Muhtâc ile birlikte)**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, c. 6, s. 275; c. 7, s. 64.

¹³⁹⁹ Kalyûbî, **Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn**, c. 4, s. 181.

¹⁴⁰⁰ Süleyman el-Cemel, **Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec**, c. 4, s. 202.

¹⁴⁰¹ Büceyremî, **Hâşiye Buceyremî 'ale'l-Hatîb**, c. 3, s. 378; c. 4, s. 169.

¹⁴⁰² Cemalüddîn Ebû Muhammed Abdurrahim b. Hasan el-İsnevî (v. 772/1371), **el-Hidâye ilâ Evhâmî'l-Kifâye**, (Kifâyetu'n-Nebîh'le birlikte) (thk. Mecdî Muhammed Surûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, 2009, c. 20, s. s. 567; Remlî, **Hâşiye 'alâ Esne'l-Metâlib**, c. 4, s. 126.

¹⁴⁰³ Şîrbînî, **Mugni'l-Muhtâc**, c. 4, s. 245.

¹⁴⁰⁴ Mlîbârî, **Fethu'l-Mu'in**, c. 3, s. 323.

¹⁴⁰⁵ Dimyâtî, **İ'ânetu't-Tâlibîn**, c. 3, s. 323.

Zinâ haddinin gerçekleşmesi için bazı şartlar koşulmuştur. O şartlardan birisi de şüphe barındırmamasıdır. Şâfiî mezhebinde bir tek müctehidin bile caiz gördüğü bir nikâh, şüpheli bir nikâh olarak görülmekte dolayısıyla böyle bir nikâh sonucunda yaşanan cinsel ilişki için had cezasının uygulanmayacağı ifade edilmiştir. Örneğin Mâlikî mezhebine göre şahitsiz ya da Hanefî mezhebine göre velisiz nikâh kıyılmışsa böyle bir nikâh sonucunda yapılan cinsel ilişkide had cezası düşer; ancak hem şahitsiz hem de velisiz kıyılan nikâhta ise ihtilâf edilmiştir.

Remlî'nin de içinde bulunduğu Şâfiî fakihlerin çoğunluğu, velisiz ve şahitsiz ile mut'a tarzındaki nikâhlarda ihtilâf olduğu için böyle bir nikâhla yapılan cinsel ilişkide haddin gerçekleşmeyeceği ifade etmiştir. Heytemî ve aynı görüşü paylaşan fakihler ise bu nikâhların batıl olması hususunda herhangi bir ihtilâfın olmadığını, Dâvûd ez-Zâhirî'nin velisiz ve şahitsiz nikâhını caiz görmelerinin hükmü değiştirmeyeceği görüşünü savunurlar. Heytemî, bu meselede ikinci tenkîh döneminin önemli simalarından İsnevî'nin görüşünü nakletmiştir.

Heytemî ve onun görüşünü takip edenler, Şia'nın başvurduğu mut'a nikâhını Hz. Abbâs (r.a) caiz görüyor diye şüpheli nikâhtan saymışlardır. Böyle bir nikâhla yapılan cinsel ilişkiden dolayı had cezasının gerekmeyeceğini ifade etmelerine rağmen Dâvûd ez-Zâhirî'nin ictihâdına uygun olan velisiz ve şahitsiz nikâhla yapılan cinsel ilişki için had cezasının gerektiği görüşü benimsemeleri dikkat çekmektedir. Kanaatimce bu iki nikâhın aynı görülmesi mezhebin yerleşik görüşüne daha uygun olacaktır.

2. Mesele: Nikâh akdinin rükünlerinden biri karı-kocadır. Heytemî'ye göre karı-koca ikisi bir rükün sayılır.¹⁴⁰⁸ Remlî'ye göre ise ikisi ayrı rükünlerdir.¹⁴⁰⁹ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*'de ikisini bir rükün olarak zikretmiştir.¹⁴¹⁰ Nevevî, nikâhın rükünlerini alışveriş akdinin rükünlerine kıyaslayarak akidânı/her iki

¹⁴⁰⁶ Kûheci, *Zâdu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 188.

¹⁴⁰⁷ Câvî, *Nihâyetu'z-Zeyn*, s. 347.

¹⁴⁰⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 217.

¹⁴⁰⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 209.

¹⁴¹⁰ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 7, s. 50.

tarafı bir zikretmiştir.¹⁴¹¹ İbn Rıf'a ve Gazzâlî'de kendi kitaplarında ikisini bir rükün olarak ele almışlardır.¹⁴¹² Bikâ'î (v. 1295/1878), *Feydu'l-İlâhi'l-Mâlik* adlı eserinde Nevevî'nin *el-Mecmû'*'da alım-satım akdinin rükünleri arasında bayi ve müşteriye bir saymış ve toplamda üç rükün zikretmiş; ancak hakikatte altı rükün olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹³

Şirbînî, Melîbârî, Kuhecî, Dimyâtî, Câvî ve Bâcûrî, koca ve karıyı nikâhın ayrı rükünleri olarak görmüştür.¹⁴¹⁴ Büceyremî, Ensârî'nin karı-kocayı iki ayrı rükün olarak zikretmesinin nedeni ikisinin de özel bazı şartlar taşıdıklarına dayandırmaktadır.¹⁴¹⁵ Şebremellisî, Heytemî ile Remlî'nin görüşlerini değerlendirerek esasında ikisinin arasında her hangi bir ihtilâfın olmadığını, zira Heytemî akdin ikisine bağlı olduğunu belirtmektedir.¹⁴¹⁶ Söz konusu meselede Heytemî, Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken; Remlî ise Şeyhülislâm Zekeriyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir.

3. Mesele: Remlî'ye göre kişi, yemek yerken yemeğin başında besmeleyi unutursa esnasında ya da sonunda getirir. Heytemî'ye göre ise sonunda getirmez. Heytemî, bu görüşü Nevevî'den almış, Remlî ise Zekeriyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁴¹⁷

Heytemî, Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken Remlî ise İbnu'l-Mukrî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹⁴¹⁸ Örneğin, kocanın karısına vermesi

¹⁴¹¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 9, s. 149.

¹⁴¹² Gazzâlî, *el-Vesît*, c. 3, s. 5; İbn Rıf', *Kifâyetu'n-Nebîh*, c. 8, s. 371.

¹⁴¹³ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 9, s. 149; Ömer b. Muhammed Berekât el-Bikâ'î (v. 1295/1878), *Feydu'l-İlâhi'l-Mâlik fî Halli Elfâzi 'Umdeti's-Sâlik ve 'Uddeti'n-Nâsik I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 3.

¹⁴¹⁴ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 229; Kuhecî, *Zâdu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 180. (Kuhecî'nin Minhâc üzerine yazdığı şerhi Şirbînî'nin yazdığı şerhe çok benzemektedir.) Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 3, s. 316; Câvî, *Nihâyetu'z-Zeyn*, s. 300; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ Şerh-i İbni Kâsım* c. 2, s. 188.

¹⁴¹⁵ Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 119; Büceyremî, *Hâşiye'l-Büceyremî 'ale'l-Menhec*, c. 3, s. 332.

¹⁴¹⁶ Şebremellisî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 6, s. 209.

¹⁴¹⁷ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 224. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 184.

¹⁴¹⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 3, s. 236; Ravdatu't-Tâlibîn, c. 2, s. 60; İbnu'l-Mukrî, *Ravdu't-Tâlib*, c. 1, s. 134; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 174. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 71; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 543; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayn*, s. 392.

gereken nafaka, ikisinin yaşadığı bölgede yaygın olan buğday veya arpa ya da hurma gibi gıda maddeleridir. Kadının, geçmiş zamana ait nafaka olarak vermesi gereken gıda yerine bedelini istemesi caizdir. Müstakbel nafakanın bedelini istemesi ise caiz değildir; ancak Nevevî, gelecek günlerin nafakasını istemesinin caiz olduğunu ifade etmektedir. İbn Rıf'a *Kifâye* de bu görüşün tercih edildiğini ifade eder; Ancak *eş-Şerhu'l-Kebîr* ve *Ravdatu't-Tâlibîn*'de daha doğru görüşe göre kadının müstakbel nafakasının bedelini isteyemeyeceğini belirtir. Remlî'ye göre içinde bulunduğu zamanın nafakasının bedelini istemesi caizdir. Bu görüşü İbnu'l-Mukrî dillendirmiştir.¹⁴¹⁹ Heytemî ise *Ravdatu't-Tâlibîn*'deki “şimdiki nafakanın bedelini istemesi de caiz değildir” şeklinde ifade edilen görüşü tercih etmiştir.¹⁴²⁰

Heytemî, Nevevî'nin görüşünü tercih ederken Remlî ise Erdebîlî'nin görüşünü tercih etmiştir:¹⁴²¹ Evlilikte denklik meselesinde Heytemî'nin meylettiği görüşe göre cahil bir erkek âlime bir kıza denktir.¹⁴²² Remlî'ye göre ise denk değildir.¹⁴²³ Rûyânî, cahil erkeğin, âlim kıza denk olmadığını belirtmiştir. Nevevî, *er-Ravda*'da denk olduğunu Rûyânî'nin görüşünün sahih olmadığını ifade eder.¹⁴²⁴ Takıyyüddîn es-Sübki ise Rûyânî'nin görüşünü tercih ederek Nevevî'nin görüşüne şöyle itiraz etmiştir: “Nevevî, ilmin babada dikkate alınmasını kabul ediyor. Şayet öyleyse bunun bizzat kıza dikkate alınması daha öncelikli olur.” Şirbînî de bu görüşü tercih etmiş, İbnu'l-Mukrî'nin bu nedenle *er-Ravd* adlı eserini yazarken Nevevî'nin *er-Ravda*'daki bu görüşünü eserine almamıştır.¹⁴²⁵ Remlî, bu görüşü Erdebîlî'ye dayandırmıştır.¹⁴²⁶ Heytemî de görüşünü Nevevî'ye dayandırmış; ancak

¹⁴¹⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 190; Şebremellî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 7, s. 190.

¹⁴²⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 305; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 305.

¹⁴²¹ Cemâluddîn Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî'dir. Mezhebin görüşlerini özetleyen *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* adlı eseriyle şöhret bulmuştur. Şâfiî muhitlerinde fetvaya esas alınmış ve talebelere okutulmuştur. Muhittin Özdemir, *Şâfiî Mezhebi'nin Doğu Anadolu Ayağı ve Bingöl Örneği*, “İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi”, Sayı 7, Nisan 2006, ss. 343-364, s. 356-357.

¹⁴²² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 282.

¹⁴²³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 259.

¹⁴²⁴ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 7, s. 83.

¹⁴²⁵ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 276.

¹⁴²⁶ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 181.

müteahhirîn âlimler tarafından Nevevî ve Heytemî'nin meylettiği bu görüş zayıf görülmüş ve Erdebîlî'nin *Envâr*'daki görüşü mutemet kabul edilmiştir.¹⁴²⁷

Heytemî, Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Ezraî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹⁴²⁸ Heytemî'ye göre sefih kişiyle zorla evlendirilen kıza mehr-i misil verilmesi gerekir. Çünkü onun erkeğe ilişkide müsaade etmesinin mehr bir etkisi yoktur.¹⁴²⁹ Remlî'ye göre ise mehr-i misil gerekli değildir. Çünkü kadının o durumda ilişkiye izin vermesi zorunlu değildir. Heytemî'nin görüşünü Nevevî'den aldığı görülmektedir.¹⁴³⁰ Remlî ise Ezraî'nin görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır.

3.2.2.4.1.2.2. Remlî'nin, Nevevî'nin Görüşünü Tercîh Etmesi

Remlî, Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise Bağavî, Ebû Zeyd el-Mervezî (v. 371/981) ve Zerkeşî gibi başka fakihlerin görüşlerini tercîh etmesinden dolayı bazı ihtilâfları meydana geldiği görülmektedir.

Remlî, Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise Begavî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Nafaka verirken hububatın yerine ekmek ya da un vermenin caiz olup olmadığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Heytemî'ye göre kadın bunları alırken nafakanın bedelini değil de bizzat hakkını aldığından dolayı caizdir.¹⁴³¹ Begavî, Ezraî ve Şirbînî de bu görüşü tercîh etmiştir.¹⁴³² Remlî'ye göre ise caiz değildir. Ona göre bunda faiz söz konusudur. Bu görüş Nevevî'nin *Minhâc*'da tercîh ettiği görüşüdür.¹⁴³³

¹⁴²⁷ Remlî, *Hâşiye Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 139; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 7, s. 282; Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 7, s. 282; Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 4, s. 167.

¹⁴²⁸ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 367; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 245; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 650.

¹⁴²⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 291.

¹⁴³⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 291.

¹⁴³¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 306; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 306.

¹⁴³² Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 154.

¹⁴³³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 190.

Remlî'nin Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken Heytemî ise Ebû Zeyd el-Mervezî'nin¹⁴³⁴ görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, efendi, kendisinden çocuğu olan câriyeye nafakasını verme konusunda sıkıntı çekiyorsa, Heytemî'ye göre onu evlendirir ya da azat eder. Remlî'ye göre ise çalışmasına izin verir ya da onu icâre eder.¹⁴³⁵ Heytemî, bu görüşü Ebû Zeyd el-Mervezî'den nakletmektedir.¹⁴³⁶ Heytemî, bu meselede Nevevî'nin görüşüne muhalefet etmiştir.¹⁴³⁷

Remlî, Nevevî'nin görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise Zerkeşî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, borçlusunu ya da kaybolmuş hayvanını arayan kişinin nereye gideceğini bilmediği halinde namazlarını kasr ve cem' etmesi caiz değildir; ancak gideceği mesafenin iki merhale ve daha fazlası olacağını biliyorsa bu durumda namazlarını kasr şeklinde kılabılır. Heytemî, Zerkeşî'nin görüşünü tercîh ederek, iki merhaleden fazla olan zamanda bu ruhsattan faydalanamayacağını ifade eder. Remlî ise Nevevî'nin *Ravdatu't-Tâlibîn*'deki görüşünü tercîh ederek iki merhaleden fazla olan zamanda da bu ruhsattan faydalanabileceğini belirtir.¹⁴³⁸

Remlî, Râfî'nin görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise İsnevî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Kadının velisinin velâyet şartlarını taşımadığına dair itiraf dikkate alınmaz. Bu durumda karı-koca birbirinden ayrılmaz; ancak kadın cinsel ilişkiden önce kocası tarafından boşanmışsa itiraf ettiği söze binaen mehir alamaz. Zira kadının ikrarı aleyhinde olan konuda dikkate alınır. Sözü edilen kadın

¹⁴³⁴ Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh el-Mervezî'dir. 301/913 senesinde Merv'in köylerinden Fâşân'da doğdu. 371/981 yılında Merv şehrinde vefât etmiştir. Sahîhu'l-Buhârî'nin ravisidir. Şâfî mezhebinde ashâbu'l-vucûh mertebesinde kabul edilir. İlim öğrenmek için; Irak, Şam ve Mekke'ye gitti. Muhammed bin Abdullah es-Sa'dî, Ebû İshâk el-Mervezî ve Muhammed el-Münkedirî gibi âlimlerden dersler almıştır. Heysem bin Ahmed es-Sabbağ, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî ve başka birçok âlime ders verip, onları yetiştirdi. Komisyon, Ebû Zeyd el-Mervezî, **Büyük İslam Âlimleri Ansiklopedisi**, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul c. 4, s. 321-322.

¹⁴³⁵ Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 217.

¹⁴³⁶ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 344.

¹⁴³⁷ Şîrvânî, **Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, c. 8, s. 341; Karadağî, **el-Menhelu'n-Neddâh**, s. 256.

¹⁴³⁸ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 2, s. 382; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 2, s. 260; Bâ Sabrîn, **İsmidu'l-'Ayneyn**, s. 399.

boşamadan önce mehir almışsa Heytemî'ye göre aldığı mehri geri vermesi gerekir.¹⁴³⁹ Remlî'ye göre iade etmesi gerekmez.¹⁴⁴⁰

Heytemî, böyle bir durumda koca ölürse karısının mirasçı olamayacağını veya kocası zifaf öncesinde onu boşadığında mehir alamayacağını, zifaktan sonra boşadığında ise akitte belirlenen mehir ile emsal mehirden hangisi düşükse onu alması gerektiğini belirtir.¹⁴⁴¹

Remlî ise zifaf öncesinde mehrin düşmesinin “kadın mehri almamışsa” şeklinde kayıtlanması gerektiğini, çünkü kadın mehrini daha önce almışsa, kocanın onu geri alma hakkı olmadığını belirtir.¹⁴⁴² Bu meselede Heytemî, İsnevî'nin görüşünü; Remlî ise Râfî'nin görüşünü tercih ettiği görülmektedir.

3.2.2.4.2. Nuzzâr fi'l-Mezheb olan Fakihlerin Tercihlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Sekkâf *el-Fevâidü'l-Mekiyye* adlı eserinde İbn Rıf'a, Sübkî, Zerkeşî ve İsnevî gibi bazı âlimlerin “nuzzâr fi't-tercîh” adında bir mertebede olduklarını, bunların tercîh ehli ile mezheb nâkili arasında olduğunu ifade eder. Bu mertebede olanlar özellikle Şeyhayn'ın ihtilâf ettiği meseleleri tercîh eden ve çözümünde gayret edenlere denilmiştir.¹⁴⁴³ Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebeplerinden birisi de bu tabakada olan fakihlerin görüşlerini tercîh etmekten kaynaklandığı görülmektedir.

Heytemî, İsnevî'in görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Zerkeşî ve Ezraî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Kocası vefat eden ya da bâin talâkla boşanmış kadının iddet süresince süslenmemesi ve ziynet takınmaması gibi bazı şeylerden uzak durması gerekir. Fıkıhta buna “ihdâd” denilir.¹⁴⁴⁴ Uzak durması gereken hususlardan birisi de güzel koku sürmesidir. Bunun ölçüsü şudur: “ihramlıya haram

¹⁴³⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 234, 235.

¹⁴⁴⁰ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 223.

¹⁴⁴¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 234, 235.

¹⁴⁴² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 223.

¹⁴⁴³ Sekkâf, *el-Fevâidü'l-Mekiyye*, s. 54; Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî*, s. 10.

¹⁴⁴⁴ Kal'acî, *Mu'cemu Lugatî'l-Fukahâ*, s. 14; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 234.

olan her koku, yas tutan kadına da haramdır.” Adetten temizlenen kadının durumu bundan farklıdır. Heytemî’ye göre bu durumda olan kadın kıst ya da ezfâr adı verilen kokulardan az miktarda kullanması caizdir.¹⁴⁴⁵ Remlî’ye göre ise caiz değildir.¹⁴⁴⁶ Bu meselede iddetli kadın ihramlı kadına benzetilmiştir. Heytemî, İsnevî’nin görüşünü tercîh ederken; Remlî’nin ise Zerkeşî’nin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir.

Heytemî’nin İsnevî, Remlî’nin ise Ezraî’nin görüşünü tercîh ettiği mesele şudur:¹⁴⁴⁷ Mekruh bir şey yapılırken besmele getirmek Heytemî ve Remlî’ye göre mekruhtur. Haram bir şey yapıldığında besmele getirmek ise Heytemî’ye göre mekruh; Remlî’ye göre ise haramdır. Heytemî görüşünü İsnevî’den; Remlî ise Ezraî’den almıştır. Heytemî’nin bu görüşü *Tuhfe*’de bulunmayıp talebesi İbn Kâsım tarafından *el-İ‘âb* adlı eserinden nakledilmiştir.¹⁴⁴⁸

Heytemî, Veliyyu’l-İrâkî’nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise İsnevî’nin görüşünü tercîh etmiştir: Velisi olmayan kadının kendisine talip olan erkekle evlendirilmesi için hâkim yetkilidir. Heytemî’ye göre hâkim dâhil hiçbir velisi olmadığında kadın kendisini evlendirmesi için bir hakeme yetki verebilir.¹⁴⁴⁹ Remlî’ye göre ise veli veya hâkim bulunur; ancak başvurulacak durumda olmadıklarında da böyle bir nikâhın caiz olacağını belirtir.¹⁴⁵⁰ İsnevî *el-Mühimmât* adlı eserinde, bunun yalnızca hâkimin bulunmadığı duruma has bir şey olmadığını, seferde veya ikamet halinde olsun kadının bunu yapmasının caiz olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵¹ Heytemî Veliyyu’l-İrâkî’nin görüşünü tercîh ederken; Remlî ise İsnevî’nin görüşünü tercîh etmiştir.

Heytemî, Demîrî’nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Begavî’nin görüşünü tercîh etmiştir: Yakın veli, (kızın bulunduğu yere) iki merhale uzakta

¹⁴⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 8, s. 257.

¹⁴⁴⁶ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 151; Şîrvânî, *Hâşiye ‘alâ Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 8, s. 257.

¹⁴⁴⁷ Heytemî’nin İsnevî, Remlî’nin Ezraî’nin görüşünü tercîh ettiği meseleleri görmek için bk. Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 2, s. 139; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 2, s. 44; Bâ ‘Alevî, *Fethu’l-‘Alî*, s. 507; Bâ Sabirin, *İsmidu’l-Ayneyn*, s. 391.

¹⁴⁴⁸ İbn Kâsım, *Hâşiye ala Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 224. Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 184.

¹⁴⁴⁹ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 237.

¹⁴⁵⁰ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 181.

¹⁴⁵¹ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 181.

olsa devlet başkanı (hâkim) söz konusu kızı evlendirebilir. İki merhaleden daha yakında ise daha doğru görüşe göre velinin izni olmaksızın devlet başkanı onu evlendiremez. Kızın velisi iki merhale ya da daha fazla uzakta olsa, hâkim kızı evlendirdikten sonra veli nikâh esnasında iki merhaleden az bir mesafede olduğunu iddia ederse, Heytemî'ye göre velinin sözü tasdik edilmez; ancak şahitleri getirmesi durumunda tasdik edilir.¹⁴⁵² Remlî'ye göre yemin ettiğinde tasdik edilir ve nikâhın batıl olduğuna hükmedilir.¹⁴⁵³

Remlî, bu meseleyle ilgili görüşünü Begavî'den alırken¹⁴⁵⁴ Heytemî ise görüşünü Demîrî'den nakletmektedir.¹⁴⁵⁵

Heytemî, Takiyyuddîn es-Sübkî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹⁴⁵⁶ Kişi eşini üç talakla boşasa, boşadığı kadın başka bir erkekle evlenmeden onunla tekrar evlenmesi caiz değildir; ancak önceki nikâhı ihtilâflı bir nikâh ise bu hususla ilgili Heytemî ile Remlî farklı iki görüş belirtmişlerdir. Şöyle ki kişi karısını cinsel ilişkiden önce üç kere boşasa, sonra mehirden kurtulmak için nikâh akdinin sahih olmadığını iddia ederek şahit getirirse, Sübkî'ye göre öncesinde nikâhın sıhhatiyle ilgili herhangi bir ikrar geçmemişse kabul edilir. Heytemî'ye göre bu durum tahlîli ortadan kaldırmaz.¹⁴⁵⁷ Abbâdî, Remlî'den tahlîle gerek olmadığı yönünde görüş nakletmiştir.¹⁴⁵⁸

Heytemî'ye göre ihtilâflı bir nikâhla evlendikten sonra üç talakla hanımını boşayan kişi tahlîl olmadan boşadığı eşiyle bir daha evlenemez. Ona göre söz konusu

¹⁴⁵² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 259.

¹⁴⁵³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 241.

¹⁴⁵⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 241; Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 259; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 259.

¹⁴⁵⁵ Demîrî, *en-Necmu'l-Vehhâc*, c. 7, s. 96.

¹⁴⁵⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 456; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 391.

¹⁴⁵⁷ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 233.

¹⁴⁵⁸ Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 233.

kişi, bu nikâhın batıl olduğunu söyleyenleri de taklit edemez. Zira taklîd ettiğinde meselede telfik söz konusu olduğundan caiz görülmemektedir.¹⁴⁵⁹

Şemsuddîn er-Remlî ise, sözü edilen kişi, ilk nikâhının geçersiz olduğunu söyleyen âlimleri taklit ederek, tahlil olmaksızın nikâhını yenileyebileceğini belirtir. Ona göre iki ayrı mesele olduğundan bu meselede taklîd olup, telfik söz konusu değildir. Takıyyüddîn es-Sübkî, bu meselede şahitliğin kabul edilmeyeceği durum, kişinin tahlil olmadan yeni bir nikâh yapmayı istediği durumdur. Koca mehirden kurtulmak istese, yani talâk zifaktan önce gerçekleşmiş veya zifaktan sonra kadın emsal mehir istese ve istenen mehir akitte belirlenen mehirden fazla ise bu durumda şahitliğin kabul edilmesi uygun olur.¹⁴⁶⁰

Şîrbînî, hocamız Zekerîyya el-Ensârî'nin bu meselede âlimlerin, “onların itirafları kendi haklarında kabul edilir” dediğini bildirmektedir. Şîrbînî, bu durumda şahitlerin şehâdeti dinlendiğinde nikâh akdinin batıl olduğu anlaşılmış olur, bu da kadının ikinci bir koca ile evlenmesine gerek bırakmayacak bir çözüm olur.¹⁴⁶¹ İbn Kâsım el-Abbâdî ve Şebrâmellesî de Remlî'nin görüşünü desteklemişlerdir.¹⁴⁶² Hâvelî, “bana göre boşanan bu kişilerin yeniden evlenmeleri için tahlîl zorunlu değildir” demektedir. Bu meselede Heytemî, Takıyyüddîn es-Sübkî'nin görüşünü; Remlî de Ensârî'nin görüşünü desteklemiştir.

Heytemî, Takıyyüddîn es-Sübkî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise İsnevî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Heytemî'ye göre hapis, hastane vb. yerlerde kalan mahpus ve hastalar cuma namazını kılabilirler sayıya ulaşırsalar bile cuma namazını kılmaları gerekmez. Remlî'ye göre gerekir. Heytemî, bu görüşünü Sübkî'den almıştır. Sübkî'ye göre hapisanede kırk kişi toplansa mazeretlerinden dolayı cuma namazını kılmaları gerekmez. Hiçbir dönemde hatta Haccâc'ın hapisanelerinde birçok âlim ve diğer insanlar hapsedildikleri halde hâpiste cuma

¹⁴⁵⁹ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, c. 7, s. 233.

¹⁴⁶⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 181.

¹⁴⁶¹ Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 238.

¹⁴⁶² Şebremellîsî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 6, s. 222.

namazının kılınmamış olması bu görüşü teyit eder.¹⁴⁶³ Remlî ise görüşünü İsnevî'den almaktadır. İsnevî bunu zor durumlarda insanların toplanıp Cuma namazını kılmaları meselesine kıyaslamış ve Cuma namazının camide kılınmasının şart olmadığını gerekçe olarak göstermiştir.¹⁴⁶⁴

Heytemî, İbn Rıf'a'nın görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Kişi eşini boşamayı hamile olması şartına bağlasa ve kadında zahiren hamilelik belirtileri yoksa bakılır, eğer kadın boşamanın şarta bağlanmasından altı ay sonra ya da dört yıl geçmeden doğum yaparsa boşama gerçekleşmiş olur. Heytemî, İbn Rıf'a, Ezraî ve Zerkeşî'den naklederek altıncı ayın kendinden önceki aya, dördüncü yıl da kendinden sonraki aya ilhâk olacağını ifade eder.¹⁴⁶⁵ Remlî ise Ensârî'nin görüşüne tabi olarak bunun aksini ifade etmiştir.¹⁴⁶⁶

Heytemî, Bulkînî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹⁴⁶⁷ Zihâr, kocanın, karısını nesep, süt emme ve sıhriyyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının sırtı, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmeye denir.¹⁴⁶⁸ Koca tarafından mekânla kayıtlanan zihâr, Heytemî ve Remlî'nin tercîh ettiği görüşe göre zamanla sınırlanan zihâr gibidir. Şirbînî'ye göre ise mutlak zihâr gibidir. Heytemî, bu durumda o mekânda eşler tarafından yapılan ilişkiyle zihârdan dönülmüş olur ve ister kayıtladığı mekânda olsun ister başka yerde olsun keffâretini vermeden artık cinsel ilişki ona haram olur. Remlî'ye göre kayıtladığı mekânın dışında cinsel ilişkide bulunabilir. Heytemî bu meselede, Bulkînî'nin görüşünü tercîh ederken,¹⁴⁶⁹ Remlî ise Şeyhülislâm Zekeriyya el-Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir.¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶³ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 411.

¹⁴⁶⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 287; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 710; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayneyn*, s. 400.

¹⁴⁶⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 107.

¹⁴⁶⁶ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 26; Karadağî, *el-Menhelu'n-Neddâh*, s. 286.

¹⁴⁶⁷ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 271; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 164; Abbâdî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 271.

¹⁴⁶⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 620.

¹⁴⁶⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 186; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 186.

¹⁴⁷⁰ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 89; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 38; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 186.

Heytemî ise Ezraî'nin görüşünü tercîh ederken Remlî de Ensârî'nin görüşünü tercîh etmiştir: İddet bekleyen kadın, bakire olup zina etse, sürgün edilir. Remlî'ye göre sürgün edilmesi için iddetin bitmesi beklenmez. Heytemî'ye göre ise iddetin bitmesine üç gün gibi bir süre kalmışsa, sürgünü, iddet süresinin bitmesine kadar ertelenir. Heytemî, bu görüşünü Ezraî'den almaktadır.¹⁴⁷¹ Remlî ise Zekeriyâ el-Ensârî tarafından dillendirilen görüşü tercih etmektedir.¹⁴⁷²

3.2.2.5. Hocalarının Görüşlerinden Kaynaklanan İhtilaflar

Heytemî ile Remlî, birçok hocadan ders aldıklarını daha önce ifade etmiştik. İkisinin hocaları arasında Ensârî ve Şihâbüddîn er-Remlî gibi büyük âlimlerin bulunması önem taşımaktadır. Çünkü Heytemî, hocası Ensârî'den çokça etkilenmiş ve onun ilmî geleneğini devam ettirmiştir. Aynı şekilde Remlî de babasından aldığı ilim geleneğini sürdürmüştür. Bu durum onların görüşlerine yansımış ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta Heytemî ile Remlî'nin aralarındaki ihtilâfın esasında baba Remlî ile Ensârî arasında olduğu görüşünü ortaya atanlar olmuştur;¹⁴⁷³ ancak tespit edebildiğimiz kadar Remlî de Ensârî'den birçok görüş tercîh edip aktarırken buna mukabil Heytemî ise başka fakihlerin görüşlerini tercîh ettiği görülebilmektedir. Bazen Şemsuddîn er-Remlî babası Şihâbüddîn er-Remlî'nin görüşlerini tercîh ederken, Heytemî ise başta hocası Ensârî'nin görüşlerini bazen de bir başka fakihin görüşünü tercîh ettikleri görülmektedir.

3.2.2.5.1. Remlî'nin Babasının Görüşünü Tercîh Etmesi

Heytemî ile Remlî'nin ihtilâf sebepleri arasında en önemlisi Remlî'nin babasının görüşünü Heytemî ise hocası Zekeriyâ el-Ensârî'nin görüşünü tercîh etmesidir.¹⁴⁷⁴ Ayrıca Remlî babasının görüşünü tercih edip, Heytemî ise Şeyhayn,

¹⁴⁷¹ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 8, s. 263; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 157.

¹⁴⁷² Ensârî, **Esna'l-Metâlib**, c. 3, s. 129; Ensârî, **el-Ğüreru'l-Behiyye**, c. 4, s. 362.

¹⁴⁷³

¹⁴⁷⁴ Daha fazla örnek için bk. Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 84, 329, 406, 456, 492, 508, 528; c. 2, s. 73, 456; c. 6, s. 332; c. 7, s. 260; Remlî, **Hâşiye Esne'l-Metâlib**, c. 1, s. 15; c. 3, s. 191; c. 4, s. 7; Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 95, 466; c. 2, s. 52, 67, 85, 177, 199, 226; c. 3, s. 114; c. 7, s. 373; Ensârî, **Esna'l-Metâlib**, c. 1, s. 14; Şirbînî, **Mugni'l-Muhtâc**, c. 1, s. 54; Ensârî, **Esna'l-Metâlib**, c. 3, s. 191; Melîbarî, **Fethu'l-Muîn**, s. 562; Dimyâtî, **İ'ânetu't-Tâlibîn**, c. 4, s. 130; Bâ

Nevevî, Râfî, İbn ‘Îmâd el-Akfehsî, Erdebîlî, İbn Rıf‘a, İsnevî, Saymerî ve Ezraî’nin görüşünü tercih etmesinden kaynaklanan ihtilâflar da vuku bulmuştur. Remlî, babasının görüşünü Heytemî ise hocası Ensârî’nin görüşlerini tercih etmesinden kaynaklanan ihtilâflara şu meseleler örnek olarak zikredilebilir:

1. Mesele: Düşük veya ölü doğan çocuk eğer dört aydan önce ise yıkanmaz ve namazı kılınmaz, sadece bir beze sarılarak defnedilir. Eğer canlı doğmuşsa üzerinde namaz kılınır, kefenlenir ve defnedilir. Heytemî ile Remlî bunda ittifak etmişlerdir; fakat düşük ve ölü doğan çocuk altı aylık ya da daha fazla ise Heytemî’ye göre çocuk doğarken ağlamış ya da canlılık emarelerinden biri belirmişse tıpkı büyükler gibi yıkanır, kefenlenir, namazı kılınır ve defnedilir. Hayat emarelerinden birisi yoksa ancak tam insan şeklinde doğmuşsa ezhar görüşe¹⁴⁷⁵ göre yıkanır, kefenlenir ve defnedilir. Namazı kılınmaz. Heytemî, düşük çocuğu hilkatî tamamlanmadan doğan cenin olarak tanımlamıştır. Bu görüşü hocası Zekerîyyâ el-Ensârî’den almıştır.¹⁴⁷⁶

Remlî’ye göre ise altı aydan sonra hayat belirtileri olmasa da büyükler için ne gerekliyse onun için de gerekli olur. Düşük çocuk ayları tamamlamayan cenindir. Ayları tamamlanan düşük sayılmamaktadır. Dolayısıyla yıkanıp namazının kılınması gerektiğini ifade eder. Remlî, bu görüşü babası Şihâbuddîn er-Remlî’den almıştır.¹⁴⁷⁷

2. Mesele: Kişi karısına “أنت عليّ كظهر أمي/sen anamın sırtı gibisin” dese bakılır. Eğer hem talâk hem de zihâr sözcüklerinden herhangi bir şey kastetmemiş veya sadece talâkı, ya da zihârı kastetmişse yahut her ikisini beraber kastetmişse veyahut da talâk ifadesiyle zihâr yapmayı, zihâr ifadesiyle talâkı kastetmişse, bütün

‘Alevî, **Fethu’l-‘Alî**, s. 395-397, 404, 423, 448, 547-549, 566, 757; Bâ Sabrin, **İsmidu’l-‘Ayneyn**, s. 388, 393, 394, 406.

¹⁴⁷⁵ Ezhar: İmâm Şâfî’nin kavilleri arasında ihtilâf kuvvetli olduğunda, mevcut iki ya da daha fazla kavi arasında râcih olan kavle denir. Şemsüddîn Muhammed b. Ebî’l-Abbâs Ahmed b. Hamza el-Mısri el-Ensârî er-Remlî, (v. 1004/1596), **Nihâyetu’l-Muhtâc ilâ Şerhi’l- Minhâc I-VIII**, (Şebrâmellesî ve Reşîdî’nin hâşiyeleriyle birlikte) Dârü’l-Fikr, Beyrut 1984, c. 1, s. 48; Kavâsimî, **el-Medhal**, s. 506; Ehdî, **Sülemu’l-Müteallim**, s. 641.

¹⁴⁷⁶ Heytemî, **Tuhfetu’l-Muhtâc**, c. 3, s. 162.

¹⁴⁷⁷ Remlî, **Nihâyetu’l-Muhtâc**, c. 2, s. 495; Bâ ‘Alevî, **Fethu’l-‘Alî**, s. 741; Bâ Sabrin, **İsmidu’l-‘Ayneyn**, s. 408.

bu durumlarda kadın boş olmuş olur. Boşamanın geçerli olmasının nedeni de açık bir şekilde talâk ifadesinin kullanılmasıdır;¹⁴⁷⁸ ancak “anamın sırtı gibi” ifadesinden birinci boşamanın dışında ikinci bir boşamayı kastetmesiyle ikinci bir talâk vuku bulup bulmayacağı meselesiyle alakalı iki farklı görüş bulunmaktadır. Heytemî’ye göre zihâr sözcüğünden boşamayı kastetmişse bir boşama daha vuku bulduğunu ifade eder.¹⁴⁷⁹ Heytemî bu meselede hocası Ensârî’nin görüşünü tercîh etmektedir. Remlî’ye göre ise zihâr ifadesiyle boşamayı kastetse bile birinci boşamanın dışında herhangi bir boşamanın gerçekleşmediğini belirtmektedir.¹⁴⁸⁰ Remlî bu meselede babası Şihâbuddîn er-Remlî’nin görüşünü takip etmiştir.

Heytemî ile Remlî’nin bu meseledeki ihtilâfları farklı âlimlerin görüşlerini tercîh etmelerinden kaynaklandığı görülmektedir. Heytemî birçok meselede olduğu gibi bu meselede de hocası Zekerîyya el-Ensârî’nin görüşünü desteklemektedir. Zira Ensârî’ye göre, kişi “sen anamın sırtı gibi boşsun” dediğinde eğer “boşsun” ifadesinden boşamayı, “anamın sırtı gibisin” ifadesinden de “zihârı kastediyorsa birinci ifade boşama, ikinci ifadeyle de zihâr gerçekleşmiş olur. Şayet birinci ifadeden boşama ikinci ifadede de boşamayı kastederse kinaye kabul edilir. Kastı boşama ise o da boşama kabul edilir.”¹⁴⁸¹

Remlî ise babasının görüşünü tercîh etmiştir. Babası Şihâbuddîn er-Remlî, bu meselede ikinci lafızdan talakı kastettiğinde kinaye kabul edilmediğini, çünkü zihâr lafzının açık ve net olduğunu belirtir.¹⁴⁸²

3. Mesele: Bir kimse başka bir şahsın genellikle yemediği bir yemeğe zehir koyar ve o kişi bunu bilmeksizin yiyerek ölse, Heytemî, hocası Ensârî’nin görüşüne tabi olarak kanın heder olacağını, her hangi bir kısas ve diyet gerekmediğini ifade

¹⁴⁷⁸ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 8, s. 17, 181; Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 81; Şirbînî, *Mugni’l-Muhtâc*, 5, 33.

¹⁴⁷⁹ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 8, s. 17, 181.

¹⁴⁸⁰ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 85.

¹⁴⁸¹ Ensârî, *Esna’l-Metâlib*, c. 3, s. 359; *Menhecü’t-Tullâb*, s. 133; *Fethu’l-Vehhâb*, c. 2, s. 114.

¹⁴⁸² Remlî, *Hâşiye Esne’l-Metâlib*, c. 3, s. 359.

eder.¹⁴⁸³ Remlî babasına tabi olarak bu durumun kasıt benzeri (şibh-i amd) olduğunu, diyet gerektiğini ifade eder.¹⁴⁸⁴ Şirbînî de aynı görüştedir. Cemel, Büceyremî ve Halebî'den naklederek Remlî'nin görüşünü mutemet olduğunu ifade ederler.¹⁴⁸⁵

Remlî, babasının görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise İbnu'l-Mukrî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, kişi karısına “yağın ya da şişmanlığın boştur” dese, Remlî'ye göre boşama gerçekleşir. Çünkü ikisi de kadının bedeninden iki parçadır.¹⁴⁸⁶ Heytemî'ye göre “yağın boştur” ifadesiyle boşama gerçekleşir. “Şişmanlığın boştur” ifadesi ile gerçekleşmez.¹⁴⁸⁷ Heytemî, bu görüşü Nevevî'nin *Ravdatu't-Tâlibîn* adlı eserinden almıştır.¹⁴⁸⁸ Remlî'nin ise bu görüşü babasından aldığı görülmektedir.¹⁴⁸⁹

Remlî babasının görüşünü tercîh ederken Heytemî Şeyhayn'ın görüşünü tercîh etmiştir:¹⁴⁹⁰ Örneğin, on yaşına giren erkek ve kız kardeşlerin yataklarının ayrılması vaciptir. Heytemî'ye göre ister çıplak ister giyinik olsun on yaşına girmiş çocukların erkek ve kız kardeşleriyle aynı yatakta yatmaları caiz değildir.¹⁴⁹¹ Remlî'ye göre sadece çıplaklık durumunda haramdır.¹⁴⁹²

Râfî, on yaşına giren erkek veya kız kardeşlerin yataklarının birbirinden ayrılması gerektiğini şu hadis-i şerîfe dayandırmaktadır: “Çocuklarınız yedi yaşına geldiğinde onlara namaz kılmalarını emredin. On yaşına geldiklerinde kılmazlarsa dövün. Yataklarını birbirinden ayırın”.¹⁴⁹³ Şirbînî, bu hadiste çocukların yataklarını

¹⁴⁸³ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 385; Ensârî, *Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb*, c. 2, s. 155.

¹⁴⁸⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 255; Remlî, *Hâşiyeye Esne'l-Metâlib*, c. 4, s. 5.

¹⁴⁸⁵ Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 5, s. 13; Büceyremî, *Hâşiyetu'l-Büceyremî 'ale'l-Menhec*, c. 4, s. 133.

¹⁴⁸⁶ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 448, 449.

¹⁴⁸⁷ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 39.

¹⁴⁸⁸ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 8, s. 64.

¹⁴⁸⁹ Remlî, *Hâşiyeye Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 284; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 448, 449.

¹⁴⁹⁰ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 303; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 274; Râfî, *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz*, c. 8, s. 37; Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 7, s. 114; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 291.

¹⁴⁹¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 206.

¹⁴⁹² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 201.

¹⁴⁹³ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), *Sünenu Ebî Dâvûd I-IV*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut ty., c. 1, s. 133.

ayırmaya yönelik delil olmasına rağmen, çocuklar ile ana-babalarını ayırmanın gerekli olduğuna dair bir delil olmadığını ifade eder.¹⁴⁹⁴ Şihâbuddîn er-Remlî'nin belirttiğine göre çocuk ile anne-babanın ayrı yataklarda yatmasının gerekli olduğu durum çıplaklık durumudur. Zira bu durum açıktır. Yabancılar da bu husus dikkate alındığına göre anne-babalar gibi mahrem yakınlar da bi'l-evla dikkate alınmalıdır. Remlî bu meselede babası Şihâbuddîn er-Remlî'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁴⁹⁵ Heytemî ise Şeyhayn'ın görüşünü tercih ederek her iki durumda da haram olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁹⁶

Bir başka örnek ise Heytemî'ye göre gayr-ı mücbire bakire kızın (velisi tarafından kendisine iletilen teklife karşı) hitbede¹⁴⁹⁷ sukûtu, açıkça verilen olumlu cevap gibidir.¹⁴⁹⁸ Remlî'ye göre açıkça verilen cevap gibi değildir. Kadının sukût etmesi yeterli değildir.¹⁴⁹⁹ Dolayısıyla Heytemî'ye göre evlilik talep edildiğinde sukût eden gayr-ı mücbire bakire kadına evlilik teklifinde bulunmak haram; Remlî'ye göre haram değildir.¹⁵⁰⁰ Şirbînî de Heytemî ile aynı görüştedir. Şirbînî, İmâm Şâfiî'den naklederek gayr-ı mücbire bakire kızın sukût etmesi, açık bir şekilde teklifi onaylama anlamına geldiğini belirtir.¹⁵⁰¹ Remlî babasıyla aynı bilgileri paylaşarak¹⁵⁰², kızın burada normalden daha fazla utanma yaşadığından dolayı sarîh (açık) bir şekilde cevap vermesi gerektiğini, Şeyhayn'ın bu meseleyle ilgili görüşünü Dârekî'den aldığını bunun zayıf bir vecih olduğunu, sahîh görüşün mukabil görüş olduğunu ifade eder.¹⁵⁰³ Büceyremî, Şebremellesî ve Şevberî'den naklederek mutemet görüşün Remlî'nin görüşü olduğunu belirtmiştir. Bu meselede Remlî

¹⁴⁹⁴ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 218; Karadâğî, *el-Menhelü'n-Neddâh*, s. 258.

¹⁴⁹⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 201.

¹⁴⁹⁶ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, c. 7, s. 208; Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 3, s. 304.

¹⁴⁹⁷ Hitbe: Arapça'da evlenilmek istenilen kızı istemeye ya da kadına yönelik evlilik teklifine denilir. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî el-Feyyûmî (v. 770/1368), *el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfiî*, Dâru'l-Hicret, Kum/İran, 1405, s. 173.

¹⁴⁹⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, c. 7, s. 212.

¹⁴⁹⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 204.

¹⁵⁰⁰ Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetü'l-Muhtâc*, c. 8, s. 251; Karadâğî, *el-Menhelü'n-Neddâh*, s. 258.

¹⁵⁰¹ Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb Şirbînî, (v. 977/1570), *Muğnî'l-Muhtâc ilâ Marifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc I-VI*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, c. 4, s. 222.

¹⁵⁰² Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî (v. 957/1550), *Hâşiye Esne'l-Metâlib Şerhi Ravdi't-Tâlib I-IV*, (Esna'l-Metâlib ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, c. 3, s. 116.

¹⁵⁰³ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 204.

babasının görüşüne tabi olurken; Heytemî ise Şeyhayn'ın görüşünü tercîh etmiştir.¹⁵⁰⁴

Remlî, babasının görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise Nevevî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹⁵⁰⁵ Şâfiî mezhebinde kişi, tezvîc ve inkâh lafızlarını zikretmeksizin nikâh akdi yaptığında bu akit sahih olmaz. Veli “seni evlendirdim” dese, kişi “kabul ettim” ya da “razı oldum” gibi sözcükleri kullandığında nikâh gerçekleşmez. Nikâhın gerçekleşmesi için “nikâhı kabul ettim”, “tezvîci kabul ettim” demesi gerekir. Üçüncü bir şahıs veliye “kızını falan kişiyle evlendirdin” der, veli de “onunla evlendirdim” dese, aracı şahıs daha sonra kocaya “onun nikâhını kabul ettin” derse, o da “kabul ettim” dese, Heytemî'ye göre nikâh sahih olur.¹⁵⁰⁶ Remlî'ye göre ise velinin “onu falan kişiyle evlendirdim” demesi gerekir.¹⁵⁰⁷

Nevevî, söz konusu meseleyle ilgili *Ravdatu't-Tâlibîn*'de esahh görüşe göre nikâhın sahih olduğunu, zira icâb ve kâbûlun oluştuğunu ve birbirleriyle bağlantılarının tam olduğunu ifade eder. Nevevî, aynı zamanda Kaffâl'ın böyle bir akdin sahih olmadığı görüşü paylaştığını ifade eder.¹⁵⁰⁸ İbnu'l-Mukrî ve Ensârî de aynı görüşü paylaşmışlardır.¹⁵⁰⁹ Remlî ile Şirbînî'ye göre ise “onu falan ile tezvîc ettim” demesinin şart olduğunu; yalnızca “onu tezvîc ettim” derse vekil ile ilgili hükümden anlaşıldığı üzere akit caiz olmaz. Görüşlerini Şihâbuddîn er-Remlî'ye dayandırmaktadırlar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Heytemî, Nevevî'nin görüşünü, Remlî ise babası Şihâbuddîn er-Remlî'nin görüşünü tercîh etmiştir.¹⁵¹⁰

¹⁵⁰⁴ Buceyremî, *Hâşiye Buceyremî 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 3, s. 330.

¹⁵⁰⁵ İstihâze kadın vakit çıktıktan sonra mutlak sünnetleri kılması caizdir. Heytemî, Nevevî'nin görüşünü tercîh etmiştir. Remlî, babasına dayanarak revâtibin dışında diğer sünnetlerin caiz olmadığını belirtir. Bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 395; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 337.

¹⁵⁰⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 219.

¹⁵⁰⁷ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 210.

¹⁵⁰⁸ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, c. 7, s. 39.

¹⁵⁰⁹ Ensârî, *Esna'l-Metâlib*, c. 3, s. 119.

¹⁵¹⁰ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 227.

Remlî, babasının görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise Râfîî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹⁵¹¹ Örneğin, mukâtebe akdi (köle ile yapılan özgürlük sözleşmesi) yapılan bir câriye, sahibinin izni olmaksızın borç karşılığında hul' yaparsa, hul' gerçekleşir. Heytemî'ye göre hul' bedeli mehr-i müsemma olarak câriyenin zimmetinde alacaklı olur.¹⁵¹² Heytemî, Râfîî'nin *el-Muharrer*'deki görüşünü tercîh ettiği görülmektedir. Remlî ise babasına tabi olarak bu durumda mehr-i mislin gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵¹³

Remlî babasının görüşünü tercîh ederken Heytemî ise İsnevî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, kişi karısı ile boşanmış yabancı bir kadına “ikinizden biri boştur/إحداكما طالق” dese, Remlî'nin babasına uyarak mutemet gördüğü görüşe göre karısının boşanmayacağını belirtmiştir.¹⁵¹⁴ Çünkü kullandığı ifade her iki ihtimale de uygundur. Heytemî ise boşanmaz diyen görüşün zayıf olduğuna işaret etmiştir. Bu görüşü İsnevî'den nakletmiştir.¹⁵¹⁵

Remlî babasının görüşünü tercîh ederken Heytemî ise Saymerî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, kişi eşine “sen yaratılmadan önce boşsun/أنت طالق قبل أن تخلقي” dese, Heytemî'ye göre derhal boşanır. Heytemî, Saymerî'nin (v. 386/1008) ifade ettiği bu görüşü tercîh etmiştir.¹⁵¹⁶ Remlî'ye göre ise bunu söylerken “أن تخلقي” lafzını boşama lafzından önce kastetmişse boşama gerçekleşmez. Remlî bu görüşünü babasına dayandırmaktadır.¹⁵¹⁷

¹⁵¹¹ Daha fazla örnek için bk. Kişi, talakı bir fiile bağlar ve o fiil zorla, baskı ve tehdit altında yapılırsa, baskı ve tehdit haklı veya haksız bir gerekçe ile olsun. Heytemî, Râfîî'den aldığı görüşe göre günahkâr olmaz (حنث). Remlî ve Şirbînî, Şihâbuddîn er-Remlî'ye dayanarak baskı ve zorlama haklı bir gerekçeyle olursa gerçekleşir. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 31; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 445; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 470.

¹⁵¹² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 462.

¹⁵¹³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 396; Remlî, *Fethu'r-Rahmân bi Şerhi Zübedi İbn Reslân*, s. 779.

¹⁵¹⁴ Remlî, *Hâşiye Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 297; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 474; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 492.

¹⁵¹⁵ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 71.

¹⁵¹⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 92. Demîrî, *en-Necmu'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, c. 7, s. 560.

¹⁵¹⁷ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 18; Remlî, *Fetâva'r-Remlî*, c. 3, s. 276.

Remlî babasının görüşünü tercîh ederken Heytemî ise Ezraî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, muhsan olmak için kişinin iffetli olması dikkate alınmıştır. Kişinin, çocuğunun cinsel ilişkiye girdiği cârîyesiyle ilişkide bulunması iffeti ortadan kaldırır. Bu görüş Heytemî'ye aittir. Ezraî de bu görüşü zikretmiştir.¹⁵¹⁸ Remlî ve Şirbînî'ye göre ise bu durum iffeti ortadan kaldırmaz.¹⁵¹⁹ Remlî, bu görüşü babasından aldığı görülmektedir.¹⁵²⁰

Remlî, babasının görüşünü tercîh ederken, Heytemî ise İbnu'l-İmâd el-Akfehsî'nin görüşünü tercîh etmiştir:¹⁵²¹ Heytemî'ye göre fasık kişi tövbe eder ve tövbesinin üzerinde bir sene geçtiğinde herhangi bir fık durumuna meydana gelmezse iffetli kadına denk olur.¹⁵²² Remlî ise fasıklığı zinadan dolayı meydana gelmiş tövbe etse bile hiçbir şekilde denk olmaz.¹⁵²³ Evlilikte fasık erkek iffetli kadına denk değildir. Heytemî, görüşünü İbn 'İmâd el-Akfehsî ve Zerkeşî'den getirmektedir. Remlî ise görüşünü babasına dayandırmaktadır. Şirvânî, Heytemî'nin muhtemelen zinanın dışındaki fıkı kastettiğini, çünkü zina eden erkeğin tövbe etse bile iffetli kadına denk olmadığını ifade eder.¹⁵²⁴

Remlî, babasının görüşünü tercîh ederken, Heytemî'nin ise İbn Rıf'a'nın görüşünü tercîh etmiştir:¹⁵²⁵ Sefihlik nedeniyle kısıtlanmış şahsın evliliği velisinin iznine bağlıdır. Heytemî'ye göre kısıtlanmış velinin izni olmadan evlendirilmesi batıldır; ancak zinaya düşme tehlikesi varsa bu gerekçeyle velisinin izni olmadan da evlendirilebilir.¹⁵²⁶ Remlî'ye göre ise zinaya düşme tehlikesi olsa bile nikâh akdi

¹⁵¹⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 210.

¹⁵¹⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 109; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 5, s. 58.

¹⁵²⁰ Remlî, *Hâşiye Esne'l-Metâlib*, c. 3, s. 375.

¹⁵²¹ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 196. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 160.

¹⁵²² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 278.

¹⁵²³ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 256; Bâ 'Alevî, *Buğyetu'l-Müstersîdin*, s. 345.

¹⁵²⁴ Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 278.

¹⁵²⁵ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 312; c. 8, s. 84. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 197; c. 7, s. 8; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 617; Bâ Sabrin, *İsmidu'l-'Ayneyn*, s. 397.

¹⁵²⁶ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 291.

batıl olur.¹⁵²⁷ Remlî, görüşünü babasına,¹⁵²⁸ Heytemî ise İbn Rıf'a'ya dayandırmaktadır.¹⁵²⁹

Remlî babasının görüşünü tercîh ederken Heytemî ise Erdebîlî'nin (el-Envâr) görüşünü tercîh etmiştir:¹⁵³⁰ Örneğin, kadının ikrârı kendi aleyhinde olan şeylerde dikkate alınır. Kişi karısını üç talâkla boşar ve kadın ilk nikâhın fasit olduğuna dair şahit getirirse, Heytemî'ye göre kadının sözü dikkate alınır.¹⁵³¹ Remlî'ye göre dikkate alınmaz.¹⁵³²

Takıyyüddîn es-Sübkî, bu meselede şahitliğin kabul edilmeme sebebi, kişinin yeni bir nikâh yapma istediğinden kaynaklandığını, bunun dışında kalan diğer durumlarda şahitliğin kabul edileceğini belirtir. Zekerîyya el-Ensârî de karı-kocanın itiraflarının kendi haklarında kabul edileceğini belirtmiştir. Beğâvî, *Ta'lik* adlı eserinde kendiliğinden yapılan şahitliğin kabul edileceğini belirtmiştir; ancak Şebremellesî kendiliğinden yapılan şahitliğin kabul edileceği durum, buna ihtiyaç olduğu durumdur. Nasıl ki bir kimse karısını boşadığı halde onunla birlikte yaşamaya devam ettiğinde kâdının yanında şahitlik yapan kimseler dinleniyorsa, bu meselede de böyledir.¹⁵³³ Şîrbînî'ye göre ancak ihtiyaç durumunda şahitler dinlenir. Bu meselede ihtiyaç olmadığı için şahitler dinlenmez. Şîrbînî, Şihâbuddîn er-Remlî'nin de buna dikkat çektiğini ifade etmiştir.¹⁵³⁴

Bu meselede Remlî, babası Şihâbuddîn er-Remlî'nin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir.¹⁵³⁵ Ayrıca bu görüşün esası Kadı Hüseyin'den gelmektedir. Şîrbînî, Kadı Hüseyin'nin bu meselede kadının ve şahitlerinin sözlerinin dinlenemeyeceğini

¹⁵²⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 267.

¹⁵²⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 291.

¹⁵²⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 267.

¹⁵³⁰ Daha fazla örnek için bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 250, 276; c. 8, s. 299; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 234, 235, 254; c. 7, s. 184; Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 272. Şîrbînî, *Hâşiye 'alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 299.

¹⁵³¹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 233.

¹⁵³² Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 222.

¹⁵³³ Şebremellîsî, *Hâşiye 'ale'n-Nihâye*, c. 6, s. 223.

¹⁵³⁴ Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 238.

¹⁵³⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, c. 6, s. 222.

belirttiğini ifade etmektedir.¹⁵³⁶ Heytemî'nin ise görüşünü el-Erdebîlî'nin *el-Envâr*'ından aldığı görülmektedir.¹⁵³⁷

3.2.2.5.2. Heytemî'nin Hocası Zekerîyya el-Ensârî'nin Görüşlerini Tercîh Etmesi

Heytemî'nin, kendinden önceki âlimler arasında derslerinden ve eserlerinden en çok istifade ettiği hocası Zekerîyya el-Ensârî'dir. Hocasının ilminden, fikrinden ve üslubundan çokça etkilendiği görülmektedir. Remlî'nin de Ensârî'nin görüşlerini tercîh ettiği meseleler az değildir. Zira Ensârî hem kendisinin hem de babasının hocası sayılmaktadır. Heytemî, bazı meselelerde hocası Zekerîyya Ensârî'nin görüşlerini tercîh ederken, Remlî ise çoğunlukla Mâverdî, Şeyhayn, Nevevî, Ezraî ve Zerkeşî gibi fakihlerin görüşlerini tercîh ettiği görülmektedir.¹⁵³⁸ Bazen de Ensârî bir meseleyle ilgili iki görüş zikreder. Zikrettiği görüşlerden birini Heytemî tercîh ederken diğerini de Remlî'nin tercîh eder.¹⁵³⁹

Heytemî hocası Ensârî'nin görüşünü tercîh ederken Remlî ise Mâverdî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Nikâhta diğer akitlerde olduğu gibi icâb ile kabûl arasında ecnebi (akitle ilgisi olmayan) bir söz girmemelidir. Heytemî'ye göre, icâb ve kabûl arasında akitle ilgisi olmayan söz uzun veya kısa olsun akde zarar verir.¹⁵⁴⁰ Remlî'ye göre kısa ise zarar vermez.¹⁵⁴¹

Akdi yapanların icâb ve kabûlü arasında fazla sürenin geçmemesi şarttır. Fasıla uzarsa akde zarar verir; zira aranın uzaması kabûlü icâba cevap olmaktan

¹⁵³⁶ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 238.

¹⁵³⁷ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî (v. 776/1375), *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr I-II*, (thk. Halef Mufdî el-Mutlak), Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, 2006, c. 2, s. 375; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 233.

¹⁵³⁸ Heytemî, hocası Ensârî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Zerkeşî'nin görüşüne tabi olmuştur. Bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 2, s. 60, 209; Şirvânî, *Hâşiye 'alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*, c. 8, s. 299; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 1, s. 497; c. 2, s. 95; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 430, 567.

¹⁵³⁹ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 249; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 74; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 803.

¹⁵⁴⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 215; c. 8, s. 24.

¹⁵⁴¹ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 439; *Ğâyetu'l-Beyân*, s. 261.

çıkartır. Heytemî, diğer akitlerde olduğu gibi nikâh akdinde de icâb ile kabûlün arasına akitle ilgisi olmayan bir şeyin girmemesi gerektiğini ve aralarına giren söz kısa da olsa akde zarar verdiğini belirtmektedir.¹⁵⁴² Ensârî, icâb ve kabulün arasına kısa bir sözün girmesi bile akdi batıl kıldığını ifade etmektedirler.¹⁵⁴³ Heytemî bu görüşü hocası Ensârî'den aldığı görülmektedir.

Remlî'ye göre ise icâb ve kabûl arasındaki fasıla kabul etmekten yüz çevirmeyi hissettirecek kadar bir süreyi kapsarsa nikâh sahih olmaz. Çünkü ona göre bu kadar ara vermek icaptan yüz çevirmek anlamına gelmektedir. Remlî, nikâh, talâk ve hul'u aynı şekilde değerlendirmektedir.¹⁵⁴⁴ Şirbînî, Remlî'nin görüşüyle aynı doğrultuda hareket etmiş ve bu görüşün Mâverdî tarafından sahih görüldüğünü ve Takıyyüddîn es-Sübkî'nin güçlü görüş olarak ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁴⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Remlî, bu meselede Mâverdî'nin görüşünü tercîh etmiştir. Süleyman el-Cemel Halebî'den, Büceyremî de İbnu'l-Kâsım el-Abbâdî ve Zeyyâdî'den naklederek araya giren söz kısa olursa akde zarar vermediği görüşünün mutemed görüş olduğunu belirtir.¹⁵⁴⁶ Dimyâtî, yabancı bile olsa az bir konuşmanın zarar vermediğini ve görüşün daha isabetli olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁴⁷

Söz konusu meselede Heytemî ile Remlî'nin ihtilâfın kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Heytemî'nin görüşünü hocası Ensârî'den; Remlî ise Mâverdî'den aldığı anlaşılmaktadır.

Heytemî, hocası Ensârî'nin görüşünü tercîh ederken, Remlî ise Nevevî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin, kocaya “karını boşadın mı?/ أ طلقت زوجتك” sorulduğunda, koca da “boşadım/ طلقت” dese, Remlî'ye göre bu sarîh bir

¹⁵⁴² Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 24.

¹⁵⁴³ Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmail b. Ebî Bekr İbnu'l-Mukrî el-Yemenî (v. 837/1433), *Ravdü't-Tâlib ve Nihâyetu Matlabi'r-Râğib I-II*, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, c. 2, s. 140; Ensârî, *Fethu'l-Vehhâb*, c. 2, s. 41.

¹⁵⁴⁴ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 439.

¹⁵⁴⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, c. 9, s. 165; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 4, s. 224.

¹⁵⁴⁶ Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 4, s. 340; Büceyremî, *Hâşiyetu'l-Buceyremî 'alâ Şerhi'l-Menhec*, c. 3, s. 13.

¹⁵⁴⁷ Dimyâtî, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, c. 4, s. 26.

ifadedir. Heytemî'ye göre ise kinayedir. Heytemî bu görüşü hocası Zekerıyyâ el-Ensârî'den,¹⁵⁴⁸ Remlî ise Nevevî'den aldığı görülmektedir.¹⁵⁴⁹

Heytemî hocası Ensârî'nin görüşünü tercîh ederken Remlî ise Ezraî'nin görüşünü tercîh etmiştir: Örneğin Heytemî, kabir taşlarına ölen kişinin isim ve başka bilgilerini yazmanın mekruh olduğunu ifade eder. Remlî ise bu tür bilgilerin yazılmasının mendup olduğunu belirtir. Heytemî, bu görüşü hocası Zekerıyyâ el-Ensârî'den alırken, Remlî ise Ezraî'den aldığı görülmektedir.¹⁵⁵⁰

3.2.2.6. Nevevî'nin Farklı Görüş ve Tercihlerinden Kaynaklanan İhtilâflar

Nevevî'nin bir kitabındaki bazı meselelerle ilgili tercîhi kimi zaman diğer kitaplarındaki tercihleriyle uyuşmadığı görülmektedir. Güneşte ısıtılan su meselesi, domuz necasetinin köpek necaseti gibi görülmesi ve teyemmüm bahsinde kolların mesh miktarı gibi farklı meseleler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu durumu şu iki nedene bağlayanlar olmuştur:¹⁵⁵¹

1. Önceden yazdıklarını tekrar gözden geçirme fırsatı bulmamıştır.
2. Zamanla bazı ictihâdlarında değişime gitmiştir.¹⁵⁵²

Heytemî'ye göre, Nevevî'nin eserleri arasındaki ihtilâf ile karşılaşan kişinin yetkin, mezhep bilgisi yeterli; şer'î kaynaklarını, İmâm'ın naslarını ve ashâbın vecihlerini iyi bilmelidir. Bunlar arasında tercîh yapabilecek kabiliyette olması durumunda kendisine göre tercîhte bulunabilir.¹⁵⁵³ Eğer bu seviyede değilse Nevevî'nin kitapları arasındaki şu sıraya dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁵⁴

1. *et-Tahkîk*

¹⁵⁴⁸ Ensârî, *el-Ğüreru'l-Behiyye*, c. 4, s. 251; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 133.

¹⁵⁴⁹ Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s. 240; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 43; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 527; Karadağî, *el-Menhelu'n-Neddâh*, s. 287.

¹⁵⁵⁰ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 197; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 3, s. 34; Bâ 'Alevî, *Fethu'l-'Alî*, s. 765.

¹⁵⁵¹ Memduhoğlu, Adnan-İlhan, İbrahim, Memduhoğlu, "İmâm Nevevî'nin Minhâcü't-Tâlibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri", Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 2, Siirt, 2014, ss. 93-138, s. 135.

¹⁵⁵² Mağribiyye, *el-Mezhebu's-Şâfiî*, s. 244.

¹⁵⁵³ Heytemî, *Hâşiyetu'l-İdâh*, s. 11; Kürdî, *el-Fevâid*, s. 56.

¹⁵⁵⁴ Hafnâvî, *el-Fethu'l-Mübîn*, s. 109; Kürdî, *el-Fevâidü'l-Medeniyye*, s. 40; Hubeyşî, *el-Medhal ilâ Mezhebi's-Şâfiî*, s. 32.

2. *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*
3. *et-Tenkîh fî Şerhi’l-Vasît*
4. *Ravdatu’t-Tâlibîn ve ‘Umdetu’l-Müttekîn*
5. *Minhâcu’t-Tâlibîn ve ‘Umdetu’l-Müftîn*
6. *el-Fetâvâ (el-Mesâilu’l-Mensûre)*
7. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*
8. *Tashîhü’t-Tenbîh*
9. *en-Nüket ‘ale’t-Tenbîh*

Heytemî, bu sıralamayı ifade ederken şöyle bir uyarıyı yapmaktadır: “Bu sıralama kesin değildir. Buna muhalif bir hiyerarşi yapanlar da vardır. Dolayısıyla bu eserlerin çatışması halinde müteahhirîn fakihlerin tercîh ettiklerine bakılmalıdır.”¹⁵⁵⁵

Ayrıca Nevevî’nin çoğu kitaplarının ittifak ettiği görüş, genellikle daha azının görüşüne takdim edilir. Babında bahsettiği bir görüş de genellikle babının dışında açıkladığı görüşe takdim edilir.¹⁵⁵⁶ Fıkıhla ilgili eserinde bahsettiği görüş *Ezkâr, Riyadu’s-Sâlihîn* ve *el-Beyân* gibi fıkıhla ilgili olmayan kitaplardaki görüşlerine takdim edilir.¹⁵⁵⁷

Nevevî’nin tercîh ettiği görüşler bazen mezhebin yerleşik görüşü olmadığı için kendisinden sonraki otorite fakihler tarafından tercîh edilmeyebilir. Nevevî’nin tercîh ettiği yirmi altı kavli kadîmden sekiz meselede serdettiği görüşler mezhebin müftabih görüşü olmayan görüşlerdendir.¹⁵⁵⁸ Örneğin, hayızlı kadınla diz ile göbek arasında istimtâ‘ ile ilgili mezhebin müftabih görüşü aynı zamanda İmâm Şâfiî’nin de kavli cedîd görüşü olan caiz olmadığı yönündedir; ancak Nevevî, burada İmâm Şâfiî’nin kavli kadîmini tercîh ederek müftabih olmayan görüşü tercîh etmiştir.¹⁵⁵⁹

¹⁵⁵⁵ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 1, s. 43.

¹⁵⁵⁶ Heytemî, *Hâşiyetu’l-İdâh*, s. 11.

¹⁵⁵⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed er-Remlî (v. 1004/1596), *Umdetü’r-Râbih fî Marifeti’t-Tarîki’l-Vâdih Şerhu Hediyyeti’n-Nâsîh ve Hizbi’l-Felâhi’n-Nâcih*, (thk. Sâmîh Ğarîb-Eşref Saykalî), Dârü’l-Feth, Ürdün, 2017, s. 45.

¹⁵⁵⁸ Özel, *Şâfiî Mezhebinde “Kavl” Ayrımı*, s. 177.

¹⁵⁵⁹ Deve etini yemenin abdesti bozması, teyemmümde kolların mesh miktarı, domuz necasetinin köpek necasetiyle benzerliği, temettü‘ haccını yapanın teşrik günlerinde oruç tutması gibi meseleler için bk. Özel, *Şâfiî Mezhebinde “Kavl” Ayrımı*, s. 177.

Nevevî'nin bir mesele hakkında bazen iki ya da daha fazla görüşü bulunmakatadır. Bir kitabında bir görüşü ifade ederken farklı diğer görüşü başka bir kitabında zikretmektedir. Nevevî'nin kitaplarında geçen bu görüş farklılığı, Heytemî ve Remlî'nin de farklı görüşleri tercih etmelerine neden olmuştur.¹⁵⁶⁰

1. Mesele: Heytemî'ye göre fasık kişiden velayet hakkı alındığında bu hak fasık bir hâkime intikal edecekse, fasık kişi veli olur, aksi takdirde olmaz.¹⁵⁶¹ Remlî'ye göre fasık hiçbir şekilde veli olamaz.¹⁵⁶² Bu hususla ilgili farklı iki görüş bulunmaktadır.

Birinci görüşe göre fasık veli olamaz. Bu görüş mezhepte esas alınan görüştür. Devlet başkanı bunun dışında tutulmuştur. Mutemet görüşe göre devlet başkanı fasık da olsa veli olabilir. Velâyet, ister zorla evlendirme velâyeti olsun isterse bunun dışında olsun, fasıklık da ister şarap içme ister başka bir sebeple olsun, ister kişi fiskını açıktan yapsın ister gizli yapsın fark etmez. Buna delil olarak da İmâm Şâfiî'nin Müsned'inde sahih bir senetle rivâyet edilen “*mürşid (fasık olmayan) bir veli olmadıkça nikâh olmaz*”¹⁵⁶³ hadisi gösterilmiştir. İmâm Ahmed konuyla ilgili en sağlam rivayetin bu olduğunu ifade etmiştir. Büveytî, bu hadiste “mürşid” lafzından “adalet sahibi” anlamının kastedildiğini İmâm Şâfiî'den nakletmektedir.¹⁵⁶⁴ Nevevî *Minhâc*'ta ifade ettiği bu görüşü yukarıda ifade ettiğimiz hadisi şerîfe dayandırmıştır.

İkinci görüşe göre ise fasık kişi kızın velayetini alabilir. İmâm Mâlik, İmâm Ebû Hanîfe ve daha birçok âlim bu görüştedir.¹⁵⁶⁵ Çünkü İslâm'ın ilk dönemlerinde fasık kimselerin evlenmesine herhangi bir engel konmamıştır. İzz b. Abdisselam bu

¹⁵⁶⁰ Nevevî'nin farklı görüş ve tercihlerinden kaynaklanan ihtilâfları görmek için bk. Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 2, s. 7, 146, 232, 271, 399; c. 3, s. 173; Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 1, s. 4; c. 2, s. 43, 117, 156, 278; c. 3, s. 10; Bâ 'Alevî, **Fethu'l-'Alî**, s. 398, 504, 574, 591, 663, 715; Bâ Sabrin, **İsmidu'l-'Ayneyn**, s. 391, 395, 396, 400, 408.

¹⁵⁶¹ Heytemî, **Tuhfetu'l-Muhtâc**, c. 7, s. 255.

¹⁵⁶² Remlî, **Nihâyetu'l-Muhtâc**, c. 6, s. 239.

¹⁵⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (v. 204/819), **Müsnedu'l-İmâm eş-Şâfiî I-IV**, (thk. Mâhir Yâsîn Fahl), Şirketu Ğarâs li'n-Neşri ve't-Tevzî', Kuveyt, 1425/2004, c. 3, s. 40.

¹⁵⁶⁴ Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 256.

¹⁵⁶⁵ Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, c. 4, s. 256.

görüşü doğru kabul etmiş ve bunu “insanın tabiatındaki duygu kötülüğe karşı koymada dinî duygulardan daha güçlüdür/الوازع الطبيعي اقوى من الوازع الشرعي” şeklinde gerekçelendirmiştir.¹⁵⁶⁶

Heytemî, mezhebin müteahhirîn ashâbının çoğu fasıkın velâyet alabileceği görüşünde olduklarını, Gazzâlî’nin “fasık kişiden velayet hakkı alındığında bu hak fasık bir hâkime intikal edecekse, fasık kişi veli olur, aksi takdirde olmaz. Bunun dışında bir görüşle fetva verilemez; çünkü fasıklık bütün bölgelerde ve şahıslar arasında yayılmıştır” şeklinde fetva verdiğini belirtir. Nevevî *er-Ravda*’da Gazzâlî’nin bu görüşünün güzel ve amel edilmesi gereken bir görüş olarak ifade etmiştir.¹⁵⁶⁷ İbnu’s-Salâh da bu görüşe göre fetva vermiştir. Sübkî de bu görüşün güçlü olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶⁸

Heytemî, Ezraî’nin yıllarca bu görüşe göre fetva verdiğini belirtir.¹⁵⁶⁹ Ayrıca bu hüküm Iraklılardan aktarılan meşhur görüş olup, İmam Şâfiî’nin ifadesi ve hadise uygun olduğunu belirtir. Bununla birlikte görüşte yer alan hüküm, ehil ve âlim bir hâkim bulunduğu; ancak geçerli olduğunu, bunun dışında cahil ve fasıkların hâkimliğinin söz konusu olduğunda yok hükmünde kabul edildiğini ifade eder.¹⁵⁷⁰

Remlî ve Şirbînî’ye göre en uygun görüş Nevevî’nin *el-Minhâc*’da ifade ettiği “fasıkın velâyet alamayacağı görüşüdür; çünkü hâkim, zorunlu hallerde kızı evlendirir ve onun verdiği hüküm geçerlidir. Devlet başkanının fasıklığı ise hükme olumsuz bir etkisi yoktur; çünkü o, fasıklık suçu sebebiyle görevinden azl olmuş olmaz. Buna göre o, kendi kızlarını evlendirebileceği gibi başkalarının kızlarını da genel velayet yetkisine dayanarak evlendirebilir.”¹⁵⁷¹

¹⁵⁶⁶ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 239.

¹⁵⁶⁷ Nevevî, *Ravdatu’t-Tâlibîn*, c. 7, s. 64.

¹⁵⁶⁸ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 255.

¹⁵⁶⁹ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc*, c. 7, s. 255.

¹⁵⁷⁰ Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, c. 4, s. 256.

¹⁵⁷¹ Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, c. 6, s. 239; Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, c. 4, s. 256.

Netice olarak bu meselede Heytemî, Nevevî'nin *er-Ravdâ*'daki tercihini mutemet olarak görürken; Remlî ise *el-Minhâc*'daki tercihini mutemet ve amel edilmeye esas kabul ettiği görülmektedir.

2. Mesele: Efendi, câriyesine “hayız gördün/حَضَّتْ” dese, câriye de bunu inkâr etse Remlî, İmâm Cüveynî'nin görüşünü tercih ederek câriyenin kesinlikle tasdik edileceğini ifade eder.¹⁵⁷² Heytemî'ye göre en doğrusu câriyenin tasdik edilmesidir; ancak efendinin tasdik edilmesi de muhtemeldir. Heytemî, Nevevî'nin bu meseleyle ilgili iki farklı görüşünün mevcut olduğunu, bir yerde İmâm Cüveynî'nin görüşünü, başka bir yerde ifade ettiğimiz ikinci görüşü tercih ettiklerini ifade eder. Ona göre mutemet olan görüş, ikinci görüş olarak ifade edilendir.¹⁵⁷³

3. Mesele: Evlenilecek kızı isteyen kişi veya bu iş için görevlendirilen vekilinin “Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e salavat ile başlayan, tavsiye ve dua ile bitirilen” bir hutbe ile söze başlaması sünnettir. Kızın velisi erkeğe teklifte bulunduğu “elhamdülillâh vessalâtü ‘alâ Rasûlillâh, seni kızım ile evlendirdim” demek suretiyle icâbta bulunursa; erkek “elhamdülillah ve’s-Salâtu ve’s-Selâmu ‘alâ Resûlillah, kabul ettim” derse, doğru görüşe göre nikâh sahih olur. Heytemî'ye göre böyle söylemesi müstehaptır.¹⁵⁷⁴ Remlî'ye göre ise müstehap değildir.¹⁵⁷⁵

Bu meseleyle ilgili Nevevî'nin iki farklı görüşü vardır. Birincisine göre *Minhâc*” adlı eserinde “ben derim ki “bu müstehap değildir” doğrusunu Allah (c.c) bilir ifadesiyle erkeğin kısa bir hutbe irat ettikten sonra “kabul ettim” demesi icâb ve kabûl arasına hutbe girmesinden dolayı sünnet değildir.¹⁵⁷⁶ Ensârî, Şirbînî ve Şirvânî de Nevevî'nin bu görüşünü tercih etmiştir.¹⁵⁷⁷ İkincisi ise *Ravdatu't-Tâlibîn* adlı eserinde “erkek, elhamdülillah ve’s-Salâtu ‘alâ Resûlillâh, kabul ettim” dese iki vecih vardır. Bir veche göre icâb ile kabûl arasına fasıla girdiğinden nikâh sahih

¹⁵⁷² Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 170.

¹⁵⁷³ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 8, s. 281.

¹⁵⁷⁴ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 215.

¹⁵⁷⁵ Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, c. 6, s. 207; Karadâğî, *el-Menhelu'n-Neddâh*, s. 259; Şirvânî, *Hâşiye ‘alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 215.

¹⁵⁷⁶ Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s. 205.

¹⁵⁷⁷ Ensârî, *Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb*, c. 2, s. 41; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, c. 4, s. 224; Şirvânî, *Hâşiye ‘alâ Tuhfetu'l-Muhtâc*, c. 7, s. 215.

değildir. Mâverdî bu görüşü doğru kabul etmiş, Sübkî de bunun daha güçlü olduğunu ifade etmiştir;¹⁵⁷⁸ ancak doğru olan nikâhın sahih olduğudur. Zira araya giren sözler, nikâh akdinin maslahatlarından olduğu için icâb ve kabûlün art arda bitişik olmasına hâlel getirmez. Bu cem‘ edilen iki namaz arasına giren kâmet gibidir. Çünkü cumhur iki hutbenin okunmasının sünnet olduğunu biri velinin icâbı telaffuz ederken diğeri de kocanın kabul ifadesinden öncedir.¹⁵⁷⁹ Heytemî ile Remlî’nin bu meseleyle ilgili iki farklı görüş ortaya koymaları Nevevî’nin iki farklı görüş ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Heytemî, Nevevî’nin *Ravdatu’-Tâlibîn*’deki görüşünü tercîh ederken; Remlî ise *Minhâcu’t-Tâlibîn*’deki görüşünü tercîh etmiştir.

¹⁵⁷⁸ Şîrbînî, **Muğnî’l-Muhtâc**, c. 4, s. 224.

¹⁵⁷⁹ Nevevî, **Ravdatu’t-Tâlibîn**, c. 7, s. 35.

SONUÇ

Heytemî ile Remlî, Şâfiî mezhebi açısından bereketli olduğu Mısır topraklarında dünyaya gelmiş, hicrî onuncu asırda Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemde yaşamışlardır. Dönemin önemli âlimlerinden eğitim almış, verdiği dersler ve yazdığı eserlerle günümüze kadar adlarından sıkça söz ettirmişlerdir. Remlî, hayatının tamamını Mısır'da, Heytemî ise otuz beş yaşından itibaren kalan ömrünü Mekke'de geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Câmi'atu'l-Ezher'de okuyan, Şeyhülislâm Zekerıyyâ el-Ensârî ve Şihâbuddîn er-Remlî gibi aynı âlimlerden ders alan Heytemî ve Remlî, müteahhirûn dönemi Şâfiî mezhebinin önemli iki siması kabul edilmiştir. Ehl-i sünnet akidesine mensup ve tasavvuf meşrepli olan bu iki âlim dört mezhebe mensup talebeler yetiştiren nadir âlimlerden kabul edilmişlerdir.

Heytemî ile Remlî, yaşadıkları dönemde ehl-i sünnet akidesini savunarak Müslümanların birlik ve beraberliğini sağlamaya çalışmış, İslâm âleminde siyasî ve sosyal istikrârın sürmesine katkıda bulunmuş ve İslâm memleketlerine yöneltilen saldırılara karşı Müslümanların birbirleriyle kenetlenmesi için çalışmışlardır.

Heytemî ve Remlî'nin görüş, tercih ve fetvalarına baktığımızda kendilerinden önceki âlimlerin kitaplarından herkesin çıkarıp aktaramayacağı, sahihini sakiminden ayıramayacağı hükümleri formüle edip aktarımlar yapmışlardır. Böylece kendi dönemindeki meselelere çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Şâfiî fıkıh literatürüne önemli birçok eser kazandıran bu iki fakihin özellikle Nevevî'nin *Minhâcu't-Tâlibîn* adlı eserine yazdıkları şerhler ile mezhebe büyük bir katkı sağladıkları görülmektedir. Heytemî'nin yazdığı *Tuhfetu'l-Muhtâc* ile Remlî'nin yazdığı *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı bu şerhlerin şöhreti müelliflerini bile geçmiştir.

Heytemî ile Remlî'nin değeri ilim ehli tarafından müsellemler olmakla birlikte onların Şâfiî fakihleri içindeki konumları konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu anlamda Şâfiî fakihleri arasında onların konumları ile ilgili farklı görüş ortaya çıkmıştır. Eserleri ve görüşlerinden yaptığımız çıkarımlar sonucunda Heytemî ve Remlî'nin

Şâfiî fakihleri arasındaki konumları “ehlu’t-tercîh ve ehlu’l-fetva” mertebesinde oldukları kanaati hâsıl olmuştur.

Şâfiî mezhebinde tercîh faaliyetinin önemli iki ismi olan Heytemî ile Remlî’nin eserleri incelediğinde mensup oldukları mezhebe temelde şu noktalarda katkı sağladıkları görülmüştür:

- a. Şeyhayn’ın değinmedikleri meselelerde Heytemî ve Remlî görüş belirtmişlerdir.
- b. Tercihleriyle mezhebi zenginleştirmelerine katkı sağlamışlardır.
- c. Mezhep içinde farklı görüş tercîh etmişlerdir.
- d. Tenkîh vazifesini yerine getirmişlerdir.
- e. Kendilerine has kavramlar geliştirmişlerdir.
- f. Mensup oldukları ekolü savunmuşlardır.
- g. Ekolün görüşlerini nakledip kaydetmişlerdir.

Râfiî ile Nevevî arasında meydana gelmiş olan ihtilâfların benzeri Heytemî ile Remlî arasında da gerçekleşmiştir.

Heytemî genellikle meselelerin azimet yönünü, Remlî ise ruhsat yönünü tercih etmiştir.

Eserlerinde ifade ettikleri görüşler mezhebin muteber görüşü olarak benimsenmiştir. Mezhepte ikisinin ittifak ettikleri görüşlere muhalif diğer görüşlere itibar edilmemiştir. İhtilâfları durumunda ikisinden birisinin görüşü amel edilebilir görülmüştür.

İkisinin farklı tercîh belirttiği meselelerde Yemen, Şam bölgesi, Kürtler, Uzakdoğu, Hindistan’ın Melîbâr bölgesi ve Kafkasya’daki Şâfiîler Heytemî’nin *Tuhfe*’deki görüşlerini mutemet kabul etmişlerdir. Mısır Şâfiîleri ise Remlî’nin *Nihâye*’deki görüşlerini esas almışlardır. Haremeyn Şâfiîleri ise ilk önce Heytemî’nin

görüşlerine itimat etmiş; ancak Mısır âlimleri Hicaz'a çokça gelerek orada eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmalarıyla Remlî'nin görüşlerini mutemet kabul etmeye başlamışlardır.

Heytemî'nin görüşlerinin bu bölgelere yayılmasının nedeni Mekke gibi Müslümanların merkezi olan bir yerde ikamet etmesinin yanında talebeleri, eserleri ve Nakşibendilik/Hâlidiliğin desteğiyle olduğu görülmektedir. Remlî ise sadece Mısır'da kalmış ve orada yetiştirdiği talebeler vesilesiyle Heytemî'ye nazaran daha az bir etkiye sahip olmuştur. Heytemî ve Remlî'nin etkileri kendilerinden sonraki fakihler üzerinde de olmuştur. Hâşiye yazarlarının çoğu Mısırlı olmaları ve Remlî'ye bir şekilde talebe olmalarından dolayı Remlî'nin görüşlerini mutemet kabul görmüşlerdir. Mısırlı hâşiye müelliflerin dışında diğer fakihler Heytemî'nin görüşlerini esas almışlardır.

Fıkıh camiasında daha çok ihtilâfları ve farklı görüşleriyle ön plana çıkmış olan bu iki fakihin ihtilâf sebeplerinden çok ikisinin ortak noktaları dikkat çekmektedir. Genellikle ihtilaflarıyla gündeme gelen Heytemî ile Remlî'nin pek çok ortak noktası bulunmaktadır. İkisinin ortak noktaları şu şekilde sıralanabilir: Mısırlı olmaları, aynı asırda yaşamaları, Zekerîyyâ el-Ensârî ve Şihâbüddîn er-Remlî gibi ortak hocalardan ders almış olmaları, Câmâtü'l-Ezher'de eğitim görmüş olmaları, yetiştirdikleri talebelerle dört mezhebe hizmet etmiş olmaları, itikatta Eş'arî, fıkıhta Şâfiî mezhebine bağlı olmaları, tasavvufla ilgilenmeleri, Nevevî'nin *Minhâc* adlı eserine şerh yazmaları ve İbnü'l-Kâsım el-Abbâdî, Nâsruddîn Muhammed et-Tablâvî ve Nûreddîn Ali ez-Zeyyâdî gibi aynı öğrencilere ders vermiş olmalarıdır.

Bu iki fakihin bunca ortak noktaları olmalarına rağmen fûrû-i fıkıh alanında kitabü't-tahâret'ten (temizlik bölümü) kitâbü'l-ıtk'a (kölelik bölümü) kadar iki binden fazla ihtilâfları olmuştur. Bu iki âlimin mezhep içi ihtilâflarının bu derecede yoğun olması dikkat çeken bir husustur. Bu kadar ihtilâfa rağmen aralarında herhangi bir sürtüşme, cedelleşme ve bir birlerini yermenin meydana gelmemiş olması önemli görülmüştür.

İhtilâfları da Şâfiî âlimlerce değerli görüldüğünden konuyla ilgili müstakil eserler yazılmıştır. Karadâğî'nin *el-Menhelü'n-Neddâh fî İhtilâfi'l-Eşyâh, Bâ*

‘Alevî’nin’ *Fethü’l-Alî bi cemi’l-hilâfi beyne İbn Hacer ve İbni’r-Remlî*, Mustafa el-‘Ulvânî’nin *Keşfu’l-Ğitâi ve’l-Lebs fî İhtilâfi İbn Haceri ve’s-Şems ve Bâ Sabrîn’ninİsmedu’l-Ayneyn fî Ba’di İhtilâfi’s-Şeyhayn* adlı eserler bunlardan bazılarıdır.

Heytemî ile Remlî’nin ihtilâf sebeplerini şu dört ana maddede özetlenebilir:

1. Delilleri kullanmalarından kaynaklanan ihtilâflar: Heytemî ile Remlî delil anlayışlarında temelde bir fark olmamasına rağmen, çok az da olsa bazı metodolojik farklılıklar olduğu ve görüş ayrılıklarının bir kısmının bundan kaynaklandığı görülmektedir. Kıyas, örf, maslahat, fıkıh kaideleri, hadis rivayeti azimet ve ruhsat gibi hususlardan kaynaklandığı görülmektedir.

2. Mezhep içi farklı görüşlerin tercihlerinden dolayı ihtilâflar meydana gelmiştir. Bu tercihler sırasıyla İmâm Şâfiî’in farklı kavilleri, ashâbu’l-vucûhun vecihleri ya da ehlü’l-fetva ve nüzzârın görüş ve tercihlerine bağlı farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

3. Heytemî’nin Mekke’de, Remlî’nin de Kahire gibi bir şehirde yaşaması görüşlerine de yansımıştır. Remlî’nin daha kozmopolit bir şehirde yaşamasın etkisi görülmüştür. Bu da Heytemî ile Remlî’nin ihtilâflarının temelinde yatan ana sebeplerinden biri olmuştur. Remlî’nin içinde yaşadığı toplumun sosyolojik yapısı görüşlerine yansımış, örf ve maslahat gibi kolaylıklar içeren delilleri daha fazla kullanmıştır.

4. Hocalarının görüşlerini tercihten kaynaklı ihtilâflar. Heytemî muhalefet ettiği birçok meselede genellikle hocası Zekerîyya el-Ensârî’nin görüşlerine göre hareket ettiği görülmektedir. Remlî ise birçok meselede babası Şihâbuddîn er-Remlî’nin görüşlerini esas aldığı görülmektedir.

Ayrıca bu iki fakihin görüşleri mukayese edildiğinde Heytemî’nin görüş ve tercihlerinde azimet ve ihtiyâtın daha fazla olduğu, Remlî’de ise ruhsat ve kolaylığın öne çıktığı ve Heytemî’nin görüşlerine nazaran uygulanabilirliğinin daha fazla olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

ABBÂDÎ, Şihâbüddîn Ahmed İbnu'l-Kâsım (v. 994/1585), **Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî 'alâ Ğureri'l-Behiyye**, (el-Ğureru'l-Behiyye ile Hâşiye Abdurrahman eş-Şirbînî ile birlikte), Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire ty.

ABDULCEBBÂR, Ömer, **Siyeru ve Terâcimu B'adi 'Ulemâinâ fi'l-Karni'r-Râbi' 'Aşere li'l-Hicre**, neş. Tihâme, Cidde 1982.

ABDULVAHAB, Ekrem, **el-İmdâd Şerhu Manzûmeti'l-İsnâd I-XIII**, Mektebetu Câmiatu'l-Musul, Musul, 1998.

ABDURRAHÎM, Abdurrahim Abdurrahman, **el-Hayâtu'l-İctimâiyye fi'l-Vilâyâti'l-'Arabiyye Esnâe'l-'Ahdi'l-'Usmânî**, (nşr. Abdulcelîl et-Temîmî, Merkezu'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsi'l-'Usmâniyye, Zağvân, 1988.

'ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-'Aclûnî (v. 1162/1748), **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-Elbâs I-II**, (thk. Abdulhamîd b. Ahmed Hindâvî), Mektebetu'l-'Asriyye, 2000.

AFGANÎ, Ebû Abdullâh Şemsuddîn b. Muhammed (v. 1420/1998), **Cuhûdu 'Ulemâi'l-Hanefiyye fî İbtâli'l-Kubûriyye I-III**, Dâru's-Sumay'î, Riyad 1996.

AKAY, İhsan Şâfiî Usûl Geleneğinde İmâm Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018.

_____, “Şâfiî Mezhebinde Makâsıd Literatürünün Gelişim Seyri”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, sayı: 21, 2018.

'AKL, Nasr b. Abdilkerim, **İslâmiyye lâ Vahâbiyye**, Dâru Kunûzi İşbiliyye li'n-Neşr, 1425.

ALÎ, Cafer Abdusselâm, “‘Avâmilü İntişâri'l-Mezhebi's-Şâfiî fî Muhtelifi'l-Bilâdi'l-İslâmiyye”, **“el-İmâm Şâfiî Fakihen ve Müctehiden” İmâm Şâfiî Sempozyumu**, Uluslararası İslâm Üniversitesi, Kuala Lumpur, Malezya 1990, ss. 559-590.

ALÎ, İsmail Ebû Bekr, “İntişâru Mezhebi's-Şâfiîyye fî Ahdi's-Selçûkî”, **II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu**, Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Konya 2013.

- ‘AMÎRA, Şihâbüddîn Ahmed el- Burullisî (v. 957/1550), **Hâşiyetâ’l-Kalyûbî ve ‘Amira (‘Umeyre) ‘alâ Kenzi’r-Râğibîn Şerhi Minhâcî’t-Tâlibîn I-IV**, (Kalyûbî ile birlikte), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995.
- ‘ANÂNÎ, Kemâl Abdulazîm, **el-Îmâm Şemsuddîn er-Remlî ve Eseruhu fi’l-Fikhi’ş-Şâfiî**, Basılmamış Doktora Tezi, Ezher Üniversitesi, Kahire 1983.
- ARENDONK, C. Van “İbnu’l-Hacer el-Heytemî”, **İslam Ansiklopedisi I-XII**, MEB Yayınları, İstanbul 1967.
- ARVÂSÎ, Seyyid Sibgatullâh, “el-Mineh”, **el-Kelimatü’l-Kudsiyye li’s-Sâdâtî’n-Nakşibendiyye**, y.y., 1979.
- ASLAN, Mahsum, **Muhammed Said Ramazan el-Bûtî’nin İlmî Kişiliği ve Fıkhiçiliği**, Dicle Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2014.
- _____ “Hanbelîlerin Kuzeydeki Merkezi Harran’ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları”, **I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu**, Şanlıurfa Mayıs-2017, ss. 294-319.
- ‘ASİMÎ, Abdulmelik b. Hüseyin (v. 1111/1699), **Simtu’n-Nücûmu’l-‘Avâlî fî Enbâi’l-Evâli ve’t-Tevâlî I-IV**, (thk. Adıl Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvad), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- ‘ASKALÂNÎ, Şihâbüddîn Ebi’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed (Hafız İbn Hacer) (v. 852/1449), **Tevâlî’t-Te’sîs li Me’âlî Muhammed b. İdris**, (thk. Ebu’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru’l-Kütübî’l- ‘İlmiyye, Beyrut 1986.
- _____ **Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî I-XIII**, Dâru’l-Ma’rîfe, Beyrut 1379/1957.
- ASYÛTÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Minhâcî (v. 880/1475), **Cevâhiru’l-‘Ukûd ve Mu’înu’l-Kudât ve’l-Muvakkî’in ve’ş-Şühûd I-II**, (thk. Mas’ad Abdilhamid Muhammed es-Saidînî), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
- AŞKAR, Muhammed b. Süleyman (v. 1430/2008), **Ef’âlu’r-Resûl ve Delâletuhâ ale’l-Ahkâmi’ş-Şer’iyye I-II**, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 2003.
- ‘AŞÛR, Said Abdulfettâh, **‘Asru’l-Memâlik fi’l-Mısri ve’ş-Şâm**, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Kahire 1976.
- ATTÂS, Syed Muhammed Noquib, “Endonezya”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, c. 11, ss. 194-197.
- ‘AVVÂME, Muhammed, **Eseru’l-Hadîsi’ş-Şerîf fî İhtilâfi’l-Eimmeti’l-Fukahâ**, Dâru’s-Selâm, Kahire 1978.

AYBAKAN, Bilal, “Şâfiî Mezhebi”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, c. 38, ss. 233-247.

_____ “Selçuklular Döneminde Fıkıhın Gelişimi: Şâfiî Mezhebi Çerçevesinde”, **II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce**, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2013.

AYAZ, Fatih Yahyâ, **Memlükler (1250-1517)**, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

AYDERÛS Abdulkâdır b. Şeyh (v. 1038/1629), **en-Nûru’s-Sâfir ‘an Ahbâri’l-Karni’l-‘Aşır**, (thk. Ahmed Hâlû vd.), Dâru Sader, Beyrut 2001.

‘AYNÎ, Bedrüddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v. 855/1451), **el-Binâye Şerhu’l-Hidâye I-XIII**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000.

‘AZZÂM, Abdulvahhâb **Mecâlisu’s-Sultân el-Ğavrî (Safahatun min Târihi Mısır fi’l-Karni’l-‘Aşiri’l-Hicrî)**, Mektebetu’s-Sikâfeti’d-Diniyye, Kahire 2010.

BÂ ‘ALEVÎ Muhammed b. Ebûbekr eş-Şillî, **İkdu’l-Cevâhiri ve’d-Dürer fî Ahbâri’l-Karni’l-Hâdî ‘Aşer**, Mektebetu’-Terîmi’l-Hedîse, Hadramevt 2003.

_____ **el-Meşre‘u’r-Revî fî Menâkibi Benî ‘Alevî, I-II** Matbaatu’l’Amira, Kahire 1219.

BÂ ‘ALEVÎ, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin (v. 1320/1903), **Buğyetu’l-Müstersîdin fî Talhîsi Fetâvâ badi’l-Eimmeti mine’l-Muteahirrîn**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____ **Ğâyetu Telhisi’l-Murâd min Fetâvâ İbn Ziyâd, (Buğyetu’l-Mustersîdîn ile birlikte)**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.

BÂ ALEVÎ, Abdullah b. Hüseyin, **Matlabü’l-İkâz fî’l-Kelâmi ‘alâ Şeyi’n min Garari’l-Elfâz**, Dârü’l-Mehâcir, Terîm/Yemen 1415/1995.

BÂ ‘ALEVÎ, Ömer b. Hamid b. Ömer b. Bâ Ferec el-Hadramî (v. 1274/1857), **Fethu’l-‘Alî bi Cem‘i İhtilâfî Beyne İbn Hacer ve’r-Remlî**, (thk. Şifâ Muhammed Hasan Hîto), Dâru’l-Minhâc, Beyrut 2010.

BÂ ‘AMR, eş-Şeyh Ebûbekr b. Muhammed b. Abdullah, **Cevâhiru’d-Dürer fî Menâkibi İbn Hacer (Eşrefu’l-Vesâil’le birlikte)**, (thk. Ebû’l-Fevâris Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

BABNİRLİ, Mollâ Abdullah, **Çağlar Boyu İslâm Fıkıhı I-II**, İhsan Yayınları, İstanbul 2006.

BÂ ‘İŞN, Said b. Muhammed Bâ Ali (v. 1270/1853), **Büşra’l-Kerîm bi Şerhi Mesâili’t-Ta‘lîm (Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Hadremiyye)**, Dâru’l-Minhâc, Cidde 2004.

- BÂCÛRÎ, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed (v. 1277/1860), **Hâşiye ‘alâ Şerh-i ibni Kâsım el-Ğazzî ‘alâ Metni Ebî Şucâ’ I-II**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- BADÂRÎN, Eymen, “İstîlâhu’ş-Şâfiyye min Hilâli Istîlâhi’n-Nevevî fî Minhâci’t-Tâlibîn”, **Mecelle Câmi‘atu’l-Halîl li’l-Buhûs**, cilt: 4, sayı: 2, Filistin 2009, 277-306.
- BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali b. Sâbit (Hatîb el-Bağdâdî) (v. 463/1071), **el-Fakih ve’l-Mutefekkih**, (nşr. İsmail el-Ensârî), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1980.
- BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî (v. 1399/1920), **Hedîyyetu’l-‘Ârifîn, I-II**, Dârü İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 2008.
- _____ **İdâhu’l-Meknûn I-IV**, Dârü İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ty.
- BÂ SABRÎN, Ali b. Ahmed b. Said (v. 1305/1887), **İsmedü’l-Ayneyn fî Ba’di İhtilâfi’ş-Şeyhayn İbn Hacer el-Heytemî ve’ş-Şemsi’r-Remlî**, (Buğyetü’l-Mustersidîn ile birlikte), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- BÂZÎB, Muhammed b. Ebîbekr, **Cuhûdu Fukahâ Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’ş-Şâfiî**, Dârü’l-Feth, Amman 2009.
- BEHÛTÎ, Mansûr b. Yunus (v. 1051/1641), **Dakâiku ûli’n-Nuhâ li Şerhi’l-Muntehâ (Şerhu Münteha’l-İrâdât) I-VII**, (thk. Abdullah Abdilmuhsin et-Türkî), Müessesetu’r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2000.
- _____ **Keşşâfu’l-Kinâ‘ ‘an Metni’l-İknâ‘ I-VI**, (thk. Ebû Abdillâh Muhammed Hasen eş-Şâfiî), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- BEKRÎ, Muhammed Ali b. Muhammed (v. 1057/1647), **Defîlu’l-Fâlihîn li Turuki Riyâdi’s-Sâlihîn I-VII**, Dârü’l-Marife, Beyrut 2004.
- BERKÎTÎ, Muhammed ‘Amîmi’l-İhsân el-Müceddidî, **et-Ta‘rîfâtü’l-Fıkhiyye**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- BERZENCÎ, Seyyid Cafer b. Seyyid Hasan el-Medenî (v. 1177/1763), **İltikâtu’z-Zehar min Netâici’r-Rihleti ve’s-Sefer fî Ahbâri Karni’l-Hâdî ‘Aşer**, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2018.
- BEYTÂR, Abdürrezzak, **Hilyetü’l-Beşer fî Târîhi’l-Karni’s-Sâlise ‘Aşer I-III**, (thk. Muhammed Behcet el-Beytâr), Dârü Sâder, Beyrut 1993.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (v. 458/1065), **es-Sünenu’l-Kübrâ I-XI**, (thk. Muhammed Abdulkadir ‘Atâ), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- BİKÂÎ, Ömer b. Muhammed Berekât (v. 1295/1878), **Feydu’l-İlâhi’l-Mâlik fî Halli Elfâzi ‘Umdeti’s-Sâlik ve ‘Uddeti’n-Nâsik I-II**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999.

- BUĞA, Mustafa Dîb, **Eseru'l-Edilleti'l-Muhtelifi Fihâ**, Dâru'l-İmâm el-Buhârî, Dımaşk ty.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (v. 256/870) **Sahihu'l-Buhârî I-IX**, (thk. Muhammed Zuhayr b. Nâsir en-Nâsir) Dâru't-Tevki'n-Necât, Beyrut 1422.
- BUKR, Masood Khudhur, **Hâşiyetu Mollâ Muhammed el-Gardî 'alâ Kitâbi'l-Envâr**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, BÜSBE, Bingöl 2017.
- BULKÎNÎ, Sirâcuddîn Ebî Hafs Ömer b. Reslân (v. 805/1403), **Tedrîbu'l-Mübtedî ve Tehzîbu'l-Müntehî (et-Tedrîb fi'l-Fikhi's-Şâfiî) I-IV**, (thk. Neş'et b. Kemâl el-Mısırî), Dâru'l-Kıbleteyn, Riyad ty.
- BERHÂMÎ, Yâsir Hüseyin, **Fıkhu'l-Hilâf beyne'l-Müslimîn**, Dâru'l-'Akîde, Kahire 2000.
- BÛTÎ, Muhammed Said Ramazan (v. 2013), **Davâbitu'l-Maslaha fî Şerî'ati'l-İslâmiyye**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2005.
- _____ **Ma'a'n-Nâs I-II**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2009.
- Mes'eletu Tahdidu'n-Nesli Vikâyeten ve İlâcen**, Mektebetu'l-Fârâbî, Beyrut 1988.
- BÜCEYREMÎ, Süleymân b. Muhammed b. Ömer el-Mısırî (v. 1221/1806), **et-Tecrîd li Naf'i'l-'Abîd I-IV (Hâşiyetu'l-Büceyremî ale'l-Menhec)**, Matabaatu'l-Halebî, Kahire 1950.
- _____ **Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb I-IV (Hâşiyetu'l-Buceyremî 'ale'l-Hatîb)**, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995.
- CA'DÎ, Ömer b. Semure (v. 586/1190), **Tabakâtu Fukahâi'l-Yemen**, (thk. Fuad Seyyid), Dârü'l-Kalem, Beyrut 1956.
- CAĞÎM, Nu'mân, **Madhal ile'l-Mezhebi's-Şâfiî Ricâluhu ve Usûluhu ve Kütübihi ve İstîlâhatihi**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- CÂVÎ, Muhammed b. Ömer en-Nevevî (v. 1315/1897), **Nihâyetu'z-Zeyn fî İrşâdi'l-Mubtediîn Şerhun 'alâ Kurreti'l-Ayn bi-Mühimmâtî'd-Dîn**, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- CEMEL, Ebû Dâvud Süleymân b. Ömer el- el-Uceylî el- Mısırî (1204/1790), **Futûhâtu'l-Vehhâb bi Tavdîhi Şerhi Menheci't-Tullâb (Hâşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec) I-V**, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- CERDÂNÎ, Muhammed b. Abdillâh ed-Dimyâtî (v. 1331/1913), **Fethu'l-'Allâm bi Şerhi Mürşidi'l-Enâm I-IV**, Dâru's-Selâm, Kahire 1988.
- CERHEZÎ, Abdullah b. Süleyman b. Abdillâh (v. 1201/1787), **Hâşiyetü'l-Cerhezî ale'l-Menheci'l-Kavîm bi Şerhi Mesâili't-Takvîm**, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2012.

- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd (v. 393/1002), **es-Sihâh I-VII**, (thk. Ahmed Abdulğaffûr ‘Attâr), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1979.
- CEZZÂR, Abdulmu‘iz Abdulhamîd, **İbn Hacer el-Heytemî**, yy, Kahire 1981.
- CUM‘A, Ali Cum‘a Muhammed, **el-Medhal ilâ Dirâseti’l-Mezâhibi’l-Fıkhiyye**, Dâru’s-Selâm, Kahire 2012.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Seyyid Şerîf (v. 816/1413), **Kitâbu’t-Ta‘rîfât**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- CÜVEYNÎ, Ebü’l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (İmâmü’l-Haremeyn Muhammed) el-Cüveynî (v. 478/1085), **Nihâyetü’l-Matlab fî Edilleti’l-Mezheb**, (thk. Abdulazîm Mahmud ed-Dîb), Dâru’l -Minhâc 1428/2007.
- DÂĞİSTÂNÎ, Murtedâ Ali b. Muhammed, **el-Madhal ilâ Usûli’l-İmâm Şâfiî (Tahrîcu’l-Kavâidi’l-Usûliyye min Hilâli Tuhfeti’l-Muhtâc) I-II**, Dâru’s-Selâm, Dağıstân-el-Meşriku li’l-Kitâb, Dimaşk 2008.
- DAHLÂN, Ahmed b. Zeynî (v. 1304/1886), **Hulasatu’l-Kelâm fî Beyâni Ümerâi’l-Beledi’l-Harâm**, (thk. Muhammed Fâris eş-Şeyh Re’fet Abdulazîz), Matbuatu Erdi’l-Haremeyn, ty.
- DAKR, Abdulğani, **el-İmâmu’n-Nevevî**, Dâru’l-Kalem, Dimaşk 1994.
- DÂREKUTNÎ, Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer (v. 385/995), **es-Sünen I-V**, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2004.
- DARGİLÎ, Nezîr b. Hâce, **Nüzhetü’l-Ezhân fî Terâcimi Ulemâi Dâğıstân**, Mahtût eser, vr. 88, <https://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=111768&page=3> (Erişim Tarihi: 28.09.2018).
- DAYF, Şevkî, **Târihu’l-Edebi’l-Arabî VII**, Dâru’l-Me‘arif, Kahire ty.
- DEHLEVÎ, Kutbuddîn Şâh Veliyullâh Ahmed (v. 1176/1762) **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi’l-İhtilâf**, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 1985.
- DEMİRÎ, Muhammed b. Musa b. Ali, (v. 808/1405), **en-Necmu’l-Vehhâc fî Şerhi’l-Minhâc I-X**, Dâru’l-Minhâc, Cidde 2004.
- DERNİKA Muhammed Ahmed, **et-Tarikatü’n-Nakşibendiyye ve A’lâmehâ**, Jarrous Press, Trâblus/Lübnan ty.
- DİMYÂTÎ, Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şettâ ed- (v. 1310/1893), **İ‘ânetu’t-Tâlibîn ‘alâ Halli Elfâzi Fethi’l-Mübîn I-IV**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1997.
- DUMAN, Soner, **Hanefî Mezhebinin Şâfiî Muhitteki Yankısına Bir Örnek Olarak “Hurûc Mine’l-Hilâf”**, Hikmet Yurdu, Yıl: 10, C: 10, Sayı: 19, Ocak – Haziran, 2017/1, ss. 53-64.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), **Sünenu Ebî Dâvûd I-IV**, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty.

EBÛ HABÎB, Sa'dî, **el-Kâmûsu'l-Fikhî Lugaten ve İstilâhen**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1988.

EBÛ SÜLEYMAN, Abdülvehhâb İbrâhim, **Kitâbetü'l-Bahsi'l-İlmî**, Cidde 1403/1983.

EBÛ SÛNNE, Ahmed Fehmî, **el-Örf ve'l-Âde fî Re'yi'l-Fukahâ**, Matbaatu'l-Ezher, Kahire 1947.

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, **Târîhü'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye**, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut ty.

_____ **eş-Şâfiî: Hayâtuhu ve Asruhu ve Arâuhu ve Fıkhuhu**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1978.

EBÛ ZEYD Bekr b. Abdilah, **Mu'cemu'l-Menâhi'l-Lafziyye**, Dâru'l-'Âsime, 3. Baskı, Riyad 1996.

EHDEL, Ahmed Meykerî Şumayla, **Sullemu'l-Mutellimi'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Rumûzi'l-Minhâc**, (thk. İsmail Osman Zeyn, Minhâcü't-Tâlibîn ile birlikte basılmış), Dâru'l-Minhâc, Cidde 2005.

EHDEL, Cemâluddîn Muhammed b. Abdirrahman (v. 1352/1931), **'Umdetu'l-Müftî ve'l-Müstefî I-II**, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008.

ENSÂRÎ, Zekerîyya b. Muhammed (v. 926/1519), **Esna'l-Metâlib fî Şerhi Ravdi't-Tâlib I-IV**, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ty.

_____ **el-Ğureru'l-Behiyye fî Şerhi Behceti'l-Verdiyye I-V**, (Hâşiye Abdirrahman eş-Şirbînî ve İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire ty.

_____ **Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.

_____ **Ğâyetu'l-Vusûl fî Şerhi'l-Lübbi'l-Usûl**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, Kahire ty.

_____ **Menhecü't-Tullâb**, (thk. Salâh b. Muhammed b. Avîda), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

ERBÎLÎ, Muhammed Emîn el-Kürdî (v. 1332/1914), **Tenvîrü'l-Kulûb fî Muâmelâti Allâmi'l-Ğuyûb**, Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, Halep 1991.

ERDEBÎLÎ, Cemâluddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhim (v. 776/1375), **el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr I-II**, (thk. Halef Mufdî el-Mutlak), Dâru'd-Diyâ, Kuveyt 2006.

EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (v. 370/980), **Tehzîbu'l-Luğa I-VIII**, (thk. Muhammed Avd), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.

EZHERÎ, Refîk Abdulber el-Vâfî, **Mekânetu Fethu'l-Muîn bi Şerhi Kurreti'l-'Ayn beyne's-Şâfiyyeti fi'l-'Alem**, Mecelletu Melîbâr, Kerâlâ, Hindistan. (http://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21.html) erişim tar: 14.08.2018.

FÂDÂNÎ, Ebu'l-Fadl Muhammed Yasin b. İsâ el-Mekkî (v. 1990), **Esânîdu'l-Fakîh İbn Hacer**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2008.

FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî (v. 770/1368), **el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfiî**, Dâru'l-Hicret, Kum/İran 1405.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), **İhyâu Ulûmi'd-Dîn I-IV**, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.

_____ **el-Vecîz fi'l-Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî I-II**, Ali Muavvîd-Adıl Abdulmevcûd, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1418/1997.

_____ **el-Vesît fi'l-Mezheb I-VII**, (thk. Ahmed Maahmud İbrahim-Muhammed Muhammed Tâmer), Dâru's-Selâm, Kahire 1417.

GÖKÇE, Ferhat, "Türkiye'de Memlûkler Dönemi Hadis Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt: 11, sayı: 21, 2013, ss. 41-88.

GÖKSOY, İsmail Hakkı, **Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği**, İsam Yayınları, Ankara 1995.

_____ "Mahfuz b. Abdullah et-Termesî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara 2003, c. 27, ss. 335-336.

_____ "Endonezya'da Tasavvufî Hareketler ve Bazı Özellikleri", **Tasavvuf Dergisi**, Ankara 2003, sayı: 11, ss. 75-115.

GÖRMEZ, Mehmet, "Fıkhu'l-Hadîs", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara 1995, c. 12, ss. 547-549.

ĞAMRÂVÎ, Muhammed ez-Zührî (v. 1337/1909), **es-Sirâcu'l-Vehhâc 'alâ Metni'l-Minhâc**, Dâru'l-Marife li't-Tab'i ve'n-Neşri, Beyrut ty.

ĞAZZÎ, Necmeddîn Muhammed b. Muhammed (v. 1061/1651), **el-Kevâkibü's-Sâire bi Menâkıbi Ayâni'l-Mieti'l-Âşire**, (thk. Halil el-Mansûr), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

_____ **Lutfü's-Semer ve Katfü's-Semer I-II**, (thk. Mahmud eş-Şeyh), Menşûrât Vizâreti's-Sikâfeti ve'l-İrşâd, ty., y.y.

HACÎ HALÎFE, Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebî el-Kostantinî (v. 1067/1657), **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn I-VI**, Mektebetu'l-Müsennâ, Bağdat 1941.

HAFFÂCÎ, Şihâbuddîn (v. 1069/1659), **Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehreti'l-Hayâtî'd-Dünyâ I-II**, (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hılû), Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî 1967.

HAFNÂVÎ, Muhammed İbrahim el-Hafnâvî, **el-Fethu'l-Mübîn fî Halli Rumûzi ve Müstalahati'l-Fukahâi ve'l-Usûliyyîn**, ty., y.y.

HAKKI, İzmirli İsmail, **Yeni İlm-i Kelâm I-II**, Evkâfî İslâmiyye Matbaası, Asitane 1441.

HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed, (v. 241/855), **Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, (thk. Şuayb Arnavût vd.), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2001.

HARD, Abdulkadir Geylânî b. Sâlim, **Mevâhibu'l-Fadl min Fetâvâ Bâ Fadl**, y.y., Terîm/Yemen 1410.

HÂVÎLÎ, Mollâ Muhyiddîn, **el-Mektûbât**, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2014.

HAYDERÎ, İbrahim Fasîh b. Sibgatullah, **Unvânu'l-Mecdi fî Beyânî Ahvâlî Bağdâdi ve'l-Basratî ve'n-Necdî**, Mektebetu Medbûlî, İkinci Baskı, Kahire 1999.

HAZNEVÎ, Şeyh Ahmed b. Murad (v. 1950), **el-Mektûbât**, (çev. Hasip Seven), Dilek Matbaası, İstanbul 1982.

HEYTEMÎ, Şeyhülislâm Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mekkî eş-Şâfî (v. 974/1567), **Esna'l-Metâlib fî Sılati'l-Erhâmi ve'l-Ekârib**, (thk. Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî), Dâru'l-Eseriyye, Ammân ty.

_____ **Eşrefu'l-Vesâil ilâ Fehmi's-Şemâil**, (thk. Ebû'l-Fevâris Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

_____ **el-Minhâcu'l-Kavîm Şerhun 'alâ'l-Mukaddimeti'l-Hadramiyye**, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000.

_____ **el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye I-IV**, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ty.

_____ **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, Dâru'l-Fikr, ty.

_____ **Kitâbu'l-İfsâh an Ahâdisi'n-Nikâh**, (thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdîni), Dâru Ammâr, Amman.

_____ **Fethu'l-Cevâd bi-Şerhi'l-İrşâd I-III**, (thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

- _____ **Fethu'l-Mübîn bi Şerhi'l-Erbeîn**, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008.
- _____ **Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İdâh fî Menâsiki'l-Hacc li'l-Îmâmi'n-Nevevî**, Dâru'l-Hadîs, Beyrut ty.
- _____ **Keffu'r-Ra'â'i 'an Muharimâti'l-Lehvi ve's-Semâ'**, (thk. Adil Abdulmünim Ebü'l-Abbâs), Mekebetu'l-Kur'ân, Kahire ty.
- _____ **el-Înâfe Limâ Cae fî's-Sadakati ve'z-Ziyâfe**, (thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim), Mektebetu'l-Kur'ân, Kahire ty.
- _____ **es-Savâ'iku'l-Muhrikâ**, (thk. Ebû Abdullah Mustafa b. el-'Adevî), Mektebetu Feyyâd, el-Mansûra 2008.
- _____ **Şerhu'l-Hemziyye li'l-Busayrî "Efdalu'l-Kirâ li Kurâi Ummi'l-Kurâ"**, (thk. Ahmed Câsim el-Muhammed-Bucum'a Mekrî), Dâru'l-Minhâc 2005.
- _____ **Tathîru'l-Cinâni ve'l-Lisân 'ani'l-Havdi ve't-Tefevuh bi Selebi Mu'âvîye ma'a'l-Medhi'l-Celî ve İsbâti'l-Hakki'l-'Ali li Mevlânâ Emiri'l-Mü'minîn Ali**, Dâru'l-Îmâm en-Nevevî, Ammân 2008.
- _____ **Tuhfetu'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc I-X** (Hâşiyetu's-Şirvânî ve Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Kahire 1357/1938.
- _____ **ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir I-II**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987.
- _____ **el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-Îmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân**, Dâru'l-Hudâ ve'r-Reşâd, Halep 2007.
- _____ **Muhtasaru'l-İzâh fî'l-Menâsik**, (thk. Hâtem Muhammed b. Zâhir el-Kuseyrî), Câmiatu Âli'l-Beyt, Ürdün 2008.
- _____ **el-Menâhilu'l-'Azbe fî İslâhi mâ Vehâ Mine'l-Ka'be**, (thk. Abdurraûf b. Muhammed el-Kemâlî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2003.
- HİN, Mustafa Said, **Eseru'l-İhtilâf fî'l-Kavâidi'l-Usûliyye fî'l-İhtilâfi'l-'Ulemâ**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1998.
- _____ **el-Kâfi el-Vâfi fî'l-Usûli'l-Fıkhi'l-İslâmî** Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000.
- HİBŞÎ, Abdullah Muhammed **Câmi'u's-Şurûhi ve'l-Havâşî I-III**, el-Mecme'u's-Sakâfi, Abû Dabî 2004.
- HÎTO, Muhammed Hasan, **el-İctihâd ve Tabakâtu Muctehidi's-Şâfiyye**, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.

HÎLA, Muhammed Habîb, **et-Târih ve'l-Müerrihûn bi Mekke mine'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî**, Müessesetu'l-Furkân, Mekke ty.

<http://makhtota.ksu.edu.sa/search/makhtota/5953/1> (Erişim Tarihi: 21. 07. 2018).

<http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/3150/1#.W9yZvJMzYdU> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

<http://k-tb.com/manuscrit/zinab1093>, (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

<http://www.feqhweb.com/vb/t3116.html> (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

<http://www.feqhweb.com/vb/showthread.php?t=3049&page=2> (Erişim Tarihi: 10.10.2018)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Malakka> (Erişim Tarihi: 20.05.2017).

http://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21.html (Erişim Tarihi: 14.08.2018).

<https://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=111768&page=3> (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

HUBEYŞÎ, Fehd Abdullah el-, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-Îmâmi's-Şâfiî**, el-Mektebetu's- Şâmile, el-İsdâru's-Sânî, <http://shamela.ws/rep.php/book/3826>, s. 49.

HUMEYDÂN, Humeydân b. Abdillâh, **İhtilâfu'l-Fıkhi beyne Ulemai't-Tâbiîn**, Melik Suud Üniversitesi Yayınları, Riyad 1413.

INDÛNİSÎ, Abdulkadir b. Abdilmutalib **el-Hazâinu's-Seniyye min Meşâhiri'l-Kütübi'l-Fıkhiyye li Eimetina'l-Fukahâi's-Şâfiyye**, Müessesetu'r-Risâle Nâsirûn, Beyrut 2004.

İRÂKÎ, Veliyyuddîn Ebî Zur'a Ahmed b. Abdirrahim b. El-Hüseyn b. Abdirrahman el-Kürdî (v. 826/1422), **Tahrîru'l-Fetâvâ ale't-Tenbîhi ve'l-Minhâci ve'l-Hâvî (en-Nüketu ale'l-Muhtasarâti's-Selâs) I-III**, (thk. Abdurrahman Fehmî Muhammed ez-Zevâvî), Dâru'l-Minhâc, Cidde 1432/2011.

İBN ABİDÎN, Muhammed Emîn, “Neşru'l-Örfi fi Binâi Ba'di'l-Ahkâmi'l-Fıkhiyye” **Mecmû'atu'r-Resâil**, yy, ty.

İBN 'ALLÂN, Muhammed b. 'Allân es-Sıddîkî eş-Şâfiî (v. 1057/1647), **el-Futûhâtu'r-Rabbâniyye 'ala'l-Ezkârî'n-Nevâviyye I-VII**, Cem'iyetu'n-Neşri ve't-Te'lîfi'l-Ezheriyye, Kahire ty.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh (v. 571/1175), **Târihu Medîneti Dimaşk XXX**, (thk. Ömer b. Ğarâme el-Ömerî), Beyrut 1995.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed bin Abdillâh el-Levâtî et-Tancî (v. 770/1368), **er-Rihle: Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve**

Acâibi'l-Esfâr I-VI, (thk. Abdülhâdî et-Tâzî), Akâdemiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Rabat 1417/1997.

İBNU'L-ĞAZZÎ, Şemsuddîn Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahmân (v. 1167/1753), **Divânu'l-İslâm I-IV**, (thk. Seyyid Kesrevî Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1405), **Târîhu İbn Haldûn (el-Mukaddime) I-VIII**, (thk. Halil Şahhâde), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Ahmed et-Temîmî (v. 354/965), **Sahîhu İbn Hibbân I-XVIII**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993/1414.

İBNU'L-İMÂD, Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed el-Hanbelî (v. 1089/1678), **Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb I-XI**, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk 1406/1986.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî el-Hanbelî (v. 620/1223), **el-Muğnî I-X**, Mektebetü'l-Kahire 1968.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/886), **Sünenu İbn Mâce I-VI**, thk. Muhammed Fuad Abdilbaki), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire ty.

İBNU'L-MUKRÎ, Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmail b. Ebî Bekr el-Yemenî (v. 837/1433) **el-İrşâdu'l-Ğâvî ilâ Mesâliki'l-Hâvî**, (Fethu'l-Cevâd ile birlikte), (thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

_____ **Ravdu't-Tâlib ve Nihâyetu Matlabi'r-Râğib**, (Esna'l-Metâlib ile birlikte), Mektebetü'l-İslâmiyye, ty, y.y.

_____ **Ravdü't-Tâlib ve Nihâyetu Matlabi'r-Râğib I-II**, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt ty.

İBN NAKÎB, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Lü'lü (v. 769/1367), **'Umdetu's-Sâlik ve 'Uddetu'n-Nâsık**, eş-Şu'ûnî'd-Diniyye, Katar 1982.

İBN NÜCEYM, Zeynüddîn Zeyn b. İbrahim (v. 970/1563), **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, (Minhâtu'l-Hâlik ale'l-Bahri'r-Râik ile birlikte), (thk. Zekeriyâ 'Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İBN RIF'Â, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (v. 710/1310), **Kifâyetu'n-Nebîh Şerhi't-Tenbîh fi'l-Fıkhi'l-İlmâmi's-Şâfi' I-XXI**, (thk. Mecdî Muhammed Surûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), **Edebu'l-Müftî ve'l-Müsteftî**, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1986.

_____ **Şerhu Müşkili'l-Vesît I-IV**, (thk. Abdulmunim Halife Ahmed Bilal), Dâru Kunûzi İşbilyâ, Suudi Arabistan 1432/2011.

İBN SÜMEYT, Ahmed b. Ebî Bekr İbn SümeYT el-‘Alevî (v. 1343/1921), el-Hadremî, **el-İbtihâc fî Beyâni İstilâhi'l-Minhâc**, Licnetu'l-Beyânî'l-‘Arabî, 1960.

İBN TAĞRÎBERDÎ, Cemâluddîn Ebi'l-Mehâsin Yusuf el-Hanefî (v. 874/1469), **en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Misr ve'l-Kâhire I-XVI**, Dâru'l-Kütüb, Kahire ty.

İBRAHÎM, Ahmed Ali Muhammed, “el-Mezheb ‘inde’ş-Şâfiyye”, **Kral Abdulazîz Üniversitesi Dergisi**, Sayı 2, sayfa 1-24, Riyâd 1398/1978.

_____ **Hanefî ve Şâfiîlerde Mezheb Kavramı** (çev. Faruk Beşer), Nûn Yayıncılık, İstanbul 2015.

İMRÂNÎ, Ebu'l-Hüseyn b. Yahyâ el- el-Yemenî (v. 558/1162), **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî I-XIII**, (thk. Kâsım Muhammedu'n-Nûrî, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2000.

İSFEHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el- (v. 430/1038), **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ I-X**, es-Saadet, Mısır 1974.

_____ **et-Tıbbu'n-Nebevî I-II**, (thk. Mustafa Hıdır Dönmez), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.

İSNEVÎ, Cemalüddîn Ebû Muhammed Abdurrahim b. Hasan (v. 772/1371), **et-Temhîd fî Tahrîci'l-Fürû' ale'l-Usûl**, nşr. Muhammed Hasan Hîto, Beyrut 1980,

_____ **el-Mühimmât fî Şerhi'r-Ravda ve'r-Râfiî I-X**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2009.

_____ **el-Hidâye ilâ Evhâmi'l-Kifâye, (Kifâyetu'n-Nebîh'le birlikte)** (thk. Mecdî Muhammed Surûr), Dâru'l-Kütübî'l-İlmî 2009.

İVANOV, Nikolay, **Osmanlının Arap Ülkelerini Fethi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

‘İYÂS, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, **Bedâiu'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr I-V**, (thk. Muhammed Mustafa), el-Hey'etu'l-Mısriyye, Kahire 1984.

KÂDÎ İYÂZ, Ebu'l-Fadl el-Kâdî İyâz b. Musa el-Yahsûbî (v. 544/1149), **Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rîfeti A'lâmi Mezhebi Mâlik I-VIII**, (thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî-Ahmed Bekir Mahmûd-Abdulkâdir es-Sahrâvî, Saîd Ahmed A'rab ve Muhammed b. Şerîfe), Matbaatu'l-Fudâle/el-Muhammediyye, Rabat 1968.

- KAL'ACÎ, Muhammed Revvâs, **Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ**, (terc. Ayhan Ak), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012.
- KALLEK, Cengiz "Kalyûbî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, ss. 270-271.
- KALYÛBÎ, Şihâbüddîn Ahmed, (v. 1069/1659), **Hâşiyetu'l-Kalyûbî 'alâ Kenzi'r-Râğibîn Şerhi Minhâci't-Tâlibîn I-IV**, ('Amira ('Umeyre) ile birlikte), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- KARADÂĞÎ, eş-Şeyh Ömer (v. 1255/1926), **el-Menhelu'n-Neddâh fî İhtilâfi'l-Eşyâh**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2007.
- KARADÂVÎ, Yusuf, **Fetâvâ Muasira I-II** Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1996.
- KARAMAN, Hayrettin, **Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- KAVAK, Abdulcebbar, **Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci**, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Erzurum 2013.
- KAVÂSİMÎ, Ekrem Yûsuf Ömer, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî**, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1323/2003.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut ty.
- KETTÂNÎ, Abdulhay b. Abdulkebir, **Fihrisu'l-Fehâris**, (thk. İhsan Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.
- KOMİSYON, **el-Mavsûatu'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye**, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Küveyt 1404/1983.
- KUDÂÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme (v. 454/1062), **Müsnedu's-Şihâb I-II**, (thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Silefî), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986.
- KÛHECÎ, Abdullah b. Hasan, **Zâdu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc I-IV**, (thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), eş-Şuûnu'd-Diniyye bi Devleti Katar, Katar 1982.
- KURTULMUŞ, Numan, "Açe", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1988, c. 1, ss. 329-332.
- KUTLAY, Halil İbrahim **el-İmâm Ali el-Kârî ve Eseruhu fî İlmi'l-Hadîs**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987.
- KÛRDÎ, Muhammed b. Süleyman el-Medenî (v. 1194/1780), **el-Fevâidu'l-Medeniyye fî Beyâni İhtilâfi'l-Ulemâ mine's-Şâfiîyye**, Dâru'n-Nuru's-Sabah, Dâru'l-Caffân ve'l-Câbî, Lübnan 2011.
- _____ **el-Havâşi'l-Medeniyye I-II**, Mektebetu'l-Ğazâlî, Dimaşk 1310.

- LEKNEVÎ, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy (v. 1303/1886), **el-Fevâidu'l-Behiyye**, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire t.y.
- LEMYÂ, Lemya Ahmed Abdullah eş-Şâfiî, **İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târîhiyye**, Basılmamış Doktora Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1996.
- MAĞRİBİYYE, Muhammed Târik Muhammed Hişâm, **el-Mezhebü's-Şâfiî**, el-Fârûk li'n-Neşr, Dimaşk 2011.
- MAKDÎSÎ, Muhammed b. Ahmed el-Beşârî, **Ahsenü't-Takâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm**, Leiden, Holanda 1906.
- MAKRÎZÎ, Takiyuddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali (v. 845/1441), **Kitâbu'l-Mevâ'izi ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Asâr**, Dâru Sadır, Beyrut ty.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (v. 450/1058), **el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî I-XVIII**, (thk. Ali Muhammed Muavvîd-Adıl Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- MELÎBÂRÎ, Abdunnasîr Ahmed eş-Şâfiî, **Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fî'd-Diyâri'l-Hindiyye**, Dâru'l-Feth, Amman 2010.
- MELÎBARÎ, Zeynüddîn b. Abdilaziz b. Zeyniddîn b. Ali el-Ma'berî (v. 991/1583), **Fethu'l-Muîn bi Şerhi Kurreti'l-'Ayn bi Mühimmâtî'd-Dîn**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2004.
- _____ **el-Ecvibeti'l-'Acîbe 'ani'l-Esileti'l-Ğarîbe**, Dâru't-Tabâ'eti ve'n-Neşri, Hindistan ty.
- MEMDUHOĞLU İLHAN, Adnan- İbrahim, "İmâm Nevevî'nin Minhâcü't-Tâlibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri", **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 1, sayı: 2, Siirt 2014, ss. 93-138.
- MERÂĞÎ, Abdullah Mustafa, **el-Fethu'l-Mübîn fî Tabâkâtî'l-Usûliyyîn I-III**, Abdulhamîd Hanefiyye Yayınları, Kahire ty.
- MERĞİNÂNÎ, Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr (v. 593/1196), **el-Hidâye fî Şerhi'l-Bidâyeti'l-Mübtedî I-IV**, (thk. Talâl Yusuf), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut ty.
- MEVKÎ'U VİZÂRETİ'L-EVKÂFİ'L-MISRİYYE, **Mevsû'atu Fıkhi'l-İslâmî el-Mısriyye**, Mektebetu's-Şâmîle.
- MİRDÂD, Ebu'l-Hayr Abdullah (v. 1343/1921), **el-Muhtasar min Kitabi'n-Neşri'n-Nevri ve'z-Zeher fî Terâcimi Efâdile Mekke Mine'l-Karni'l-'Aşir ilâ Karni'r-Râbi 'Aşer**, (thk. Muhammed Said el-'Amûdî-Ahmed Ali), 'Alemlü'l-Ma'rife, Cidde 1986.

MUHAMMED TAYYÎB, Muhammed b. Yûsuf, **el-Mezheb ‘inde’s-Şâfiyye ve Zikru Ba’di ‘Ulemâihim ve Kütübihim ve Istulâhâtihim**, Dâru’l-Beyânî’l-Hadîse, Kâhire 2000.

MUHİBBÎ, Muhammed el-Emîn b. Fadlillâh (v. 1111/1699), **Hulâsatu’l-Eser fi’l-A’yânî’l-Karnî’l-Hadî ‘Aşer I-IV**, Dâru Sadır, Beyrut ty.

MURÂDÎ, Muhammed Halil b. Ali (v. 1206/1791), **Silku’d-Dürer fi ‘Ayânî’l-Karnî’s-Sânî ‘Aşer I-IV**, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye Beyrut.

MUSTAFA, İbrahim vd., **el-Mu‘cemu’l-Vesît I-II**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

MUSTAFA, Mahmud, **İ‘câmu’l-A‘lâm**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.

MÜNÂVÎ, Şemsuddîn Muhammed es-Sılmî el-Münâvî eş-Şâfiî, **el-Ferâidü’l-Fevâid fi İhtilâfi’l-Kavleyn li Müctehidin Vahid**, (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ty.

MÜNÂVÎ, Zeynuddîn Abdurraûf el-Münâvî (v. 1031/1622), **Feydu’l-Kadîr Şerhu’c-Câmîi’s-Sağîr I-VI**, el-Mektebetu’t-Ticâriyeti’l-Kübrâ, Kahire 1356.

MÜDERRİS, Abdülkerîm (v. 2005), **Ulemâunâ fi Hidmeti’l-İlmi ve’d-Dîn**, Dâru’l-Hürîyye, Bağdat 1983.

_____ **el-Envâru’l-Kudsiyye fi Ahvâlî’s-Şahsiyye**, Matbaatu’l-Câhız, Bağdat 1990.

MÜSLİM, Ebu’l-Hasen Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbûrî (v. 261/874), **Sahâh-i Müslim I-V**, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1955.

NÂFÎ, Basheer Musa, “Yeniden Dirilen Selefilik: Nu‘mân el-Âlûsî ve İki Ahmed Muhakemesi”, **Marife Dergisi**, (çev. Kadir Gömbeyaz), yıl: 9, sayı: 3, 2009, ss. 293-326.

NAHRÂVÎ, Ahmed Abdusselâm el-Indûnîsî, **el-İmâmu’s-Şâfiî fi’l-Mezhebeyhi’l-Kadîmi ve’l-Cedîd**, Mektebetu’s-Şebâb, Kahire 1988.

NEVEVÎ, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), **Kitâbü’l-Mecmû‘ Şerhi’l-Mühezzeb li’s-Şîrâzî I-XX**, Dâru’l-Fikr, Beyrut ty.

_____ **el-Ezkâr**, (thk. Abdulkadir el-Arnâvût), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1414/1994.

_____ **Tehzîbü’l-Esmâi ve’l-Lugat I-IV**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ty.

_____ **Ravdatu’t-Tâlibîn ve ‘Umdetu’l-Müftûn I-XII**, (thk. Züheyr eş-Saviş), el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1991.

_____ **Minhâcü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2005.

_____ **el-Minhâc Şerhu Sahîhi'l-Müslim I-XVIII**, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1970.

_____ **el-Mesâilu'l-Mensûre (el-Fetâvâ)**, (thk. Muhammed el-Haccâr), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996.

_____ **Âdâbu'l-Fetva ve'l-Müftî ve'l-Müstefî**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1988.

NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Hâkim Muhammed b. Abdillâh (v. 405/1014), **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn I-IV**, (thk. Mustafa Abdilkâdır 'Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

NURSÎ, Bediüzzaman Said (v. 1960), **Mektûbât**, Hayrat Neşriyat, İstanbul 2012.

OSMAN- İBRAHİM, Ahmed Muhammed, Mahmud Sadun Ovang, Kemal Hasan, "İntişâru'l-İslâm fi'l-Arâhbîl'il-Malezî" **"el-İmâm Şâfiî Fakîhen ve Müctehiden" İmâm Şâfiî Sempozyumu**, Uluslararası İslâm Üniversitesi, Kuala Lumpur 1990, ss. 593-596.

ÖZDEMİR, Muhittin, **Şâfiî Fürû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi**, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 2010.

_____ "Şâfiî Mezhebi'nin Doğu Anadolu Ayağı ve Bingöl Örneği", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı 7, Nisan 2006, ss. 343-364.

ÖZEL, Ahmet, "Melîbârî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara 2004, c. 29, ss. 48-49.

ÖZEL, Cihad, **Şâfiî Mezhebinde "Kavl" Ayrımı ve Nevevî Tarafından Tercih Edilen Kavl-i Kadîm**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya 2017.

ÖZKAN, Halit, **Memlüklerin Son Asrında Hadis (Kahire 1392-1517)**, Klasik Yayınları, İstanbul 2012.

RÂFİÎ, Ebû'l-Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed el-Kazvînî (v. 624/1226), **el-Azîz Şerhu'l-Vecîz el- Ma'rûf bi's-Şerhi'l-Kebîr I-XIV**, (thk. Alî Muhammed Avd- Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.

_____ **el-Muharrer fî Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî**, (thk. Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (v. 606/1209), **el-Mahsûl, fî Usûli'l-Fıkh I-VI**, (thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Alvânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut ty.

REMLÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hamza İbn Şihâbüddîn el- Mısri el-Ensârî (v. 1004/1596), **Nihâyetu'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l- Minhâc**

I-VIII, (Şebrâmellesî ve Reşîdî'nin hâşiyeleriyle birlikte) Dârü'l-Fikr, Beyrut 1984.

_____ **Ğâyetü'l-Beyân Şerhu Zübedi İbn Reslân**, Dârü'l-Marife, Beyrut ty.

_____ **Umdetü'r-Râbih fî Marifeti't-Tarîki'l-Vâdih Şerhu Hediyyeti'n-Nâsîh ve Hizbi'l-Felâhi'n-Nâcih**, (thk. Sâmih Ğarîb-Eşref Saykalî), Dârü'l-Feth, Ürdün, 2017.

REMLÎ, Şihâbüddîn Ahmed (v. 957/1550), **Ğâyetü'l-Me'mûl fî şerhi Varakâtî'l-Usûl (muhakkikin dirâsesi)**, (thk. Osman Yusuf Hâcî Ahmed), Müessetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2005.

_____ **Fetâva'r-Remlî** (Fetâva'l-Kübrâ hâşiyesiyle birlikte), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ty.

_____ **Hâşiyе Esne'l-Metâlib Şerhi Ravdi't-Tâlib I-IV**, (Esna'l-Metâlib ile birlikte), Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, y.y.

_____ **Fethu'r-Rahmân bi Şerhi Zübedi İbn Reslân**, Dârü'l-Minhâc, Cidde 2009.

REŞÎD, Emced, **Sebetu'l-İmâm Şeyhu'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî**, Dârü'l-Feth, Ürdün 2014.

_____ **el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Amman 2000.

REŞÎDÎ, Ahmed b. Abdîrrezâk b. Muhammed el-Mağribî (v. 1096/1685), **Hâşiyetu'r-Reşîdî 'alâ Nihâyeti'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc I-VIII**, (Şebrâmellesî'nin hâşiyesiyle birlikte) Dârü'l-Fikr, Beyrut 1984.

REYÂD, Adil Fethî, **San'atü'l-Müftî İbn Hacer el-Heytemî Nemûzecen**, Dârü'l-Basâir, Kahire 2008.

SÂHİB, Ebu'l-Kâsım İsmail b. İbâd (v. 385/995), **el-Muhît fî'l-Luğa I-XI**, (thk. Muhammed Hasan Âl Yasîn), 'Alemlü'l-Kütüb, Beyrut 1994.

SAÎDÎ, Abdulmuteâl, **el-Müceddidûne fî'l-İslâm mine'l-Karni'l-Evvel ilâ'r-Râbi' 'Aşer**, Mektebetü'l-Adâb, Kahire 1996.

SE'ÂLİBÎ, Muhammed Hacevi, **el-Fikrû's-Sâmî fî Tarihi'l-Fikhi'l-İslâmî, Matbaatu'n-Nahda**, Tunus ty.

SEKKÂF, Ahmed b. Alevî es-Sekkâf (v. 1335/1917), **el-Fevâidü'l-Mekkiyye fimâ Yehtâcuha Talebetü's-Şâfiyye**, Dârü'l-Fârûk, Mısır 2010.

_____ **Terşihu'l-Müstefidîn, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye**, Kahire ty.

SAVLUK, Hikmet, “İmam Şâfî’nin Bir Meselede İki Görüşü Olması Sorunu (es-Silsile Örneği)”, **İHYA Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015.

SEMMÛ, Azad Said, “Mollâ Yahyâ el-Mizûrî ve Devruhu’l-İslâhî Beyne Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî ve’s-Şeyh Ma’rûf en-Nûdehî”, **Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)**: 29 Haziran-1 Temmuz 2012.

SEM‘ÂNÎ, Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcabbâr (v. 489/1095), **el-Kavâti‘i’l-Edille fi’l-Usûli’l-Fıkh I-V**, (thk. Abdullah b. Hâfız b. b. Ahmed el-Hakemî), Mektebetu’t-Tevbe, Riyad 1998.

SERKÎS, Yusuf b. İlyân ed-Dimaşkî (v. 1932), **Mu‘cemu’l-Matbûatu’l-‘Arabiyye ve’l-Mu‘arrebe I-II**, Mektebetu’s-Sikâfeti’d-Diniyye, Kahire ty.

SEYFÎ, eş-Şeyh Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullah, **Nefâisu’d-Dürer Fî Tercimeti Şeyhu’l-İslâm İbn Hacer**, Mektebetu el-Melik Suûd, Kısmu’l-Mahtûtât (nr. 6269).

SİBGATULLİNA, Elfine, “İdil-Ural Bölgesinde Hâlidilik”, **Doğumunun 200. Yılı Hatırasına, Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu**, İstanbul 2014.

SİİRDÎ, Süleyman b. eş-Şeyh Abdillâh el-Hâlidî, **Kitâbu’n-Nuri’s-Sabâh fî Ahkâmî’n-Nikâh**, nşr. Mollâ Ahmed ez-Zivingî, Kamışlo ty.

SİMLÂVÎ, Abdulmu‘tî, **Terğîbu’l-Muşâtak fî Ahkâmî’t-Talâk**, Matbaatu’l-‘Âmira, Kahire 1315.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdürrahmân (v. 911/1506), **Câmi‘u’l-Ahâdis**, (nşr. Hasan Abbâs Zekî), Kahire, 2002.

_____ **Cezîlu’l-Mevâhib fî İhtilâfî’l-Mezâhib**, (thk. Abdulkayyûm Muhammed Şefî‘ el-Bestevî), Dâru’l-İ’tisâm, Kahire 1989.

_____ **el-Eşbâh ve’n-Nezâir**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990/1411.

_____ **el-Hâvî li’l-Fetâvâ I-II**, Dâru’l-Fıkr li’t-Tabâeti ve’n-Neşri, Beyrut 2004.

_____ **Hüsnu’l-Muhâdere, fî Ahbâri’s-Şâmi ve’l-Kâhire I-II**, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Mısır 1967.

_____ **el-Minhâcu’s-Sevî fî Tercimeti’l-İmâmi’n-Nevevî**, (thk. Ahmed Şefîk Demc), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1988.

SÛBKÎ, Tacüddîn Abdulvahab b. Ali b. Abdulkâfî (v. 771/1370), **Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ I-X**, (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hılû ve Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-İlmiyye, Kahire 1964.

_____ **Cem‘u’l-Cevâmi‘ fî Usûli’l-Fıkh**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

ŞÂFÎÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris (v. 204/820), **Müsnedu’l-İmâm eş-Şâfiî I-IV**, (thk. Mâhir Yâsîn Fahl), Şirketu Ğarâs li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, Küveyt 1425/2004.

_____ **el-Ümm I-VIII**, Dâru’l-Marîfe, Beyrut 1410/1990.

ŞÂKÎR, Mahmud, **et-Târîhu’l-İslâmî I-XXII**, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 2000.

ŞA’RÂNÎ, Abduvahab (v. 973/1565), **et-Tabakâtu’s-Suğrâ**, (thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayîh) Mektebetu’s-Sikâfeti’d-Dîniyye, Kahire 2005.

ŞÂYÎ‘, Muhammed b. Abduazîz, **İbn Hacer el-Heytemî ve Ârâuhu’l-İ’tikâdiyye**, Dâru’l-Minhâc, Riyad 1427.

ŞEBRAMELLÎSÎ, Nureddîn Ebû Ziyâ Ali b. Yahyâ (v. 1087/1676), **Hâşiyetu’s-Sebrâmellisî ‘ale’n-Nihâye**, Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1357/1938.

ŞELEBÎ, Ahmed, **Mavsûa Tarihi’l-İslâmî ve’l-Hadâreti’l-İslâmiyye I-X**, Mektebetu’n-Nahdati’l-Mısriyye, Kahire 1986.

ŞERKÂVÎ, Abdullah b. Hicâzî (v. 1227/1812), **Hâşiye Şerkâvî ‘alâ Şerhi’l-Menhec I-II**, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî t.y.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali (v. 1250/1834), **el-Badru’t-Tâli‘ bi Mehâsini men Ba‘de’l-Karnî’s-Sâbi‘ I-II**, Dâru’l-Kitabi’l-İslâmî, Kahire ty.

ŞİLLÎ, Cemaluddîn Muhammed b. Ebîbekir b. Ahmed el-Yemenî, **es-Senâu’l-Bâhır bi Tekmili’n-Nûru’s-Sâfir**, Mektebetu’l-İrşâd, San’a 2004.

ŞİMŞEK, İbrahim Halil **es-Seyyid Abdulvahhab ed-Derizbînî Fetvalarının Tahlîli ve Redaksiyonu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2013.

ŞİRÂZÎ, Ebu’l-İshâk (v. 476), **el-Mühezzebe fî’l-Fıkhî’l-İmâm Şâfiî**, (thk. Muhammed ez-Zuhaylî), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ty.

_____ **et-Tebşıra fî Usûli’l-Fıkh**, (thk. Muhammed Hasan Hîto), Dimaşk 1980.

_____ **el-Luma‘ fî Usûli’l-Fıkh**, (thk. Yusuf Ali Budeyvî, Muhyiddîn Dîb), Beyrut 2003.

_____ **et-Tenbîh fî’l-Fıkhî’s-Şâfiî**, ‘Alema’l-Kütüb, ty.

ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb (v. 977/1570), **Muğnî’l-Muhtâc ilâ Marifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc I-VI**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994.

_____ **el-İknâ‘ fî Hallî Elfâzi Ebî Şucâ‘ I-II**, Dâru’l-Fikr, Beyrut ty.

ŞİRBÎNÎ, Abdurrahman (v. 1908), **Hâşiye ‘alâ Ğureri’l-Behiyye fî Şerhi Behcetî’l-Verdiyye I-V**, (Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), Matbaatu’l-Meymeniyye, Kahire ty.

ŞİRVÂNÎ, Abdulhamîd b. Hüseyin ed-Dâğıştânî eş-Şîrvânî (v. 1301/1882), **Hâşiyetu’s-Şîrvânî ‘ale’t-Tuhfe**, (Tuhfetu’l-Muhtâc ve Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte), el-Mektebetu’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, Kahire 1357/1938.

ŞÜKRÜ, el-Hac Hasan, **Şemsu’s-Şumûs Tercümesi**; Süleymaniye Ktp. Hanesi, Abdülğani Ağa Kısım. Semerkand Yayınları, İstanbul 2010.

TABERÂNÎ, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (v. 360/971), **el-Mu‘cemu’l-Evsat I-X**, (thk. Târik b. Avdillâh-Abdumuhsin b. İbrahim el-Hüseyinî), Dâru’l-Haremeyn, Kahire 1415.

TALAS, Muhammed Es‘ad, **Mısır ve’s-Şam fî’l-Ğâbir ve’l-Hâdır**, Dârü’l-Mearif, Kahire 1945.

TAŞ, Aydın, **Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybânî’nin Hukuk Anlayışı (Usûl Anlayışı)**, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2003.

TAVÎLA, Abdulvahhâb Abdusselâm, **Eseru’l-Lutat fî İhtilâfi’l-Müctehidîn**, Dâru’s-Selâm, Kahire 2000.

TEMÎMÎ, İzzuddîn el-Hatîb, “Asâru’l-Mezhebi’s-Şâfiî fî’l-‘Alemlî’l-İslâm ve Hâricihi”, **“el-İmâm Şâfiî Fakîhen ve Müctehiden”** İmâm Şâfiî Sempozyumu, Uluslararası İslâm Üniversitesi, Kuala Lumpur 1990, ss. 503-525.

TEYMÛR PAŞA, Ahmed (v. 1930), **Nazratun Tarihiyye fî Hudûsi’l-Mezâhibi’l-Erbâa**, (tkd. Muhammed Ebû Zehra), Dâru’l-Kâdirî ty.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v. 279/892), **el-Câmiu’l’l-Kebîr (Sünen-i Tirmizî) I-VI**, (thk. Beşşâr ‘Avvâd Marûf), Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1998.

TUNBEKTÎ, Ahmed Baba b. Ahmed et-Tekrûrî, **Neylu’l-İbtihâc bi Tatrîzi’d-Dîbâc**, Dâru’l-Kâtib, Trâblûs, Libya 2000.

KELHÂNÎ, Muhammed b. İbrahim ‘Alîcî (v. 1196/1781), **Tezkîretu’l-İhvân fî Beyânî Mustalahâtî Tuhfeti’l-Muhtâc**, (thk. Adnan Abdulkadir Kâmil el-Hevrâmânî), Mecelletu’l-Maarif li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâtî t-Târihiyye, Süleymaniyye ty.

‘UCEYLÎ, Abdulhâdî b. Muhammed b. Abdilhâdî (v. 1262/1845), **Tahkîku’t-Tecrîd fî Şerhi Kitâbi’t-Tevhîd I-II**, (thk. Hasan b. Ali el-‘Avâcî), Edvâu’s-Selef, Riyâd 1999.

‘ULVÂNÎ, Mustafa b. İbrahim b. Hasan b. Üveys el-Hamevî (v. 1193/1779), **Keşfu’l-Ğitâi ve’l-Lebs beyne İhtilâfî İbn Hacer ve’s-Şems**, Mektebetu Rabât (nr. 1902), vr. 168.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 2013.

VASSAF, Hüseyin, **Sefînetu’l Evliyâ**, (trc. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1990.

www.alukah.net. (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

www.alukah.net. (Erişim Tarihi: 23.10.2016).

YAŞAR, Mehmet Aziz, “Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd Ayırımının İmam Şâfiî’nin Usûl Anlayışına Yansıması”, **Turkish Studies Dergisi**, 13/17, 2018.

——— “Şâfiî Hukuk Düşüncesinde Annenin Süt Emzirme Yükümlülüğü ve Sütannelik Uygulaması”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 19, 2018.

YİĞİT, İsmail, **İslâm Tarihi**, Kayhan Yayınları, İstanbul 1991.

YALÇIN, İsmail **Malezya’da İslâm Hukuku Uygulamaları: Yeni Gelişmeler ve Problemler**, Basılmasış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 2004.

YILDIRIM, Haydar **Ali el-Kârî’nin Kelami Görüşleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2002.

YÜSRÎ, Hişâm Arabî, **Coğrâfiyyetu’l-Mezâhibi’l-Fıkhiyye**, Dâru’l-Beşâir, Kâhire 1426/2005.

ZÂFÎRÎ, Meryem Muhammed Salih, **Mustalahâtu’l-Mezâhibi’l-Fıkhiyye ve Esrâru’l-Fıkhi’l-Mermuzi fi’l-A’lâmi ve’l-Kütübi ve’l-Ârâi ve’t-Tercîhât**, Dâru İbn Hazm, 2002.

ZEBÎDÎ, Muhibbuddîn Ebu’l-Feyz es-Seyyid Murteza (v. 1205/1790), **Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs I-XL**, (thk. Mustafa Hicâzî), Matbaatu Hukumetu Kuveyt 1987.

ZEHEBÎ, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-Zehebî (v. 748/1347), **Siyeru A’lâmi’n- Nübelâ I-XVIII**, Dâru’l-Hadîs, Kahire 1427/2006.

ZENCÂNÎ, Şihâbuddîn mahmud b. Ahmed ez-Zencânî (v. 656/1258), **Tahrîcu'l-Fürû' ale'l-Usûl**, (thk. Muhammed Edip Salih), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1982.

Zekî BEK, Muhammed Emîn, **Meşâhiru'l-Kürd fi'l-Ahdi'l-Osmânî I-II**, Maktabatu'n-Nakîdi'l-Ehliyye, Bağdat 1947.

ZEYDÂN, Abdulkerim, **el-Mufasssal fî Ahkâmî'l-Mer'eti ve'l-Beyti'l-Müslim fî's-Şerî'ati'l-İslâmiyye I-XI**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1992.

_____ **İslâm Hukukuna Giriş**, (çev. Ali Şafak), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

ZEYDÂN Corcî b. Habîb (v. 1914), **Târihu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye**, Dâru'l-Hilâl, Kahire ty.

ZİRİKLÎ, Hayreddîn (v. 1396/1976), **el-A'lâm I-VIII**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

ZUHAYLÎ, Vehbe (v. 2015), **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu I-X**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985.

_____ **el-Vecîz fî'l-Fıkhî'l-İslâmî I-III**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2006.